श्रीविष्णुमहापुराणं प्रारभ्यते

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् १ श्रीसूत उवाच
ॐ पराशरं मुनिवरं कृतपौर्वाह्णिकक्रियम् मैत्रेयः परिपप्रच्छ प्रणिपत्याभिवाद्य च १
त्वत्तो हि वेदाध्ययनमधीतमखिलं गुरो धर्मशास्त्राणि सर्वाणि तथाङ्गानि यथाक्रमम् २
त्वत्प्रसादान्मुनिश्रेष्ट मामन्ये
नाकृतश्रमम्
वक्ष्यन्ति सर्वशास्त्रेषु प्रायशो येपि
विद्विषः ३
सोहमिच्छामि धर्मज्ञ श्रोतुं त्वत्तो यथा
जगत्
बभूव भूयश्च यथा महाभाग भविष्यति ४
यन्मयं च जगद्ब्रह्मन्यतश्चैतच्चराचरम्
लीनमासीद्यथा यत्र लयमेष्यति यत्र च ५
यत्प्रमाणानि भूतानि देवादीनां च संभवम्
समुद्रपर्वतानां च संस्थानं च यथा भुवः ६
सूर्यादीनां च संस्थानं प्रमाणं मुनिसत्तम
देवादीनां तथा वंशान्मनून्मन्वन्तराणि च

७
कल्पान् कल्पविभागांश्च चातुर्युगविकल्पितान्
कल्पांतस्य स्वरूपं च युगधर्मांश्च
कृत्स्नशः ८
देवर्षिपार्थिवानां च चरितं यन्महामुने
वेदशाखाप्रणयनं यथावद्व्यासकर्तृकम् ९
धर्मांश्च ब्राह्मणादीनां तथा
चाश्रमवासिनाम्
श्रोतुमिच्छाम्यहं सर्वं त्वत्तो
वासिष्ठनन्दन १०
ब्रह्मन्प्रसादप्रवणं कुरुष्व मयि मानसम्
येनाहमेतज्जानीयां
त्वत्प्रसादान्महामुने ११
श्रीपराशर उवाच
साधु मैत्रेय धर्मज्ञ स्मारितोस्मि
पुरातनम्
पितुः पिता मे भगवान् वसिष्ठो यदुवाच ह १२
विश्वामित्रप्रयुक्तेन रक्षसा भक्षितः
पुरा
श्रुतस्तातस्ततः क्रोधो
मैत्रेयाभून्ममातुलः १३
ततोऽहं रक्षसां सत्रं विनाशाय समारभम्
भस्मी भूताश्च शतशस्तस्मिन्सत्रे
निशाचराः १४
ततः संक्षीयमाणेषु तेषु रक्षस्वश्षोतः

मामुवाच महाभागो वसिष्ठो मत्पितामहः १५
अलमत्यन्तकोपेन तात मन्युमिमं जहि
राक्षसा नापराध्यन्ति पितुस्ते विहितं हि
तत् १६
मूढानामेव भवति क्रोधो ज्ञानवतां कुतः हन्यते तात कः केन यतः स्वकृतभुक्पुमान्
१७
सञ्चितस्यापि महता वत्स क्लेश्नो मानवैः
यशसस्तपसश्चैव क्रोधो नाशकरः परः १८
स्वर्गापवर्गव्यासेधकारणं परमर्षयः
वर्जयंति सदा क्रोधं तात मा तद्वशो भवः १९
अलं निशाचरैर्दग्धैर्दीनैरनपकारिभिः सत्रं ते विरमत्वेतत्क्षमासारा हि साधवः २०
एवं तातेन तेनाहमनुनीतो महात्मना उपसंहृतवान्सत्रं सद्यस्तद्वाक्यगौरवात् २१
ततः प्रीतः स भगवान्वसिष्ठो मुनिसत्तमः
संप्राप्तश्च तदा तत्र पुलस्त्यो
ब्रह्मणः सुतः २२
पितामहेन दत्तार्घ्यः कृतासनपरिग्रहः
मामुवाच महाभागो मैत्रेय पुलहाग्रजः २३
पुलस्त्य उवाच
वैरे महति यद्वाक्याद्गुरोरद्याश्रिता क्षमा
त्वया तस्मात्समस्तानि भवाञ्शास्त्राणि

वेत्स्यति २४
सन्ततेर्न ममोच्छेदः क्रुद्धेनापि यतः कृतः
त्वया तस्मान्महाभाग ददाम्यन्यं महावरम् २५
पुराणसंहि ताकर्त्ता भवान्वत्स भविष्यति देवतापारमार्थ्यं च यथावद्वेत्स्यते भवान् २६
प्रवृत्ते च निवृत्ते च कर्मण्यस्तमला मतिः
मत्प्रसादादसंदिग्धा तव वत्स भविष्यति २७
ततश्च प्राह भगवान्वसिष्ठो मे पितामहः । पुलस्त्येन यदुक्तं ते सर्वमेतद्भविष्यति २८
इति पूर्वं वसिष्ठेन पुलस्त्येन च धीमता यदुक्तं तत्स्मृतिं याति त्वत्प्रश्नादखिलं मम २९
सोऽहं वदाम्यशेषं ते मैत्रेय परिपृच्छते पुराणसंहितां सम्यक् तां निबोध यथातथम् ३०
विष्णोः सकाशादुद्भूतं जतत्तत्रैव च स्थितम्
स्थितिसंयमकर्ताऽसौ जगतोस्य जगच्च सः ३१ इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! प्रथमोऽध्यायः १

श्रीपराशर उवाच
अविकाराय शुद्धाय नित्याय परमात्मने
सदैकरूपरूपाय विष्णवे सर्वजिष्णवे १
नमो हिरण्यगर्भाय हरये शंकराय च
वासुदेवाय ताराय सर्गस्थित्यन्तकारिणे २
एकानेकस्वरूपाय स्थूलसूक्ष्मात्मने नमः अव्यक्तव्यक्तरूपाय विष्णवे मुक्तिहेतवे ३
सर्गस्थितिविनाशानां जगतो यो जगन्मयः मूलभूतो नसम्तस्मै विष्णवे परमात्मने ४ आधारभूतं विश्वस्याप्यणीयांसमणीयसाम् प्रणम्य सर्वभूतस्थमच्युतं पुरुषोत्तमम् ५
ज्ञानस्वरूपमत्यन्तनिर्मलं परमार्थतः तमेवार्थस्वरूपेण भ्रन्तिदर्शनतः
स्थितम् ६
विष्णु ग्रसिष्णुं विश्वस्य स्थितौ सर्गे
तथा प्रभुम्
प्रणम्य जगतामीशमजमक्षयमव्ययम् ७
कथयामि यथापूर्वं
दक्षाद्यैर्मुनिसत्तमैः
पृष्टः प्रोवाच भगवानब्जयोनिः पितामहः ८
तैश्चोक्तं पुरुकुत्साय भूभुजे नर्मदातटे
सारस्वताय तेनापि मह्यं सारस्वतेन च ९
परः पराणां परमः परमात्मात्मसंस्थितः

रूपवर्णादिनिर्देशविश्षोणविवर्जितः १०
अपक्षयविनाशाभ्यां परिणामर्धिजन्मभिः
वर्जितः शक्यते वक्तुं यः सदास्तीति
केवलम् ११
सर्वत्रासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ततः स वासुदेवेति विद्वद्भिः परिपठ्यते १२
तद्ब्रह्म परमं नित्यमजमक्षयमव्ययम् एकस्वरूपं तु सदा हेयाभावाच्च निर्मलम् १३
तदेव सर्वमेवैतद्व्यक्ताव्यक्तस्वरूपवत्
तथा पुरुषरूपेण कालरूपेण च स्थितम् १४
परस्य ब्रह्मणो रूपं पुरूषः प्रथमं द्विज
व्यक्ताव्यक्ते तथैवान्ये रूपे
कालस्तथापरम् १५
प्रधानपुरुषव्यक्तकालानां परमं हि यत्
पश्यन्ति सूरयः शुद्धं तद्विष्णोः परमं
पदम् १६
प्रधानपुरुषव्यक्तकालास्तु प्रविभागशः
रूपाणि
स्थितिसर्गान्तव्यक्तिसद्भावहेतवः १७
व्यक्तं विष्णुस्तथाव्यक्तं पुरूषः काल एव च
क्रीडतो बालकस्येव चेष्टां तस्य निशामय १८
अव्यक्तं कारणं यत्तत्प्रधानमृषिसत्तमैः

प्रोच्यते प्रकृतिः सूक्ष्मा नित्यं सदसदात्मकम् १९
अक्षय्यं नान्यदाधारममेयमजरं ध्रुवम् शब्दस्पर्शविहीनं तद्रूपादिभिरसंहितम् २०
त्रिगुणं तज्जगद्योनिरनादिप्रभवाप्ययम् तेनाग्रे सर्वमेवासीद्व्याप्तं वै प्रलयादनु २१
वेदवादविदो विद्वन्नियता ब्रह्मवादिनः पठन्ति चैतमेवार्थं प्रधानप्रतिपादकम् २२
नाहो न रात्रिर्न नभो न भूमिर्नासीत्तमोज्योतिरभूच्च नान्यत् श्रोत्रादिबुद्ध्यानुपलभ्यमेकं प्राधानिकं ब्रह्म पुमांस्तदासीत् २३
विष्णोः स्वरूपात्परतोदिते द्वे रूपे
प्रधानं पुरुषश्च विप्र
तस्यैव तेऽन्येन धृते वियुक्ते रूपांतरं
तद्द्विज कालसंज्ञम् २४
प्रकृतौ संस्थितं व्यक्तमतीतप्रलये तु
यत्
तस्मात्प्राकृतसंज्ञोयमुच्यते
प्रतिसंचरः २५
अनादिर्भगवान्कालो नान्तोस्य द्विज विद्यते
अव्युच्छिन्नास्ततस्त्वेते

सर्गस्थित्यन्तसंयमाः २६
गुणसाम्ये ततस्तस्मिन्पृथक्पुंसि
व्यवस्थिते
कालस्वरूपं तद्विष्णोर्मैत्रेय
परिवर्त्तते २७
ततस्तु तत्परं ब्रह्म परमात्मा जगन्मयः सर्वगः सर्वभूतेशः सर्वात्मा परमेश्वरः २८
प्रधानपुरूषौ चापि प्रविश्यात्मेच्छया
हरिः
क्षोभयामास संप्राप्ते सर्गकाले
व्ययाव्ययौ २९
यथा सन्निधिमात्रेण गन्धः क्षोभाय जायते
मनसो नोपकर्तृत्वात्तथाऽसौ परमेश्वरः ३०
स एव क्षोभको ब्रह्मन् क्षोभ्यश्च
पुरुषोत्तमः
स संकोचविकासाभ्यां प्रधानत्वेपि च
स्थितः ३१
विकासाणुस्वरूपैश्च ब्रह्मरूपादिभिस्तथा
व्यक्तस्वरूपश्च तथा विष्णुः
सर्वेश्वरेश्वरः ३२
गुणसाम्यात्ततस्तस्मात्क्षेत्रज्ञाधिष्ठितान्मुने
गुणव्यंजनसंभूतिः सर्गकाले द्विजोत्तम् ३३
प्रधानतत्त्वमुद्भूतं महान्तं

तत्समावृणोत्
सात्त्विको राजसश्चैव तामसश्च त्रिधा
महान् ३४
प्रधानतत्त्वेन समं त्वचा बीजमिवावृतम्
वैकारेकस्तैजसश्च भूतादिश्चैव तामसः ३५
त्रिविधोयमहंकारो महत्तत्त्वादजायत
भीतेन्द्रियाणां हेतुस्स
त्रिगुणत्वान्महामुने
यथा प्रधानेन महान्महता स तथा वृतः ३६
भूतादिस्तु विकुर्वाणः शब्दतन्मात्रकं ततः
ससर्ज शब्दतन्मात्रादाकाशं शब्दलक्षणम् ३७
शब्दमात्रं तथाकाशं भूतादिः स समावृणोत् अकाशस्तु विकुर्वाणः स्पर्शमात्रं ससर्ज
ह ३८
बलवानभवद्वायुस्तस्य स्पर्शो गुणो मतः
आकाशं शब्दमात्रं तु स्पर्शमात्रं
समावृणोत् ३९
ततो वायुर्विकुर्वाणो रूपमात्रं ससर्ज्ज
ह
ज्योतिरुत्पद्यते वायोस्तद्रू
पगुणमुच्यते ४०
स्पर्शमात्रं तु वै वायू रूपमात्रं समावृणोत्
ज्योतिश्चापि विकुर्वाणं रसमात्रं ससर्ज

५७
साद्रिर्द्वीपसमुद्राश्च सज्योतिर्लोकसंग्रहः तस्मिन्नण्डेऽभवद्विप्र सदेवासुरमानुषः ५८
वारिवह्न्यनिलाकाशैस्ततो भूतादिना बहिः वृतं दशगुणैरण्डं भूतादिर्महता तथा ५९
अव्यक्तेनावृतो ब्रह्मंस्तैः सर्वैः
सहितो महान्
एभिरावरणैरण्डं सप्तभिः प्रकृतैर्वृतम्
नालिकेरफलस्यान्तर्बीजं बाह्यदलैरिव ६०
जुषन् रजो गुणं तत्र स्वयं विश्वेश्वरो
हरिः
ब्रह्माभूत्वास्य जगतो विसृष्टौ
संप्रवर्त्तते ६१
सृष्टं च पात्यनुयुगं यावत्कल्पविकल्पना सत्त्वभृद्भगवान्विष्णुरप्रमेयपराक्रमः ६२
तमोद्रेकी च कल्पान्ते रुद्ररूपी
जर्नादनः
मैत्रेयाखिलभूतानि भक्षयत्यतिदारुणः ६३
भक्षयित्वा च भूतानि जगत्येकाणवीकृते
नागपर्यङ्कशयने श्तोए! च परमेश्वरः ६४
प्रबुद्धश्च पुनः सृष्टिं करोति
ब्रह्मरूपधृक् ६५
सृष्टिस्थित्यन्तकरणीं

ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम्
स संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ६६
स्रष्टा सृजति चात्मानं विष्णुः पाल्यं च
पाति च
उपसंह्रियते चान्ते संहर्ता च स्वयं
प्रभुः ६७
पृथिव्यापस्तथा तेजो वायुराकाश एव च
सर्वेन्द्रियान्तःकरणं पुरुषाख्यं हि
यज्जगत् ६८
स एव सर्वभूतात्मा विश्वरूपो यतोऽव्ययः
सर्गादिकं तु तस्यैव भूतस्थमुपकारकम् ६९
स एव सृज्यः स च सर्गकर्ता स एव पात्यत्ति
च पाल्यते च
ब्रह्माद्यवस्थाभिरश्षोमूर्तिर्विष्णुर्वरिष्ठो वरदो वरेण्यः ७०
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशें द्वितीयोऽध्यायः २

मैत्रेय उवाच
निर्गुणस्याप्रमेयस्य शुद्धस्याप्यमलात्मनः
कथं सर्गादिकर्तृत्वं ब्रह्मणोभ्युपगम्यते १
श्रीपराशर उवाच
शक्तयः सर्वभावानामचिन्त्यज्ञानगोचराः यतोऽतो ब्रह्मणस्तस्तु सर्गाद्या

भावशक्तयः
भवंति तपतां श्रेष्ठ पावकस्य यथोष्णता २
तन्निबोध यथा सर्गे भगवान्संप्रवर्त्तते
नारायणाख्यो भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः ३
उत्पन्नः प्रोच्यते
विद्वन्नित्यमेवोपचारतः ४
निजेन तस्य मानेन आयुर्वर्षशतं स्मृतम् तत्पराख्यं तदर्द्धं च परार्द्धमभिधीयते
५
कालस्वरूपं विष्णोश्च यन्मयोक्तं तवानघ
तेन तस्य निबोध त्वं परिमाणोपपादनम् ६
अन्येषां चैव जन्तूनां चराणामचराश्च ये
भूभूभृत्सागरादीनामशेषाणां च सत्तम ७
काष्ठा पञ्चदशाख्याता निमेषा मुनिसत्तम
काष्ठात्रिंशत्कला त्रिंशत्कला
मौहूर्त्तिको विधिः ८
तावत्संख्यैरहोरात्रं मुहूर्तैर्मानुषं स्मृतम्
अहोरात्राणि तावन्ति मासः पक्षद्वयात्मकः ९
तैः षड्भिरयनं वर्षं द्वेऽयने दक्षिणोत्तरे
अयनं दक्षिणं रात्रिर्देवानामुत्तरं दिनम् १०
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कृतत्रेतादिसंज्ञितम्

चतुर्युगं द्वादशभिस्तद्विभागं निबोध मे ११
चत्वारित्रीणि द्वे चैकं कृतादिषु यथाक्रमम्
द्विव्याब्दानां सहस्राणि युगेष्वाहुः पुराविदः १२
तत्प्रमाणैः शतैः संध्या पूर्वा
तत्राभिधीयते
सन्ध्यांशश्चैव तत्तुल्यो युगस्यानंतरो
हि सः १३
सन्ध्यासंध्यांशयोरन्तर्यः कालो
मुनिसत्तम
युगाख्यः स तु विज्ञेयः
कृतत्रेतादिसंज्ञितः १४
कृतं त्रेता द्वापरश्च कलिश्चैव
चतुर्युगम्
प्रोच्यते तत्सहस्त्रं च ब्रह्मणो दिवसं
मुने १५
ब्रह्मणो दिवसे ब्रह्मन्मनवस्तु चतुर्दश
भवन्ति परिणामं च तेषां कालकृतं शृणु १६
सप्तर्षयः सुराः शक्रो मनुस्तत्सूनवो
नृपाः
एककाले हि सृज्यन्ते संह्नीयन्ते च
पूर्ववत् १७
चतुर्युगाणां संख्याता साधिका ह्येकसप्ततिः

मन्वन्तरं मनोः कालः सुरादीनां च सत्तम १८
अष्टौ शत सहस्राणि दिव्यया संख्यया स्मृतम्
द्विपंचाशत्तथान्यानि सहस्त्राण्यधिकानि तु १९
त्रिंशत्कोट्यस्तु संपूर्णाः संख्याताः संख्यया द्विज
सप्तषष्टिस्तथान्यानि नियुतानि महामुने २०
विंशतिस्तु सहस्त्राणि कालोयमधिकं विना मन्वन्तरस्य संख्येयं मानुषैर्वत्सरैर्द्विज २१
चतुर्दशगुणो ह्येष कालो ब्रह्ममहः
स्मृतम्
ब्रह्मो नैमित्तिको नाम तस्यान्ते
प्रतिसञ्चरः २२
तदा हि दह्यते सर्वं त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकम्
जनं प्रयान्ति तापार्ता महर्लोकनिवासिनः २३
एकार्णवे तु त्रैतोक्ये ब्रह्मा नारायणात्मकः
भोगिशय्यां गतः श्तोए! त्रैलोक्यग्रासबृंहितः २४ जनस्थैर्योगिभिर्देवश्चिंत्यमानोब्जसम्

भवः
तत्प्रमाणां हि तां रात्रिं तदन्ते सृजते पुनः २५
एवं तु ब्रह्मणो वर्षमेवं वर्षशतं च यत् शतं हि तस्य वर्षाणां परमायुर्महात्मनः २६
एकमस्य व्यतीतं तु परार्द्धं ब्रह्मणोऽनघ तस्यान्तेभून्महाकल्पः पाद्म
इत्यभिविश्रुतः २७
द्वितीयस्य परार्द्धस्य वर्तमानस्य वै
द्विज
वाराह इति कल्पोयं प्रथमः परिकीर्तितः २८
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! तृतीयोऽध्यायः ३

श्रीमैत्रेय उवाच
ब्रह्मानारायणाख्योऽसौ कल्पादौ
भगवान्यथा
ससर्ज सर्वभूतानि तदाचक्ष्व महामुने १
श्रीपराशर उवाच
प्रजाः ससर्ज भगवान्ब्रह्मा नारायणात्मकः
प्रजापतिपतिर्देवो यथा तन्मे निशामय २
अतीतकल्पावसाने निशासुप्तोत्थितः प्रभुः
सत्त्वोद्रिक्तस्तथा ब्रह्मा शून्यं
लोकमवैक्षत ३
नारायणः परोऽचिन्त्यः परोषामपि स प्रभुः

ब्रह्मस्वरूपी भगवाननादिः सर्वसम्भवः ४ इमं चोदाहरन्त्यत्र श्लोकं नारायणं प्रति ब्रह्मस्वरूपिणं देवं जगतः प्रभवाप्ययम् ५
आपो नारा इति प्रोक्ता आपो वै नरसूनवः अयनं तस्य ताः पूर्वं तेन नारायणः स्मृतः ६
तोयान्तःस्थां महीं ज्ञात्वा जगत्येकार्णवीकृते
अनुमानात्तदुद्धारं कर्तुकामः प्रजापतिः ७
अकरोत्स्वतनूमन्यां कल्पादिषु यथा पुरा सत्स्यकूर्मादिकां तद्वद्वाराहं
वरुरास्थितः ८
वेदयज्ञमयं रूपमश्षोजगतः स्थितौ
स्थितः स्थिरात्मा सर्वात्मा परमात्मा
प्रजापतिः ९
जनलोकगतैस्सिद्धैस्सनकाद्यैरभिष्टुतः
प्रविवेश तदा तोयमात्माधारो धराधरः १०
निरीक्ष्य तं तदा देवी पातालातलमागतम्
तुष्टाव प्रणता भूत्वा भक्तिनम्रा
वसुन्धरा ११
श्रीपृथिव्युवाच
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष शंखचक्रगदाधर
मामुद्धरास्मादद्य त्वं त्वत्तोऽहं
पूर्वमुत्थिता १२

त्वयाहमुद्धृता पूर्वं त्वन्मयाहं जनार्दन
तथान्यानि च भूतानि गगनादीन्यश्षोतः १३
नमस्ते परमात्मात्मन्पुरुषात्मन्नमोस्तु
ते
प्रधानव्यक्तभूताय कालभूताय ते नमः १४
त्वं कर्ता सर्वभूतानां त्वं पाता त्वं
विनाशकृत्
सर्गादिषु प्रभो ब्रह्मविष्णुरुद्रा
त्मरूपधृक् १५
सम्भक्षयित्वा सकलं जगत्येकार्णवीकृते
श्षोए! त्वमेव गोविंद चिन्त्यमानो
मनीषिभिः १६
भवतो यत्परं तत्त्वं तन्न जानाति कश्चन
अवतारेषु यद्रूपं तदर्चन्ति दिवौकसः १७
त्वामाराध्य परं ब्रह्म याता मुक्तिं मुमुक्षवः
वासुदेवमनाराध्य को मोक्षं समवाप्स्यति १८
यत्किंचिन्मनसा ग्राह्यं यद्ग्राह्यं चक्षुरादिभिः
बुद्ध्या च यत्परिच्छेद्यं तद्रूपमखिलं
तव १९
त्वन्मयाहं त्वदाधारा त्वत्सृष्टा
त्वत्समाश्रया
माधवीमिति लोकोयमभिधत्ते ततो हि माम् २०

जयाखिलज्ञानमय जय स्थूलमयाव्यय
जयाऽनन्त जयाव्यक्त जय व्यक्तमय प्रभो २१
परापरात्मन्विश्वात्मञ्जय यज्ञपतेऽनघ
त्वं यज्ञस्त्वं
वषट्कारस्त्वमॐकारस्त्वमग्नयः २२
त्वं वेदास्त्वं तदङ्गानि त्वं
यज्ञपुरुषो हरे
सूर्यादयो ग्रहास्तारा नक्षत्राण्यखितं
जगत् २३
मूर्तामूर्तमदृश्यं च दृश्यं च पुरुषोत्तम
यच्चोक्तं यच्च नैवोक्तं मयात्र परमेश्वर
तत्सर्वं त्वं नमस्तुभ्यं भूयोभूयो
नमोनमः २४
श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमानस्तु पृथिव्या धरणीधरः सामस्वरध्वनिः श्रीमाञ् जगर्ज परिघर्घरम् २५
ततः समुत्क्षिप्य धरां स्वदंष्ट्रया महावराहः स्फुटपद्मलोचनः रसातलादुत्पलपत्रसन्निभः समुत्थितो नील इवाचलो महान् २६
उत्तिष्ठता तेन मुखानिलाहतं तत्संभवाम्भो
जनलोकसंश्रयान्
प्रक्षालयामास हि तान्महाद्युतीन्
सनान्दनादीनपकल्मषान् मुनीन् २७

प्रयान्ति तोयानि खुराग्रविक्षतरसातलेऽधः कृतशब्दसन्तति श्वासानिलास्ताः परितः प्रयांति सिद्धा जने ये नियता वसन्ति २८
उत्तिष्ठतस्तस्य जलार्द्र
कुक्षेर्महावराहस्य महीं विगृह्य
विधुन्वतो वेदमयं शरीरं रोमान्तरस्था
मुनयः स्तुवन्ति २९
तं तुष्टुवुस्तोषपरीतचेतसो लोके जने ये
निवसन्ति योगिनः
सनन्दनाद्या ह्यतिनम्रकन्धरा धराधरं
धीरतरोद्धतेक्षणम् ३०
जयेश्वराणां परमेश केशव प्रभो
गदाशंखधरासिचक्रधृक्
प्रसूतिनाशस्थितिहेतुरीश्वरस्त्वमेव
नान्यत्परमं च यत्पदम् ३१
पादेषु वेदास्तव यूपदंष्ट्रा दन्तेषु
जज्ञाश्चितयश्च वक्त्रे
हुताशजिह्वोसि तनूरुहाणि दर्भाः प्रभो
यज्ञपुमांस्त्वमेव ३२
विलोचने रात्र्यहनी महात्मन्सर्वाश्रयं
ब्रह्मपरं शिरस्ते
सूक्तान्यश्षोआ!णि सटाकलापो घ्राणं
समस्तानि हवींषि देव ३३
स्रुक्तुण्डसामस्वरधीरनादप्राग्वंशकायाखिलसत्रसन्धे

पूर्तेष्टधर्मश्रवणोसि देव सनातनात्मन्भगवन्प्रसीद ३४
पदक्रमाक्रान्तभुवं भवन्तमादिस्थितं
चाक्षरविश्वमूर्ते
विश्वस्य विद्मः परमेश्वरोऽसि प्रसीद
नाथोसि परावरस्य ३५
दंष्ट्राग्रविन्यस्तमश्षोमेतद्भूमण्डलंनाथ विभाव्यते ते
विगाहतः पद्मवनं विलग्नं
सरोजिनीपत्रमिवोढपंकम् ३६
द्यावापृथिव्योरतुलप्रभाव यदन्तरं
तद्वपुषा तवैव
व्याप्तं जगद्व्याप्तिसमर्थदीप्ते हिताय
विश्वस्य विभो भव त्वम् ३७
परमार्थस्त्वमेवैको नान्योस्ति जगतः पते
तवैष महिमा येन व्याप्तमेतच्चराचरम् ३८
यदेतदृश्यते मूर्त्तमेतज्ज्ञानात्मनस्तव
भ्रान्तिज्ञानेन पश्यन्ति जगद्रू
पमयोगिनः ३९
ज्ञानस्वरूपमखिलं जगदेतदबुद्धयः
अर्थस्वरूपं पश्यन्तो भ्राम्यन्ते
मोहसंप्लवे ४०
ये तु ज्ञानविदः शुद्धचेतसस्तेऽखिलं जगत्
ज्ञानात्मकं प्रपश्यन्ति त्वद्रूपं
परमेश्वर ४१
प्रसीद सर्व सर्वात्मन्भवाय जगतामिमाम्

उद्धरोर्वीममेयात्मञ्छन्नो देह्यब्जलोचन ४२
सत्त्वोद्रिक्तोऽसि भगवन् गोविंद पृथिवीमिमाम्
समुद्धर भवायेश शन्नो देह्यब्जलोचन ४३ सर्गप्रवृत्तिर्भवतो जगतामुपकारिणी भवत्वेषा नमस्तेऽस्तु शन्नो देह्यब्जलोचन ४४
श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमानस्तु परमात्मा महीधरः उज्जहार क्षितिं क्षिप्रं न्यस्तवांश्च
महाम्भसि ४५
तस्योपरि जलौघस्य महती नौरिव स्थिता
विततत्त्वात्तु देहस्य न मही याति
संप्लवम् ४६
ततः क्षितिं समां कृत्वा पृथिव्यां
सोचिनोद्गिरीन्
यथाविभागं भगवाननादिः परमेश्वरः ४७
प्राक्यसर्गदग्धानखिलान्पर्वतान्पृथिवीतले
अमोघेन प्रभावेण ससर्जामोघवाञ्छितः ४८
भूविभागं ततः कृत्वा सप्तद्वीपान्यथातथम्
भूराद्यांश्चतुरो
लोकान्पूर्ववत्समकल्पयत् ४९
ब्रह्मरूपधरो देवस्ततोऽसौ रजसा वृतः चकार सृष्टिं भगवांश्चतुर्वक्त्रधरो हरिः

५०
निमित्तमात्रमेवाऽसौ सृज्यानां सर्गकर्मणि
प्रधानकारणीभूता यतो वै सृज्यशक्तयः ५१
निमित्तमात्रं मुक्त्वैवं
नान्यत्किंचिदपेक्षते
नीयते तपतां श्रेष्ठ स्वशक्त्या वस्तु
वस्तुताम् ५२
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! पृथिव्युद्धारश्चतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीमैत्रेय उवाच
यथा ससर्ज देवोऽसौ देवर्षिपितृदानवान्
मनुष्यतिर्यग्वृक्षादीन्भूव्योमसलिलौकसः १
यद्गुणं यत्स्वभावं च यद्रूपं च
जगद्द्विज
सर्गादौ सृष्टवान्ब्रह्मा तन्ममाचक्ष्व
कृत्स्नशः २
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय कथयाम्येतच्छृणुष्व सुसमाहितः
यथा ससर्ज देवोसौ देवादीनखिलान्विभुः ३
सृष्टिं चिंतय तस्तस्य कल्पादिषु यथा
पुरा
अबुद्धिपूर्वकः सर्गः
प्रादुर्भूतस्तमोमयः ४

तमोमोहो महामोहस्तामिस्रो ह्यन्धसंज्ञितः
अविद्या पंचपर्वैषा प्रादुर्भूता महात्मनः ५
पञ्चधाऽवस्थितः सर्गो ध्यायतो प्रतिबोधवान्
बहिरन्तोऽप्रकाशश्च संवृतात्मा नगात्मकः
६
मुख्या नगा यतः प्रोक्ता
मुख्यसर्गस्ततस्त्वयम् ७
तं दृष्ट्वाऽसाधकं सर्गममन्यदपरं पुनः ८
तस्याभिध्यायतः
सर्गस्तिर्यक्स्त्रोतोभ्यवर्त्तत
यस्मात्तिर्यक्प्रवृत्तिस्स
तिर्यक्स्रोतास्ततः स्मृतः ९
पश्वादयस्ते विख्यातास्तमःप्राया
ह्यवेदिनः
उत्पथग्राहिणश्चैव तेऽज्ञाने
ज्ञानमानिनः १०
अहंकृता अहंमाना अष्टाविंशद्वधात्मकाः अतः प्रकाशास्ते सर्वे आवृताश्च परस्परम् ११
तमप्यसाधकं मत्वा ध्यायतोन्यस्ततोऽभवत् ऊर्ध्वस्रोतास्तृतीयस्तु सात्त्विकोर्ध्वमवर्त्तत १२
ते सुखप्रीतिबहुला बहिरन्तश्च नावृताः

प्रकाशा बहिरन्तश्च ऊर्ध्वस्रोतोद्भवाः स्मृताः १३
तुष्टात्मानस्तृतीयस्तु देवसर्गस्तु स
स्मृतः
तस्मिन्सर्गेभवत्प्रीतिर्निष्पन्ने
ब्रह्मणस्तदा १४
ततोन्यं स तदा दध्यौ साधकं सर्गमुत्तमम्
असाधकांस्तु ताञ्ज्ञात्वा
मुख्यसर्गादिसम्भवान् १५
तथाभिध्यायतस्तस्य सत्याभिध्यायिनस्ततः
प्रादुर्बभूव
चाव्यक्तादर्वाक्स्रोतास्तु साधकः १६
यस्मादर्वाग्व्यवर्त्तन्त ततोर्वाक्स्रोतसस्तु ते
ते च प्रकाशबहुलास्तमोद्रिक्ता रजोधिकाः १७
तस्मात्ते दुःखबहुला भूयोभूयश्च कारिणः प्रकाशा बहिरन्तश्च मनुष्याः साधकास्तु
ते १८
इत्येते कथिताः सर्गाः षडत्र मुनिसत्तम
प्रथमो महतः सर्गो विज्ञेयो ब्रह्मणस्तु
सः १९
तन्मात्राणां द्वितीयश्च भूतसर्गो हि स
स्मृतः
वैकारिकस्तृतीयस्तु सर्ग ऐन्द्रियकः
स्मृतः २०

इत्येष प्राकृतः सर्गः सम्भूतो बुद्धिपूर्वकः मुख्यसर्गश्चतुर्थस्तु मुख्या वै स्थावराः स्मृताः २१
तिर्यक्स्रोतास्तु यः
प्रोक्तस्तैर्यग्योन्यः स उच्यते
तदूर्ध्वस्रोतसां षष्ठो देवसर्गस्तु
संस्मृतः २२
ततोऽर्वाक्स्रोतसां सर्गः सप्तमः स तु
मानुषः २३
अष्टमोऽनुग्रहः सर्गः
सात्त्विकस्तामसश्च सः
पञ्चैते वैकृताः सर्गाः प्राकृतास्तु
त्रयः स्मृताः २४
प्राकृतो वैकृतश्चैव कौमारो नवमः स्मृतः
इत्येते वै समाख्याता नव सर्गाः
प्रजापतेः २५
प्राकृता वैकृताश्चैव जगतो मूलहेतवः सृजतो जगदीशस्य किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि २६
श्रीमैत्रेय उवाच
संक्षेपात्कथितः सर्गो देवादीनां मुने त्वया
विस्तराच्छ्रोतुमिच्छामि त्वत्तो मुनिवरोत्तम २७

श्रीपराशर उवाच
कर्मभिर्भाविताः पूर्वैः कुशलाः कुशलैस्तुताः
ख्यात्या तया ह्यनिर्मुक्ताः संहारे ह्युपसंहृताः २८
स्थावरान्ताः सुराद्यास्तु प्रजा
ब्रह्मंश्चतुर्विधाः
ब्रह्मणः कुर्वतः सृष्टिं जज्ञिरे
मानसास्तु ताः २९
ततो देवासुरपितॄन्मनुष्यांश्च चतुष्टयम्
सिसृक्षुरम्भांस्येतानि
स्वमात्मानमयूयुजत् ३०
युक्तात्मनस्तमोमात्रा ह्युद्रिक्ताऽभूत्प्रजापतेः सिसृक्षोर्जघनात्पूर्वमसुरा जज्ञिरे ततः ३१
उत्ससर्ज ततस्तां तु तमोमात्रात्मिकां तनुम्
सा तु व्यक्ता तनुस्तेन
मैत्रेयाभूद्विभावरी ३२
सिसृक्षुरन्यदेहस्थः प्रीतिमाप ततः सुराः
सत्त्वोद्रिक्ताः समुद्भूता मुखतो
ब्रह्मणो द्विजः ३३
त्यक्ता सापि तनुस्तेन
सत्त्वप्रायमभूद्दिनम्
ततो हि बलिनो रात्रावसुरा देवता दिवा ३४

सत्त्वमात्रात्मिकामेव ततोन्यां जगृहे तनुम्
पितृवन्मन्यमानस्य पितरस्तस्य जज्ञिरे ३५
उत्ससर्ज ततस्तां तु पितॄन्सृष्ट्वापि स प्रभुः
सा चोत्सृष्टाभवत्संध्या दिननक्तान्तरस्थिता ३६ रजोमात्रात्मिकामन्यां जगृहे स तनुं ततः रजोमात्रोत्कटा जाता मनुष्या द्विजसत्तम ३७
तामप्याशु स तत्याज तनुं सद्यः प्रजापतिः ज्योत्स्ना समभवत्सापि प्राक्सन्ध्या याऽभिधीयते ३८
ज्योत्स्नागमे तु बलिनो मनुष्याः पितरस्तथा
मैत्रेय संध्यासमये तस्मादेते भवन्ति वै ३९
ज्योत्स्ना रात्र्यहनी संध्या चत्वार्येतानि वै प्रभोः
ब्रह्मणस्तु शरीराणि त्रिगुणोपाश्रयाणि
तु ४०
रजोमात्रात्मिकामेव ततोन्यां जगृहे तनुम्
ततः क्षुद्ब्रह्मणो जाता जज्ञे कामस्तया
ततः ४१
क्षुत्क्षामानन्धकारेथ

सोसृजद्भगवांस्ततः
वुरूपाः श्मश्रुला जातास्तेभ्यधावंस्ततः प्रभुम् ४२
मैवं भो रक्ष्यतामेष यैरुक्तं
राक्षसास्तु ते
ऊचुः खादाम इत्यन्ये ये ते यक्षास्तु
जक्षणात् ४३
अप्रियेण तु तान्दृष्ट्वा केशाः
शीर्यन्तवेधसः
हीनाश्च शिरसो भूयः समारोहन्त तच्छिरः ४४
सर्पणात्तेऽभवन् सर्पा हीनत्वादहयः स्मृताः
ततः क्रुद्धो जगत्स्रष्टा क्रोधात्मानो विनिर्ममे
वर्णेन कपिश्नोओ!ग्रभूतास्ते पिशिताशनाः ४५
ध्यायतॐगात्समुत्पन्ना गन्धर्वास्तस्य तत्क्षणात्
पिबन्तो जज्ञिरे वाचं गन्धर्वास्तेन ते द्विज ४६
एतानि सृष्ट्वा भगवान्ब्रह्म तच्छक्तिचोदितः
ततः स्वच्छन्दतोन्यानि वयांसि वयसोऽसृजत् ४७
अवयो वक्षसश्चक्रे मुखतोजाः स सृष्टवान् सृष्टवानुदराद्गाश्च पार्श्वभ्यां च

प्रजापतिः ४८
पद्भ्यां
चाश्वान्समातङ्गान्रासभान्गवयान्मृगान्
उष्ट्रानश्वतरांश्चैव न्यङ्कूनन्याश्च
जातयः ४९
ओषध्यः फलमूलिन्यो रोमभ्यस्तस्य जज्ञिरे त्रेतायुगमुखे ब्रह्मा कल्पस्यादौ
द्विजोत्तम
सृष्ट्वापश्चौषधीः सम्यग्युयोजस
तदाध्वरे ५०
गौरजः पुरुषो मेषश्चाश्वाश्वतरगर्दभाः
एतान्ग्राम्यान्पशूनाहुरारण्यांश्च
निबोध मे ५१
श्वापदा द्विखुरा हस्ती वानराः पक्षिपंचमाः
औदकाः पशवः षष्ठाः सप्तमास्तु सरीसृपाः ५२
गायत्रं च ऋचश्चैव त्रिवृत्सोमं रथन्तरम् अग्निष्टोमं च यज्ञानां निर्ममे प्रथमान्मुखात् ५३
यजूंषि त्रैष्टुभं छन्दः स्तोमं पंचदशं तथा
बृहत्साम तथोक्थं च दक्षिणादसृजन्मुखात् ५४
सामानि जगतीछन्दः स्तोमं सप्तदशं तथा वैरूपमतिरात्रं च पश्चिमादसृजन्मुखात्

५५
एकविंशमथर्वाणमाप्तोर्यामाणमेव च अनुष्टुभं च वैराजमुत्तरादसृजन्मुखात् ५६
उच्चावचानि भूतानि गात्रेभ्यस्तस्य जज्ञिरे
देवासुरपितॄन् सृष्ट्वा मनुष्यांश्च
प्रजापतिः ५७
ततः पुनः ससर्जादौ संकल्पस्य पितामहः
यक्षान् पिशाचान्गन्धर्वान्
तथैवाप्सरसां गणान् ५८
नरकिन्नररक्षांसि वयः पशुमृगोरगान् अव्ययं च व्ययं चैव यदिदं स्थाणुजंगमम् ५९
तत्ससर्ज तदा ब्रह्म भगवानादिकृत्प्रभुः तेषां ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे
तान्येव ते प्रपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनःपुनः ६०
हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे
धर्मधर्मावृतानृते
तद्भाविताः प्रपद्यन्ते तस्मात्तत्तस्य
रोचते ६१
इन्द्रियार्थेषु भूतेषु शरीरेषु च स प्रभुः
नानात्वं विनियोगं च धातैवं

व्यसृजत्स्वयम् ६२
नाम रूपं च भूतानां कृत्यानां च प्रपंचनम्
वेदशब्देभ्य एवादौ देवादीनां चकार सः ६३
ऋषीणां नामधेयानि यथा वेदश्रुतानि वै तथा नियोगयोग्यानि ह्यन्येषामपि सोऽकरोत् ६४
यथर्तुष्वृतुलिंगानि नानारूपाणि पर्य ये
दृश्यन्ते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ६५
करोत्येवंविधां सृष्टिं कल्पादौ स
पुनःपुनः
सिसृक्षाशक्तियुक्तोसौ
सृज्यशक्तिप्रचोदितः ६६
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! पंचमोऽध्यायः ५

श्रीमैत्रेय उवाच
अर्वाक्स्रोतास्तु कथितो भवता यस्तु
मानुषः
ब्रह्मन्विस्तरतो ब्रूहि ब्रह्मा
तमसृजद्यथा १
यथा च वर्णानसृजद्यद्गुणांश्च प्रजापतिः
यच्च तेषां स्मृतं कर्म विप्रादीनां
तदुच्यताम् २
श्रीपराशर उवाच
सत्याभिध्यायिनः पूर्वं

सिसृक्षोर्ब्रह्मणो जगत्
अजायन्त द्विजश्रेष्ठ सत्त्वोद्रिक्ता
मुखात्प्रजाः ३
वक्षसो रजसोद्रिक्तास्तथा वै
ब्रह्मणोऽभवन्
रजसा तमसा चैव समुद्रिक्तास्तथोरुतः ४
पद्भ्यामन्याः प्रजा ब्रह्मा ससर्ज
द्विजसत्तम
तमःप्रधानास्ताः
सर्वाश्चातुर्वर्ण्यमिदं ततः ५
ब्रह्मणाः क्षत्रिया वेश्याः शूद्राश्च
द्विजसत्तम
पादोरुवक्षस्थलतो मुखतश्च समुद्गताः ६
यज्ञनिष्पत्तये सर्वमेतद्ब्रह्या चकार वै चातुर्वर्ण्यं महाभाग यज्ञसाधनमुत्तमम् ७
यज्ञैराप्यायिता देवा वृष्ट्युत्सर्गेण वै प्रजाः
आप्याययन्ते धर्मज्ञ यज्ञाः कल्याणहेतवः ८
निष्पाद्यन्ते नरैस्तैस्तु स्वधर्माभिरतैस्सदा विशुद्धाचरणोपेतैः सद्भिः सन्मार्गगामिभिः ९
स्वर्गापवर्गौ मानुष्यात्प्राप्नुवंति नरा मुने

यच्चाभिरुचितं स्थानं तद्यान्ति मनुजा द्विज १०
प्रजास्ता ब्रह्मणा सृष्टाश्चातुर्वर्ण्यव्यवस्थिताः सम्यक्छ्रद्धाः समाचारप्रवणा मुनिसत्तम ११
यथेच्छावासनिरताः सर्वबाधाविवर्जिताः शुद्धान्तः करणाः शुद्धाः कर्मानुष्ठा ननिर्मलाः १२
शुद्धे च तासां मनसि शुद्धेन्तःसंस्थिते
हरौ
शुद्धज्ञानं प्रपश्यन्ति बिल्वाख्यं येन
तत्पदम् १३
ततः कालात्म को योऽसौ स चांशः कथितो हरेः
स पातयत्यघं घोरमल्पमल्पाल्पसारवत् १४
अधर्मबीजमुद्भूतं तमोलोभसमुद्भवम्
प्रजासु तासु मैत्रेय रागादिकमसाधकम् १५
ततः सा सहजा सिद्धस्तासां नातीव जायते
रसोल्लासादयश्चान्याः सिद्धयोष्टौ भवंति
याः १६
तासु क्षीणास्वश्षोआ!सु वर्द्धमाने च
पातके
द्वंद्वाभिभवदुःखार्तास्ता भवंति ततः
प्रजाः १७
ततो दुर्गाणि ताश्चक्रुर्धान्वं पार्वतमौदकम्

कृत्रिमं च तथा दुर्गं पुरखर्वटकादिकम् १८
गृहीणि च यथान्यायं तेषु चक्रुः पुरादिषु शीतातपादिबाधानां प्रशमाय महामते १९
प्रतीकारमिमं कृत्वा शीतादेस्ताः प्रजाः
पुनः
वार्तोपायं ततश्चक्रुर्हस्तसिद्धिं च
कर्मजाम् २०
व्रीहयश्च यवाश्चैव गोधूमाश्चाणवस्तिलाः प्रियंगवो ह्युदाराश्च कोरदूषाः सतीनकाः २१
माषा मुद्गा मसूराश्च निष्पावाः सकुलत्थकाः
आढक्यश्चणकाश्चैव शणाः सप्तदश स्मृताः २२
इत्येता ओषधीनां तु ग्राम्यानां जातयो मुने
ओषध्यो यज्ञियाश्चैव
ग्राम्यारण्याश्चतुर्दश २३
व्रीहयस्सयवा माषा गोधूमाश्चाणवस्तिलाः
प्रियंगुसप्तमा ह्येते अष्टमास्तु
कुलत्थकाः २४
श्यामाकास्त्वथ नीवारा जर्तिलाः सगवेधुकाः
तथा वेणुयवाः प्रोक्तस्तथा मर्कटका मुने २५

ग्राम्याण्याः स्मृता ह्येता ओषध्यस्तु चतुर्दश
यज्ञनिष्पत्तये यज्ञस्तथासां
हेतुरुत्तमः २६
एताश्च सह यज्ञेन प्रजानां कारणं परम्
परावरविदः प्राज्ञास्ततो
यज्ञान्वितन्वते २७
अहन्यहन्यनुष्ठानं यज्ञानां मुनिसत्तम
उपकारकरं पुंसां क्रियमाणाघशान्तिदम् २८
येषां तु कालसृषोऽसौ पापबन्दुर्महामुने चेतःसु ववृधे चक्रुस्ते न यज्ञेषु मानसम् २९
वेदवादांस्तथा वेदान्यज्ञकर्मादिकं च यत् तत्सर्वं
निन्दयामासुर्यज्ञव्यासेधकारिणः ३० प्रवृत्तिमार्गव्युच्छित्तिकारिणो वेदनिन्दकाः
दुरात्मानो दुराचारा बभूवुः कुटिलाशयाः ३१
संसिद्धायां तु वार्तायां प्रजाः सृष्ट्वा प्रजापतिः
मर्यादां स्थापयामास यथास्थानं यथागुणम् ३२
वर्णा नामाश्रमाणां च धर्माधर्मभृतां वर लोकांश्च सर्ववर्णानां सम्यग्धर्मानुपालिनाम् ३३

प्राजापत्यं ब्रह्मणानां स्मृतं स्थानं क्रियावताम्
स्थानमैन्द्रं क्षत्त्रियाणां संग्रामेष्वनिवर्त्तताम् ३४
वैश्यानां मारुतं स्थानं
स्वधर्ममनुवर्तिनाम्
गान्धर्वं शूद्रजातीनां
परिचर्यानुवर्त्तिनाम् ३५
अष्टाशीतिसहस्त्राणि
मुनीनामूर्ध्वरेतसाम्
स्मृतं तेषां तु यत्स्थानं तदेव
गुरुवासिनाम् ३६
सप्तर्षीणां तु यत्स्थानं स्मृतं तद्वै
वनौकसाम्
प्राजापत्यं गृहस्थानां न्यासिनां
ब्रह्मसंज्ञितम् ३७
योगिनाममृतं स्थानं
स्वात्मसंतोषकारिणाम् ३८
एकान्तिनः सदा ब्रह्मध्यायिनो योगिनश्च
ये
तेषां तु परमं स्थानं यत्तत्पश्यन्ति
सूरयः ३९
गत्वागत्वा निवर्त्तन्ते चंद्रसूर्यादयो
ग्रहाः
अद्यापि न निवर्त्तन्ते
द्वादशाक्षरचिंतकाः ४०

तामिस्रमन्धतामिस्रं महारौरवरौरवौ असिपत्रवनं घोरं कालसूत्रमवीचिकम् ४१
विनिन्दकानां वेदस्य
यज्ञव्याघातकारिणाम्
स्थानमेतत्समाख्यातं स्वधर्मत्यागिनश्च
ये ४२
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! षष्ठोऽध्यायः ६

श्रीपराशर उपाच
ततोभिध्यायतस्तस्य जज्ञिरे मानसाः प्रजाः
तच्छरीरसमुत्पन्नैः कार्यैस्तैः करणैः सह क्षेत्रज्ञाः समवर्त्तन्त गात्रेभ्यस्तस्यः धीमतः १
ते सर्वे समवर्त्तन्त ये मया
प्रागुदाहृताः
देवाद्याः स्थावरान्ताश्च
त्रैगुण्यविषये स्थिताः २
एवंभूतानि सृष्टानि चराणि स्थावराणि च ३
यदास्य ताः प्रजाः सर्वा न व्यवर्धन्त
धीमतः
अथान्यान्मानसान्पुत्रान्सदृशानात्मनोऽसृजत् ४
भृगुं पुलस्त्यं पुलहं क्रतुमङ्गिरसं तथा मरीचिं दक्षमत्रिं च वसिष्ठं चैव मानसान् ५

नव ब्रह्माण इत्येते पुराणे निश्चयं गताः ६
ख्यातिं भूतिं च संभूतिं क्षमां प्रीतिं तथैव च
सन्नतिं च तथैवोर्ज्जमनसूयां तथैव च ७
प्रसूतिं च ततः सृष्ट्वा ददौ तेषां
महात्मनाम्
पत्न्यो भवध्वमित्युक्त्वा तेषामेव तु
दत्तवान् ८
सनन्दनादयो ये च पूर्वसृष्टास्तु वेधसा
न ते लोकेष्वसज्जन्त निरपेक्षाः प्रजासु
ते ९
सर्वे तेऽभ्यागतज्ञाना वीतरागा विमत्सराः तेष्वेवं निरपेक्षेषु लोकसृष्टौ महात्मनः १०
ब्रह्मणोभून्महान् क्रोधस्त्रैलोक्यदहनक्षमः
तस्य
क्रोधात्समुद्भूतज्वालामालातिदीपितम् ब्रह्मणोभूत्तदा सर्वं त्रैलोक्यमखिलं मुने ११
भ्रकुटीकुटिलात्तस्यललाटात्क्रोधदीपितात्
समुत्पन्नस्तदा रुद्रो
मध्याह्नार्कसमप्रभः १२
अर्धनारीनरवपुः प्रचण्डोऽतिशरीरवान्

विभजात्मानमित्युक्त्वा तं
ब्रह्मान्तर्दधे ततः १३
तथोक्तोसौ द्विधा स्त्रीत्वं पुरुषत्वं
तथाऽकरोत्
विभेदपुरुषत्वं च दशधा चैकधा पुनः १४
सौम्यासौम्यैस्तदाशान्ताऽशान्तैः
स्त्रीत्वं च स प्रभुः
विभेद बहुधा देवः स्वरूपैरसितैः सितैः १५
ततो ब्रह्मात्मसंभूतं पूर्वं स्वायंभुवं प्रभु
आत्मानमेव कृतवान्प्रजापाल्ये मनुं द्विज १६
शतरूपां च तां नारीं तपोनिर्धूतकल्मषाम् स्वायंभुवो मनुर्देवः पत्नीत्वे जगृहे
प्रभुः १७
तस्मात्तु पुरुषाद्देवी शतरूपा व्यजायत
प्रियव्रतोत्तानपादौ
प्रसूत्याकूतिसंज्ञितम् १८
कन्याद्वयं च धर्मज्ञ रूपौदार्यगुणान्वितम्
ददौ प्रसूतिं दक्षाय आकूतिं रुचये पुरा १९
प्रजापतिः स जग्राह तयोर्जज्ञे सदक्षिणः पुत्रो यज्ञे महाभाग दम्पत्योर्मिथुनं ततः २०
यज्ञस्य दक्षिणायां तु पुत्रा द्वादश

जज्ञिरे
यामा इति समाख्याता देवाः स्वायंभुवे मनौ २१
प्रसूत्यां च तथा दक्षश्चतस्रो विंशतिस्तथा
ससर्ज कन्यास्तासां च सम्यङ्नामानि मे शृणु २२
श्रद्धा लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिर्मेधा
पुष्टिस्तथा क्रिया
बुद्धिर्लज्जा वपुः शांतिः सिद्धिः
कीर्तिस्त्रयोदशी २३
पत्न्यर्थं प्रतिजग्राह धर्मो दाक्षायणीः
प्रभुः
ताभ्यः शिष्टायवीयस्य एकादश सुलोचनाः २४
ख्यातिः सत्यथ संभूतिः स्मृतिः प्रीतिः
क्षमा तथा
सन्ततिश्चानसूया च ऊर्जा स्वाहा स्वधा
तथा २५
भृगुर्भवो मरीचिश्च तथा चैवांगिरा मुनिः
पुलस्त्यः पुलहश्चैव
क्रतुश्चर्षिवरस्तथा २६
अत्रिर्वसिष्ठो वह्निश्च पितरश्च
यथाक्रमम्
ख्यात्याद्या जगृहुः कन्या मुनयो
मुनिसत्तम २७
श्रद्धा कामं चला दर्पं नियमं

धृतिरात्मजम्
सन्तोषं च तथा तुष्टिर्लोभं पुष्टिरसूयत २८
मेधा श्रुतं क्रिया दण्डं नयं विनयमेव च २९
बोधं बुद्धिस्तथा लज्जा विनयं वपुरात्मजम्
व्यवसायं प्रजज्ञे वै क्षेमं शान्तिरसूयत ३०
सुखं सिद्धिर्यशः कीर्त्तिरित्येते धर्मसूनवः
कामाद्रतिः सुतं हर्षं धर्मपौत्रमसूयत ३१
हिंसा भार्या त्वधर्मस्य ततो जज्ञे तथानृतम्
कन्या च निकृतिस्ताभ्यां माया जज्ञे च
वेदना ३२
माया च वेदना चैव मिथुनं त्विदमेतयोः
तयोर्जज्ञेथ वै माया मृत्युं
भूतापहारिणम् ३३
वेदना स्वसुतं चापि दुःखं जज्ञेऽथ
रौरवात्
मृत्योर्व्याधिजराशोकतृष्णाक्रोधाश्च
जज्ञिरे ३४
दुःखोत्तराः स्मृता ह्येते सर्वे चाधर्मलक्षणाः

नैषां पुत्रोस्ति वै भार्या ते सर्वे ह्यूर्ध्वरेतसः ३५
रौद्राण्येतानि रूपाणि विष्णोर्मुनिवरात्मज नित्यप्रलयहेतुत्वं जगतोस्य प्रयान्ति वै ३६
दक्षो मरीचिरत्रिश्च भृग्वाद्याश्च प्रजेश्वराः
जगत्यत्र महाभाग नित्यसर्गस्य हेतवः ३७
मनवो मनुपुत्राश्च भूपा वीर्यधराश्च ये
सन्मार्गनिरताः शूरास्ते सर्वे
स्थितिकारिणः ३८
श्रीमैत्रेय उवाच
येयं नित्या
स्थितिर्ब्रह्मन्नित्यसर्गस्तथेरितः
नित्याभावश्च तेषां वै स्वरूपं मम
कथ्यताम् ३९
श्रीपराशर उवाच
सर्गस्थितिविनाशांश्च भगवान्मधुसूदनः
तैस्तैरूपैरचिंत्यात्मा करोत्यव्याहतो
विभुः ४०
नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिको
द्विज
नित्यश्च सर्वभूतानां प्रलयोऽयं
चतुर्विधः ४१
ब्राह्मो नैमित्तिकस्तत्र च्छेतेयं

जगतीपतिः
प्रयाति प्राकृतं चैव ब्रह्माण्डं प्रकृतौ लयम् ४२
ज्ञानादात्यन्तिकः प्रोक्तो योगिनः परमात्मनि
नित्यः सदैव भूतानां यो विनाशो दिवानिशम् ४३
प्रसूतिः प्रकृतेर्या तु सा सृष्टिः प्राकृता स्मृता
दैनंदिनी तथा प्रोक्ता नान्तरप्रलयादनु ४४
भूतान्यनुदिने यत्र जायन्ते मुनिसत्तम नित्यसर्गो हि स प्रोक्तः
पुराणार्थविचक्षणैः ४५
एवं सर्वशरीरेषु भगवान्भूतभावनः
संस्थितः कुरुते
विष्णुरुत्पत्तिस्थितिसंयमान् ४६
सृष्टि स्थितिविनाशानां शक्तयः
सर्वदेहिषु
वैष्णव्यः परिवर्त्तन्ते
मैत्रेयाहर्निशं समाः ४७
गुणत्रयमयं ह्येतद्ब्रह्यन् शक्तित्रयं महत्
योऽतियाति स यात्येव परं नावर्त्तते पुनः ४८
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो!

सप्तमोऽध्यायः ७ ।

श्रीपराशर उवाच
कथितस्तामसः सर्गो ब्रह्मणस्ते महामुने रुद्रसर्गं प्रवक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु १
कल्पादावात्मनस्तुल्यं सुतं प्रध्यायतस्ततः
प्रादुरासीत्प्रभोरंके कुमारो नीललोहितः २
रुरोद सुस्वरं सोथ प्राद्रवद्द्विजसत्तम किं त्वं रोदिषि तं ब्रह्मा रुदन्तं प्रत्युवाच ह ३
नाम देहीति तं सोऽथ प्रत्युवाच प्रजापतिः रुद्रस्त्वं देवनाम्नासि मारो दीर्धैर्यमावह
एवमुक्तः पुनः सोऽथ सप्तकृत्वो रुरोद वै ४
ततोन्यानि ददौ तस्मै सप्त नामानि वै प्रभुः
स्थानानि चैषामष्टानां पत्नीः पुत्रांश्च
स प्रभुः ५
भवं शर्वमथेशानं तथा पशुपतिं द्विज
भीममुग्रं महादेवमुवाच स पितामहः ६
चक्रे नामान्यथैतानि स्थानान्येषां चकार सः

सूर्यो जलं मही वायुर्वह्निराकाशमेव च दीक्षितो ब्रह्मणः सोम इत्येतास्तनवः
क्रमात् ७
सुवर्चला तथैवोषा विकेशी चापरा शिवा
स्वाहा दिशस्तथा दीक्षा रोहिणी च
यथाक्रमम् ८
सूर्यादीनां द्विजश्रेष्ठ रुद्राद्यैर्नामभिः सह
पत्न्यः स्मृता महाभाग तदपत्यानि मे शृणु ९
एषां सूतिप्रसूतिभ्यामिदमापूरितं जगत् १०
शनैश्चरस्तथा शुक्रो लोहिताङ्गो मनोजवः स्कन्दः सर्गोऽथ सन्तानो
बुधश्चानुक्रमात्सुताः ११
एवंप्रकारो रुद्रोऽसौ सतीं
भार्यामनिन्दिताम्
उपयेमे दुहितरं दक्षस्यैव प्रजापतेः १२
दक्षकोपाच्च तत्याज स सती स्वकलेवरम् हिमवद्दहिता साऽभून्मेनायां द्विजसत्तम १३
उपयेमे पुनश्चोमामनन्यां भगवान्हरः १४ देवौ धातृविधातारौ भृगोः ख्यातिरसूयत श्रियं च देवदेवस्य पत्नी नारायणस्य या १५
श्रीमैत्रेय उवाच

क्षीराब्धौ श्रीः समुत्पन्ना श्रूयतेऽमृतमन्थने
भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्नेत्येतदाह कथं भवान् १६
श्रीपराशर उवाच
नित्यैवैषा जगन्माता विष्णोः श्रीरनपायिनी
यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवेयं द्विजोत्तम १७
अर्थो विष्णुरियं वाणी नीतिरेषा नयो हरिः बोधो विष्णुरियं बुद्धिर्धर्मोऽसौ सत्क्रिया त्वियम् १८
स्रष्टा विष्णुरियं सृष्टिः
श्रीर्भूमिर्भूधरो हरिः
सन्तोषो भगवाल्लँ
क्ष्मीस्तुष्टिर्मैत्रेय शाश्वती १९
इच्छा श्रीर्भगवान्कामो यज्ञोऽसौ दक्षिणा त्वियम्
आज्याहुतिरसौ देवी पुरोडाशो जनार्द्दनः २०
पत्नीशाला मुने लक्ष्मीः प्राग्वंशो मधुसूदनः
चितिर्लक्ष्मीर्हरिर्यूप इध्मा श्रीर्भगवान्कुशः २१
सामास्वरूपी भगवानुद्गीतिः कमलालया स्वाहा लक्ष्मीर्जगन्नाथो वासुदेवो

हुताशनः २२
शंकरो
भगवाञ्छौरिर्गौरीलक्ष्मीर्द्विजोत्तम मैत्रेय केशवः सूर्यस्तत्प्रभा कमलालया २३
विष्णुः पितृगणः पद्मा स्वधा शाश्वतपुष्टिदा
द्यौः श्रीः सर्वात्मको विष्णुरवकाशोतिविस्तरः २४
शशांकः श्रीधरः कान्तिः
श्रीस्तथैवानपायिनी
धृतिर्लक्ष्मीर्जगच्चेष्टा वायुः
सर्वत्रगो हरिः २५
जलधिर्द्विजगोविंदस्तद्वेला
श्रीर्महामुने
लक्ष्मीस्वरूपमिंद्राणी देवेन्द्रो
मधुसूदनः २६
यमश्चक्रधरः साक्षाद्धूमोर्णा कमलालया
ऋद्धिः श्रीः श्रीधरो देवः स्वयमेव
धनेश्वरः २७
गौरी लक्ष्मीर्महाभागा केशवो वरुणः
स्वयम्
श्रीर्देवसेना विप्रेन्द्र
देवसेनापतिर्हरिः २८
अवष्टंभो गदापाणिः शक्तिर्लक्ष्मीर्द्विजोत्तम

काष्ठा लक्ष्मीर्निमेषोऽसौ मुहूर्त्तोऽसौ कला त्वियम् २९
ज्योत्स्ना लक्ष्मीः प्रदीपोऽसौ सर्वः
सर्वेश्वरो हरिः
लताभूता जगन्माता श्रीर्विष्णुद्रु र्म!
संज्ञितः ३०
विभावरी श्रीर्दिवसो देवचक्रगदाधरः
वरप्रदो वरो विष्णुर्वधूः पद्मवनालया ३१
नदस्वरूपी भगवाञ्छ्रीर्नदीरूपसंस्थिता
ध्वजश्च पुण्डरीकाक्षः पताका कमलालया ३२
तृष्णा लक्ष्मीर्जगन्नाथो लोभो नारायणः परः
रती रागश्च मैत्रेय लक्ष्मीर्गोविंद एव च ३३
किं चातिबहुनोक्तेन संक्षेपेणेदमुच्यते ३४
देवतिर्यङ्मनुष्यादौ पुन्नामा भगवान्हरिः
स्त्रीनाम्नी श्रीश्च विज्ञेया नानयोर्विद्यते परम् ३५
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! अष्टमोऽध्यायः ८

श्रीपराशर उवाच
इदं च शृणु मैत्रेय यत्पृष्टोहमिह त्वया श्रीसम्बन्धं

मायाप्येतच्छ्रुतमासीन्मरीचितः १ दुर्वासाः शंकरस्यांशश्चचार पृथिविमिमाम्
स ददर्श स्रेजं दिव्यामृषिर्विद्याधरीकरे २
संतानकानामखिलं यस्या गंधेन वासितम् अतिसेव्यमभूद्ब्रह्यन् तद्वनं
वनचारिणाम् ३
उन्मत्तव्रतधृग्विप्रस्तां दृष्ट्वा
शोभनां स्रजम्
तां ययाचे वरारोहां विद्याधरवधूं ततः ४
याचिता तेन तन्वंगी मालां विद्याधरांगना
ददौ तस्मै विशालाक्षी सादरं प्रणिपत्य
तम् ५
तामादायात्मनो मूर्द्ध्नि
स्रजमुन्मत्तरूपधृक्
कृत्वा स विप्रो मैत्रेय परिबभ्राम
मेदिनीम् ६
स ददर्श तमायान्तमुन्मत्तैरावते स्थितम् त्रैलोक्याधिपतिं देवं सह देवैः शचीपतिमि
७
तामात्मनः स शिरसः स्रजमुन्मत्त षट्पदाम्
आदायामरराजाय चिक्षेपोन्मत्तवन्मुनिः ८
गृहीत्वाऽमरराजेन स्रगैरावतमूर्द्धनि
न्यस्ता रराज कैलासशिखरे जाह्नवी यथा ९
मदान्धकारिताक्षोसौ गन्धाकृष्टेन वारणः

करेणाघ्राय चिक्षेप तां स्रजं धरणीतले १० ततश्चुक्रोध भगवान्दुर्वासा मुनिसत्तमः मैत्रेय देवराजानं क्रुद्धश्चैतदुवाच ह ११
दुर्वासा उपाच
ऐश्वर्यमददुष्टात्मन्नतिस्तब्धोसि वासव
श्रियो धाम स्रजं यस्त्वं मयत्तां
नाभिनन्दसि १२
प्रसाद इति नोक्तं ते प्रणिपातपुरःसरम्
हर्षोत्फुल्लकपोलेन न चापि शिरसा धृता १३
मया दत्तामिमां मालां यस्मान्न बहु मन्यसे
त्रैलोक्यश्रीरतो मूढ विनाशमुपयास्यति १४
मां मन्यसे त्वं सदृशं नूनं शक्रेतरद्विजैः
अतोवमानमस्मासु मानिना भवता कृतम् १५
मद्दत्ता भवता यस्मात्क्षिप्ता माला
महीतले
तस्मात्प्रणष्टलक्ष्मीकं त्रैलोक्यं ते
भविष्यति १६
यस्य संजातकोपस्य भयमेति चराचरम्
तं त्वं मामतिगर्वेण देवराजावमन्यसे १७
श्रीपराशर उवाच
महेन्द्रो वारणस्कंधादवतीर्य त्वरान्वितः

प्रसादयामास मुनिं दुर्वाससमकल्मषम् १८ प्रसाद्यमानः स तदा प्रणिपातपुरःसरम् इत्युवाच सहस्राक्षं दुर्वासा मुनिसत्तमः १९
दुर्वासा उवाच
नाहं कृपालुहृदयो न च मां भजते क्षमा अन्ये ते मुनयः शक्र दुर्वाससमवेहि माम २०
गौतमादिभिरन्यैस्त्वं गर्वमारोपितो मुधा अक्षान्तिसारसर्वस्वं दुर्वाससमवेहि माम् २१
वसिष्ठाद्यैर्दयासारैस्तोत्रं कुर्वद्भिरुच्चकैः
गर्वं गतोसि येनैवं मामप्यद्यावमन्यसे २२
ज्वलज्जटाकलापस्य भृकुटीकुटिलं मुखम् निरीक्ष्य कस्त्रिभुवने मम यो न गतो भयम् २३
नाहं क्षमिष्ये बहुना किमुक्तेन शतक्रतो विडंबनामिमां भूयः करोष्यनुनयात्मिकाम् २४
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा प्रययै विप्रो देवराजोपि तं पुनः
आरुह्यैरावतं ब्रह्मन् प्रययावमरावतीम् २५

ततः प्रभृति निःश्रीकं सशक्रं भुवनत्रयम् मैत्रेयासीदपध्वस्तं संक्षीणौषधिवीरुधम् २६
न यज्ञाः समवर्त्तन्ते न तपस्यन्ति तापसाः
न च दानादिधर्मेणु मनश्चक्रे तदा जनः २७
निःसत्त्वाः सकला लोका
लोभाद्युपहतेन्द्रियाः
स्वल्पेपि हि बभूवुस्ते साभिलाषा
द्विजोत्तम २८
यतः सत्त्वं ततो लक्ष्मीः सत्त्वं
भूत्यनुसारि च
निःश्रीकाणां कुतः सत्त्वं विना तेन
गुणाः कुतः २९
बलशौर्याद्यभावश्च पुरुषाणां गुणैर्विना
लवनायः समस्तस्य बलशौर्यविवर्जितः ३०
भवत्यपध्वस्तमतिर्लंघितः प्रथितः पुमान्
एवमत्यन्तनिःश्रीके त्रैलोक्ये
सत्त्ववर्जिते ३१
देवान् प्रति बलोद्योगं
चक्रुर्दैतेयदानवाः ३२
लोभाभिभूता निःश्रीका दैत्याः
सत्त्वविवर्जिताः
श्रियाविहीनैर्निःसत्त्वैर्देवैश्चक्रुस्ततो रणम् ३३
विजितास्त्रिदशा दैत्यैरिन्द्राद्याः

शरणं ययुः
पितामहं महाभागं हुताशनपुरोगमाः ३४
यथावत्कथितो देवैर्ब्रह्मा प्राह ततः
सुरान्
परावरेशं शरणं व्रजध्वमसुरार्दनम् ३५
उत्पत्तिस्थितिनाशानामहेतुं
हेतुमीश्वरम्
प्रजापतिपतिं विष्णुमनन्तमपराजितम् ३६
प्रधानपुंसोरजयोः कारणं कार्यभूतयोः
प्रणतार्त्तिहरं विष्णुं स वः श्रेयो
विधास्यति ३७
श्रीपराशर उवाच
एवमुक्त्वा सुरान्सर्वान् ब्रह्मा लोकपितामहः
क्षीरोदस्योत्तरं तीरं तैरेव सहितो ययौ ३८
स गत्वा त्रिदशैः सर्वैः समवेतः पितामहः तुष्टाव वाग्भिरिष्टाभिः परावरपतिं हरिम् ३९
ब्रह्मोवाच
नमामि सर्वं सर्वेशमनन्तमजमव्ययम् लोकधामधराधारमप्रकाशमभेदिनम् ४० नारायणमणीयांसमश्षोआ!णामणीयसाम् समस्तानां गरिष्ठं च भूरादीनां गरीयसाम् ४१
यत्र सर्वं यतः सर्वमुत्पन्नं

मत्पुरःसरम्
सर्वभूतश्च यो देवः पराणामपि यः परः ४२
परः परस्मात्पुरुषात्परमात्मस्वरूपधृक्
योगिभिश्चिन्त्यते योऽसौ
मुक्तिहेतोर्मुमुक्षुभिः ४३
सत्त्वादयो न सन्तीशो! यत्र च प्राकृता
गुणाः
स शुद्धः सर्वशुद्धेभ्यः पुमानाद्यः
प्रसीदतु ४४
कला काष्ठा मुहूर्त्तादिकालासूत्रस्य
गोचरे
यस्य शक्तिर्न शुद्धस्य स नो विष्णुः
प्रसीदतु ४५
प्रोच्यते परमेशो हि यः
शुद्धोऽप्युपचारतः
प्रसीदतु स नो विष्णुरात्मा यः
सर्वदेहिनाम् ४६
यः कारणं च कार्यं च कारणस्यापि कारणम्
कार्य स्यापि च यः कार्यं प्रसीदतु स नो
हरिः ४७
कार्यकार्यस्य यत्कार्यं तत्कार्यस्यापि
यः स्वयम्
तत्कार्यकार्यभूतो यस्ततश्च प्रणतास्म
तम् ४८
कारणं कारणस्यापि तस्य कारणकारणम् तत्कारणानां हेतुं तं प्रणता स्म

परेश्वरम् ४९
भोक्तारं भोग्यभूतं च स्रष्टारं सृज्यमेव
च
कार्यकर्तृस्वरूपं तं प्रणता स्म परं
पदम् ५०
विशुद्धबोधवन्नित्यमजमक्षयमव्ययम् अव्यक्तमविकारं यत्तद्विष्णोः परमं पदम् ५१
न स्थूलं न च सूक्ष्मं यन्न विश्षोणगोचरम् तत्पदं परमं विष्णोः प्रणमाम सदाऽमलम् ५२ यस्या युतायुतांशांशो! विश्वशक्तिरियं स्थिता
परब्रह्मस्वरूपं यत्प्रणमामस्तमव्ययम् ५३
यद्योगिनः सदोद्युक्ताः पुण्यपापक्षयेक्षयम्
पश्यन्ति प्रणवे चिन्त्यं तद्विष्णोः परमं पदम् ५४
यन्न देवा न मुनयो न चाहं न च शङ्करः जानन्ति परमेश स्य तद्विष्णोः परमं पदम् ५५
शक्तयो यस्य देवस्य ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाः भवन्त्यभूतपूर्वस्य तद्विष्णोः परमं पदम् ५६
सर्वेश सर्वभूतात्मन्सर्व

सर्वाश्रयाच्युत
प्रसीद विष्णो भक्तानां व्रज नो दृष्टिगोचरम् ५७
श्रीपराशर उवाच
इत्युदीरितमाकर्ण्य
ब्रह्मणस्त्रिदशास्ततः
प्रणम्योचुः प्रसीदेति व्रज नो दृष्टि
गोचरम् ५८
यन्नायं भगवान् ब्रह्म जानाति परमं पदम्
तन्नताः स्म जगद्धाम तव सर्वगताच्युत ५९
इत्यन्ते वचसस्तेषां देवानां ब्रह्मणस्तथा
ऊचुर्देवर्षयस्सर्वे बृहस्पतिपुरोगमाः ६०
आद्यो यज्ञः पुमानीड्यः पूर्वेषां यश्च पूर्वजः
तन्नताः स्म जगत्स्रष्टुः
स्रष्टारमविश्षोणम् ६१
भगवन्भूतभव्येश यज्ञमूर्त्तिधराव्यय
प्रसीद प्रणतानां त्वं सर्वेषां देहि
दर्शनम् ६२
एष ब्रह्म सहास्माभिः सह रुद्रै
स्त्रिलोचनः
सर्वादित्यैः समं पूषा पावकोऽयं
सहाग्निभिः ६३
अश्विनौ वसवश्चेमे सर्वे चैते मरुद्गणाः

साध्या विश्वे तथा देवा देवेंद्र श्चायमीश्वरः ६४
प्रणामप्रवणा नाथ दैत्यसैन्यैः पराजिताः शरणं त्वामनुप्राप्ताः समस्ता देवतागणाः ६५
श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमानस्तु भगवाञ्छंखचक्रधृक् जगाम दर्शनं तेषां मैत्रेय परमेश्वरः ६६ तं दृष्ट्वा ते तदा देवाः शंखचक्रगदाधरम् अपूर्वरूपसंस्थानं तेजसां राशिमूर्जितम् ६७
प्रणम्य प्रणताः सर्वे संक्षोभस्तिमितेक्षणाः
तुष्टुवुः पुण्डरीकाक्षं पितामहपुरोगमाः ६८
देवा ऊचुः
नमोनमो विश्षोस्त्वं त्वं ब्रह्म त्वं पिनाकधृक्
इंद्रस्त्वमग्निः पवनो वरुणः सविता यमः ६९
वसवो मरुतः साध्या विश्वेदेवगणा भवान् योऽयं तवाग्रतो देव समीपं देवतागणः
स त्वमेव जगत्स्रष्टा यतः सर्वगतो भवान् ७०
त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कारस्त्वमोङ्कारः प्रजापतिः

विद्या वेद्यं च सर्वात्मँ स्त्वन्मयं चाखिलं जगत् ७१
त्वामार्त्ताः शरणं विष्णो प्रयाता दैत्यनिर्जिताः ।
वयं प्रसीद सर्वात्मंस्तेजसाप्याययस्व नः ७२
तावदार्त्तिस्तथा वांछा तावन्मोहस्तथा मुखम्
यावन्न याति शरणं त्वामश्षोआ!घनाशनम् ७३
त्वं प्रसादं प्रसन्नात्मन् प्रपन्नानां
कुरुष्व नः
तेजसां नाथ सर्वेषां स्वशक्त्याप्यायनं
कुरु ७४
श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमानस्तु प्रणतैरमरैर्हरिः प्रसन्नदृष्टिर्भगवानिदमाह स विश्वकृत् ७५
तेजसो भवतां देवाः करिष्याम्युपबृंहणम् वदाम्यहं यत्क्रियतां भवद्भिस्तदिदं सुराः ७६
आनीय सहिता दैत्यैः क्षीराब्धौ सकलौ षधीः प्रक्षिप्यात्रामृतार्थं ताः सकला
दैत्यदानवैः
मंथानं मन्दरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च
वासुकिम् ७७
मथ्यताममृतं देवाः सहाये मय्यवस्थिते ७८

सामपूर्वं च दैतेयास्तत्र साहाय्यकर्मणि सामान्यफलभोक्तारो यूयं वाच्या भविष्यथ ७९
मथ्यमाने च तत्राब्धौ यत्समुत्पत्स्यतेऽमृतम्
तत्पानाद्बलिनो यूयमभराश्च भविष्यथ ८०
तथा चाहं करिष्यामि ते यथा त्रिदशद्विषः
न प्राप्स्यन्त्यमृतं देवाः केवलं
क्लेशभागिनः ८१
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ता देवदेवेन सर्व एव तदा सुराः
सन्धानमसुरैः कृत्वा
यत्नवन्तोऽमृतेऽभवन् ८२
नानौषधीः समानीय देवदैतेयदानवाः
क्षिप्त्वा क्षीराब्धिपयसि
शरदभ्रामलत्विषि ८३
मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा च
वासुकिम्
ततो मथितुमारब्धा मैत्रेय तरसाऽमृतम् ८४
विबुधाः सहिताः सर्वे यतः पुच्छं ततः
कृताः
कृष्णेन वासुकेर्दैत्याः पूर्वकाये
निवेशिताः ८५
ते तस्य मुखनिश्वासवह्नितापहतत्विषः
निस्तेजसोऽसुराः सर्वे बभूवुरमितौजसः ८६
तेनैव मुखनिश्वासवायुनास्तबलाहकैः

पुच्छप्रदेशो! वर्षद्भिस्तदा चाप्यायिताः सुराः ८७
क्षीरो दमध्ये भगवान्कूर्मरूपी स्वयं
हरिः
मन्थनाद्रेरधिष्ठानं
भ्रमतोऽभून्महामुने ८८
रूपेणान्येन देवानां मध्ये चक्रगदाधरः
चकर्ष नागराजानं दैत्यमध्येऽपरेण च ८९
उपर्याक्रान्तवाञ्शैलं बृहद्रूपेण केशवः तथापरेण मैत्रेय यन्न दृष्टं सुरासुरैः ९०
तेजसा नागराजानं तथाप्यायितवान्हरिः अन्येन तेजसा देवानुपबृंहितवान्प्रभुः ९१
मथ्यमाने ततस्तस्मिन्क्षीराब्धौ देवदानवैः
हविर्धामाऽभवत्पूर्वं सुरभिः सुरपूजीता ९२
जग्मुर्मुदं ततो देवा दानवाश्च महामुने
व्याक्षिप्तचेतसश्चैव
बभूवुस्तिमितेक्षणाः ९३
किमेतदितिसिद्धानां दिवि चिंतयतां ततः
बभूव वारुणी देवी मदाघूर्णितलोचना ९४
कृतावर्तात्ततस्तस्मात्क्षीरोदाद्वासयञ्जगत्
गन्धेन

पारिजातोभूद्देवस्त्रीनन्दनस्तरुः ९५
रूपौदार्यगुणोपेतस्तथा चाप्सरसां गणः
क्षीरोदधेः समुत्पन्नो मैत्रेय
परमाद्भुतः ९६
ततः शीतांशुरभवज्जगृहे तं महेश्वरः
जगृहुश्च विषं नागाः
क्षीरोदाब्धिसमुत्थितम् ९७
ततो धन्वन्तरिर्देवः श्वेताम्बरधरस्वयम् बिभ्रत्कमंडलुं पूर्णममृतस्य समुत्थितः ९८
ततः स्वस्थमनस्कास्ते सर्वे दैतेयदानवाः बभूवुर्मुदिताः सर्वे मैत्रेय मुनिभिः सह ९९
ततः स्फुरत्कान्तिमती विकासिकमले स्थिता श्रीर्देवी पयसस्तस्मादुद्भूता
धृतपङ्कजा १००
तां तुष्टुवुर्मुदा युक्ताः श्रीसूक्तेन
महर्षयः १०१
विश्वावसुमुखास्तस्या गन्धर्वाः पुरतो जगुः
घृताचीप्रमुखास्तत्र ननृतुश्चाप्सरोगणाः १०२
गंगाद्याः सरितस्तोयैः स्नानार्थमुपतस्थिरे
दिग्गजा हेमपात्रस्थमादाय विमलं जलम् स्नापयांचक्रिरे देवीं

सर्वलोकमहेश्वरीम् १०३
क्षीरोदो रूपधृक्तस्यै मालामम्लानपंकजाम्
ददौ विभूषणान्यङ्गे विश्वकर्मा चकार ह १०४
दिव्यमाल्याम्बरधरा स्नाता भूषणभूषिता पश्यतां सर्वदेवानां ययौ वक्षस्थलं हरेः १०५
तया विलोकिता देवा हरिवक्षस्थलस्थया लक्ष्म्या मैत्रेय सहसा परां निर्वृतिमागताः १०६
उद्वेगं परमं जग्मुर्दैत्या
विष्णुपराङ्मुखाः
त्यक्ता लक्ष्म्या महाभाग
विप्रचित्तिपुरोगमाः १०७
ततस्ते जगृहुर्दैत्या
धन्वन्तरिकरस्थितम्
कमण्डलुं महावीर्या
यत्राऽऽस्तेऽमृतमुत्तमम् १०८
मायया मोहयित्वा तान्विष्णुः स्त्रीरूपसंस्थितः
दानवेभ्यस्तदादाय देवेभ्यः प्रददौ प्रभुः १०९
ततः पपुः सुरगुणाः शक्राद्यास्तत्तदाऽमृतम् उद्यतायुधनिस्त्रंशा दैत्यास्तांश्च

समभ्ययुः ११०
पीतेऽमृते च बलिभिर्देवैर्दैत्यचमूस्तदा
वध्यमाना दिशो भेजे पातालं च विवेश वै १११
ततो देवा मुदा युक्ताः शंखचक्रगदाभृतम्
प्रणिपत्य
यथापूर्वमाशासत्तत्त्रिविष्टपम् ११२
ततः प्रसन्नभाः सूर्यः प्रययौ स्वेन वर्त्मना
ज्योतींषि च यथामार्गं प्रययुर्मुनिसत्तम ११३
जज्वाल
भगवांश्चोच्चैश्चारुदीप्तिर्विभावसुः धर्मे च सर्वभूतानां तदा मतिरजायत ११४ त्रैलोक्यं च श्रिया जुष्टं बभूव द्विजसत्तम
शक्रश्च त्रिदशश्रेष्ठः पुनः श्रीमानजायत ११५
सिंहासनगतः शक्रस्संप्राप्य त्रिदिवं पुनः
देवराज्ये स्तितो देवीं तुष्टावाब्जकरां ततः ११६
इन्द्र उवाच
नमस्ये सर्वलोकानां जननीमब्जसम्भवाम्
श्रियमुन्निद्रपद्माक्षीं
विष्णुवक्षस्थलस्थिताम् ११७
पद्मालयां पद्मकरां पद्मपत्रनिभेक्षणाम्

वंदे पद्मसुखीं देवीं पद्मनाभप्रियामहम् ११८
त्वं सिद्धिस्त्वं स्वधा स्वाहा सुधा त्वं लोकपावनी
सन्ध्या रात्रिः प्रभा भूतिर्मेधा श्रद्धा सरस्वती ११९
यज्ञविद्या महाविद्य गुह्यविद्या च शोभने आत्मविद्या च देवि त्वं विमुक्तिफलदायिनी १२०
आन्वीक्षिकीत्रयीवार्त्ता दण्डनीतिस्त्वमेव च सौम्यासौम्यैर्जगद्रू पैस्त्वयैत्तद्देवि पूरितम् १२१
का त्वन्या त्वामृते देवि सर्वयज्ञमयं
वपुः
अध्यास्ते देवदेवस्य योगिचिन्त्यं
गदाभृतः १२२
त्वाया देवि परित्यक्तं सकलं भुवनत्रयम् विनष्टप्रायमभवत्त्वयेदानीं समेधितम् १२३
दाराः
पुत्रास्तथाऽगारसुहृद्धान्यधनादिकम् भवत्येतन्महाभागे नित्यं त्वद्वीक्षणान्नृणाम् १२४ शरीरारोग्यमैश्वर्यमरिपक्षक्षयः सुखम् देवि त्वद्दृष्टिदृष्टानां पुरुषाणां न

दुर्लभम् १२५
त्वं माता सर्वलोकानां देवदेवो हरिः पिता
त्वयैतद्विष्णुना चाम्ब जगद्व्याप्तं
चराचरम् १२६
मा नः कोशं तथा गोष्ठं मा गृहं मा परिच्छदम्
मा शरीरं कलत्रं च त्यजेथाः सर्वपावनि १२७
मा पुत्रान्मा सुहृद्वर्गं मा पशून्मा विभूषणम्
त्यजेथा मम देवस्य विष्णोर्वक्षःस्थलालये १२८
सत्त्वेन सत्यशौचाभ्यां तथा शीलादिभिर्गुणैः
त्यज्यंते ते नराः सद्यः संत्यक्ता ये त्वयाऽमले १२९
त्वया विलोकिताः सद्यः
शीलाद्यैरखिलैर्गुणैः
कुलैश्वर्यैश्च युज्यंते पुरुषा निर्गुणा
अपि १३०
स श्लाघ्यः स गुणी धन्यः स कुलीनः स
बुद्धिमान्
स शूरः स च विक्रान्तो यस्त्वया देवि
वीक्षितः १३१
सद्यो वैगुण्यमायांति शीलाद्याः सकला गुणाः

पराङ्मुखी जगद्धात्री यस्य त्वं विष्णुवल्लभे १३२
न ते वर्णयितुं शक्ता गुणाञ्जिह्वापि वेधसः
प्रसीद देवि पद्माक्षि मास्मांस्त्याक्षीः कदाचन १३३ । श्रीपराशर उवाच
एवं श्रीः संस्तुता सम्यक्प्राह देवी शतक्रतुम्
शृण्वतां सर्वदेवानां सर्वभूतस्थिता द्विज १३४
श्रीरुवाच
परितुष्टास्मि देवेशो! स्तोत्रेणानेन ते हरे
वरं वृणीष्व यस्त्विष्टो वर दाहं तवागता १३५
इंद्र उवाच
वरदा यदि मे देवि वारर्हो यदि वाप्यहम् त्रैलोक्यं न त्वया त्याज्यमेष मेस्तु वरः परः १३६
स्तोत्रेण यस्तथैतेन त्वां
स्तोष्यत्यब्धिसम्भवे
स त्वया न परीत्याज्यो द्वितीयोस्तु वरो
मम १३७
श्रीरुवाच
त्रैलोक्यं त्रिदशश्रेष्ठ न

सन्त्यक्ष्यामि वासव
दत्तो वरो मयायन्ते स्तौत्राराधनतुष्टया १३८
यश्च सायं तथा प्रातः स्तोत्रेणानेन मानवः
मां स्तोष्यति न तस्याहं भविष्यामि पराङ्मुखी १३९
श्रीपराशर उवाच
एवं ददौ वरं देवी देवराजाय वै पुरा
मैत्रेय
श्रीर्महाभागास्तोत्राराधनतोषिता १४०
भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना श्रीः
पूर्वमुदधेः पुनः
देवदानवयत्नेन प्रसूताऽमृतमन्थने १४१
एवं यदा जगत्स्वामी देवदेवो जनार्दनः अवतारं करोत्येषा तदा श्रीस्तत्सहायिनी १४२
पुनश्च पद्मादुत्पन्ना आदित्योभूद्यदा हरिः
यदा तु भार्गवो रामस्तदाभूद्धरणी त्वियम् १४३
राघवत्वेऽभवत्सीता रुक्मिणी कृष्णजन्मनि अन्येषु चावतारेषु विष्णोरेषानपायिनी १४४
देवत्वे देवदेहेयं मनुष्यत्वे च मानुषी विष्णोर्देहानुरूपां वै

करोत्येषाऽत्मनस्तनुम् १४५
यश्चैतच्छृणुयाज्जन्म लक्ष्म्या यश्च
पठेन्नरः
श्रियो न विच्युतिस्तस्य गृहे
यावत्कुलत्रयम् १४६
पठ्यते येषु चैवेयं गृहेषु श्रीस्तुतिर्मुने
अलक्ष्मीः कलहाधारा न तेष्वास्ते कदाचन १४७
एतत्ते कथितं ब्रह्मन्यन्मां त्वं परिपृच्छसि
क्षीराब्धौ श्रीर्यथा जाता पूर्वं भृगुसुता सती १४८
इति सकल विभूत्यवाप्तिहेतुः स्तुतिरियमिन्द्रमुखोद्गता हि
लक्ष्म्याः
अनुदिनमिह पठ्यते नृभिर्यैर्वेसति न तेषु
कदाचिदप्यलक्ष्मीः १४९
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! नवमोऽध्यायः ९

श्रीमैत्रेय उवाच
कथितं मे त्वया सर्वं यत्पृष्टोसि मया मुने
भृगुसर्गात्प्रभृत्येष सर्गो मे कथ्यतां पुनः १

श्रीपराशर उवाच
भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना लक्ष्मीर्विष्णुपरिग्रहः
तथा धातृविधातारौ ख्यात्यां जातौ सुतौ
भृगोः २
आयतिर्नियतिश्चैव मेरोः कन्ये महात्मनः
भार्ये धातृविधात्रोस्ते तयोर्जातौ
सुतावुभौ ३
प्राणश्चैव मृकण्डुश्च मार्कण्डेयो मृकण्डुतः
ततो वेदशिरा जज्ञे प्राणस्यापि सुतं शृणु ४
प्राणस्य द्युतिमान्पुत्रो राजवांश्च ततोऽभवत्
ततो वंशो महाभाग विस्तरं भार्गवो गतः ५ पत्नी मरीचेः संभूतिः पौर्णमासमसूयत विरजाः पर्वतश्चैव तस्य पुत्रो महात्मनः ६
वंशसंकीर्तने पुत्रान्वदिष्येहं ततो द्विज
स्मृतिश्चाङ्गिरसः पत्नी प्रसूता कन्यकास्तथा
सिनीवाली कुहूश्चैव राका चानुमती तथा ७ अनसूया तथैवात्रेर्जज्ञे निष्कल्मषान्सुतान्
सोमं दुर्वाससं चैव दत्तात्रेयं च

योगिनम् ८
प्रीत्यां पुलस्त्यभार्यायां
दत्तोलिस्तत्सुतोऽभवत्
पूर्वजन्मनि योऽगस्त्यः स्मृतः
स्वायंभुवेन्तरे ९
कर्दमश्चार्वरीवांश्च सहिष्णुश्च सुतास्त्रयः
क्षमा तु सुषवे भार्या पुलहस्य प्रजापतेः १०
क्रतोश्च सन्ततिर्भार्या वालखिल्यानसूयत षष्टिपुत्रसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम्
अंगुष्ठपर्वमात्राणां
ज्वलद्भास्करतेजसाम् ११
ऊर्जायां तु वसिष्ठस्य सप्ताजायन्त वै
सुताः १२
रजो गौत्रोर्द्धबाहुश्च सवनश्चानघस्तथा
सुतपाः शुक्र इत्येते सर्वे
सप्तर्षयोऽमलाः १३
योऽसावग्न्यभिमानी स्यात्
ब्रह्मणस्तयोऽग्रजः
तस्मात्स्वाहा सुताँ ल्लेभे
त्रीनुदारौजसो द्विज १४
पावकं पवमानं तु शुचिं चापि जलाशिनम् १५
तेषां तु सन्ततावन्ये चत्वारिंशच्च पंच च कथ्यन्ते वह्नयश्चैते पितापुत्रत्रयं च

यत् १६
एवमेकोनपञ्चशद्वह्नयः परिकीर्तिताः १७
पितरो ब्रह्मणा सृष्टा व्याख्याता ये मया
द्विज
अग्निष्वात्ता बर्हिषदोऽनग्नयः
साग्नयश्च ये १८
तेभ्यः स्वधा सुते जज्ञे मेनां वै धारीणीं
तथा
ते उभे ब्रह्मवादिन्यौ योगिन्यावप्युभे
द्विज १९
उत्तमज्ञानसंपन्ने सर्वैः
समुदितैर्गुणैः २०
इत्येषा दक्षकन्यानां कथिता स्त्यसंततिः श्रद्धावान्संस्मरन्नेतामनपत्यो न जायते २१
इति श्रीवुष्णुपुराणे प्रथमेंशो! दशमोऽध्यायः १०

श्रीपराशर उवाच
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनोः स्वयंभुवस्य तु द्वौ पुत्रौ तु महावीर्यौ धर्मज्ञौ कथितौ
तव १
तयोरुत्तानपादस्य सुरुच्यामुत्तमः सुतः
अभीष्टायामभूद्ब्रह्यन्पितुरत्यन्तवल्लभः २
सुनीतिर्नाम या राज्ञस्तस्यासीन्महिषी

द्विज
स नाति प्रीतिमांस्तस्यामभूद्यस्या ध्रुवः सुतः ३
राजासनस्थितस्याङ्कं
पितुर्भ्रातरमाश्रितम्
दृष्ट्वोत्तमं ध्रुवश्चक्रे तमारोढुं
मनोरथम् ४
प्रत्यक्षं भूपतिस्तस्याः सुरुच्या नाभ्यन्दत
प्रणयेनागतं पुत्रमुत्संगारोहणोत्सुकम् ५
सपत्नी तनयं दृष्ट्वा तमंकारोहणोत्सुकम्
स्वपुत्रं च तथारूढं
सुरुचिर्वाक्यमब्रवीत् ६
क्रियते किं वृथा वत्स महानेष मनोरथः
अन्स्त्रीगर्भजातेन ह्यसंभूय ममोदरे ७
उत्तमोत्तममप्राप्यमविवेको हि वाञ्छसि
सत्यं सुतस्त्वमप्यस्य किं तु न त्वं मया
धृतः ८
एतद्राजासनं सर्वभूभृत्संश्रयकेतनम्
योग्यं ममैव पुत्रस्य किमात्मा
क्लिश्यतेत्वया ९
उच्चैर्मनोरथस्तेयं मत्पुत्रस्येव किं
वृथा
सुनीत्यामात्मनो जन्म किं त्वया
नावगम्यते १०

श्रीपराशर उवाच
उत्सृज्य पितरं बालस्तच्छ्रुत्वा मातृभाषितम्
जगाम कुपितो मातुर्निजाया द्विज मंदिरम् ११
तं दृष्ट्वा कुपितं पुत्रमीषत्प्रस्फुरिताधरम्
सुनीतिरंकमारोप्य मैत्रेयेदमभाषत १२
वत्स कः कोपहेतुस्ते कश्च त्वां
नाभिनन्दति
कोवजानाति पितरं वत्स यस्तेपराध्यति १३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः सकलं मात्रे कथयामास तद्यथा सुरुचिः प्राह भूपालप्रत्यक्षमतिगर्विता १४
विनिश्वस्येति कथिते तस्मिन्पुत्रेण दुर्मनाः
श्वासक्षामेक्षणा दीना सुनीतिर्वाक्यमब्रवीत् १५
सुनीतिरुवाच
सुरुचिः सत्यमाहेदं मन्दभाग्योसि पुत्रक न हि पुण्यवतां वत्स सपत्नैरेव मुच्यते १६
नोद्वेगस्तात कर्त्तव्यः कृतं यद्भवता पुरा
तत्कोपहर्त्तुं शक्रोति दातुं कश्चाकृतं

त्वया १७
तत्त्वया नात्र कर्त्तव्यं दुःखं
तद्वाक्यसम्भवम् १८
राजासनं राजच्छत्रं वराश्चावरवारणाः
यस्य पुण्यानि तस्यैते मत्वैतच्छाम्य
पुत्रक १९
अन्यजन्मकृतैः पुण्यैः सुरुच्या
सुरुचिर्नृपः
भार्येति प्रोच्यते चान्यां मद्विधा
पुण्यवर्जिता २०
पुण्योपचयसंपन्नस्तस्याः
पुत्रस्तथोत्तमः
मम पुत्रस्तथा जातः स्वल्पपुण्यो ध्रुवो
भवान् २१
तथापि दुःखं न भवान् कर्त्तुमर्हसि पुत्रक
यस्य यावत्स तेनैव स्वेन तुष्यति मानवः २२
यदि ते दुःखमत्यर्थं सुरुच्या वचसाभवत् तत्पुण्योपचये यत्नं कुरु सर्वफलप्रदे २३
सुशीलो भव धर्मात्मा मैत्रः प्राणिहिते रतः
निम्नं यथापः प्रवणाः पात्रमायान्ति सम्पदः २४
ध्रुव उवाच

अम्ब यत्त्वमिदं प्रात्थ प्रशमाय वचो मम नैतद्दुर्वचसा भिन्ने हृदये मम तिष्ठति २५
सोहं तथा यतिष्यामि यथा सर्वोत्तमोत्तमम् स्थानं प्राप्स्याम्यशेषाणां जगतामभिपूजितम् २६
सुरुचिर्दयिता राज्ञस्तस्या जातोस्मि
नोदरात्
प्रभावं पश्य मेंब त्वं वृद्धस्यापि
तवोदरे २७
उत्तमः स मम भ्राता यो गर्भेण धृतस्तया
स राजासनमाप्नोतु पित्रा दत्तं तथास्तु
तत् २८
नान्यदत्तमभीप्स्यामि स्तानमम्ब स्वकर्मणा
इच्छामि तदहं स्थानं यत्र प्राप पिता मम २९
श्रीपराशर उवाच
निर्जगाम गृहान्मातुरित्युक्त्वा मातरं ध्रुवः
पुराच्च निर्गम्य ततस्तद्बाह्योपवनं ययौ ३०
स ददर्श मुनींस्तत्र सप्तपूर्वागतान्ध्रुवः कृष्णाजिनोत्तरीयेषु विष्टरेषु समास्थितान् ३१

स
राजपुत्रस्तान्सर्वान्प्रणिपत्याभ्यभाषत
प्रश्रयावनतः सम्यगभिवादनपूर्वकम् ३२
ध्रुव उवाच
उत्तानपादतनयं मां निबोधत सत्तमाः
जातं सुनीत्यां निर्वेदाद्युष्माकं
प्राप्तमन्तिकम् ३३
ऋषय ऊचुः
चतुःपंचाब्दसंभूतो बालस्त्वं नृपनन्दन
निर्वेदकारणं किंचित्तव नाद्यापि
वर्त्तते ३४
न चिंत्यं भवतः किंचिद्ध्रियते भूपतिः
पिता
न चैवेष्ट वियोगादि तव पश्याम बालक ३५
शरीरे न च ते व्याधिरस्माभिरुपलक्ष्यते
निर्वेदः किन्निमित्तस्ते कथ्यतां यदि
विद्यते ३६
श्रीपराशर उवाच
ततः स कथयामास सुरुच्या यदुदाहृतम् तन्निशम्य ततः प्रोचुर्मुनयस्ते परस्परम् ३७
अहो क्षात्रं परं तेजो बालस्यापि यदक्षमा सपत्न्या मातुरुक्तं यद्धृदयान्नापसर्पति ३८
भोभोः क्षत्रियदायाद

निर्वेदाद्यत्त्वयाधुना
कर्तुं व्यवसिंत तन्नः कथ्यतां यदि रोचते ३९
यच्च कार्यं तवास्माभिः साहाय्यममितद्युते
तदुच्यतां
विवक्षुस्त्वमस्माभिरुपलक्ष्यसे ४०
ध्रुव उवाच
नाहमर्थमभीप्सामि न राज्यं द्विजसत्तमाः
तत्स्थानमेकमिच्छामि भुक्तं नान्येन
यत्पुरा ४१
एतन्मे क्रियतां सम्यक्कथ्यतां प्राप्यते
यथा
स्थानमग्र्यं समस्तेभ्यः स्थानेभ्यो
मुनिसत्तमाः ४२
मरीचिरुवाच
अनाराधितगोविन्दैर्नरैः स्थानं नृपात्मज
न हि संप्राप्यते श्रेष्ठं
तस्मादाराधयाच्युतम् ४३
अत्रिरुवाच
परः पराणां पुरुषो यस्य तुष्टो जनार्दनः
संप्राप्नोत्यक्षयं स्थानमेतत्सत्यं
मयोदितम् ४४
अङ्गिरा उवाच
यस्यान्तः
सर्वमेवेदमच्युतस्याव्ययात्मनः

तमाराधय गोविन्दं स्थानमग्र्यं यदीच्छसि ४५
पुलस्त्य उवाच
परं ब्रह्म परं धाम योऽसौ ब्रह्म तथा परम् तमाराध्य हरिं याति मुक्तिमप्यति दुर्लभाम् ४६
पुलह उवाच
मिन्द्रः परं स्थानं यमाराध्य जगत्पतिम्
प्राप यज्ञपतिं विष्णुं तमाराधय सुव्रत ४७
क्रतुरुवाच
यो यज्ञपुरुषो यज्ञो योगेशः परमः पुमान् तस्मिंमस्तुष्टे यदप्राप्यं किंतदस्ति जनार्दने ४८
वसिष्ठ उवाच
प्राप्नोष्याराधिते विष्णौ मनसा
यद्यदिच्छति
त्रेलोक्यान्तर्गतं स्थानं किमु
वत्सोत्तमोत्तमम् ४९
ध्रुव उवाच
आराध्यः कथितो देवो भवद्भिः प्रणतस्य मे मया तत्परितोषाय यज्जप्तव्यं तदुच्यताम् ५०
यथा चाराधनं तस्य मया कार्यं महात्मनः प्रसादसुमुखास्तन्मे कथयन्तु महर्षयः ५१

ऋषय ऊचुः
राजपुत्र यथा विष्णोराराधनपरैर्नरैः कार्यमाराधनं तन्नो यथावच्छ्रोतुमर्हसि ५२
बाह्यार्थादखिलाच्चित्तं त्याजयेत्प्रथमं नरः
तस्मिन्नेव जगद्धाम्नि ततः कुर्वीत
निश्चलम् ५३
एवमेकाग्रचित्तेन तन्मयेन धृतात्मना
जप्तव्यं यन्निबोधैतत्तन्नः
पार्थिवनन्दन ५४
हिरम्यगर्भपुरुषप्रधानव्यक्तरूपिणे
ॐ नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वरूपिणे ५५
एतज्जजाप भगवान् जप्यं स्वायंभुवो मनुः पितामहस्तव पुरा तस्य तुष्टो जनार्द्दनः ५६
ददौ यथाभिलषितां सिद्धिं त्रैलोक्यदुर्लभाम्
तथा त्वमपि गोविन्दं तोषयैतत्सदा जपन् ५७ इति श्रीवुष्णुपुराणे प्रथमेंश एकादशोऽध्यायः ११

श्रीपराशर उवाच
निशम्यैतदश्षोए!ण मैत्रेय नृपतेः सुतः निर्जगाम वनात्तस्मात्प्रणिपत्य स तानृषीन् १

कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानस्ततो द्विज
मधुसंज्ञं महापुण्यं जगाम यमुनातटम् २
पुनश्च मधुसंज्ञेन दैत्येनाधिष्ठितं यतः
ततो मधुवनं नाम्ना ख्यातमत्र महीतले ३
हत्वा च लवणं रक्षो मधुपुत्रं महाबलम् शत्रुघ्नो मधुरां नाम पुरीं यत्र चकार वै ४
यत्र वै देवदेवस्य सान्निध्यं हरिमेधसः सर्वपापहरे तस्मिंस्तपस्तीर्थे चकार सः ५
मरीचिमुख्यैर्मुनिभिर्यथोद्दिष्टमभूत्तथा
आत्मन्यश्षोदेवेशं स्थितं विष्णुममन्यत ६
अनन्यचेतसस्तस्य ध्यायतो भगवान्हरिः
सर्वभूतगतो विप्र सर्वभावगतोऽभवत् ७
मनस्यवस्थिते तस्मिन्विष्णौ मैत्रेय
योगिनः
न शशाक धरा भारमुद्वोढुं भूतधारिणी ८
वामपादस्थिते तस्मिन्ननामार्द्धेन
मेदिनी
द्वितीयं च ननामार्द्धं क्षितेर्दक्षिणतः
स्थिते ९
पादांगुष्ठेन संपीड्य यथा स वसुधां
स्थितः
तदा समस्ता वसुधा चचाल सह पर्वतैः १०
नद्यो नदाः समुद्राश्च संक्षोभं परमं

ययुः
तत्क्षोभादमराः क्षोभं परं
जग्मुर्महामुने ११
यामा नाम तदा देवा मैत्रेय परमाकुलाः
इन्द्रेण सह संमन्त्र्यं ध्यानभंगं
प्रचक्रमुः १२
कूष्माण्डा विविधैरूपैर्महेन्द्रेण
महामुने
समाधिभङ्गमत्यन्तमारब्धाः
कर्त्तुमातुराः १३
सुनीतिर्नाम तन्माता सास्रा तत्पुरतः
स्थिता
पुत्रेति करुणां वाचमाह मायामयी तदा १४
पुत्रकास्मान्निवर्त्तस्व
शरीरात्ययदारुणात्
निर्बन्धतो मया लब्धो बहुभिस्त्वं
मनोरथैः १५
दीनामेकां परित्यक्तुमनाथां न त्वमर्हसि
सपत्नीवचनाद्वत्स अगतेस्त्वं गतिर्मम १६
क्व च त्वं पंचवर्षीयः क्वचैतद्दारुणं
तपः
निवर्ततां मनः
कष्टान्निर्बन्धात्फलवर्जितात् १७
कालः क्रीडनकानान्ते तदन्तेऽध्ययनस्य ते
ततः समस्तभोगानां तदन्ते चेष्यते तपः १८
कालः क्रीडनकानां यस्तव बालस्य पुत्रक

तस्मिंस्त्वमिच्छसि तपः किं नाशायात्मनो रतः १९
मत्प्रीतिः परमो धर्मो
वयोवस्थाक्रियाक्रमम्
अनुवर्त्तस्व मा
मोहान्निवर्त्तास्मादधर्मतः २०
परित्यजति वत्साद्य यद्येतन्न भवांस्तपः
त्यक्ष्याम्यहमिह प्राणांस्ततो वै
पश्यतस्तव २१
श्रीपराशर उवाच
तां प्रलापवतीमेवं बाष्पाकुलविलोचनाम् समाहितमना विष्णौ पश्न्नपि न दृष्टवान् २२
वत्स वत्स सुघोराणि रक्षांस्येतानि भीषणे वनेऽभ्युद्यतशस्त्राणि समायान्त्यपगम्यताम् २३
इत्युक्त्वा प्रययौ साथ
रक्षांस्याविर्बभुस्ततः
अभ्युद्यतोग्रशस्त्राणि
ज्वालामालाकुलैर्मुखैः २४
ततो नादानतीवोग्रन्राजपुत्रस्य ते पुरः
मुमुचुर्दीप्तशस्त्राणि भ्रामयन्तो
निशाचराः २५
शिवाश्च शतशो नेदुः सज्वालाः कवलैर्मुखैः त्रासाय तस्य बालस्य योगयुक्तस्य सर्वदा २६

हन्यतां हन्यतामेष छिद्यतां छिद्यतामयम् भक्ष्यतां भक्ष्यतां चायमित्यूचुस्ते निशाचराः २७
ततो नानाविधान्नादान् सिंहोष्ट्रमकराननाः
त्रासाय राजपुत्रस्य नेदुस्ते रजनीचराः २८
रक्षांसि तानि ते नादाः शिवास्तान्यायुधानि च गोविन्दासक्तचित्तस्य ययुर्नेन्द्रियगोचरम् २९
एकाग्रचेताः सततं विष्णुमेवात्मसंश्रयम्
दृष्ट्वान्पृथिवीनाथपुत्रो नान्यं
कथञ्चन ३०
ततः सर्वासु मायासु विलीनासु पुनः सुराः संक्षोभं परमं जग्मुस्तत्पराभवशङ्किताः
३१
ते समेत्य जगद्योनिमनादिनिधनं हरिम्
शरण्यं यातास्तपसा तस्य तापिताः ३२
देवा ऊचुः
देवदेव जगन्नाथ परेश पुरुषोत्तम
ध्रुवस्य तपसा तप्तास्त्वां वयं शरणं
गताः ३३
दिने दिने कलालेशैः शशाङ्कः पूर्यते यथा तथायं तपसा देव प्रयात्यृद्धिमहर्निशम् ३४

औतानपादितपसा वयमित्थं जनार्दन भीतास्त्वां शरणं यातास्तपसस्तं निवर्तय ३५
न विद्मः किं स शक्रत्वं सूर्य्यत्वं किमभीप्सति
वित्तपाम्बुपसोमानां साभिलाषः पदेषु किम् ३६
तदस्माकं प्रसीदेश हृदयाच्छल्यमुद्धर उत्तानपादतनयं तपसः सन्निवर्त्तय ३७
श्रीभगवानुवाच
नेन्द्रत्वं न च सूर्यत्वं
नैवाम्बुपधनेशताम्
प्रार्थयत्येष यं कामं तं करोम्यखिलं
सुराः ३८
यात देवा यथाकामं स्वस्थानं विगतज्वराः निवर्त्तयाम्यहं बालं तपस्यासक्तमानसम् ३९
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ता देवदेवेन प्रणम्य त्रिदशास्ततः प्रययुः स्वानि धिष्ण्यानि शतक्रतुपुरोगमाः ४०
भगवानपि सर्वात्मा तन्मयत्वेन तोषितः गत्वा ध्रुवमुवाचेदं चतुर्भुजवपुर्हरिः ४१
श्रीभगवानुवाच
औत्तानपादे भद्रं ते तपसा परितोषितः

वरदोहमनुप्राप्तो वरं वरय सुव्रत ४२ ब्राह्यार्थनिरपेक्षं ते मयि चित्तं यदा हितम्
तुष्टोहं भवतस्तेन तद्वृणीष्व वरं परम् ४३
पराशर उवाच
श्रुत्वेत्थं गदितं तस्य देवदेवस्य बालकः
उन्मीलिताक्षो ददृशो! ध्यानदृष्टं हरिं
पुरः ४४
शंखचक्रगदाशार्ङ्गवरासिधरमच्युतम्
किरीटिनं समालोक्य जगाम शिरसा महीम् ४५
रोमांचिताङ्गः सहसा साध्वसं परमं गतः स्तवाय देवदेवस्य स चक्रे मानसं ध्रुवः ४६
किं वदामि स्तुतावस्य केनोक्तेनास्य संस्तुतिः
इत्याकुलमतिर्देवं तमेव शरणं ययौ ४७ ध्रुव उवाच
भगवन्यदि मे तोषं तपसा परमं गतः
स्तोतुं तदहमिच्छामि वरमेनं प्रयच्छ मे ४८
ब्रह्माद्यैर्यस्य वेदज्ञैर्ज्ञायते यस्य नो गतिः
तं त्वां कथमहं देव स्तोतुं शक्रोमि बालकः त्वद्भक्तिप्रवणं ह्येतत्परमेश्वर मे मनः स्तोतुं प्रवृत्तं त्वत्पादौ तत्र

प्रज्ञां प्रयच्छ मे
श्रीपराशर उवाच
शंखप्रांतेन गोविन्दस्तं पस्पर्श कृतांजलिम्
उत्तानपादतनयं द्विजवर्य जगत्पतिः ४९ अथ प्रसन्नवदनः स क्षणान्नृपनन्दनः तुष्टाव प्रणतो भूत्वा भूतधातारमच्युतम् ५०
ध्रुव उवाच
भूमिरापोनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव च भूतादिरादि प्रकृतिर्यस्य रूपं नतोस्मि तम् ५१
शुद्धः सूक्ष्मोखिलव्यापी प्रधानात्परतः पुमान्
यस्य रूपं नमस्तस्मै पुरुषाय गुणात्मने ५२
भूतादीनां समस्तानां गंधादीनां च शाश्वतः बुध्यादीनां प्रधानस्य पुरुषस्य च यः परः ५३
तं ब्रह्मभूतमात्मानमश्षोजगतः पतिम् प्रपद्ये शरणं शुद्धं त्वद्रूपं परमेश्वर ५४
बृहत्त्वाद्बृंहणत्वाच्च यद्रूपं
ब्रह्मसंज्ञितम्
तस्मै नमस्ते
सर्वात्मन्योगिचिन्त्याऽविकारिणे ५५

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् सर्वव्यापी भुवः स्पर्शादत्यतिष्ठद्दशांगुलम् ५६
यद्भूतं यच्च वै भव्यं पुरूषोत्तम
तद्भवान्
त्वत्तो विराट् स्वराट् सम्राट्
त्वत्तश्चप्यधिपूरुषः ५७
अत्यरिच्यत सोधश्च तिर्यगूर्ध्वं च वै
भुवः
त्वत्तो विश्वमिदं जातं त्वत्तो भूतं
भविष्यति ५८
त्वद्रूपधारिणश्चान्तः सर्वभूतमिदं जगत्
त्वत्तो यज्ञः सर्वहुतः पृषदाज्यं
पशुर्द्विधा ५९
त्वत्तो ऋचोथ सामानि त्वत्तश्छन्दांसि
जज्ञिरे
त्वत्तो यजूंष्यजायन्त
त्वत्तोश्वाश्चैकतो दतः ६०
गावस्त्वत्तः समुद्भूतास्त्वत्तोजा अवयो
मृगाः
त्वन्मुखाद्ब्राह्यणास्त्वत्तो बाहोः
क्षत्त्रमजायत ६१
वैश्वयास्तवोरुजाः शूद्रास्तव पद्भ्यां
समुद्गताः
आक्ष्णोः सूर्योनिलः प्राणाच्चन्द्रमा
मनसस्तव ६२

प्राणोन्तः सुषिराज्जातो मुखादग्निरजायत
नाभितो गगनं द्यौश्च शिरसः समवर्तत ६३
दिशः श्रोत्रात्क्षितिः पद्भ्यां त्वत्तः
सर्वमभूदिदम् ६४
न्यग्रोधः सुमहानल्पे यथा बीजे
व्यवस्थितः
संयमे विश्वमखिलं बीजभूते तथात्वयि ६५
बीजादंकुरसम्भूते न्यग्रोधस्तु
समुत्थितः
विस्तारं च यथा याति त्वत्तः सृष्टौ तथा
जगत् ६६
यथा हि कदली नान्या त्वक्पत्रादपि
दृश्यते
एवं विश्वस्य नान्यस्त्वं
त्वत्स्थायीश्वर दृश्यते ६७
ह्लादिनी संधिनी संवित्त्वय्येका सर्वसंस्थितौ
ह्लादतापकरी मिश्रा त्वयि नो गुणवर्जिते ६८
पृथग्भूतैकभूताय भूतभूताय ते नमः प्रभूतभूतभूताय तुभ्यं भूतात्मने नमः ६९ व्यक्तं प्रधानपुरुषौ विराट् सम्राट् स्वराट् तथा
विभाव्यतेन्तःकरणे पुरुषेष्वक्षयो भवान् ७०
सर्वस्मिन्सर्वभूतस्त्वं सर्वः

सर्वस्वरूपधृक्
सर्वं त्वत्तस्ततश्च त्वं नमः
सर्वात्मनेऽस्तु ते ७१
सर्वात्मकोसि सर्वेश सर्वभूतस्थितो यतः
कथयामि ततः किं ते सर्वं वेत्सि हृति
स्थितम् ७२
सर्वात्मन्सर्वभूतेश सर्वसत्त्वसमुद्भव सर्वभूतो भवान्वेत्ति सर्वसत्त्वमनोरथम्
७३
यो मे मनोरथो नाथ सफलः स त्वया कृतः
तपश्च तप्तं सफलं यद्दृष्टोसि जगत्पते ७४
श्रीभगवानुवाच
तपसस्तत्फलं प्राप्तं यद्दृष्टोऽहं त्वया
ध्रुव
मद्दर्शनं हि विफलं राजपुत्र न जायते ७५
वरं वरय तस्मात्त्वं यथाभिमतमात्मनः सर्वं संपद्यते पुंसां मयि दृष्टिपथं गते ७६
ध्रुव उवाच
भगवन्भूतभव्येश सर्वस्यास्ते भवान् हृदि किमज्ञातं तव ब्रह्मन्मनसा यन्मयेक्षितम् ७७
तथापि तुभ्यं देवेश कथयिष्यामि यन्मया प्रार्थ्यते दुर्विनीतेन हृदयेनातिदुर्लभम् ७८
किं वा सर्वजगत्स्रष्टः प्रसन्ने त्वयि

दुर्लभम्
त्वत्प्रसादफलं भुंक्ते त्रैलोक्यं मघवानपि ७९
नैतद्राजासनं योग्यमजातस्य ममोदरात् इति गर्वादवोचन्मां सपत्नीमातुरुच्चकैः ८०
आधारभूतं जगतः सर्वेषामुत्तमोत्तमम् प्रार्थयामि प्रभो स्थानं त्वत्प्रसादादतोव्ययम् ८१ श्रीभगवानुवाच
यत्त्वया प्रार्थ्यते स्थानमेतत्प्राप्स्यति वै भवान् त्वयाऽहं तोषितः पूर्वमन्यजन्मनि बालक ८२
त्वमासीर्ब्राह्मणः पूर्वं मय्येकाग्रमतिः सदा
मातापित्रोश्च शुश्रूषुर्निजधर्मानुपालकः ८३
कालेन गच्छता मित्रं राजपुत्रस्तवाभवत् यौवनेखिलभोगाढ्यो दर्शनीयोज्ज्वलाकृतिः ८४
तत्सङ्गात्तस्य तामृद्धिमवलोक्यातिदुर्लभाम्
भवेयं राजपुत्रोहमिति वाञ्छा त्वया कृता ८५
ततो यथाभिलषिता प्राप्ता ते राजपुत्रता

उत्तानपादस्य गृहे जातोसि ध्रुवदुर्लभे ८६
अन्येषां दुर्लभं स्थानं कुले
स्वायम्भुवस्य यत् ८७
तस्यैतदपरं बाल येनाहं परितोषितः
मामाराध्य नरो
मुक्तिमवाप्नोत्यविलम्बिताम् ८८
मय्यर्पितमना बाल किमु स्वर्गादिकं पदम् ८९
त्रैलोक्यादधिके स्थाने
सर्वताराग्रहाश्रयः
भविष्यति न सन्देहो मत्प्रसादाद्भवान्ध्रुव ९०
सूर्यात्सोमात्तथा
भौमात्सोमपुत्राद्बृहस्पतेः
सितार्कतनयादीनां सर्वर्क्षाणां तथा
ध्रुवः ९१
सप्तर्षिणामश्षोआ!णां ये च वैमानिकाः सुराः
सर्वेषामुपरि स्थानं तव दत्तं मया ध्रुव ९२
केचिच्चतुर्युगं यावत्केचिन्मन्वन्तरं सुराः
तिष्ठन्ति भवतो दत्ता मया वै कल्पसंस्थितिः ९३
सुनीतिरपि ते माता त्वदासन्नातिनिर्मला

विमाने तारका भूत्वा तावत्कालं निवत्स्यति ९४
ये च त्वां मानवाः प्रातः सायं च
सुसमाहिताः
कीर्त्तयिष्यंति तेषां च महत्पुण्यं
भविष्यति ९५
श्रीपराशर उवाच
एवं पूर्वं
जगन्नाथाद्देवदेवाज्जनार्दनात्
वरं प्राप्य ध्रुवः स्थानमध्यास्ते स
महामते ९६
स्वयं
शुश्रूषणाद्धर्म्यान्मातापित्रोश्च वै तथा
द्धादशाक्षरमाहत्म्यात्तपसश्च प्रभावतः ९७
तस्याभिमानमृद्धिं च महिमानं निरीक्ष्य हि
देवासुराणामाचार्यः श्लोकमत्रोशना जगौ ९८
अहोस्य तपसो वीर्यमहोस्य तपसः फलम् यदेनं पुरतः कृत्वा ध्रुवं सप्तर्षयः
स्थिताः ९९
ध्रुवस्य जननी चेयं सुनीतिर्नाम सूनृता
अस्याश्च महिमानं कः शक्तो वर्णयितुं
भुवि १००

त्रैलोक्याश्रयतां प्राप्तं परं स्थानं स्थिरायति
स्थानं प्राप्ता परं धृत्वा या कुक्षिविवरे ध्रुवम् १०१ यश्चैतत्कीर्त्तयेन्नित्यं ध्रुवस्यारोहणं दिवि सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीयते १०२
स्थानभ्रंशं न चाप्नोति दिवि वा यदि वा भुवि
सर्वकल्याणसंयुक्तो दीर्घकालं स जीवति १०३
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! द्वादशोऽध्यायः १२

श्रीपराशर उवाच
ध्रुवाच्छिष्टिं च भव्यं च भव्याच्छम्भुर्व्यजायत
शिष्टेराधत्त सुच्छाया
पञ्चपुत्रानकल्मषान् १
रिपुं रिपुञ्जयं विप्रं वृकलं वृकतेजसम्
रिपोराधत्त बृहती चाक्षुषं सर्वतेजसम् २
अजीजनत्पुष्करिण्यां वारुण्यां चाक्षुषो
मनुम्
प्रजापतेरात्मजायां वीरणस्य महात्मनः ३
मनोरजायन्त दश नड्वलायां महौजसः

कन्यायां तपतां श्रेष्ठ वैराजस्य प्रजापतेः ४
कुरुः पुरुः शत द्युम्नस्तपस्वी सत्यवाञ्छुचिः
अग्निष्टोमोतिरात्रश्च सुद्युम्नश्चेति
ते नव
अभिमन्युश्च दशमो नड्वलायां महौजसः ५
कुरोरजनयत्पुत्रान् षडाग्नेयी
महाप्रभान्
अङ्गं सुमनसं ख्यातिं क्रतुमङ्गिरसं
शिबिम् ६
अङ्गात्सुनीथापत्यं वै वेनमेकमजायत
प्रजार्थमृषयस्तस्य ममन्थुर्दक्षिणं
करम् ७
वेनस्य पाणौ मथिते सम्बभूव महामुने
वैन्यो नाम महीपालो यः पृथुः
परिकीर्त्तितः ८
येन दुग्धा मही पूर्वं प्रजानां
हितकारणात् ९
मैत्रेय उवाच
किमर्थं मथितः पाणिर्वेनस्य परमर्षिभिः यत्र जज्ञे महावीर्यः स पृथुर्मुनिसत्तम १०
श्रीपराशर उवाच
सुनीथा नाम या कन्या मृत्यो प्रथमतोऽभवत् अङ्गस्य भार्या सा दत्ता तस्यां वेनो

व्यजायत ११
स मातामहदोषेण तेन मृत्योः सुतात्मजः
निसर्गादेष मैत्रेय दुष्ट एव व्यजायत १२
अभिषिक्तो यदा राज्ये स वेनः परमर्षिभिः
घोषयामास स तदा पृथिव्यां पृथिवीपतिः १३
न यष्टव्यं न दातव्यं न होतव्यं कथञ्चन
भोक्ता यज्ञस्य कस्त्वन्योऽह्यहं
यज्ञपतिः प्रभुः १४
ततस्तमृषयः पूर्वं संपूज्यं पृथिवीपतिम् ऊचुः सामाकलं वाक्यं मैत्रेय समपस्थिताः १५
ऋषय ऊचुः
भोभो राजन् शृणुष्व त्वं यद्वदाम महीपते राज्यं देहोपकाराय प्रजानां च हितं परम् १६
दीर्घसत्रेण देवेशं सर्वयज्ञेश्वरं हरिम् पूजयिष्याम भद्रं ते तस्यांशस्ते भविष्यति १७
यज्ञेन यज्ञपुरुषो विष्णुः संप्रीणितो
नृप
अस्माभिर्भवतः कामान्सर्वानेव
प्रदास्यति १८
यज्ञैर्यज्ञेश्वरो येषां राष्ट्रे
संपूज्यते हरिः
तेषां सर्वेप्सितावाप्तिं ददाति नृप
भूभृताम् १९

वेन उवाच
मत्तः कोऽभ्यधिकोन्योस्ति कश्चाराध्यो ममापरः
कोयं हरिरिति ख्यातो यो वो यज्ञेश्वरो मतः २०
ब्रह्मा जनार्दनः शम्भुरिन्द्रो वायुर्यमो रविः
हुतभुग्वरुणो धाता पूषा भूमिर्निंशाकरः २१
एते चान्ये च ये देवाः शापानुग्रहकारिणः नृपस्यैते शरीरस्थाः सर्वदेवमयो नृपः २२
एवं ज्ञास्वा मयाज्ञप्तं यद्यथा क्रियतां
तथा
न दातव्यं न यष्टव्यं न होतव्यं च भो
द्विजाः २३
भर्तृशुश्रूषणं धर्मो यथा स्त्रीणां परो मतः
ममाज्ञापालनं धर्मो भवतां च तथा द्विजाः २४
ऋषय ऊचुः
देह्यनुज्ञां महाराज मा धर्मो यातु संक्षयम्
हविषां परिणामोऽयं यदेतदखिलं जगत् २५ श्रीपराशर उवाच
इति विज्ञाप्यमानोऽपि स वेनः परमर्षिभिः यदा ददाति नानुज्ञां प्रोक्तः प्रोक्तः

पुनः पुनः २६
ततस्ते मुनयः सर्वे कोपामर्षसमन्विताः
हन्यतां हन्यतां पाप इत्यूचुस्ते
परस्परम् २७
यो यज्ञपुरुषं विष्णुमनादिनिधनं प्रभुम् विनिन्दत्यधमाचारो न स योग्यो भुवः पतिः २८
इत्युक्त्वा मंत्रपूतैस्तैः कुशैर्मुनिगणानृपम्
निजघ्नुर्निहतं पुर्वं भगवन्निन्दनादिना २९
ततश्च मुनयो रेणुं ददृशुः सर्वतो द्विज किमेतदिति चासन्नात्पप्रच्छुस्ते
जनास्तदा ३०
आख्यातं च जनैस्तेषां चोरीभूतैरराजके
राष्ट्रे तु लोकैरारब्धं
परस्वादानमातुरैः ३१
तेषामुदीर्णवेगानां चोराणां मुनिसत्तमाः सुमहद्दृश्यते रेणुः परवित्तापहारिणाम् ३२
ततः संमंत्र्य ते सर्वे सुनयस्तस्य भूभृतः
ममन्थुरूरुं पुत्रार्थमनपत्यस्य यत्नतः ३३
मथ्यमानात्समुत्तस्थौ तस्योरोः पुरुषः किल

दग्धस्थूणाप्रतीकाशः खल्वाटास्योतिह्रस्वकः ३४
किं करोमीति तान्सर्वान्स विप्रानाह चातुरः
निषीदेति तमूचुस्ते निषादस्तेन सोऽभवत् ३५
ततस्तत्संभवा जाता विन्ध्यशैलनिवासिनः
निषादा मुनिशार्दूल पापकर्मोपलक्षणाः ३६
तेन द्वारेण तत्पापं निष्क्रान्तं तस्य
भूपतेः
निषादास्ते ततो जाता वेनकल्मषनाशनाः ३७
तस्यैव दक्षिणं हस्तं ममन्थुस्ते ततो
द्विजाः ३८
मथ्यमाने च तत्राभूत्पृथुर्वैन्यः
प्रतापवान्
दीप्यमानः स्ववपुषा साक्षादग्निरिव
ज्वलन् ३९
आद्यमाजगवं नाम खात्पपात ततो धनुः
शराश्च दिव्या नभसः कवचं च पपात ह ४०
तस्मिन् जाते तु भूतानि संप्रहृष्टानि
सर्वशः ४१
सत्पुत्रेणैव जातेन वेनोपि त्रिदिवं ययौ
पुन्नाम्नो नरकात् त्रातः सुतेन
सुमहात्मना ४२
तं समुद्राश्च नद्यश्च रत्नान्यादाय सर्वशः

तोयानि चाभिषेकार्थं सर्वाण्येवोपतस्थिरे ४३
पितामहश्च भगवान्देवैराङ्गिरसैः सह स्थावराणि च भूतानि जङ्गमानि च सर्वशः समागम्य तदा वैन्यमभ्यसिञ्चन्नराधिपम् ४४
हस्ते तु दक्षिणे चक्रं दृष्ट्वा तस्य पितामहः
विष्णोरंशं पृथुं मत्वा परितोषं परं ययौ ४५
विष्णुचक्र करे चिह्नं सर्वेषां चक्रवर्तिनाम्
भवत्यव्याहतो यस्य प्रभावस्त्रिदशैरपि ४६
महता राजराज्येन पृथुर्वैन्यः प्रतापवान् सोभिषिक्तो महातेजा विधिवद्धर्मको विदै ४७
पित्रा पराजितास्तस्य प्रजास्तेनानुरञ्जिताः
अनुरागात्ततस्तस्य नाम राजेत्यजायत ४८
आपस्तस्तंभिरे चास्य समुद्रमभियास्यतः
पर्वताश्च ददुर्मार्गं ध्वजभङ्गश्च
नाभवत् ४९
अकृष्टपच्या पृथिवी सिद्धन्त्यन्नानि
चिंतया
सर्वकामदुघा गावः पुटके पुटके मधु ५०

तस्य वै जातमात्रस्य यज्ञे पैतामहे शुभे सूतः सूत्यां समुत्पन्नः सौत्येऽहनि महामतिः ५१
तस्मिन्नेव महायज्ञेजज्ञे प्राज्ञेऽथ मागधः
प्रोक्तौ तदा मुनिवरैस्तावुभौ सूतमागधौ ५२
स्तूयतामेष नृपतिः पृथुर्वैन्यः प्रतापवान्
कर्मैतदनुरूपं वां पात्रं स्तोत्रस्य चापरम् ५३
ततस्तावूचतुर्विप्रान्सर्वानेव कृताञ्जली
अद्य जातस्य नो कर्म ज्ञायतेस्य महीपतेः ५४
गुणा न चास्य ज्ञायन्ते न चास्य प्रथितं यशः
स्तोत्रं किमाश्रयं त्वस्य कार्यमस्माभिरुच्यताम् ५५
ऋषय ऊचुः
करिष्यत्येष यत्कर्म चक्रवर्ती महाबलः
गुणा भविष्या ये चास्य तैरयं स्तूयतां
नृपः ५६
श्रीपराशर उवाच
ततः स नृपतिस्तोषं तच्छ्रत्वा परमं ययौ सद्गुणैः श्लाघ्यतामेति तस्माच्छ्लाघ्या

गुणा मम ५७
तस्माद्यदद्य स्तोत्रेण गुणनिर्वर्णनं
त्विमौ
करिष्येते करिष्यामि तदेवाहं समाहितः ५८
यदिमौ वर्जनीयं च किंचिदत्र वदिष्यतः तदहं वर्जयिष्यामीत्येवं चक्रे मतिं नृपः ५९
अथ तौ चक्रतुः स्तोत्रं पृथोर्वैन्यस्य धीमतः
भविष्यैः कर्मभिः सम्यक्सुस्वरौ सूतमागधौ ६०
सत्यवाग्दानशीलोयं सत्यसन्धो नरेश्वरः ह्रीमान्मैत्रः क्षमाशीलो विक्रान्तो
दुष्टशासनः ६१
धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च दयावान् प्रियभाषकः
मान्यान्मानयिता यज्वा ब्रह्मण्यः
साधुसम्मतः ६२
समः शत्रौ च मित्रे च व्यवहारस्थितौ नृपः ६३
सूतेनोक्तान् गुणानित्थं स तदा मागधेन च चकार हृदि तादृक् च कर्मणा कृतवानसौ ६४ ततस्तु पृथिवीपालः पालयन्पृथिवीमिमाम् इयाज
विविधैर्यज्ञैर्महद्भिर्भूरिदक्षिणैः ६५
तं प्रजाः पृथिवीनाथमुपतस्थुः

क्षुधार्दिताः
ओषधीषु प्रणष्टासु तस्मिन्काले ह्यराजके तमूचुस्ते नताः पृष्टास्तत्रागमनकारणम् ६६
प्रजा ऊचुः
अराजके नृपश्रेष्ठ धरित्र्या सकलौषधीः ग्रस्तास्ततः क्षयं यान्ति प्रजाः सर्वाः प्रजेश्वर ६७
त्वन्नो वृत्तिप्रदो धात्रा प्रजापालो
निरूपितः
देहि नः क्षुत्परीतानां प्रजानां
जीवनौषधीः ६८
श्रीपराशर उवाच
ततस्तु नपतिर्दिव्यमादायजगवं धनुः
शरांश्च दिव्यान्कुपितः
सोन्वधावद्वसुन्धराम् ६९
ततो ननाश त्वरिता गौर्भूत्वा च वसुन्धरा सा
लोकान्ब्रह्मलोकादीन्संत्रासादगमन्मही ७०
यत्र यत्र ययौ देवी सा तदा भूतधारिणी
तत्र तत्र तु सा वैन्यं ददृशो!
ऽभ्युद्यतायुधम् ७१
ततस्तं प्राह वसुधा पृथुं राजपराक्रमम्
प्रवेपमाना तद्बाणपरित्राणपरायणा ७२
पृथिव्युवाच

स्त्रीवधे त्वं महापापं किं नरेन्द्र न पश्यसि
येन मां हंतुमत्यर्थं प्रकरोषि नृपोद्यमम् ७३
पृथुरुवाच
एकस्मिन् यत्र निधनं प्रापिते दुष्टकारिणि
बहूनां भवति क्षेमं तस्य पुण्यप्रदो वधः ७४
पृथिव्युवाच
प्रजानामुपकाराय यदि मां त्वं हनिष्यसि आधारः कः प्रजानां ते नृपश्रेष्ठ भविष्यति ७५
पृथुरुवाच
त्वां हत्वा वसुधे बाणैर्मच्छासनपराङ्मुखीम् आत्मयोगबलेनेमा धारयिष्याम्यहं प्रजाः ७६
श्रीपराशर उवाच
ततः प्रणम्य वसुधा तं भूयः प्राह पार्थिवम्
प्रवेपिताङ्गी परमं साध्वसं समुपागता ७७ पृथिव्युवाच
उपायतः समारब्धाः सर्वे सिद्ध्यन्त्युपक्रमाः तस्माद्वदाम्युपायं ते तं कुरुष्व

यदीच्छसि ७८
समस्ता या मया जीर्णा नरनाथ महौषधीः
यदीच्छसि प्रदास्यामि ताः
क्षीरपरिणामिनीः ७९
तस्मात्प्रजाहितार्थाय मम धर्मभृतां वर
तं तु वत्सं कुरुष्व त्वं क्षरेयं येन
वत्सला ८०
समां च कुरु सर्वत्र येन क्षीरं समंततः
वरौषधीबीजभूतं बीजं सर्वत्र भावये ८१
श्रीपराशर उवाच
तत उत्सारयामास शैलान् शतसहस्रशः
धनुष्कोट्या पदा वैन्यस्तेन शैला
विवर्द्धिताः ८२
न हि पूर्वविसर्गे वै विषमे पृथिवीतले
प्रविभागः पुराणां वा ग्रामाणां वा
पुराऽभवत् ८३
न सस्यानि न गोरक्ष्यं न कृषिर्न वणिक्पथः
वैन्यात्प्रभृति मैत्रेय सर्वस्यैतस्य
सम्भवः ८४
यत्रयत्र समं त्वस्य भूमेरासीद्द्विजोत्तम
तत्रतत्र प्रजाः सर्वा निवासं समरोचयत् ८५
आहारः फलमूलानि प्रजानामभवत्तदा कृच्छ्रेण महता सोपि प्रणष्टास्वौषदीषु वै ८६

स कल्पयित्वा वत्सं तु मनुं स्वायंभुवं प्रभुम्
स्वपाणौ पृथिवीनाथो दुदोह पृथिवीं पृथुः सस्यजातानि सर्वाणि प्रजानां हितकाम्यया ८७
तेनान्नेन प्रजास्तात वर्तन्तेद्यापि
नित्यशः ८८
प्राणप्रदाता स
पृथुर्यस्माद्भूमेरभूत्पिता
ततस्तु पृथिवीसंज्ञामवापाखिलधारिणी ८९
ततश्च देवैर्मुनिभिर्दैत्यै
रक्षोभिरद्रिभिः
गन्धर्वैरुरगैर्यक्षैः
पितृभिस्तरुभिस्तथा ९०
तत्तत्पात्रमुपादाय तत्तद्दुग्धं मुने
पयः
वत्सदोग्धृविश्षोआ!श्च तेषां
तद्योनयोऽभवन् ९१
सैषा धात्री विधात्री च धारिणी पोषणी तथा सर्वस्य तु ततः पृथ्वी विष्णुपादतलोद्भवा ९२
एवं प्रभावस्स पृथुः पुत्रो वैन्यस्य वीर्यवान्
जज्ञे महीपतिः पूर्वो राजाभूज्जनरञ्जनात् ९३
य इदं जन्म वैन्यस्य पृथोः

संकीर्त्तरेन्नरः
न तस्य दुष्कृतं किंचित्फलदायि प्रजायते ९४
दुस्स्वप्नोपशमं नॄणां शृण्वतामेतदुत्तमम्
पृथोर्जन्म प्रभावश्च करोति सततं नृणाम् ९५
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! त्रयोदशोध्यायः १३

श्रीपराशर उवाच
पृथोः पुत्रौ तु धर्मज्ञौ जज्ञातेन्तर्द्धिवादिनौ
शिखण्डिनी हविर्धानमन्तर्धानाद्व्यजायत १
हविर्धानात् षडाग्नेयी धिषणाऽजयत्सुतान् प्राचीनबर्हिषं शुक्रं गयं कृष्णं वृजाजिनौ २
प्रचीनबर्हिर्भगवान्महानासीत्प्रजापतिःहविर्धानान्महाभाग येन संवर्धिताः प्रजाः ३
प्राचीनाग्राः कुशास्तस्य पृथिव्यां विश्रुता मुने
प्राचीनवर्हिरभवत्ख्यातो भुवि महाबलः ४ समुद्रतनयायां तु कृतदारो महीपतिः

महतस्तमसः पारे सवर्णायां महामते ५
सवर्णाधत्त सामुद्री दश प्राचीनबर्हिषः
स्वे प्राचेतसो नाम धनुर्वेदस्य पारगाः ६
अपृथग्धर्मचरणास्ते तप्यन्त महत्तपः
दशवर्षसहस्राणि समुद्रसलिलेशयाः ७
श्रीमैत्रेय उवाच
यदर्थं ते महात्मानस्तपस्तेपुर्महामुने
प्राचेतसः समुद्रा
म्भस्येतदाख्यातुमर्हसि ८
श्रीपराशर उवाच
पित्रा प्रचेतसः प्रोक्ताः
प्रजार्थममितात्मना
प्रजापतिनियुक्तेन बहुमानपुरस्सरम् ९
प्राचीनबर्हिरुवाच
ब्रह्मणा देवदेवेन समादिष्टोस्म्यहं
सुताः
प्रजाः संवर्द्धनीयास्ते मया चोक्तं
तथेति तत् १०
तन्मम प्रीतये पुत्राः
प्रजावृद्धिमतंद्रिताः
कुरुध्वं माननीया वः सम्यगाज्ञा
प्रजापतेः ११
श्रीपराशर उवाच
ततस्ते तत्पितुः श्रुत्वा वचनं नृपनंदनाः
तथेत्युक्त्वा च तं भूयः पप्रच्छुः पितरं
मुने १२

प्रचेतस ऊचुः
येन तात प्रजावृद्धौ समर्था कर्मणा वयम् भवेम तत्समस्तं नः कर्म व्याख्यातुमर्हसि १३
पितोवाच
आराध्य वरदं विष्णुमिष्टप्राप्तिमसंशयम् समेति नान्यथा मर्त्यः किमन्यत्कथयामि वः १४
तस्मात्प्रजा विवृद्ध्यर्थं सर्वभूतप्रभुं हरिम्
आराधयत गोविन्दं यदि सिद्धिमभीप्सथ १५
धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं चान्विच्छतां
सदा
आराधनीयो भगवाननादिपुरुषोत्तमः १६
यस्मिन्नाराधिते सर्गं चकारादौ प्रजापतिः
तमाराध्याच्युतं वृद्धिः प्रजानां वो
भविष्यति १७
श्रीपराशर उवाच
इत्येवमुक्तास्ते पित्रा पुत्राः प्राचेतसो दश
मग्नाः पयोधिसलिले तपस्तेपुः समाहिताः १८
दशवर्षसहस्राणि न्यस्तचित्ता जगत्पतौ नारायणे मुनिश्रेष्ठ सर्वलोकपरायणे १९ तत्रैवावस्थिता देवमेकाग्रमनसो हरिम् तुष्टुवुर्यस्स्तुतः कामान्

स्तोतुरिष्टान्प्रयच्छति २०
श्रीमैत्रेय उवाच
स्तवं प्रचेतसो विष्णोः समुद्राम्भसि
संस्थिताः
चक्रुस्तन्मे मुनिश्रेष्ठ सुपुण्यं
वक्तुमर्हसि २१
श्रीपराशर उवाच
शृणु मैत्रेय गोविन्दं यथापूर्वं प्रचेतसः
तुष्टुवुस्तन्मयीभूताः समुद्रसलिलेशयाः २२
प्रचेतस ऊचुः
नताः स्म सर्ववचसां प्रतिष्ठा यत्र
शाश्वती
तमाद्यन्तमश्षोस्य जगतः परमं प्रभुम् २३
ज्योतिराद्यमनौपम्यमण्वनन्तमपारवत्
योनिभूतमश्षोस्य स्थावरस्य चरस्य च २४
यस्याहः प्रथमं रूपमरूपस्य तथा निशा संध्या च परमेशस्य तस्मै कालात्मने नमः २५
भुज्यतेऽनुदिनं देवैः पितृभिश्च सुधात्मकः
बीजभूतं समस्तस्य तस्मै सोमात्मनेन मः २६ यस्तमांस्यत्ति तीव्रात्मा प्रभाभिर्भासयन्नभः
घर्मशीताम्भसां योनिस्तस्मै सूर्यात्मने

नमः २७
काठिन्यवान् यो बिभर्त्ति जगदेतदश्षोतः
शब्दादिसंश्रयो व्यापी तस्मै भूम्यात्मने
नमः २८
यद्योनिभूतं जगतो बीजं यत्सर्वदेहिनाम्
तत्तोयरूपमीशस्य नमामो हरिमेधसः २९
यो मुखं सर्वदेवानां हव्यभुक्कव्यभुक्तथा पितॄणां च नमस्तस्मै विष्णवे पावकात्मने ३०
पंचधावस्थितो देहे यश्चेष्टां कुरुतेऽनिशम्
आकाशयोनिर्भगवांस्तस्मै वाय्वात्मने नमः ३१
अवकाशमश्षोआ!णां भूतानां यः प्रयच्छति अनन्तमूर्तिमाञ्छुद्धस्तस्मै
व्योमात्मने नमः ३२
समस्तेन्द्रियसर्गस्य यः सदा
स्थानमुत्तमम्
तस्मै शब्दादिरूपाय नमः कृष्णाय वेधसे ३३
गृह्णाति विषयान्नित्यमिन्द्रियात्माक्षराक्षरः
यस्तस्मै ज्ञानमूलाय नतास्म हरिमेधसे ३४
गृहीतानिन्द्रियैरर्थानात्मने यः
प्रयच्छति
अन्तःकरणरूपाय तस्मै विश्वात्मने नमः ३५
यस्मिन्ननन्ते सकलं विश्वं

यस्मात्तथोद्गतम्
लयस्थानं च यस्तस्मै नमः प्रकृतिधर्मिणे ३६
शुद्धः सँ ल्लक्ष्यते भ्रान्त्या गुणवानिव योऽगुणः
तमात्मरूपिणं देव नतास्म पुरुषोत्तमम् ३७
अविकारमजं शुद्धं निर्गुणं यन्निरजनम्
नतास्स्मतत्परं ब्रह्म विष्णोर्यत्परमं
पदम् ३८
अदीर्घह्रस्वमस्थूलण्वनमश्यामलोहितम्
अस्नेहच्छायमतनुमसक्तमशरीरिणम् ३९
अनाकाशमसंस्पर्शमगन्धमरसं च यत्
अचक्षुश्रोत्रमचलमवाक्पाणिममानिसम् ४०
अनामगोमत्रसुखमतेजस्कमहेतुकम्
अभयं भ्रांतिरहितमनिद्रमजरामरम् ४१
अरजोशब्दममृतमप्लुतं यदसंवृतम्
पूर्वापरेण वै यस्मिंस्तद्विष्णोः परमं
पदम् ४२
परमेशत्वगुणवत्सर्वभूतमसंशयम्
नतास्म तत्पदं विष्णोर्जिह्वादृग्गोचरं न
यत् ४३
श्रीपराशर उवाच
एवं प्रचेतसो विष्णुं
स्तुवन्तस्तत्समाधयः
दशवर्षसहस्राणि तपश्चेरुर्महार्णवे ४४

ततः प्रसन्नो भगवांस्तेषामन्तर्जले हरिः
ददौ दर्शनमुन्निद्रनीलोत्पलदलच्छविः ४५
पतत्रिराजमारूढमवलोक्य प्रचेतसः
प्रणिपेतुः शिरोभिस्तं
भक्तिभारावनामितैः ४६
ततस्तानाह भगवान्व्रियतामीप्सतो वरः
प्रसादसुमुखोहं वो वरदः समुपस्थितः ४७
ततस्तमूचुर्वरदं प्रणिपत्य प्रचेतसः
यथा पित्रा समादिष्टं प्रजानां
वृद्धिकारणम् ४८
स चापि देवस्तं दत्त्वा यथाभिलषितं वरम्
अन्तर्धानं जगामाशु ते च
निश्चक्रमुर्जलात् ४९
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! प्रचेतास्तवो नाम चतुर्दशोऽध्यायः १४

श्रीपराशर उवाच
तपश्चरत्सु पृथिवीं प्रचेतःसु महीरुहाः अरक्ष्यमाणामावव्रुर्बभूवाथ प्रजाक्षयः १
नाशकन्मरुतो वातुं वृतं खमभवद्द्रु मैः दशवर्षसहस्राणि न शेकुश्चेष्टितुं प्रजाः २
तान्दृष्ट्वा जलनिष्क्रान्ताः सर्वे क्रुद्धाः प्रचेतसः
मुखेभ्यो वायुमग्निं च तेऽसृजन्

जातमन्यवः ३
उन्मूलानथ तान्वृक्षान्कृत्वा
वायुरशोषयत्
तानग्निरदहद्घोरस्तत्राभूद्द्रु
मसंक्षयः ४
द्रु मक्षयमथो दृष्ट्वा किञ्चिच्छिष्टेषु शाखिषु
उपगम्याब्रवीदेतान्राजा सोमः प्रजापतीन् ५
कोपं यच्छत राजानः शृणुध्वं च वचो मम सन्धानं वः करिष्यामि सह क्षितिरुहैरहम् ६
रत्नभूता च कन्येयं वार्क्षेयी वरवर्णिनी भविष्यज्जानता पूर्वं मया गोभिर्विवर्द्धिता ७
मारिषा नाम नाम्नैषा वृक्षाणामिति
निर्मिता
भार्या वोस्तु महाभागा ध्रुवं
वंशविवर्द्धिनी ८
युष्माकं तेजसोर्द्धेन मम चार्द्धेन
तेजसः
अस्यामुत्पत्स्यते विद्वान्दक्षोनाम
प्रजापतिः ९
मम चांश्नो संयुक्तो युष्मत्तेजोमयेन वै
तेजसाग्निसमो भूयः प्रजाः
संवर्द्धयिष्यति १०

कण्डुर्नाम मुनिः पूर्वमासीद्वेदविदां वरः
सुरम्ये गोमतीतीरे म तेपे परमं तपः ११
तत्क्षोभाय सुरेन्द्रेण प्रम्लोचाख्या
वराप्सराः
प्रयुक्ता क्षोभयामास तमृषिं सा
शुचिस्मिता १२
क्षोभितः स तया सार्द्धं वर्षाणामधिकं शतम्
अतिष्ठन्मन्दरद्रोण्यां विषयासक्तमानसः १३
तं सा प्राह महाभाग गन्तुमिच्छाम्यहं दिवम्
प्रसादसुमुखो ब्रह्मन्ननुज्ञां दातुमर्हसि १४
तयैवमुक्तः स मुनिस्तस्यामासक्तमानसः दिनानि कतिचिद्भद्रे स्थीयतामित्यभाषत १५
एवमुक्ता ततस्तेन साग्रं वर्षशतं पुनः बुभुजे विषयांस्तन्वी तेन साकं महात्मना १६
अनुज्ञां देहि भगवन् व्रजामि त्रिदशालयम्
उक्तस्तथेति स पुनः स्थीयतामित्यभाषत १७
पुनर्गते वर्षशते साधिके सा शुभानना
यामीत्याह दिवं
ब्रह्मन्प्रणयस्मितशोभनम् १८

उक्तस्तयैवं स मुनिरुपगुह्यायतेक्षणाम् इहास्यतां क्षणं सुभ्रु चिरकालं गमिष्यसि १९
सा क्रीडमाना सुश्रोणी सह तेनर्षिणा पुनः
शतद्वयं किंचिदूनं वर्षणामन्वतिष्ठत २०
गमनाय महाभाग देवराजनिवेशनम्
प्रोक्तः प्रोक्तस्तया तन्व्या
स्थीयतामित्यभाषत २१
तस्य शापभयाद्भीता दाक्षिण्येन च दक्षिणा
प्रोक्ता प्रणयभङ्गार्तिवेदिनी न जहौ
मुनिम् २२
तया च रमतस्तस्य परमर्षेरहर्निशम्
नवंनवमभूत्प्रेम मन्मथाविष्टचेतसः २३
एकदा तु त्वरायुक्तो
निश्चक्रामोटजान्मुनिः
निष्क्रामन्तं च कुत्रेति गम्यते प्राह
सा शुभा २४
इत्युक्तः स तया प्राह परिवृत्तमहः शुभे
सन्ध्योपास्तिं करिष्यामि
क्रियालोपोन्यथा भवेत् २५
ततः प्रहस्य सुदती तं सा प्राह महामुनिम्
किमद्य सर्वधर्मज्ञ परिवृत्तमहस्तव २६
बहूनां विप्र वर्षाणां परिवृत्तमहस्तव गतमेतन्न कुरुते विस्मयं कस्य कथ्यताम् २७
मुनिरुवाच

प्रातस्त्वमागता भद्रे नदीतीरमिदं शुभम्
मया दृष्टासि तन्वङ्गि प्रविष्टासि
ममाश्रमम् २८
इयं च वर्तते सन्ध्या परिणाममहर्गतम्
उपहासः किमर्थोयं सद्भावः कथ्यतां मम २९
प्रम्लोचोवाच
प्रत्यूषस्यागता ब्रह्मन् सत्यमेतन्न तन्मृषा
नन्वस्य तस्य कालस्य गतान्यब्दशतानि ते ३०
सोम उवाच
ततस्स साध्वसो विप्रस्तां पप्रच्छायतेक्षणाम्
कथ्यतां भीरु कः कालस्त्वया मे रमतः सह ३१ प्रम्लोचोवाच
सप्तोत्तराण्यतीतानि नववर्षशतानि ते मासाश्च षट्तथैवान्यत्समतीतं दिनत्रयम् ३२
ऋषिरुवाच
सत्यं भीरु वदस्येतत्परिहासोथ वा शुभे दिनमेकमहं मन्ये त्वया सार्द्धमिहासितम् ३३
प्रम्लोचोवाच
वदिष्याम्यनृतं ब्रह्मन्कथमत्र तवान्तिके
विश्षोए!णाद्य भवता पृष्टा

मार्गानुवर्तिना ३४
सोम उवाच
निशम्य तद्वचः सत्यं स मुनिर्नृपनन्दनाः
धिक् धिक् मामित्यतीवेत्थं
निनिन्दात्मानमात्मना ३५
मुनिरुवाच
तपांसि मम नष्टानि हतं ब्रह्मविदां धनम् हतो विवेकः केनापि योषिन्मोहाय निर्मिता ३६
ऊर्मिषट्कातिगं ब्रह्म ज्ञेयमात्मजयेन मे मतिरेषा हृता येन धिक् तं कामं महाग्रहम् ३७
व्रतानि वेदवेद्याप्तिकारणान्यखिलानि च
नरकग्राममार्गेण सङ्गेनापहृतानि मे ३८
विनिन्द्येत्थं स धर्मज्ञः
स्वयमात्मानमात्मना
तामप्सरसमासीनामिदं वचनमब्रवीत् ३९
गच्छ पापे यथाकामं यत्कार्यं तत्कृतं
त्वया
देवराजस्य मत्क्षोभं कुर्वन्त्या
भावचेष्टितैः ४०
न त्वां करोम्यहं भस्म क्रोधतीव्रेण
वह्निना
सतां सप्तपदं मैत्रमुषितोहं त्वया सह ४१
अथ वा तव को दोषः किं वा कुप्याम्यहं तव
ममैव दोषो नितरां येनाहमजितेन्द्रियः ४२

यया शक्रप्रियार्थिन्या कृतो मे तपसो व्ययः
त्वया धिक्तां महामोहमंजृषां सुजुगुप्सिताम् ४३
सोम उवाच
यावदित्थं स विप्रर्षिस्तां ब्रवीति
सुमध्यमाम्
तावद्गलत्स्वेदजला साबभूवातिवेपथुः ४४
प्रवेपमानां सततं खिन्नगात्रलतां सतीम्
गच्छ गच्छेति सक्रोधमुवाच मुनिसत्तमः ४५
सा तु निर्भर्त्सिता तेन विनाष्क्रम्य
तदाश्रमात्
आकाशगामिनी स्वेदं ममार्ज तरुपल्लवैः ४६
निर्मार्जमाना गात्राणि गलत्स्वेदजलानि
वै
वृक्षाद्वृक्षं ययौ बाला
तदग्रारुणपल्लवैः ४७
ऋषिणा यस्तदा गर्भस्तस्या देहे समाहितः
निर्जगाम स रोमांचस्वेदरूपी तदङ्गतः ४८
तं वृक्षा जगृहुर्गर्भमेकं चक्रे तु
मारुतः
मया चाप्यायितो गोभिः स तदा ववृधे शनैः ४९
वृक्षाग्रगर्भसम्भूता मारिषाख्या वरानना
तां प्रदास्यन्ति वो वृक्षाः कोप एष
प्रशाम्यताम् ५०
कण्डोरपत्यमेवं सा वृक्षेभ्यश्च समुद्गता

ममापत्यं तथा वायोः प्रम्लोचातनया च सा ५१
स चापि भगवान् कण्डुः क्षीणे तपसि सत्तमः पुरुषोत्तमाख्यं मैत्रेय विष्णोरायतनं ययौ ५२
तत्रैकाग्रमतिर्भूत्वा चकाराराधनं हरेः
ब्रह्मपारमयं कुर्वञ्जपमेकाग्रमानसः
ऊर्ध्वबाहुर्महायोगी स्थित्वासौ
भूपनन्दनाः ५३
प्रचेतस ऊचुः
ब्रह्मपारं मुने श्रोतुमिच्छामः परमं
स्तवम्
जपता कण्डुना देवो येनाराध्यत केशवः ५४
सोम उवाच
पारं परं विष्णुरपारपारः परः परेभ्यः
परमार्थरूपी
सब्रह्मपारः परपारभूतः परः पराणामपि
पारपारः ५५
स कारणं कारणतस्ततोपि तस्यापि हेतुः
परहेतुहेतुः
कार्येषु चैवं सह कर्मकर्तृरूपैरश्षोऐ!
रवतीह सर्वम् ५६
ब्रह्म प्रभुर्ब्रह्म स सर्वभूतो ब्रह्म
प्रजानां पतिरच्युतोऽसौ
ब्रह्माव्ययं नित्यमजं स
विष्णुरपक्षयाद्यैरखिलैरसङ्गि ५७

ब्रह्माक्षरमजं नित्यं यथाऽसौ पुरुषोत्तमः
तथा रागादयो दोषाः प्रयांतु प्रशमं मम ५८
सोम उवाच
एतद्ब्रह्म पराख्यं वै संस्तवं परमं जपन्
अवाप परमांसिद्धिं स तमाराध्य केशवम् ५९
इमं स्तवं यः पठति शृणुयाद्वापि नित्यशः स कामदोषैरखिलैर्मुक्तः प्राप्नोति
वाञ्छितम्
इयं च मारिषा पूर्वमासीद्य तां ब्रवीमि वः
कार्यगौरवमेतस्याः कथने फलदायि वः ६०
अपुत्रा प्रागियं विष्णुं मृते भर्त्तरि
सत्तमाः
भीपपत्नी महाभागा तोषयामास भक्तितः ६१
आराधितस्तया विष्णुः प्राह प्रत्यक्षतां
गतः
वरं वृणीष्वेति शुभे सा च
प्राहात्मवाञ्छितम् ६२
भगवन्बालवैधव्याद्वृथाजन्माहमीदृशी
मन्दभाग्या समुद्भूता विफला च जगत्पते ६३
भवन्तु पतयः श्लाघ्या मम जन्मनि जन्मनि
त्वत्प्रसादात्तथा पुत्रः
प्रजापतिसमोस्तु मे ६४
कुलं शीलं वयः सत्यं दाक्षिण्यं क्षिप्रकारिता
अविसंवादिता सत्त्वं वृद्धसेवा कृतज्ञता

६५
रूपसम्पत्समायुक्ता सर्वस्य प्रियदर्शना अयोनिजा च जायेयं त्वन्प्रसादादधोक्षज ६६
सोम उवाच
तयैवमुक्तो देवेशो हृषीकेश उवाच ताम्
प्रणामनम्रामुत्थाप्य वरदः परमेश्वरः ६७
देव उवाच
भविष्यन्ति महावीर्या एकस्मिन्नेव जन्मनि
प्रख्यातोदारकर्माणो भवत्याः पतयो दश ६८
पुत्रञ्च सुमहावीर्यं महाबलपराक्रमम्
प्रजापतिगुणैर्युक्तं त्वमवाप्स्यसि
शोभने ६९
वंशानां तस्य कर्तृत्वं जगत्यस्मिन्भविष्यति
त्रैलोक्यमखिला सूतिस्तस्य चापूरयिष्यति ७०
त्वं चाप्ययोनिजा साध्वी रूपौदार्यगुणान्विता
मनः प्रीतिकरी नॄणां मत्प्रसादाद्भविष्यसि ७१
इत्युक्त्वान्तर्दधे देवस्तां
विशालविलोचनाम्
सा चेयं मारिषा जाता युष्मत्पत्नी
नृपात्मजाः ७२
श्रीपराशर उवाच

ततः सोमस्य वचनाज्जगृहुस्ते प्रचेतसः संहृत्य कोपं वृक्षेभ्यः पत्नीधर्मेण मारिषाम् ७३
दशभ्यस्तु प्रचेतोभ्यो मारिषायां
प्रजापतिः
जज्ञे दक्षो महाभागो यः पूर्वं
ब्रह्मणोऽभवत् ७४
स तु दक्षो महाभागस्सृष्ट्यर्थं सुमहामते
पुत्रानुत्पादयामास
प्रजासृष्ट्यर्थमात्मनः ७५
अवरांश्च वरांश्चैव द्विपदोथ चतुष्पदान्
आदेशं ब्रह्मणः कुर्वन् सृष्ट्यर्थं
समुपस्थितः ७६
स सृष्ट्वा मनसा दक्षः पश्चादसृजत स्त्रियः
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश
कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिन्दवे ७७
तासु देवास्तथा दैत्या नागा गावस्तथा खगाः
गन्धर्वाप्सरसश्चैव दानवाद्याश्च जज्ञिरे ७८
ततः प्रभृति मैत्रेय प्रजा मैथुनसम्भवाः संकल्पाद्दर्शनात्स्पर्शात्पूर्वेषामभवन् प्रजाः
तपोविश्षोऐः! सिद्धानां

तदात्यन्ततपस्विनाम् ७९
श्रीमैत्रेय उवाच अङ्गुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षः पूर्वं जातो मया श्रुतः
कथं प्राचेतसो भूयः समुत्पन्नो महामुने ८०
एष मे संशयो ब्रह्मन्सुमहान्हृदि वर्त्तते
यद्दौहित्रश्च सोमस्य पुनः श्वशुरतां गतः ८१
श्रीपराशर उवाच
उत्पत्तिश्च निरोधश्च नित्यो भूतेषु सर्वदा
ऋषयोत्र न मुह्यन्ति ये चान्ये
दिव्यचक्षुषः ८२
युगेयुगे भवन्त्येते दक्षाद्या मुनिसत्तम
पुनश्चैवं निरुद्ध्यन्ते विद्वांस्तत्र न
मुह्यति ८३
कानिष्ठ्यं ज्यैष्ठ्यमप्येषां पूर्वं
नाभूद्द्विजोत्तम
तप एव गरीयोभूत्प्रभावश्चैव कारणम् ८४
मैत्रेय उवाच
देवानां दानवानां च गन्धर्वोरगरक्षसाम्
उत्पत्तिं विस्तरेणेह मम
ब्रह्मन्प्रकीर्त्तय ८५
श्रीपराशर उवाच

प्रजाः सृजेति व्यादिष्टः पूर्वं दक्षः स्वयंभुवा
यथा ससर्ज भूतानि तथा शृणु महामुने ८६
मानसान्येव भूतानि पूर्वं दक्षोऽसृजत्तदा
देवानृषीन्सगन्धर्वानसुरान्पन्नगांस्तथा ८७
यदास्य सृजमानस्य न व्यवर्धन्त ताः
प्रजाः
ततः संचिन्त्य स पुनः सृष्टिहेतोः
प्रजापतिः ८८
मैथुनेनैव धर्मेण सिसृक्षुर्विविधाः प्रजाः
असक्नीमावहत्कन्यां वीरणस्य प्रजापतेः सुतां सुतपसा युक्तां महतीं लोकधारिणीम् ८९
अथ पुत्रसहस्राणि वैरुण्यां पञ्च वीर्यवान्
असिक्न्यां जनयामास सर्गहेतोः प्रजापतिः ९०
तान्दृष्ट्वा नारदो विप्र संविवर्द्धयिषून्प्रजाः
संगम्य प्रियसंवादो देवर्षिरिदमब्रवीत् ९१
हे हर्यश्वा महावीर्याः प्रजा यूयं करिष्यथ
ईदृशो दृश्यते यत्नो भवतां श्रूयतामिदम्

९२
बालिशा बत यूयं वै नास्या जानीत वै भुवः अन्तरूर्ध्वमधश्चैव कथं सृक्ष्यथ वै
प्रजाः ९३
ऊर्ध्वं तिर्यगधश्चैव यदाऽप्रतिहता गतिः
तदा कस्माद्भुवो नान्तं सर्वे द्रक्ष्यथ
बालिशाः ९४
ते तु तद्वचनं श्रुत्वा प्रयाताः सर्वतो
दिशम्
अद्यापि नो निर्वतन्ते समुद्रेभ्य
इवापगाः ९५
हर्यश्वेष्वथ नष्टोषु दक्षः प्राचेतसः पुनः
वैरुण्यामथ पुत्राणां सहस्रमसृजत्प्रभुः ९६
विवर्द्धयिषवस्ते तु शबलाश्वाः प्रजाः पुनः
पूर्वोक्तं वचनं ब्रह्मन्नारदेनैव नोदिताः ९७
अन्योन्यमूचुस्ते सर्वे सम्यगाह महामुनिः भ्रातॄणां पदवी चैव गन्तव्या नात्र संशयः ९८
ज्ञात्वा प्रमाणं पृथ्व्याश्च प्रजास्सृज्यामहे ततः ९९
तेपि तेनैव मार्गेण प्रयाताः सर्वतोमुखम् अद्यापि न निवर्त्तन्ते समुद्रेभ्य

इवापगाः
ततः प्रभृति वै भ्राता भ्रातुरन्वेषणे द्विज
प्रयातो नश्यति तथा तन्न कार्यं विजानता १००
तां श्चापि नष्टान् विज्ञाय पुत्रान् दक्षः प्रजापतिः
क्रोधं चक्रे महाभागो नारदं स शशाप च १०१
सर्गकामस्ततो विद्वान्स मैत्रेय
प्रजापतिः
षष्टिं तक्षोऽसृजत्कन्या वैरुण्यामिति नः
श्रुतम् १०२
ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश सप्तविंशति सोमाय चतस्रोऽरिष्टनेमिने १०३
द्वे चैव बहुपुत्राय द्वे चैवाङ्गिरसे तथा
द्वेकृशाश्वाय विदुषे तासां नामानि मे शृणु १०४
अरुन्धती वसुर्जामिर्लंघा भानुमरुत्वती संकल्पा च मुहूर्ता च साध्या विश्वा च तादृशी
धर्मपत्न्यो दशत्वेतास्तास्वपत्यानि मे शृणु
विश्वेदेवास्तु विश्वायाः साध्या साध्यानजायत

मरुत्वत्यां मरुत्वन्तो वसोश्च वसवः
स्मृता १०५
भानोस्तु भानवः पुत्रा मुहूर्तायां
मुहूर्तजाः १०६
लंघायाश्चैव घोषोथ नागवीथी तु जामिजा १०७
पृथिवीविषयं सर्वमरुन्धत्यामजायत
संकल्पायास्तु सर्वात्मा जज्ञे संकल्प एव
हि १०८
ये त्वनेकवसुप्राणदेवा ज्योतिःपुरोगमाः
वसवोष्टौ समाख्यातास्तेषां वक्ष्यामि
विस्तरम् १०९
आपो ध्रुवश्च सोमश्च धर्मश्चैवानिलोऽनलः
प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवो नामभिः
स्मृताः ११०
आपस्य पुत्रो वैतण्डः श्रमः शान्तोऽध्वनिस्तथा
ध्रुवस्य पुत्रो भगवान्कालो लोकप्रकालनः १११
सोमस्य भगवान्वर्चो वर्चस्वी येन जायते ११२
धर्मस्य पुत्रो द्रविणो हुतहव्यवहस्तथा मनोहरायां शिशिरः प्राणोथ रवणस्तथा ११३ अनिलस्य शिवा भार्या तस्याः पुत्रो मनोजवः
अविज्ञातगतिश्चैव द्वौ पुत्रावनिलस्य तु ११४

अग्निपुत्रः कुमारस्तु शरस्तम्बे व्यजायत तस्य शाखो विशाखश्च नैगमेयश्च पृष्ठजाः ११५
अपत्यं कृत्तिकानां तु कार्त्तिकेय इति स्मृतः ११६
प्रत्यूषस्य विदुः पुत्रं ऋषि नाम्नाथ
देवलम्
द्वौ पुत्रौ देवलस्यापि क्षमावन्तौ
मनीषिणौ ११७
बृहस्पतेस्तु भगिनी वरस्त्री ब्रह्म ब्रह्मचारिणी
योगसिद्धा जगत्कृत्स्नमसक्ता विचरत्युत प्रभासस्य तु सा भार्या वसूनामष्टमस्य तु ११८
विश्वकर्मा महाभागस्तस्यां जज्ञे प्रजापतिः
कर्ता शिल्पसहस्राणां त्रिदशानां च वार्द्धकिः ११९
भूषणानां च सर्वेषां कर्ताशिल्पवतां वरः
यः सर्वेषां विमानानि देवतानां चकार ह
मनुष्याश्चोपजीवन्ति यस्य शिल्पं
महात्मनः १२०
अजैकपादहिर्बुध्न्यस्त्वष्टा रुद्रश्च वीर्यवान्
त्वष्टुश्चाप्यात्मजः पुत्रो विश्वरूपो
महातपाः १२१

हरश्च बहुरूपश्च त्र्यम्बकश्चापराजितः वृषाकपिश्च शम्भुश्च कपर्दीरैवतः स्मृतः १२२
मृगव्याधश्च शर्वश्च कपाली च महामुने एकादशैते कथिता रुद्रास्त्रिभुवनेश्वराः १२३
शतं त्वेकं समाख्यातं रुद्राणाममितौजसाम्
काश्यपस्य तु भार्या यास्तासां नामानि मे शृणु
अदितिर्दितिर्दनुश्चैवारिष्टा च सुरसा
खसा १२४
सुरभिर्विनता चैव ताम्रा क्रोधवशा इरा
कद्रु र्मुनिश्च धर्मज्ञ तदपत्यानि मे
शृणु १२५
पूर्वमन्वन्तरे श्रेष्ठा
द्वादशासन्सुरोत्तमाः
तुषिता नाम
तेऽन्योन्यमूचुर्वैवस्वतेन्तरे १२६
उपस्थितेऽतियशसश्चाक्षुषस्यान्तरे मनोः
समवायीकृताः सर्वे समागम्य परस्परम् १२७
आगच्छत द्रु तं देवा अदितिं संप्रविश्य वै
मन्वन्तरे प्रसूयामस्तन्नः श्रेयो
भवेदिति १२८
एवमुक्त्वा तु ते सर्वे चाक्षुषस्यान्तरे मनोः

मारीचात्कश्यपाज्जाता अदित्या दक्षकन्यया १२९
तत्र विष्णुश्च शक्रश्च जज्ञाते पुनरेव हि
अर्यमा चैव धाता च त्वष्टा पूषा तथैव च १३०
विवस्वान्सविता चैव मित्रो वरुण एव च अंशुर्भगश्चातितेजा आदित्या द्वादश स्मृताः १३१
चाक्षुषस्यान्तरे पूर्वमासन्ये तुषिताः
सुराः
वैवस्वतेऽन्तरे ते वै आदित्या द्वादश
स्मृताः १३२
सप्तविंशति याः प्रोक्ताः सोमपत्न्योथ सुव्रताः
सर्वा नक्षत्रयोगिन्यस्तन्नाम्नश्चैव ताः स्मृताः
तासामपत्यान्यभवन्दीप्तान्यमिततेजसाम्
१३३
अरिष्टनेमिपत्नीनामपत्यानीह षोडश १३४
बहुपुत्रस्य विदुषश्चतस्रोविद्युतः
स्मृताः १३५
प्रत्यङ्गिरसजाः श्रेष्ठा ऋचो
ब्रह्मर्षिसत्कृताः १३६
कृशाश्वस्य तु देवर्षेर्द्देवप्रहरणाः
स्मृताः १३७

एते युगसहस्रान्ते जायन्ते पुनरेव हि सर्वे देवगणास्तात त्रयस्त्रिंशत्तु छन्दजाः
तेषामपीह सततं निरोधोत्पत्तिरुच्यते १३८ यथा सूर्यस्य मैत्रेय उदयास्तमनाविह एवं देवनिकायास्ते सम्भवन्ति युगेयुगे १३९
दित्या पुत्रद्वयं जज्ञे कश्यपादिति नः श्रुतम्
हिरण्यकशिपुश्चैव हिरण्याक्षश्च दुर्जयः १४०
सिंहिका चाभवत्कन्या विप्रचित्तेः परिग्रहः १४१
हिरण्यकशिपोः पुत्राश्चात्वारः प्रथितौजसः
अनुह्लादश्च ह्लादश्च प्रह्लादश्चैव
बुद्धिमान्
संह्लादश्च महावीर्या दैत्यवंशविवर्द्धनाः १४२
तेषां मध्ये महाभाग सर्वत्र समदृग्वशी प्रह्लादः परमां भक्तिं च उवाच जनार्दने १४३
दैत्येन्द्रदीपितो वह्निः सर्वांगोपचितो द्विज
न ददाह च यं विप्र वासुदेवे हृदि स्थिते १४४

महार्णवान्तः सलिले स्थितस्य चलतो मही
चचाल चलता यस्य पाशबद्धस्य धीमतः १४५
न भिन्नं विविधैः शस्त्रैर्यस्य
दैत्येन्द्रपातितैः
शरीरमद्रिकठिनं सर्वत्राच्युतचेतसः १४६
विषानलोज्ज्वलमुखा यस्य दैत्यप्रचोदिताः
नान्ताय सर्पपतयो बभूवुरुरुतेजसः १४७
शैलैराक्रान्तदेहोपि यः
स्मरन्पुरुषोत्तमम्
तत्याज नात्मनः प्राणान्
विष्णुस्मरणदंशितः १४८
पतन्तमुच्चादवनिर्यमुपेत्य महामतिम् दधार दैत्यपतिना क्षिप्तं स्वर्गनिवासिना १४९
यस्य सशोषको वायुर्देहे दैत्येन्द्र योजितः
अवाप संक्षयं सद्यश्चित्तस्थे मधुसूदने १५०
विषाणभङ्गमुन्मत्ता मदहानिं च दिग्गजाः यस्य वक्षःस्थले प्राप्ता दैत्येन्द्र परिणामिताः १५१
यस्य चोत्पादिता कृत्या दैत्यराजपुरोहितैः
बभूव नान्ताय पुरा गोविन्दासक्तचेतसः १५२
शम्बरस्य च मायानां सहस्रमतिमायिनः

यस्मिन्प्रयुक्तं चक्रेण कृष्णस्य
वितथीकृतम् १५३
दैत्येन्द्रसूदोपहृतं यस्य हालाहलं
विषम्
जरयामास मतिमानविकारममत्सरी १५४
समचेता जगत्यस्मिन्यः सर्वेष्वेव जन्तुषु यथात्मनि तथान्येषां परं मैत्रगुणान्वितः १५५
धर्मात्मा सत्यशौर्यादिगुणानामाकरः परः उपमानमश्षोआ!णां साधूनां यः सदाभवत् १५६ इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! पंचदशोऽध्यायः १५

श्रीमैत्रेय उवाच
कथितो भवता वंशो मानवानां महात्मनाम्
कारणं चास्य जगतो विष्णुरेव सनातनः १
यच्चैतद् भगवानाह प्रह्लादं दैत्यसत्तमम्
ददाह नाग्निर्नास्त्रैश्च
क्षुण्णस्तत्याज जीवितम् २
जगाम वसुधा क्षोभं यत्राब्धिसलिले स्थिते
पाशैर्बद्धे विचलति विक्षिप्ताङ्गैः
समाहता ३
शैलैराक्रान्तदेहोपि न ममार च यः पुरा त्वाय चातीव माहात्म्यं कथितं यस्य धीमतः ४
तस्य प्रभावमतुलं विष्णोर्भक्तिमतो मुने

श्रोतुमिच्छामि यस्यैतच्चरितं दीप्ततेजसः ५
किंनिमित्तमसौ शस्त्रैर्विक्षिप्तो
दितिजैर्मुने
किमर्थं चाब्धिसलिले विक्षिप्तो
धर्मतत्परः ६
आक्रान्तः पर्वतैः कस्माद्दष्टश्चैव
महोरगैः
क्षिप्तः किमद्रिशिखरात्किं वा
पावकसञ्चये ७
दिग्दन्तिनां दन्तभूमिं स च कस्मान्निरूपितः
सशोषकोनिलश्चास्य प्रयुक्तः किं महासुरैः ८
कृत्यां च दैत्यगुरवो युयुजुस्त्र किं मुने
शम्बरश्चापि मायानां सहस्रं किं
प्रयुक्तावान् ९
हालाहलं विषमहो दैत्यसूदैर्महात्मनः
कस्माद्दत्तं विनाशाय यज्जीर्णं तेन
धीमता १०
एतत्सर्वं महाभाग प्रह्लादस्य महात्मनः
चरितं श्रोतुमिच्छामि
महामाहात्म्यसूचकम् ११
न हि कौतूहलं तत्र यद्दैत्यैर्निहतो हि सः
अनन्यमनसो विष्णौ कः समर्थो निपातने १२

तस्मिन्धर्मपरे नित्यं केशवाराधनोद्यते स्ववंशप्रभवैर्दैत्यैः कृतो
द्वेषोतिदुष्करः १३
धर्मात्मनि महाभागो विष्णुभक्ते विमत्सरे
दैतेयैः प्रहृतं
कस्मात्तन्ममाख्यातुमर्हसि १४
प्रहरन्ति महात्मानो विपक्षा अपि नेदृशो!
गुणैस्समन्विते साधौ किं पुनर्यः
स्वपक्षजः १५
तदेतत्कथ्यतां सर्वं
विस्तरान्मुनिपुङ्गव
दैत्येश्वरस्य चरितं
श्रोतुमिच्छाम्यश्षोतः १६
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो!
षोडशोऽध्यायः १६

श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय श्रूयतां सम्यक् चरितं तस्य
धीमतः
प्रह्लादस्य सदोदारचरितस्य महात्मनः १
दितेः पुत्रो महावीर्यो हिरण्यकशिपुः
पुरा
त्रैलोक्यं वशमानिन्ये ब्रह्मणो
वरदर्पितः २
इन्द्रत्वमकरोद्दैत्यः स चासीत्सविता स्वयम्

वायुरग्निरपां नाथः सोमश्चाभून्महासुरः ३
धनानामधिपः सोऽभूत्सएवासीत्स्वयं यमः यज्ञभागानश्षोआं!स्तु स स्वयं बुभुजेऽसुरः ४
देवाः स्वर्गं परित्यज्य तत्त्रासान्मुनिसत्तम
विचेरुरवनौ सर्वे बिभ्राणा मानुषीं तनुम् ५
जित्वा त्रिभुवनं सर्वं त्रैलोक्यैश्वर्यदर्पितः
उपगीय मानो गन्धर्वैर्बुभुजे
विषयान्प्रियान् ६
पानासक्तं महात्मानं हिरण्यकशिपुं तदा
उपासांचक्रिरे सर्वे
सिद्धगन्धर्वपन्नगाः ७
अवादयन् जगुश्चान्ये जयशब्दं तथापरे
दैत्यराजस्य पुरतश्चक्रुः सिद्धा
मुदान्विताः ८
तत्र प्रनृत्ताप्सरसि स्फाटिकाभ्रमयेऽसुरः
पपौ पानं मुदा युक्तः प्रासादे सुमनोहरे ९
तस्य पुत्रो महाभागः प्रह्लादो नाम नामतः पपाठ बालपाठ्यानि गुरुगेहंगतोऽर्भकः १० एकदा तु स धर्मात्मा जगाम गुरुणा सह

पानासक्तस्य पुरतः पितुर्दैत्यपतेस्तदा ११
पादप्रणामावनतं तमुत्थाप्य पिता सुतम् हिरण्यकशिपुः प्राह प्रह्लादममितौजसम् १२
हिरण्यकशिपुरुवाच
पठ्यतां भवता वत्स सारभूतं सुभाषितम् कालेनैतावता यत्ते सदोद्युक्तेन शिक्षितम् १३
प्रह्लाद उवाच
श्रूयतां तात वक्ष्यामि सारभूतं तवाज्ञया समाहितमना भूत्वा यन्मे चेतस्यवस्थितम् १४
अनादिमध्यान्तमजमवृद्धिक्षयमच्युतम् प्रणतोस्म्यन्तसन्तानं सर्वकारणकारणम् १५
श्रीपराशर उवाच
दैत्येन्द्रः सकोपो रक्तलोचनः
विलोक्य तद्गुरुं प्राह स्फुरिताधरपल्लवः १६
हिरण्यकशिपुरुवाच
ब्रह्मबन्धो किमेतत्ते विपक्षस्तुतिसंहितम्
असारं ग्राहितो बालो मामवज्ञाय दुर्मते १७
गुरुरुवाच

दैत्येश्वर न कोपस्य वशमागन्तुमर्हसि ममोपदेशजनितं नायं वदति ते सुतः १८ हिरण्यकशिपुरुवाच
अनुशिष्टोसि केनेदृग्वत्स ब्रह्लाद कथ्यताम्
मयोपदिष्टं नेत्येष प्रब्रवीति गुरुस्तव १९
प्रह्लाद उवाच
शास्ता विष्णुरश्षोस्य जगतो यो हृदि स्थितः
तमृते परमात्मानं तात कः केन शास्यते २०
हिरण्यकशिपुरुवाच
कोयं विष्णुः सुदुर्बुद्धे यं ब्रवीषि
पुनः पुनः
जगतामीश्वरस्येह पुरतः प्रसभं मम २१
प्रह्लाद उवाच
न शब्दगोचरे यस्य योगिध्येयं परं पदम्
यतो यश्च स्वयं विश्वं स विष्णुः
परमेश्वरः २२
हिरण्यकशिपुरुवाच
परमेश्वरसंज्ञोज्ञ किमन्यो मय्यवस्थिते
तथापि मर्तुकामस्त्वं प्रब्रवीषि पुनः
पुनः २३
प्रह्लाद उवाच
न केवलं तात मम प्रजानां स ब्रह्मभूतो भवतश्च विष्णुः

धाता विधाता परमेश्वरश्च प्रकीद कोपं कुरुषे किमर्थम् २४
हिरण्यकशिपुरुवाच
प्रविष्टः कोस्य हृदये
दुर्बुद्धेरतिपापकृत
येनेदृशान्यसाधूनि वदत्याविष्टमानसः २५
प्रह्लाद उवाच
न केवलं मद्धृदयं स विष्णुराक्रम्य लोकानखिलानवस्थितः
स मां त्वदांदीश्च
पितस्समस्तान्समस्तचेष्टासु युनक्ति सर्वगः २६
हिरण्यकशिपुरुपाच
निष्कास्यतामयं पापः शास्यतां च गुरोर्गृहे
योजितो दुर्मतिः केन विपक्षविषयस्तुतौ २७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तोसौ तदा दैत्यैर्नीतो गुरुगृहं पुनः
जग्राह विद्यामनिशं गुरुशुश्रूषणोद्यतः २८
कालोतीतेति महति प्रह्लादमसुरेश्वरः समाहूयाब्रवीद्गाथा काचित्पुत्रक गीयताम् २९
प्रह्लाद उवाच

यतः प्रधानपुरुषौ यतश्चैतच्चराचरम् कारणं सकलस्यास्य स नो विष्णुः प्रसीदतु ३०
हिरण्यकशिपुरुवाच
दुरात्मा वध्यतामेष नानेनार्थोस्ति जीवता स्वपक्षहानिकर्तृत्वाद्यः कुलाङ्गारतां गतः ३१
श्रीपराशर उवाच
इत्याज्ञप्तास्ततस्तेन प्रगृहीतमहायुधाः उद्यतास्तस्य नाशाय दैत्याः शतसहस्रशः ३२
प्रह्लाद उवाच
विष्णुः शस्त्रेषु युष्मासु मयि चासौ व्यवस्थितः
दैतेयास्तेन सत्येन माक्रमन्त्वायुधानि मे ३३
श्रीपराशर उवाच
ततस्तैश्शतशौ दैत्यैः शस्त्रोघैराहतोपि
सन्
नावाप वेदनामल्पामभूच्चैव पुनर्नवः ३४
हिरण्यकशिपुरुवाच
दुर्बुद्धे विनिवर्तस्व
वैरिपक्षस्तवाहतः
अभयं ते प्रयच्छामि मातिमूढमतिर्भव ३५
प्रह्लाद उवाच
भयं भयानामपहारिणि स्थिते मनस्यनन्ते मम

कुत्र तिष्ठति
यस्मिन्स्मृते जन्मजरान्तकादिभयानि सर्वाण्यपयान्ति तात ३६
हिरण्यकशिपुरुवाच
भोभोः सर्पाः
दुराचारमेनमत्यन्तदुर्मतिम्
विषज्वालाकुलैर्वक्त्रैः सद्यो नयतः
संक्षयम् ३७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तास्ते ततः सर्पाः कुहकास्तक्षकादयः
अदशन्त समस्तेषु गात्रेष्वतिविषोल्बणाः ३८
स त्वासक्तमतिः कृष्णे दश्यमानो महोरगैः न विवेदात्मनो गात्रं तत्स्मृत्याह्लादसुस्थितः ३९
सर्पा ऊचुः
दंष्ट्रा विशीर्णा मणयः स्फुटन्ति फणेषु
तापो हृदयेषु कंपः
नास्य त्वचः स्वल्पमपीह भिन्नं प्रसाधि
दैत्येश्वर कार्यमन्यत् ४०
हिरण्यकशिपुरुपाच
हे दिग्गजाः संकटदन्तमिश्रा
घ्नतैनमस्मद्रिपुपक्षभिन्नम्
तज्जा विनाशाय भवन्ति तस्य यथाऽरणेः
प्रज्वलितो हुताशः ४१

श्रीपराशर उवाच
ततः स दिग्गजैर्बालो भूभृच्छिखरसन्निभैः
पातितो धरणीपृष्ठे विषाणैर्वावपीडितः ४२
स्मरतस्तस्य गोविन्दमिभदन्ताः सहस्रशः
शीर्णा वक्षस्थलं प्राप्य स प्राह पितरं
ततः ४३
दन्ता गजानां कुलिशाग्रनिष्ठुराः शीर्णा
यदेतेन बलं ममैतत्
महाविपत्तापविनाशनोऽयं
जनार्दनानुस्मरणानुभावः ४४
हिरण्यकशिपुरुपाच
ज्वाल्यतामसुरा वह्निरपसर्पत दिग्गजाः वायो समेधयाग्निं त्वं दह्यतामेष पापकृत् ४५
श्रीपराशर उवाच
महाकाष्ठचयस्थं तमसुरेन्द्रसुतं ततः प्रज्वाल्य दानवा वह्निं ददहुः स्वामिनोदिताः ४६
प्रह्लाद उवाच
तातैष वह्निः पवनेरितोपि न मां दहत्यत्र
समन्ततोहम्
पश्यामि पद्मास्तरणास्तृतानि शीतानि
सर्वाणि दिशां मुखानि ४७
श्रीपराशर उवाच
अथ दैत्येश्वरं प्रोचुर्भार्गवस्यात्मजा द्विजाः

पुरोहिता महात्मानः साम्ना संस्तूय
वाग्मिनः ४८
पुरोहिता ऊचुः
राजन्नियम्यतां कोपो बालेपि तनये निजे
कोपो देवनिकायेषु तेषु ते शपलो यतः ४९
ततः पुरोहितैरुक्तो हिरण्यकशिपुः स्वकैः
तथातथैनं बालं ते शासितारो वयं नृप
यथा विपक्षनाशाय विनीतस्ते भविष्यति ५०
बालत्वं सर्वदोषाणां दैत्यराजास्पदं यतः ततोत्र कोपमत्यर्थं योक्तुमर्हसि नार्भके ५१
न त्यक्ष्यति हरेः पक्षमस्माकं वचनाद्यदि
ततः कृत्यां वधायास्य करिष्यामोऽनिवर्त्तिनीम् ५२
श्रीपराशर उवाच
एवमभ्यर्थितस्तैस्तु दैत्यराजः
पुरोहितैः
दैत्यैर्निष्कासयामास पुत्रं
पावकसंचयात् ५३
ततो गुरुगृहे बालः स वसन्बालदानवान्
अध्यापयामास मुहुरुपदेशान्तरे गुरोः ५४
प्रह्लाद उवाच
श्रूयतां परमार्थो मे दैतेया दितिजात्मजाः
न चान्यथैतन्मन्तव्यं नात्र लोभादिकारणम् ५५

जन्म बाल्यं ततः सर्वो जन्तुः प्राप्नोति यौवनम्
अव्याहतैव भवति ततोनुदिवसं जराः ५६ ततश्च मृत्युमभ्येति जन्तुर्दैत्येश्वरात्मजाः
प्रत्यक्षं दृश्यते चैतदस्माकं भवतां तथा ५७
मृतस्य च पुनर्जन्म भवत्येतच्च नान्यथा
आगमोऽयं तथा यच्च नोपादानं विनोद्भवः ५८
गर्भवासादि यावत्तु पुनर्जन्मोपपादनम्
समस्तावस्थकं तावद्दुःखमेवावगम्यताम् ५९
क्षुत्तृष्णोपशमं तद्वच्छीताद्युपशमं
सुखम्
मन्यते बालबुद्धित्वाद्दुःखमेव हि
तत्पुनः ६०
अत्यन्तस्तिमिताङ्गानां व्यायामेन
सुखैषिणाम्
भ्रान्तिज्ञानावृताक्षाणां दुःखमेव
सुखायते ६१
क्व शरीरमश्षोआ!णां श्लेष्मादीनां महाचयः क्व कान्तिशोभासौन्दर्यरमणीयादयो गुणाः ६२
मांसासृक्पूयविण्मूत्रस्नायुमज्जास्थिसंहतौ
देहे चेत्प्रीतिमान् मूढो भविता नरकेप्यसौ ६३

अग्नेः शीतेन तोयस्य तृषा भक्तस्य च क्षुधा
क्रियते सुखकर्तृत्वं तद्विलोमस्य चेतरैः ६४
करोति हे दैत्यसुता यावन्मात्रं परिग्रहम्
तावन्मात्रं स एवास्य दुःखं चेतसि यच्छति ६५
यावतः कुरुते जन्तुः सम्बन्धान्मनसः प्रियान्
तावन्तोस्य निखन्यन्ते हृदये शोकशङ्कवः ६६
यद्यद्गृहे तन्मनसि यत्र तत्रावतिष्ठतः
नाशदाहोपकरणं तस्य तत्रैव तिष्ठति ६७
जन्मन्यत्र महद्दुःखं म्रियमाणस्य चापि
तत्
यातनासु यमस्योग्रं गर्भसंक्रमणेषु च ६८
गर्भेषु सुखलेशोपि भवद्भिरनुमीयते
यदि तत्कथ्यतामेवं सर्वं दुःखमयं जगत् ६९
तदेवमतिदुःखानामास्पदेत्र भवार्णवे
भवतां कथ्यते सत्यं विष्णुरेकः परायणः ७०
मा जानीत वयं बाला देही देहेषु शाश्वतः जरायौवनजन्माद्या धर्मा देहस्य नात्मनः ७१
बालोहं तावदिच्छातो यतिष्ये श्रेयसे युवा युवाहं वार्द्धके प्राप्ते

करिष्याम्यात्मनो हितम् ७२
वृद्धोऽहं मम कार्याणि समस्तानि न गोचरे
किं करिष्यामि मंदात्मा समर्थेन न
यत्कृतम् ७३
एवं दुराशया क्षिप्तमानसः पुरुषः सदा श्रेयसोऽभिमुखं याति न कदाचित्पिपासितः ७४
बाल्ये क्रिडनकासक्ता यौवने विषयोन्मुखाः अज्ञा नयन्त्यशक्त्या च वार्द्धकं समुपस्थितम् ७५
तस्माद्बाल्ये विवेकात्मा यतेत श्रेयसे सदा
बाल्ययौवनवृद्धाद्यैर्देहभावैरसंयुतः ७६
तदेतद्वो मयाख्यातं यदि जानीत नानृतम् तदस्मत्प्रीतये विष्णुः स्मर्यतां
बन्धमुक्तिदः ७७
प्रयासः स्मरणे कोस्य स्मृतो यच्छति
शोभनम्
पापक्षयश्च भवति स्मरतां तमहर्निशम् ७८
सर्वभूतस्थिते तस्मिन्मतिर्मैत्री दिवानिशम्
भवतां जायतामेवं सर्वक्लेशान्प्रहास्यथ ७९
तापत्रयेणाभिहतं यदेतदखिलं जगत्
तदा शोच्येषु भूतेषु द्वेषं प्राज्ञः

करोति कः ८०
अथ भद्राणि भूतानि हीनशक्तिरहं परम् मुदं तदापि कुर्वीत हानिर्द्वेषफलं यतः ८१
बद्धवैराणि भूतानि द्वेषं कुर्वन्ति चेत्ततः
सुशोच्यान्यतिमोहेन व्याप्तानीति मनीषिणाम् ८२
एते भिन्नदृशां दैत्या विकल्पाः कथिता
मया
कृत्वाभ्युपगमं तत्र संक्षेपः श्रूयतां
मम ८३
विस्तारः सर्वभूतस्य विष्णोः सर्वमिदं
जगत्
द्रष्टव्यमात्मवत्तस्मादभेदेन
विचक्षणैः ८४
समुत्सृज्यासुरं भावं तस्माद्यूयं यथा
वयम्
तथा यत्नं करिष्यामो यथा प्राप्स्याम
निर्वृतिम् ८५
या नाग्निना न चार्केण नेन्दुना न च
वायुना
पजन्यवरुणाभ्यां वा न सिद्धैर्न च
राक्षसैः ८६
न यक्षैर्न च दैत्येन्द्रैर्नारगैर्न च किन्नरैः

न मनुष्यैर्न
पशुभिर्दोषैर्नैवात्मसम्भवैः ८७
ज्वराक्षिरोगातीसारप्लीहगुल्मादिकैस्तथा
द्वेषेर्ष्यामत्सराद्यैर्वा
रागलोभादिभिः क्षयम् ८८
न चान्यैर्नीयते कैश्चिन्नित्या यात्यन्तनिर्मला
तामाप्नोत्यमलेन्यस्य केशवे हृदयं नरः ८९
असारसंसारविवर्तनेषु मा यात तोषं प्रसभं ब्रवीमि
सर्वत्र दैत्यास्समतामुपैत समत्वमाराधनमच्युतस्य ९०
तस्मिन्प्रसन्ने किमिहास्त्यलभ्यं
धर्मार्थकामैरलमल्पकास्ते
समाश्रिताद्ब्रह्मतरोरनन्तान्निःसंशयं
प्राप्स्यथ वै महत्फलम् ९१
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! प्रह्लादानुचरितं नाम सप्तदशोध्यायः १७

श्रीपारशर उवाच
तस्यैतां दावनवाश्चेष्टां दृष्ट्वा दैत्यपतेर्भयात्
आचचख्युः स चोवाच सूदानाहूय सत्वरः १ हिरम्यकशिपुरुवाच

हे सूदा मम पुत्रोसावन्येषामपि दुर्मतिः कुमार्गदेशिको दुष्टो हन्यतामविलम्बितम् २
हालाहलं विषं तस्य सर्वभक्षेषु दीयताम् अविज्ञातमसौ पापो हन्यतां मा विचार्यताम् ३
श्रीपराशर उवाच
ते तथैव ततश्चक्रुः प्रह्लादाय महात्मने विषदानं यथाज्ञाप्तं पित्रा तस्य
महात्मनः ४
हालाहलं विषं घोरमनन्तोच्चारणेन सः
अभिमन्त्र्य सहान्नेन मैत्रेय बुभुजे
तदा ५
अविकारं स तद्भुक्त्वा प्रह्लादः
स्वस्थमानसः
अनन्तख्यातिनिर्वींजरयामास तद्विषम् ६
ततः सूदा भयत्रस्ता जीर्णं दृष्ट्वा महद्विषम्
दैत्येश्वरमुपागम्य प्रणिपत्येदमब्रुवन् ७
सूदा ऊचुः
दैत्यराज विषं दत्तमस्माभिरतिभीषणम् जीर्णं तेन सहान्नेन प्रह्लादेन सुतेन ते ८
हिरण्यकशिपुरुवाच
त्वर्यतां त्वर्यतां हे हे सद्यो

दैत्यपुरोहिताः
कृत्यां तस्य विनाशाय उत्पादयत मा चिरम् ९
श्रीपराशर उवाच
सकाशमागम्य ततः प्रह्लादस्य पुरोहिताः सामपूर्वमथोचुस्ते प्रह्लादं विनयान्वितम् १०
पुरोहिता ऊचुः
जातस्त्रैलोक्यविख्यात आयुष्मन्ब्रह्मणः
कुले
दैत्यराजस्य तनयो हिरण्यकशिपोर्भवान् ११
किंदेवैः किमनन्तेन किमन्येन तवाश्रयः पिता ते सर्वलोकानां त्वं तथैव भविष्यसि १२
तस्मात्परित्यजैनां त्वं
विपक्षस्तवसंहिताम्
श्लाघ्यः पिता समस्तानां गुरूणां परमो गुरुः १३
प्रह्लाद उवाच
एवमेतन्महाभागाः श्लाघ्यमेतन्महाकुलम्
मरीचेः सकलेप्यस्मिन् त्रैलोक्ये
नान्याथा वदेत् १४
पिता च मम
सर्वास्मिञ्जगत्युत्कृष्टचेष्टितः
एतदप्यवगच्छामि सत्यमत्रापि नानृतम् १५
गुरूणामपि सर्वेषां पिता परमको गुरुः

यदुक्तं भ्रान्तिस्तत्रापि स्वल्पापि हि
न विद्यते १६
पिता गुरुर्न सन्देहः पूजनीयः प्रयत्नतः
तत्रापि नापराध्यामीत्येवं मनसि से
स्थितम् १७
यत्त्वेतत्किमन्तेनेत्युक्तं
युष्माभिरीदृशम्
को ब्रवीति यथान्याय्यं किं तु
नैतद्वचोर्थवत् १८
इत्युक्त्वा सोऽभवन्मौनी तेषां गौरवयंत्रितः
प्रहस्य च पुनः प्राह किमनन्तेन साध्विति १९
साधु भोः किमनन्तेन साधु भो गुरुवो मम श्रूयतां यदनन्तेन यदि खेदं न यास्यथ २० धर्मार्थकाममोक्षाश्च पुरुषार्था उदाहृताः
चतुष्टयमिदं यस्मात्तस्मात्किं किमिदं वच २१
मरीचिमिश्रैर्दक्षद्यैस्तथैवान्यैरनन्ततः
धर्मः प्राप्तस्तथा चान्यैरर्थः कामस्तथाऽपरैः २२
तन्तत्त्ववेदिनो भूत्वा ज्ञानध्यानसमाधिभिः
अवापुर्मुक्तिमपरे पुरुषा ध्वस्तबंधनाः

२३
सम्पदैश्वर्यमाहात्म्यज्ञानसन्ततिकर्मणाम्
विमुक्तेश्चैकतो लभ्यं मूलमाराधनं हरेः २४
यतो धर्मार्थकामाख्यं मुक्तिश्चपि फलं द्विजाः
तेनापि किंकिमित्येवमनन्तेन किमुच्यते २५
किं चापि बहुनोक्तेन भवन्तो गुरवो मम
वदन्तु वासाधु विवेकोस्माकमल्पकः २६
बहुनात्र किमुक्तेन स एव जगतः पतिः
स कर्त्ता च विकर्त्ता च संहर्ता च हृदि
स्थितः २७
स भोक्ता भोज्यमप्येवं स एव जगदीश्वरः
भवद्भिरेतत्क्षंतव्यं बाल्यादुक्तं तु
यन्मया २८
पुरोहिता ऊचुः
दह्यमानस्त्वमस्माभिरग्निना बाल रक्षितः
भूयो न वक्ष्यसीत्येवं नैव
ज्ञातोस्यबुद्धिमान् २९
यदास्मद्वचनान्मोहग्राहं न त्यक्षते
भवान्
ततः कृत्यां विनाशाय तव सृक्ष्याम
दुर्मते ३०
प्रह्लाद उवाच

कः केन हन्यते जन्तुर्जन्तुः कः केन रक्ष्यते
हन्ति रक्षति चैवात्मा ह्यसत्साधु समाचरन् ३१
कर्मणा जायते सर्वं कर्मैव गतिसाधनम् तस्मात्सर्वप्रयत्नेन साधु कर्म समाचरेत् ३२
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तास्तेन ते क्रुद्धा दैत्यराजपुरोहिताः कृत्यामुत्पादयामासुर्ज्वालामालोज्ज्वलाकृतिम् ३३
अतिभीमा समागम्य पादन्यासक्षतक्षितिः शूलेन साधु संक्रुद्धा तं जघानाशु वक्षसि ३४
तत्तस्य हृदयं प्राप्य शूलं बालस्य
दीप्तिमत्
जगाम खण्डितं भूमौ तत्रापि शतधा गतम् ३५
यत्रानपायी भगवान् हृद्यास्ते हरिरीश्वरः
भङ्गो भवति वज्रस्य तत्र शूलस्य का कथा ३६
अपापे तत्र पापैश्च पातिता दैत्ययाजकैः
तानेव सा जघानाशु कृत्या नाशं जगाम च ३७
कृत्यया दह्यमानांस्तान्विलोक्य स महामतिः
त्राहि कृष्णेत्यनन्तेति वदन्नभ्यवपद्यत ३८

प्रह्लाद उवाच
सर्वव्यापिन् जगद्रूप जगत्स्रष्टर्जनार्दन
पाहि विप्रानिमानस्माद्दुः
सहान्मंत्रपावकात् ३९
यथा सर्वेषु भूतेषु सर्वव्यापी जगद्गुरुः
विष्णुरेव तथा सर्वे जीवन्त्वेते
पुरोहिताः ४०
यथा सर्वगतं विष्णुं मन्यमानोनपायिनम्
चिन्तयाम्यरिपक्षेपि जीवन्त्वेते
पुरोहिताः ४१
ये हन्तुमागता दत्तं यैर्विषं
यैर्हुताशनः
यैर्दिग्गजैरहं क्षुण्णो दष्टः सर्पैश्च
यैरपि ४२
तेष्वहं मित्रभावेन समः पापोस्मि न क्वचित्
यथा तेनाद्य सत्येन जीवन्त्वसुरयाजकाः ४३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तास्तेन ते सर्वे संस्पृष्टाश्च निरामयाः
समुत्तस्थुर्द्विजा भूयस्तमूचुः प्रश्रयान्वितम् ४४
पुरोहिता ऊचुः
दीर्घायुरप्रतिहतो बलवीर्यसमन्वितः

पुत्रपौत्रधनैश्वर्यैर्युक्तो वत्स भवोत्तमः ४५
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा तं ततो गत्वा यथावृत्तं
पुरोहिताः
दैत्यराजाय सकलमाचचख्युर्महामुने ४६
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशो! प्रह्लादचारितेऽष्टादशोऽध्यायः १८

श्रीपराशर उवाच
हिरण्यकशिपुः श्रुत्वा तां कृत्यां
वितथीकृताम्
आहूय पुत्रं पप्रच्छ प्रभावस्यास्य कारणम् १
हिरण्यकशिपुरुवाच
प्रह्लाद सुप्रभावोसि किमेतत्ते
विचेष्टितम्
एतन्मंत्रादिजनितमुताहो सहजं तव २
श्रीपराशर उवचा
एवं पृष्टस्तदा पित्रा
प्रह्लादोऽसुरबालकः
प्रणिपत्य पितुः पादाविदं वचनमब्रवीत् ३
न मंत्रादिकृतं तात न च नैसर्गिको मम
प्रभाव एष सामान्यो यस्य यस्याच्युतो
हृदि ४
अन्येषां यो न पापानि चिन्तयत्यात्मनो

यथा
तस्य पापागमस्तात हेत्वभावान्न विद्यते ५
कर्मणा मनसा वाचा परिपीडां करोति यः तद्बीजं जन्म फलति प्रभूतं तस्य चाशुभम् ६
सोहं न पापमिच्छामि न करोमि वदामि वा चिन्तयन्सर्वभूतस्थमात्मन्यपि च केशवम् ७
शारीरं मानसं दुःखं दैवं भूतभवं तथा सर्वत्र शुभचित्तस्य तस्य मे जायेत कुतः ८
एवं सर्वेषु भूतेषु भक्तिरव्यभिचारिणी कर्तव्या पण्डितैर्ज्ञात्वा सर्वभूतमयं हरिम् ९
श्रीपराशर उवाच
श्रुत्वा स दैत्येन्द्रः प्रासादशिखरे स्थितः
क्रोधान्धकारितमुखः प्राह दैतेयकिंकरान् १०
हिरण्यकशिपुरुपाच
दुरात्मा
क्षिप्यतामस्मात्प्रासादाच्छतयोजनात् गिरिपृष्ठे पतत्वस्मिन् शिलाभिन्नाङ्गसंहतिः ११
ततस्तं चिक्षुपुः सर्वे बालं दैतेयदानवाः

पपात सोप्यधः क्षिप्तो
हृदयेनोद्वहह्नरिम् १२
पतमानं जगद्धात्री जगद्धातरि केशवे
भक्तियुक्तं दधारैनमुपसंगम्य मेदिनी १३
ततो विलोक्य तं स्वस्थमविशिर्णास्थिपञ्जरम् हिरण्यकशिपुः प्राह शम्बरं मायिनां वरम् १४
हिरण्यकशिपुरुपाच
नास्माभिः शक्यते हन्तुमसौ दुर्बुद्धिबालकः
मायां वेत्ति भवांस्तस्मान्माययैनं
निषूदय १५
शम्बर उवाच
सूदयाम्येव दैत्येन्द्र पश्य मायाबलं मम
सहस्रमत्र मायानां पश्य कोटिशतं तथा १६
श्रीपराशर उवाच
ततः स ससृजे मायां प्रह्लादे शम्बरोऽसुरः
विनाशमिच्छन्दुर्बुद्धिः सर्वत्र
समदर्शिनि १७
समाहितमतिर्भूत्वा शम्बरेपि विमत्सरः मैत्रेय सोपि प्रह्लादः सस्मार मधुसूदनम् १८
श्रीपराशर उवाच
ततो भगवता तस्य रक्षार्थं चक्रमुत्तमम् आजगाम समाज्ञप्तं ज्वालामालि सुदर्शनम्

१९
तेन मायाहस्त्रं तच्छम्बरस्याशुगामिना बालस्य रक्षता देहमेकैकं चारिशोधितम् २०
संशोषकं तथा वायुं दैत्येन्द्र
स्त्विदमब्रवीत्
शीघ्रमेष ममादेशाद्दुरात्मा नीयतां
क्षयम् २१
तथेत्युक्त्वा तु सोप्येनं विवेश पवनो लघु
शीतोतिरूक्षः शोषाय तद्देहस्यातिदुः सहः २२
तेनाविष्टमथात्मानं स बुद्ध्वा दैत्यबालकः
हृदयेन महात्मानं दधार धरणीधरम् २३ हृदयस्थस्ततस्तस्य तं वायुमतिभीषणम् पपौ जनार्दनः क्रुद्धः स ययौ पवनः क्षयम् २४
क्षीणासुत सर्वमायासु पवने च क्षयं गते जगाम सोपि भवनं गुरोरेव महामतिः २५ अहन्यहन्यथापाचार्यो नीतिं राज्यफलप्रदाम्
ग्राहयामास तं बालं राज्ञामुसनसा कृताम् २६
गृहीतनीतिशास्त्रं तं विनीतं च यदा गुरुः मेने तदैनं तत्पित्रे कथयामास शिक्षितम् २७

आचार्य उवाच
गृहीतनीतिशास्त्रस्ते पुत्रो दैत्यपते कृतः
प्रह्लादस्तत्त्वतो वेत्ति भार्गवेण यदीरितम् २८
हिरण्यकशिपुरुवाच
मित्रेषु वर्तेत कथमरिवर्गेषु भूपतिः
प्रह्लाद त्रिषु लोकेषु मध्यस्थेषु कथं
चरेत् २९
कथं मंत्रिष्वमात्येषु बाह्येष्वाभ्यंतरेषु च
चारेषु पौरवर्गेषु शङ्कितेष्वितरेषु च ३०
कृत्याकृत्यविधानञ्च दुर्गाटविकसाधनम् प्रह्लाद कथ्यतां सम्यक् तथा कण्टकशोधनम् ३१
एतच्चान्यच्च सकलमधीतं भवता यथा
तथा मे कथ्यतां ज्ञातुं तवेच्छामि मनोगतम् ३२
श्रीपराशर उवाच
प्रणिपत्य पितुः पादौ तदा प्रश्रयभूषणः
प्रह्लादः प्राह दैत्येन्द्रं
कृतांजलिपुटस्तथा ३३
प्रह्लाद उवाच
ममो पदिष्टं सकलं गुरुणा नात्र संशयः
गृहीतन्तु मया किन्तु न सदेतन्मतम्मम ३४

साम चोपप्रदानं च भेददण्डौ तथापरौ उपायाः कथिताः सर्वे मित्रादिनां च साधने ३५
तानेवाहं न पश्यामि मित्रादींस्तात मा क्रुधः
साध्याभावे महाबाहो साधनैः किं प्रयोजनम् ३६
सर्वभूतात्मके तात जगन्नाथे जगन्मये परमात्मनि गोविन्दे मित्रामित्रकथा कुतः ३७
त्वय्यस्ति भगवातन् विष्णुर्मयि चान्यत्र चास्ति सः
यतस्ततोयं मित्रं मे शत्रुश्चेति पृथक्कुतः ३८
तदेभिरलमत्यर्थं
दुष्टारम्भोक्तिविस्तरैः
अविद्यान्तर्गतैर्यत्नः कर्त्तव्यस्तात
शोभने ३९
विद्याबुद्धिरविद्यायामज्ञानान्तात जायते
बालोग्निं किं न खद्योतमसुरेश्व मन्यते ४०
तत्कर्म यन्न बन्धाय सा विद्या या विमुक्तये
आयासायापरं कर्म विद्यान्या शिल्पनैपुणम् ४१

तदेतदवगम्याहमसारं सारमुत्तमम्
निशामय महाभाग प्रणिपत्य ब्रवीमि ते ४२ न चिन्तयति को राज्यं को धनं नाभिवाञ्छति तथापि भाव्यमेवैतदुभयं प्राप्यते नरैः ४३
सर्व एव महाभाग महत्त्वं प्रति सोद्यमाः तथापि पुंसां भाग्यानि नोद्यमा भूतिहेतवः ४४
जडानामविवेकानामशूराणमपि प्रभो भाग्यभोज्यानि राज्यानि
सन्त्यनीतिमतामपि ४५
तस्माद्यतेत पुण्येषु य इच्छेन्महतीं
श्रियम्
यतितव्यं समत्वे च निर्वाणमपि चेच्छता ४६
देवा मनुष्याः पशवः पक्षिवृक्षसरीसृपाः
रूपमेतदनन्तस्य विष्णोर्भिन्नमिव
स्थितम् ४७
एतद्विजानता सर्वं जगत्स्थावरजङ्गमम्
द्रष्टव्यमात्मवद्विष्णुर्यतोयं
विश्वरूपधृक् ४८
एवं ज्ञाते स भगवाननादिः परमेश्वरः
प्रसीदत्यच्युतस्तस्मिन्प्रसन्ने
क्लेशसंक्षयः ४९
श्रीपराशर उवाच
एतच्छ्रुत्वा तु कोपेन समुत्थाय वरासनात् हिरण्यकशिपुः पुत्रं पदा वक्षस्यताडयत्

५०
उवाच च स कोपेन सामर्षः प्रज्वलन्निव निष्पिष्य पाणिना पाणिं हन्तुकामो जगद्यथा ५१
हिरण्यकशिपुरुवाच
हे विप्रचित्ते हे राहो हे बलैष महार्णवे
नागपाशैर्दृढैर्बद्धा क्षिप्यतां मा
विलंब्यताम् ५२
अन्यथा सकला लोकास्तथा दैतेयदानवाः अनुयास्यन्ति मूढस्य मतमस्य दुरात्मनः
५३
बहुशो वारि तोस्माभिरयं पापस्तथाप्यरेः
स्तुतिं करोति दुष्टानां वध एवोपकारकः ५४
पराशर उवाच
ततस्ते सत्वरा दैत्या बद्धा तं
नागबन्धनैः
भर्तुराज्ञां पुरस्कृत्य चिक्षिपुः
सलिलार्णवे ५५
ततश्चचाल चलता प्रह्लादेन महार्णवः उद्वेलोभूत्परं क्षोभमुपेत्य च समन्ततः ५६
भूर्लोकमखिलं दृष्ट्वा प्लाव्यमानं महाम्भसा
हिरण्यकशिपुर्दैत्यानिदमाह महामते ५७ हिरण्यकशिपुरुवाच
दैतेयाः सकलैः शैलैरत्रैव वरुणालये

! सर्वशः सर्वैश्चीयतामेष दुर्मतिः ५८
नाग्निर्दहति नैवायं शस्त्रैश्छिन्नो न
चोरगैः
क्षयं नीतो न वातेन न विषेण न कृत्यया ५९
न मायाभिर्न चैवोच्चात्पातितो न च
दिग्गजैः
बालोतिदुष्टचित्तोयं नानेनार्थोस्ति
जीवता ६०
तदेष तोयमध्ये तु समाक्रान्तो महीधरैः
तिष्ठत्वब्दसहस्रान्तं प्राणान्हास्यति
दुर्मतिः ६१
ततो दैत्यादानवाश्च पर्वतैस्तं महोदधौः
आक्रम्य चयनं चक्रुर्योजनानि सहस्रशः ६२
स चितः पर्वतैरन्तः समुद्रस्य महामतिः तुष्टावाह्निकवेलायामेकाग्रमतिरच्युतम् ६३
प्रह्लाद उवाच
नमस्ते पुण्डरीकाक्ष नमस्ते पुरुषोत्तम
नमस्ते सर्वलोकात्मन्नमस्ते
तिग्मचक्रिणे ६४
नमो ब्रह्मण्यदेवाय गोब्राह्मणहिताय च
जगद्धिताय कृष्णाय गोविन्दाय नमोनमः ६५
ब्रह्मत्वे सृजते विश्वं स्थितौ पालयते
पुनः
रुद्ररूपाय कल्पान्ते नमस्तुभ्यं
त्रिमूर्तये ६६

देवा यक्षाः सुराः सिद्धा नागा गन्धर्वकिन्नराः
पिशाचा राक्षसाश्चैव मनुष्याः पशवस्तथा ६७
पक्षिणस्थावराश्चैव पिपीलिकसरीसृपाः भूम्यापोग्निर्नभोवायुः शब्दः स्पर्शस्तथा रसः ६८
रूपं गन्धो मनो बुद्धिरात्मा कालस्तथा गुणाः
एतेषां परमार्थश्च सर्वमेतत्त्वमच्युत ६९
विद्याविद्ये भवान्सत्यमसत्यं त्वं विषामृते
प्रवृत्तं च निवृत्तं च कर्म वेदोदितं भवान् ७०
समस्तकर्मभोक्ता च कर्मोपकरणानि च त्वमेव विष्णो सर्वाणि सर्वकर्मफलं च यत् ७१
मय्यन्यत्र तथान्येषु भूतेषु भुवनेषु च तवैवाव्याप्तिरैश्वर्यगुणसंसूचिकी प्रभो ७२
त्वां योगिनश्चिंतयन्ति त्वां यजंति च याजकाः
हव्यकव्यभुगेकस्त्वं पितृदेवस्वरूपधृक् ७३
रूपं महत्ते स्थितमत्र विश्वं ततश्च

सूक्ष्मं जगदेतदीश
रूपामि सर्वाणि च भूतभेदास्तेष्वन्तरात्माख्यमतीव सूक्ष्मम् ७४
तस्माच्च सूक्ष्मादिविश्षोणानामगोचरे
यत्परमात्मरूपम्
किमप्यचिन्त्यं तव रूपमस्ति तस्मै नमस्ते
पुरुषोत्तमाय ७५
सर्वभूतेषु सर्वात्मन्या शक्तिरपरा तव गुणाश्रया नमस्तस्यै शाश्वतायै सुरेश्वर ७६
यातीतगोचरा वाचां मनसां चाविश्षोणा
ज्ञानिज्ञानपरिच्छेद्या तां वन्दे
स्वेश्वरीं पराम् ७७
ॐ नमो वासुदेवाय तस्मै भगवते सदा
व्यतिरिक्तं न यस्यास्ति
व्यतिरिक्तोखिलस्य यः ७८
नमस्तस्मै नमस्तस्मै नमस्तस्मै महात्मने नाम रूपं न यस्यैको योस्तित्वेनोपलभ्यते ७९
यस्यावताररूपाणि समर्चन्ति दिवौकसः अपश्यन्तः परं रूपं नमस्तस्मै महात्मने ८०
योन्तस्तिष्ठन्नशेषस्य पश्यतीशः शुभाशुभम्
तं सर्वसाक्षिणं विश्वं नमस्ये

परमेश्वरम् ८१
नमोस्तु विष्णवे तस्मै यस्या भिन्नमिदं जगत्
ध्येयः स जगतामाद्यः स प्रसीदतु मेऽव्ययः ८२
यत्रोतमेतत्प्रोतं च विश्वमक्षरमव्ययम्
आधारभूतः सर्वस्य स प्रसीदतु मे हरिः ८३
ॐ नमो विष्णवे तस्मै नमस्तस्मै पुनः पुनः यत्र सर्वं यतः सर्वं यः सर्वसंश्रयः ८४
सर्वगत्वादनन्तस्य स एवाहमवस्थितः
मत्तः सर्वमहं सर्वं मयि सर्वं सनातने ८५
अहमेवाक्षयो नित्यः परमात्मात्मसंश्रयः
ब्रह्मसंज्ञोऽहमेवाग्रे तथान्ते च परः
पुमान् ८६
इति श्रीवुष्णुपुराणे प्रथमेंश एकोनविंशतितमोऽध्यायः १९

श्रीपराशर उवाच
एवं संचिन्तयन्विष्णुमभेदेनात्मनो द्विज तन्मयत्वमवाप्याग्र्यं मेने चात्मानमच्युतम् १
विसस्मार तथात्मानं नान्यत्किञ्चिदजानत अहमेवाव्ययोऽनन्तः परमात्मेत्यचिन्तयत् २
तस्य तद्भावनायोगात्क्षीणपापस्य वै क्रमात्

शुद्धेन्तःकरणे विष्णुस्तस्थौ ज्ञानमयोच्युतः ३
योगप्रभावात्प्रह्लादे जाते
विष्णुमयेऽसुरे
चलत्युरगबन्धैस्तैर्मैत्रेय त्रुटितं
क्षणात् ४
भ्रान्तग्राहगणः सोर्मिर्ययौ क्षोभं
महार्णवः
चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना ५
स च तं शैलसंघातं दैत्यैर्न्यस्तमथोपरि
उत्क्षिप्य तस्मात्सलिलान्निश्चक्राम
महामतिः ६
दृष्ट्वा च स जगद्भूयो गगनाद्युपलक्षणम्
प्रह्लादोस्मीति सस्मार
पुनरात्मानमात्मनि ७
तुष्टाव च पुनर्धीमाननादिं पुरुषोत्तमम्
एकाग्रमतिरव्यग्रो यतवाक्कायमानसः ८
प्रह्लाद उवाच
ॐनमः परमार्थाय स्थूलसूक्ष्मक्षराक्षर
व्यक्ताव्यक्तकलातीत सकलेश निरञ्जन ९
गुणाञ्जन गुणाधार निर्गुणात्मन् गुणस्थित
मूर्त्तामूर्तमहामूर्ते सूक्ष्ममूर्ते
स्फुटास्फुट १०
करालसौम्यरूपात्मन्विद्याऽविद्यामयाच्युत
सदसद्रूपसद्भाव सदसद्भावभावन ११

नित्यानित्यप्रपञ्चात्मन्निष्प्रपञ्चामलाश्रित
एकानेक नमस्तुभ्यं वासुदेवादिकारण १२
यः स्थूलसूक्ष्मः प्रकटः प्रकाशो यः
सर्वभूतो न च सर्वभूतः
विश्वं यतश्चैतदविश्वहेतो नमोस्तु तस्मै
पुरुषोत्तमाय १३
पराशर उवाच
तस्य तच्चेतसो देवः स्तुतिमित्थं
प्रकुर्वतः
आविर्बभूव भगवान् पीताम्बरधरो हरिः १४
ससम्भ्रमस्तमालोक्य समुत्थायाकुलाक्षरम्
नमोस्तु
विष्णवेत्येतद्व्याजहारासकृद्द्विज १५
प्रह्लाद उवाच
देव प्रपन्नार्त्तिहर प्रसादं कुरु केशव
अवलोकनदानेन भूयो मां पावयाच्युत १६
श्रीभगवानुवाच
कुर्वतस्ते प्रसन्नोहं भक्तिमव्यभिचारिणीम्
यथाभिलषितो मत्तः प्रह्लाद व्रीयतां वरः १७
प्रह्लाद उवाच
नाथ योनि सहस्रेषु येषु येषु व्रजाम्यहम् तेषु तेष्वच्युताभक्तिरच्युतास्तु सदा त्वयि १८

या प्रीतिरविवेकानां विषयेष्वनपायिनी त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्मापसर्पतु १९
श्रीभगवानुवाच
मयि भक्तिस्तवास्त्येव भूयोऽप्येवं भविष्यति
वरस्तु मत्तः प्रह्लाद व्रीयतां यस्तवेप्सितः २०
प्रह्लाद उवाच
मयि द्वेषानुबन्धोभूत्संस्तुतावुद्यते
तव
मत्पितुस्तत्कृतं पापं देव तस्य
प्रणश्यतु २१
शस्त्राणि पातितान्यंगे क्षिप्तो यच्चाग्निसंहतौ
दंशितश्चोरगैर्दत्तं यद्विषं मम भोजने २२
बद्धा समुद्रे यत्क्षिप्तो यच्चितोऽस्मि शिलोच्चयैः
अन्यानि चाप्यसाधूनि यानि पित्रा कृतानि
मे २३
त्वयि भक्तिमतो द्वेषादघं तत्संभवं च यत्
त्वत्प्रसादात्प्रभो सद्यस्तेन मुच्यतु
मे पिता २४
श्रीभगवानुवाच
प्रह्लाद सर्वमेतत्ते

मत्प्रसादाद्भविष्यति
अन्यच्च ते वरं दद्मि व्रीयतामसुरात्मज २५
प्रह्लाद उवाच
कृतकृत्योस्मि भगवन्वरेणानेन यत्त्वयि भवित्री त्वत्प्रसादेन भक्तिरव्यभिचारिणी २६
धर्मार्थकामैः किं तस्य मुक्तिस्तस्य करे
स्थिता
समस्तजगतां मूले यस्य भक्तिः स्थिरा
त्वयि २७
श्रीभगवानुवाच
यथा ते निश्चलं चेतो मयि भक्तिसमन्वितम्
तथा त्वं मत्प्रसादेन
निर्वाणम्परमाप्स्यसि २८
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुस्तस्य
मैत्रेय पश्यतः
स चापि पुनरागम्य ववन्दे चरणौ पितुः २९
तं पिता मूर्ध्न्युपाघ्राय परिष्वज्य च
पीडितम्
जीवसीत्याह वत्सेति बाष्पार्द्रनयनो
द्विज ३०
प्रीतिमांश्चाऽभवत्तस्मिन्ननुतापी महासुरः
गुरुपित्रोश्चकारैवं शुश्रूषां सोपि

धर्मवित् ३१
पितर्युपरतिं नीते नरसिंहस्वरूपिणा
विष्णुना सोपि दैत्यानां
मत्रैयाभूत्पतिस्ततः ३२
ततो राज्यद्युतिं प्राप्य कर्मशुद्धिकरीं
द्वीज
पुत्रपौत्रांश्च सुबहूनवाप्यैश्वर्यमेव
च ३३
क्षीणाधिकारः स यदा पुण्यपापविवर्जितः तदा स भगवद्ध्यानात्परं निर्वाणमाप्तवान् ३४
एवं प्रभावो दैत्योसौ
मैत्रेयासीन्महामतिः
प्रह्लादो भगवद्भक्तो यं त्वं मामनुपृच्छसि ३५
यस्त्वेतच्चरितं तस्य प्रह्लादस्य
महात्मनः
शृणोति तस्य पापानि सद्यो गच्छन्ति
संक्षयम् ३६
अहोरात्रकृं पापं प्रह्लादचरितं नरः शृण्वन् पठंश्च मैत्रेय व्यपोहति न संशयः ३७
पौर्णमास्याममावास्यामष्टम्यामथ वा पठन् द्वादश्यां वा तदाप्नोति गोप्रदानफलं द्विज ३८
प्रह्लादं सकलापत्सु यथा रक्षितवान्हरिः

तथा रक्षति यस्तस्य शृणोति चरितं सदा ३९ इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमेंशे विंशोऽध्यायः २०

प्रह्लादपुत्र आयुष्माञ्छिबिर्बाष्कल एव च
विरोचनस्तु प्राह्लादिर्बलिर्जज्ञे विरोचनात् १
बलेः पुत्रशतं त्वासीद्बाणज्येष्ठं महामुने
हिरण्याक्षसुताश्चासन्सर्व एव महा बलाः २
झर्झरः शकुनिश्चैव भूतसन्तापनस्तथा
महानाभो महाबाहुः कालनाभस्तथापरः ३
अभवन्दनुपूत्राश्च द्विमूर्द्धा
शंबरस्तथा
अयोमुखः शंकुशिराः कपिलः शंकरस्तथा ४
एकचक्रो महाबाहुस्तारकश्च महाबलः
स्वर्भानुर्वृषपर्वा च पुलोम च महाबलः ५
एते दनोः सुताः ख्याता विप्रचित्तिश्च
वीर्यवान् ६
स्वर्भानोस्तु प्रभा कन्या शर्मिष्ठा
वार्षपर्वणी
उपदानी हयशिराः प्रख्याता वरकन्यकाः ७
वैश्वानरसुते चोभे पुलोमा कालका तथा
उभे सुते महाभागे मारीचेस्तु परिग्रहः ८

ताभ्यां पुत्रसहस्राणि षष्टिर्दानवसत्तमाः
पौलोमाः कालकेयाश्च मारीचतनयाः स्मृताः ९
ततोऽपरेमहावीर्या दारुणास्त्वतिनिर्घृणाः
सिंहिकायामथोत्पन्ना विप्रचित्तेः
सुतास्तथा १०
त्र्यंशः शल्यश्च बलवान् नभश्चैव महाबलः
वातापी नमुचिश्चैव इल्वलः खसृमस्तथा ११
आन्धको नरकश्चैव कालनाभस्तथैव च
स्वर्भानुश्च महावीर्यो वक्त्रयोधी
महासुरः १२
एते वै दानवाः श्रेष्ठा दनुवंशविवर्द्धनाः
एतेषां पुत्रपौत्राश्च शतशोऽथ सहस्रशः
१३
प्रह्लादस्य तु दैत्यस्य निवातकवचाः कुले समुत्पन्नाः सुमहता तपसा भावितात्मनः १४
षट् सुताः सुमहासत्त्वास्ताम्रायाः
परिकीर्त्तिताः
शुकी श्येनी च भासी च सुग्रीवी
शुचिगृद्ध्रका १५
शुकी शुकानजनयदुलूकप्रत्युलूकिकान्
श्येनी श्येनांस्तथा भासी
भासान्गृद्धांश्च गृद्ध्र्यपि १६

शुच्यौदकान्पक्षिगणान्सुग्रीवी तु व्यजायत
अश्वानुष्ट्रान्गर्दभांश्च ताम्रावंशः प्रकीर्त्तितः १७
विनतायास्तु द्वौ पुत्रौ विरतौ गरुडारुणौ सुपर्णः पततां श्रेष्ठो दारुणः पन्नगाशनः १८
सुरसायां सहस्रं तु सर्पाणाममितौजसाम् अनेकशिरसां ब्रह्मन् खेचराणां महात्मनाम् १९
काद्रवेयास्तु बलिनः सहस्रममितौजसः सुपर्णवशगा ब्रह्मन् जज्ञिरे नैकमस्तकाः २०
तेषां प्रधानभूतास्तु श्षोवासुकितक्षकाः शंखश्वेतो महापद्मः कम्बलाश्वतरौ तथा २१ एलापुत्रस्तथा नागः कर्कोटकधनञ्जयौ
एते चान्ये च बहवो दन्दशूका विषोल्बणाः २२
गणं क्रोधवशं विद्धि तस्याः सर्वे च दंष्ट्रिणः
स्थलजाः पक्षिणोब्जाश्च दारुणाः
पिशिताशनाः २३
क्रोधात्तु पिशाचांश्च जनयामास महाबलान्
गास्तु वै जनयामास सुरभीर्महिषीस्तथा
इरावृक्षलतावल्लीस्तृणजातीश्च सर्वशः २४
स्वसा तु यक्षरक्षांसि मुनिरप्सरसस्तथा

अरिष्टा तु महासत्त्वान् गन्धर्वान्समजीजनत् २५
एते कश्यपदायादाः कीर्त्तिताः स्थाणुजङ्गमाः
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च शतशोथ सहस्रशः २६
एष मन्वन्तरे सर्गो ब्रह्मन्स्वारोचिषे
स्मृतः २७
वैवस्वते च महति वारुणे वितते कृतौ
जुह्वानस्य ब्रह्मणो वै प्रजासर्ग
इहोच्यते २८
पूर्वं यत्र तु
सप्तर्षिनुत्पन्नान्सप्तमानसान्
पुत्रत्वे कल्पयामास स्वयमेव पितामहः
गन्धर्वभोगिदेवानां दानवानां च सत्तम २९
दितिर्विनष्टपुत्रा वै तोषयामास काश्यपम् तया चाराधितः सम्यक्काश्यपस्तपतां वरः ३०
वरेण च्छन्दयामास सा च वव्रे ततो वरम् पुत्रमिन्द्रवधार्थाय समर्थममितौजसम् ३१
स च तस्मै वरं प्रादाद्भार्यायै मुनिसत्तमः
दत्त्वा च वरमत्युग्रं कश्यपस्तामुवाच ह ३२
शक्रं पुत्रो निहन्ता ते यदि गर्भं

शरच्छतम्
समाहितातिप्रयता शौचिनी धारयिष्यसि ३३
इत्येवमुक्त्वा तां देवीं संगतः कश्यपो
मुनिः
दधार सा च तं गर्भं सम्यक्छोचसमन्विता ३४
गर्भमात्मवधार्थाय ज्ञात्वा तं मघवानपि
शुश्रूषुस्तामथागच्छद्विनयादमराधिपः ३५
तस्याश्चैवान्तरप्रेप्सुरतिष्ठत्पाकशासनः
ऊने वर्षशते चास्या ददर्शान्तरमात्मना ३६
अकृत्वा पादयोः शौचं दितिः शयनमाविशत्
! चाहारयामास तस्याः कुक्षिं प्रविश्य सः ३७
वज्रपाणिर्महागर्भं चिच्छेदाथ स सप्तधा सम्पीड्यमानो वज्रेण स रुरोदातिदारुणम् ३८
मा रोदीरिति तं शक्रः पुनःपुनरभाषत
गर्भस्तमिंद्रः कुपितः पुनः ३९
एकैकं सप्तधा चक्रे वज्रेणारिविदारिणा
मरुतो नाम देवास्ते बभूवुरतिवेगिनः ४०
यदुक्तं वै भगवता तेनैव मरुतोऽभवन्
देवा एकोनपञ्चाशत्सहाया वज्रपाणिनः ४१
इति श्रीविष्णुपुराणे प्रथमैंश एकविंशोऽध्यायः २१

श्रीपराशर उवाच
यदाभिषिक्तः स पृथुः पूर्वं राज्ये महर्षिभिः
ततः क्रमेण राज्यानि ददौ लोकपितामहः १
नक्षत्रग्रहविप्राणां वीरुधां
चाप्यश्षोतः
सोमं राज्ये दधद्ब्रह्मा यज्ञानां
तपसामपि २
राज्ञां वैश्रवणं राज्ये जलानां वरुणं तथा
आदित्यानां पतिं विष्णुं वसूनामथ पावकम् ३
प्रजापतीनां दक्षं तु वासवं मरुतामपि दैत्यानां दानवानां च प्रह्लादमधिपं ददौ ४
पितॄणां धर्मराजानं यमं राज्येऽभ्यषेचयत्
ऐरावतं गजेंद्राणामशेषाणां पतिं ददौ ५
पतत्रिणां तु गरुडं देवानामपि वासवम्
उच्चैः श्रवसमश्वानां वृषभं तु गवामपि ६
मृगाणां चैव सर्वेषां राज्ये सिंहं ददौ
प्रभुः
श्षॐ तु दन्दशूकानामकरोत्पतिमव्ययः ७
हिमालयं स्थावरणां मुनीनां कपिलं मुनिम् नखिनां दंष्ट्रिणां चैव मृगाणां
व्याघ्रमीश्वरम् ८
वनस्पतीनां राजानं प्लक्षमेवाभ्यषेचयत्

एवमेवान्यजातीनां प्राधान्येनाकरोत्प्रभून् ९
एवं विभज्य राज्यानि दिशां पालाननन्तरम् प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा स्थापयामास सर्वतः १०
पूर्वस्यां दिशि राजानं वैराजस्य प्रजापतेः
दिशापालं सुधन्वानं सुतं वै सोऽभ्यषेचयत् ११
दक्षिणस्यां दिशि तथा कर्दमस्य प्रजापतेः पुत्रं शंखपदं नाम राजानं सोऽभ्यषेचयत् १२
पश्चिमस्यां दिशि तथा रजसः पुत्रमच्युतम् केतुमन्तं महात्मानं राजानं सोऽभ्यषेचयत् १३
तथा हिरण्यरोमाणं पर्जन्यस्य प्रजापतेः
उदीच्यां दिशि दुर्द्धर्षं
राजानमभ्यषेचयत् १४
तैरियं पृथिवी सर्वा सप्तद्वीपा सपत्तना
यथाप्रदेशमद्यापि धर्मतः परिपाल्यते १५
एते सर्वे प्रवृत्तस्य स्थितौ विष्णोर्महात्मनः
विभूतिभूता राजानो ये चान्ये मुनिसत्तम १६
ये भविष्यन्ति ये भूताः सर्वे भूतेश्वरा द्विज

ते सर्वे सर्वभूतस्य विष्णोरंशा द्विजोत्तम १७
ये तु देवाधिपतयो ये च दैत्याधिपास्तथा दानवानां च ये नाथा ये नाथाः पिशिताशिनाम् १८
पशूनां ये च पतयः पतयो ये च पक्षिणाम् मनुष्याणां च सर्पाणां नागानामधिपाश्च ये १९
वृक्षाणां पर्वतानां च ग्रहाणां चापि येऽधिपाः
अतीता वर्त्तमानाश्च ये भविष्यन्ति चापरे ते सर्वे सर्वभूतस्य विष्णोरंशसमुद्भवाः २०
न हि पालनसामर्थ्यमृते सर्वेश्वरं हरिम् स्थितं स्थितौ महाप्राज्ञ भवत्यन्यस्य
कस्यचित् २१
सृजत्येष जगत्सृष्टौ स्थितौ पाति सनातनः
हन्ति चैवान्तकत्वेन
रजःसत्त्वादिसंश्रयः २२
चतुर्विभागः संसृष्टौ चतुर्धा संस्थितः स्थितौ
प्रलयं च करोत्यन्ते चतुर्भेदो जनार्दनः २३
एकेनांश्नो ब्रह्मासौ भवत्यव्यक्तमूर्त्तिमान् मरीचिमिश्राः पतयः प्रजानां चान्यभागशः

२४
कालस्तृतीयस्तस्यांशः सर्वभूतानि चापरः इत्थं चतुर्द्धा संसृष्टौ वर्त्ततेसौ
रजोगुणः २५
एकांश्नोआ!स्थितो विष्णुः करोति
प्रतिपालनम्
मन्वादिरूपश्चान्येन कालरूपोऽपरोण च २६
सर्वभूतेषु चान्येन संस्थितः कुरुते
स्थितिम्
सत्त्वं गुणं समाश्रित्य जगतः
पुरुषोत्तमः २७
आश्रित्य तमसो वृत्तिमन्तकाले तथा पुनः
रुद्रस्वरूपो भगवानेकांश्नो भवत्यजः २८
अग्न्यन्तकादिरूपेण भागेनान्येन
वर्त्तते
कालस्वरूपो भागो यस्सर्वभूतानि चापरः २९
विनाशं कुर्वतस्तस्य चतुर्द्धैवं महात्मनः
विभागकल्पना ब्रह्मन् कथ्यते सार्वकालिकी
३०
ब्रह्मा दक्षादयः कालस्तथैवाखिलजन्तवः विभूतयो हरेरेता जगतः सृष्टिहेतवः ३१
विष्णुर्मन्वादयः कालः सर्वभूतानि च
द्विज
स्थितेर्निमित्तभूतस्य विष्णोरेता
विभूतयः ३२

! कालान्तकाद्याश्च समस्ताश्चैव जन्तवः
चतुर्धा प्रलायायैता जनार्दनविभूतयः ३३
जगदादौ तथा मध्ये सृष्टिराप्रलया द्विज
धात्रा मरीचिमिश्रैश्च क्रियते
जन्तुभिस्तथा ३४
ब्रह्मा सृजत्यादिकाले
मरीचिप्रमुखास्ततः
उत्पादयन्त्यपत्यानि जन्तवश्च
प्रतिक्षणम् ३५
कालेन न विना ब्रह्म सृष्टिनिष्पादको
द्विज
न प्रजापतयः सर्वे न चैवाऽखिलजन्तवः ३६
एवमेव विभागोयं स्थितावप्युपदिश्यति चतुर्धा तस्य देवस्य मैत्रेय प्रलये तथा ३७
यत्किञ्चित्सृज्यते येन सत्त्वजातेन वै
द्विज
तस्य सृज्यस्य सम्भूतौ तत्सर्वं वै हरेस्तनुः ३८
हंति यावच्च यत्किञ्चित्सत्त्वं
स्थावरजङ्गमम्
जनार्दनस्य तद्रौद्रं मैत्रेयान्तकरं
वपुः ३९
एवमेष जगत्स्रष्टा जगत्पाता तथा जगत्
जगद्भक्षयिता देवः समस्तस्य जनार्दनः ४०
सृष्ठिस्थित्यन्तकालेषु त्रिधैवं

संप्रवर्तते
गुणप्रवृत्या परमं पदं तस्यागुणं महत् ४१
तच्च ज्ञानमयं व्यापि स्वासंवेद्यमनौपमम्
चतुष्प्रकारं तदपि स्वरूपं परमात्मनः ४२
श्रीमैत्रेय उवाच
चतुःप्रकारतां तस्य ब्रह्मभूतस्य हे मुने ममाचक्ष्व यथान्यायं यदुक्तं परमं पदम् ४३
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय कारणं प्रोक्तं साधनं सर्ववस्तुषु
साध्यं च वस्त्वभिमतं यत्साधयितुमात्मनः ४४
योगिनो मुक्तिकामस्य प्राणायामादिसाधनम् साध्यं च परमं ब्रह्म पुनर्नावर्त्तते यतः ४५
साधनालम्बनं ज्ञानं मुक्तये योगिनां हि यत्
स भेदः प्रथमस्तस्य ब्रह्मभूतस्य वै मुने ४६
युञ्जतः क्लेशमुक्त्यर्थं साध्यं यद्ब्रह्म योगिनः
तदालम्बनविज्ञानं द्वितीयॐशो महामुने ४७ उभयोस्त्वविभागेन साध्यसाधनयोर्हि यत् विज्ञानमद्वैतमयं तद्भागोन्यो मयोदितः ४८

ज्ञानत्रयस्य वै तस्य विश्षोओ! यो महामुने तन्निराकरणद्वारा दर्शितात्मस्वरूपवत् ४९
निर्व्यापारमनाख्येयं व्याप्तिमात्रमनूपमम्
आत्मसम्बोधविषयं सत्तामात्रमलक्षणम् ५०
प्रशान्तमभयं शुद्धं
दुर्विभाव्यमसंश्रयम्
विष्णोर्ज्ञानमयस्योक्तं तज्ज्ञानं
ब्रह्मसंज्ञितम् ५१
तत्र ज्ञाननिरोधेन योगिनो यान्ति ये लयम्
संसारकर्षणोप्तौ ते यान्ति निर्बीजतां
द्विज ५२
एवंप्रकारममलं नित्यं व्यापकमक्षयम् समस्तहेयरहितं विष्ण्वाख्यं परमं पदम् ५३
तद्ब्रह्म परमं योगी यतो नावर्त्तते पुनः श्रयत्यपुण्योपरमे क्षीणक्लेशो! ऽतिनिर्मले ५४
द्वे रूपे ब्रह्मणस्तस्य मूर्त्तं चामूर्तमेव च
क्षराक्षरस्वरूपे ते सर्वभूतेष्ववस्थिते ५५
अक्षरं तत्परं ब्रह्म क्षरं सर्वमिदं जगत्
एकदेशस्थितस्याग्नेर्ज्योत्स्ना

विस्तारिणी यथा
परस्य ब्रह्मणः शक्तिस्तथोदमखिलं जगत् ५६
तत्राप्यासन्नदूरत्वाद्बहुत्वस्वल्पतामयः
ज्योत्स्नाभेदोस्ति तच्छक्तेस्तद्वन्मैत्रेय विद्यते ५७ ब्रह्मविष्णुशिवा ब्रह्मन्प्रधाना ब्रह्मशक्तयः
ततश्च देवा मैत्रेय न्यूना दक्षादयस्ततः ५८
ततो मनुष्याः पशवो मृगपक्षिसरीसृपाः न्यूनान्यूनतराश्चैव वृक्षगुल्मादयस्तथा ५९
तदेतदक्षरं नित्यं जगन्मुनिवराखिलम् आविर्भावतिरोभावजन्मनाशविकल्पवत् ६०
सर्वशक्तिमयो विष्णुः स्वरूपं ब्रह्मणः
परम्
मूर्त्तं यद्योगिभिः पुर्वं योगारम्भेषु
चिन्त्यते ६१
सालम्बनो महायोगः सबीजो यत्रसंस्थितः मनस्यव्याहते सम्यग्युञ्जतां जायते मुने ६२
स परः परशक्तीनां ब्रह्मणः समनन्तरम् मूर्त्तं ब्रह्म महाभाग सर्वब्रह्ममयो हरिः ६३

यत्र सर्वमिदं प्रोतमोतं चैवाखिलं जगत् ततो जगज्जगत्यस्मिन्स जगच्चखिलं मुने ६४ क्षराक्षरमयो
विष्णुर्बिभर्त्त्यखिलमीश्वरः पुरुषाव्याकृतमयं भूषणास्त्रस्वरूपवत् ६५
श्रीमैत्रेय उवाच भूषणास्त्रस्वरूपस्थं यच्चैतदखिलं जगत् बिभर्त्ति
भगवान्विष्णुस्तन्ममाख्यातुमर्हसि ६६
श्रीपराशर उवाच
नमस्कृत्वाप्रमेयाय विष्णवे प्रभविष्णवे
कथयामि यथाख्यातं वसिष्ठेन ममा भवत् ६७
आत्मानमस्य जगतो निर्लेपमगुणामलम् बिभर्त्ति कौस्तुभमणिस्वरूपं भगवान्हरिः ६८
श्रीवत्ससंस्थानधर मनन्ते न समाश्रितम् प्रधानं बुद्धिरप्यास्ते गदारूपेण माधवे ६९
भूतादिमिंद्रियादिं च द्विधाहङ्कारमीश्वरः
बिभर्त्ति शंखरूपेण शार्ङ्गरूपेण च
स्थितम् ७०
चलत्स्वरूपमत्यन्तं जवेनान्तरितानिलम्
चक्रस्वरूपं च मनो धत्ते विष्णुकरे
स्थितम् ७१

कलाकाष्ठानिमेषादिदिनर्त्वयनहायनैः कालस्वरूपो भगवानपापो हरिरव्ययः ७९ भूर्लोकोथ भुवर्लोकः स्वर्लोको मुनिसत्तम महर्जनस्तपः सत्यं सप्त लोका इमे विभुः ८०
लोकात्ममूर्त्तिः सर्वेषां पूर्वेषामपि पूर्वजः
आधारः सर्वविद्यानां स्वयमेव हरिः स्थितः ८१
देवमानुषपश्वादिश्वरूपैर्बहुभिः स्थितः
ततः सर्वेश्वरोऽनन्तो
भूतमूर्त्तिरमूर्तिमान् ८२
ऋचो यजूंषि सामानि तथैवाथर्वणानि वै
इतिहासोपवेदाश्च वेदान्तेषु तथोक्तयः ८३
वेदांगानि समस्तानि मन्वादिगदितानि च
शास्त्राण्यश्षोआ!
ण्याख्यानान्यनुवाकाश्च क्वचित् ८४
काव्यालापाश्च ये केचिद्गीतकान्यखिलानि च
शब्दमूर्तिधरस्यैतद्वपुर्विष्णोर्महात्मनः ८५
यानि मूर्तान्यमूर्तानि यान्यत्रान्यत्र
वा क्वचित्
सन्ति वै वस्तुजातानि तानि सर्वाणि
तद्वपुः ८६
अहं हरिः सर्वमिदं जनार्दनो नान्यत्ततः कारणकार्यजातम्

ईदृङ्मनो यस्य न तस्य भूयो भवोद्भवा द्वन्द्वगदा भवन्ति ८७
इत्येष तेंशः प्रथमः पुराणस्यास्य वै
द्विज
यथावत्कथितो यस्मिन्धृते पापैः
प्रमुच्यते ८८
कार्त्तिक्यां पुष्करस्नाने
द्वादशाब्देन यत्फलम्
तदस्य श्रवणात्सर्वं मैत्रेयाप्नोति
मानवः ८९
देवर्षिपितृगन्धर्वयक्षादीनां च सम्भवम् भवन्ति शृण्वतः पुंसो देवाद्या वरदा मुने ९०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे प्रथमेंशो! द्वाविंशोऽध्यायः २२
इति श्रीपराशरमुनिविरचिते श्रीविष्णुपरत्वनिर्णायके श्रीमति विष्णुमहापुराणे प्रथमांशः समाप्तः

अथ श्रीवुष्णुमहापुराणे विष्णुचित्त्यात्मप्रकाशाख्यश्रीधरीय व्याख्याद्वयोपेते द्वितीयॐऽशः प्रारभ्यते
मैत्रेय उवाच
भगवन्सम्यगाख्यातं ममैतदखिलं त्वया

जगतः सर्गसम्बन्धि यत्पृष्टोसि गुरो मया १
योयमंशो जगत्सृष्टिसम्बन्धो गदितस्त्वया तत्राहं श्रोतुमिच्छामि भूयोपि मुनिसत्तम २
प्रियव्रतोत्तानपादौ सुतौ स्वायम्भुवस्य यौ
तयोरुत्तानपादस्य ध्रुवः पुत्रस्त्वयोदितः ३
प्रियव्रतस्य नैवोक्ता भवता द्विज
सन्ततिः
तामहं श्रोतुमिच्छामि प्रसन्नो
वक्तुमर्हसि ४
श्रीपराशर उवाच
कर्दमस्यात्मजां कन्यामुपयेमे
प्रयिव्रतः
सम्राट् कुक्षी च तत्कन्ये
दशपुत्रस्तथाऽपरे ५
महाप्रज्ञा महावीर्या विनीता दयिताः
पितुः
प्रियव्रतसुताः ख्यातास्तेषां नामानि मे
शृणु ६
आग्नीध्रश्चाग्निबाहुश्च
वपुष्मान्द्युतिमांस्तथा
मेधा मेधातिथिर्भव्यः सवनः पुत्र एव च ७
ज्योतिष्मान्दशमस्तेषां सत्यनामा

सुतोऽभवत्
प्रियव्रतस्य पुत्रास्ते प्रख्याता
बलवीर्यतः ८
मेधाग्निबाहुपुत्रास्तु त्रयो
योगपरायणाः
जातिस्मरा महाभागा न राज्याय मनो दधुः ९
निर्मलाः सर्वकालन्तु समस्तार्थेषु वै
मुने
चक्रुः क्रियां यथान्यायमफलाकांक्षिणो हि
ते १०
प्रियव्रतो ददौ तेषां सप्तानां मुनिसत्तम
सप्तद्वीपानि मैत्रेय विभज्य
सुमहात्मनाम् ११
जम्बूद्वीपं महाभाग सोग्नीध्राय ददौ पिता
मेधातिथेस्तथा प्रादात्प्लक्षद्वीपं
तथापरम् १२
शाल्मले च वपुष्मन्तं नरेन्द्र
मभिषिक्तवान्
ज्योतिष्मन्तं कुशद्वीपे राजानं
कृतवान्प्रभुः १३
द्युतिमंतं च राजानं क्रौञ्चद्वीपे
समादिशत्
शाकद्वीपेश्वरं चापि भव्यं चक्रे
प्रियव्रतः १४
पुष्कराधिपतिं चक्रे सवनं चापि स प्रभुः जम्बूद्वीपेश्वरो यस्तु आग्नीध्रो

मुनिसत्तम १५
तस्य पुत्रा बभूवुस्ते प्रजापतिसमा नव
नाभिः किंपुरुषश्चैव हरिवर्ष इलावृतः १६
रम्यो हिरण्वान्षष्ठश्च कुरुभद्राश्व एव च
केतुमालस्तथैवान्यः साधुचेष्टोऽभवन्नृपः १७
जन्बूद्वीपविभागांश्च तेषां विप्र निशामय पित्रा दत्तं हिमाह्वं तु वर्षं नाभेस्तु दक्षिणम् १८
हेमकूटं तथा वर्षं ददौ किंपुरुषाय सः तृतीयं नैषधं वर्षं हरिवर्षाय दत्तवान् १९
इलावृताय प्रददौ मेरुर्यत्र तु मध्यमः नीलाचलाश्रितं वर्षं रम्याय प्रददौ पिता २०
श्वेतं यदुत्तरं तस्मात्पित्रा दत्तं
हिरण्वते २१
यदुत्तरं शृङ्गवतो वर्षं तत्कुरवे ददौ
मेरोः पूर्वेण यद्वर्षं भद्राश्वाय
प्रदत्तवान् २२
गन्धमाधनवर्षं तु केतुमालाय दत्तवान्
इत्येतानि ददौ तेभ्यः पुत्रेभ्यः स
नरेश्वरः २३
वर्षेष्वेतेषु तान्पुत्रानभिषिच्य स भूमिपः

सालग्रामं महापुण्यं मैत्रेय तपसे ययौ २४
यानि किंपुरुषादीनि वर्षाण्यष्टौ महामुने
तेषां स्वाभाविकी सिद्धिः सुखप्राया
ह्ययत्नतः २५
विपर्ययो न तेष्वस्ति जरामृत्युभयं न च धर्माधमौ न तेष्वास्तां नोत्तमाधममध्यमाः २६
न तेष्वस्ति युगावस्था क्षेत्रेष्वष्टसु सर्वदा
हिमाह्वयं तु वै वर्षं नाभेरासीन्महात्मनः तस्यर्षभोऽभवत्पुत्रो मेरुदेव्यां
महाद्युतिः २७
ऋषभाद्भरतो जज्ञे ज्येष्ठः पुत्रशतस्य सः
कृत्वा राज्यं स्वधर्मेण तथेष्ट्वा
विविधान्मखान् २८
अभिषिच्य सुतं वीरं भरतं पृथिवीपतिः
तपसे स महाभागः पुलहस्याश्रमं ययौ २९
वानप्रस्थविधानेन तत्रापि कृतनिश्चयः
तपस्तेपे यथान्यायमियाज स महीपतिः ३०
तपसा कर्षितोत्यर्थं कृशो धमनिसन्ततः
नग्नो वीटां मुखे कृत्वा वीराध्वानं ततो
गतः ३१
ततश्च भारतं वर्षमेतल्लोकेषु गीयते भरताय यतः पित्रा दत्तं प्रातिष्ठता वनम् ३२

सुमतिर्भरतस्याभूत्पुत्रः परमधार्मिकः कृत्वा सम्यग्ददौ तस्मै राज्यमिष्टमखं
पिता ३३
पुत्रसंक्रामितश्रीस्तु भरतः स महीपतिः
योगाभ्यासरतः
प्राणान्सालग्रामेऽत्यजन्मुने ३४
अजायत च विप्रोसौ योगिनां प्रवरे कुले मैत्रेय तस्य चरितं कथयिष्यामि ते पुनः ३५
मुमतेस्तेजसस्तस्मादिन्द्रद्युम्नो व्यजायत
परमेष्ठी ततस्तस्मात्प्रतिहारस्तदन्वयः ३६
प्रतिहर्तेति विख्यात उत्पन्नस्तस्य चात्मजः
भवस्तस्मादथोद्गीथः प्रास्ताविस्तत्सुतो विभुः ३७
पृथुस्ततस्ततो नक्तो नक्तस्यापि गयः सुतः नरो गयस्य नतयस्तत्पुत्रोभूद्विराट् ततः ३८
तस्य पुत्रो महावीर्यो धीमांस्तस्मादजायत महान्तस्तत्सुतश्चाभून्मनस्युस्तस्य
चात्मजः ३९
त्वष्टा त्वष्टुश्च विरजो
रजस्तस्याप्यभूत्सुतः
शतजिद्रजसस्तस्य जज्ञे पुत्रशतं मुने ४०

विष्वग्ज्योतिप्रधानास्ते यैरिमा वर्द्धिताः प्रजाः
तैरिदं भारतं वर्षं नवभेदमलंकृतम् ४१ तेषां वंशप्रसूतैश्च भुक्तेयं भारती पुरा कृतत्रेतादिसर्गेण युगाख्यामेकसप्ततिम् ४२
एष स्वायंभुवः सर्गो येनेदं पूरितं जगत् वाराहे तु मुने कल्पे पूर्वमन्वन्तराधिपः ४३
इति श्रीविष्णुपुराणे द्वितीयेंशो! प्रथमोऽध्यायः १

श्रीमैत्रेय उवाच
कथितो भवता ब्रह्मन्सर्गः स्वायम्भुवश्च मे
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तः सकलं मंडलं
भुवः १
यावन्तः सागरा द्वीपास्तथा वर्षाणि
पर्वताः
वनानि सरितः पुर्यो देवादीनां तथा मुने २
यत्प्रमाणमिदं सर्वं यदाधारं यदात्मकम्
संस्थानमस्य च मुने यथावद्वक्तुमर्हसि ३
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय श्रूयतामेतत्संक्षेपाद्गदतो मम
नास्य वर्षशतेनापि वक्तुं शक्यो हि
विस्तरः ४

जम्बूप्लक्षाह्वयौ द्वीपौ शाल्मलिश्चापरो द्विज
कुशः क्रौंचस्तथा शाकः पुष्करश्चैव
सप्तमः ५
एते द्वीपाः समुद्रैस्तु
सप्तसप्तभिरावृताः
लवणेक्षुसुरासर्पिर्दधिदुग्धजलैः समम् ६
जम्बूद्वीपः समस्तानामेतेषां मध्यसंस्थितः
तस्यापि मेरुर्मैत्रेय मध्ये कनकपर्वतः ७
चतुराशीतिसाहस्रो योजनैरस्य चोच्छ्रयः ८ प्रविष्टः
षोडशाधस्ताद्द्वात्रिंशन्मूर्ध्नि विस्तृतः
मूले षोडशसाहस्रो विस्तारस्तस्य सर्वशः ९
भूपद्मस्यास्य शैलोसौ
कर्णिकाकारसंस्थितः १०
हिमावान्हेमकूटश्च विषधश्चास्य दक्षिणे
नीलः श्वेतश्च शृंगी च उत्तरे
वर्षपर्वताः ११
लक्षप्रमाणौ द्वौ मध्यौ दशहीनास्तथापरे
सहस्रद्वितयोच्छ्रायास्तावद्विस्तारिणश्च ते १२
भारतं प्रथमं वर्षं ततः किंपुरुषं

स्मृतम्
हरिवर्षं तथैवान्यन्मेरोर्दक्षिणतो
द्विज १३
रम्यकं चोत्तरं वर्षं तस्यैवानु
हिरण्मयम्
उत्तराः कुरवश्चैव यथा वै भारतं तथा १४
नवसाहस्रमेकैकमेतेषां द्विजसत्तम
इलावृतं च तन्मध्ये सौवर्णो
मेरुरुच्छ्रितः १५
मेरोश्चतुर्दिशं तत्तु नवसाहस्रविस्तृतम्
इलावृतं महाभाग चत्वारश्चात्र पर्वताः १६
विष्कंभारचिता मेरोर्योजनायुतमुच्छ्रिताः
नवैः सरोभिश्च समं दिक्ष्वेते केशवाचलाः १७
पूर्वेण मन्दरो नाम दक्षिणे गन्धमादनः
विपुलः पश्चिमे पार्श्वे
सुपार्श्वश्चोत्तरे स्मृतः १८
कदम्बस्तेषु जम्बूश्च पिप्पलो वट एव च
एकादशशतायामाः पादपा गिरिकेतवः १९
जम्बूद्वीपस्य सा जम्बूर्नामहेतुर्महामुने महागजप्रमाणानि जम्ब्वास्तस्याः फलनि वै पतन्ति भूभृतः पृष्ठे शीर्यमाणानि सर्वतः

२०
रसेन तेषां प्रख्याता तत्र जाम्बूनदीति वै
सरित्प्रवर्त्तते चापि पीयते तन्निवासिभिः २१
न स्वेदो न च दौर्गन्ध्यं न जरानेन्द्रि यक्षयः
तत्पानात्स्वच्छमनासां जनानां तत्र जायते २२
तीरमृत्तद्रसं प्राप्य सुखवायुविशोषिता जाम्बूनदाख्यं भवति सुवर्णं सिद्धभूषणम् २३
भद्राश्वं पूर्वतो मेरोः केतुमालं च पश्चिमे
वर्षे द्वे तु मुनिश्रेष्ठ
तयोर्मध्यमिलावृतः २४
वनं चैत्ररथं पूर्वे दक्षिणे गन्धमादनम्
वैभ्राजं पश्चिमे तद्वदुत्तरे नन्दनं
स्मृतम् २५
अरुणोदं महाभद्रमसितोदं समानसम् सरांस्येतानि चत्वारि देवभोग्यानि सर्वदा २६
शीताम्भश्च कुमुन्दश्च कुररी माल्यवांस्तथा
वैकंकप्रमुखा मेरोः पूर्वतः केसराचलाः २७

त्रिकूटः शिशिरश्चैव पतंगो रुचकस्तथा निषदाद्या दक्षिणतस्तस्य केसरपर्वताः २८ शिखिवासाः सवैडूर्यः कपिलो गन्धमादनः जारुधिप्रमुखास्तद्वत्पशिचमे केसराचलाः २९
मेरोरनन्तरांगेषु जठरादिष्ववस्थिताः शंखकूटोथ ऋषभो हंसो नागस्तथा परः
कालञ्जाद्याश्च तथा उत्तरे केसराचलाः ३०
चतुर्दशसहस्राणि योजनानां महापुरी
मेरोरुपीरि मैत्रेय ब्रह्मणः प्रथिता
दिवि ३१
तस्यास्समन्ततश्चाष्टौ दिशासु विदिशासु च
इंद्रादिलोकपालानां प्रख्याताः प्रवराः
पुरः ३२
विष्णुपादविनिष्क्रान्ता
प्लावयित्वेन्दुमण्डलम्
समन्ताद्ब्रह्मणः पुर्यां गङ्गा पतति वै
दिवः ३३
सा तत्र पतिता दिक्षु चतुर्द्धा
प्रतिपद्यते
सीता चालकनन्दा च चक्षुर्भद्रा च वै
क्रमात् ३४
पूर्वेण शैलाच्छीता तु शैलं
यात्यन्तरिक्षगा
ततश्च पूर्ववर्षेण भद्राश्वेनैति
सार्णवम् ३५

तथैवालकनन्दापि दक्षिणेनैत्य भारतम् प्रयाति सागरं भूत्वा सप्तभेदा महामुने ३६
चक्षुश्चं पश्चिमगिरीनतीत्य सकलांस्ततः पश्चिमं केतुमालाख्यं वर्षं गत्वैति सागरम् ३७
भद्रा तथोत्तरगिरीनुत्तरांश्च तथा कुरून्
अतीत्योत्तरमम्भोधिं समभ्येति महामुने ३८
आनीलनिषधायामौ माल्यवद्गन्धमादनौ तयोर्मध्यगतो मेरुः कर्णिकाकारसंस्थितः ३९
भारताः केतुमालाश्च भद्राश्वाः कुरवस्तथा
पत्राणि लोकपद्मस्य मर्यादाशैलबाह्यतः ४०
जठरो हेमकूटश्च मर्यादापर्वतावुभौ
तौ दक्षिणोत्तरायामावानीलनिषधायतौ ४१
गन्धमादनकैलासौ पूर्ववच्चायतावुभौ
आशीति योजनायामावर्णवान्तव्यवस्थितौ ४२
निषधः परियात्रश्च मर्यादापर्वतावुभौ
मेरोः पश्चिमदिग्भागे यथा पूर्वे तथा
स्थितौ ४३
त्रिशृङ्गो जारुधिश्चैव उत्तरौ वर्षपर्वतौ

पूर्वपश्चायतावेतावर्णवान्तर्व्यवस्थितौ ४४
इत्येते मुनिवर्योक्ता
मर्यादापर्वतास्तव
जठराद्याः स्थिता मेरोस्तेषां द्वौद्वौ
चतुर्दिशम् ४५
मेरोश्चतुर्दिशं ये तु प्रोक्ताः केसरपर्वताः
शीतान्ताद्या मुने तेषामतीव हि मनोरमाः शैलानामन्तरे द्रोण्यः सिद्धचारणसेविताः ४६
सुरम्याणि तथा तासु काननानि पुराणि च लक्ष्मीविष्ण्वग्निसूर्यादिदेवानां मुनिसत्तम
तास्वायतनवर्याणि जुष्टानि वरकिन्नरैः ४७
गन्धर्वयक्षरक्षांसि तथा दैतेयदानवाः क्रीडन्ति तासु रम्यासु शैलद्रोणीष्वहर्निशम् ४८
भौमा ह्येते स्मृताः स्वर्गा
धर्मिणामालया मुने
नैतेषु पापकर्माणो यान्ति जन्मशतैरपि ४९
भद्राश्वे भगवान्विष्णुरास्ते हयशिरा
द्विज
वराहः केतुमाले तु भारते कूर्मरूपधृक् ५०
मत्स्यरूपश्च गोविंदः कुरुष्वास्ते

जनार्दनः
विश्वरूपेण सर्वत्र सर्वः सर्वत्रगो हरिः ५१
सर्वस्याधारभूतोसौ मैत्रेयास्तेखिलात्मकः ५२
यानिं किंपुरुषादीनि वर्षाण्यष्टौ
महामुने
न तेषु शोको नायासो नोद्वेगः
क्षुद्भयादिकम् ५३
स्वस्थाः प्रजा निरातङ्कास्सर्वदुःखविवर्जिताः
दश द्वादशवर्षाणां सहस्राणि स्थिरायुषः ५४
न तेषु वर्षते देवो भौमान्यम्भांसि तेषु वै
कृतत्रेतादिकं नैव तेषु स्थानेषु कल्पना ५५
सर्वेष्वेतेषु वर्षेषु सप्तसप्तकुलाचलाः नद्यश्च शतशस्तेभ्यः प्रसूता या द्विजोत्तम ५६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! द्वितीयोऽध्यायः २
श्रीपराशर उवाच
उत्तरं यत्समुद्रस्य हिमाद्रेश्चैव दक्षिणम्
वर्षं तद्भारतं नाम भारती यत्र सन्ततिः १

नवयोजनसाहस्रो विस्तारोस्य महामुने कर्मभूमिरियं स्वर्गमपवर्गं च गच्छताम् २
महेन्द्रो मलयः सह्यः शुक्तिमानृक्षपर्वतः
विंध्यश्च पारियात्रश्च सप्तात्र कुलपर्वताः ३
अतः संप्राप्यते स्वर्गो
मुक्तिमस्मात्प्रयान्ति वै
तिर्यक्त्वं नरकं चापि यान्त्यतः पुरुषा
मुने ४
इतः स्वर्गश्च मोक्षश्चज मध्यं चान्तश्च
गम्यते
न खल्वन्यत्र मर्त्यानां कर्म भूमौ
विधीयते ५
भारतस्यास्य वर्षस्य नवभेदान्नशामय
इद्रद्वीपः कसेरुश्च ताम्रवर्णो
गभस्तिमान् ६
नागद्वीपस्तथा साम्यो गन्धर्वस्त्वथ
चारुणः
अयं तु नवमस्तेषां द्वीपः सागरसंवृतः ७
योजनानां सहस्रं तु द्वीपोयं
दक्षिणोत्तरात्
पूर्वे किराता यस्यान्ते पश्चिमे यवनाः
स्थिताः ८
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या मध्ये

शूद्राश्च भागशः इज्यायुधवणिज्याद्यैर्वर्तयन्तो व्यवस्थिताः ९
शतद्रूचन्द्रभागाद्या
हिमवत्पादनिर्गताः
वेदस्मृतिमुखाद्याश्च पारियात्रोद्भवा
मुने १०
नर्मदा सुरसाद्याश्च नद्यो विन्ध्याद्रि
निर्गताः
तापीपयोष्णीनिर्विन्ध्या प्रमुखा
ऋक्षसंभवाः ११
गोदावरी भीमरथी कृष्णवेण्यादिकास्तथा सह्यपादोद्भवा नद्यः स्मृताः पापभयापहाः १२
कृतमाला ताम्रपर्णीप्रमुखा मलयोद्भवाः
त्रिसामा चर्षिकुल्याद्या महेन्द्र प्रभवाः स्मृताः १३
ऋषिकुल्याकुमाराद्याः
शुक्तिमत्पादसम्भवाः
आसां नद्य उपानद्यः सन्त्यन्याश्च
सहस्रशः १४
तास्विमे कुरुपाञ्चाला मध्यदेशादयो जनाः
पूर्वदेशादिकाश्चैव कामरूपनिवासिनः १५
पुंड्राः कलिङ्गा मगधा दक्षिणाद्याश्च सर्वशः
तथापरांताः सौराष्ट्राः

शूराभीरास्तथार्बुदाः १६
कारूषा मालवाश्चैव पारियात्र निवासिनः
सौवीराः सैन्धवा हूणाः साल्वाः
कोसलवासिनः १७
माद्रारामास्तथाम्बष्ठा पारसीकादयस्तथा
आसां पिबन्ति सलिलं वसन्ति सहिताः सदा
समीपतो महाभाग हृष्टपुष्टजनाकुलाः १८
चत्वारि भारते वर्षे युगान्यत्र महामुने
कृतं त्रेता द्वापरञ्च कलिश्चान्यत्र न
क्वचित् १९
तपस्तप्यन्ति मुनयो जुह्वते चात्र यज्वनः दानानि चात्र दीयन्ते परलोकार्थमादरात् २०
पुरुषैर्यज्ञपुरुषो जम्बूद्वीपे
सदेज्यते
यज्ञैर्यज्ञमयो विष्णुरन्यद्वीपेषु
चान्यथा २१
अत्रापि भारतं श्रेष्ठं जम्बूद्वीपे
महामुने
यतो हि कर्मभूरेषा ह्यतोन्या भोगभूमयः २२
अत्र जन्मसहस्राणां सहस्रैरपि सत्तम
कदाचिल्लभते जन्तुर्मानुष्यं
पुण्यसंचयात् २३
गायन्ति देवाः किल गीतकानि धन्यास्तु ते भारत भूमिभागे
स्वर्गापवर्गास्पदमार्गभूते भवन्ति भूयः

पुरुषाः सुरत्वात् २४
कर्माण्यसंकल्पिततत्फलानि संन्यस्य
विष्णौ परमात्मभूते
अवाप्य तां कर्ममहीमनन्ते तस्मिल्लयं ये
त्वमलाः प्रयान्ति २५
जानीम नैतत्क्व वयं विलीने स्वर्गप्रदे
कर्मणि देहबन्धम्
प्राप्स्याम धन्याः खलु ते मनुष्या ये
भारते नेंद्रियविप्रहीनाः २६
नववर्षं तु मैत्रेय जम्बूद्वीपमिदं मया
लक्षयोजनविस्तारं संक्षेपात्कथितं तव २७
जम्बूद्वीपं समावृत्य लक्षयोजनविस्तरः मैत्रेय वलयाकारः स्थितः क्षारोदधिर्बहिः २८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! तृतीयोध्यायः ३

श्रीपराशर उवाच
क्षारोदेन यथा द्वीपो जम्बूसंज्ञोऽभिवेष्टितः
संवेष्ट्य क्षारमुदधिं प्लक्षद्वीपस्तथा
स्थितः १
जम्बूद्वीपस्य विस्तारः शतसाहस्रसम्मितः
स एवं द्विगुणो ब्रह्मन् प्लक्षद्वीष
उदाहृतः २
सप्त मेधातिथेः पुत्राः

प्लक्षद्वीपेश्वरस्य वै
ज्येष्ठः शान्तहयो नाम शिशिरस्तदनन्तरः ३
सुखोदयस्तथानन्दः शिवः क्षेमक एव च
ध्रुवश्च सप्तमस्तेषां
प्लक्षद्वीपेश्वरा हि ते ४
पूर्वं शान्तहयं वर्षं शिशिरं च सुखं तथा
आनन्दं च शिवं चैव क्षेमकं ध्रुवमेव च ५
मर्यादाकारकास्तेषां तथान्ये
वर्षपर्वताः
सप्तैव तेषां नामानि शृणुष्व मुनिसत्तम ६
गोमेदश्चैव चन्द्रश्च नारदो
दुन्दुभिस्तथा
सोमकः सुमनाश्चैव वैभ्राजश्चैव सप्तमः ७
वर्षाचलेषु रम्येषु वर्षेष्वेतेषु चानघाः
वसंति देवगन्धर्वसहिताः सततं प्रजाः ८
तेषु पुण्या जनपदाश्चिराच्च म्रियते जनः
नाधयो व्याधयो वापि सर्वकालसुखं हि तत् ९
तेषां नद्यस्तु सप्तैव वर्षाणां च समुद्र
गाः
नामतस्ताः प्रवक्ष्यामि श्रुताः पापं
हरंति याः १०
अनुतप्ता शिखी चैव विपाशा त्रिदिवाक्लमः अमृता सुकृता चैव सप्तैतास्तत्र निम्नगाः ११
एते शैलास्तथा नद्यः प्रधानाः कथितास्तव

क्षुद्रशैलास्तथा नद्यस्तत्र सन्ति सहस्रशः
ताः पिबन्दि सदाहृष्टा नदीर्जनपदास्तु ते १२
अपसर्पिणी न तेषां वै न चैवोत्सर्पिणी द्विज
न त्वेवास्ति युगावस्था तेषु स्थानेषु
सप्तसु १३
त्रेतायुगसमः कालः सर्वदैव महामते
प्लक्षद्वीपादिषु
ब्रह्मञ्शाकद्वीपान्तिकेषु वै १४
पंच वर्षसहस्राणि जना जीवन्त्यनामयाः धर्मः पञ्चस्वथैतेषु वर्णाश्रमविभागशः
१५
वर्णाश्च तत्र चत्वारस्तान्निबोध वदामि
ते १६
आर्यकाः कुरराश्चैव विदिश्या भाविनश्च ते
विप्रक्षत्रियवैश्यास्ते शूद्राश्च
मुनिसत्तम १७
जम्बूवृक्षप्रमाणस्तु तन्मध्ये
सुमहांस्तरुः
प्लक्षस्तन्नामसंज्ञोयं प्लक्षद्वीपो
द्विजोत्तम १८
इज्यते तत्र
भगवांस्तैर्वर्णैरार्यकादिभिः सीमरूपी जगत्स्रष्टा सर्वः सर्वेश्वरो

हरिः १९
प्लक्षद्वीपप्रमाणेन प्लक्षद्वीपः
समावृतः
तथैवेक्षुरसोदेन परिवेषानुकारिणा २०
इत्येवं तव मैत्रेय प्लक्षद्वीप उदाहृतः
संक्षेपेण मया भूयः शाल्मलं मे निशामय २१
शाल्मलस्येश्वरो वीरो
वपुष्मांस्तत्सुताञ्छृणु
तेषां तु नामसंज्ञानि सप्तवर्षाणि तानि
वै २२
श्वेतोथ हरितश्चैव जीमूतो रोहितस्तथा वैद्युतो मानसश्चैव सुप्रभश्च महामुने २३
शाल्मलेन समुद्रोसौ द्वीपेनेक्षुरसोदकः विस्तारद्विगुणेनाथ सर्वतः संवृतः स्थितः २४
तत्रापि पर्वताः सप्त विज्ञेया रत्नयोनयः वर्षाभिव्यञ्जका ये तु तथा सप्त च निम्नगाः २५
कुमुदश्चोन्नतश्चैव तृतीयश्च बलाहकः द्रोणो यत्र महौषध्यः स चतुर्थो महीधरः २६
कङ्कस्तुपञ्चमः षष्ठो महिषः सप्तमस्तथा ककुद्मान्पर्वतवरः सरिन्नामानि मे शृणु २७
योनितोया वितृष्णा च चन्द्रा मुक्ता

विमोचनी
निवृत्तिः सप्तमी तासां स्मृतास्ताः पापशान्तिदाः २८
श्वेतञ्च हरितं चैव वैद्युतं मानसं तथा
जीमूतं रोहितं चैव सुप्रभं चापि शोभनम्
सप्तैतानि तु वर्षाणि चातुर्वर्ण्ययुतानि
वै २९
शाल्मले ये तु वर्णाश्च वसन्त्येते
महामुने
कपिलाश्चारुणाः पीताः कृष्णाश्चैव
पृथक्पृथक् ३०
ब्रह्मणाः क्षत्रया वैश्याः शूद्राश्चैव यजन्तितम्
भगवन्तं समस्तस्य विष्णुमात्मानमव्ययम्
वायुभूतं मखश्रेष्ठैर्यज्वनो
यज्ञसंस्थितिम् ३१
देवानामत्र सान्नध्यमतीव सुमनोहरे
शाल्मलिः सुमहान्वृक्षो नाम्ना
निर्वृतिकारकः ३२
एष द्वीपः समुद्रेण सुरोदेन समावृतः विस्ताराच्छाल्मलस्यैव समेन तु समन्ततः ३३
सुरोदकः परिवृतः कुशद्वीपेन सर्वतः शाल्मलस्य तु विस्ताराद्द्विगुणेन समन्ततः ३४
ज्योतिष्मतः कुशद्वीपे सप्त

पुत्राञ्छृणुष्व तान् ३५
उद्भिदो वेणुमांश्चैव वैरथो लम्बनो धृतिः
प्रभाकरोतिकपिलस्तन्नामा वर्षपद्धतिः ३६
तस्मिन्वसन्ति मनुजाः सह दैतेयदानवैः
तथैव देवगनधर्वयक्षकिंपुरुषादयः ३७
वर्णास्तत्रापि चत्वारो
निजानुष्ठानतत्पराः
दमिनः शुष्मिणः स्नेहा मन्देहाश्च
महामुने ३८
ब्रह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा
श्चानुक्रमोदिताः ३९
यथोक्तकर्मकर्तृत्वात्स्वाधिकारोक्षयायते
तत्रैव तं कुशद्वीपे ब्रह्मरूपं
जनार्दनम्
यजन्तः क्षमयन्त्युग्रमधिकारफलप्रदम् ४०
विद्रु मो हेमशैलश्च द्युतिमान्
पुष्पवांस्तथा
कुशेशयो हरिश्चैव सप्तमो मन्दराचलः ४१
वर्षाचलास्तु सप्तैते तत्र द्वीपे
महामुने
नद्यश्च सप्त तासां तु शृणु
नामान्यनुक्रमात् ४२
धूतपापा शिवा चैव पवित्रा सम्मतिस्तथा
विद्युदम्भा मही चान्या
सर्वपापहरास्त्विमाः ४३

अन्याः सहस्रशस्तत्र क्षुद्र नद्यस्तथाचलाः
कुशद्वीपे गुशस्तम्बः संज्ञया तस्य
तत्स्मृतम् ४४
तत्प्रमाणेन स द्वीपो घृतोदेन समावृतः
घृतोदश्च समुद्रो वै क्रौञ्चद्वीपेन
संवृतः ४५
क्रौञ्चद्वीपो महाभाग श्रुयताञ्चापरो
महान्
कुशद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणो यस्य
विस्तरः ४६
क्रौञ्चद्वीपे द्युतिमतः पुत्रास्तस्य महात्मनः
तन्नामानि च वर्षाणि तेषां चक्रे महीपतिः ४७
कुशलो मल्लगश्चोष्णः पीवरोथान्धकारकः मुनिश्च दुन्दुभिश्चैव सप्तैते तत्सुता मुने ४८
तत्रापि देवगन्धर्वसेविताः सुमनोहराः वर्षाचला महाबुद्धे तेषां नामानि मे शृणु ४९
क्रौञ्चश्च वामनश्चैव तृतीयश्चान्धकारकः चतुर्थो रत्नशैलश्च स्वाहिनी हयसन्निभः ५०
दिवावृत्पञ्चमश्चात्र तथान्यः पुण्डरीकवान्

दुन्दुभिश्च महाशैलो द्विगुणास्त परस्परम्
द्वीपाद्वीपेषु ये शैला यथा द्वीपानि ते
तथा ५१
वर्षेष्वेतेषु रम्येषु तथा शैलवरेषु च
निवसंति निरातङ्काः सह देवगणैः प्रजाः ५२
पुष्कराः पुष्कला धन्यास्तितिख्याश्च
महामुने
ब्रह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा
श्चानुक्रमोदिताः ५३
नदीर्मैत्रेय ते तत्र याः पिबन्ति
शृणुष्व ताः
सप्तप्रधानाः शतशस्तत्रान्याः क्षुद्र
निम्नगाः ५४
गौरी कुमुद्वती चैव सन्ध्या
रात्रिर्मनोजवा
क्षान्तिश्च पुण्डरीका च सप्तैता
वर्षनिम्नगाः ५५
तत्रापि
विष्णुर्भगवान्पुष्कराद्यैर्जनार्दनः यागौ रुद्रस्वरूपश्च इज्यते यज्ञसन्निधौ ५६
क्रौञ्चद्वीपः समुद्रेण दधिमण्डोदकेन च आवृतः सर्वतः क्रौञ्च द्वीपतुल्येन मानतः ५७
दधिमण्डोदकश्चापि शाकद्वीपेन संवृतः

क्रौञ्चद्वीपस्य विस्ताराद्द्विगुणेन महामुने ५८
शाकद्वीपेश्वरस्यापि भव्यस्य सुमहात्मनः सप्तैव तनयास्तेषां ददौ वर्षाणि सप्त सः ५९
जलदश्च कुमारश्च सुकुमारो मरीचकः कुसुमोदश्च मौदाकिः सप्तमश्च महाद्रु मः ६०
तत्संज्ञान्येव तत्रापि सप्त वर्षाण्यनुक्रमात्
तत्रापि पर्वताः सप्त वर्षविच्छेदकारिणः ६१
पूर्वस्तत्रोदयगिरिर्जलाधारस्तथापरः तथा रैवतकः श्यामस्तथैवास्तगिरिर्द्विज आम्बिकेयस्तथा रम्यः केसरी पर्वतोत्तमः ६२
शाकस्तत्र महावृक्षः सिद्धगन्धर्वसेवितः यत्रत्यवातसंस्पार्शादाह्लादो जायते परः ६३
तत्र पुण्या
जनपदाश्चातुर्वर्ण्यसमन्विताः नद्यश्चात्र महापुण्याः सर्वपापभयापहाः ६४
सुकुमारी कुमारी च नलिनी धेनुका च या इक्षुश्च वेणुका चैव गभस्ती सप्तमी तथा ६५

अन्याश्च शतशस्तत्र क्षुद्रनद्यो महामुने
महीधरास्तथा सन्ति शतशोथ सहस्रशः ६६
ताः पिबन्ति मुदायुक्ता जलदादिषु ये
स्थिताः
वर्षेषु ते जनपदाः स्वर्गादभ्येत्य
मेदिनीम् ६७
धर्महानिर्न तेष्वस्ति न संघर्षः
परस्परम्
मर्यादाव्युत्क्रमो नापि तेषु देश्षोउ!
सप्तसु ६८
वंगाश्च मागधाश्चैव मानसा मन्दगास्तथा वंगा ब्राह्मणभूयिष्ठा मागधाः
क्षत्रियास्तथा
वैश्यास्तु मानसास्तेषां शूद्रास्तेषां
तु मन्दगाः ६९
शाकद्वीपे तु तैर्विष्णुः सूर्यरूपधरो
मुने
यथोक्तैरिज्यते
सम्यक्कर्मभिर्नियतात्मभिः ७०
शाकद्वीपस्तु मैत्रेय क्षीरोदेन समावृतः
शाकद्वीपप्रमाणेन वलयेनेव वोष्टितः ७१
क्षीराब्धिः सर्वतो ब्रह्मन्पुष्कराख्येन वेष्टितः
द्वीपेन शाकद्वीपात्तु द्वीगुणेन समन्ततः ७२

पुष्करे सवनस्यापि महावीरोऽभवत्सुतः धातुकिश्च तयोस्तत्र द्वे वर्षे नामचिह्निते
महावीरं तथैवान्यद्धातुकीखण्डसंज्ञितम् ७३
एकश्चात्र महाभाग प्रख्यातो वर्षपर्वतः
मानसोत्तरसंज्ञो वै मध्यतो वलयाकृतिः ७४
योजनानां सहस्राणि ऊर्ध्वं
पञ्चाशदुच्छ्रितः
तावदेव च विस्तीर्णः सर्वतः परिमण्डलः ७५
पुष्करद्वीपवलयं मध्येन विभजन्निव
स्थितोसौ तेन विछिन्नं जातं
तद्वर्षकद्वयम् ७६
वलयाकारमेकैकं तयोर्वर्षं तथा गिरिः ७७
दशवर्षसहस्राणि तत्र जीवन्ति मानवाः निरामया विशोकाश्च रागद्वेषादिवर्जिताः ७८
अधमोत्तमौ न तेष्वास्तां न वध्यवधकौ
द्विज
नेर्ष्यासूया भयं द्वेषो दोषो लोभादिको न
च ७९
महापीतं बहिर्वर्षं धातकीखण्डमन्ततः
मानसोत्तरशैलस्य देवदैत्यादिसेवितम् ८०
सत्यानृतेन तत्रास्तां द्वीपे पुष्करसंज्ञिते
न तत्र नद्यः शैला वा द्वीपे

वर्षद्वयान्विते ८१
तुल्यवेषास्तु मनुजा देवास्तत्रैकरूपिणः ८२
वर्णाश्रमाचारहीनं धर्माचरणवर्जितम् त्रयीवार्तादण्डनीतिशुश्रूषारहितञ्च यत् ८३
वर्षद्वयं तु मैत्रेय भौमः स्वर्गोयमुत्तमः
सर्वर्तुसुखदः कालो जरारोगादिवर्जितः धातकीखण्डसंज्ञेथ महावीरे च वै मुने ८४
न्यग्रोधः पुष्करद्वीपे ब्रह्मणः
स्थानमुत्तमम्
तस्मिन्निवसति ब्रह्मा पूज्यमानः
सुरासुरैः ८५
स्वादूदकेनोदधिना पुष्करः परिवेष्टितः समेन पुष्करस्यैव विस्तारान्मण्डलं तथा ८६
एवं द्वीपाः समुद्रैश्च सप्तसप्तभिरावृताः
द्वीपश्चैव समुद्रश्च समानौ द्विगुणौ परौ ८७
पयांसि सर्वदा सर्वसमुद्रेषु समानि वै न्यूनातिरिक्तता तेषां कदाचिन्नैव जायते ८८
स्थालीस्थमग्निसंयोगादुद्रेकिसलिले यथा तथेंदुवृद्धौ सलिलमंभोधौ मुनिसत्तम ८९

अन्यूनानतिरिक्ताश्च वर्धंत्यापो ह्रसंति च
उदयास्तमनेष्विंदोः पक्षयोः
शुक्लकृष्णयोः ९०
दशोत्तराणि पञ्चैव ह्यंगुलानां शतानि वै
अपां वृद्धिक्षयौ दृष्टौ सामुद्रीणां
महामुने ९१
भोजनं पुष्करद्वीपे तत्र स्वयमुपस्थितम्
षड्सं भुञ्जते विप्र प्रजाः सर्वाः सदैव
हि ९२
स्वादूदकस्य परितो दृश्यते लोकसंस्थितिः द्विगुणा कांचनी भूमिः सर्वजंतुविवर्जिता ९३
लोकालोकस्ततश्शैलो जोजनायुतविस्तृतः उच्छ्रायेणापि तावन्ति सहस्राण्यचलो हि सः ९४
ततस्तमः समावृत्य तं शैलं सर्वतः स्थितम् तमश्चाण्डकटाहेन समन्तात्परिवेष्टितम् ९५
पञ्चाशत्कोटिविस्तारा सेयमुर्वी महामुने
सहैवांडकटाहेन सद्वीपाब्धिमहीधरा ९६
सेयं धात्री विधात्री च सर्वभूतगुणाधिका
आधारभूता सर्वेषां मैत्रेय जगतामिति ९७
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! चतुर्थोऽध्यायः ४
श्रीपराशर उवाच

विस्तार एष कथितः पृथिव्या भवतो मया सप्ततिस्तु सहस्राणि द्विजोच्छ्रायोपि कथ्यते १
दशसाहस्रमेकैकं पातालं मुनिसत्तम
अतलं वितलं चैव नितलं च गभस्तिमत्
महाख्यं सुतलं चाग्र्यं पातालं चापि
सप्तमम् २
शुक्लाकृष्णारुणाः पीताः शर्कराः
शैलकांचनाः
भूमयो यत्र मैत्रेय वरप्रासादमंडिताः ३
तेषु दानवदैतेया यक्षाश्च शतशस्तथा
निवसन्ति महानागजातयश्च महामुने ४
स्वर्लोकादपि रम्याणि पातालानीति नारदः
प्राह स्वर्गसदां मध्ये पातालाभ्यागतो
दिवि ५
आह्लादकारिणः शुभ्रा मणयो यत्र सुप्रभाः
नागाभरणभूषासु पातालं केन तत्समम् ६
दैत्यदानवकन्याभिरितश्चेतश्च शोभिते
पाताले कस्य न प्रीतिर्विमुक्तस्यापि
जायते ७
दिवार्करश्मयो यत्र प्रभां तन्वन्ति
नातपम्
शशिरश्मिर्न शीताय निशि द्योताय केवलम् ८
भक्ष्यभोज्यमहापानमुदितैरपि भोगिभिः
यत्र न ज्ञायते कालो गतोपि दनुजादिभिः ९
वनानि नद्यो रम्याणि सरांसि कमलाकराः

पुंस्कोकिलाभिलापाश्च मनोज्ञान्यम्बराणि
च १०
भूषणान्यतिशुभ्राणि गन्धाढ्यं
चानुलेपनम्
वीणावेणुमृदंगानां स्वनैरापूरितानि च ११
एतान्यन्यानि चोदारभाग्यभोग्यानि दानवैः
दैत्योरगैश्च भुज्यन्ते
पातालान्तरगोचरैः १२
पातालानामधश्चास्ते विष्णोर्या तामसी
तनुः
श्षोआ!ख्या यद्गुणान्वक्तुं न शक्ता
दैत्यदानवाः १३
योनन्तः पठ्यते सिद्धैर्दैवो
देवर्षिपूजितः
स सहस्रशिरा व्यक्तस्वस्तिकामलभूषणः १४
फणामणिसहस्रेण यः स विद्योतयन्दिशः
सर्वान्करोति निर्वीर्यान् हिताय
जगतोऽसुरान् १५
मदाघूर्णितनेत्रोसौ यः सदैवैककुण्डलः
किरीटी स्रग्धरो भाति साग्निः श्वेत
इवाचलः १६
नीलवासा मदोत्सिक्तः श्वेतहारोपशोभितः साभ्रगङ्गाप्रवाहोसौ कैलासाद्रिरिवापरः १७
लाङ्गलासक्तहस्ताग्रो बिभ्रन्मुसलमुतमम् उपास्यते स्वयं कान्त्या यो वारुण्या च

मूर्त्तया १८
कल्पान्ते यस्य वक्त्रेभ्यो
विषानलशिखोज्ज्वलः
संकर्षणात्मको रुद्रो निष्क्रम्यात्ति
जगत्त्रयम् १९
स बिभ्रच्छेखरीभूतमश्षॐ क्षितिमण्डलम्
आस्ते पातालमूलस्थः श्षोओ!
ऽश्षोसुरार्चितः २०
तस्य वीर्यं प्रभावश्च स्वरूपं रूपमेव च
न हि वर्णयितुं शक्यं ज्ञातुं च
त्रिदशैरपि २१
यस्यैषा सकला पृथ्वी फणामणिशिखारुणा आस्ते कुसुममालेव कस्तद्वीर्यं वदिष्यति
२२
यदा विजृम्भतेनन्तो मदाघूर्णितलोचनः
तदा चलति भूरेषा साब्धितोया सकानना २३
गन्धर्वाप्सरसः सिद्धाः किन्नरोरगचारणाः
नान्तं गुणानां गच्छन्ति
तेनानन्तोयमव्ययः २४
यस्य नागवधूहस्तैर्लगितं हरिचन्दनम्
मुहुः श्वासानिलापास्तं याति
दिक्क्षोदवासताम् २५
यमाराध्य पूराणर्षिर्गर्गो ज्योतींषि
तत्त्वतः
ज्ञातवान्सकलं चैव निमित्तपठितं फलम् २६
तेनेयं नागवर्येण शिरसा विधृता मही

बिभर्ति मालां लोकानां सदेवासुरमानुषाम् २७
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! पंचमोऽध्यायः ५

पराशर उवाच
ततश्च नरका विप्र भुवोधः सलिलस्य च
पापिनो येषु पात्यन्ते ताञ्छृणुष्व
महामुने १
रौरवः सूकरो रोधस्तालो विशसनस्तथा
महाज्वालस्तप्तकुम्भो लवणोथ विलोहितः २
रुधिराम्भो वैतरणिः क्रिमिशः क्रिमिभोजनः
असिपत्रवनं कृष्णो लालाभक्षश्च दारुणः ३
तथा पूयवहः पापो वह्निज्वालो ह्यधः शिराः
सन्दंशः कालसूत्रश्च तमश्चाऽवीचिरेव च ४
श्वभोजनोथाप्रतिष्ठश्चाप्रचिश्च तथा परः
इत्येवमादयश्चान्ये नरका भृशदारुणाः ५
यमस्य विषये घोराः शस्त्राग्निभयदायिनः
पतन्ति येषु पुरुषाः पापकर्मरतास्तु ये ६
कूटसाक्षी तथाऽसम्यक्पक्षपातेन यो वदेत्
यश्चान्यदनृतं वक्ति स नरो याति रौरवम् ७
भ्रूणहा पुरहन्ता च गौघ्नश्च मुनिसत्तम यान्ति ते नरकं रोधं यश्चोच्छ्वासनिरोधकः ८
सुरापो ब्रह्महा हर्ता सुवर्णस्य च सूकरे प्रयांति नरके यश्च तैः संसर्गमुपैति वै

९
राजन्यवैश्यहन्ता च तथैव गुरुतल्पगः तप्तकुण्डे स्वसृगामी हन्ति राजभटांश्च
यः १०
साध्वीविक्रयकृद्बंधपालः केसरिविक्रयी
तप्तलोहे पतन्त्येते यश्च भक्तं
परित्यजेत् ११
स्नुषां सुतां चापि गत्वा महाज्वाले निपात्यते
अवमन्ता गुरूणां यो यश्चाक्रोष्टा नराधमः १२
वेददूषयितायश्च वेदविक्रयिकश्च यः
अगम्यगामी यश्च स्यात्ते यान्ति लवणं
द्विज १३
चोरो विलोहे पतति मर्यादादूषकस्तथा १४
देवद्विजपितृद्वेष्टा रत्नद्वषयिता च यः
स याति क्रिमिभक्षे वै क्रिमिशो! च
दुरिष्टकृत् १५
पितृदेवातिथींस्त्यक्त्वापर्यश्नाति
नराधमः
लालाभक्षे स यात्युग्रे शरकर्त्ता च
वेधके १६
करोति कर्णनो यश्च यश्च खड्गादिकृन्नरः
प्रयान्त्येते विशसने नरके भृशदारुणे १७
असत्प्रतिगृहीता तु नरके यात्यधोमुखे
अयाज्ययाजकश्चैव तथा नक्षत्रसूचकः १८

वेगी पूयवहे चैको याति मिष्टान्नभुङ्नरः १९
लाक्षामांसरसानां च तिलानां लवणस्य च विक्रेता ब्रह्मणो याति तमेव नरकं द्विज २०
मार्जारकुक्कुटच्छागश्ववराहविहंगमान् पोषयन्नरकं याति तमेव द्विजसत्तम २१ रङ्गोपजीवी कैवर्त्तः कुण्डाशी गरदस्तथा सूची माहिषकश्चैव पर्वकारी च यो द्विजः २२
अगारदाही मित्रघ्नः शाकुनिर्ग्रामयाजकः
रुधिरान्धे पतन्त्येते सोमं विक्रीणते च
ये २३
मखहा ग्रामहन्ता च याति वैतरणीं नरः २४
रेतःपातादिकर्त्तारो मर्यादाभेदिनो हि ये
ते कृष्णे यान्त्यशौचाश्च कुहकाजीविनश्च
ये २५
असिपत्रवनं याति वनच्छेदी वृथैव यः
औरभ्रिको मृगव्याधो वह्निज्वाले पतन्ति
वै २६
यान्त्येते द्विज तत्रैव ये चापाकेषु
वह्निदाः २७
व्रतानां लोपको
यश्चस्वाश्रमाद्विच्युतश्च यः
सन्दंशयातनामध्ये पततस्तावुभावपि २८
दिवा स्वप्ने च स्कन्दन्ते ये नरा

ब्रह्मचारिणः
पुत्रैरध्यापिता ये च ते पतन्ति श्वभोजने २९
एते चान्ये च नरकाः शतशोथ सहस्रशः
येषु दुष्कृतकर्माणः पच्यन्ते यातनागताः ३०
यथैव पापान्येतानि तथान्यानि सहस्रशः भुज्यन्ते तानि पुरुषैर्नरकान्तरगोचरैः ३१
वर्णाश्रमविरुद्धं च कर्म कुर्वन्ति ये नराः
कर्मणा मनसा वाचा निरयेषु पतन्ति ते ३२
अधःशिरोभिर्दृश्यन्ते नारकैर्दिवि
देवताः
देवाश्चाधोमुखान्सर्वानधः पश्यन्ति
नारकान् ३३
स्थावराः क्रिमयोब्जाश्च पक्षिणः पशवो
नराः
धार्मिकास्त्रिदशास्तद्वन्मोक्षिणश्च
यथाक्रमम् ३४
सहस्रभागप्रथमा द्वितीयानुक्रमास्तथा
सर्वे ह्येते महाभाग
यावन्मुक्तिसमाश्रयाः ३५
यावन्तो जन्तवः स्वर्गे तावन्तो नरकौकसः पापकृद्याति नरकं प्रायश्चित्तपराङ्मुखः ३६

तस्मादहर्निशं विष्णु संस्मरन्पुरुषो मुने
न याति नरकं मर्त्यः संक्षीणाखिलपातकः ४५ मनः प्रीतिकरः स्वर्गो नरकस्तद्विपर्ययः नरकस्वर्गसंज्ञे वै पापपुण्ये द्विजोत्तम ४६
वस्त्वेकमेव दुःखाय सुखायेर्ष्यागमाय च
कोपाय च यतस्तस्माद्वस्तु वस्त्वात्मकं
कुतः ४७
तदेव प्रीतये भूत्वा पुनर्दुःखाय जायते
तदेव कोपाय यतः प्रसादाय च जायते ४८
तस्माद्दुःखात्मकं नास्ति न च
किंचित्सुखात्मकम्
मनसः परिणामोयं सुखदुःखादिलक्षणः ४९
ज्ञानमेव परं ब्रह्म ज्ञानं बन्धाय
चेष्यते
ज्ञानात्मकमिदं विश्वं न ज्ञानाद्विद्यते
परम् ५०
विद्याविद्येति मैत्रेय ज्ञानमेवोपधारय
५१
एवमेतन्मयाख्यातं भवतो मण्डलं भुवः
पातालानि च सर्वाणि तथैव नरका द्विज ५२
! पर्वताश्चैव द्वीपा वर्षाणि निम्नगाः
संक्षेपात्सर्वमाख्यातं किं भूयः
श्रोतुमिच्छसि ५३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो!

षष्ठोऽध्यायः ६

मैत्रैय उवाच
कथितं भूतलं ब्रह्मन्ममैतदखिलं त्वया
भुवर्लोकादिकाँ
ल्लोकाञ्छ्रोतुमिच्छाम्यहं मुने १
तथैव ग्रहसंस्थानं प्रमाणानि यथा तथा
समाचक्ष्व महाभाग तन्मह्यं परिपृच्छते २
श्रीपराशर उवाच
रविचन्द्रमसोर्यावन्मयूखैरवभास्यते
ससमुद्रसरिच्छैला तावती पृथिवी स्मृता ३
यावत्प्रमाणा पृथिवी विस्तारपरिमण्डलात् नभस्तावन्प्रमाणं वै व्यासमण्डलतो द्विज ४
भूमेर्यो जनलक्षे तु सौरं मैत्रेय
मण्डलम्
लक्षाद्दिवाकरस्यापि मण्डलं शशिनः
स्थितम् ५
पूर्णे शतसहस्रे तु योजनानां निशाकरात्
नक्षत्रमण्डलं
कृत्स्नमुपरिष्टात्प्रकाशते ६
द्वे लक्षे चोत्तरे ब्रह्मन् बुधो
नक्षत्रमण्डलात्
तावत्प्रमाणभागे तु बुधस्याप्युशनाः
स्थितः ७
अङ्गारकोपि शुक्रस्य तत्प्रमाणे

व्यवस्थितः
लक्षद्वये तु भौमस्य स्थितो देवपुरोहितः ८
सौरिर्बृहस्पतेश्चोर्ध्वं द्विलक्षे समवस्थितः
सप्तर्षिमण्डलं तस्माल्लक्षमेकं द्विजोत्तम ९
ऋषिभ्यस्तु सहस्राणां शतादूर्ध्वं
व्यवस्थितः
मेढीभूतः समस्तस्य ज्योतिश्चक्रस्य वै
ध्रुवः १०
त्रैलोक्यमेतत्कथितमुत्सेधेन महामुने
इज्याफलस्य भूरेषा इज्या चात्र
प्रतिष्ठिता ११
ध्रुवादूर्ध्वं महर्लोको यत्र ते
कल्पवासिनः
एकयोजनकोटिस्तु यत्र ते कल्पवासिनः १२
द्वे कोटी तु जनो लोको यत्र ते ब्रह्मणः सुताः
सनन्दनाद्याः प्रथिता मैत्रेयामलचेतसः १३
चतुर्गणोत्तरे चोर्ध्वं जनलोकात्तपः स्थितः
वैराजा यत्र ते देवाः स्थिता दाहविर्जिताः १४
षड्गुणेन तपोलोकात्सत्यलोको विराजते

अपुनर्मारका यत्र ब्रह्मलोको हि संस्मृतः १५
पादगम्यन्तु यत्किञ्चिद्वस्त्वस्ति पृथिवीमयम्
स भूर्लोकः समाख्यातो विस्तरोस्य मयोदितः १६
भूमिसूर्यान्तरं यच्च सिद्धादिमुनिसेवितम्
भुवर्लोकस्तु सोप्युक्तो द्वितीयो मुनिसत्तम १७
ध्रुवसूर्यान्तरं यच्च नियुतानि चतुर्दश स्वर्लोकः सोपि गदितो लोकसंस्थानचिन्तकैः १८
त्रैलोक्यमेतत्कृतकं मैत्रेय परिपठ्यते
जनस्तपस्तथा सत्यमिति चाकृतकं त्रयम् १९
कृतकाकृतयोर्मध्ये महर्लोक इति स्मृतः
शून्यो भवति कल्पान्ते योत्यन्तं न
विनश्यति २०
एते सप्त मया लोका मैत्रेय कथितास्तव
पातालानि च सप्तैव ब्रह्माण्डस्यैष
विस्तरः २१
एतदण्डकटाहेन तिर्यक् चोर्ध्वमधस्तथा कपित्थस्य यथा बीजं सर्वतो वै समावृतम् २२
दशोत्तरेण पयसा मैत्रेयांडं च तद्वृतम् सर्वोम्बुपरिधानोसौ वह्निना वेष्टितो

बहिः २३
वह्निश्च वायुना वायुर्मैत्रेय नभसा वृतः
भूतादिना नभः सोपि महता परहिवेष्टितः
देशोत्तराण्यश्षोआ!णि मैत्रेयैतानि सप्त
वै २४
महान्तं च समावृत्य प्रधानं समवस्थितम्
अनन्तस्य न तस्यान्तः संख्यानं चापि
विद्यते २५
तदन्तमसंख्यातप्रमाणं चापि वै यतः
हेतुभूतमसेषस्य प्रकृतिः सा परा मुने २६
अंडानां तु सहस्राणां सहस्राण्ययुतानि च
ईदृशानां तथा तत्र कोटिकोटिशतानि च २७
हारुण्यग्निर्यथा तैलं तिले
तद्वत्पुमानपि
प्रधानेऽवस्थितो व्यापी
चेतनात्मात्मवेदनः २८
प्रधानं च पुमांश्चैव सर्वभूतात्मभूतया
विष्णुशक्त्या महाबुद्धे वृतौ
संश्रयधर्मिणौ २९
तयोः सैव पृथग्भावकारणं संश्रयस्य च
क्षोभकारणभूता च सर्गकाले महामते ३०
यथा सक्तं जले वातो बिभर्त्ति कणिकाशतम्
शक्तिः सापि तथा विष्णोः
प्रधानपुरुषात्मकम् ३१
यथा च पादयोर्मूलस्कन्धशाखादिसंयुतः आदिबीजात्प्रभवति बीजान्यन्यानि वै ततः

३२
प्रभवन्ति ततस्तेभ्यः सम्भवन्त्यपरे द्रु माः
तेपि तल्लक्षणद्रव्यकारणानुगता मुने ३३
एवमव्याकृतात्पूर्वं जायन्ते महदादयः
विशेषान्तास्ततस्तेभ्यः संभवंत्यसुरादयः
तेभ्यश्च पुत्रास्तेषां च पुत्राणामपरे
सुताः ३४
बीजाद्वृक्षप्ररोहेण यथा नापचयस्तरोः
भूतानां भूतसर्गेण नैवास्त्यपचयस्तथा ३५
सन्निधानाद्यथाकाशकालाद्याः कारणं तरोः
तथैवापरिणामेव विश्वस्य भगवान्हरिः ३६
व्रीहिबीजे यथा मूलं नालं पत्राङ्कुरौ
तथा
काण्डकोषस्तु पुष्पं च क्षीरं तद्वच्च
तण्डुलाः ३७
तुषाः कणाश्च सन्तो वै
यान्त्याविर्भावमात्मनः
प्ररोहहेतुसामग्र्यमासाद्य मुनिसत्तम ३८
तथा कर्मस्वनेकेषु देवाद्याः समवस्थिताः
विष्णुशक्तिं समासाद्य प्ररोहमुपयान्ति
वै ३९
स च विष्णुः परं ब्रह्म यतः सर्वमिदं जगत् जगच्च यो यत्र चेदं यस्मिंश्च लयमेष्यति ४०
तद्ब्रह्म तत्परं धाम सदसत्परमं पदम्

यस्य सर्वमभेदेन यतश्चैतच्चराचरम् ४१
स एव मूलप्रकृतिर्व्यक्तरूपी जगच्च सः तस्मिन्नेव लयं सर्वं याति तत्र च तिष्ठति ४२
कर्त्ता क्रियाणां स च इज्यते क्रतुः स एवतत्कर्मफलं च तस्य स्रुगादियत्साधनमप्यश्षॐ हरेर्न किञ्चिद्व्यतिरिक्तमस्ति ४३
इति श्रीवुष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! सप्तमोऽध्यायः ७

श्रीपराशर उवाच व्याख्यातमेतद्ब्रह्माण्डसंस्थानं तव सुव्रत
ततः प्रमाणसंस्थाने सूर्यादीनां शृणुष्व
मे १
योजनानां सहस्राणि भास्करस्य रथो नव
ईषादण्डस्तथैवास्य द्विगुणो मुनिसत्तम २
सार्धकोटिस्तथा सप्त नियुतान्यधिकानि वै
योजनानां तु तस्याक्षस्तत्र चक्रं
प्रतिष्ठितम् ३
त्रिनाभिमति पञ्चारे
षण्णेमिन्यक्षयात्मके
संवत्सरमये कृत्स्नं कालचक्रं
प्रतिष्ठितम् ४
हयाश्च सप्तच्छन्दांसि तेषां नामानि मे

शृणु
गायत्री च बृहत्युष्णिग्जगती त्रिष्टुभेव च
अनुष्टुप्पंक्तिरित्युक्ता छंदांसि हरयो रवेः ५
चत्वारिंशत्सहस्रणिद्वितीयोऽक्षो
विवस्वतः
पञ्चान्यानि तु सार्धानि स्यन्दनस्य
महामते ६
अक्षप्रमाणमुभयोः प्रमाणं तद्युगार्द्धयो ह्रस्वोक्षस्तद्युगार्द्धेन ध्रुवाधारो
रथस्य वै
द्वितीयेक्षे तु तच्चक्रं संस्थितं मानसाचले ७
मानसोत्तरशैलस्य पूर्वतो वासवी पुरी
दक्षिणे तु यमस्यान्याप्रतीच्यां वरुणस्य
च
उत्तरेण च सोमस्य तासां नामानि मे शृणु ८
वस्वौकसारा शक्रस्य याम्या संयमनी तथा
पुरी सुखाजलेशस्य सोमस्य च विभावरी ९
काष्ठां गतो दक्षिणतः क्षिप्तेषुरिव
सर्पति
मैत्रेय भगवान्भानुर्ज्योतिषां
चक्रसंयुतः १०
अहोरात्रव्यवस्थानकारणं भगवान्रविः

देवयानः परः पन्था योगिनां क्लेशसंक्षये ११
दिवसस्य रविर्मध्ये सर्वकालं व्यवस्थितः सर्वद्वीपेषु मैत्रेय निशार्द्धस्य च
सन्मुखः १२
उदयास्तमने चैव सर्वकालं तु सम्मुखे
विदिशासु त्वश्षोआ!सु तथा ब्रह्मन्
दिशासु च १३
यैर्यत्र दृश्यते भास्वान्स तेषामुदयः स्मृतः
तिरोभावं च यत्रैति तत्रैवास्तमनं रवेः
१४
नैवास्तमनमर्कस्य नोदयः सर्वदा सतः उदयास्तमनाख्यं हि दर्शनादर्शनं रवेः १५
शक्रादीनां पुरे तिष्ठन् स्पृशत्येष
पुरत्रयम्
विकोणौ द्वौ विकोणस्थस्त्रीन् कोणान्द्वे
पुरे तथा १६
उदितो
वर्द्धमानाभिरामध्याह्नात्तपन्रविः ततः परं ह्रसन्तीभिर्गोभिरस्तं नियच्छति १७
उदयास्तमनाभ्यां च स्मृते पूर्वापरे दिशौ यावत्पुरस्तात्तपति तावत्पृष्ठे च पार्श्वयोः १८
ऋतेऽमरगिरेर्मेरोरुपरि ब्रह्मणः सभाम्

येये मरीचयोर्कस्य प्रयान्ति ब्रह्मणः सभाम्
तेते निरस्तास्तद्भासा प्रतीपमुपयान्ति वै १९
तस्माद्दिश्युत्तरस्यां वै दिवारात्रिः सदैव हि
सर्वेषां द्वीपवर्षाणां मेरुरुत्तरतो यतः २०
प्रभा विवस्वतो रात्रावस्तं गच्छति भास्करे
विशत्यग्निमतो रात्रौ
वह्निर्दूरात्प्रकाशते २१
वह्नेः प्रभा तथा भानुर्दिनेष्वाविशति
द्विज
अतीव वह्निसंयोगादतः सूर्यः प्रकाशते २२
तेजसी भास्कराग्नेये प्रकाशोष्णस्वरूपिणी परस्परानुप्रवेशादाप्यायेते दिवानिशम् २३
दक्षिणोत्तरभूम्यर्द्धे समुत्तिष्ठति भास्करे
अहोरात्रं विशत्यम्भस्तमः प्राकाश्यशीलवत् २४
आताम्रा हि भवत्यापो दिवानक्तप्रवेशनात् दिनं विशति चैवांभो भास्करेस्तमुपेयुषि तस्माच्छुक्ला भवन्त्यापो नक्तमह्नः

प्रवेशनात् २५
एवं पुष्करमध्येन यदा याति दिवाकरः
त्रिंशद्भागस्तु मेदिन्यास्तदा
मौहूर्त्तिकी गतिः २६
कुलालचक्रपर्यन्ते भ्रमन्नेष दिवाकरः
करोत्यहस्तथा रात्रिं विमुञ्चन्मेदिनीं
द्विजः २७
अयनस्योत्तरस्यादौ मकरं याति भास्करः ततः कुम्भं च मीनं च राशो! राश्यंतरं द्विज २८
त्रिष्वेतेष्वथ भुक्तेषु ततो वैषुवतीं गतिम्
प्रयाति सविता कुर्वन्नहोरात्रं ततः समम् २९
ततो रात्रिः क्षयं याति वर्द्धतेऽनुदिनं
दिनम् ३०
ततश्च मिथुनस्यान्ते परां काष्ठामुपागतः
राशिं कर्कटकं प्राप्य कुरुते
दक्षिणायनम् ३१
कुलालचक्रपर्यंतो यथाशीघ्रं प्रवर्त्तते
दक्षिणप्रक्रमे सूर्यस्तथा शीघ्रं
प्रवर्त्तते ३२
अतिवेगितया कालं वायुवेगबलाच्चरन्
तस्मात्प्रकृष्टां भूमिं तु कालेनाल्पेन
गच्छति ३३
सूर्यो द्वादशभिः शैघ्र्यानमुहूर्त्ते

दक्षिणायने
त्रयोदशार्द्धमृक्षाणामह्ना तु चरति द्विज
मुहूर्त्तैस्तावदृक्षाणि
नक्तमष्टादशैश्चरन् ३४
कुलालचक्रमध्यस्थो यथा मन्दं प्रसर्पति
तथोदगयने सूर्यः सर्पते मन्दविक्रमः ३५
तस्माद्दीर्घेण कालेन भूमिमल्पां तु
गच्छति
अष्टादशमुहूर्तं यदुत्तरायणपश्चिमम् ३६
अहर्भवति तच्चापि चरते मन्दविक्रमः ३७
त्रयोदशार्द्धमह्ना तु ऋक्षाणां चरते
रविः
मुहूर्त्तैस्तावदृक्षाणि रात्रौ
द्वादशभिश्चरन् ३८
अतो मन्दतरं नाभ्यां चक्रं भ्रमति वै यथा
मृत्पिण्ड इव मध्यस्थो ध्रुवो भ्रमति वै
तथा ३९
कुलालचक्रनाभिस्तु यथा तत्रैव वर्तते ध्रुवस्तथा हि मैत्रेय तत्रैव परिवर्तते ४०
उभयोः काष्ठयोर्मध्ये भ्रमतो मण्डलानि तु दिवा नक्तं च सूर्यस्य मन्दा शीघ्रा च वै गतिः ४१
मन्दाह्नि यस्मिन्नयने शीघ्रा नक्तं तदा गतिः

शीघ्रा निशि यदा चास्य तदा मंदा दिवा गतिः ४२
एक प्रमाणमेवैष मार्गं याति दिवाकरः
अहोरात्रेण यो भुंक्ते समस्ता राशयो
द्विज ४३
षडेव राशीन् यो भुंक्ते रात्रावन्यांश्च
षड्दिवा ४४
राशिप्रमाणजनिता दीर्घह्रस्वात्मता दिने तथा निशायां राशीनां प्रमाणैर्लघुदीर्घता ४५
दिनादेर्दिर्घह्रस्वत्वं तद्भोगेनैव
जायते
उत्तरे प्रक्रमे शीघ्रा निशि मंदा
गतिर्दिवा ४६
दक्षिणे त्वयने चैव विपरीतां विवस्वतः ४७
उषा रात्रिः
समाख्याताव्युष्टिश्चाप्युच्यते दिनम्
प्रोच्यते च तथा संध्या
उषाव्युष्ट्योर्यदन्तरम् ४८
संध्याकाले च संप्राप्ते रौद्रे
परमदारुणे
मन्देहा राक्षसा घोराः सूर्यमिच्छिन्ति
खादितुम् ४९
प्रजापतिकृतः शापस्तेषां मैत्रेय
रक्षसाम्
अक्षयत्वं शरीराणां मरणं च दिने दिने ५०

ततः सूर्यस्य तैर्युद्धं भवत्यत्यन्तदारुणम्
ततो द्विजोत्तमास्तोयं संक्षिपन्ति महामुने ५१
ॐकारब्रह्मसंयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम्
तेन दह्यन्ति ते पापा वज्रीभूतेन वारिणा ५२
अग्निहोत्रे हूयते या समन्त्रा प्रथमाहुतिः
सूर्योज्योतिः सहस्रांशु समा दीप्यति भास्करः ५३
ॐकारो भगवान्विष्णुस्त्रिधामा वचसां पतिः तदुच्चारणतस्ते तु विनाशं यांति राक्षसाः ५४
वैष्णुवॐशः परः सूर्यो योन्तर्ज्योतिरसंप्लवम्
अभियायक ॐकारस्तस्य तत्प्रेरकं परम् ५५
तेन संप्रेरितं ज्योतिरॐकारेणाथ
दीप्तिमत्
दहत्यश्षोरक्षांसि मन्देहाख्यान्यघानि
वै ५६
तस्मान्नोल्लंघनं कार्यं
संध्योपासनकर्मणः
स हन्ति सूर्यं सन्ध्याया नोपास्तिं
कुरुते तु यः ५७

ततः प्रयाति भगवान्ब्राह्मणैरभिरक्षितः वालखिल्यादिभिश्चैव जगतः पालनोद्यतः ५८
काष्ठा निमेषा दश पंच चैव त्रिंशच्च काष्ठा गणयेत्कलां च
त्रिंशत्कलश्चैव
भवेन्मुहूर्तस्तैस्त्रिंशता रात्र्यहनी समेते ५९
ह्रासवृद्धी त्वहर्भागैर्दिवसानां
यथाक्रमम्
सन्ध्यामुहूर्त्तमात्रा वै ह्रासवृद्धौ
समा स्मृता ६०
रेखाप्रभृत्यथादित्ये त्रिमुहूर्त्तगते
रवौ
प्रातः स्मृतस्ततः कालो भागश्चाह्नः स
पञ्चमः ६१
तस्मात्प्रातस्तनात्कालात्त्रिमुहूर्त्तस्तु सङ्गवः
मध्याह्नस्त्रिमुहूर्त्तस्तु
तस्मात्कालात्तु सङ्गवात् ६२
तस्मान्माध्याह्निकात्कालादपराह्ण इति
स्मृतः
त्रय एव मुहूर्त्तास्तु कालभागः स्मृतो
बुधैः ६३
आपराह्णे व्यतीते तु कालः सायाह्न एव च दशपञ्च मुहूर्तं वै मुहूर्तास्त्रय एव च ६४

दशपंच मुहूर्तं वै अहर्वैषुवतं स्मृतम् ६५
वर्द्धते ह्रसेत चैवाप्ययने दक्षिणोत्तरे
अहस्तु ग्रसते रात्रिं रात्रिर्ग्रसति
वासरम् ६६
शरद्वसन्तयोर्मध्ये विषुवं तु विभाव्यते
तुलामेषगते भानौ समरात्रिदिनं तु तत् ६७
कर्कटावस्थिते भानौ दक्षिणायनमुच्यते
उत्तरायणमप्युक्तं मकरस्थे दिवाकरे ६८
त्रिंशन्मुहूर्तं कथितमहोरात्रं तु
यन्मया
तानि पंचदश ब्रह्मन् पक्ष इत्यभिधीयते ६९
मासः पक्षद्वयेनोक्तो द्वौ मासौ चार्कजावृतुः
ऋतुत्रयं चाप्ययनं द्वेऽयने वर्षसंज्ञिते ७०
संवत्सरादयः पंच चतुर्मासविकल्पिताः निश्चयः सर्वकालस्य युगमित्यभिधीयते ७१ संवत्सरस्तु प्रथमो द्वितीयः परिवत्सरः इद्वत्सरस्तृतीयस्तु चतुर्थश्चानुवत्सरः वत्सरः पंचमश्चात्र कालोयं युगसंज्ञितः ७२
यः श्वेतस्योत्तरः शैलः शृङ्गवानिति विश्रुतः
त्रीणि तस्य तु शृंगाणि मैरयं शृगवान्स्मृतः ७३

दक्षिणं चोत्तरं चैव मध्यं वैषुवतं तथा शरद्वसंतयोर्मध्ये तद्भानुः प्रतिपद्यते मेषादौ च तुलादौ च मैत्रेय विषुवं स्मृतम् ७४
तदा तुल्यमहोरात्रं करोति तिमिरापहः दशपञ्च मुहूर्तं वै तदेतदुभयं स्मृतम् ७५
प्रथमे कृत्तिकाभागे यदा भास्वांस्तदा
शशी
विशाखानां चतुर्थेंशो! मुने
तिष्ठत्यसंशयम् ७६
विशाखानां यदा सूर्यश्चरत्यंशं तृतीयकम्
तदा चन्द्रं विजानीयात्कृत्तिकाशिरसि
स्थितम् ७७
तदैव विषुवाख्योऽयं कालः पुण्योऽभिधीयते तदा दानादि देयानि देवेभ्यः प्रयतात्मभिः ७८
ब्राह्मणेभ्यः पितृभ्यश्च मुखमेतत्तु
दानजम्
दत्तदानस्तु विषुवे कृतकृत्योभिजायते ७९
अहोरात्रार्द्धमासा तु कलाः काष्ठाः
क्षणास्तथा
पौर्णमासी तथा ज्ञेया अमावास्या तथैव च
सिनीवाली कुहूश्चैव एका चानुमतिस्तथा ८०
तपस्तपस्यौ मधुमाधवौ च शुक्रः शुचिश्चायनमुत्तरं स्यात्
नभोनभस्यौ च इषस्तथोर्जस्सहःसहस्याविति

दक्षिणं तत् ८१
लोका लोकश्च यश्शैलः प्रागुक्तो भवतो मया
लोकपालास्तु चत्वारस्तत्र तिष्ठन्ति
सुव्रताः ८२
सुधामा शङ्खपाच्चैव कर्दमस्यात्मजौ द्विज हिरण्यरोमा चैवान्यश्चतुर्थः केकुमानपि ८३
निर्द्वन्द्वा निरभीमाना निस्तन्द्रा निष्परिग्रहाः
लोकपालाः स्थिता ह्येते लोकालोके चतुर्दिशम् ८४
उत्तरं पदगस्त्यस्य अजवीथ्याश्च दक्षिणम् पितृयानः स वै पन्था वैश्वानरपथाद्बहिः ८५
तत्रासते महात्मान ऋषयो येऽग्निहोत्रिणः भूतारम्भकृतं ब्रह्म शंसन्तो ऋत्विगुद्यताः
प्रारभन्ते तु ये लोकास्तेषां पन्थाः स दक्षिणः ८६
चलितं ते पुनर्ब्रह्म स्थापयन्ति युगेयुगे
सन्तत्या तपसा चैव मर्यादाभिः श्रुतेन च ८७
जायमानास्तु पूर्वे च पश्चिमानां गृहेषु वै
पश्चिमाश्चैव पूर्वेषां जायन्ते

विधनेष्विह ८८
एवमावर्त्तमानास्ते तिष्ठन्ति
नियतव्रताः
सवितुर्दक्षिणं मार्गं श्रिता ह्याचन्द्र
तारकम् ८९
नागावीथ्युत्तरं यच्च सप्तर्षिभ्यश्च दक्षिणम्
उत्तरः सवितुः पंथा देवयानश्च स स्मृतः ९०
तत्र ते वासिनः सिद्धा विमला ब्रह्मचारिणः
सन्ततिं ते जुगुप्संति
तस्मान्मृत्युर्जितश्च तैः ९१
अष्टाशीतिसहस्राणि मुनीनामूर्ध्वरेतसाम्
उदक्पन्थनमर्यम्णः स्थिता
ह्याभूतसंप्लवम् ९२
ते संप्रयोगाल्लोभस्य मैथुनस्य च
वर्जनात्
इच्छाद्वेषाप्रवृत्त्या च
भूतारम्भविवर्जनात् ९३
पुनश्च
कामासंयोगाच्छब्दादेर्दोषदर्शनात्
इत्येभिः कारणैः शुद्धास्तेमृतत्वं हि
भेजिरे ९४
आभूतसंप्लवं स्थानममृतत्वं विभाव्यते त्रैलोक्यस्थितिकालोयमपुनर्मार उच्यते

९५
ब्रह्महत्याश्वमेधाभ्यां पापपुण्यकृतो विधिः
आभूतसंप्लवान्तन्तु फलमुक्तं तयोर्द्विज ९६
यावन्मात्रे प्रदेशो! तु मैत्रेयावस्थितो ध्रुवः
क्षयमायाति तावत्तु भूमेराभूतसंप्लवात् ९७
ऊर्ध्वोत्तरमृषिभ्यस्तु ध्रुवो यत्र व्यवस्थितः
एतद्विष्णुपदं दिव्यं तृतीयं व्योम्नि भासुरम् ९८
निर्धूतदोषपङ्कानां यतीनां संयतात्मनाम् स्थानं तत्परमं विप्र पुण्यपापरिक्षये ९९
अपुण्यपुण्योपरमे क्षीणाश्षोआ!प्तिहेतवः यत्र गत्वा न शोचन्ति तद्विष्णोः परमं पदम् १००
धर्मध्रुवाद्यास्तिष्ठन्ति यत्र ते
लोकसाक्षिणः
तत्सार्ष्ट्योत्पन्नयोगर्धिस्तद्विष्णोः परमं पदम् १०१
यत्रोतमेतत्प्रोतं च यद्भूतं सचराचरम्
भाव्यं य विश्वं मैत्रेय तद्विष्णोः परमं
पदम् १०२

दिवीव चक्षुराततं योगिनां तन्मयात्मनाम् विवेकज्ञानदृष्टं च तद्विष्णोः परमं पदम् १०३
यस्मिन्प्रतिष्ठितो भास्वान्मेढीभूतः स्वयं ध्रुवः
ध्रुवे च सर्वज्योतींषि ज्योतिष्वम्भोमुचो द्विज १०४
मेघेषु संगता वृष्टिर्वृष्टेः सृष्टेश्च पोषणम्
आप्यायनं च सर्वेषां देवादीनां महामुने १०५
ततश्चाज्याहुतिद्वारा पोषितास्ते हविर्भुजः
वृष्टेः कारणतां यांति भूतानां स्थितये पुनः १०६
एवमेतत्पदं विष्णोस्तृतीयममलात्मकम् आधारभूतं लोकानां त्रयाणां वृष्टिकारणम् १०७
ततः प्रभवति ब्रह्मन्सर्वपापहरा सरित् गंगा देवांगनांगानामनुलेपनपिञ्जरा १०८
वामपादाम्बुजांगुष्ठनखस्रोतोविनिर्गताम्
विष्णोर्बिभर्त्ति यां भक्त्या
शिरसाहर्निशं ध्रुवः १०९
ततः सप्तर्षयो यस्याः प्राणायामपरायणाः
तिष्ठन्ति वीचिमालाभिरुह्यमानजटाजले ११०

वार्योघैः संततैर्यस्याः प्लावितं शशिमण्डलम्
भूयोधिकतरां कांतिं वहत्येतदुह क्षये १११
मेरुपृष्टे पतत्युच्चैर्निष्क्रांता शशिमण्डलात्
जगतः पावनार्थाय प्रयाति च चतुर्दिशम् ११२
सीता चालकनन्दा च चक्षुर्भद्रा च संस्थिता
एकैव या चतुर्भेदा दिग्भेदगतिलक्षणा ११३ भेदं चालकनन्दाख्यं यस्याः शर्वोपि दक्षिणाम्
दधार शिरसा प्रीत्या वर्षाणामधिकं शतम् ११४
शम्भोर्जटाकलापाच्च विनिष्क्रान्तास्थिशर्कराः प्लावयित्वा दिवं निन्ये या पापान्सगरात्मजान् ११५
स्नातस्य सलिले यस्याः सद्यः पापं
प्रणश्यति
अपूर्वपुण्यप्राप्तिश्च सद्यो मैत्रेय
जायते ११६
दत्ताः पितृभ्यो यत्रापस्तनयैः श्रद्धयान्वितैः
समाशतं प्रयच्छंति तृप्तिं मैत्रेय

दुर्लभाम् ११७
यस्यामिष्ट्वा महायज्ञैर्यज्ञेशं
पुरुषोत्तमम्
द्विज भूपाः परां सिद्धिमवापुर्दिवि चेह
च ११८
स्नानाद्विधूतपापाश्च यज्जलैर्यतयस्तथा केशवासक्तमनसः प्राप्ता निर्वाणमुत्तमम् ११९
श्रुताऽभिलषिता दृष्टा स्पृष्टा पीताऽवगाहिता
या पावयति भूतानि कीर्तिता च दिनेदिने १२०
गंगागंगेति यैर्नाम योजनानां शतष्वपि स्थितैरुच्चारितं हन्ति पापं जन्मत्रयार्जितम् १२१
यतः सा पावनायालं त्रयाणां जगतामपि समुद्भूता परं तत्तु तृतीयं भगवत्पदम् १२२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! ऽष्टमोऽध्यायः ८

श्रीपारशर उवाच
तारामयं भगवतः शिशुमाराकृति प्रभोः दिवि रूपं हरेर्यत्तु तस्य पुच्छे स्थितो ध्रुवः १
सैष भ्रमन् भ्रामयति चन्द्रा

दित्यादिकान् ग्रहान्
भ्रमन्तमनु तं यान्ति नक्षत्राणि च चक्रवत् २
सूर्याचन्द्रमसौ तारा नक्षत्राणि ग्रहैः
सह
वातानीकमयैर्बन्धैर्ध्रुवे बद्धानि तानि
वै ३
शिशुमाराकृति प्रोक्तं यद्रूपं
ज्योतिषां दिवि
नारायणोऽयनं धाम्नां तस्याधारः स्वयं
हृदि ४
उत्तानपादपुत्रस्तु तमाराध्य जगत्पतिम्
स तारा शिशुमारस्य ध्रुवः पुच्छे
व्यवस्थितः ५
आधारः शिशुमारस्य सर्वाध्यक्षो जनार्दनः
ध्रुवस्य शिशुमारस्तु ध्रुवे
भानुर्व्यवस्थितः ६
तदाधारं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम् ७
येन विप्र विधानेन तन्ममैकमनाः शृणु
विवस्वानष्टभिर्मासैरादायापो रसात्मिकाः
वर्षत्यम्बु ततश्चान्नमन्नादप्यखिलं
जगत् ८
विवस्वानंशुभिस्तीक्ष्णैरादाय जगतो जलम् सोमं पुष्णात्यथेन्दुश्च वायुनाडीमयैर्दिवि नालैर्विक्षिपतेऽभ्रेषु

धूमाग्न्यनिलमूर्तिषु ९
न भ्रश्यन्ति यतस्तेभ्यो जलान्यभ्राणि तान्यतः
अभ्रस्थाः प्रपतंत्यापो वायुना
समुदीरिताः
संस्कारं कालजनितं मैत्रेयासाद्य
निर्मलाः १०
सरित्समुद्रभौमास्तु तथापः
प्राणिसम्भवाः
चतुष्प्रकारा भगवानादत्ते सविता मुने ११
आकाशगंगासलिलं तथादायगभस्तिमान्
अनभ्रगतमेवोर्व्यां सद्यः क्षिपति
रश्मिभिः १२
तस्य संस्पर्शनिर्धूतपापपंको द्विजोत्तम
न याति नरकं मर्त्यो दिव्यं स्नानं हि
तत्स्मृतम् १३
दृष्टसूर्यं हि यद्वारि पतत्यभ्रैर्विना दिवः
आकाशगंगासलिलं तद्गोभिः क्षिप्यते रवेः १४
कृत्तिकादिषु ऋक्षेषु विषमेषु च यद्दिवः दृष्टार्कपतितं ज्ञेयं तद्गांगं दिग्गजोज्झितम् १५
युग्मर्क्षेषु च यत्तोयं पतत्यर्कोज्झितं दिवः
तत्सूर्यरश्मिभिः सर्वं समादाय निरस्यते

१६
उभयं पुण्यमत्यर्थं नृणां पापभयापहम् आकाशगंगासलिलं दिव्यं स्नानं महामुने १७ यत्तु मैघैः समुत्सृष्टं वारि तत्प्राणिनां द्विज
पुष्णात्यौषधयः सर्वा जीवनायामृतं हि तत् १८
तेन वृद्धिं परां नीतः सकलश्चौषधीगणः साधकः फलपाकान्तः प्रजानां द्विज जायते १९
तेन यज्ञान्यथाप्रोक्तान्मानवाः शास्त्रचक्षुषः
कुर्वन्त्यहरहस्तैश्च देवानाप्याययन्ति ते २०
एवं यज्ञाश्च वेदाश्च वर्णाश्च द्विजपूर्वकाः
सर्वे देवनिकायाश्च सर्वे भूतगणाश्च ये २१
वृष्ट्या धृतमिदं सर्वमन्नं निष्पाद्यते यया
सापि निष्पाद्यते वृष्टिः सवित्रा मुनिसत्तम २२
आधारभूतः सवितुर्ध्रुवो मुनिवरोत्तम ध्रुवस्य शिशुमारोऽसौ सोपि नारायणात्मकः २३
हृदि नारायणस्तस्य शिशुमारस्य संस्थितः

बभर्त्ता सर्वभूतानामादिभूतः सनातनः २४ इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! नवमोऽध्यायः ९

श्रीपराशर उवाच
त्र्यशीतिमण्डलशतं काष्ठयोरन्तरं द्वयोः
आरोहणावरोहाभ्यां भानोरब्देन या गतिः १
स रथोधिष्ठितो देवैरादित्यै ऋषिभिस्तथा
गन्धर्वैरप्सरोभिश्च
ग्रामणीसर्पराक्षसैः २
धाता क्रतुस्थला चैव पुलस्त्यो
वासुकिस्तथा
रथभृद्ग्रामणीर्हेतिस्तुम्बुरुश्चैव
सप्तमः ३
एते वसन्ति वै चैत्रे मधुमासे सदैव हि मैत्रेय स्यन्दने भानोः सप्तमासाधिकारिणः ४
अर्यमा पुलहश्चैव रथौजाः पुञ्जिकस्थला प्रहेतिः कच्छवीरश्व नारदश्च रथे रवेः ५ माधवे निवसन्त्येते शुचिसंज्ञे निबोध मे ६
मित्रोत्रिस्तक्षको रक्षः पौरुषेयोथ मेनका
हाहा रथस्वनश्चैव मैत्रेयैते वसन्ति वै ७ वरुणो वसिष्ठो रम्भा च सहजन्या हुहूरथः

रथचित्रस्तथा शुक्रे वसन्त्याषाढसंज्ञके ८
इन्द्रो विश्वासुः स्रोता एलापुत्रस्तथांगिराः
प्रम्लोचा च नभस्येते सप्तिश्चार्के
वसन्ति वै ९
विवस्वानुग्रसेनश्च भृगुरापूरणस्तथा
अनुम्लोचा शंखपालो व्याघ्रो भाद्रपदे
तथा १०
पूषा च सुरुचिर्वातो गौतमोथ धनञ्जयः
सुषेणोऽन्यो घृताची च वसन्त्याश्वयुजे
रवौ ११
विश्वावसुर्भरद्वाजः पर्जन्यैरावतौ तथा
विश्वाची सेनजिच्चापि कार्त्तिके च
वसन्ति वै १२
अंशः काश्यपतार्क्ष्यास्तु
महापद्मस्तथोर्वशी
चित्रसेनस्तथा
विद्युन्मार्गशीर्षेधिकारिणः १३
क्रतुर्भगस्तथोर्णायुः स्फूर्जः
कार्कोटकस्तथा
अरिष्टनेमिश्चैवान्या
पूर्वाचित्तिर्वराप्सराः १४
पौषमासे वसन्त्येते सप्तभास्करमण्डले
लोकप्रकाशनार्थाय विग्रवर्याधिकारिणः १५
त्वष्टाथ जमदग्निश्च कम्बलोथ तिलोत्तमा

ब्रह्मोपेतोथ ऋतजिद्धृतराष्ट्रोथ सप्तमः १६
माघमासे वसन्त्येते सप्त मैत्रेय भास्करे श्रूयतां चापरे सूर्ये फाल्गुने निवसन्ति ये १७
विष्णुरश्वतरो रम्भा सूर्यवर्चाश्च
सत्यजित्
विश्वामित्रस्तथा रक्षो यज्ञोपेतो
महामुने १८
मासेष्वेतेषु मैत्रेय वसन्त्येते तु
सप्तकाः
सवितुर्मण्डले
ब्रह्मन्विष्णुशक्त्युपबृंहिताः १९
स्तुवन्ति मुनयः सूर्यं गंधर्वैर्गीयते
पुरः
नृत्यन्त्यप्सरसो यान्ति
सूर्यस्यानुनिशाचराः २०
वहन्ति पन्नगा यक्षैः
क्रियतेऽभीषुसंग्रहः २१
वालखित्यास्तथैवैनं परिवार्य समासते २२
सोयं सप्तगणः सूर्यमण्डले मुनिसत्तम हिमोष्णवारिवृष्टीनां हेतुः स्वसमयं गतः २३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! दशमोऽध्यायः १०

मैत्रेय उवाच
यदेतद्भगवानाह गणः सप्तविधो रवेः मण्डले हिमतापादेः कारणं तन्मया श्रुतम् १
व्यापारश्चापि कथितो गन्धर्वोरगरक्षसाम् ऋषीणां वालखिल्यानां तथैवाप्सरसां गुरो २
यक्षाणां च रथे भानोर्विष्णुशक्तिधृतात्मनाम्
किं चादित्यस्य यत्कर्म तन्नात्रोक्तं त्वया मुने ३
यदि सप्तगणो वारि हिममुष्णं च वर्षति तत्किमत्र रवेर्येन वृष्टिः सूर्यादितीर्यते
विवस्वानुदितो मध्ये यात्यस्तमिति किं जनः
ब्रवीत्येतत्समं कर्म यदि सप्तगणस्य तत् ५
पराशर उवाच
मैत्रेय श्रूयतामेतद्यद्भवान्परिपृच्छति यथा सप्तगणोप्येकः प्राधान्येनाधिको रविः ६
सर्वशक्तिः परा विष्णो ऋग्यजुःसामसंज्ञिता
सैषा त्रयी तपत्यंहो जगतश्च हिनस्ति या ७ सैष विष्णुः स्थितः स्थित्यां जगतः

पालनोद्यतः
ऋग्यजुः सामभूतोन्तः सवितुर्द्विजतिष्ठति ८
मासिमासि रविर्योयस्तत्र तत्र हि सा परा त्रयीमयी विष्णुशक्तिरवस्थानं करोति वै ९
ऋचस्तुवन्ति पूर्वाह्णे मध्याह्नेथ यजूंषि वै
बृहद्रथन्तरादीनि सामान्यह्नःक्षये रविम् १०
अंगमेषा त्रयी विष्णो ऋग्यजुः सामसंज्ञिता
विष्णुशक्तिरवस्थानं सदादित्ये करोति सा ११
न केवलं रवेः शक्तिर्वैष्णवी सा त्रयीमयी ब्रह्माथ पुरुषो रुद्र स्त्रयमेतत्त्रयीमयम् १२
सर्गादौ ऋङ्मयो ब्रह्मा स्थितौ विष्णुर्यजुर्मयः
! साममयोन्ताय तस्मात्तस्याशुचिर्ध्वनिः १३
एवं सा सात्त्विकी शक्तिर्वैष्णवी या त्रयीमयी
आत्मसप्तगणस्थं तं भास्वंतमधितिष्ठति १४ तया चाधिष्ठितः सोपि जाज्वलीति स्वरश्मिभिः

तमः समस्तजगतां नाशं नयति चाखिलम् १५
स्तुवन्ति चैनं मुनयो गन्धर्वैर्गीयते
पुरः
नृत्यन्त्योऽप्सरसो यान्ति तस्य चानु
निशाचराः १६
वहन्ति पन्नगा यक्षैः
क्रियतेऽभीषुसंग्रहः
वालखिल्यास्तथैवैनं परिवार्य समासते १७
नोदेता नास्तमेता च कदाचिच्छक्तिरूपधृक्
विष्णुर्विष्णोः पृथक् तस्य
गणास्सप्तविधोऽप्ययम् १८
स्तम्भस्थदर्पणस्येव योऽयमासन्नतां गतः छायादर्शनसंयोगं स तं प्राप्नोत्यथात्मनः १९
एवं सा वैष्णवी शक्तिर्नैवापैति ततो
द्विज
मासानुमासं भास्वन्तमध्यास्ते तत्र
संस्थितम् २०
पितृदेवमनुष्यादीन्स सदाप्याययन्प्रभुः
परिवर्तत्यहोरात्रकारणं सविता द्विज २१
सूर्यरश्मिसुषुम्णायस्तर्पितस्तेन चन्द्रमाः
कृष्णपक्षेमरैः शश्वत्पीयते वै सुधामयः २२
पीतं तं द्विकलं सोमं कृष्णपक्षक्षये द्विज

पिबन्ति पितरस्तेषां भास्करात्तर्पणं तथा २३
आदत्ते रश्मिभिर्यतु क्षितिसंस्थं रसं रविः
तमुत्सृजति भूतानां पुष्ट्यर्थं
सस्यवृद्धये २४
तेन प्रीणात्यशेषाणि भूतानि भगवान्रविः
पितृदेवमनुष्यादीनेवमाप्याययत्यसौ २५
पक्षतृप्तिं तु देवानां पितॄणां चैव
मासिकीम्
शश्वत्तृप्तिं च मर्त्यानां मैत्रेयार्कः
प्रयच्छति २६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंश एकादशोऽध्यायः ११

श्रीपराशर उवाच
रथस्त्रिचक्रः सोमस्य कुन्दाभास्तस्य
वाजिनः
वामदक्षिणतो युक्ता दश तेन चरत्यसौ १
वीथ्याश्रयाणि ऋक्षाणि ध्रुवाधारेण
वेगिना
ह्रासवृद्धिक्रमस्तस्य रश्मीनां
सवितुर्यथा २
अर्कस्येव हि तस्याश्वाः सकृद्युक्ता वहन्ति ते
कल्पमेकं मुनिश्रेष्ठ वारीगर्भसमुद्भवाः

३
क्षीणं पीतं सुरैः सोममाप्याययति दीप्तिमान्
मैत्रेयैककलं सन्तं रश्मिनैकेन भास्करः ४
क्रमेण येन पीतोऽसौ देवैस्तेन निशाकरम् आप्याययत्यनुदिनं भास्करो वारितस्करः ५ संभृतं चार्धमासेन तत्सोमस्थं सुधामृतम् पिबन्दि देवा मैत्रेय सुधाहारा यतोऽमराः ६
त्रयास्त्रिंशत्सहस्राणि त्रयस्त्रिंशच्छतानि च त्रयस्त्रिंशत्तथा देवाः पिबन्ति क्षणदाकरम् ७
कलाद्वयावशिष्टस्तु प्रविष्टः
सूर्यमण्डलम्
अमाख्यारर्श्मौ वसति अमावास्या ततः
स्मृता ८
अप्सु तस्मिन्नहोरात्रे पूर्वं विशति
चंद्रमाः
ततो वीरुत्सु वसति प्रयात्यर्कं ततः
क्रमात् ९
छिनत्ति वीरुधो यस्तु वीरुत्संस्थे
निशाकरे
पत्रं वा पातयत्येकं ब्रह्महत्यां स
विन्दति १०

सोमं पञ्चदशो! भागे किंचिच्छिष्टे कलात्मके
अपराह्णे पितृगणा जघन्यं पर्युपासते ११ पिबन्ति द्विकलाकारं शिष्टा तस्य कला तु या
सुधामृतमयी पुण्या तामिन्दोः पितरो मुने १२
निस्सृतं तदमावास्यां गभस्तिभ्यः सुधामृतम्
मासं तृप्तिमवाप्याग्र्यां पितरः सन्ति निर्वृताः
सौम्या बर्हिषदश्चैव अग्निष्वात्ताश्च ते
त्रिधा १३
एवं देवान् सिते पक्षे कृष्णपक्षे तथा
पितॄन्
वीरुधश्चामृतमयैः शीतैरप्परमाणुभिः १४
वीरुधौषधिनिष्पत्त्या मनुष्यपशुकीटकान्
आप्याययति शीतांशुः प्राकाश्याह्लादनेन
तु १५
वाय्वग्निद्रव्यसंभूतो रथश्चन्द्र
सुतस्य च
पिशंगैस्तुरगैर्युक्तः
सोष्टाभिर्वायुवेगिभिः १६
सवरूथः सानुकर्षो युक्तो भूसंभवैर्हयैः सोपासंगपताकस्तु शुक्रस्यापि रथो महान् १७

अष्टाश्वः काञ्चनः श्रीमान्भौमस्यापि रथो महान्
पद्मरागारुणैरश्वैः संयुक्तो वह्निसम्भवैः १८
अष्टाभिः पांडुरैर्युक्तो वाजिभिः कांचनो
रथः
तस्मिंस्तिष्ठति वर्षान्ते राशौराशौ
बृहस्पतिः १९
आकाशसम्भवैरश्वौः शबलैः स्यन्दनं युतम्
तमारुह्य शनैर्याति मन्दगामीशनैश्चरः २०
स्वर्भानोस्तुरगा ह्यष्टौ भृंगाभा धूसरं
रथम्
सकृद्युक्तास्तु मैत्रेय वहन्त्यविरतं
सदा २१
आदित्यान्निस्सृतो राहुः सोमं गच्छति पर्वसु
आदित्यमेति सोमाच्च पुनः सौरेषु पर्वसु
२२
तथा केतुरथस्याश्वा अप्यष्टौ वातरंहसः
पलालधूमवर्णाभा लाक्षारसनिभारुणाः २३
एते मया ग्रहाणां वै तवाख्याता रथा नव
सर्वे ध्रुवे महाभाग प्रबद्धा
वायुरश्मिभिः २४
ग्रहर्क्षताराधिष्ण्यानि ध्रुवे बद्धान्यश्षोतः
भ्रमन्त्युचितचारेण मैत्रेयानिलरश्मिभिः

२५
यावान्त्यश्चैव तारास्ता तावन्तो वातरश्मयः
सर्वे ध्रुवे निबद्धास्ते भ्रमन्तो भ्रामयन्ति तम् २६
तैलपीडा यथा चक्रं भ्रमन्तो भ्रामयन्ति
वै
तथा भ्रमन्ति ज्योतींषि वातविद्धानि
सर्वशः २७
अलातचक्रवद्यान्ति वातचक्रेरितानि तु यस्माज्योतींषि वहति प्रवहस्तेन स स्मृतः २८
शिशुमारस्तु यः प्रोक्तः स ध्रुवो यत्र तिष्ठति
सन्निवेशं च तस्यापि शृणुष्व मुनिसत्तम २९
यदह्ना कुरुते पापं तं दृष्ट्वा निशि मुच्यते
यावन्त्यश्चैव तारास्ताः शिशुमाराश्रिता दिवि
तावन्त्येव तु वर्षाणि जीवत्यभ्यधिकानि च ३०
उत्तानपादस्तस्याधो विज्ञेयो ह्युत्तरो हनुः
यज्ञोऽधरश्च विज्ञेयो धर्मो मूर्द्धानमाश्रितः ३१

हृदि नारायणश्चास्ते अश्विनौ पूर्वपादयोः वरुणश्चार्यमा चैव पश्चिमे तस्य सक्थिनी ३२
शिश्नः संवत्सरस्तस्य मित्रोऽपानं समाश्रितः ३३
पुच्छेग्निश्च महेन्द्रश्च कश्यपोथ ततो ध्रुवः
तारका शिशुमारस्य नास्तमेति चतुष्टयम् ३४
इत्येष सन्निवेशोऽयं पृथिव्या ज्योतिषां तथा
द्वीपानामुदधीनां च पर्वतानां च कीर्तितः ३५
वर्षाणां च नदीनां च ये च तेषु वसन्ति वै तेषां स्वरूपमाख्यातं संक्षेपः श्रूयतां
पुनः ३६
यदम्बु वैष्णवः कायस्ततो विप्र वसुन्धरा
पद्माकारा समुद्भूता
पर्वताब्ध्यादिसंयुता ३७
ज्योतींषि विष्णुर्भुवनानि
विष्णुर्वनानि विष्णुर्गिरयो दिशश्च
नद्यः समुद्राश्च स एव सर्वं यदस्ति
यन्नास्ति च विप्रवर्य ३८
ज्ञानस्वरूपो
भगवान्यतोसावश्षोमूर्त्तिर्न तु वस्तुभूतः

ततो हि शैलाब्धिधरादिभेदाञ्जानीहि विज्ञानविजृम्भितानि ३९
यदा तु शुद्धं निजरूपि सर्वं कर्मक्षये
ज्ञानमपास्तदोषम्
तदा हि संकल्पतरोः फलानि भवन्ति नो
वस्तुषु वस्तुभेदाः ४०
वस्त्वस्ति किं
कुत्रचिदादिमध्यपर्यन्तहीनं सततैकरूपम्
यच्चान्यथात्वं द्विज याति भूयो न तत्तथा
तत्र कुतो हि तत्त्वम् ४१
मही घटत्वं घटतः कपालिका कपालिकाचूर्णरजस्ततोऽणुः
जनैः
स्वकर्मस्तिमितात्मनिश्चयैरालक्ष्यते
ब्रूहि किमत्र वस्तु ४२
तस्मान्न विज्ञानमृतेस्ति किंचित्क्वचित्कदाचिद्द्विज वस्तुजातम् ।
विज्ञानमेकं
निजकर्मभेदविभिन्नचित्तेर्बहुधाभ्युपेतम् ४३
ज्ञानं विशुद्धं विमलं विशो
कमश्षोलोभादिनिरस्तसङ्गम्
एकं सदैकं परमः परेशः स वासुदेवो न
यतोन्यदस्ति ४४
सद्भाव एवं भवतो मयोक्तो ज्ञानं यथा

सत्यमसत्यमन्यत्
एतत्तु यत्संव्यवहारभूतं तत्रापि चोक्तं भुवनाश्रितं ते ४५
यज्ञः पशुर्वह्निरश्षोऋत्विक्सोमः सुराः
स्वर्गमयश्च कामः
इत्यादिकर्माश्रितमार्गदृष्टं
भूरादिभोगाश्च फलानि तेषाम् ४६
यच्चैतद्भुवनगतं मया तवोक्तं सर्वत्र व्रजति हि तत्र कर्मवश्यः
ज्ञात्वैवं ध्रुवमचलं सदैकरूपं तत्कुर्याद्विशति हि येन वासुदेवम्४७ इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! द्वादशोऽध्यायः १२

मैत्रेय उवाच
भगवन्सम्यगाख्यातं यत्पृष्टोसि मया किल भूसमुद्रादिसरितां संस्थानं ग्रहसं स्थितिः १
विष्ण्वाधारं यथा चैतत्त्रैलोक्यं
समवस्थितम्
परमार्थस्तु ते प्रोक्तो यथाज्ञानं
प्रधानतः २
यत्त्वेतद्भगवानाह भरतस्य महीपतेः
श्रोतुमिच्छामि चरितं
तन्ममाख्यातुमर्हसि ३
भरतः स महीपालः सालग्रामेऽवसत्किल

योगयुक्तः समाधाय वासुदेवे सदा मनः ४
पुण्येदेशप्रभावेन ध्यायतश्च सदा हरिम्
कथं तु नाऽभवन्मुक्तिर्यदभूत्स द्विजः
पुनः ५
विप्रत्वे च कृतं तेन यद्भूयः सुमहात्मना भरतेन मुनिश्रेष्ठ तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ६
श्रीपराशर उवाच
सालग्रामे महाभागो भगवन्न्यस्तमानसः
स उवास चिरं कालं मैत्रेय पृथिवीपतिः ७
अहिंसादिष्वश्षोए!षु गुणेषु गुणिनां वरः
अवाप परमां काष्ठां मनसश्चापि संयमे ८
यज्ञेशाच्युत गोविन्द माधवानन्त केशव कुष्ण विष्णो हृषीकेश वासुदेव नमोस्तु ते ९
इति राजाह भरतो हरेर्नामानि केवलम्
नान्यज्जगाद मैत्रेय किंचित्स्वप्रान्तरेपि च
एतत्पदन्तदर्थं च विना नान्यदचिंतयत् १०
समित्पुष्पकुशादानं चक्रे देवक्रियाकृते
नान्यानि चक्रे कर्माणि निस्सङ्गो
योगतापसः ११
जगाम सोभिषेकार्थमेकदा तु महानदीम्
सस्नौ तत्र तदा चक्रे
स्नानस्यानन्तरक्रियाः १२
अथाजगाम तत्तीरं जलं पातुं पिपासिता

आसन्नप्रसवा ब्रह्मन्नेकैव हरिणी वनात् १३
ततः समभवत्तत्र पीतप्राये जले तथा सिंहस्य नादः सुमहान्सर्वप्राणिभयंकरः १४
ततः सा सहसा त्रासादाप्लुता निम्नगातटम्
अत्युच्चारोहणेनास्या नद्यां गर्भः पपात
ह १५
तमूह्यमानं वेगेन वीचिमालापरिप्लुतम्
जग्राह स नृपो गर्भात्पतितं मृगपोतकम् १६
गर्भप्रच्युतिदोषेण प्रोत्तुङ्गाक्रमणेन
च
मैत्रेय सापि हरिणी पपात च ममार च १७
हरिणीं तां विलोक्याथ विपन्नां तृपतापसः
मृगपोतं समादाय निजमाश्रममागतः १८
चकारानुदिनं चासौ मृगपोतस्य वै नृपः
पोषणं पुष्यमाणश्च स तेन ववृधे मुने १९
चचाराश्रमपर्यन्ते तृणानि गहनेषु सः
द्वरं गत्वा च शार्दूलत्रासादभ्याययौ
पुनः २०
प्रातर्गत्वातिदूरं च
सायमायात्यथाश्रमम्
पुनश्च भरतस्याभूदाश्रमस्योटजाऽजिरे २१
तस्य तस्मिन्मृगे दूरसमीपपरिवर्तिनि
आसीच्चेतः समासक्तं न ययावन्यतो द्विज २२
विमुक्तराज्यतनयः प्रोज्झिताश्षोबान्धवः

ममत्वं स चकारोच्चैस्तस्मिन्हरिणबालके २३
किं वृकैर्भक्षितो व्याघ्रैः किं सिंहेन
निपातितः
चिरायमाणे निष्क्रान्ते तस्यासीदिति
मानसम् २४
एषा वसुमती तस्य खुराग्रक्षतकर्बुरा २५
प्रीतये मम जातोसौ क्व ममैणकबालकः विषाणाग्रेण मद्बाहुं कण्डूयनपरो हि सः क्षेमेणाभ्यागतोरण्यादपि मां सुखयिष्यति
२६
एते लूनशिखास्तस्य दशनैरचिरोद्गतैः
कुशाः काशा विराजन्ते बटवः सामागा इव २७
इत्थं चिरगते तस्मिन्स चक्रे मानसं मुनिः
प्रीतिप्रसन्नवदनः पार्श्वस्थे
चाभवन्मृगे २८
समाधिभङ्गस्तस्यासीत्तन्मयत्वादृतात्मनः
सन्त्यक्तराज्यभोगर्द्धिस्वजनस्यापि
भूपतेः २९
चपलं चपले तस्मिन्दूरगं दूरगामिनि
मृगपोतेऽभवच्चित्तं स्थैर्यवत्तस्य
भूपतेः ३०
कालेन गच्छता सोऽथ कालं चक्रे महीपतिः पितेव सास्रं पुत्रेण मृगपोतेन वीक्षितः ३१

मृगमेव तदाद्राक्षीत्त्यजन्प्राणानसावपि तन्मयत्वेन मैत्रेय नान्यत्किंचिदचिन्तयत् ३२
ततश्च तत्कालकृतां भावनां प्राप्य
तादृशीम्
जम्बूमार्गे महारण्ये जातो जातिस्मरो
मृगः ३३
जातिस्मरत्वादुद्विग्नः संसारस्य
द्विजोत्तम
विहाय मातरं भूयः सालग्राममुपाययौ ३४
शुष्कैस्तृणैस्तथा पर्णैः स कुर्वन्नात्मपोषणम् मृगत्वहेतुभूतस्य कर्मणो निष्कृतिं ययौ ३५
तत्र चोत्सृष्टदेहोसौ जज्ञे जातिस्मरो द्विजः
सदाचारवतां शुद्धे योगिनां प्रवरे कुले ३६
सर्वविज्ञानसंपन्नः सर्वशास्त्रार्थतत्त्ववित्
अपश्यत्स च मैत्रेय आत्मानं प्रकृतेः
परम् ३७
आत्मनोऽधिगतज्ञानो देवादीनि महामुने
सर्वभूतान्यभेदेन स ददर्श तदात्मनः ३८
न पपाठ गुरुप्रोक्तं कृतोपनयनः श्रुतिम्

न ददर्श च कर्माणि शास्त्राणि जगृहे न च ३९
उक्तोपि बहुशः किंचिज्जडवाक्यमभाषत तदप्यसंस्कारगुणं
ग्राम्यवाक्योक्तिसंश्रितम् ४०
अपध्वस्तवपुः सोपि मलिनाम्बरधृग्द्विजः
क्लिन्नदन्तान्तरः सर्वैः परिभूतः स
नागरैः ४१
सम्माननापरां हानिं योगर्द्धेः कुरुते
यतः
जनेनावमतो योगी योगसिद्धं च विन्दति ४२
तस्माच्चरेत वै योगी सतां धर्ममदूषयन् जना यथा वमन्येरन्गच्छेयुर्नैव सङ्गतिम् ४३
हिरण्यगर्भवचनं विचिन्त्येत्थं महामतिः आत्मानं दर्शयामास जडोन्मत्ताकृतिं जने ४४
भुंक्ते कुल्माषवाट्यादिशाकं वन्यं फलं कणान्
यद्यदाप्नोति सुबहु तदत्ते कालसंयमम् ४५ पितर्युपरते सोऽथ भ्रातृभ्रातृव्यबान्धवैः
कारितः क्षेत्रकर्मादिकदन्नाहारपोषितः ४६
समाक्षपीनावयवो जडकारी च कर्मणि सर्वलोकोपकरणं बभूवाहारचेतनः ४७

तं तादृशमसंस्कारं विप्राकृतिविचेष्टितम् क्षत्तासौवीरराजस्य काल्यै पशुमकल्पयत् ४८
रात्रौ तं समलंकृत्य वैशसस्य विधानतः अधिष्ठितं महाकाली ज्ञात्वा योगेश्वरं तथा ४९
ततः खड्गं समादाय निशितं निशि सा तथा क्षत्तारं क्रूरकर्माणमच्छिनत्कंठमूलतः स्वपार्षदयुता देवी पपौ रुधिरमुल्बणम् ५०
ततस्सौवीरराजस्य प्रयातस्य महात्मनः विष्टिकर्त्ताथ मन्येत विष्टियोग्योयमित्यपि ५१
तं तादृशं महात्मानं भस्मच्छन्नमिवानलम् क्षत्ता सौवीरराजस्य विष्टियोग्यममन्यत ५२
स राजा शिबिकारूढो गंतुं कृतमतिर्द्विज बभूवेक्षुमतीतीरे कपिलर्षेर्वराश्रमम् ५३
श्रेयः किमत्र संसारे दुःखप्राये नृणामिति
प्रष्टुं तं मोक्षधर्मज्ञं कपिलाख्यं महामुनिम् ५४
उवाह शिबिकां तस्य क्षत्तुर्वचनचोदितः नृणां विष्टिगृहीतानामन्येषां सोपि

मध्यगः ५५
गृहीतो विष्टिना विप्रः
सर्वज्ञानैकभाजनम्
जातिस्मरोसौ पापस्य क्षयकाम उवाह ताम् ५६
ययौ जडमतिः सोथ मृगमात्रावलोकनम्
कुर्वन्मतिमतां श्रष्ठस्तदन्ये त्वरितं
ययुः ५७
विलोक्य नृपतिः सोथ विषमां शिबिकागतिम्
किमेतदित्याह समं गम्यतां शिबिकावहाः ५८
पुनस्तथैव शिबिकां विलोक्य विषमां हि सः नृपः किमेतदित्याह भवद्भिर्गम्यतेन्यथा ५९
भूपतेर्वदतस्तस्य श्रुत्वेत्थं बहुशो वचः शिबिकावाहकाः प्रोचुरयं यातीत्यसत्वरम् ६०
राजोवाच
किं श्रान्तोस्यल्पमध्वानं त्वयोढा शिबिका मम
किमाया ससहो न त्वं पीवानसि निरीक्ष्यसे ६१
ब्राह्मण उवाच
नाहं पीवा न चैवोढा शिबिका भवतो मया
न श्रान्तोस्मि न चायासो सोढव्योस्ति महीपते ६२
राजोवाच
प्रत्यक्षं दृश्यसे पीवानद्यापि शिबिका

त्वयि
श्रमश्च भारोद्वहने भवत्येव हि देहिनाम् ६३
ब्राह्मण उवाच
प्रत्यक्षं भवता भूप यद्दृष्टं मम तद्वद बलवानबलश्चेति वाच्यं पश्चाद्विश्षोणम् ६४
त्वयोढा शिबिका चेति त्वय्यद्यापि च संस्थिता
मिथ्यैतदत्र तु भवाञ्छृणोतु वचनं मम ६५ भूमौ पादयुगं त्वास्ते जङ्घे पादद्वये स्थिते
ऊर्वोर्जङ्घाद्वयावस्थौ तदाधारं तथोदरम् ६६
वक्षस्थलं तथा बाहू स्कन्धौ चोदरसंस्थितौ स्कन्धाश्रितेयं शिबिका मम भारोत्र किं कृतः ६७
शिबिकायां स्थितं चेदं वपुस्त्वदुपलक्षितम्
तत्र त्वमहमप्यत्र प्रोच्यते चेदमन्यथा ६८
अहं त्वं च तथान्ये च भूतैरुह्याम पार्थिव गुणप्रवाहपतितो भूतवर्गौपि यात्ययम् ६९ कर्मवश्या गुणश्चैते सत्त्वाद्याः पृथिवीपते
अविद्यासंचितं कर्म तच्चाशेषेषु जन्तुषु

७०
आत्मा शुद्धोक्षरः शान्तो निर्गुणः प्रकृतेः परः
प्रवृद्ध्यपचयौ नास्य एकस्याखिलजन्तुषु ७१
यदा नोपचयस्तस्य न चैवापचयो नृप
तदा पीवानसीतीत्थं कया युक्त्या त्वयेरितम् ७२ भूपादजंघाकट्यूरुजठरादिषु संस्थिते शिबिकेयं यथा स्कन्धे तथा भारः समस्त्वया ७३
तथान्यैर्जन्तुभिर्भूप शिबिकोढा न केवलम् शैलद्रु मगृहोत्थोपि पृथिवी संभवोपि वा ७४
यदा पुंसः सृथग्भावः प्राकृतैः कारणैर्नृप
सोढव्यस्तु तदायासः कथं वा नृपते मया ७५
यद्द्रव्या शिबिका चेयं तद्द्रव्यो
भूतसंग्रहः
भवतो मेऽखिलस्यास्य ममत्वेनोपबृंहितः ७६
श्रीपराशर उवाच
एवमुक्त्वाभवन्मौनी स वहञ्छिबिकां द्विज
सोपि राजावतीर्योर्व्यां तत्पादौ जगृहे
त्वरन् ७७
राजोवाच
भोभो विसृज्य शिबिकां प्रसादं कुरु मे

द्विजः
कथ्यतां को भवानत्र जाल्मरूपधरः स्थितः ७८
यो भवान्यन्निमित्तं वा यदागमनकारणम् तत्सर्वं कथ्यतां विद्वन्मह्यं शुश्रूषवे त्वया ७९
ब्राह्मण उवाच
श्रूयतां सोहमित्येतद्वक्तुं भूप न
शक्यते
उपभोगनिमित्तं च सर्वत्रागमनक्रिया ८०
सुखदुःखोपभोगौ तु तौ देहाद्युपपादकौ
धर्माधर्मोद्भवौ भोक्तुं
जन्तुर्देहादिमृच्छति ८१
सर्वस्यैव हि भूपाल जन्तोः सर्वत्र
कारणम्
धर्माधर्मौ यतः कस्मात्कारणं पृच्छते
त्वया ८२
राजोवाच
धर्माधर्मौ न सन्देहस्सर्वकार्येषु
कारणम्
उपभोगनिमित्तं च देहाद्देहान्तरागमः ८३
यस्त्वेतद्भवता प्रोक्तं
सोहमित्येतदात्मनः
वक्तुं न शक्यते श्रोतुं तन्ममेच्छा
प्रवर्तते ८४
योस्ति सोहमिति ब्रह्मन्कथं वक्तुं न

शक्यते
आत्मन्येष न दोषाय शब्दोहमिति यो द्विज ८५
ब्राह्मण उवाच
शब्दोहमिति दोषाय नात्मन्येष तथैव तत् अनात्मन्यात्मविज्ञानं शब्दो वा
भ्रान्तिलक्षणः ८६
जिह्वा ब्रवीत्यहमिति दन्तोष्ठौ तालुके
नृप
एतेनाहं यतः सर्वे वाङ्निष्पादनहेतवः ८७
किं हेतुभिर्वदत्येषा वागेवाहमिति स्वयम् अतः पीवानसीत्येतद्वक्तुमित्थं न युज्यते ८८
पिण्डः पृथग्यतः पुंसः शिरः
पाण्यादिलक्षणः
ततोहमिति कुत्रैतां संज्ञां
राजन्करोम्यहम् ८९
यद्यन्योस्ति परः कोपि मत्तः
पार्थिवसत्तम
तदैषोहमयं चान्यो वक्तुमेवमपीष्यते ९०
यदा समस्तदेहेषु पुमानेको व्यवस्थितः
तदा हि को भवान्सोहमित्येतद्विफलं वचः ९१
त्वं राजा शिबिका चेयमिमे वाहाः पुरःसराः
अयं च भवतो लोको न सदेतन्नृपोच्यते ९२
वृक्षाद्दारु ततश्चेयं शिबिका त्वदधिष्ठिता

किं वृक्षसंज्ञा वास्याः
स्याद्दारुसंज्ञाथ वा नृप ९३
वृक्षारूढो महाराजो नायं वदति ते जनः
न च दारुणि सर्वस्त्वां ब्रवीति
शिबिकागतम् ९४
शिबिकादारुसंघातो रचनास्थितिसंस्थितः
अन्विष्यतां नृपश्रेष्ठ तद्भेदे शिबिका
त्वया ९५
एवं छत्रशलाकानां पृथग्भावे विमृश्यताम्
क्व यातं छत्रमित्येतन्न्यायस्त्वयि तथा मयि ९६
पुमांस्त्रीगौरजो वाजी कुञ्जरो विहगस्तरुः
देहेषु लोकसंज्ञेयं विज्ञेया कर्महेतुषु ९७
पुमान्न देवो न नरो न पशुर्न च पादपः शरीराकृतिभेदास्तु भूपैते कर्मयोनयः ९८ वस्तु राजेति यल्लोके यच्च राजभटात्मकम् तथान्यच्च नृपेत्थं तन्न सत्संकल्पनामयम् ९९
यत्तु कालान्तरेणापि नान्यां संज्ञामुपैति वै
परिणामादिसंभूतां तद्वस्तु नृप तच्च किम् १००
त्वं राजा सर्वलोकस्य पितुः पुत्रो रिपो रिपुः

पत्न्याः पतिः पिता सूनोः किं त्वं भूपवदाम्यहम् १०१
त्वं किमेतच्छिरः किं नु ग्रीवा तव तथोदरम्
किमु पादादिकं त्वं वा तवैतत्किं महीपते १०२
समस्तावयवेभ्यस्त्वं पृथग्भूय व्यवस्थितः
कोऽहमित्यत्र निपुणो भूत्वा चिन्तय पर्थिव १०३
एवं व्यवस्थिते तत्त्वे मयाहमिति भाषितुम्
पृथक्करणनिष्पाद्यं शक्यते नृपते कथम् १०४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशे त्रयोदशोऽध्यायः १३

श्रीपराशर उवाच
निशम्य तस्येति वचः परमार्थसमन्वितम् प्रश्रयावनतो भूत्वा तमाह नृपतिर्द्विजम् १
राजोवाच
भगवन्यत्त्वया प्रोक्तं परमार्थमयं वचः श्रुते तस्मिन्भ्रमन्तीव मनसो मम वृत्तयः २
एतद्विवेकविज्ञानं यदश्षोए!षु जन्तुषु

भवता दर्शितं विप्रतत्परं प्रकृतेर्महत् ३
नाहं वहामि शिबिकां शिविका न मयि स्थिता शरीरमन्यदस्मत्तो येनेयं शिबिका धृता ४
गुणप्रवृत्त्या भूतानां प्रवृत्तिः
कर्मचोदिता
प्रवर्त्तंते गुणा ह्येते किं ममेति
त्वयोदितम् ५
एतस्मिन्परमार्थज्ञ मम श्रोत्रपथं गते मनो विह्वलतामेति परमार्थार्थितां गतम् ६
पूर्वमेव महाभागं कपिलर्षिमहं द्विज प्रष्टुमभ्युद्यतो गत्वा श्रेयः किं त्वत्र शंस मे ७
तदन्तरे च भवता यदेतद्वाक्यमीरितम् तेनैव परमार्थार्थं त्वयि चेतः प्रधावति ८
कपिलर्षिर्भगवतः सर्वभूतस्य वै द्विज विष्णोरंशो जगन्मोहनाशायोर्वीमुपागतः ९ स एव भगवान्नूनमस्माकं हितकाम्यया प्रत्यक्षतामत्र गतो यथैतद्भावतोच्यते १०
तन्मह्यं प्रणताय त्वं यच्छ्रेयः परमं द्विज
तद्वदाखिलविज्ञानजलवीच्युदधिर्भवान् ११ ब्राह्मण उवाच

भूप पृच्छसि किं श्रेयः परमार्थं नु पृच्छसि
श्रेयांस्यपरमार्थानि अश्षोआ!णि च भूपते १२
देवताराधनं कृत्वा धनसम्पदमिच्छति पुत्रानिच्छति राज्यं च श्रेयस्तस्यैव
तन्नृप १३
कर्म यज्ञातमकं श्रेयः फलं
तत्प्राप्तिलक्षणम्
श्रेयः प्रधानं च फले तदेवानभिसंहिते १४
आत्मा ध्येयः सदा भुप योगयुक्तैस्तथा
परम्
श्रेयस्तस्यैव संयोगः श्रेयो यः
परमात्मनः १५
श्रेयांस्येवमनेकानि शतशोथ सहस्रशः
सन्त्यत्र परमार्थस्तु न त्वेते श्रूयतां
च मे १६
धर्माय त्यज्यते किंतु परमार्थो धनं यदि
व्ययश्च क्रियते
कस्मात्कामप्राप्त्युपलक्षणः १७
पुत्रश्चेत्परमार्थः स्यात्सोप्यन्यस्य
नरेश्वर
परमार्थभूतः सोन्यस्य परमार्थो हि
तत्पिता १८
एवं न परमार्थोस्ति जगत्यस्मिञ्चराचरे
परमार्थो हि कार्याणि कारणानामश्षोतः १९

राज्यादिप्राप्तिरत्रोक्ता परमार्थतया
यदि
परमार्था भवन्त्यत्र न भवंति च वै ततः २०
ऋग्यजुःसामनिष्पाद्यं यज्ञकर्म मतं तव
परमार्थभूतं तत्रापि श्रुयतां गदतो मम २१
यत्तु निष्पाद्यते कार्यं मृदा कारणभूतया
तत्कारणानुगमनाज्जायते नृप मृण्मयम् २२
एवं विनाशिभिर्द्रव्यैः
समिदाज्यकुशादिभिः
निष्पाद्यते क्रिया या तु सा भवित्री
विनाशिनी २३
अनाशी परमार्थश्च प्राज्ञैरभ्युपगम्यते
तत्तु नाशि न सन्देहो नाशिद्र
व्योपपादितम् २४
तदेवाफलदं कर्म परमार्थो मतस्तव मुक्तिसाधनभूतत्वात्परमार्थो न साधनम् २५
ध्यानं चैवात्मनो भूप परमार्थार्थशब्दितम्
भेदकारि परेभ्यस्तु परमार्थो न भेदवान् २६
परमात्मात्मनोर्योगः परमार्थ इतीष्यते मिथ्यैतदन्यद्रव्यं हि नैति तद्द्र व्यतां यतः २७ तस्माच्छ्रेयांस्यश्षोआ!णि नृपैतानि न संशयः

परमार्थस्तु भूपाल संक्षोपाच्छ्रूयतां मम २८
एको व्यापी समः शुद्धो निर्गुणः प्रकृतेः परः
जन्मवृद्ध्यादिरहित आत्मा सर्वगतोव्ययः २९
परज्ञानमयो सद्भिर्नामजात्यादिभिर्विभुः न योगवान्न युक्तोभून्नैव पार्थिव
योक्ष्यते ३०
तस्यात्मपरदेहेषु सतोप्येकमयं हि यत्
विज्ञानं परमार्थोसौ
द्वैतिनोऽतथ्यदर्शिनः ३१
वेणुरन्ध्रप्रभेदेन भेदः
षङ्जादिसंज्ञितः
अभेदव्यापिनोवायोस्तथास्य परमात्मनः ३२
एकस्वरूपभेदश्च बाह्यकर्मावृतिप्रजः देवादिभेदेपध्वस्ते नास्त्येवावरणे हि सः ३३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! चतुर्दशोऽध्यायः १४

श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ते मौनिनं भूयश्चिन्तयानं महीपतिम्
प्रत्युवाचाथ विप्रोसावद्वैतान्तर्गतां कथाम् १

ब्राह्मण उवाच
श्रूयतां नृपशार्दूल यद्गीतमृभुणा पुरा अवबोधं जनयता निदाघस्य महात्मनः २ ऋभुनामाऽभवत्पुत्रो ब्रह्मणः परमेष्ठिनः विज्ञाततत्त्वसद्भावो निसर्गादेव भूपते ३
तस्य शिष्यो निदाघोभूत्पुलस्त्यतनयः पुरा
प्रादादश्षोविज्ञानं स तस्मै परया मुदा ४
अपाप्तज्ञानतंत्रस्य न तस्याद्वैतवासना
स ऋभुस्तर्कयामास निदाघस्य नरेश्वर ५
देविकायास्तटे वीरनगरं नाम वै पुरम् समृद्धमतिरम्यं च पुलस्त्येन निवेशित्म
६
रम्योपवनपर्यन्ते स तस्मिन्पार्थिवोत्तम
निदाघो नाम योगज्ञ ऋभुशिष्योवसत्पुरा ७
दिव्ये वर्षसहस्रे तु समतीतेस्य तत्पुरम्
जगाम स ऋभुः शिष्यं निदाघमवलोककः ८
स तस्य वैश्वदेवान्ते द्वारालोकनगोचरे
स्थितस्तेन गृहीतार्घ्यो निजवेश्म
प्रवेशितः ९
प्रक्षालितांघ्रिपाणिं च कृतासनपरिग्रहम्
उवाच स द्विजश्रेष्ठो भुज्यतामिति सादरम् १०
ऋभुरुवाच
भो विप्रवर्य भोक्तव्यं यदन्नं भवतो गृहे

तत्कथ्यतां कदन्नेषु न प्रीतिः सततं मम ११
निदाघ उवाच
सक्तुयावकवाट्यानामपूपानां च मे गृहे यद्रोचते द्विजश्रेष्ठ तत्त्वं भुंक्ष्व यथेच्छया १२
ऋभुरुवाच
कदन्नानि द्विजैतानि मृष्टमन्नं प्रयच्छ
मे
संयावपायसादीनि द्रप्सफाणितवन्ति च १३
निदाघ उवाच
हेहे शालिनि मद्गेहे यत्किंचिदतिशोभनम्
भक्ष्योपसाधनं मृष्टं तेनास्यान्नं
प्रसाधय १४
ब्राह्मण उवाच
इत्युक्ता तेन सा पत्नी मृष्टमन्नं
द्विजस्य यत्
प्रसाधितवती तद्वै भर्तुर्वचनगौरवात् १५
तं भुक्तवन्तमिच्छातो मृष्टमन्नं महामुनिम्
निदाधः प्राह भूपाल प्रश्रयावनतः स्थितः १६
निदाघ उवाच
अपि ते परमा तृप्तिरुत्पन्ना तुष्टिरेव च अपि ते मानसं स्वस्थमाहारेण कृतं द्विज १७

क्वनिवासो भवान्विप्र क्व च गन्तुं समुद्यतः
आगम्यते च भवता यतस्तच्च द्विजोच्यताम् १८
ऋमुरुवाच
क्षुद्यस्य तस्य भुक्तेन्ने तृप्तिर्ब्राह्मण जायते
न मे क्षुन्नाभवत्तृप्तिः कस्मान्मां परिपृच्छसि १९
वह्निना पार्थिवे धातौ क्षपिते क्षुत्समुद्भवः
भवत्यम्भसि च क्षीणे नृणां तृडपि जायते २०
क्षुत्तुष्णे देहधर्माख्ये न ममैते यतो द्विज
ततः क्षुत्सम्भवाभावात्तृप्तिरस्त्येव मे सदा २१
मनसः स्वस्थता तुष्टिश्चित्तधर्माविमौ द्विज
चेतसो यस्य तत्पृच्छ पुमानेभिर्न युज्यते २२
क्व निवासस्तवेत्युक्तं क्व गन्तासि च यत्त्वया
कुताश्चागम्यते तत्र त्रितयेपि निबोध मे २३
पुमान्सर्वगतो व्यापी आकाशवदयं यतः

कुतः कुत्र क्व गन्तासीत्ये
तदप्यर्थवत्कथम् २४
सोहं गन्ता न चागन्ता नैकदेशनिकेतनः
त्वं चान्ये च न च त्वं च नान्ये
नैवाहमप्यहम् २५
मृष्टं न मृष्टमप्येषा जिज्ञासा मे कृता
तव
किं वक्ष्यसीति तत्रापि श्रूयतां
द्विजसत्तम २६
किमस्वाद्वथ वा मृष्टं भुंजतोस्ति द्विजोत्तम
मृष्टमेव यथा मृष्टं तदेवोद्वेगकारकम् २७
अमृष्टं जायते मृष्टं मृष्टादुद्विजते जनः
आदिमध्यावसानेषु किमन्नं रुचिकारकम् २८ मृण्मयं गृहं यद्वन्मृदा लिप्तं स्थिरं भवेत्
पार्थिवोयं तथा देहः पार्थिवैः परमाणुभिः २९
यवगोधूममुद्गादि घृतं तैलं पयो दधि
गुडं फलादीनि तथा पार्थिवाः परमाणवः ३०
तदेतद्भवता ज्ञात्वा मृष्टामृष्टविचारि
यत्
तन्मनस्समतालम्बि कार्यं साम्यं हि
मुक्तये ३१

ब्राह्मण उवाच
इत्याकर्ण्य वचस्तस्य परमार्थाश्रितं नृप प्रणिपत्य महाभागो निदाघो वाक्यमब्रवीत् ३२
प्रसीद मद्धितार्थाय कथ्यतां यत्त्वमागतः नष्टो मोहस्तवाकर्ण्य वचांस्येतानि मे द्विज ३३
ऋभुरुवाच
ऋभुरस्मि तवाचार्यः प्रज्ञादानाय ते
द्विज
इहागतोहं यास्यामि परमार्थस्तवोदितः ३४
एवमेकमिदं विद्धि न भेदि सकलं जगत्
वासुदेवाभिधेयस्य स्वरूपं परमात्मनः ३५
ब्राह्मण उवाच
तथेत्युक्त्वा निदाघेन प्रणिपातपुरःसरम् पूजतः परया भक्त्या इच्छातः प्रययावृभुः ३६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! पंचदशोऽध्यायः १५

ब्राह्मण उवाच
ऋभुर्वर्षसहस्रे तु समतीते नरेश्वर
निदाघज्ञानदानाय तदेव नगरं ययौ १
नगरस्य बहिः सोथ निदाघं ददृशो! मुनिः
महीबलपरीवारे पुरं विशति पार्थिवे २
दूरे स्थितं महाभागं जनसम्मर्दवर्जकम्

क्षुत्क्षामकण्ठमायान्तमरण्यात्ससमित्कुशम् ३
दृष्ट्वा निदाघं स ऋभुरुपगम्याभिवाद्य च
उवाच कस्मादेकान्ते स्थीयते भवता द्विज ४
निदाघ उवाच
भो विप्र जनसंमर्दो महानेष नरेश्वरः
प्रविविक्षुः पुरं रम्यं तेनात्र स्थीयते
मया ५
ऋभुरुवाच
नराधिपोत्र कतमः कतमश्चेतरो जनः
कथ्यतां मे द्विजश्रेष्ठ त्वमभिज्ञो मतो
मम ६
निदाघ उवाच
योयं गजेन्द्रमुन्मत्तमद्रि
शृंगसमुच्छ्रितम्
अधिरूढो नरेंद्रोऽयं परिलोकस्तथेतरः ७
ऋभुरुवाच
एतौ हि गजराजानौ युगपद्दर्शितौ मम
भवता न विश्षोए!ण पृथक्चिह्नोपलक्षणौ ८
तत्कथ्यतां महाभाग विश्षोओ! भवतानयोः
ज्ञातुमिच्छाम्यहं कोत्र गजः को वा
नराधिपः ९
निदाघ उवाच
गजो योयमथो ब्रह्मन्नुपर्यस्यैष भूपतिः वाह्यवाहकसम्बन्धं को न जानाति वै द्विज १०

ऋभुरुवाच
जानाम्यहं यथा ब्रह्यंस्तथा मामवबोधय अधःशब्दनिगद्यं हि किं चोर्ध्वमभिधीयते ११
ब्राह्मण उवाच
इत्युक्तः सहसारुह्य निदाघः प्राह तमृभुम्
श्रूयतां कथयाम्येष यन्मां त्वं
परिपृच्छसि १२
उपर्यहं यथा राजा त्वमधः कुंजरो यथा
अवबोधाय ते ब्रह्मन्दृष्टान्तो दर्शितो
मया १३
ऋभुरुवाच
त्वं राजेव द्विजश्रेष्ठ स्थितोहं गजवद्यदि
तदेतत्त्वं समाचक्ष्व कतमस्त्वमहं तथा १४
ब्राह्मण उवाच
इत्युक्तः सत्वरं तस्य प्रगृह्य चरणावुभौ निदाघस्त्वाह
भगवानाचार्यस्त्वमृभुर्ध्रुवम् १५
नान्यस्याद्वैतसंस्कारसंस्कृतं मानसं
तथा
यथाचार्यस्य तेन त्वां मन्ये प्राप्तमहं
गुरुम् १६
ऋभुरुवाच

तवोपदेशदानाय पूर्वशुश्रुषणादृतः
गुरुस्नेहादृभुर्नाम निदाघ समुपागतः १७
तदेतदुपदिष्टं ते संक्षेपेण महामते
परमार्थसारभूतं यत्तदद्वैतमश्षोतः १८
ब्राह्मण उवाच
एवमुक्त्वा ययौ विद्वान्निदाघं स
ऋभुर्गुरुः
निदाघोप्युपदेश्नो तेनाद्वैतपरो भवत् १९
सर्वभूतान्यभेदेन ददृशो! स तदात्मनः
यथा ब्रह्मपरो मुक्तिमवाप परमां द्विजः
२०
तथा त्वमपि धर्मज्ञ तुल्योत्मरिपुबांधवः
भव सर्गगतं जानन्नात्मानमवनीपते २१
सितनीलादिभेदेन यथैकं दृश्यते नभः
भ्रान्तदृष्टिभिरात्मापि तथैकः
सन्पृथक्पृथक् २२
एकः समस्तं यदिहास्ति किंचित्तदच्युतो
नास्ति परं ततोन्यत्
सोहं स च त्वं स च सर्वमेतदात्मस्वरूपं
त्यज भेदमोहम् २३
श्रीपराशर उवाच
इतीरितस्तेन स राजवर्यस्तत्याज भेदं
परमार्थदृष्टिः
स चापि जातिस्मरणाप्तबोधस्तत्रैव
जन्मन्यपवर्गमाप २४
इति भरतनरेन्द्रसारवृत्तं कथयति यश्च

शृणोति भक्तियुक्तः
स विमलमतिरेति नात्ममोहं भवति च संसरणेणु मुक्तियोग्यः २५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयेंशो! षोडशोऽध्यायः १६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे द्वितीयॐशः समाप्तः

अथ श्रीविष्णुमहापुराणे विष्णुचित्त्यात्मप्रकाशाख्यश्रीधरीय व्याख्याद्वयोपेते तृतीयॐशः प्रारभ्यते मैत्रेय उवाच
कथिता गुरुणा सम्यग्भूसमुद्रा दिसंस्थितिः
सूर्यादीनां च संस्थानं ज्योतिषां चातिविस्तरात् १
देवादीनां तथा सृष्टिरृषीणां चापि वर्णिता
चातुर्वर्ण्यस्य
चोत्पत्तिस्तिर्यग्योनिगतस्य च २
ध्रुवप्रह्लादचरितं विस्तराच्च
त्वयोदितम्
मन्वंतराण्यश्षोआ!णि
श्रोतुमिच्छाम्यनुक्रमात् ३
मन्वंतराधिपांश्चैव शक्रदेवपुरोगमान् भवता कथितानेताञ्छ्रोतुमिच्छाम्यहं गुरो

४
श्रीपराशर उवाच
अतीतानागतानीह यानि मन्वंतराणि वै
तान्यहं भवतः सम्यक्कथयामि यथा क्रमम् ५
स्वायंभुवो मनुः पूर्वं परः
स्वारोचिषस्तथा
उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषस्तथा ६
षडेते मनवोतीतास्सांप्रतं तु रवेस्सुतः
वैवस्वतोयं यस्त्वेतत्सप्तमं
वर्त्ततेंतरम् ७
स्वायंभुवं तु कथितं कल्पादावंतरं मया
देवास्सप्तर्षयश्चैव यथावत्कथिता मया ८
अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि
मनोस्स्वारोचिषस्य तु
मन्वंतराधिपान्सम्यग्देवर्षींस्तत्सुतांस्तथा ९
पारावतास्सतुषिता देवास्स्वारोचिषेंतरे
विपश्चत्तत्र देवेंद्रो
मैत्रेयासीन्महाबलः १०
ऊर्ज्जस्तंभस्तथा प्राणो वातोथ पृषभस्तथा निरयश्च परीवांश्च तत्र सप्तर्षयोऽभवन् ११
चैत्रकिंपुरुषाद्याश्च सुतास्स्वारोचिषस्य तु द्वितीयमेतद्व्याख्यातमंतरं शृणु चोत्तमम् १२

तृतीयेप्यंतरे ब्रह्मन्नुत्तमो नाम यो मनुः
सुशांतिर्नाम देवेंद्रो मैत्रेयासीत्सुताञ्छृणु १३ सुधामानस्तथा सत्या जपाश्चाथ प्रतर्दनाः वशवर्तिश्च पंचैते गणा द्वादशकास्स्मृताः १४
वसिष्ठतनया ह्येते सप्त सप्तर्षयोभवन् अजः परशुदीप्ताद्यास्तथोत्तममनोस्सुताः १५
तामसस्यांतरे देवास्सुपारा हरयस्तथा सत्याश्च सुधियश्चैव सप्तविंशतिका गणाः १६
शिबिरिंद्रस्तथा चासीच्छतयज्ञोपलक्षणः सप्तर्षयश्च ये तेषां तेषां नामानि मे शृणु १७
ज्योतिर्धामा पृथुः कात्यश्चैत्रोग्निर्धनकस्तथा पीवरश्चर्षयो ह्येते सप्त तत्रापि चांतरे १८
नरः ख्यातिः केतुरूपो जानुजंघादयस्तथा पुत्रास्तु तामसस्यासन्राजानस्सुमहाबलाः १९
पंचमे वापि मैत्रेय रैवतो नाम नामतः मनुर्विभुश्च तत्रेंद्रो देवांश्चात्रांतरे शृणु २०

अमिताभा भूतरया वैकुंठास्सुप्तमेधसः एते देवगणास्तत्र चतुर्दश चतुर्दश २१ हिरण्यरोमा वेदश्रिरूर्ध्वबाहुस्तथावरः वेदबाहुस्सुधामा च पर्जन्यश्च महामुनिः एते सप्तर्षयो विप्र तत्रासन्रैवतेंतरे २२
बलबंधुश्च संभाव्यस्सत्यकाद्याश्च तत्सुताः
नरेन्द्राश्च महावीर्य्या
बभूवुर्मुनिसत्तम २३
स्वारोचिषश्चौत्तमश्च तामसो रैवतस्तथा
प्रियव्रतान्वया ह्येते चत्वारो
मनवस्स्मृताः २४
विष्णुमाराध्य तपसा स राजर्षिः प्रियव्रतः
मन्वंतराधिपानेताल्लँ ब्धवानात्मवंशजान् २५
षष्ठे मन्वंतरे चासीच्चाक्षुषाख्यस्तथा मनुः
मनोजवस्तथैवेंद्रो देवानपि निबोध मे २६ आप्याः प्रसूता भव्याश्च पृथुकाश्च दिवौकसः
महानुभावा लेखाश्च पंचैते ह्यष्टका गणाः २७
सुमेधा विरजाश्चैव हविष्मानुत्तमो मधुः अतिनामा सहिष्णुश्च सप्तासन्निति चर्षयः

२८
ऊरः पूरुश्शतद्युम्नप्रमुखास्सुमहाबलाः चाक्षुषस्य मनोः पुत्राः पृथिवीपतयोऽभवन् २९
विवस्वतस्सुतो विप्र श्राद्धदेवो महाद्युतिः
मनुस्संवर्त्तते धीमान् सांप्रतं सप्तमेंतरे ३०
आदित्यवसुरुद्राद्या देवाश्चात्र महामुने
पुरंदरस्तथैवात्र मैत्रेय त्रिदश्श्वोरः ३१
वशिष्ठः काश्यपोथात्रिर्जमदग्निस्सगौतमः विश्वामित्रभरद्वाजौ सप्त सप्तर्षयोऽभवन् ३२
इक्ष्वाकुश्च नृगश्चैव धृष्टः शर्य्यातिरेव च
नरिष्यंतश्च विख्यातो नाभागोरिष्ट एव च ३३
करूषश्च पृषध्रश्च सुमहाँ ल्लोकविश्रुतः मनोर्वैवस्वतस्यैते नव पुत्राः सुधार्मिकाः ३४
विष्णुशक्तिरनौपम्या सत्त्वोद्रिक्ता स्थितौ स्थिता
मन्वंतरेष्वश्षोए!षु देवत्वेनाधितिष्ठति ३५

अंश्नो तस्या जज्ञेऽसौ यज्ञस्स्वायंभुवेंतरे
आकूत्यां मानसो देव उत्पन्नः प्रथमेंतरे ३६
ततः पुनः स वै देवः प्राप्ते स्वारोचिषेंतरे
तुषितायां समुत्पन्नो ह्याजिषस्तुषितैः सह ३७
औत्तमेप्यंतरे देवस्तुषितस्तु पुनस्स वै सत्यायामभवत्सत्यः सत्यैस्सह सुरोत्तमैः ३८
तामसस्यांतरे चैव संप्राप्तो पुनरेव हि हर्य्यायां हरिभिस्सार्द्धं हरिरेव बभूव ह ३९
रैवतेप्यंतरे देवस्संभूत्यां मानसो हरिः
संभूतो रैवतैस्सार्द्धं देवैर्देववरो
हरिः ४०
चाक्षुषे चांतरे देवो वैकुण्ठः पुरुषोत्तमः
विकुण्ठायामसौ जज्ञे वैकुंठैर्दैवतैः सह ४१
मन्वंतरेत्र संप्राप्ते तथा वैवस्वते द्विज
वामनः काश्यपाद्विष्णुरदित्यां संबभूव ह ४२
त्रिभिः क्रमैरिमाँ ल्लोकाञ्जित्वा येन

महात्मना
पुरंदराय त्रैलोक्यं दत्तं निहतकंटकम् ४३
इत्येतास्तनवस्तस्य सप्तमन्वंतरेषु वै सप्तस्वेवाभवन्विप्र याभिः संवर्द्धिताः प्रजाः ४४
यस्माद्विष्टमिदं विश्वं यस्य शक्त्या
महात्मनः
तस्मात्स प्रोच्यते विष्णुर्विशेर्धातोः
प्रवेशनात् ४५
सर्वे च देवा मनवस्समस्तास्सप्तर्षयो ये
मनुसूनवश्च
इन्द्रश्च योऽयं त्रिदश्शोभूतो
विष्णोरशेषास्तु विभूतयस्ताः ४६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! प्रथमोऽध्यायः १

मैत्रेय उवाच
प्रोक्तान्येतानि भवता सप्त मन्वंतराणि
वै
भविष्याण्यपि विप्रर्षे ममाख्यातुं त्वमर्हसि १
श्रीपराशर उवाच
सूर्य्यस्य पत्नी संज्ञाभूत्तनया
विश्वकर्मणः
मनुर्यमो यमी चैव तदपत्यानि वै मुने २

असहंती तु सा भर्तुस्तेजश्छायां युयोज वै भर्त्तृसुश्रूषणेरण्यं स्वयं च तपसे ययौ ३
संज्ञेयमित्यथार्कश्च छायायामात्मजत्रयम्
शनैश्चरं मनुं चान्यं तपतीं चाप्यजीजनत् ४
छायासंज्ञा ददौ शापं यमाय कुपिता यदा तदान्येयमसौ
बुद्धिरित्यासीद्यमसूर्य्ययोः ५
ततो विवस्वानाख्यातां
तयैवारण्यसंस्थिताम्
समाधिदृष्ट्या ददृशो! तामश्वां तपसि
स्थिताम् ६
वाजिरूपधरः सोथ तस्यां देवावथाश्विनौ
जनयामास रेवंतं रेतसॐते च भास्करः ७
आनिन्ये च पुनः संज्ञां स्वस्थानं
भगवान्रविः
तेजसश्शमनं चास्य विश्वकर्मा चकार ह ८
भ्रममारोप्य सूर्य्यं तु तस्य
तेजोनिशातनम्
कृतवानष्टमं भागं स व्यशातयदव्ययम् ९
यत्तस्माद्वैष्णवं तेजस्शातितं
विश्वकर्मणा
जाज्वल्यमानमपतत्तद्भूमौ मुनिसत्तम १०
त्वष्टैव तेजसा तेन विष्णोश्चक्रमकल्पयत्

त्रिशूलं चैव शर्वस्य शिबिकां धनदस्य च ११
शक्तिं गुहस्य देवानामन्येषां च यदायुधम् तत्सर्वं तेजसा तेन विश्वकर्मा व्यवर्द्धयत् १२
छायासंज्ञासुतो योसौ द्वितीयः कथितो मनुः पूर्वजस्यासवर्णोसौ सावर्णिस्तेन कथ्यते १३
तस्य मन्वंतरं ह्येतत्सावर्णिकमथाष्टमम् तच्छृणुष्व महाभाग भविष्यत्कथयामि ते १४
सावर्णिस्तु मनुर्योसौ मैत्रेय भविता ततः सुतपाश्चामिताभाश्च मुख्याश्चापि तथा
सुराः १५
तेषां गणाश्च देवानामेकैको विंशकः स्मृतः
सप्तर्षीनपि वक्ष्यामि
भविष्यान्मुनिसत्तम १६
दीप्तिमान् गालवो रामः कृपो द्रोणिस्तथा
परः
मत्पुत्रश्च तथा व्यास ऋष्यशृंगश्च
सप्तमः १७
विष्णुप्रसादादनघः पातालांतरगोचरः विरोचनसुतस्तेषां बलिरिंद्रो भविष्यति १८
विरजाश्चोर्वरीवांश्च निर्मोकाद्यास्तथापरे
सावर्णेस्तु मनोः पुत्रा भविष्यंति

नरेश्वराः १९
नवमो दक्षसावर्णिर्भविष्यति मुने मनुः २०
पारा मरीचिगर्भाश्च सुधर्माणस्तथा त्रिधा भविष्यंति तथा देवा ह्योकैको द्वादशो गणः २१
तेषामिंद्रो महावीर्य्यो भविष्यत्यद्भुतो द्विज २२
सवनो द्युतिमान् भव्यो
वसुर्मेधातिथिस्तथा
ज्योतिष्मान् सप्तमः सत्यस्तत्रैते च
महर्षयः २३
धृतकेतुर्दीप्तिकेतुः पंचहस्तनिरामयौ
पृथुश्रवाद्याश्च तथा
दक्षसावर्णिकात्मजाः २४
दशमो ब्रह्मसावर्णिर्भविष्यति मुने मनुः
सुधामानो विशुद्धाश्च शतसंख्यास्तथा
सुराः २५
तेषामिंद्रश्च भविता शांतिर्नाम महाबलः
सप्तर्षयो भविष्यंति ये तथा ताञ्छृणुष्व
ह २६
हविष्मान्सुकृतस्सत्यस्तपोमूर्त्तिस्तथापरः
नाभागोऽप्रतिमौजाश्च सत्यकेतुस्तथैव च २७
सुक्षेत्रश्चोत्तमौजाश्च भूरिषेणादयो दश

ब्रह्मसावर्णिपुत्रास्तु रक्षिष्यंति
वसुंधराम् २८
एकादशश्च भविता धर्मसावर्णिको मनुः २९
विहंगमाः कामगमा निर्वाणा ऋषयस्तथा गणास्त्वेते तदा मुख्या देवानां च
भविष्यताम्
ऐकैकस्त्रिंशकस्तेषां गणश्चेंद्रश्च वै
पृषा ३०
निः स्वरश्चाग्नितेजाश्च वपुष्मान्घृणिरारुणिः हविष्माननघश्चैव भाव्याः सप्तर्षयस्तथा ३१
सर्वत्रगस्सुधर्मा च देवानीकादयस्तथा भविष्यंति मनोस्तस्य तनयाः पृथिवीश्वराः ३२
रुद्रपुत्रस्तु सावर्णिर्भविता द्वादशो मनुः
ऋतुधामा च तत्रेंद्रो भविता शृणु मे सुरान् ३३
हरिता रोहिता देवास्तथा सुमनसो द्विज सुकर्माणः सुरापाश्च दशकाः पंच वै गणाः ३४
तपस्वी सुतपाश्चैव तपोमूर्त्तिस्तपोरतिः तपोधृतिर्द्युतिश्चान्यः सप्तमस्तु तपोधनः
सप्तर्षयस्त्विमे तस्य पुत्रानपि निबोध

मे ३५
देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयस्तथा
मनोस्तस्य महावीर्य्या भविष्यंति
महानृपाः ३६
त्रयोदशो रुचिर्नामा भविष्यति मुने मनुः ३७
सुत्रामाणः सुकर्माणः सुधर्माणस्तथामराः
त्रयस्त्रिंशद्विभेदास्त देवानां यत्र वै
गणाः ३८
दिवस्पतिर्महावीर्य्यस्तेषामिंद्रो
भविष्यति ३९
निर्मोहस्तत्त्वदर्शी च निष्प्रकंप्यो निरुत्सुकः
धृतिमानव्ययश्चान्यस्सप्तमस्सुतपा मुनिः सप्तर्षयस्त्वमी तस्य पुत्रानपि निबोध मे
४०
चित्रसेनविचित्राद्या भविष्यंति
महीक्षितः ४१
भौमश्चतुर्दशश्चात्र मैत्रैय भविता मनुः
! सुरगणास्तत्र पञ्च शृणुष्व तान् ४२
चाक्षुषाश्च पवित्राश्च कनिष्ठा
भ्राजिकास्तथा
वाचावृद्धाश्च वै देवास्सप्तर्षीनपि मे
शृणु ४३
अग्निबाहुः शुचिः शुक्रो मागधोग्नीध्र एव च

युक्तस्तथा जितश्चान्यो मनुपुत्रानतः शृणु ४४
ऊरुगंभीरबुद्ध्याद्या मनोस्तस्य सुता नृपाः
कथिता मुनिशार्दूल पालयिष्यंति ये महीम् ४५
चतुर्युगांते वेदानां जायते किल विप्लवः प्रवर्त्तयंति तानेत्य भुवं सप्तर्षयो दिवः ४६
कृतेकृते स्मृतेर्विप्र प्रणेता जायते
मनुः
देवा यज्ञभुजस्ते तु यावन्मन्वंतरं तु
तत् ४७
भवंति ये मनोः पुत्रा यावन्मन्वंतरं तु तैः
तदन्वयोद्भवैश्चैव तावद्भूः परिपाल्यते ४८
मनुस्सप्तर्षयो देवा भूपालाश्च मनोः सुताः
मन्वंतरे भवंत्येते शक्रश्चैवाधिकारिणः ४९
चतुर्दशभिरेतैस्तु गतैर्मन्वंतरैर्द्विज सहस्रयुगपर्य्यंतः कल्पो निश्श्षो उच्यते ५०
तावत्प्रमाणा च निशा ततो भवति सत्तम ब्रह्मरूपधरश्श्तोए! श्षोआ!

हावंबुसंप्लवे ५१
त्रैलोक्यमखिलं ग्रस्त्वा भगवानादिकृद्विभुः
स्वमायासंस्थितो विप्र सर्वभूतो जनार्दनः ५२
ततः प्रबुद्धो भगवान् यथा पूर्वं तथा पुनः सृष्टिं करोत्यव्ययात्मा कल्पेकल्पे रजोगुणः ५३
मनवो भूभुजस्सेंद्रा देवास्सप्तर्षयस्तथा
सात्त्विकॐशः स्थितिकरो जगतो द्विजसत्तम ५४
चतुर्युगेप्यसौ विष्णुः स्थितिव्यापारलक्षणः
युगव्यवस्थां कुरुते तथा मैत्रेय तच्छृणु ५५
कृते युगे परं ज्ञानं कपिलादिस्वरूपधृक् ददाति सर्वभूतात्मा सर्वभूतहिते रतः ५६
चक्रवर्त्तिस्वरूपेण त्रेतायामपि स
प्रभुः
दुष्टानां निग्रहं कुर्वन्परिपाति
जगत्त्रयम् ५७
वेदमेकं चतुर्भेदं कृत्वा शाखाशतैर्विभुः
करोति बहुलं भूयो वेदव्यासस्वरूपधृक् ५८
वेदांस्तु द्वापरे व्यस्य कलेरंते पुनर्हरिः

कल्किस्वरूपी दुर्वृत्तान्मार्गे
स्थापयति प्रभुः ५९
एवमेतज्जगत्सर्वं शश्वत्पाति करोति च
हंति चांतेष्वनंतात्मा
नास्त्यस्माद्व्यतिरेकि यत् ६०
भूतं भव्यं भविष्यं च सर्वभूतान्महात्मनः तदत्रान्यत्र वा विप्र सद्भावः कथितस्तव ६१
मन्वंतराण्यश्षोआ!णि कथितानि मया तव मन्वंतराधिपांश्चैव किमन्यत्कथयामि ते ६२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! द्वितीयोऽध्यायः २

मैत्रेय उवाच
ज्ञातमेतन्मया त्वत्तो यथा सर्वमिदं जगत् विष्णुर्विष्णौ विष्णुतश्च न परं विद्यते
ततः १
एतत्तु श्रोतुमिच्छामि व्यस्ता वेदा
महात्मना
वेदव्यासस्वरूपेण यथा तेन युगेयुगे २
यस्मिन्यस्मिन्युगे व्यासो यो य
आसीन्महामुने
तंतमाचक्ष्व भगवञ्छाखाभेदांश्च मे वद ३
श्रीपराशर उवाच

वेदद्रु मस्य मैत्रेय शाखाभेदास्सहस्रशः न शक्तो विस्तराद्वक्तुं संक्षेपेण
शृणुष्व तम् ४
द्वापरेद्वापरे विष्णुर्व्यासरूपी
महामुने
वेदमेकं सुबहुधा कुरुते जगतो हितः ५
वीर्यं तेजो बलं चाल्पं
मनुष्याणामवेक्ष्य च
हिताय सर्वभूतानां वेदभेदान्करोति सः ६
ययासौ कुरुते तन्वा वेदमेकं पृथक्प्रभुः
वेदव्यासाभिधाना तु सा च
मूर्तिर्मधुद्विषः ७
यस्मिन्मन्वंतरे व्यासा येये स्युस्तान्निबोध मे
यथा च भेदश्शाखानां व्यासेन क्रियते मुने ८
अष्टविंशतिकृत्वो वै वेदो व्यस्तो सहर्षिभिः
वैवस्वतेंतरे तस्मिन्द्वापरेषु पुनःपुनः ९
वेदव्यासा व्यतीता ये ह्यष्टाविंशति सत्तम
चतुर्धा यैः कृतो वेदो द्वापरेषु पुनःपुनः १०
द्वापरे प्रथमे व्यस्तस्स्वयं वेदः स्वयंभुवा

द्वितीये द्वापरे चैव वेदव्यासः
प्रजापतिः ११
तृतीये चोशना व्यासश्चतुर्थे च बृहस्पतिः
सविता पंचमे व्यासः षष्ठे मृत्युस्समृतः
प्रभुः १२
सप्तमे च तथैवेंद्रो वसिष्ठश्चाष्टमे
स्मृतः
सारस्वतश्च नवमे त्रिधामा दशमे स्मृतः १३
एकादशो! तु त्रिशिखो भरद्वाजस्ततः परः
त्रयोदशो! चांतरिक्षो वर्णी चापि
चतुर्दशो! १४
त्रय्यारुणः पंचदशो! षोडशो! तु धनंजयः
क्रतुंजयः सप्तदशो! तदूर्ध्वं च
जयस्स्मृतः १५
ततो व्यासो भरद्वाजो भरद्वाजाच्च गौतमः
गौतमादुत्तरो व्यासो हर्य्यात्मा
योभिधीयते १६
अथ हर्य्यात्मनॐते च स्मृतो वाजश्रवा
मुनिः
सोमशुष्कायणस्तस्मात्तृणबिंदुरिति
स्मृतः १७
ऋक्षोभूद्भार्गवस्तस्माद्वाल्मीकिर्योभिधीयते
तस्मादस्मत्पिता शक्तिर्व्यासस्तस्मादहं
मुने १८
जातुकर्णोभवन्मत्तः कृष्णद्वैपायनस्ततः

अष्टाविंशतिरित्येते वेदव्यासाः
पुरातनाः १९
एको वेदश्चतुर्द्धा तु तैः कृतो
द्वापरादिषु २०
भविष्ये द्वापरे चापि द्रौणिर्व्यासो
भविष्यति
व्यतीते मम पुत्रेस्मिन् कृष्णद्वैपायने
मुने २१
ध्रुवमेकाक्षरं ब्रह्म ओमित्येव
व्यवस्थितम्
बृहत्वाद्बृंहणत्वाच्च
तद्ब्रह्येत्यभिधीयते २२
प्रणवावस्थितं नित्यं
भूर्भुवस्स्वरितीर्य्यते
ऋग्यजुस्सामाथर्वाणो यत्तस्मै ब्रह्मणे
नमः २३
जगतः
प्रलयोत्पत्त्योर्यत्तत्कारणसंज्ञितम् महतः परमं गुह्यं तस्मै सुब्रह्मणे नमः २४
अगाधापारमक्षय्यं जगत्संमोहनालयम् स्वप्रकाशप्रवृत्तिभ्यां पुरुषार्थप्रयोजनम् २५ संख्यज्ञानवतां निष्ठा गतिश्शमदमात्मनाम् यत्तदव्यक्तममृतं प्रवृत्तिर्ब्रह्म

शाश्वतम् २६
प्रधानमात्मयोनिश्च गुहासंस्थं च
शब्द्यते
अविभागं तथा शुक्रमक्षयं बहुधात्मकम् २७
परमब्रह्मणे तस्मै नित्यमेव नमोनमः यद्रूपं वासुदेवस्य परमात्मस्वरूपिणः २८
एतद्ब्रह्म त्रिधा भेदमभेदमपि स प्रभुः सर्वभेदेष्वभेदोसौ भिद्यते भिन्नबुद्धिभिः २९
स ऋङ्मयस्साममयः सर्वात्मा स यजुर्मयः ऋग्यजुस्सामसारात्मा स एवात्मा शरीरिणाम् ३०
स भिद्यते वेदमयस्स्ववेदं करोति भेदैर्बहुभिस्सशाखम्
शाखाप्रणेता स समस्तशाखाज्ञानस्वरूपो भगवानसंगः ३१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! तृतीयोऽध्यायः ३

श्रीपराशर उवाच
आद्यो वेदश्चतुष्पादः कृतः साहस्रसम्मितः ततो दशगुणः कृत्स्नो यज्ञोयं सर्वकामधुक् १
ततोत्र मत्सुतो व्यासो अष्टाविंशतिमेंतरे वेदमेकं चतुष्पादं चतुर्द्धा

व्यभजत्प्रभुः २
यथा च तेन वै व्यस्ता वेदव्यासेन धीमता
वेदास्तथा समस्तैस्तैर्व्यस्ता
व्यस्तैस्तथा मया ३
तदनेनैव वेदानां शाखाभेदान्द्विजोत्तम
चतुर्युगेषु पठितान्समस्तेष्ववधारय ४
कृष्णद्वैपायनं व्यासं विद्धि नारायणं
प्रभुम्
को ह्यन्यो भुवि मैत्रेय
महाभारतकृद्भवेत् ५
तेन व्यस्ता यथा वेदा मत्पुत्रेण
महात्मना
द्वापरे ह्यत्र मैत्रेय तस्मिञ्छृणु
यथातथम् ६
ब्रह्मणा चोदितो व्यासो वेदान्व्यस्तुं प्रचक्रमे
अथ शिष्यान्प्रजग्राह चतुरो वेदपारगान्
७
ऋग्वेदपाठकं पैलं जग्राह स महामुनिः
वैशंपायननामानं यजुर्वेदस्य चाग्रहीत् ८
जैमिनिं सामवेदस्य तथैवाथर्ववेदवित्
सुमंतुस्तस्य शिष्योभूद्वेदव्यासस्य
धीमतः ९
रोमहर्षणनामानं महाबुद्धिं महामुनिः
सूतं जग्राह शिष्यं स इतिहासपुराणयोः १०
एक आसीद्यजुर्वेदस्तं चतुर्द्धा

व्यकल्पयत्
चातुर्होत्रमभूत्तस्मिंस्तेन यज्ञमथाकरोत् ११
आध्वर्यवं यजुर्भिस्तु ऋग्भिर्होत्रं तथा
मुनिः
औद्गात्रं सामभिश्चक्रे ब्रह्मत्वं
चाप्यथर्वभिः १२
ततस्स ऋच उद्धृत्य ऋग्वेदं कृतवान्मुनिः
यजूंषि च यजुर्वेदं सामवेदं च सामभिः १३
राज्ञां चाथर्ववेदेन सर्वकर्माणि च प्रभुः
कारयामास मैत्रेय ब्रह्मत्वं च यथास्थिति
१४
सोयमेको यथा वेदस्तरुस्तेन पृथक्कृतः
चतुर्धाथ ततो जातं वेदपादपकाननम् १५
बिभेद प्रथमं विप्र पैलो ऋग्वेदपादपम्
इन्द्रप्रमितये प्रादाद्बाष्कलाय च
संहिते १६
चतुर्धा स बिभेदाथ बाष्कलोपि च संहिताम्
बोधादिभ्यो ददौ ताश्च
शिष्येभ्यस्समहामुनिः १७
बोध्याग्निमाढकौ तदूद्याज्ञवल्क्यपराशरौ
प्रतिशाखास्तु शाखायास्तस्यास्ते
जगृहुर्मुने १८
इंद्रप्रमितिरेकां तु संहितां स्वसुतं ततः

मांडुकेयं महात्मानं
मैत्रेयाध्यापयत्तदा १९
तस्य शिष्यप्रशिष्येभ्यः
पुत्रशिष्यक्रमाद्ययौ २०
वेदमित्रस्तु शाकल्यः संहितां तामधीतवान् चकार संहिताः पंच शिष्येभ्यः प्रददौ च ताः २१
तस्य शिष्यास्तु ये पंच तेषां नामानि मे शृणु
मुद्गलो गोमखश्चैव वात्स्यश्शालीय एव च शरीरः पंचमश्चासीन्मैत्रेय सुमहामतिः २२ संहितात्रितयं चक्रे शाकपूर्णस्तथेतरः निरुक्तमकरोत्तद्वच्चतुर्थं मुनिसत्तम २३
क्रौंचो वैतालिकस्तद्वद्बलाकश्च महामुनिः
निरुक्तश्च चतुर्थोभूद्वेदवेदांगपारगः २४
इत्येताः प्रतिशाखाभ्यो ह्यनुशाखा द्विजोत्तम
बाष्कलश्चापरास्तिस्रस्संहिताः कृतवान्द्विज
शिष्यः कालायनिर्गार्ग्यस्तृतीयश्च
कथाजपः २५
इत्येता बह्वृचाः प्रोक्ताः संहिता यैः
प्रवर्त्तिताः २६

इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! चतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीपराशर उवाच
यजुर्वेदतरोश्शाखास्सप्तविंशन्महामुनिःवैशंपायननामासौ व्यासशिष्यश्चकार वै १
शिष्येभ्यः प्रददौ ताश्च
जगृहुस्तेप्यनुक्रमात् २
याज्ञवल्क्यस्तु तत्राभूद्ब्रह्मरातसुतो
द्विज
शिष्यः परमधर्मज्ञो गुरुवृत्तिपरस्सदा ३
ऋषिर्योद्य महामेरोः समाजे नागमिष्यति
तस्य वै सप्तरात्रात्तु ब्रह्महत्त्या
भविष्यति ४
पूर्वमेवं मुनिगणैस्समयो यः कृतो द्विज वैशंपायन एकस्तु तं व्यतिक्रांतवांस्तदा ५
स्वस्रीयं बालकं सोथ पदा स्पृष्टमताडयत् ६
शिष्यानाह स भोः शिष्या ब्रह्महत्त्यापहं व्रतम्
चरध्वं मत्कृते सर्वे न विचार्य्यमिदं तथा ७
अथाह याज्ञवल्क्यस्तु किमोभिर्भगवन्द्विजैः क्लेशितैरल्पतेजोभिश्चरिष्येहमिदं

व्रतम् ८
ततः क्रुद्धो गुरुः प्राह याज्ञवल्क्यं महामुनिम्
मुच्यतां यत्त्वयाधीतं मत्तो विप्रावमानक ९
निस्तेजसो वदस्येनान्यत्त्वं ब्राह्मणपुंगवान्
तेन शिष्येण नार्थोस्ति ममाज्ञाभंगकारिणा १०
याज्ञवल्क्यस्ततः प्राह भक्त्यैतत्ते मयोदितम्
ममाप्यलं त्वयाधीतं यन्मया तदिदं द्विज ११
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो रुधिराक्तानि सरूपाणि यजूंषि सः
छर्दयित्वा ददौ तस्मै ययौ स स्वेच्छया मुनिः १२
यजूंष्यथ विसृष्टानि याज्ञवल्क्येन वै
द्विज
जगृहुस्तित्तिरा भूत्वा तैत्तिरीयास्तु
ते ततः १३
ब्रह्महत्त्याव्रतं चीर्णं गुरुणा चोदितैस्तु तैः
चाक्रुराध्वर्यवं ते तु चरणान्मुनिसत्तम १४

याज्ञवल्क्योपि मैत्रेय प्राणायामपरायणः तृष्टाव प्रयतस्सूर्यं यजूंष्यभिलषंस्ततः १५
याज्ञवल्क्य उवाच
नमस्सवित्रे द्वाराय मुक्तेमिततेजसे ऋग्यजुस्सामभूताय त्रयीधाम्ने च ते नमः १६
नमोग्नीषोमभूताय जगतः कारणात्मने भास्कराय परं तेजस्सौषुम्णरुचिबिभ्रते १७
कलाकाष्ठानिमेषादिकालज्ञानात्मरूपिणे ध्येयाय विष्णुरूपाय परमाक्षररूपिणे १८
बिभर्त्ति यस्सुरगणानाप्यायेंदुं
स्वरश्मिभिः
स्वधामृतेन च पितॄंस्तस्मै तृप्तात्मने
नमः १९
हिमांबुघर्मवृष्टीनां कर्त्ता भर्त्ता च यः प्रभुः
तस्मै त्रिकालरूपाय नमस्सूर्याय वेधसे २०
अपहंति तमो यश्च जगतोस्य जगत्पतिः
तस्य धामधरो देवो नमस्तस्मै विवस्वते २१ सत्कर्मयोग्यो न जनो नैवापः शुद्धिकारणम् यस्मिन्ननुदिते तस्मै नमो देवाय भास्वते २२
स्पृष्टो यदंशुभिर्लोकः क्रियायोग्यो हि

जायते
पवित्रकारणात्माय तस्मै शुद्धात्मने नः
२३
नमः सवित्रे सूर्य्याय भास्कराय विवस्वते
आदित्यायादिभूताय देवादीनां नमो नमः २४
हिरण्मयं रथं यस्य केतवोमृतवाजिनः
वहंति भुवनालोकचक्षुषं तं नमाम्यहम् २५
श्रीपराशर उवाच
इत्येवमादिभिस्तेन स्तूयमानस्स वै रविः
वाजिरूपधरः प्राह व्रीयतामिति वाञ्छितम्
२६
याज्ञवल्क्यस्तदा प्राह प्रणिपत्य
दिवाकरम्
यजूंषि तानि मे देहि यानि संति न मे गुरौ
२७
श्रीपराशर उवाच
एवमुक्तो ददौ तस्मै यजूंषि भगवान्रविः
अयातयामसंज्ञानि यानि वेत्ति न तद्गुरुः
२८
यजूंषि यैरधीतानि तानि
विप्रैर्द्विजोत्तम
वाजिनस्ते समाख्याताः
सूर्योप्यश्वोभवद्यतः २९
शाखाभेदास्तु तेषां वै दश पंच च वाजिनाम्
काण्वाद्यास्सुमहाभागा याज्ञवल्क्याः
प्रकीर्त्तिताः ३०

इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! पंचमोऽध्यायः ५

श्रीपराशर उवाच
सामवेदतरोश्शाखा व्यासशिष्यस्य जौमिनिः
क्रमेण येन मैत्रेय बिभेद शृणु तन्मम १
सुमंतुस्तस्य
पुत्रोभूत्सुत्वानश्चाभवत्सुतः
अधीतवंतौ चैकैकां संहितां तौ माहमती २
सहस्रसंहिताभेदं सुकर्मा तत्सुतस्ततः
चकार तं च तच्छिष्यौ जगृहाते महाव्रतौ ३
हिरण्यनाभः कौसल्यः पौष्पिंजिश्च
द्विजोत्तम
उदीच्यास्सामगाः शिष्यास्तस्य पंचशतं
स्मृताः ४
हिरण्यनाभात्तावत्यस्संहिता
यैर्द्विजोत्तमैः
गृहीतास्तेपि चोच्यंते पंडितैः
प्राच्यसामगाः ५
लोकाक्षिर्नौधमिश्चैव कक्षिवाँ
ल्लांगलिस्तथा
पौष्पिंजिशिष्यास्तद्भेदैस्संहिता
बहुलीकृताः ६
हिरण्यनाभशिष्यस्तु चतुर्विंशतिसंहिताः प्रोवाच कृतनामासौ शिष्येभ्यश्च महामुनिः ७

तैश्चापि सामवेदोसौ शाखाभिर्बहुलीकृतः अथर्वणामथो वक्ष्ये संहितानां समुच्चयम् अथर्ववेदं स मुनिस्सुमंतुरमितद्युतिः ८ शिष्यमध्यापयामास कबंधं सोपि तं द्विधा कृत्वा तु देवदर्शाय तथा पथ्याय दत्तवान् ९
देवदर्शस्य शिष्यास्तु मेधोब्रह्मबलिस्तथा
शौल्कायनिः पिप्पलादस्तथान्यो द्विजसत्तम १०
पथ्यस्यापि त्रयश्शिष्याः कृता यैर्द्विज संहिताः
जाबालिः कुमुदादिश्च तृतीयश्शौनको द्विज ११
शौनकस्तु द्विधा कृत्वा ददावेकां तु बभ्रवे
द्वितीयां संहितां प्रादात्सैंधवाय च संज्ञिने १२
सैंधवान्मुजिकेशश्च द्वेधभिन्नास्त्रिधा पुनः
नक्षत्रकल्पो वेदानां संहितानां तथैव च १३
चतुर्थस्स्यादांगिरसश्शांतिकल्पश्च पंचमः
श्रेष्ठास्त्वथर्वणामेते संहितानां विकल्पकाः १४

आख्यानैश्चाप्युपाख्यानैर्गाथाभिः कल्पशुद्धिभिः
पुराणसंहितां चक्रे पुराणार्थविशारदः १५ प्रख्यातो व्यासशिष्योभूत्सूतो वै रोमहर्षणः
पुराणसंहितां तस्मै ददौ व्यासो महामतिः १६
सुमतिश्चाग्निवर्चाश्च मित्रायुश्शांसपायनः अकृतव्रणसावर्णिष्षट्शिष्यास्तस्य चाभवन् १७
काश्यपः संहिताकर्त्ता सावर्णिश्शांसपायनः
रोमहर्षणिका चान्या तिसॄणां मूलसंहिता १८
चतुष्टयेन भेदेन संहितानामिदं मुने १९ आद्यं सर्वपुराणानां पुराणं ब्राह्ममुच्यते
अष्टादशपुराणानि पुराणज्ञाः प्रचक्षते २०
ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा
तथाऽन्यं नारदीयं च मार्कंडेयं च सप्तमम् २१
आग्नेयमष्टमं चैव भविष्यन्नवमं स्मृतम् दशमं ब्रह्मवैवर्त्तं लैंगमेकादशं

स्मृतम् २२
वाराहं द्वादशं चैव स्कांदं चात्र त्रयोदशम्
चतुर्दशं वामनं च कौर्मं पंचदशं तथा
मात्स्यं च गारुडं चैव ब्रह्मांडं च ततः
परम्
महापुराणान्येतानि ह्यष्टादश महामुने २३
तथा चोपपुराणानि मुनिभिः कथितानि च सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशमन्वंतराणि च सर्वेष्वेतेषु कथ्यंते वंशानुचरितं च यत् २४
यदेतत्तव मैत्रेय पुराणं कथ्यते मया एतद्वैष्णवसंज्ञं वै पाद्मस्यसमनंतरम् २५
सर्गे च प्रतिसर्गे च वंशमन्वंतरादिषु कथ्यते भगवान्विष्णुश्षोए!ष्विव सत्तम २६
अंगानि वेदाश्चत्वारो मीमांसान्यायविस्तरः
पुराणं धर्मशास्त्रं च विद्या ह्येताश्चतुर्दश २७
आयुर्वेदो धनुर्वेदो गांधर्वश्चैव ते
त्रयः
अर्थशास्त्रं चतुर्थं तु विद्या
ह्यष्टादशैव ताः २८
ज्ञेया ब्रह्मर्षयः पूर्वं तेभ्यो

देवर्षयः पुनः
राजर्षयः पुनस्तेभ्य ऋषिप्रकृतयस्त्रयः २९
इति शाखास्समाख्याताश्शाखाभेदास्तथैव च कर्त्तारश्चैव शाखानां भेदहेतुस्तथोदितः ३०
सर्वमन्वंतरेष्वेवं शाखाभेदास्समाः
स्मृताः ३१
प्राजापत्या श्रुतिर्नित्या
तद्विकल्पास्त्विमे द्विज ३२
एतत्ते कथितं सर्वं यत्पृष्टोहमिहत्वया
मैत्रेय वेदसंबंधः किमन्यत्कथयामि ते ३३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! षष्ठोध्यायः ६

मैत्रेय उवाच
यथावत्कथितं सर्वं यत्पृष्टोसिं मया गुरो
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वेकं
तद्भवान्प्रब्रवीतु मे १
सप्तद्वीपानि पातालविधयश्च महामुने
सप्तलोकाश्च येंतस्था ब्रह्मांडस्यास्य
सर्वतः २
स्थूलैः सूक्ष्मैस्तथा
सूक्ष्मसूक्ष्मात्सूक्ष्मतरैस्स्मृता
स्थूलात्स्थूलतरैश्चैव सर्वं
प्राणिभिरावृतम् ३

अंगुलस्याष्टभागोपि न सोस्ति मुनिसत्तम वसंति प्राणिनो यत्र कर्मबंधनिबंधनाः ४ सर्वे चैते वशं यांति यमस्य भगवन् किल आयुषॐते तथा यांति यातनास्तत्प्रचोदिताः ५
यातनाभ्यः परिभ्रष्टा देवाद्यास्वथ योनिषु
जंतवः परिवर्त्तंते शास्त्राणामेष
निर्णयः ६
सोहमिच्छामि तच्छ्रोतुं यमस्य
वशवर्त्तिनः
न भवंति नरा येन तत्कर्म कथयस्व मे ७
श्रीपराशर उवाच
अयमेव मुने पश्नो नकुलेन महात्मना
पृष्टः पितामहः प्राह भीष्मो
यत्तच्छृणुष्व मे ८
भीष्म उवाच
पुरा ममागतो वत्स सखा कालिंगको द्विजः
स मामुवाच प्रष्टो वै मया जातिस्मरो मुनिः ९
तेनाख्यातमिदं सर्वमित्थं चैतद्भविष्यति तथा च तदभूद्वत्स यथोक्तं तेन धीमता १० स पृष्टश्च मया भूयः श्रद्दधानेन वै द्विजः
यद्यदाह न तद्दृष्टमन्यथा हि मया क्वचित् ११

एकदा तु मया पृष्टमेतद्यद्भवतोदितम् प्राह कालिंगको विप्रस्स्मृत्वा तस्य मुनेर्वचः १२
जातिस्मरेण कथितो रहस्यः परमो मम यमकिंकरयोर्योभूत्संवादस्तं ब्रवीमि ते १३
कालिंग उवाच
स्वपुरुषमभिवीक्ष्य पाशहस्तं वदति यमः किल तस्य कर्णमूले
परिहर
मधुसूदनप्रपन्नान्प्रभुरहमन्यनृणामवैष्णवानाम् १४
अहममरवरार्चितेन धात्रा यम इति
लोकहिताहिते नियुक्तः
हरिगुरुवशगोस्मि न स्वतंत्रः प्रभवति
संयमने ममापि विष्णुः १५
कंटकमुकुटकर्णिकादिभेदैः
कनकमभेदमपीष्यते यथैकम्
सुरपशुमनुजादिकल्पनाभिर्हरिरखिलाभिरुदीर्यते तथैकः १६
क्षितितलपरमाणवोनिलांते पुनरुपयांति
यथैकतां धरित्र्याः
सुरपशुमनुजादयस्तथांते गुणकलुषेण
सनातनेन तेन १७
हरिममरवरार्चितांघ्रिपद्मं प्रणमति यः परमार्थतो हि मर्त्यः

तमपगतसमस्तपापबंधं व्रज परिहृत्य यथाग्निमाज्यसिक्तम् १८
इति यमवचनं निशम्य पाशी यमपुरुषस्तमुवाच
धर्मराजम्
कथय मम विभो समस्तधातुर्भवति हरेः खलु
यादृशोस्य भक्तः १९
यम उवाच
न चलति निजवर्णधर्मतो
यस्सममतिरात्मसुहृद्विपक्षपक्षे
न हरति न च हंति किंचिदुच्छैः स्थितमनसं
तमवेहि विष्णुभक्तम् २०
कलिकलुषमलेन यस्य नाऽऽत्मा
विमलमतेमलिनीकृतस्तमेनम्
मनसि कृतजनार्दनं मनुष्यं सततमवेहि
हरेरतीव भक्तम् २१
कनकमपि रहस्यवेक्ष्य बुद्ध्या तृणमिव
यस्समवैति वै परस्वम्
भवति च भगवत्यनन्यचेताः पुरुषवरं तमवेहि
विष्णुभक्तम् २२
स्फटिकगिरिशिलामलः क्व विष्णुर्मनसि
नृणां क्व च मत्सरादिदोषः
न हि तुहिनमयूखरश्मिपुंजे भवति
हुताशनदीप्तिजः प्रतापः २३
विमलमतिरमत्सरः प्रशांतश्शुचिचरितोखिलसत्त्वमित्रभूतः प्रियहितवचनोऽस्तमानमायो वसति सदा हृदि

तस्य वासुदेवः २४
वसति हृदि सनातने च तस्मिन्भवति
पुमाञ्जगतोस्य सौम्यरूपः
क्षितिरसमतिरम्यमात्मनॐतः कथयति
चारुतयैव सालपोतः २५
यमनियमविधूत
कल्पषाणामनुदिनमच्युतसक्तमानसानाम्
अपगतमदमानमत्सराणां त्यज भट दूरतरेण
मानवानाम् २६
हृदि यदि भगवाननादिरास्ते
हरिररिशंखगदाधरोव्ययात्मा
तदघविघातकर्त्तृभिन्नं भवति कथं सति
चांधकारमर्के २७
हरति परधनं निहंति जंतून्वदति तथा
नृतनिष्टुराणि यश्च
अशुभजनितदुर्मदस्य पुंसः कलुषमतेर्हृदि
तस्य नास्त्यनंतः २८
न सहति परसंपदं विनिंदां कलुषमतिः कुरुते
सतामसाधुः
न यजति न ददाति यश्च संतं मनसि न तस्य
जनार्दनोऽधमस्य २९
परमसुहृदिबांधवे कलत्रे
मुततनयापितृमातृभृत्यवर्गे
शठमतिरुपयाति योर्थतृष्णां
तमधमचेष्टमवेहि नास्य भक्तम् ३०
अशुभमतिरसत्प्रवृत्तिसक्तस्सततमनार्य्य

कुशीलसंगमत्तः अनुदिनकृतपापबंधयुक्तः पुरुषपशुर्न हि वासुदेवभक्तः ३१
सकलमिदमहं च वासुदेवः
परमपुमान्परमेश्वरस्स एकः
इति मतिरचलाभवत्यनंते हृदयगते
व्रजतान्विहाय दूरात् ३२
कमलनयन वासुदेव विष्णो धरणिधराच्युत
शंखचक्रपाणे
भवशरणमितीरयंति ये वै त्यज भट दूरतरेण
तानपापान् ३३
वसति मनसि यस्य सोव्ययात्मा पुरुषवरस्य न
तस्य दृष्टिपाते
तव गतिरथ वा ममास्ति
चक्रप्रतिहतवीर्यबलस्य सोन्यलोक्यः ३४
कालिङ्ग उवाच
इति निजभटशासनाय देवो रवितनयस्य किलाह
धर्मराजः
मम कथितमिदं च तेन तुभ्यं कुरुवर सम्यगिदं
मयापि चोक्तम् ३५
श्रीभीष्म उवाच
नकुलैतन्ममाख्यातं पूर्वं तेन द्विजन्मना कलिङ्गदेशादभ्येत्य प्रीतेन सुमहात्मना ३६
मयाप्येतद्यथान्यायं सम्यग्वत्स तवोदितम्

यथा विष्णुमृतेनान्यत्त्राणां संसारसागरे ३७
किंकराः पाशदंडाश्च न यमो न च यातनाः समर्थास्तस्य यस्यात्मा केशवालंबनस्सदा ३८
श्रीपराशर उवाच
एतन्मुने समाख्यातं गीतं वैवस्वतेन यत् त्वत्प्रश्नानुगतं सम्यक्किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ३९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! सप्तमोऽध्यायः ७

मैत्रेय उवाच
भगवन्भगवान्देवः संसारविजिगीषुभिः समाख्याहि जगन्नाथो विष्णुराराध्यते यथा १
आराधिताच्च गोविंदादाराधनपरैर्नरैः यत्प्राप्यते फलं श्रोतुं तच्चेच्छामि महामुने २
श्रीपराशर उवाच
यत्पृच्छति भवानेतत्सगरेण महात्मना
और्वः प्राह यथा पृष्टस्तन्मे
निगदतश्शृणु ३
सगरः प्रणिपत्त्यैनमौर्वं
पप्रच्छभार्गवम्
विष्णोराराधनोपायसंबंधं मुनिसत्तम ४

फलं चाराधिते विष्णौ यत्पुंसामभिजायते स चाह पृष्टो यत्नेन तस्मै तन्मेखिलं शृणु ५
और्व उवाच
भौमं मनोरथं स्वर्गं स्वर्गे रम्यं च यत्पदम्
प्राप्नोत्याराधिते विष्णौ निर्वाणमपि
चोत्तमम् ६
यद्यदिच्छति यावच्च फलमाराधितेऽच्युते
तत्तदाप्नोति राजेंद्र भूरि स्वल्पमथापि
वा ७
यत्तु पृच्छसि भूपाल कथामाराध्यते हरिः
तदहं सकलं तुभ्यं कथयामि निबोध मे ८
वर्णाश्रमाचारवता पुरुषेण परः पुमान्
विष्णुराराध्यते पंथा
नान्यस्तत्तोषकारकः ९
यजनयज्ञान्यजत्येनं जपंत्येनं जपन्नृप
निघ्नन्नन्यान्हिनस्त्येनं सर्वभूतो यतो
हरिः १०
तस्मात्सदाचारवता पुरुषेण जनार्दनः
आराध्यस्तु
स्ववर्णोक्तधर्मानुष्ठानकारिणा ११
ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शुद्रश्च पृथिवीपते
स्वधर्मतत्परो विष्णुमाराधयति नान्यथा १२

परापवादं पैशुन्यमनृतं च न भाषते
अन्योद्वेगकरं वापि तोष्यते तेन केशवः १३
परदारपरद्रव्यपरहिंसासु यो रतिम्
न करोति पुमान्भूप तोष्यते तेन केशवः १४
न ताडयति नो हंति प्राणिनो न च हिंसकः
यो मनुष्यो मनुष्येंद्र तोष्यते तेन
केशवः १५
देवद्विजगुरूणां च शुश्रूषासु सदोद्यतः
तोष्यते तेन गोविंदः पुरुषेण नरेश्वर १६
यथात्मनि च पुत्रे च सर्वभूतेषु यत्तथा हितकामो हरिस्तेन सर्वदा तोष्यते सुखम् १७
यस्य रागादिदोषेण न दुष्टं नृप मानसम् विशुद्धचेतसा विष्णुस्तोष्यते तेन सर्वदा १८
वर्णाश्रमेषु ये धर्माश्शास्त्रोक्ता मुनिसत्तम
तेषु तिष्ठन्नरो विष्णुमाराधयति नान्यथा १९
सगर उवाच
तदहं श्रोतुमिच्छामि वर्णधर्मानशेषतः तथैवाश्रमधर्मांश्च द्विजवर्य्य ब्रवीहि तान् २०
और्व उवाच
ब्राह्मणक्षत्त्रियविशां शूद्राणां च यथाक्रमम्

त्वमेकाग्रमतिर्भूत्वा शृणु धर्मान्मयोदितान् २१
दानं
दद्याद्यजेद्देवान्यज्ञैस्स्वाध्यतत्परः
नित्योदकी भवेद्विप्रः
कुर्याच्चाग्निपरिग्रहम् २२
वृत्त्यर्थं
याजयेच्चान्यानन्यानध्यापयेत्तथा
कुर्य्यात्प्रतिग्रहादानं
शुक्लार्थान्न्यायतो द्विजः २३
सर्वभूतहितं कुर्य्यान्नाहितं
कस्यचिद्द्विजः
मैत्री समस्तभूतेषु ब्राह्मणस्योत्तमं
धनम् २४
ग्राव्णिरत्ने च पारक्ये समबुद्धिर्भवेद्द्विजः
ऋतावभिगमः पत्न्यां शस्यते चास्य पार्थिव २५
दानानि दद्यादिच्छातो द्विजेभ्यः क्षत्रियोपि वा
यजेच्च विविधैर्यज्ञैरधीयीत च पार्थिवः २६
शस्त्राजीवो महीरक्षा प्रवरा तस्य जीविका तत्रापि प्रथमः कल्पः पृथिवीपरिपालनम् २७

धरित्रीपालनेनैव कृतकृत्या नराधिपाः भवंति तृपतेरंशा यतो यज्ञादिकर्मणाम् २८
दुष्टानां शासनाद्राजा शिष्टानां
परिपालनात्
प्राप्नोत्यभिमताँ ल्लोकान्वर्णसंस्थां करोति यः २९
पाशुपाल्यं च वाणिज्यं कृषिं च मनुजेश्वर वैश्याय जीविकां ब्रह्मा ददौ लोकपितामहः ३०
तस्याप्यध्ययनं यज्ञो दानं धर्मश्च शस्यते
नित्यनैमित्तिकादीनामनुष्ठानं च कर्मणाम् ३१
द्विजातिसंश्रितं कर्म तादर्थ्यं तेन पोषणम्
क्रयविक्रयजैर्वापि धनैः कारूद्भवेन वा ३२
शूद्रस्य सन्नतिश्शौचं सेवा स्वामिन्यमायया
अमंत्रयज्ञो ह्यस्तेयं तत्संगो विप्ररक्षणम् ३३
दानं च दद्याच्छूद्रोपि पाकयज्ञैर्यजेत
च
पित्र्! च तत्सर्वं शूद्रः कुर्वीत तेन
वै ३४
भृत्यादिभरणार्थाय सर्वेषां च परिग्रहः

ऋतुकालेभिगमनं स्वदारेषु महीपते ३५
दया समस्तभूतेषु तितिक्षा नातिमानिता
सत्यं शौचमनायासो मंगलं प्रियवादिता ३६
मैत्र्यस्पृहा तथा तद्वदकार्पण्यं
नरेश्वर
अनसूया च सामान्यवर्णानां कथिता गुणाः ३७
आश्रमाणां च सर्वेषामेते सामान्यलक्षणाः
गुणांस्तथावद्धर्मांश्च
विप्रादीनामिमाञ्छृणु ३८
क्षात्त्रं कर्म द्विजस्योक्तं वैश्यं
कर्म तथा पदि
राजन्यस्य च वैश्योक्तं शूद्रकर्म न
चैतयोः ३९
सामर्थ्ये सति तत्त्याज्यमुभाभ्यामपि
पार्थिव
तदेवापदि कर्त्तव्यं न
कुर्यात्कर्मसंकरम् ४०
इत्येते कथिता राजन्वर्णधर्मा मया तव धर्मानाश्रमिणां सम्यग्ब्रुवतो मे निशामय ४१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! ऽष्टमोऽध्यायः ७
और्व उवाच
बालः कृतोपनयनो वेदाहरणतत्परः
गुरुगेहे वसेद्भूप ब्रह्मचारी समाहितः १ शौचा चारव्रतं तत्र कार्य्यं शुश्रूषणं

गुरोः
व्रतानि चरता ग्राह्यो वेदश्च
कृतबुद्धिना २
उभे संध्ये रविं भूप तथैवाग्निं समाहितः
उपतिष्ठेत्तदा
कुर्य्याद्गुरोरप्यभिवादनम् ३
स्थिते तिष्ठेद्व्रजेद्याते नीचैरासीत
चासति
शिष्यो गुरोर्नृपश्रेष्ठ प्रतिकूलं न
संचरेत् ४
तेनैवोक्तं पठेद्वेदं नान्यचित्तः
पुरस्स्थितः
अनुज्ञातश्च भिक्षान्नमश्नीयाद्गुरुणा
ततः ५
अवगाहेदपः पूर्वमाचार्य्येणावगाहितः
समिज्जलादिकं चास्य काल्यं
काल्यमुपानयेत् ६
गृहीतग्राह्यवेदश्च ततोनुज्ञामवाप्य च
गार्हस्थ्यमाविश्त्प्रोआ!ज्ञो
निष्पन्नगुरुनिष्कृतिः ७
विधिनावाप्तदारस्तु धनं प्राप्य
स्वकर्मणा
गृहस्थकार्य्यमखिलं कुर्य्याद्भूपाल
शक्तितः ८
निवापेन
पितॄनर्चन्यज्ञैर्देवांस्तथातिथीन्

अन्नैर्मुनींश्च स्वाध्यायैरपत्येन
प्रजापतिम् ९
भूतानि बलिभिश्चैव वात्सल्येनाखिलं जगत्
प्राप्नोति लोकान्पुरुषो
निजकर्मसमार्जितान् १०
बिक्षाभुजश्च ये
केचित्परिव्राड्ब्रह्मचारिणः
तेप्यत्रैव प्रतिष्ठंते गार्हस्थ्यं तेन
वै परम् ११
वेदाहरणकार्य्याय तीर्थस्नानाय च प्रभो
अटंति वसुधां विप्राः पृथिवीदर्शनाय च १२
अनिकेता ह्यनाहारा यत्र सायंगृहाश्च ये
तेषां गृहस्थः सर्वेषां प्रतिष्ठा
योनिरेव च १३
तेषां स्वागतदानादिवक्तव्यं मधुरं नृप
गृहागतानां दद्याच्च शयनासनभोजनम् १४
अतिथिर्यस्य भग्नाशो
गृहात्प्रतिनिवर्त्तते
स दत्त्वा दुष्कृतं तस्मै पुण्यमादाय
गच्छति १५
अवज्ञानमहंकारो दंभश्चैव गृह सतः
परितापोपघातौ च पारुष्यं च न शस्यते १६
यस्तु सम्यक्करोत्येवं गृहस्थः परमं
विधिम्
सर्वबंधविनिर्मुक्तो
लोकानाप्नोत्यनुत्तमान् १७

वयःपरिणतो राजन्कृतकृत्यो गृहाश्रमी पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य वनं
गच्छेत्सहैव वा १८
पर्णमूलफलाहारः केशश्मश्रुजटाधरः
भूमिशायी भवेत्तत्र
मुनिस्सर्वातिथिर्नृप १९
चर्मकाशकुशैः कुर्य्यात्परिधानोत्तरीयके तद्वत्त्रिषवणं स्नानं शस्तमस्य नरेश्वर
२०
देवताभ्यर्चनं होमस्सर्वाभ्यागतपूजनम्
भिक्षाबलिप्रदानं च शस्तमस्य नरेश्वर २१
वन्यस्नेहेन गात्राणामभ्यंगश्चास्य
शस्यते
तपश्च तस्य राजेंद्र
शीतोष्णादिसहिष्णुता २२
यस्त्वेतां नियतश्चर्यां
वानप्रस्थश्चरेन्मुनिः
स दहत्यग्निवद्दोषाञ्जयेल्लोकांश्च
शाश्वतान् २३
चतुर्थश्चाश्रमो भिक्षोः प्रोच्यते यो मनीषिभिः
तस्य स्वरूपं गदतो मम श्रोतुं नृपार्हसि २४
पुत्रद्रव्यकलत्रेषु त्यक्तस्नेहो नराधिप
चतुर्थमाश्रमस्थानं

गच्छेन्निर्धूतमत्सरः २५
त्रैवर्गिकांस्त्यजेत्सर्वानारंभानवनीपते
मित्रादिषु समो मैत्रस्समस्तेष्वेव
जंतुषु २६
जरायुजांडजादीनां वाड्मनःकायकर्मभिः
युक्तः कुर्वीत न द्रोहं सर्वसंगांश्च
वर्जयेत् २७
एकारात्रस्थितिर्ग्रामे पंचरात्रस्थितिः
पुरे
तथा तिष्ठेद्यथाप्रीतिर्द्वेषो वा नास्य
जायते २८
प्राणयात्रानिमित्तं च व्यंगारे
भुक्तवज्जने
काले प्रशस्तवर्णानां भिक्षार्थं
पर्यटेद्गृहान् २९
कामः क्रोधस्तथा दर्पमोहलोभादयश्च ये
तांस्तु सर्वान्परित्यज्य
परिव्राण्निर्ममो भवेत् ३०
अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यश्चरते मुनिः
तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भयं विद्यते
क्वचित् ३१
कृत्वाग्निहोत्रं स्वशरीरसंस्थं शारीरमग्निं स्वमुखे जुहोति
विप्रस्तु
भैक्ष्योपहितैर्हविर्भिश्चिताग्निकानां

व्रजति स्म लोकान् ३२
मोक्षाश्रमं यश्चरते यथोक्तं शुचिस्सुखं
कल्पितबुद्धियुक्तः
अनिंधनं ज्योतिरिव प्रशांतस्स ब्रह्मलोकं
श्रयते द्विजातिः ३३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! नवमोऽध्यायः ९

सगर उवाच
कथितं चातुराश्रम्यं
चातुर्वर्ण्यक्रियास्तथा
पुंसः क्रियामहं श्रोतुमिच्छामि द्विजसत्तम १
नित्यनैमित्तिकाः काम्याः क्रियाः
पुंसामश्षोतः
समाख्याहि भृगुश्रेष्ठ सर्वज्ञो ह्यसि मे
मतः २
और्व उवाच
यदेतदुक्तं भवता नित्यनैमित्तिकाश्रयम्
तदहं कथयिष्यामि शृणुष्वैकमना मम ३
जातस्य जातकर्मादिक्रियाकांडमश्षोतः
पुत्रस्य कुर्वीत पिता श्राद्धं
चाभ्युदयात्मकम् ४
युग्मांस्तु
प्राङ्मुखान्विप्रान्भोजयेन्मनुजेश्वर यथा तृप्तिस्तथा कुर्य्याद्दैवं पित्र्!

यं द्विजन्मनाम् ५
दध्ना
युक्तैस्सबदरैर्मिश्रान्पिंडान्मुदा
युतः
नांदीमुखेभ्यस्तीर्थेन दद्याद्दैवेन
पार्थिव ६
प्राजापत्येन वा सर्वमुपचारं प्रदक्षिणम्
कुर्वीत तत्तथाश्षोवृद्धिकालेषु भूपते ७
ततश्च नाम कुर्वीत पितैव दशमेहनि देवपूर्वं नराख्यं हि शर्मवर्मादिसंयुतम् ८
शर्मेति ब्राह्यणस्योक्तं वर्मेति
क्षत्त्रसंश्रयम्
गुप्तदासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्र
योः ९
नार्थहीनं न चाशस्तं नापशब्दयुतं तथा
नामंगल्यं जुगुप्साकं नाम
कुर्यात्समाक्षरम् १०
नातिदीर्घंनातिह्रस्वं
नातिगुर्वक्षरान्वितम्
सुखोच्चार्यं तु तन्नाम
कुर्याद्यत्प्रणवाक्षरम् ११
ततोऽनंतरसंस्कारसंस्कृतो गुरुवेश्मनि
यथोक्तविधिमाश्रित्य
कुर्य्याद्विद्यापरिग्रहम् १२
गृहीतविद्यो गुरवे दत्त्वा च

गुरुदक्षिणाम् गार्हस्थ्यमिच्छन्भूपाल कुर्य्याद्दारपरिग्रहम् १३
ब्रह्मचर्येण वा कालं
कुर्यात्संकल्पपूर्वकम्
गुरोश्शुश्रूषणं
कुर्यात्तत्पुत्रादेरथापि वा १४
वैखानसो वापि भवेत्परिव्राडथ वेच्छया
पूर्वसंकल्पितं यादृक्
तादृक्कुर्यान्नराधिप १५
वर्षैरेकगुणां
भार्य्यामुद्वहेत्त्रिगुणस्स्वयम्
नाति केशामकेशां वा नातिकृष्णां न
पिंगलाम् १६
निसर्गतोधिकांगां वा न्यूनांगामपि
नोद्वहेत्
नाविशुद्धां सरोमां वाकुलजां वापि
रोगिणीम् १७
न दुष्टां दुष्टवाक्यां वा व्यंगिनीं पितृमातृतः
न श्मश्रुव्यंजनवतीं न चैव पुरुषाकृतिम् १८
न घर्घरस्वरां क्षामां तथा काकस्वरां न च नानिबंधेक्षणां तद्वद्वृत्ताक्षीं नोद्वहेद्बुधः १९
यस्याश्च रोमशो! जंघे गुल्फौ

यस्यास्तथोन्नतौ
गंडयोः कूपरौ यस्या हसंत्यास्तां न चोद्वहेत् २०
नातिरूक्षच्छविं पांडुकरजामरुणेक्षणाम् आपीन हस्तपादां च नकन्यामुद्वहेद्बुधः २१
न वामनां नातिदीर्घां नोद्वहेत्संहतभ्रुवम्
न चातिच्छिद्रदशनां न करालमुखीं नरः २२
पंचमीं मातृपक्षाच्च पितृपक्षाच्च
सप्तमीम्
गृहस्थश्चोद्वहेत्कन्यां न्यायेन विधिना
नृप २३
ब्राह्मो दैवस्तथैवार्षः
प्राजापत्यस्तथासुरः
गांधर्वराक्षसौ चान्यौ पैशाचश्चाष्टमो
मतः २४
एतेषां यस्य यो धर्मो वर्णस्योक्तो महर्षिभिः
कुर्वीत दारग्रहणं तेनान्यं परिवर्जयेत् २५
सधर्मचारिणीं प्राप्य गार्हस्थ्यं सहितस्तया
समुद्वहेद्ददात्येतत्सम्यगूढं महाफलम् २६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो!

दशमोऽध्यायः १०

सगर उवाच
गृहस्थस्य सदाचारं श्रोतुमिच्छाम्यहं मुने
लोकादस्मात्परस्माच्च यमातिष्ठन्न हीयते १
और्व उवाच
श्रूयतां पृथिवीपाल सदाचारस्य लक्षणम्
सदाचारवता पुंसा जितौ लोकावुभावपि २
साधवः क्षीणदोषास्तु सच्छब्दः साधुवाचकः
तेषामाचरणं यस्तु सदाचारस्स उच्यते ३
सप्तर्षयोथ मनवः प्रजानां पतयस्तथा
सदाचारस्य वक्तारः कर्तारश्च महीपते ४
ब्राह्मे मुहूर्त्ते चोत्थाय मनसा
मतिमान्नृप
प्रबुद्धश्चिंतयेद्धर्ममर्थं
चाप्यविरोधिनम् ५
अपीडया तयोः काममुभयोरपि चिंतयेत् दृष्टादृष्टविनाशाय त्रिवर्गे समदर्शिना
६
परित्यजेदर्थकामौ धर्मपीडाकरौ नृप
धर्ममप्यसुखोदर्कं लोकविद्वेष्टमेव च ७
ततः काल्यं समुत्थाय कुर्य्यान्मूत्रं
नरेश्वर ८
नैरृत्यामिषुविक्षेपमतीत्याभ्यधिकं भुवः

दूरादावसथान्मूत्रं पुरीषं च विसर्जयेत् ९
पादावनेजनोच्छिष्टे प्रक्षिपेन्न गृहांगणे १०
आत्मच्छायां तरुच्छायां गोसूर्य्याग्न्यनिलांस्तथा गुरुद्विजादींस्तु बुधो नाधिमेहेत्कदाचन ११
न कृष्टे सस्यमध्ये वा गौव्रजे जनसंसदि न वर्त्मनि न नद्यादितीर्थेषु पुरुषर्षभ १२
नाप्सु नैवांभसस्तीरे श्मशाने न समाचरेत् उत्सर्गं वै पुरीषस्य मूत्रस्य च
विसर्जनम् १३
उदङ्मुखो दिवामूत्रं विपरीतमुखो निशि
कुर्वीतानापदि प्राज्ञो मूत्रोत्सर्गं च
पार्थिव १४
तृणैरास्तीर्य्य वसुधां
वस्त्रप्रावृतमस्तकः
तिष्ठेन्नातिचिरं तत्र नैव
किंचिदुदीरयेत् १५
वल्मीकमूषिकोद्भूतां मृदं नांतर्जलां तथा
शौचावशिष्टां गेहाच्च
नादद्याल्लेपसंभवाम् १६
अणुप्राण्युपपन्नां च हलोत्खातां च पार्थिव

परित्यजेन्मृदो ह्येतास्सकलाश्शौचकर्मणि १७
एका लिंगे गुदे तिस्रो दश वामकरे नृप हस्तद्वये च सप्त स्युर्मृदश्शौचोपपादिकाः १८ अच्छेनागंधलेपेन जलेनाबुद्बुदेन च आचामेच्चमृदं भूयस्तथा दद्यात्समाहितः १९
निष्पादितांघ्रिशौचस्तु पादावभ्युक्ष्य तैः पुनः
त्रिः पिबेत्सलिलं तेन तथा द्विः परिमार्जयेत् २०
शिर्षण्यानि ततः खानि मूर्द्धानं च
समालभेत्
बाहू नाभिं च तोयेन हृदयं चापि
संस्पृश्तो! २१
स्वाचांतस्तु ततः कुर्यात्पुमान्केशप्रसाधनम् आदर्शांजनमांगल्यं दूर्वाद्यालंभनानि च २२
ततस्स्ववर्णधर्मेण वृत्त्यर्थं च धनार्जनम्
कुर्वीत श्रद्धासंपन्नो यजेच्च पृथिवीपते २३
सोमसंस्था हविस्संस्थाः पाकसंस्थास्तु संस्थिताः

धने यतो मनुष्याणां यतेतातो धनार्जने २४
नदीनदतटाकेषु देवखातजलेषु च
नित्यक्रियार्थं स्नायीत
गीरिप्रस्रवणेषु च २५
कूपेषूद्धृततोयेन स्नानं कुर्वीत वा भुवि
गृहेषूद्धृततोयेन ह्यथवा भुव्यसंभवे २६
शुचिवस्त्रधरः स्नातो
देवर्षिपितृतर्पणम्
तेषामेव हि तीर्थेन कुर्वीत सुसमाहितः २७
त्रिरपः प्रीणनार्थाय देवानामपवर्जयेत् ऋषीणां च यथान्यायं सकृच्चापि प्रजापतेः २८
पितॄणां प्रीणनार्थाय तदपः पृथिवीपते
पितामहेभ्यश्च तथा
प्रीणयेत्प्रपितामहान् २९
मातामहाय तत्पित्रे तत्पित्रे च समाहितः
दद्यात्पैत्रेण तीर्थेन काम्यं
चान्यच्छृणुष्व मे ३०
मात्रे स्वमात्रे तन्मात्रे गुरुपत्न्यै
तथा नृप
गुरूणां मातुलानां च स्निग्धमित्राय
भूभुजे ३१
इदं चापि जपेदंबु दद्यादात्मेच्छया नृप
उपकाराय भूतानां कृतदेवादितर्पणम् ३२
देवासुरास्तथा यक्षा नागगंधर्वराक्षसाः पिशाचा गुह्यकास्सिद्धाः कूष्मांडाः पशवः

खगाः ३३
जलेचरा भूनिलया वाय्वाहाराश्च जन्तवः
तृप्तिमेतेन यांत्याशु
मद्दत्तेनांबुनाऽखिलाः ३४
नरकेषु समस्तेषु यातनासु च संस्थिताः
तेषामाप्यायनायौतद्दीयते सलिलं मया ३५
ये बांधवाबांधवा ये येन्यजन्मनि बांधवाः
ते तृप्तिमखिला यांतु ये
चास्मत्तोभिवांछति ३६
यत्र क्वचनसंस्थानां क्षुत्तृष्णोपहतात्मनाम् इदमाप्यायनायास्तु मया दत्तं तिलोदकम् ३७
काम्योदकप्रदानं ते मयैतत्कथितं नृप यद्दत्त्वा प्रीणयत्येतन्मनुष्यस्सकलं जगत्
जगदाप्यायनोद्भूतं पुण्यमाप्नोति चानघ ३८
दत्त्वा काम्योदकं सम्यगेतेभ्यः श्राद्धयान्वितः
आचम्य च ततो दद्यात्सूर्याय सलिलांजलिम् ३९
नमो विवस्वते ब्रह्मभास्वते विष्णुतेजसे जगत्सवित्रे शुचये सवित्रे कर्मसाक्षिणे ४०
ततो गृहाऽर्चनं कुर्यादभीष्टसुरपूजनम्

जलाभिषेकैः पुष्पैश्च धूपाद्यैश्च
निवेदनम् ४१
अपूर्वमग्निहोत्रं च
कुर्यात्प्राग्ब्रह्मणे नृप ४२
प्रजापतिं समुद्दिश्य दद्यादाहुतिमादरात्
गृहेभ्यः काश्यपायाथ ततोनुमतये क्रमात् ४३
तच्छेषं मणिके पृथ्वीपर्जन्येभ्यः क्षिपेत्ततः
द्वारे धातुर्विधातुश्च मध्ये च ब्रह्मणे क्षिपेत् ४४
गृहस्य पुरषव्याघ्र दिग्देवानपि मे शृणु ४५
इंद्राय धर्मराजाय वरुणाय तथेंदवे प्राच्यादिषु बुधो दद्याद्धुतश्षोआ! त्मकं बलिम् ४६
प्रागुत्तरे च दिग्भागे धन्वंतारिबलिं
बुधः
निर्वपैद्वैश्वदेवं च कर्म कुर्य्यादतः
परम् ४७
वायव्यां वायवे दिक्षु समस्तासु यथादिशम्
ब्रह्मणे चांतरिक्षाय भानवे च
क्षिपेद्बलिम् ४८
विश्वेदेवान्विश्वभूतानष्टौ विश्वपतीन्पितॄन्

यक्षाणां च समुद्दिश्य बलिं दद्यान्नरेश्वर ४९
ततोन्यदन्नमादाय भूमि भागे शुचौ बुधः दद्यादश्षोभूतेभ्यस्स्वेच्छया सुसमाहितः ५०
देवा मनुष्याः पशवो वयांसि सिद्धास्सयक्षोरगदैत्यसंघाः
प्रतोः पिशाचास्तरवस्समस्ता ये चान्नमिच्छंति मयात्र दत्तम् ५१
पिपीलिकाः कीटपतंगकाद्या बुभुक्षिताः
कर्मनिबंधबद्धाः
प्रयांति ते तृप्तिमिदं मयान्नं तेभ्यो
विसृष्टं सुखिनो भवंतु ५२
येषां न माता न पिता न
बंधुर्नैवान्नसिद्धिर्न तथान्नमस्ति
तत्तृप्तयेऽन्नं भुवि दत्तमेव ते यांतु
तृप्तिं मुदिता भवंतु ५३
भूतानि सर्वाणि तथान्नमेतदहं च विष्णुर्न
यतोन्यदस्ति
तस्मादहं भूतनिकायभूतमन्नं प्रयच्छामि
भवाय तेषाम् ५४
चतुर्दशो भूतगणो य एष तत्र स्थिता
येऽखिलभूतसंघाः
तृप्त्यर्थमन्नं हि मया निसृष्टं
तेषामिदं ते मुदिता भवंतु ५५
इत्युच्चार्य्य नरो दद्यादन्नं

श्रद्धासमन्वितः
भुवि सर्वोपकाराय गृही सर्वाश्रयो यतः ५६
श्वचंडालविहंगानां भुवि दद्यान्नरेश्वर
ये चान्ये पतिताः केचिदपुत्राः संति
मानवाः ५७
ततो गोदोहमात्रं वै कालं तिष्ठेद्गृहांगणे
अतिथिग्रहणार्थाय तदूर्ध्वं तु यथेच्छया ५८
अतिथिं तत्र संप्राप्तं पूजयेत्स्वागतादिना
तथासनप्रदानेन पादप्रक्षालनेन च ५९ श्रद्धया चान्नदानेन प्रियप्रश्नोत्तरेण च
गच्छतश्चानुयानेन प्रीतिमुत्पादयेद्गृही ६०
अज्ञातकुलनामानमन्यदेशादुपागतम्
पूजयेदतिथिं सम्यङ्नैकग्रामनिवासिनम् ६१
अकिंचनमसंबंधमज्ञातकुलशीलिनम्
असंपूज्यातिथिं भुक्त्वा भोक्तुकामं
व्रजत्यधः ६२
स्वाध्यायगोत्राचरणमपृष्ट्वा च तथा कुलम्
हिरण्यगर्भबुद्ध्या तं मन्येताभ्यागतं
गृही ६३
पित्रर्थं चापरं विप्रमेकमप्याशयेन्नृप तद्देश्यं विदिताचारसंभूतिं

पांचयज्ञिकम् ६४
अन्नाग्रं च समुद्धृत्य हंतकारोपकल्पितम् निर्वापभूतं भूपाल श्रोत्रियायोपपादयेत् ६५
दद्याच्च भिक्षात्रितयं परिव्राड्ब्रह्मचारीणाम्
इच्छया च बुधो दद्याद्विभवे सत्यवारितम् ६६
इत्येतेतिथयः प्रोक्ता प्रागुक्ता भिक्षवश्च ये
चतुरः पूजयित्वैतान्नृप पापात्प्रमुच्यते ६७
अतिथिर्यस्य भग्नाशो
गृहात्प्रतिनिवर्त्तते
स तस्मै दुष्कृतं दत्त्वा पुण्यमादाय
गच्छति ६८
धाता प्रजापतिः शक्रो
वह्निर्वसुगणोऽर्यया
प्रविश्यातिथिमेते वै भुंजंतेन्नं
नरेश्वर ६९
तस्मादतिथिपूजायां यतेत सततं नरः
स केवलमघं भुंक्ते यो भुंक्ते ह्यतिथिं
विना ७०
ततः स्ववासिनीं दुःखीं गुर्विणीं वृद्धबालकान्
भोजयेत्संस्कृतान्नेन प्रथमं चरमं गृही

७१
अभुक्तवत्सु चैतेषु भुंजन्भुंक्ते स दुष्कृतम्
मृतश्च गत्वा नरकं श्लेष्मभुग्जायते नरः ७२
अस्नाताशी मलं भुंक्ते ह्यजपी पूयशोणितम्
असंस्कृतान्नभुङ्मूत्रं बालादिप्रथमं
शकृत् ७३
अहोमी च कृमीन्भुंक्ते अदत्त्वा
विषमाश्नुते ७४
तस्माच्छृणुष्व राजंद्र यथा भुंजीत वै
गृही
भुंजतश्च यथा पुंसः पापबंधो न जायते ७५
इह चारोग्यविपुलं बलबुद्धिस्तथा नृप भवत्यरिष्टशांतिश्च वैरिपक्षाभिचारिणः ७६
स्नातो यथावत्कृत्वा च देवर्षिपितृतर्पणम् प्रशस्तरत्नपाणिस्तु भुंजीत प्रयतो गृही ७७
कृते जपे हुते वह्नौ शुद्धवस्त्रधरो नृप दत्त्वाऽतिथिभ्यो विप्रेभ्यो गुरुभ्यस्संश्रिताय च पुण्यगंधश्शस्तमाल्यधारी चैव नरेश्वर ७८ नैकवस्त्रधरो नार्द्रपाणिपादो महीपते विशुद्धवदनः प्रीतो भुंजीत न विदिङ्मुखः

७९
प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि न चैवान्यमना नरः अन्नं प्रशस्तं पथ्यं च प्रोक्षितं
प्रोक्षणोदकैः ८०
न कुत्सिताहृतं नैव जुगुप्सापदसंस्कृतम्
दत्त्वा तु भक्तं शिष्येभ्यः
क्षुधितेभ्यस्तथा गृही ८१
प्रशस्तशुद्धपात्रे तु भुंजीताकुपितो
द्विजः ८२
नासंदिसंस्थिते पात्रे नादेशो! च नरेश्वर
नाकाले नातिसंकीर्णे दत्त्वाग्रं च
नरोग्नये ८३
मंत्राभिमंत्रितं शस्तं न च पर्युषितं नृप
अन्यत्र फलमूलेभ्यश्शुष्कशाखादिकात्तथा
८४
तद्वद्धारीतकेभ्यश्च गुडभक्ष्येभ्य एव च
भुंजीतोद्धृतसाराणि न कदापि नरेश्वर ८५
न श्षॐ पुरुषोश्नीय्यादन्यत्र जगतीपते
मध्वंबुदधिसर्पिभ्यस्सक्तुभ्यश्च
विवेकवान् ८६
अश्नीयात्तन्मयो भूत्वा पूर्वं तु मधुरं रसम्
लवणाम्लौ तथा मध्ये कटुतिक्तादिकांस्ततः ८७
प्राग्द्रवं पुरुषोश्नीयान्मध्ये

कठिनभोजनः
अंते पुनर्द्रवाशी तु बलारोग्ये न मुंचति ८८
अनिंद्यं भक्षयेदित्थं वाग्यतोन्नमकुत्सयन्
पंचग्रासं महामौनं प्राणाद्याप्यायनं हि तत् ८९
भुक्त्वा सम्यगथाचम्य प्राङ्मुखोदङ्मुखोपि वा यथावत्पुनराचामेत्पाणी प्रक्षाल्य मूलतः ९०
स्वस्थः प्रशांतचित्तस्तु कृतासनपरिग्रहः
अभीष्टदेवतानां तु कुर्वीत स्मरणं नरः ९१
अग्निराप्याययेद्धातुं पार्थिवं
पवनेरितः
दत्तावकाशं नभसा जरयत्यस्तु मे सुखम् ९२
अन्नं बलाय मे भूमेरपामग्न्यनिलस्य च भवत्येतत्परीणतं ममास्त्यव्याहतं सुखम् ९३
प्राणापानसमानानामुदानव्यानयोस्तथा अन्नं पुष्टिकरं चास्तु ममाप्यव्याहतं सुखम् ९४
अगस्तिरग्निर्वडवानलश्च भुक्तं मयान्नं जरयत्वश्षोम्
सुखं च मे तत्परिणामसंभवं यच्छंत्वरोगं

मम चास्तु देहे ९५
विष्णुस्समस्तेंद्रियदेहदेही वृथा न
भूतो भगवान्यथैकः
सत्येन तेनात्तमश्षोमन्नमारोग्यतां मे
परिणाममेतु ९६
विष्णुरत्ता तथैवान्नं परिणामश्च वै तथा
सत्येन तेन मद्भुक्तं जीर्यत्यन्नमिदं
तथा ९७
इत्युच्चार्य्य स्वहस्तेन परिमृज्य
तथोदरम्
अनायासप्रदायीनि
कुर्य्यात्कर्माण्यतंद्रितः ९८
सच्छास्त्रादिविनोदेन सन्मार्गादविरोधिना
दिनं नयेत्ततस्संध्यामुपतिष्ठेत्समाहितः ९९
दिनांतसंध्यां सूर्येण पूर्वामृक्षैर्युतां बुधः उपतिष्ठेद्यथान्याय्यं सम्यगाचम्य
पार्थिव १००
सर्वकालमुपस्थानं संध्ययोः
पार्थिवेष्यते
अन्यत्र सूतकाशौचविभ्रमातुरभीतितः १०१
सूर्येणाभ्युदितो यश्च त्यक्तः सूर्येण वा स्वपन्
अन्यत्रातुरभावात्तु प्रायश्चित्ती

भवेन्नरः १०२
तस्मादनुदिते सूर्य्ये समुत्थाय महीपते
उपतिष्ठेन्नरस्संध्यामस्वपंश्च
दिनांतजाम् १०३
उपतिष्ठंति वै संध्यां ये न पूर्वां न पश्चिमाम्
व्रजंति ते दुरात्मानस्तमिस्रं नरकं नृप १०४
पुनः पाकमुपादाय सायमप्यवनीपते वैश्वदेवनिमित्तं वै पत्न्या सार्द्धं बलिं हरेत् १०५
तत्रापि श्वपचादिभ्यस्तथैवान्नविसर्जनम् १०६
अतिथिं चागतं तत्र स्वशक्तया पूजयेद्बुधः पादशौचासनप्रह्वस्वागतोक्त्या च पूजनम्
ततश्चान्नप्रदानेन शयनेन च पार्थिव १०७
दिवातिथौ तु विमुखे गते यत्पातकं नृप
तदेवाष्टगुणं पुंसस्सूर्य्योढे विमुखे
गते १०८
तस्मात्स्वशक्त्या राजेंद्र सूर्य्योढमतिथिं नरः
पूजयेत्पूजिते तस्मिन्पूजितास्सर्वदेवता १०९
अन्नशकांबुदानेन स्वशक्त्या पूजयेत्पुमान् शयनप्रस्तरमहीप्रदानैरथवापि तम् ११०

कृतपादादिशौचस्तु भुक्त्वा सायं ततो गृही गच्छेच्छय्यामस्फुटितामपि दारुमयीं नृप १११
नाविशालां न वै भुग्नां नासमां मलिनां न च न च जंतुमयींशय्यामधितिष्ठेदनास्तृताम् ११२
प्राच्यां दिशि शिरश्शस्तं याम्यायामथ वा नृप
सदैव स्वपतः पुंसो विपरीतं तु रोगदम् ११३
ऋतावुपगमश्शस्तस्स्वपत्न्यामवनीपते
पुन्नामर्क्षे शुभे काले
ज्येष्ठायुग्मासु रात्रिषु ११४
नाद्यूनां तु स्त्रियं गच्छेन्नातुरां न
रजस्वलाम्
नानिष्टां न प्रकुपितां न त्रस्तां न च
गर्भिणीम् ११५
नादक्षिणां नान्यकामां नाकामां
नान्ययोषितम्
क्षुत्क्षामां नातिभुक्तां वा स्वयं
चैभिर्गुणैर्युतः ११६
स्नातस्स्रग्गंधधृक्प्रीतो नाध्मातः क्षुधितोपि वा
सकामस्सानुरागश्च व्यवायं पुरुषो व्रजेत् ११७
चतुर्दश्यष्टमी चैव तथा माचाथ पूर्णिमा पर्वाण्येतानि राजेंद्र रविसंक्रांतिरेव

च ११८
तैलस्त्रीमांससंभोगी सर्वेष्वेतेषु वै पुमान्
विण्मूत्रभोजनं नाम प्रयाति नरकं मृतः ११९
अश्षोपर्वस्वेतेषु तस्मात्संयमिभिर्बुधैः
भाव्यं
सच्छास्त्रदेवेज्याध्यानजप्यपरैर्नरैः १२०
नान्ययोनावयोनौ वा नोपयुक्तौषधस्तथा द्विजदेवगुरूणां च व्यवायी नाश्रमे भवेत् १२१
चैत्यचत्वरतीरेषु नैव गोष्ठे चतुष्पथे नैव श्मशानोपवने सलिलेषु महीपते १२२ प्रोक्तपर्वस्वश्षोए!षु नैव भूपाल संध्ययोः
गच्छेद्व्यवायं मनसा न मूत्रोच्चारपीडितः १२३
पर्वस्वभिगमोनिन्द्यो दिवा पापप्रदो नृप
भुवि रोगावहो नॄणामप्रशस्तो जलाशये १२४
परदारान्न गच्छेत मनसापि कथंचन
किमु वाचास्थिबंधोपि नास्ति तेषु
व्यवायिनाम् १२५
मृतो नरकमभ्येति हीयते त्रापि चायुषः
परदाररतिः पुंसामिह चामुत्र भीतिदा १२६

इति मत्वा स्वदारेषु ऋतुमत्सु बुधो व्रजेत्
यथोक्तदोषहीनेषु सकामेष्वनृतावपि १२७ इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांश एकादशोऽध्यायः ११

और्व उवाच
देवगोब्राह्मणान्त्सिद्धान्वृद्धाचार्यं स्तथार्चयेत्
द्विकालं च नमेत्संध्यामग्नीनुपचरेत्तथा १
सदानुपहते वस्त्रे प्रशस्ताश्च महोषधीः गारुडानि च रत्नानि बिभृयात्प्रयतो नरः २ प्रस्निग्धामलकेशश्च सुगंधश्चारुवेषधृक् सितास्सुमनसो हृद्या विभृयाच्च नरस्सदा ३
किंचित्परस्वं न हरेन्नल्पमप्यप्रियं वदेत्
प्रियं च नानृतं
ब्रूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् ४
नान्यस्त्रियं तथा वैरं रोचयेत्पुरुषर्षभ
न दुष्टं यानमारोहेत्कूलच्छायां न
संश्रयेत् ५
विद्विष्टपतितोन्मत्तबहुवैरादिकीटकैः
वर्द्धकीबंधकीभर्त्तुः क्षुद्रा
नृतकथैस्सह ६

तथातिव्ययशीलैश्च परिवादरतैश्शठैः
बुधो मैत्रीं न कुर्वीत नैकः
पंथानमाश्रयेत् ७
नावगाहेज्जलौघस्य वेगमग्रे नरेश्वर
प्रदीप्तं वेश्म न विश्न्नोआ!रोहेच्छिखरं
तरोः ८
न कुर्य्याद्दंतसंघर्षं कुष्णियाच्च न
नासिकाम्
नासंवृतमुखो जृंभेच्छ्वासकासौ
विसर्जयेत् ९
नोच्चैर्हसेत्सशब्दं च न मुंचेत्पवनं
बुधः
नखान्न खादयेच्छिंद्यान्न तृणं न महीं
लिखेत् १०
न श्मश्रु भक्षयेल्लोष्टं न मृद्री
याद्विचक्षणः
ज्योतींष्यमेध्यशस्तानि नाभिवीक्षेत च
प्रभो ११
नग्नां परस्त्रियं चैव सूर्य्यं चास्तमयोदये
न हुंकुर्याच्छवं गंधं शवगंधो हि सोमजः १२
चतुष्पथं चैत्यतरुं श्मशानोपवनानि च दुष्टस्त्रीसन्निकर्षं च वर्जयेन्नशि सर्वदा १३
पूज्यदेवद्विजज्योतिश्छायां

नातिक्रमेद्बुधः
नैकश्शून्याटवीं गच्छेत्तथा शून्यगृहे वसेत् १४
केशास्थिकंटकामेध्यबलिभस्मतुषांस्तथा स्नानार्द्रधरणीं चैव दूरतः परिवर्जयेत् १५
नानार्यानाश्रयेत्कांश्चिन्न जिह्मं रोचयेद्बुधः
उपसर्पेन्न वै व्यालं चिरं तिष्ठेन्न
वोत्थितः १६
अतीव जागरस्वप्ने तद्वत्स्थानासने बुधः
न सेवेत तथा शय्यां व्यायामं च नरेश्वर १७
दंष्ट्रिणश्शृंगिणश्चैव प्राज्ञो दूरेण
वर्जयेत्
अवश्यायं च राजेंद्र पुरोवातातपौ तथा १८
न स्नायान्न स्वपेन्नग्नो न
चैवोपस्पृश्द्बोउ!धः
मुक्तकेशश्च नाचामेद्देवाद्यर्चां च
वर्जयेत् १९
होमदेवार्चनाद्यासु क्रियास्वाचमने तथा नैकवस्त्रः प्रवर्त्तेत द्विजपादावनेजने २०
नासमंजसशीलैस्तु सहासीत कथंचन सद्वृत्तसन्निकर्षो हि क्षणार्द्धमपि शस्यते २१
विरोधं नोत्तमैर्गच्छेन्नाधमैश्च सदा

बुधः
विवाहश्च विवादश्च तुल्यशीलैर्नृपेष्यते २२
नारभेत कलिं प्राज्ञश्शुष्कवैरं च वर्जयेत्
अप्यल्पहानिस्सोढव्या वैरेणार्थागमं त्यजेत् २३
स्नातो नांगानि संमार्जेत्स्नानशाट्या न
पाणिना
न च निर्धूतयेत्केशान्नाचामेच्चैव
चोत्थितः २४
पादेन नाक्रमेत्पादं न पूज्याभिमुखं नयेत्
नोच्चासनं गुरोरग्रे भजेताविनयान्वितः २५
अपसव्यं न गच्छेच्च देवागारचतुष्पथान् मांगल्यपूज्यांश्च तथा विपरीतान्न दक्षिणम् २६
सोमार्काग्न्यंबुवायूनां पूज्यानां च न
संमुखम्
कुर्यान्निष्ठीवविण्मूत्रसमुत्सर्गं च
पंडितः २७
तिष्ठन्न मूत्रयेत्तद्वत्पथिष्वपि न
मूत्रयेत्
श्लेष्मविण्मूत्ररक्तानि सर्वदैव न
लंघयेत् २८

श्लेष्मशिंघाणिकोत्सर्गो नान्नकाले प्रशस्यते
बलिमंगलजप्यादौ न होमे न महाजने २९
योषितो नावमन्येत न चासां विश्वसेद्बुधः
न चैवेर्ष्या भवेत्तासु न
धिक्कुर्यात्कदाचन ३०
मंगल्यपूर्वरत्नाज्यपूज्याननभिवाद्य च
न निष्क्रमेद्गृहात्प्राज्ञस्सदाचारपरो
नरः ३१
चतुष्पथान्नमस्कुर्यात्काले होमपरो
भवेत्
दीनानभ्युद्धरेत्साधूनुपासीत
बहुश्रुतान् ३२
देवर्षिपूजकस्सम्यक्पितृपिंडोजकप्रदः
सत्कर्त्ता चातिथीनां यः स
लोकानुत्तमान्व्रजेत् ३३
हितं मितं प्रियं काले वश्यात्मा
योभिभाषते
स याति
लोकानाह्लादहेतुभूतान्नृपाक्षयान् ३४
धीमान्ह्रीपान्क्षमायुक्तो ह्यास्तिको
विनयान्वितः
विद्याभिजनवृद्धानां याति
लोकाननुत्तमान् ३५
अकालगर्जितादौ च पर्वस्वाशौचकादिषु
अनध्यायं बुधः कुर्यादुपरागादिके तथा ३६

समं नयति यः क्रुद्धान्सर्वबंधुरमत्सरी भीताश्वासनकृत्साधुस्स्वर्गस्तस्याल्पकं फलम् ३७
वर्षातपादिषु च्छत्री दंडी रात्र्यटवीषु च
शरीरत्राणकामो वै सोपानत्कस्सदा व्रजेत् ३८
नोर्ध्वं न तिर्यग्दूरं वा न पश्यन्पर्यटेद्बुधः
युगमात्रं महीपृष्ठं नरो गच्छेद्विलोकयन् ३९
दोषहेतूनश्षोआं!श्च वश्यात्मा यो निरस्यति
तस्य धर्मार्थकामानां हानिर्नाल्पापि जायते ४०
सदाचाररतः प्राज्ञो विद्याविनयशिक्षितः पापेप्यपापः परुषे ह्यभिधत्ते प्रियाणि
यः
मैत्रीद्रवांतः करणस्तस्य मुक्तिः करे
स्थिता ४१
ये कामक्रोधलोभानां वीतरागा न गोचरे
सदाचारस्थितास्तेषामनुभावैर्धृता मही ४२
तस्मात्सत्यं वदेत्प्राज्ञो
यत्परप्रीतिकारणम्
सत्यं यत्परदुःखाय तदा मौनपरो भवेत् ४३
प्रियमुक्तं हितं नैतदिति मत्वा न

तद्वदेत्
श्रेयस्तत्र हितं वाच्यं
यद्यप्यत्यंतमप्रियम् ४४
प्राणिनामुपकाराय यथैवेह परत्र च
कर्मणा मनसा वाचा तदेव मतिमान्वदेत् ४५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! द्वादशोऽध्यायः १२

और्व उवाच
सचैलस्य पितुः स्नानं जाते पुत्रे
विधीयते
जातकर्म तदा कुर्याच्छ्राद्धमभ्युदये च
यत् १
युग्मान्देवांश्च वित्र्यांश्च
सम्यक्सव्यक्रमाद्द्विजान्
पूजायेद्भोजयेच्चैव तन्मना नान्यमानसः २
दध्यक्षतैस्सबदरैः प्राङ्मुखोदङ्मुखोपि
वा
देवतीर्थेन वै पिंडान्दद्यात्कायेन वा
नृप ३
नांदीमुखः पितृगणस्ते श्राद्धेन पार्थिव
प्रीयते तत्तु कर्त्तव्यं
पुरुषैस्सर्ववृद्धिषु ४
कन्यापुत्रविवाहेषु प्रवेश्षोउ! च
वेश्मनः
नामकर्मणि बालानां चूडाकर्मादिके तथा ५

सीमंतोन्नयने चैव पुत्रादिमुखदर्शने नांदीमुखं पितृगणं पूजयेत्प्रयतो गृही ६ पितृपूजाक्रमः प्रोक्तो वृद्धावेष सनातनः श्रूयतामवनीपाल प्रेत कर्म क्रियाविधिः ७
प्रेतदेहं शुभैः स्नानैस्स्नापितं स्रग्विभूषितम्
दग्ध्वा ग्रामाद्बहिः स्नात्वा
सचैलस्सलिलाशये ८
यत्र तत्र स्थितायैतदमुकायेति वादिनः
दक्षिणाभिमुखा
दद्युर्बांधवास्सलिलाञ्जलीन् ९
प्रविष्टाश्च समं गोभिर्ग्रामं नक्षत्रदर्शने
कटकर्म ततः कुर्याद्भूमौ प्रस्तरशायिनः
१०
दातव्योनदिनं पिंडः प्रेताय भुवि पार्थिव दिवा च भक्तं भोक्तव्यममांसं मनुजर्षभ ११
दिनानि तानि चेच्छातः कर्त्तव्यं
विप्रभोजनम्
प्रेता यांति तथा तृप्तिं बंधुर्गेण
भुंजता १२
प्रथमेह्नि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा
वस्त्रत्यागबहिस्स्नाने कृत्वा
दद्यात्तिलोदकम् १३
चतुर्थेह्नि च कर्त्तव्यं तस्यास्थिचयनं

नृप
तदूर्ध्वमंगसंस्पर्शस्सपिंडानामपीष्यते १४
योग्यास्सर्वक्रियाणां तु समानसलिलास्तथा
अनुलेपनपुष्पादिभोगादन्यत्र पार्थिव १५
शय्यासनोपभोगश्च सपिंडानामपीष्यते
भस्मास्थिचयनादूर्ध्वं संयोगो न तु
योषिताम् १६
बाले देशांतरस्थे च पतिते च मुनौ मृते
सद्यश्शौचं तथेच्छातो
जलाग्न्युद्बंधनादिषु १७
मृतबंधोर्दशाहानि कुलस्यान्नं न भुज्यते
दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च
निवर्त्तते १८
विप्रस्यैतद्द्वादशाहं
राजन्यस्याप्यशौचकम्
अर्द्धमासं तु वैश्यस्य मासं शूद्रस्य
शुद्धये १९
अयुजो भोजयेत्कामं द्विजानंते ततो दिने
दद्याद्दर्भेषु पिंडं च
प्रेतायोच्छिष्टसन्निधौ २०
वार्य्यायुधप्रतोदास्तु दंडश्च
द्विजभोजनात्
स्प्रष्टव्योनंतरं वर्णैः शुद्धेरंते ततः
क्रमात् २१

ततस्सवर्णधर्मा ये विप्रादीनामुदाहृताः
तान्कुर्वीत
पुमाञ्जीवेन्निजधर्मार्जनैस्तथा २२
मृताहनि च कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टमतः परम्
आह्वानादिक्रिया दैवनियोगरहितेन यत् २३
एकोर्ध्यस्तत्र दातव्यस्तथैवैकपवित्रकम्
प्रेताय पिंडो दातव्यो भुक्तवत्सु
द्विजातिषु २४
प्रश्नश्च
तत्राभिरतिर्यजमानद्विजन्मनाम् अक्षय्यममुकस्येति वक्तव्यं विरतौ तथा २५
एकोद्दिष्टमयो धर्म इत्थमावत्सरात्स्मृतः
सपिंडीकरणं तस्मिन्काले राजेंद्र
तच्छृणु २६
एकोद्दिष्टविधानेन कार्यं तदपि पार्थिव
संवत्सरेथ षष्ठे वा मासे वा द्वादशो!ह्नि
तत् २७
तिलगंधोदकैर्युक्तं तत्र पात्रचतुष्टयम् २८
पात्रं प्रेतस्य तत्रैकं पैत्रं पात्रत्रयं तथा
सेचयेत्पितृपात्रेषु प्रेतपात्रं ततस्त्रिषु २९
ततः पितृत्वमापन्ने तस्मिन्प्रेते महीपते

श्राद्धधर्मैरशेषैस्तु तत्पूर्वानर्चयेत्पितॄन् ३०
पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रो वा भ्राता वा भ्रातृसंततिः
सपिंड संततिर्वापि क्रियार्हो नृप जायते ३१
तेषामभावे सर्वेषां समानोदकसंततिः
मातृपक्षमपिंडेन संबंधा ये जलेन वा ३२
कुलद्वयेपि चोच्छिन्ने स्त्रीभिः कार्याः
क्रिया नृप
पितृमातृसपिंडैस्तु समानसलिलैस्तथा ३३
संघातांतर्गतैर्वापि कार्याः प्रेतस्य च
क्रियाः
उत्सन्नबंधुरिक्थाद्वा कारयेदवनीपतिः ३४
पूर्वाः क्रिया मध्यमाश्च तथा चैवोत्तराः
क्रियाः
त्रिःप्रकाराः क्रियास्सर्वास्तासां
भेदं शृणुष्व मे ३५
आदाहाद्यादशाहाश्च स्पर्शाद्यंतास्तु
याः क्रियाः
ताः पूर्वा मध्यमा मासि
मास्येकोद्दिष्टसंज्ञिताः ३६
प्रेते पितृत्वमापन्ने सपिंडिकरणादनु
क्रियंते याः क्रियाः पित्र्याः
प्रोच्यंते ता नृपोत्तराः ३७
पितृमातृसपिंडैस्तु समानसलिलैस्तथा

संघातांतर्गतैर्वापि राज्ञा तद्धनहारिणा ३८
पूर्वाः क्रियाश्च कर्त्तव्याः पुत्राद्यैरेव चोत्तराः
दौहित्रैर्वा नृपश्रेष्ठ कार्य्यास्तत्तनयैस्तथा ३९
मृताहनि च
कर्त्तव्यास्त्रीणामप्युत्तराः क्रिया प्रतिसंवत्सरं राजन्नेकोद्दिष्टविधानतः ४०
तस्मादुत्तरसंज्ञायाः क्रियास्ताः शृणु पार्थिव
यथायथा च कर्त्तव्या विधिना येन चानघ ४१ इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! त्रयोदशोध्यायः १३

और्व उवाच
ब्रह्मेंद्ररुद्र नासत्यसूर्याग्निवसुमारुतान् विश्वेदेवान्पितृगणान्वयांसि मनुजान्पशून् १
सरीसृपानृषिगणान्यच्चान्यद्भूतसंज्ञितम्
श्राद्धं श्रद्धान्वितः
कुर्वन्प्रीणयत्यखिलं जगत् २
मासिमास्यसिते पक्षे पंचदश्यां नरेश्वर

तथाष्टकासु कुर्वीत काम्यान्कालाञ्छृणुष्व मे ३
श्राद्धार्हमागतं द्रव्यं विशिष्टमथ वा
द्विजम्
श्राद्धं कुर्वीत विज्ञाय व्यतीपातेऽयते
तथा ४
विषुवे चापि संप्राप्ते ग्रहणे शशिसूर्ययोः
समस्तेष्वेव भूपाल राशिष्वर्के च गच्छति ५
नक्षत्रग्रहपीडासु दुष्टस्वप्नावलोकने इच्छाश्राद्धानि कुर्वीत नवसस्यागमे तथा ६
अमावास्या यदा मैत्रविशाखास्वातियोगिनी श्राद्धैः पितृगणस्तृप्तिं तथाप्नोत्यष्टवार्षिकीम् ७
अमवास्या यदा पुष्ये रौद्रेथर्क्षे
पुनर्वसौ
द्वादशाब्दं तदा तृप्तिं प्रयांति
पितरोर्चिताः ८
वासवाजैकपादर्क्षे पितॄणां तृप्तिमिच्छताम्
वारुणे वाप्यमावास्या देवानामपि दुर्लभा ९
नवस्वृक्षेष्वमावास्या यदैतेष्ववनीपते तदा हि तृप्तिदं श्राद्धं पितॄणां शृणु

चापरम् १०
गीतं सनत्कुमारेण यथैलाय महात्मने
पृच्छते पितृभक्ताय प्रश्रयावनताय च ११
सनत्कुमार उवाच
वैशाखमासस्य च या तृतीया नवम्यसौ
कार्त्तिकशुक्लपक्षे
नभस्यमासस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी
पंचदशी च माघे १२
एता युगाद्याः कथिताः
पुराणेष्वनंतपुण्यास्तिथयश्चतस्रः
उपप्लवे चंद्रमसो रवेश्च
त्रिष्वष्टकास्वप्ययनद्वये च १३
पानीयमप्यत्र तिलैर्विमिश्रं
दद्यात्पितृभ्यः प्रयतो मनुष्यः
श्राद्धं कृते तेन समासहस्रं
रहस्यमेतत्पितरो वदंति १४
माघेऽसिते पंचदशी कदाचिदुपैति योगं यदि
वारुणेन
ऋक्षेण कालस्स परः पितॄणां न
ह्यल्पपुण्यैर्नृप लभ्यतेसौ १५
काले धनिष्ठा यदि नाम तस्मिन्भवेत्तु
भूपाल तदा पितृभ्यः
दत्तं जलान्नं प्रददाति तृप्तिं
वर्षायुतं तत्कुलजैर्मनुष्यैः १६
तत्रैव चेद्भाद्रपदानुपूर्वाः काले यथावत्क्रियते पितृभ्यः

श्राद्धं परां तृप्तिमुपैति तेन युगं सहस्रं पितरस्स्वपंति १७
शतद्रूं यमुनां विपाशां सरस्वतीं
नैमिशगोमतीं वा
तत्रावगाह्यार्चनमादरेण कृत्वा पितॄणां
दुरितानि हंति १८
गायंति चैतत्पितरः कदानु हर्षादमी
तृप्तिमवाप्य भूयः
माघासितांते शुभतीर्थतोयैर्यास्याम
तृप्तिं तनयादिदत्तैः १९
चित्तं च वित्तं च नृणां विशुद्धं शस्तं च
कालः कथितो विधिश्च
पात्रं यथोक्तं परमा च भक्तिर्नृणां
प्रयच्छंत्यभिवाञ्छितानि २०
पितृगीतान्तथैवात्र श्लोकांस्तञ्छृणु
पार्थिव
श्रुत्वा तथैव भवता भाव्यं
तत्रादृतात्मना २१
अपि धन्यः कुले जायादस्माकं मतिमान्नरः
अकुर्वन्वित्तशाठ्यं यः पिंडान्नो
निर्वपिष्यति २२
रत्नं वस्त्रं महायानं सर्वभोगादिकं वसु
विभवे सति विप्रेभ्यो योस्मानुद्दिश्य
दास्यति २३
अन्नेन वा यथाशक्त्या कालेस्मिन्भक्तिनम्रधीः

भोजयिष्यति
विप्राग्र्यांस्तन्मात्रविभवो नरः २४
असमर्थोन्नदानस्य धान्यमामं स्वशक्तितः
प्रदास्यति द्विजाग्रेभ्यः स्वल्पाल्पां
वापि दक्षिणाम् २५
तत्राप्यसामर्थ्ययुतः
कराग्राग्रस्थितांस्तिलान्
प्रणम्य द्विजमुख्याय कस्मैचिद्भूप
दास्यति २६
तिलैस्सप्ताष्टभिर्वापि समवेतं
जलांजलिम्
भक्तिनम्रस्स्मुद्दिश्य भुव्यस्माकं
प्रदास्यति २७
यतः कुतश्चित्संप्राप्य गोभ्यो वापि
गवाह्निकम्
अभावे प्रीणयन्नस्माञ्च्छ्रद्धायुक्तः
प्रदास्यति २८
सर्वाभावे वनं गत्वा कक्षमूलप्रदर्शकः सूर्यादिलोकपालानामिदमुच्चैर्वदिष्यति २९
न मेऽस्ति वित्तं न धनं च नान्यच्छ्राद्धोपयोग्यं स्वपितॄन्नतोस्मि
तृप्यंतु भक्त्या पितरो मयैतौ कृतौ भुजौ वर्त्मनि मारुतस्य ३०
और्व उवाच

इत्येतत्पितृभिर्गीतं भावाभावप्रयोजनम् यः करोति कृतं तेन श्राद्धं भवति पार्थिव ३१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! चतुर्दशोऽध्यायः १४

और्व उवाच
ब्राह्मणान्भोजयेच्छ्राद्धे यद्गुणांस्तान्निबोध मे १
त्रिणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रिसुपर्णष्षडंगवित्
वेदविच्छ्रोत्रियो योगी तथा वै
ज्येष्ठसामगः २
ऋत्विक्स्वस्रेयदौहित्रजामातृश्वशुरास्तथा
मातुलोथ तपोनिष्ठः पंचाग्न्यभिरतस्तथा शिष्यास्संबंधिनश्चैव मातापितृरतश्च यः ३
एतान्नियोजयेच्छ्राद्धे पूर्वोक्तान्प्रथमे नृप ब्राह्मणान्पितृतुष्ट्यर्थमनुकल्पेष्वनंतरान् ४
मित्रध्रुक्कुनखी क्लीबश्श्यावदंतस्तथा द्विजः
कन्या दूषयितावह्निवेदोज्झस्सोमविक्रयी ५

अभिशस्तस्तथा स्तेनः पिशुनो ग्रामयाजकः भृतकाध्यापकस्तद्वद्भृतकाध्यापितश्च यः ६
परपूर्वापतिश्चैव मातापित्रोस्तथोज्झकः वृषलीसूतिपोष्टा च वृषलीपतिरेव च ७
तथा देवलकश्चैव श्राद्धे नार्हति केतनम् ८
प्रथमेह्नि
बुधश्शस्ताञ्छ्रोत्रियादीन्निमंत्रयेत्कथयेच्च तथैवैषां नियोगान्पितृदैविकान् ९
ततः क्रोधव्यवायादीनायासं तैर्द्विजैस्सह
यजमानो न कुर्वीत दोषस्तत्र महानयम् १०
श्राद्धे नियुक्तो भुक्त्वा वा भोजयित्वा
नियुज्य च
व्यवायी रेतसो गर्त्ते मज्जयत्यात्मनः
पितॄन् ११
तस्मात्प्रथममत्रोक्तं द्विजाग्र्याणां
निमंत्रणम्
अनिमंत्र्य द्विजानेवमागतान्भो
जयेद्यतीन् १२
पादशौचादिना गेहमागतान्पूजयेद्द्विजान् १३
पवित्रपाणिराचांतानासनेषूपवेशयेत् पितॄणामयुजो युग्मान्देवानामिच्छया

द्विजान् १४
देवानामेकमेकं वा पितॄणां च नियोजयेत् १५
तथा मातामहश्राद्धं वैश्वदेवसमन्वितम्
कुर्वीत भक्तीसंपन्नस्तत्र वा
वैश्वदैविकम् १६
प्राङ्मुखान्भोजयेद्विप्रान्देवानामुभयात्मकान्
पितॄन् पितामहानां च
भोजयेच्चाप्युदङ्मुखान् १७
पृथक्तयोः केचिदाहुः श्राद्धस्य करणं नृप
एकत्रैकेन पाकेन वदंत्यन्ये महर्षयः १८
विष्टरार्थं कुशं दत्त्वा संपूज्यार्घ्यं
विधानतः
कुर्यादावाहनं प्राज्ञो देवानां
तदनुज्ञया १९
यवांबुना च देवानां दद्यादर्घ्यं
विधानवित्
स्रग्गंधधूपदीपांश्च तेभ्यो
दद्याद्यथाविधि २०
पितॄणामपसव्यं तत्सर्वमेवोपकल्पयेत्
अनुज्ञां च ततः प्राप्य दत्त्वा
दर्भान्द्विधाकृतान् २१
मंत्रपूर्वं पितॄणां तु कुर्याच्चावाहनं बुधः
तिलांबुना चापसव्यं दद्यादर्घ्यादिकं नृप २२

काले तत्रातिथिं प्राप्तमन्नकामं नृपाध्वगम्
ब्रह्मणैरभ्यनुज्ञातः कामं तमपि भोजयेत् २३
योगिनो विविधै रूपैर्नराणामुपकारिणः भ्रमंति पृथिवीमेतामविज्ञातस्वरूपिणः २४
तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तं
श्राद्धकालेऽतिथिं बुधः
श्राद्धक्रियाफलं हंति नरेंद्रा
पूजितोऽतिथिः २५
जुहुयाद्व्यंजनक्षारवर्जमन्नं ततोऽनले
अनुज्ञातो द्विजैस्तैस्तु त्रिकृत्वः
पुरुषर्षभ २६
अग्नये कव्यवाहाय स्वधेत्यादौ नृपाहुतिः
सोमाय वै पितृमते दातव्या तदनंतरम् २७
वैवस्वताय चैवान्या तृतीया दीयते ततः
हुतावशिष्टमल्पान्नं विप्रपात्रेषु
निर्वपेत् २८
ततोन्नं मृष्टमत्यर्थमभीष्टमतिसंस्कृतम्
दत्त्वा जुषध्वमिच्छातो
वाच्यमेतदनिष्ठुरम् २९
भोक्तव्यं तैश्च
तच्चित्तैर्मौनिभिस्सुमुखैः सुखम्
अक्रुद्व्यता चात्वरता देयं तेनापि
भक्तितः ३०
रक्षोघ्नमंत्रपठनं भूमेरास्तरणं तिलैः

कृत्वा ध्येयास्स्वपितरस्त एव
द्विजसत्तमाः ३१
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः
मम तृप्तिं प्रयांत्वद्य विप्रदेहेषु
संस्थिताः ३२
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः
मम तृप्तिं प्रयान्त्वद्य
होमाप्यायितमूर्तयः ३३
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः तृप्तिं प्रयातु पिंडेन मया दत्तेन भूतले ३४
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः
तृप्तिं प्रयांतु मे भक्त्या मयैतत्समुदाहृतम् ३५
मातामहस्तृप्तिमुपैतु तस्य तथा पिता तस्य
पिता ततोन्यः
विश्वे च देवाः परमां प्रयांतु तृप्तिं
प्रणश्यंतु च यातुधानाः ३६
यज्ञेश्वरो हव्यसमस्तकव्यो
भोक्ताव्ययात्मा हरिरीश्वरोत्र
तत्संनिधानादपयांतु सद्यो
रक्षांस्यश्षोआ!ण्यसुराश्च सर्वे ३७
तृप्तेष्वेतेषु विकिरेदन्नं विप्रेषु भूतले
दद्यादाचमनार्थाय तेभ्यो वारी सकृत्सकृत् ३८

सुतृप्तैस्तैरनुज्ञातस्सर्वेणान्नेन भूतले
सतिलेन ततः पिंडान्सम्यग्दद्यात्समाहितः ३९
पितृतीर्थेन सलिलं तथैव सलिलांजलिम् मातामहेभ्यस्तेनैव पिंडांस्तीर्थेन निर्वपेत् ४०
दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु
पुष्पधूपादिपूजितम्
स्वपित्रे प्रथमं पिंडं
दद्यादुच्छिष्टसन्निधौ ४१
पितामहाय चैवान्यं तत्पित्रे च तथापरम् दर्भमूले लेपभुजः प्रीणयेल्लेपघर्षणैः ४२
पिंडैर्मातामहांस्तद्वद्गंधमाल्यादिसंयुतैः
पूजयित्वा द्विजाग्र्याणां दद्याच्चाचमनं ततः ४३
पितृभ्यः प्रथमं भक्त्यातन्मनस्को
नरेश्वर
सुस्वधेत्याशिषा युक्तां दद्याच्छक्त्या
च दक्षिणाम् ४४
दत्त्वा च दक्षिणां तेभ्यो वाचयेद्वैश्वदैविकान्
प्रीयंतामिह ये विश्वेदेवास्तेन इतीरयेत् ४५

तथेति चोक्ते तैर्विप्रैः प्रार्थनीयास्तथाशिषः पश्चाद्विसर्जयेयेवान्पूर्वं पैत्र्यान्महीपते ४६
मातामहानामप्येवं सह देवैः क्रमः स्मृतः
भोजयेच्च स्वशक्त्या च दाने
तद्वद्विसर्जने ४७
आपादशौचनात्पूर्वं कुर्याद्देवद्विजन्मसु
विसर्जनं तु प्रथमं पैत्रं मातामहेषु वै ४८
विसर्जयेत्प्रीतिवचस्सम्मान्याभ्यर्थितास्ततः
निवर्त्तेताभ्यनुज्ञात आद्वारं ताननुव्रजेत् ४९
ततस्तु वैश्वदेवाख्यं कुर्यान्नित्यक्रियं बुधः
भुंजीयाच्च समं पूज्य भृत्यबंधुभिरात्मनः ५०
एवं श्राद्धं बुधः कुर्यात्पैत्र्यं मातामहं तथा
श्राद्धैराप्यायिता
दद्युस्सर्वान्कामान्पितामहाः ५१
त्रीणि श्राद्धे पवित्राणि दौहित्रः
कुतपस्तिलाः
रजतस्य कथा दानं तथा संकीर्त्तनादिकम् ५२

वर्ज्यानि कुर्वता श्राद्धं क्रोधोध्वगमनं त्वरा
भोक्तुरप्यत्र राजेंद्र त्रयमेतन्न
शस्यते ५३
विश्वेदेवास्सपितरस्तथा मातामहा नृप
कुलं चाप्यायते पुंसां सर्वं श्राद्धं
प्रकुर्वताम् ५४
सोमाधारः पितृगणो योगाधारश्च चंद्रमाः
श्राद्धे योगिनियोगस्तु
तस्माद्भूपालशस्यते ५५
सहस्रस्यापि विप्राणां योगी चेत्पुरतःस्थितः सर्वान्भोक्तॄंस्तारयति यजमानं तथा नृप ५६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशे पंचदशोऽध्यायः १५

और्व उवाच
हविष्यमत्स्यमांसैस्तु शशस्य नकुलस्य च
सौकरच्छाकलैणेयरौरवैर्गवयेन च १
औरभ्रगव्यैश्च तथा मासवृद्ध्या पितामहाः
प्रयांति तृप्तिं मांसैस्तु नित्यं
वार्ध्रीणसामिषैः २
खड्गमांसमतीवात्र कालशाकं तथा मधु शस्तानि कर्मण्यत्यंततृप्तिदानि नरेश्वर

३
गयामुपेत्य यः श्राद्धं करोति पृथिवीपते सफलं तस्य तज्जन्म जायते पितृतीष्टिदम् ४
प्रशान्तिकास्सनीवाराश्श्यामाका
द्विविधास्तथा
वन्यौषधीप्रधानास्तु श्राद्धार्हाः
पुरुषर्षभ ५
यवाः प्रियंगवो मुद्गा गोधूमा
व्रीहयस्तिलाः
निष्पावाः कोविदाराश्च सर्षपाश्चात्र
शोभनाः ६
अकृताग्रयणं यच्च धान्यजातं नरेश्वर
गजमाषानणूंश्चैव मसूरांश्च विसर्जयेत् ७
अलाबुं गृंजनं चैव पलांडुं पिंडमूलकम्
गांधारककरंवादिलवणान्यौषराणि च ८
आरक्ताश्चैव निर्यासाः प्रत्यक्षलवणानि च
वर्ज्यान्येतानि वै श्राद्धे यच्च वाचा न
शस्यते ९
नक्ताहृतमनुच्छिन्नं तृप्यते न च यत्र
गौः
दुर्गंधिफेनिलं चांबु श्राद्धयोग्यं न
पार्थिव १०
क्षीरमेकशफानां यदौष्ट्रमाविकमेव च
मार्गं च माहिषं चैव
वर्जयेच्छ्राद्धकर्मणि ११
षंडापविद्धचंडालपापिपाषंडरोगिभिः

कृकवाकुश्वाननग्नवानरग्रामसूकरैः १२ उदक्यासूतिकाशौचमृतहारैश्च वीक्षिते श्राद्धे सुरा न पितरो भुंजंते पुरुषर्षभ १३
तस्मात्परिश्रिते कुर्याच्छ्राद्धं श्रद्धासमन्वितः
उर्व्यां च
तिलविक्षेपाद्यातुधानान्निवारयेत् १४ नखादिना चोपपन्नं केशकीटादिभिर्नृप
न चैवाभिषवैर्मिश्रमन्नं पर्युषितं तथा १५
श्रद्धासमन्वितैर्दत्तं पितृभ्यो नामगोत्रतः
यदाहारास्तु ते जातास्तदाहारत्वमेति तत् १६
श्रूयते चापि पितृभिर्गीता गाथा महीपते इक्ष्वाकोर्मनुपुत्रस्य कलापोपवने पुरा १७
अपि नस्ते भविष्यंति कुले सन्मार्गशीलिनः गयामुपेत्य ये
पिंडान्दास्यंत्यस्माकमादरात् १८
अपि नस्स कुले जायाद्यो नो दद्यात्त्रयोदशीम्
पायसं मधुसर्पिर्भ्यां वर्षासु च मघासु च १९
गौरीं वाप्युद्वहेत्कन्यां नीलं वा

वृषमुत्सृजेत्
यजेत वाश्वमेधेन विधिवद्दक्षिणावता २० इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! षोडशोऽध्यायः १६

श्रीपराशर उवाच
इत्याह भगवानौर्वस्सगराय महात्मने सदाचारं पुरा सम्यङ् मैत्रेय परिपृच्छते १
मयाप्येतदशेषेण कथितं भवतो द्विज समुल्लंघ्य सदाचारं कश्चिन्नाप्नोति शोभनम् २
श्रीमैत्रेय उवाच
षंडापविद्धप्रमुखा विदिता भगवन्मया
उदक्याद्याश्च मे सम्यङ् नग्नमिच्छामि
वेदितुम् ३
कोनग्नः किं समाचारो नग्नसंज्ञां नरो लभेत्
नग्नस्वरूपमिच्छामि यथावत्कथितं त्वया
श्रोतुं धर्मभृतां श्रेष्ठ न
ह्यस्त्यविदितं तव ४
श्रीपराशर उवाच
ऋग्यजुस्सामसंज्ञेयं त्रयी वर्णावृतिर्द्विज
एतामुज्झति यो मोहात्स नग्नः पातकी द्वजः ५

त्रयी समस्तवर्णानां द्विजसंवरणं यतः नग्नो भवत्युज्झितायां यतस्तस्यां न संशयः ६
इदं च श्रूयतामन्यद्यद्भीष्माय महात्मने कथयामास धर्मज्ञो वसिष्ठोऽस्मत्पितामहः ७
मयापि तस्य गदतश्श्रुतमेतन्महात्मनः नग्नसंबंधि मैत्रेय यत्पृष्टोहमिह त्वया ८
देवासुरमभूद्युद्धं द्विव्यमब्दशतं पुरा तस्मिन्पराजिता देवा दैत्यैर्ह्रादपुरोगमैः ९ क्षीरोदस्योत्तरं कूलं गत्वा तप्यन्त वै तपः
विष्णोराराधनार्थाय जगुश्चेमं स्तवं तदा १०
देवा ऊचुः
आराधनाय लोकानां विष्णोरीशस्य यां गिरम् वक्ष्यामो भगवानद्य तया विष्णुः प्रसीदतु ११
यतो भूतान्यश्षोआ!णि प्रसूतानि महात्मनः यस्मिंश्च लयमेष्यंति कस्तं स्तोतुमिहेश्वरः १२ तथाप्यरातिविध्वंसध्वस्तवीर्य्या भयार्थिनः
त्वां स्तोष्यामस्तवोक्तीनां याथार्थ्यं

नैव गोचरे १३
त्वमुर्वी सलिलं वह्निर्वायुराकाशमेव च
समस्तमंतःकरणं प्रधानं तत्परः पुमान् १४
एकं तवैतद्भूतात्मन्मूर्त्तमूर्त्तमयं वपुः
आब्रह्मस्तंबपर्यंतं स्थानकालविभेदवत् १५
तत्रैशं तव यत्पूर्वं त्वन्नाभिकमलोद्भवम्
रूपं विश्वोपकाराय तस्मै ब्रह्मात्मने नमः १६
शक्रार्करुद्र वस्वश्विमरुत्सोमादिभेदवत्
वयमेकं स्वरूपं ते तस्मै देवात्मने नमः १७
दंभप्रायमसंबोधि तितिक्षादमवर्जितम् यद्रूपं तव गोविंद तस्मै दैत्यात्मने नमः १८
नातिज्ञानवहा यस्मिन्नाड्यस्तिमिततेजसि शब्दादिलोभि यस्तस्मै तुभ्यं यत्रात्मने नमः १९
क्रौर्यं मायामयं घोरं यच्च रूपं तवासितम्
निशाचरात्मने तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तम २०
स्वर्गस्थधर्मिसद्धर्मफलोपकरणं तव

धर्माख्यं च तथा रूपं नमस्तस्मै
जनार्द्दन २१
हर्षप्रायमसंसर्गि गतिमद्गमनादिषु
सिद्धाख्यं तव यद्रूपं तस्मै
सिद्धात्मने नमः २२
अतितिक्षायनं क्रूरमुपभोगसहं हरे
द्विजिह्वं तव यद्रूपं तस्मै नागात्मने
नमः २३
अवबोधि च यच्छांतमदोषमपकल्मषम्
ऋषिरूपात्मने तस्मै विश्वरूपाय ते नमः २४
भक्षयत्यथ कल्पांते भूतानि यदवारितम्
त्वद्रूपं पुंडरीकाक्ष तस्मै कालात्मने
नमः २५
संभक्ष्य सर्वभूतानि देवादीन्यविश्षोतः
नृत्यत्यंते च यद्रूपं तस्मै रुद्रात्मने नमः २६
प्रवृत्त्या रजसो यच्च कर्मणां करणात्मकम्
जनार्दन नमस्तस्मै त्वद्रूपाय नरात्मने २७
अष्टाविंशद्वधोपेतं यद्रूपं तामसं तव उन्मार्गगामि सर्वात्मंस्तस्मै
वश्यात्मने नमः २८
यज्ञांगभूतं यद्रूपं जगतः स्थितिसाधनम्
वृक्षादिभेदैष्षड्भेदि तस्मै
मुख्यात्मने नमः २९

तिर्यङ्मनुष्यदेवादिव्योमशब्दादिकं च यत्
रूपं तवादेः सर्वस्य तस्मै सर्वात्मने नमः ३०
प्रधानबुद्ध्यादिमयादश्षोआ!
द्यदन्यदस्मात्परमं परात्मन्
रूपं तवाद्यं यदनन्यतुल्यं तस्मै नमः
कारणकारणाय ३१
शुक्लादिदीर्घादिघनादिहीनमगोचरं यच्च
विश्षोणानाम्
शुद्धातिशुद्धं परमर्षिदृश्यं रूपाय
तस्मै भगवन्नताः स्मः ३२
यन्नः शरीरेषु
यदन्यदेहेष्वश्षोवस्तुष्वजमक्षयं यत्
तस्माच्च नान्यद्व्यतिरिक्तमस्ति
ब्रह्मस्वरूपाय नताः स्म तस्मै ३३
सकलमिदमजस्य यस्य रूपं
परमपदात्मवतस्सनातनस्य
तमनिधनमश्षोबीजभूतं प्रभुममलं
प्रणतास्स्म वासुदेवम् ३४
श्रीपराशर उवाच
स्तोत्रस्य चावसाने ते ददृशुः परमेश्वरम्
शंखचक्रगदापाणिं गरुडस्थं सुरा हरिम् ३५
तमूचुस्सकला देवाः प्रणिपातपुरस्सरम्
प्रसीद नाथ दैत्येभ्यस्त्राहि
नश्शरणार्थिनः ३६

त्रैलोक्ययज्ञभागाश्च दैत्यैर्ह्लादपुरोगमैः
हृता नो ब्रह्मणोप्याज्ञामुल्लंघ्य परमेश्वर ३७
यद्यप्यश्षोभूतस्य वयं ते च तावंशजाः तथाप्यविद्याभेदेन भिन्नं पश्यामहे जगत् ३८
स्ववर्णधर्माभिरता वेदमार्गानुसारिणः
न शक्यास्तेरयो हंतुमस्माभिस्तपसावृताः ३९
तमुपायमशेषात्मन्नस्माकं दातुमर्हसि येन तानसुरान्हंतुं भवेम भगवन्क्षमाः ४०
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो भगवांस्तेभ्यो मायामोहं शरीरतः
समुत्पाद्य ददौ विष्णुः प्राह चेदं
सुरोत्तमान् ४१
मायामोहोयमखिलान्दैत्यांस्तान्मोहयिष्यति
ततो वध्या भविष्यंति वेदमार्गबहिष्कृताः ४२
स्थितौ स्थितस्य मे वध्या यावंत्रः परिपंथिनः
ब्रह्मणो ह्यधिकारस्य देवा दैत्यादिकाः
सुराः ४३
तद्गच्छत न भीः कार्या मायामोहोयमग्रतः
गच्छन्नद्योपकाराय भवतां भविता सुराः ४४

श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ताः प्रणिपत्यैनं ययुर्देवा यथागतम्
मायामोहोपि तैस्सार्द्धं ययौ यत्र महासुराः ४५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! सप्तदशोऽध्यायः १७

श्रीपराशर उवाच
तपस्यभिरतान्सोथ मायामोहो महासुरान् मैत्रेय ददृशो!
गत्वानर्मदातीरसंश्रितान् १
ततो दिगंबरो मुंडो बर्हिपिच्छधरो द्विज
मायामोहोऽसुरान् श्लक्ष्णमिदं
वचनमब्रवीत् २
मायामोह उवाच
हे दैत्यपतयो ब्रूत यदर्थं तप्यते तपः
ऐहिकार्थश्च पारत्र्यं तपसः फलमिच्छथ ३
असुरा ऊचुः
पारत्र्यफललाभाय तपश्चर्या महामते
अस्माभिरियमारब्धा किं वा तेऽत्र
विवक्षितम् ४
मायामोह उवाच
कुरुध्वं मम वाक्यानि यदि मुक्तिमभीप्सथ अर्हध्वमेनं धर्मं च मुक्तिद्वारमसंवृतम् ५

धर्मो विमुक्तेरर्होयं नैतस्मादपरो वरः अत्रैव संस्थिताः स्वर्गं विमुक्तिं वा गमिष्यथ ६
अर्हध्वं धर्ममेतं च सर्वे यूयं महाबलाः ७
श्रीपराशर उवाच एवंप्रकारैर्बहुभिर्युक्तिदर्शनचर्चितैः
मायामोहेन ते दैत्या वेदमार्गादपा कृताः ८
धर्मायैतदधर्माय सदेतन्न सदित्यपि विमुक्तये त्विदं नैतद्विमुक्तिं
संप्रयच्छति ९
परमार्थोयमत्यर्थं परमार्थो न चाप्ययम्
कार्यमेतदकार्यं च नैतदेवं स्फुटं
त्विदम् १०
दिग्वाससामयं धर्मो धर्मोयं बहुवाससाम् ११
इत्यनेकांतवादं च मायामोहेन नैकधा
तेन दर्शयता दैत्यास्स्वधर्मं त्याजिता
द्विज १२
अर्हतैतं महाधर्मं मायामोहेन ते यतः
प्रोक्तास्तमाश्रिता धर्ममर्हतास्तेन
तेऽभवन् १३
त्रयीधर्मसमुत्सर्गं मायामोहेन तेऽसुराः कारितास्तन्मया ह्यासंस्ततोन्ये

तत्प्रचोदिताः १४
तैरप्यन्ये परे तैश्च तैरप्यन्ये परे च
तैः
अल्पैरहोभिस्संत्यक्ता तैर्दैत्यैः
प्रायशस्त्रयी १५
पुनश्च रक्तांबरधृङ् मायामोहो जितेंद्रि
यः
अन्यानाहासुरान्
गत्वामृद्वल्पमधुराक्षरम् १६
स्वर्गार्थं यदि वो वांछा
निर्वाणार्थमथासुराः
तदलं पशुघातादिदुष्टधर्मैर्निबोधत १७
विज्ञानमयमेवैतदश्षोमवगच्छत
बुध्यध्वं मे वचः सम्यग्बुधैरेवमिहोदितम् १८
जगदेतदनाधारं भ्रांतिज्ञानार्थतत्परम् रागादिदुष्टमत्यर्थं भ्राम्यते भवसंकटे १९
एवं बुध्यत बुध्यध्वं बुध्यतैवमितीरयन्
मायामोहः स
दैत्येयान्धर्ममत्याञ्जयन्निजम् २०
नानाप्रकारवचनं स तेषां युक्तियोजनम्
तथातथा त्रयीधर्मं तत्यजुस्ते यथायथा २१
तेप्यन्येषां तथैवोचुरन्यैरन्ये तथोदिताः
मैत्रेय तत्यजुर्धर्मं वेदस्मृत्युदितं

परम् २२
अन्यानप्यन्यपाषंडप्रकारैर्बहुभिर्द्विज
दैतेयान्मोहयामास मायामोहोतिमोहकृत् २३
स्वल्पेनैव हि कालेन मायामोहेन तेऽसुराः
मोहितास्तत्यजुस्सर्वां
त्रयीमार्गाश्रितां कथाम् २४
केचिद्विनिंदां वेदानां देवानामपरे द्विज यज्ञकर्मकलापस्य तथान्ये च द्विजन्मनाम् २५
नैनद्युक्तिसहं वाक्यं हिंसाधर्माय
चेष्यते
हवींष्यनलदग्धानि फलायेत्यर्भकोदितम् २६
यज्ञैरनेकैर्देवत्वमवाप्येंद्रेण
भुज्यते
शम्यादि यदि चेत्काष्ठं तद्वरं
पत्रभुक्पशुः २७
निहतस्य पशोर्जज्ञे स्वर्गप्राप्तिर्यदीष्यते
स्वपिता यजमानेन किन्नु तस्मान्न हन्यते २८
तृप्तये जायते पुंसो भुक्तमन्येन चेत्ततः कुर्याच्छ्राद्धं श्रमायान्नं न वहेयुः प्रवासिनः २९
जनश्रद्धेयमित्येतदवगम्य ततोत्र वः उपेक्षा श्रेयसे वाक्यं रोचतां

यन्मयेरितम् ३०
न ह्याप्तवादा नभसो निपतंति महीं सुराः
युक्तिमद्वचनं ग्राह्यं मयान्यैश्च
भवद्विधैः ३१
श्रीपराशर उवाच
मायामोहेन ते दैत्याः प्रकारैर्बहुभिस्तथा
वृथापिता यथा नैषां त्रयी कश्चिदरोचयत् ३२
इत्थमुन्मार्गयातेषु तेषु दैत्येषु तेऽमराः
उद्योगं परमं कृत्वा युद्धाय समुपस्थिताः ३३
ततो दैवासुरं युद्धं पुनरेवाभवद्द्विज हताश्च तेऽसुरा देवैः सन्मार्गपरिपंथिनः ३४
स्वधर्मकवचं तेषामभूद्यत्प्रथमं द्विज तेन रक्षाऽभवत्पूर्वं नेशुर्नष्टे च तत्र ते ३५
ततो मैत्रेय तन्मार्गवर्त्तिनो येभवञ्जनाः
नग्नास्ते तैर्यतस्त्यक्तं त्रयीसंवरणं
तथा
कृताश्च तेऽसुरा देवैर्नाना वेदविनिन्दकाः ३६
ब्रह्मचारीगृहस्थश्च

वानप्रस्थस्तथाश्रमी
परिव्राड् वा चतुर्थोत्र पंचमो नोपपद्यते ३७
वस्तु संत्यज्य गार्हस्थ्यं वानप्रस्थो न जायते
परिव्राट् चापि मैत्रेय स नग्नः पापकृन्नरः ३८
नित्यानां कर्मणां विप्र यस्य हानिरहर्निशम्
अकुर्वन्विहितं कर्म शक्तः पतति तद्दिने ३९
प्रायश्चित्तेन महता शुद्धिमाप्नोत्यनापदि
पक्षं नित्यक्रियाहानेः कर्त्ता मैत्रेय
मानवः ४०
संवत्सरं क्रियाहानिर्यस्य पुंसोभिजायते
तस्यावलोकनात्सूर्यो
निरीक्ष्यस्साधुभिस्सदा ४१
स्पृष्टे स्नानं सचेलस्य
शुद्धेर्हेतुर्महामते
पुंसो भवति तस्योक्ता न शुद्धिः
पापकर्मणः ४२
देवर्षिपितृभूतानि यस्य विप्रस्य वेश्मनि
प्रयांत्यनर्चितान्यत्र लोके तस्मान्न
पापकृत् ४३
संभाषणानुप्रश्नादि सहास्यां चैव कुर्वतः

जायते तुल्यता तस्य तेनैव द्विज वत्सरात् ४४
देवादिनिश्वासहतं शरीरं यस्य वेश्म च
न तेन संकरं कुर्याद्गृहासनपरिच्छदैः ४५ अथ भुंक्तं गृहे तस्य करोत्यास्यां तथासने
श्तोए! चाप्येकशयने स सद्यस्तत्समो भवेत् ४६
देवतापितृभूतानि तथानभ्यर्च्य योऽतिथीन् भुंक्ते स पातकं भुंक्ते निष्कृतिस्तस्य नेष्यते ४७
ब्राह्मणाद्यास्तु ये
वर्णास्स्वधर्मादन्यतोमुखाः
यांति ते नग्नसंज्ञां तु
हीनकर्मस्ववस्थितः ४८
चतुर्णां यत्र वर्णानां मैत्रेयात्यंतसंकरः
तत्रास्या साधुवृत्तीनामुपघाताय जायते ४९
अनभ्यर्च्य
ऋषीन्देवान्पितृभूतातिथींस्तथा
यो भुंक्ते तस्य सँ ल्लापात्पतंति नरके नराः ५०
तस्मादेतान्नरो नग्नांस्त्रयीसंत्यागदूषितान् सर्वदा वर्जयेत्प्राज्ञ

आलापस्पर्शनादिषु ५१
श्रद्धावद्भिः कृतं
यत्नाद्देवान्पितृपितामहान्
न प्रीणयति तच्छ्राद्धं यद्येभिरवलोकितम्
५२
श्रूयते च पुराख्यातो राजा शतधनुर्भुवि
पत्नी च शैव्या तस्याभूदतिधर्मपरायणा ५३
पतिव्रता महाभागा सत्यशौचदयान्विता
सर्वलक्षणसंपन्ना विनयेन यनेन च ५४
स तु राजा तया सार्द्धं देवदेवं
जनार्द्दनम्
आराधयामास विभुं परमेण समाधिना ५५
होमैर्जपैस्तथा दानैरुपवासैश्च भक्तितः
पूजाभिश्चानुदिवसं तन्मना नान्यमानसः ५६
एकदा तु समं स्नातौ तौ तु भार्यापती जले
भागीरथ्यास्समुत्तीर्णौ कार्त्तिक्यां
समुपोषितौ
पाषंडिनमपश्येतामायांतं सम्मुखं द्विज
५७
चापाचार्यस्य तस्यासौ सखा राज्ञो
महात्मनः
अतस्तद्गौरवात्तेन सखाभावमथाकरोत् ५८
न तु सा वाग्यता देवी तस्य पत्नी पतिव्रता
उपोषितास्मीति रविं तस्मिन्दृष्टे ददर्श
च ५९
समागम्य यथान्यायं दंपती तौ यथाविधि

विष्णोः पूजादिकं सर्वं कृतवंतौ
द्विजोत्तम ६०
कालेन गच्छता राजा ममारासौ सपत्नजित्
अन्वारुरोह तं देवी चितास्थं भूपतिं
पतिम् ६१
स तु तेनापचारेण श्वा जज्ञे वसुधाधिपः उपोषितेन पाषंडसँ ल्लापो यत्कृतोऽभवत्
६२
सा तु जाति स्मरा जज्ञे काशीराजसुता शुभा
सर्वविज्ञानसंपूर्णा सर्वलक्षणपूजिता ६३
तां पिता दातुकामोभूद्वराय विनिवारितः
तयैव तन्व्या विरतो विवाहारंभतो नृपः ६४
ततस्सा दिव्यया दृष्ट्या दृष्ट्वा श्वानं निजं पतिम्
विदिशाख्यं पुरं गत्वा तदवस्थं ददर्श तम् ६५
तं दृष्ट्वैव महाभागं श्वभूतं तु पतिं तदा ददौ तस्मै वराहारं सत्कारप्रवणं शुभा ६६ भुंजन्दत्तं तया सोन्नमतिमृष्टमभीप्सितम्
स्वजाति ललितं कुर्वन्बहु चाटु चकार वै ६७
अतीव व्रीडिता बाला कुर्वता चाटु तेन सा प्रणामपूर्वमाहेदं दयितं तं कुयोनिजम् ६८
स्मर्यतां तन्महाराज दाक्षिण्यललितं

त्वया
येन श्वयोनिमापन्नो मम चाटुकरो भवान् ६९
पाषंडिनं समाभाष्य तीर्थस्नानादनंतरम्
प्राप्तोसि कुत्सितां योनिं किन्न स्मरसि
तत्प्रभो ७०
श्रीपराशर उवाच
तयैवं स्मारिते तस्मिन्पूर्वजातिकृते तदा
दध्यौ चिरमथावाप निर्वेदमतिदुर्लभम् ७१
निर्विण्णचित्तस्स ततो निर्गम्य नगराद्बहिः
मरुत्प्रपतनं कृत्वा सार्गालीं योनिमागतः ७२
सापि द्वितीये संप्राप्ते वीक्ष्य दिव्येन चक्षुषा
ज्ञात्वा सृगालं तं द्रष्टुं ययौ कोलाहलं गिरिम् ७३
तत्रापि दृष्ट्वा तं प्राह सार्गालीं योनिमागतम्
भर्त्तारमपि चार्वंगी तनया पृथिवीक्षितः ७४
अपि स्मरसि राजेंद्र श्वयोनिस्थस्य यन्मया
प्रोक्तं ते पूर्वचरितं पाषंडालापसंश्रयम् ७५
पुनस्तयोक्तं स ज्ञात्वा सत्यं सत्यवतां वरः

कानने स निराहारस्तत्याज स्वं कलेवरम् ७६
भूयस्ततो वृको जज्ञे गत्वा तं निर्जने वने
स्मारयामास भर्त्तारं
पूर्ववृत्तमनिंदिता ७७
न त्वं वृको महाभाग राजा शतधनुर्भवान्
श्वा भूत्वा त्वं सृगालोऽभूर्वृकत्वं
सांप्रतं गतः ७८
स्मारितेन यथा व्यक्तस्तेनात्मा गृध्रतां
गतः
अपापा सा पुनश्चैनं बोधयामास भामिनी ७९
नरेंद्र स्मर्यतामात्मा ह्यलं ते गृध्रचेष्टया
पाषंडालापजातोऽयं दोषो यद्गृध्रतां गतः
८०
ततः काकत्वमापन्नं समनंतरजन्मनि
उवाच तन्वी भर्त्तारमुपलभ्यात्मयोगतः ८१
अश्षोभूभृतः पूर्वं वश्या यस्मै बलिं
ददुः
स त्वं काकत्वमापन्नो जातोद्य
बलिभुक्प्रभो ८२
एवमेव बकत्वेपि स्मारितस्स पुरातनम तत्त्याज भूपतिः प्राणान्मयूरत्वमवाप च ८३
मयूरत्वे ततस्सा वै चकारानुगतिं शुभा दत्तैः प्रतिक्षणं भोज्यैर्बाला तज्जातिभोजनैः ८४

ततस्तु जनको राजा वाजिमेधं महाक्रतुम् चकार तस्यावभृथे स्नापयामास तं तदा ८५ सस्नौ स्वयं च तन्वंगी स्मारयामास चापि तम्
यथासौ श्वसृगालादियोनिं जग्राह पार्थिवः ८६
स्मृतजन्मक्रमस्सोथ तत्त्याज स्वकलेवरम्
जज्ञे स जनकस्यैव पुत्रोसौ सुमहात्मनः ८७
ततस्सा पितरं तन्वी विवाहार्थमचोदयत्
स चापि कारयामास तस्या राजा स्वयंवरम् ८८
स्वयंवरे कृते सा तं संप्राप्तं
पतिमात्मनः
वरयामास भूयोपि भर्त्तृभावेन भामिनी ८९
बुभुजे च तया सार्द्धं संभोगान्नृपनंदनः
पितर्युपरते राज्यं विदेहेषु चकार सः ९०
इयाज जज्ञान्सुबहून्ददौ दानानि चार्थिनाम्
पुत्रानुत्पादयामास युयुधे च सहारिभिः ९१
राज्यं भुक्त्वा यथान्यायं पालयित्वा वसुंधराम्
तत्त्याज स प्रियान्प्राणान्संग्रामे धर्मतोनृपः ९२
ततश्चितास्थं तं भूयो भर्त्तारं सा शुभेक्षणा
अन्वारुरोह विधिवद्यथापूर्वं मुदान्विता

९३
ततोऽवाप तया सार्द्धं राजपुत्र्या स पार्थिवः
ऐंद्रानतीत्य वै लोकाँ ल्लोकान्प्राप
तदाक्षयान् ९४
स्वर्गाक्षयत्वमतुलं दांपत्यमतिदुर्लभम्
प्राप्तं पुण्यफलं प्राप्य संशुद्धिं तां
द्विजोत्तम ९५
एष पाषंडसंभाषाद्दोषः प्रोक्तो मया द्विज
तथाश्वमेधावभृथस्नानमाहात्म्यमेव च ९६
तस्मात्पाषंडिभिः पापैरालापस्पर्शनं
त्यजेत्
विश्षोतः क्रियाकाले यज्ञादौ चापि
दीक्षितः ९७
क्रियाहानिर्गृहे यस्य मासमेकं प्रजायते तस्यावलोकनात्सूर्यं पश्येत मतिमान्नरः ९८
किं पुनर्यैस्तु संत्यक्ता त्रयी
सर्वात्मना द्विज
पाषंडभोजिभिः पापैर्वेदवादविरोधिभिः ९९
सहालापस्तु संसर्गः सहास्या चातिपापिनी
पाषंडिभिर्दुराचारैस्तस्मात्तां
परिवर्जयेत् १००
पाषंडिनो
विकर्मस्थान्बैडालव्रतिकाञ्छठान् हैतुकान्बकवृत्तींश्च वाङ्मात्रेणापि

नार्चयेत् १०१
द्वरतस्तैस्तु
संपर्कस्त्याज्यश्चाप्यतिपापिभिः
पाषंडिभिर्दुराजारैस्तस्मात्तान्परिवर्जयेत् १०२
एते नग्नास्तवाख्याता दृष्टा
श्राद्धोपघातकाः
येषां संभाषणात्पुंसां दिनपुण्यं
प्रणश्यति १०३
एते पाषंडिनः पापा न ह्येतानालपेद्बुधः
पुण्यं नश्यति संभाषादेतेषां
तद्दिनोद्भवम् १०४
पुंसां जटाधरणमैंड्यवतां वृथैव
मोघाशिनामखिलशौचनिराकृतानाम्
तोयप्रदानपितृपिंडबहिष्कृतानां
संभाषणादपि नरा नरकं प्रयांति १०५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशो! ऽष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीविष्णुमहापुराणे तृतीयांशस्समाप्तः

अथ श्रीविष्णुमहापुराणे विष्णुचित्त्यात्मप्रकाशाख्यश्रीधरीयव्या-ख्याद्वयोपेते चतुर्थांशः प्रारभ्यते मैत्रेय उवाच
भगवन्यन्नरैः कार्य्यं साधुकर्मण्यवस्थितैः

तन्मह्यं गुरुणाख्यातं नित्यनैमित्तिकात्मकम् १
वर्णधर्मास्तथाख्याता धर्मा ये चाश्रमेषु
च
श्रोतुमिच्छाम्यहं वंशं राज्ञां
तद्ब्रूहि मे गुरो २
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय
श्रूयतामयमनेकयज्वशूरवीरधीरभूपालालंकृतो ब्रह्मादिर्मानवो वंशः ३
तदस्य
वंशस्यानुपूर्वीमश्षोवंशपापप्रणाशनाय
मैत्रेयैतां कथां शृणु ४
तद्यथा सकलजगतामादिरनादिभूतस्स ऋग्यजुस्सामादिमयो भगवान् विष्णुस्तस्य ब्रह्मणो मर्त्तं रूपं हिरण्यगर्भो ब्रह्मांडभूतो ब्रह्मा भगवान् प्राग्बभूव ५
ब्रह्मणश्च दक्षिणांगुष्ठजन्मा दक्षप्रजापतिः दक्षस्याप्यदितिरदितेर्विवस्वान्
विवस्वतो मनुः ६
मनोरिक्ष्वाकुनृगधृष्टशर्यातिनरिष्यंतप्रांशुनाभगदिष्टकरूषपृषध्राख्या दश
पुत्रा बभूवुः ७
इष्ठिं च मित्रावरुणयोर्मनुः

पुत्रकामश्चकार ८
तत्र तावदह्नुते होतुरपचारादिला नाम
कन्या बभूव ९
सैव च मित्रावरुणयोः प्रसादात्सुद्युम्नो
नाम मनोः पुत्रो मैत्रेय आसीत् १०
पुनश्चेश्वरकोपात्स्त्री सती सा तु
सोमसूनोर्बुधस्याश्रमसमीपे बभ्राम ११
सानुरागाच्च तस्यां बुधः
पुरूरवसमात्मजमुत्पादयामास १२
जातेपि तस्मिन्नमिततेजोभिः परमर्षिभिरिष्टिमय ऋङ्मयो यजुर्मयस्साममयोथर्वणमयस्सर्ववेदमयो मनोमयो ज्ञानमयो न किंचिन्मयोन्नमयो
भगवान् यज्ञपुरुषस्वरूपी सुद्युम्नस्य
पुंस्त्वमभिलषद्भिर्यथावदिष्टस्तत्प्रसादादिला पुनरपि सुद्युम्नोऽभवत् १३
तस्याप्युतकलगयविनतास्त्रयः पुत्रा
बभूवुः १४
सुद्युम्नस्तु स्त्रीपूर्वकत्वाद्रा
ज्यभागं न लेभे १५
तत्पित्रा तु वसिष्ठवचनात्प्रतिष्ठानं
नाम नगरं सुद्युम्नाय दत्तं तच्चासौ
पुरूरवसे प्रादात् १६
तदन्वयाश्च क्षत्त्रियास्सर्वै दिक्ष्वभवन्
पृषध्रस्तु मनुपुत्रो गुरुगोवधाच्छूद्र

त्वमगमत् १७
मनोः पुत्रः करूषः करूषात्कारूषाः
क्षत्त्रिया महाबलपराक्रमा बभूवः १८
दिष्टपुत्रस्तु नाभागो
वैश्यतामगमत्तस्माद्बलंधनः पुत्रोभवत्
१९
बलंधनाद्वत्सप्रीतिरुदारकीर्त्तिः २०
वत्सप्रीतेः प्रांशुरभवत् २१
प्रजापतिश्च प्रांशोरेकोऽभवत् २२
ततश्च खनित्रः २३
तस्माच्चक्षुषः २४
चक्षुषाच्चातिबलपराक्रमो विंशोभवत् २५
ततो विविंशकः २६
तस्माच्च खनिनेत्रः २७
ततश्चातिविभूतिः २८
अतिविभूतेरतिबलपराक्रमः करंधमः
पुत्रोभवत् २९
तस्मादप्यविक्षित् ३०
अविक्षितोप्यतिबलपराक्रमः पुत्रो
मरुत्तो नामाऽभवत्
यस्येमावद्यापि श्लोकौ गीयेत् ३१
मरुत्तस्य यथा यज्ञस्तथा कस्याभवद्भुवि सर्वं हिरण्मयं यस्य यज्ञवस्त्वतिशोभनम् ३२
अमाद्यदिंद्रस्सोमेन दक्षिणाभिर्द्विजातयः

मरुतः परिवेष्टारस्सदस्याश्च दिवौकसः ३३
स मरुत्तश्चक्रवर्त्ती नरिष्यंतनामानं
पुत्रमवाप ३४
तस्माच्च दमः ३५
दमस्य पुत्रो राजवर्धनो जज्ञे ३६
राजवर्द्धनात्सुवृद्धिः ३७
सुवृद्धेः केवलः ३८
केवलात्सुधृतिरभूत् ३९
ततश्च नरः ४०
! ४१
ततः केवलोभूत् ४२
केवलाद्बंधुमान् ४३
बंधुमतो वेगवान् ४४
वेगवतो बुधः ४५
ततश्च तृणबिंदुः ४६
तस्याप्येका कन्या इलविलानाम ४७
ततश्चालंबुसानाम वराप्सरास्तृणबिंदुं
भेजे ४८
तस्यामप्यस्य विशालो जज्ञे यः पुरीं
विशालं निर्ममे ४९
हेमचंद्रश्च विशालस्य पुत्रोभवत् ५०
! ५१
तत्तनयो धूम्राक्षः ५२
तस्यापि सृंजयोऽभूत् ५३
सृंजयात्सहदेवः ५४
ततश्च कृशाश्वो नाम पुत्रोभवत् ५५

सोमदत्तः कृशाश्वाज्जज्ञे योश्वमेधानां
शतमाजहार ५६
तत्पुत्रो जनमेजयः ५७
जनमेजयात्सुमतिः ५८
एते वैशालिका भूभृतः ५९
श्लोकोप्यत्र गीयते ६०
तृणबिंदोः प्रसादेन सर्वे वैशालिका नृपाः
दीर्घायुषो महात्मानो
वीर्यवंतोतिधार्मिकाः ६१
शर्यातेः कन्या सुकन्यानामाभवत्
यामुपयेमे च्यवनः ६२
आनर्त्तनामा
परमधार्मिकश्शर्यातिपुत्रोभवत् ६३
आनर्त्तृस्यापि रेवतनामा पुत्रो जज्ञे
योसावानर्त्तविषयं बुभुजे पुरीं च
कुशस्थलीमध्युवास ६४
रेवतस्यापि रैवतः पुत्रः ककुद्मिनामा
धर्मात्मा भ्रोतृशतस्य ज्योष्ठोऽभवत् ६५
तस्य रेवतीनाम कन्याभवत् ६६
स तामादाय कस्योयमर्हतीति भगवंतमब्जयोनिं
प्रष्टुं ब्रह्मलोकं जगाम ६७
तावच्च ब्रह्मणॐतिके
हाहाहूहूसंज्ञाभ्यां गंधर्वाभ्यामतितानं
नाम दिव्यं गांधर्वमगीयत ६८
तच्च
त्रिमार्गपरिवृत्तैरनेकयुगपरिवृत्तिं

तिष्ठन्नपि रैवतश्शृण्वन्मुहूर्त्तमिव
मेने ६९
गीतावसाने च भगवंतमब्जयोनिं प्रणम्य
रैवतः कन्यायोग्यं वरमपृच्छत् ७०
ततश्चासौ भगवानकथयत्कथय योभिमतस्ते वर
इति ७१
पुनश्च प्रणम्य भगवते तस्मै
यथाभिमतानात्मनस्स वरान् कथयामास
क एषां भगवतोभिमत इति यस्मै कन्यामिमां
प्रयच्छामीति ७२
ततः किंचिदवनतशिरास्सस्मितं
भगवानब्जयोनिराह ७३
य एते भवतोभिमता नैतेषां सांप्रतं पुत्रपौत्रापत्यापत्यसंततिरस्त्यवनीतले
७४
बहूनि तवात्रैव गांधर्वं
शृण्वतश्चतुर्यगान्यतीतानि ७५
सांप्रतं

महीतलेष्टाविंशतितममनोश्चतुर्युगमतीतप्रायं वर्तते ७६
आसन्नो हि कलिः ७७
अन्यस्मै कन्यारत्नमिदं
भवतैकाकिनाभिमताय देयम् ७८
भवतोपि
पुत्रमित्त्रकलत्रमंत्रिभृत्यबंधुबलकोश

ादयस्समस्ताः कालेनैतेनात्यंतमतीताः ७९
ततः पुनरप्युत्पन्नसाध्वसो राजा भगवंतं
प्रणम्य पप्रच्छ ८०
भगवन्नेवमवस्थिते म येयं कस्मै देयेति ८१
ततस्स भगवान् किंचिदवनम्रकंधरः
कृतांजलिर्भूत्वा
सर्वलोकगुरुरंभोजयोनिराह ८२
ब्रह्मोवाच
न ह्यादिमध्यांतमजस्य यस्य विद्मो वयं
सर्वमयस्य धातुः
न च स्वरूपं न परं स्वभावं न चैव सारं
परमेश्वरस्य ८३
कलामुहूर्त्तादिमयश्च कालो न यद्विभूतेः
परिणामहेतुः
अजन्मनाशस्य सदैकमूर्त्तेरनामरूपस्य
सनातनस्य ८४
यस्य प्रसादादहमच्युतस्य मूर्त्तिः
प्रजासृष्टिकरॐतकारी
रुद्रः स्थितिहेतुभूतो यस्माच्च मध्ये
पुरुषः परस्मात् ८५
तद्रूपमास्थाय सृजत्य जोयः स्थितौ च
योऽसौ पुरुषस्वरूपी
रुद्रस्वरूपेण च योत्ति विश्वं धत्ते
तथानंतवपुस्समस्तम् ८६
पाकाय योग्नित्वमुपैति लोकान्बिभर्त्ति पृथ्वीवपुख्ययात्मा

शक्रादिरूपी परिपाति विश्वमर्केंदुरूपश्च तमो हिनस्ति ८७
करोति चेष्टाश्श्वसनस्वरूपी लोकस्य
तृप्तिं च जलान्नरूपी
ददाति विश्वस्थितिसंस्थितस्तु
सर्वावकाशं च नभस्स्वरूपी ८८
यस्सृज्यते सर्गकृदात्मनैव यः पाल्यते
पालयिता च देवः
विश्वात्मकस्संहृयतेंतकारी पृथक्
त्रयस्यास्य च योव्ययात्मा ८९
यस्मिञ्जगद्यो जगदेतदाद्यो यं
चाश्रितोस्मिञ्जगति स्वयंभूः
स सर्वभूतप्रभवो धरित्र्यां स्वांश्नो
पुष्णुर्नृप तेऽवतीर्णः ९०
कुशस्थली या तव भूप रम्या पुरी
पुराभूदमरावतीव
सा द्वारका संप्रति तत्र चास्ते स
केशवांशो बलदेवनामा ९१
तस्मै त्वमेनां तनयां नरेंद्र प्रयच्छ
मायामनुजाय जायाम्
श्लाघ्यो वेरोसौ तनया तवेयं
स्त्रीरत्नभूता सदृशो हि योगः ९२
श्रीपराशर उवाच
इतीरितोसौ कमलोद्भवेन भुवं समासाद्य पतिः प्रजानाम्
ददर्श ह्रस्वान् पुरुषान्

विरूपानल्पौजसस्स्वल्पविवेकवीर्यान् ९३
कुशस्थलीं तां च पुरीमुपेत्य
दृष्ट्वान्यरूपां प्रददौ स कन्याम्
सीरायुधाय स्फटिकाचलाभवक्षस्थलायातुलधीर्नरेंद
ः! ९४
उच्चप्रमाणामिति तामवेक्ष्य
स्वलांगलाग्रेण च तालकेतुः
विनम्रयामास ततश्च सापि बभूव सद्यो वनिता
यथान्या ९५
तां रेवतीं रैवतभूपकन्यां सीरायुधोऽसौ
विधिनोपयेमे
दत्त्वाथ कन्यां स नृपो जगाम हेमालयं वै
तपसे धृतात्मा ९६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो !
प्रथमोध्यायः १

श्रीपराशर उवाच
यावच्च ब्रह्मलोकात्स ककुद्मी रैवतो
नाभ्येति तावत्पुण्यजनसंज्ञा
राक्षसास्तामस्य पुरीं कुशस्थलीं नजघ्नुः
१
तच्चास्य भ्रातृशतं पुण्यजनत्रासाद्दिशो
भेजे २
तदन्वयाश्च क्षत्रियास्सर्वदिक्ष्वभवन्
३
वृष्टस्यापि वार्ष्टकं क्षत्त्रमभवत् ४

नाभागस्यात्मजो नाभागसंत्रोभवत् ५
तस्याप्यंबरीषः ६
अंबरीषस्यापि विरूपोभवत् ७
विरूपात्पृषदश्वो जज्ञे ८
ततश्च रथीतरः ९
अत्रायं श्लोकः
एते क्षत्रप्रसूता वै पुनश्चांगिरसाः
स्मृताः
रथीतराणां प्रवराः क्षत्त्रोपेता
द्विजातयः इति १०
क्षुतवतश्च मनोरिक्ष्वाकुः पुत्रो जज्ञे
घ्राणतः ११
तस्य पुत्रशतप्रधाना
विकुक्षिनिमिदंडाख्यास्त्रयः पुत्रा
बभूवुः १२
शकुनिप्रमुखाः पंचाशत्पुत्राः
उत्तरापथरक्षितारो बभूवुः १३
चत्वारिंशदष्टौ च दक्षिणापथभूपालाः १४
स चेक्ष्वाकुरष्टकायाश्श्राद्धमुत्पाद्य
श्राद्धार्हं मांसमानयेति
विकुक्षिमाज्ञापयामास १५
स तथेति गृहीताज्ञो विधृतशरासनो वनमभ्येत्यानेकशो मृगान् हत्वा
श्रांतोतिक्षुत्परीतो विकुक्षिरेकं
शशमभक्षयत्
श्षॐ च मांसमानीय पित्रे निवेदयामास १६

इक्ष्वाकुकुलाचार्यो वशिष्ठस्तत्प्रोक्षणाय चोदितः प्राह अलमनेनामेध्येनामिषेण दुरात्मना तव पुत्रेणैतन्मांसमुपहतं यतोऽनेन शशो
भक्षितः १७
ततश्चासौ
विकुक्षिर्गुरुणैवमुक्तश्शशादसंज्ञामवाप पित्रा च परित्यक्तः १८
पितर्युपरते चासावखिलामेतां पृथ्वीं
धर्मतश्शाशास १९
शशादस्य तस्य पुरंजयोनाम पुत्रोभवत् २०
तस्येदं चान्यत् २१
पुरा हि त्रेतायां
देवासुरयुद्धमतिभीषणमभवत् २२
तत्र चातिबलिभिरसुरैरमराः पराजितास्ते
भगवंतं विष्णुमाराधयांचक्रुः २३
प्रसन्नश्च
देवानामनादिनिधनोखिलजगत्परायणो नारायणः
प्राह २४
ज्ञातमेतन्मया युष्माभिर्यदभिलषितं
तदर्थमिदं श्रूयताम् २५
पुरंजयो नाम राजर्षेश्शशादस्य तनयः क्षत्त्रियवरो यस्तस्य शरीरेहमंश्नो स्वयमेवावतीर्य तानश्षोआ! नसुरान्निहनिष्यामि तद्भवद्भिः पुरंजयोऽसुरवधार्थमुद्योगं कार्यतामिति

२६
एतच्च श्रुत्वा प्रणम्य भगवंतं विष्णुममराः
पुरंजयसकाशमाजग्मुरूचुश्चैनम् २७
भोभोः क्षत्त्रियवर्यास्माभिरभ्यर्थितेन भवतास्माकमरातिवधोद्यतानां कर्तव्यं
साहाय्यमिच्छामः
तद्भवतास्माकमभ्यागतानां प्रणयभंगो न
कार्य इत्युक्तः पुरंजयः प्राह २८
योयं युष्माकमिंद्रः शतक्रतुरस्य
यद्यहं स्कंधाधिरूढो युष्माकमरातिभस्सह
योत्स्ये तदहं भवतां सहायः स्याम् २९
इत्याकर्ण्य समस्तदेवैरिंद्रेण च
बाढमित्येवं समन्विच्छितम् ३०
ततश्च शतक्रतोर्वृषरूपधारिणः ककुदि स्थितोऽतिरोषसमन्वितो भगवतश्चराचरगुरोरच्युतस्य तेजसाप्यायितो देवासुरसंग्रामे समस्तानेवासुरान्निजघान
३१
यतश्च वृषभककुदि स्थितेन राज्ञा दैतेयबलं
निषूदितमतश्चासौ ककुत्स्थसंज्ञामवाप ३२
ककुत्स्थस्याप्यनेनाः पुत्रोऽभवत् ३३
पृथुरनेनसः ३४
पुथोर्विष्टराश्वः ३५
तस्यापि चांद्रो युवनाश्वः ३६
चांद्रस्य तस्य युवनाश्वस्य शावस्तः यः

पुरीं शावस्तीं निवेशयामास ३७
शावस्तस्य बृहदश्वः ३८
तस्यापि कुवलयाश्वः ३९
योसावुदकस्य महर्षेरपकारिणं
दुंदुनामानमसुरं वैष्णवेन तेजसाप्यायितः
पुत्रसहस्रैरेकविंशद्भिः परिवृतो जघान
दुंदुमारसंज्ञामवाप ४०
तस्य च तनयास्समस्ता एव
दुंदुमुखनिश्वासाग्निना विप्लुष्टा
विनेशुः ४१
दृढाश्वचंद्राश्वकपिलाश्वाश्च त्रयः
केवलं शो!षिताः ४२
वृढाश्वाद्धर्यश्वः ४३
तस्माच्च निकुंभः ४४
निकुंभस्यामिताश्वः ४५
ततश्च कृशाश्वः ४६
तस्माच्च प्रसेनजित् ४७
प्रसेनजितो युवनाश्वोभवत् ४८
तस्य
चापुत्रस्यातिनिर्वेदान्मुनीनामाश्रममंडले निवसतो
दयालुभिर्मुनिभिरपत्योत्पादनायेष्टः
कृता ४९
तस्यां च मध्यरात्रौ निवृत्तायां
मंत्रपूतजलपूर्णं कलशं वेदिमध्ये निवेश्य
ते मुनयः सुषुपुः ५०

सुप्तेषु तेषु अतीव तृट्परीतस्स
भूपालस्तमाश्रमं विवेश ५१
सुप्तांश्च तानृषीन्नैवोत्थापयामास ५२
तच्च कलशमपरिमेयमाहात्म्यमंत्रपूतं पपौ
५३
प्रबुद्धाश्च ऋषयः पप्रछुः केनैतं
मंत्रपूतं वारि पीतम् ५४
अत्र हि राज्ञो युवनाश्वस्य पत्नी
महाबलपराक्रमं पुत्रं जनयिष्यति
इत्याकर्ण्ये स राजा अजानता मया
पीतमित्याह ५५
गर्भश्च युवनाश्वस्योदरे अभवत्क्रमेण च
ववृधे ५६
प्राप्तसमयश्च दक्षिणांगुष्ठेन
कुक्षिमवनिपतेर्निर्भिद्य निश्चक्राम ५७
स चासौ राजा ममार ५८
जातो नामैष कं धास्यतीति ते मुनयः प्रोचुः ५९
अथागत्य देवराजोब्रवीत् मामयं धास्यतीति ६०
ततो माधातृनामा सोभवत्
वक्त्रे चास्य प्रदेशिनी न्यस्ता
देवेंद्रेण न्यस्तातां पपौ ६१
तां चामृतस्राविणीमास्वाद्याह्नैव स
व्यवर्द्धत ६२
ततस्तु मांधाता चक्रवर्त्ती सप्तद्वीपां

महीं वुभुजे ६३
तत्रायं श्लोकः ६४
यावत्सूर्य उदेत्यस्तं यावच्च
प्रतितिष्ठति
सर्वं तद्यौवनाश्वस्य मांधातुः
क्षेत्रमुच्यते ६५
मांधाता शतबिंदोर्दुहितरं
बिंदुमतीमुपयेमे ६६
पुरुकुत्समंबरीषं मुचुकुंदं च तस्यां
पुत्रत्रयमुत्पादयामास ६७
पंचाशद्दुहितरस्तस्यामेव तस्य
नृपतेर्बभूवुः ६८
एकस्मिन्नंतरे बह्वृचश्च सौभरिर्नाम
महर्षिरंतर्जले द्वादशाब्दं कालमुवास ६९
तत्र चांतर्जले संमदो नामातिबहु- प्रजोतिमात्रप्रमाणो मीनाधिपतिरासीत् ७०
तस्य च पुत्रपौत्रदौहित्राः
पृष्ठतोऽग्रतः पार्श्वयोः
पक्षपुच्छशिरसां चोपरि भ्रमंतस्तेनैव
सदाहर्निशमतिनिर्वृत्ता रेमिरे ७१
स चापत्यस्पर्शोपचीयमानप्रहर्षप्रकर्षो
बहुप्रकारं तस्य ऋषेः
पश्यतस्तैरात्मजपुत्रपौत्रदौहित्रादिभिः सहानुदिनं सुतरां रेमे ७२
अथांतर्जलावस्थितस्सौभरिरेकाग्रतस्समाधिमपहायानुदिनं तस्य

सत्स्यस्यात्मजपुत्रपौत्रदौहित्रादिभिस्सहातिरमणीयतामवेक्ष्याचिंतयत् ७३
अहो धन्योयमीदृशमनभिमतं
योन्यंतरमवाप्यैभिरात्मजपुत्रपौत्रदौहित्रादिभिस्सह रममाणोतीवास्माकं
स्पृहामुत्पादयति ७४
वयमप्येवं पुत्रादिभिस्सह ललितं रमिष्याम इत्येवमभिकांक्षन् स
तस्मादंतर्जलान्निष्क्रम्य संतानाय
निवेष्टुकामः कन्यार्थं मांधातारं
राजानमगच्छत् ७५
आगमनश्रवणसमनन्तरं चोत्थाय तेन राज्ञा
सम्यगर्घ्यादिना संपूजितः
कृतासनपरिग्रहः सौभरिरुवाच राजानम् ७६
सौभरिरुवाच
निवेष्टुक्
आमोऽस्मिनरेन्द्र कन्यां प्रयच्छ मे मा
प्रणयं विभांक्षीः
न ह्यर्थिनः कार्यवशादुपेताः ककुत्स्थवंशो! विमुखाः प्रयांति ७७
अन्येपि संत्येव नृपाः पृथिव्यां मांधातरेषां तनयाः प्रसूताः
किं
त्वर्थिनामर्थितदानदीक्षाकृतव्रतश्लाघ्यमिदं कुलं ते ७८
शतार्धसंख्यास्तव संति कन्यास्तासां

ममैकां नृपते प्रयच्छ यत्प्रार्थनाभंगभयाद्बिभेमि तस्मादहं राजवरातिदुःखात् ७९
श्रीपराशर उवाच
इति ऋषिवचनमाकर्ण्य स राजा
जराजर्जरितदेहमृषिमालोक्य
प्रत्याख्यानकातरस्तस्माच्च शापभीतो
बिभ्यत्किंचिदधोमुखश्चिरं दध्यौ च ८०
सौभरिरुवाच
नरेंद्र कस्मात्समुपैषि
चिंतामसह्यमुक्तं न मयात्र किंचित्
यावश्यदेया तनया तयैव कृतार्थता नो यदि
किं न लब्धा ८१
श्रीपराशर उवाच
अथ तस्य
भगवतश्शापभीतस्सप्रश्रयस्तमुवाचासौ राजा ८२
राजोवाच
भगवन् अस्मत्कुलस्थितिरियं य एव कन्याभिरुचितोऽभिजनवान्वरस्तस्मै कन्या प्रदीयते भगवद्याच्ञा चास्मन्मनोरथानामप्यतिगोचरवर्त्तिनी कथमप्येषा संजाता तदेवमुपस्थिते न विद्मः किं कुर्म इत्येतन्मयाऽचिंत्यत इत्यभिहिते च तेन भूभुजा मुनिरचिंतयत् ८३ अयमन्योऽस्मत्प्रत्याख्यानोपायो

वृद्धोयमनभिमतः स्त्रीणां किमत कन्याकानामित्यमुना संचिंत्यैतदभिहितमेवमस्तु तथा करिष्यामीति संचिंत्य मांधातारमुवाच ८४
यद्येवं तदादिश्यतामस्माकं प्रवेशाय कंन्यांतःपुरं वर्षवरो यदि कन्यैव काचिन्मामभिलषति तदाहं दारसंग्रहं
करिष्यामि अन्यथा
चेत्तदलमस्माकमेतेनातीतकालारंभणेनेत्युक्त्वा विरराम ८५
ततश्च मांधात्रा मुनिशापशं कितेन
कन्यांतःपुरवर्षधरस्समाज्ञप्तः ८६
तेन सह कन्यांतःपुरं प्रविशन्नेव
भगवानखिलसिद्धगंधर्वेभ्योतिशयेन कमनीयं
रूपमकरोत् ८७
प्रवेश्य च तमृषिमंतःपुरे वर्षधरस्ताः
कन्याः प्राह ८८
भवतीनां जनयिता महाराजस्समाज्ञापयति ८९
अयमस्मान् ब्रह्मर्षिः कन्यार्थं
समभ्यागतः ९०
मया चास्य प्रतिज्ञातं यद्यस्मत्कन्या या काचिद्भगवंतं वरयति तत्कन्याच्छंदे नाहं परिपंथानं करिष्यामीत्याकर्ण्य सर्वा एव
ताः कन्याः सानुरागाः सप्रमदाः करेणव इव
मृगयूथपतिं तमृषिमहमहमिकया वरयांबभूवुरूचुश्च ९१

अलं भगिन्योहमिमं वृणोमि वृणोम्यहं नैष तवानुरूपः
ममैष भर्त्ता विधिनैव सृष्टस्सृष्टाहमस्योपशमं प्रयाहि ९२
वृतो मयायं प्रथमं मयायं गृहं विशन्नेव
विहन्यसे किम्
मया मयोतिक्षितिपात्मजानां
तदर्थमत्यर्थकलिर्बभूव ९३
यदा मुनिस्ताभिरतीवहार्दाद्वृतस्स
कन्याभिरनिंद्यकीर्तिः
तदा स कन्याधिकृतो नृपाय यथावदाचष्ट
विनम्रमूर्त्तिः ९४
श्रीपराशर उवाच
तदवगमात्किंकिमेतत्कथमेतत्किं किं करोमि
किं मयाभिहितमित्याकुलमतिरनिच्छन्नपि
कथमपि राजानुमेने ९५
कृतानुरूपविवाहश्च महर्षिस्सकला एव ताः
कन्यास्स्वमाश्रममनयत् ९६
तत्र चाऽशेषशिल्पकल्पप्रणेतारं धातारमिवान्यं विश्वकर्माणमाहूय सकलकन्यानामेकैकस्याः प्रोत्फुल्लपंकजाः कूजत्कलहंसकारंडवादिविहंगमाभिरामजलाशयास्सोपधानाः
सावकाशास्साधुशय्यापरिच्छदाः प्रासादाः क्रियंतामित्यादिदेश ९७
तच्च

तथैवानुष्ठितमश्षोशिल्पविशेषाचार्यस्त्वष्टा दर्शितवान् ९८
ततः परमर्षिणा सौभरिणाज्ञप्तस्तेषु
गृहेष्वनिवार्यानंदकुंदमहानिधिरासांचक्रे ९९
ततोऽनवरतेन
भक्ष्यभोज्यलेह्याद्युपभोगैरागतानुगतभृत्यादीनहर्निशमश्षोगृहेषु ताः
क्षितीशदुहितरो भोजयामासुः १००
एकदा तु दुहितृस्नेहाकृष्टहृदयस्स महीपतिरतिदुःखितास्ता उत सुखिता वा इति विचिंत्य तस्य महर्षेराश्रमसमीपमुपेत्य
स्फुरदंशुमालाललामां
स्फटिकमयप्रासादमालामतिरम्योपवनजलाशयांददर्श १०१
प्रविश्य चैकं प्रासादमात्मजां परिष्वज्य कृतासनपरिग्रहः प्रवृद्धस्नेहनयनांबुगर्भनयनोब्रवीत् १०२
अप्यत्र वत्से भवत्यास्सुखमुत किंचिदसुखमपि ते महर्षिस्स्नेहवानुत न स्मर्यतेस्मद्गृहवास इत्युक्ता तं तनया पितरमाह १०३
तातातिरमणीयः
प्रासादोत्रातिमनोज्ञमुपवनमेते कलवाक्यविहंगमाभिरुताः

प्रोत्फुल्लपद्माकरजलाशयाः
मनोनुकूलभक्ष्यभोज्यानुलेपनवस्त्रभूषणादिभोगो मृदूनि शयनासनानि सर्वसंपत्समेतं
मे गार्हस्थ्यम् १०४
तथापि केन वा जन्मभूमिर्न स्मर्यते १०५
त्वत्प्रसादादिदमश्षोमतिशोभनम् १०६
किं त्वेकं ममैतद्दुःखकारणं यदस्मद्गृहान्महर्षिरयम्मद्भर्त्ता न
विष्क्रामति ममैव केवलमतिप्रीत्या
समीपपरिवर्त्तिनीनामन्यासामस्मद्भगिनीनाम् १०७
एवं च मम सोदर्योतिदुःखिता
इत्येवमतिदुःखकारणमित्युक्तस्तया
द्वितीयं प्रासादमुपेत्य स्वतनयां
परिष्वज्योपविष्टस्तथैव पृष्टवान् १०८
तयापि च
सर्वमेतत्तत्प्रासादाद्युपभोगसुखं भृशमाख्यातं ममैव केवलमतिप्रीत्या पार्श्वपरिवर्त्तिनीनामन्यासामस्मद्भगिनीनामित्येवमादिश्रुत्वा समस्तप्रासादेषु राजा प्रविवेश तनयां तनयां तथैवावृच्छत् १०९
सर्वाभिश्च ताभिस्तथैवाभिहितः
परितोषविस्मयनिर्भरविवशहृदयो भगवंतं
सौभरिमेकांतावस्थितमुपेत्य
कृतपूजोब्रवीत् ११०

दृष्टस्ते भगवन् सुमहानेष सिद्धिप्रभावो नैवंविधमन्यस्य कस्यचिदस्माभिर्विभूतिभिर्विलसितमुपलक्षितं यदेतद्भगवतस्तपसः फलमित्यभिपूज्य तमृषिं तत्रैव तेन ऋषिवर्येण सह
किंचित्कालमभिमतोपभोगान् बुभुजे स्वपुरं
च जगाम १११
कालेन गच्छता तस्य तासु राजतनयासु
पुत्रशतं सार्धमभवत् ११२
अनुदिनानुरूढस्नेहप्रसरश्च स
तत्रातीवममताकृष्टहृदयोऽभवत् ११३
अप्येतेऽस्मत्पुत्राः कलभाषिणः पद्भ्यां गच्छेयुः अप्येते यौवनिनो भवेयुः अपि कृतदारानेतान् पश्येयमप्येषां पुत्रा भवेयुः
अप्येतत्पुत्रान्पुत्रसमन्वितान्पश्यामीत्यादिमनोरथाननुदिनं
कालसंपत्तिप्रवृद्धानुपेक्ष्यैतच्चिंतयामास ११४
अहो मे मोहस्यातिविस्तारः ११५
मनोरथानां न समाप्तिरस्ति वर्षायुतेनाप्यथ वापि लक्षैः पूर्णेषुपूर्णेषु मनोरथानामुत्पत्तयस्संति पुनर्नवानाम् ११६
पद्भ्यां गता यौवनिनश्च जाता दारैश्च

संयोगमिताः प्रसूताः
दृष्टाः सुतास्तत्तनयप्रसूतिं द्रष्टुं पुनर्वांच्छति मेंऽतरात्मा ११७
द्रक्ष्यामि तेषामिति चेत्प्रसूतिं
मनोरथो मे भविता ततोन्यः
पुर्णेपि तत्राप्यपरस्य जन्म निवार्यते
केन मनोरथस्य ११८
आमृत्युतो नैव मनोरथानामंतोस्ति
विज्ञातमिदं मयाद्य
मनोरथासक्तिपरस्य चित्तं न जायते वै
परमार्थसंगि ११९
स मे समाधिर्जलवासमित्रमत्स्यस्य
संगात्सहसैव नष्टः
परिग्रहस्संगकृतो मयायं परिग्रहोत्था च
ममातिलिप्सा १२०
दुःखं यदैवैकशरीरजन्म
शतार्द्धसंख्याकमिदं प्रसूतम्
परिग्रहेण क्षितिपात्मजानां
सुतैरनेकैर्बहुलीकृतं तत १२१
सुतात्मजैस्तत्तनयैश्च भूयो भूयश्च तेषां
परिग्रहेण
विस्तारमेष्यत्यतिदुःखहेतुः परिग्रहो वै
ममताभिधानः १२२
चीर्णं तपो यत्तु जलाश्रयेण तस्यार्द्धिरेषा तपसॐतरायः
मत्स्यस्य संगादभवच्च यो मे सुतादिरागो

वैखानसनिष्पाद्यमश्षोक्रियाकलापं निष्पाद्य क्षपितसकलपापः परिपक्वमनोवृत्तिरात्मन्यग्नीन्समारोप्य भिक्षुरभवत् १०३
भगवत्यासज्याखिलं कर्मकलापं हित्वानं तमजमनादिनिधनमविकारमरणादिधर्ममवाप परमनन्तं परवतामच्युतं पदम् १३१ इत्येतन्मांधातृदुहितृसंबंधादाख्यातम् १३२
यश्चैतत्सौभरिचरितमनुस्मरति पठति पाठयति शृणोति श्रावयति धरत्यवधारयति लिखति लेखयति शिक्षयत्यध्यापयत्युपदिशति वा तस्य षट् जन्मानि दुस्संततिरसद्धर्मो वाड्मनसोरसन्मार्गाचरणमश्षोहेतुषु वा
ममत्वं न भवति १३३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो!
द्वितीयोऽध्यायः २

अतश्च मांधातुः पुत्रसंततिरभिधीयते १
अंबरीषस्य मांधातृतनयस्य युवनाश्वः
पुत्रोऽभूत् २
तस्माद्धारीतः यतॐगिरसो हारीता ३
रसातले मौनेया नाम गंधर्वा
बभूवुष्षट्कोटिसंख्यातास्तैरश्षोआ!णि
नागकुलान्यपहृतप्रधानरत्नाधिपत्यान्यक्रियंत ४

तैश्च
गंधर्ववीर्यावभूतैरुरगेश्वरैस्तूयमानो भगवानश्षोदेवेश आस्ते तच्छ्रवणोन्मीलितोन्निद्रपुंडरीकनयनो जलशयनो निद्रावसानप्रबुद्धः प्रणिपत्याभिहितः । भगवन्नस्माकमेतेभ्यो गंधर्वेभ्यो भयमुत्पन्नं कथमुपशममेष्यतीति ५
आह च भगवाननादिनिधनपुरुषोत्तमो योसौ
यौवनाश्वस्य मांधातुः पुरुकुत्सनामा
पुत्रस्तमहमनुप्रविश्य तानश्षोआ!न्
दुष्टगंधर्वानुपशमं नयिष्यामीति ६
तदाकर्ण्य भगवते जलशायिने कृतप्रणामाः
पुनर्नागलोकमागताः पन्नगाधिपतयो नर्मदां
च पुरुकुत्सानयनाय चोदयामासुः ७
सा चैनं रसातलं नीतवती ८
रसातलगतश्चासौ
भगवत्तेजसाप्यायितात्मवीर्य्यस्सकलगंधर्वान्निजघान ९
पुनश्च स्वपुरमाजगाम १०
सकलपन्नगाधिपतयश्च नर्मदायै वरं ददुः
यत्तेनुस्मरणसमवेतं नामग्रहणं करिष्यति न
तस्य सर्पविषभयं भविष्यतीति ११
अत्र च श्लोकः १२
नर्मदायै नमः प्रातर्नर्मदायै नमो निशि नमोस्तु नर्मदे तुभ्यं त्राहि मां

विषसर्पतः १३
इत्युच्चार्याहर्निशमंधकारप्रवेशो! वा
सर्पैर्न दश्यते न चापि कृतानुस्मरणभुजो
विषमपि भुक्तमुपघाताय भवति १४
पुरुकुत्साय संततिविच्छेदो न
भविष्यतीत्युरगपतयो वरं ददुः १५
पुरुकुत्सो नर्मदायां
त्रसद्दस्युमजीजनत् १६
त्रसद्दस्युतस्संभूतोऽनरण्यः यं
रावणोदिग्विजये जघान १७
अनरण्यस्य पृषदश्वः पृषदश्वस्य हर्यश्वः
पुत्रोऽभवत् १८
तस्य च हस्तः पुत्रोऽभवत् १९
ततश्च सुमनास्तस्यापि त्रिधन्वा
त्रिधन्वनस्त्रय्यारुणिः २०
त्रय्यारुणेस्सत्यव्रतः योऽसौ
त्रिशंकुसंज्ञामवाप २१
स चंडालतामुपगतश्च २२
द्वादशवर्षिक्यामनावृष्ट्यां विश्वामित्रकलत्रापत्यपोषणार्थं
चंडालप्रतिग्रहपरिहरणाय च
जाह्नवीतीरन्यग्रोधे मृगमांसमनुदिनं
बबंध २३
स तु परितुष्टेन विश्वामित्रेण
सशरीरस्स्वर्गमारोपितः २४
त्रिशंकोर्हरिश्चंद्रस्तस्माच्च

रोहिताश्वस्ततश्च हरितो हरितस्य चंचुश्चंचोर्विजयवसुदेवौ रुरुको
विजयाद्रु कस्य वृकः २५
ततो वृकस्य बाहुः योऽसौ हैहयतालजंघादिभिः
पराजितॐतर्वत्न्या महिष्या सह वनं
प्रविवेश २६
तस्याश्चा सपत्न्या गर्भस्तंभनाय गरो
दत्तः २७
तेनास्य गर्भस्सप्तवर्षाणि जठर एव तस्थौ २८
स च बाहुर्वृद्धभावादौर्वाश्रमममीपे ममार
२९
सा तस्य भार्या चितां कृत्वा
तमारोप्यानुमरणकृतनिश्चयाऽभूत् ३०
अथैतामतीतानागतवर्त्तमानकालत्रयवेदी
भगवानौर्वस्स्वाश्रमान्निर्गत्याब्रवीत् ३१
अलमलमनेनासद्ग्राहेणाखिलभूमं
डलपतिरतिवीर्यपराक्रमो
नैकयज्ञकृदरातिपक्षक्षयकर्त्ता तवोदरे
चक्रवर्त्ती तिष्ठति ३२
नैवमतिसाहसाध्यवसायिनी भवती भवे त्युक्ता
सा तस्मादनुमरणनिर्बंधाद्विरराम ३३
तेनैव च भगवता स्वाश्रममानीता ३४
तत्र कतिपयदिनाभ्यंतरे च सहैव तेन
गरेणातितेजस्वी बालको जज्ञे ३५

तस्यौर्वो जातकर्मादिक्रिया निष्पाद्य
सगर इति नाम चकार ३६
कृतोपनयनं चैनमौर्वो
वेदशास्त्राण्यस्त्रं चाग्नेयं
भार्गवाख्यमध्यापयामास ३७
उत्पन्नबुद्धिश्च मातरमब्रवीत् ३८
अंब कथयात्र वयं क्व तातोस्माकमित्ये
वमादिपृच्छंतं माता सर्वमेवावोचत् ३९
ततश्च पितृराज्यापहरणादमर्षितो
हैहयतालजंघादिवधाय प्रतिज्ञामकरोत् ४०
प्रायशश्च हैहयतालजंघाञ्जघान ४१
शकयवनकांभोजपारदपप्लवाः
हन्यमानास्तत्कुलगुरुं वसिष्ठं शरणं
जग्मुः ४२
अथैनान्वसिष्ठो जीवन्मृतकान् कृत्वा
सगरमाह ४३
वत्सालमेभिर्जीवन्मृतकैरनुमृतैः ४४
एते च मयैव त्वत्प्रतिज्ञापरिपालनाय
निजधर्मद्विजसंगपरित्यागं कारिताः ४५
तथेति तद्गुरुवचनमभिनंद्य तेषां
वेषान्यत्वमकारयत् ४६
यवनान्मुंडितशिरसोर्द्धमुंडिताञ्च्छकान् प्रलंबकेशान् पारदान्
पप्लवाञ्श्मश्रुधरान्
निस्स्वाध्यायवषट्कारानेतानन्यांश्च
क्षत्रियांश्चकार ४७

एते चात्मधर्मपरित्यागाद्ब्राह्मणैः
परित्यक्ता म्लेच्छतां ययुः ४८
सगरोपि स्वमधिष्ठानमागम्य
अस्खलितचक्रस्सप्तद्वीपवतीमिमामुर्वीं
प्रशशास ४९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! तृतीयोऽध्यायः ३

श्रीपराशर उवाच
काश्यपदुहिता सुमतिर्विदर्भराजतनया
केशिनी च द्वे भार्ये सगरस्यास्ताम् १
ताभ्यां चापत्यार्थमौर्वः परमेण
समाधिनाराधितो वरमदात् २
एका वंशकरमेकं पुत्रमपरा षष्टिं
पुत्रसहस्राणां जनयिष्यतीति यस्या
यदभिमतं तदिच्छया गृह्यतामित्युक्ते
केशिन्येकं वरयामास ३
सुमतिः पुत्रसहस्राणि षष्टिं वव्रे ४
तथेत्युक्ते अल्पैरहोभिः केशिनी
पुत्रमेकमसमंजसनामानं वंशकरमसूत ५
काश्यपतनयायास्तु सुमत्याः षष्टिं
पुत्रसहस्राण्यभवन् ६
तस्मादसमंजसादंशुमान्नाम कुमारो जज्ञे ७
स त्वसमंजसो बालो
बाल्यादेवासद्वृत्तोभूत् ८
पिता चास्याचिंतयदयमतीतबाल्यः

सुबुद्धिमान् भविष्यतीति ९
अथ तत्रापि च वयस्यतीते असच्चरितमेनं
पिता तत्याज १०
तान्यपि षष्टिः पुत्रसहस्राण्यसमंजसचरितमेवानुचक्रुः ११
ततश्चासमंजसचरितानुकारिभिस्सागरैरपध्वस्तयज्ञैसन्मार्गे जगति देवास्सकलविद्यामयमसंस्पृष्टमश्षोदोषैर्भगवतः पुरुषोत्तमस्यांशभूत कपिलं प्रणम्य तदर्थमूचुः १२ भगवन्नेभिस्सगरतनयैरसमंजसचरितमनुगम्यते १३
कथमेभिरसद्वृत्तमनुसरद्भिर्जगद्भविष्यतीति १४
अत्यार्त्त जगत्परित्राणाय च भगवतोत्र
शरीरग्रहणमित्याकर्ण्य भगवानाहाल्पैरैव
दिनैर्विनंक्ष्यन्तीति १५
अत्रांतरे च सगरो हयमेधमारभत १६
तस्य च पुत्रैरधिष्ठितमस्याश्वं
कोप्यपहृत्य भुवो बिलं प्रविवेश १७
ततस्तत्तनयाश्चाश्वखुरगतिनिर्वंधेनावनीमेकैको योजनं चख्नुः १८
पाताले चाश्वं परिभ्रमंतं
तमवनीपतितनयास्ते ददृशुः १९
नातिदूरेऽवस्थितं च भगवंतमपघने

शरत्कालेर्कमिव तेजोभिरवनतमूर्द्धमधश्चाश्षोदिशश्चोद्भासयमानं हयहर्त्तारं कपिलर्षिमपश्यन् २०
ततश्चोद्यतायुधा दुरात्मानोऽयमस्मदपकारी
यज्ञविघ्नकारी हन्यतां हयहर्त्ता
हन्यतामित्यवोचन्नभ्यधावंश्च २१
ततस्तेनापि भगवता
किंचिदीषत्परिवर्त्तितलोचनेनावलोकितास्स्वशरीरसमुत्थेनाऽग्निना-दह्यमाना
विनेशुः २२
सगरोप्यवगम्याश्वानुसारि
तत्पुत्रबलमश्षॐ परमर्षिणा कपिलेन तेजसा
दग्धं ततॐशुमंतमसमंजसपुत्रमश्वानयनाय
युयोज २३
स तु सगरतनयखातमार्गेण कपिलमुपगम्य
भक्तिनम्रस्तदा तृष्टाव २४
अथैनं भगवानाह २५
गच्छैनं पितामहायाश्वं प्रापय वरं
वृणीष्व च पुत्रक पौत्राश्च ते
स्वर्गाद्गंगां भुवमानेष्यन्त इति २६
अथांशुमानपि स्वर्यातानां
ब्रह्मदंडहतानामस्मत्पितॄणामस्वर्गयोग्यानां स्वर्गप्राप्तिकरं वरमस्माकं
प्रयच्छेति प्रत्याह २७
तदाकर्ण्य तं च भगवानाह उक्तमेवैतन्मयाद्य पौत्रस्ते

त्रिदिवाद्गंगां भुवमानयिष्यतीति २८
तदंभसा च संस्पृष्टेष्वस्थिभस्मसु एते च
स्वर्गमारोक्ष्यन्ति २९
भगवद्विष्णुपादांगुष्ठनिर्गतस्य हि
जलस्यैतन्माहात्म्यम् ३०
यन्न केवलमभिसंधिपूर्वकं स्नानाद्युपभोगेषूपकारकमनभिसांधितमप्यस्यां
प्रेतप्राणस्यास्थिचर्मस्नायुकेशाद्युपस्पृष्टं शरीरजमपि पतितं सद्यश्शरीरिणं स्वर्गं नयतीत्युक्तः प्रणम्य भवगतेऽश्वमादाय पितामहयज्ञमाजगाम् ३१ सगरोप्यश्वमासाद्य तं यज्ञं समापयामास
३२
सागरं चात्मजप्रीत्या पुत्रत्वे
कल्पितवान् ३३
तस्यांशुमतो दिलीपः पुत्रोभवत् ३४
दिलीपस्य भगीरथः योऽसौ गंगां
स्वर्गादिहानीय भागीरथीसंज्ञां चकार ३५
भगीरथात्सुहोत्रस्सुहोत्राच्छ्रुतः
तस्यापि नाभागः ततॐबरीषः
तत्पुत्रस्सिंधुद्वीपः
सिंधुद्वीपादयुतायुः ३६
तत्पुत्रश्च ऋतुपर्णः योऽसौ
नलसहायोक्षहृदयज्ञोभूत् ३७
ऋतुपर्णपुत्रस्सर्वकामः ३८

तत्तनयस्सुदासः ३९
सुदासात्सौदासो मित्र सहनामा ४०
स चाटव्यां मृगयार्थी पर्यटन्
व्याघ्रद्वयमपश्यत् ४१
ताभ्यां तद्वनमपमृगं कृतं मत्वैकं
तयोर्बाणेन जघान ४२
म्रियमाणश्चासावतिभीषणाकृतिरतिकरालवदनोराक्षसोऽभूत् ४३
द्वितीयोपि प्रतिक्रियां ते
करिष्यामीत्युक्त्वांतर्धानं जगाम ४४
कालेन गच्छता सौदासो यज्ञमयजत् ४५
परिनिष्ठितयज्ञे आचार्ये वसिष्ठे निष्क्रांते तद्रक्षो वसिष्ठरूपमास्थाय यज्ञावसाने मम नरमांसभोजनं देयमिति तत्संस्क्रियतां क्षणादागमिष्यामीत्युक्त्वा निष्क्रांतः ४६
भूयश्च सूदवेषं कृत्वा राजाज्ञया मानुषं
मांसं संस्कृत्य राज्ञे न्यवेदयत् ४७
असावपि हिरण्यपात्रे मांसमादाय
वसिष्ठागमनप्रतीक्षकोऽभवत् ४८
आगताय वसिष्ठाय निवेदितवान् ४९
स चाप्यचिंतयदहोस्य राज्ञो दौश्शील्यं
येनैतन्मांसमस्माकं प्रयच्छति
किमेतद्द्रव्यजातमिति ध्यानपरोभवत् ५०
अपश्यच्च तन्मांसंमानुषम् ५१

अतः क्रोधकलुषीकृतचेता राजनि
सापमुत्ससर्ज ५२
यस्मादभोज्यमेतदस्मद्विधानां
तपस्विनामवगच्छन्नपि भवान्मह्यं ददाति
तस्मात्तवैवात्र लोलुपता भविष्यतीति ५३
अनंतरं च तेनापि
भगवतैवाभिहितोस्मीत्युक्ते किं किं
मयाभहितमिति मुनिः पुनरपि समाधौ तस्थौ ५४
समाधिविज्ञानावगतार्थश्चानुग्रहं तस्मै
चकार नात्यंतिकमेतद्द्वादशाब्दं तव भोजनं
भविष्यतीति ५५
असावपि प्रतिगृह्योदकांजलिं मुनिशापप्रदानायोद्यतो भगवन्नयमस्मद्गुरुर्नार्हस्येनं कुलदेवताभूतमाचार्यं शप्तुमिति मदयंत्या स्वपत्न्या
प्रसादितस्सस्यांबुदरक्षणार्थं तच्छापांवु नोर्व्यां न चाकाशे चिक्षेप
किं तु तेनैव स्वपदौ सिषेच ५६
तेन च क्वोधाश्रितेनांबुना दग्धच्छायौ
तत्पादौ कल्माषतामुपगतौ ततस्स
कल्माषपादसंज्ञामवाप ५७
वसिष्ठशापाच्च षष्ठेषष्ठे काले
राक्षसस्वभावमेत्याटव्यां पर्यटन्ननेकशो
मानुषानभक्षयत् ५८
एकदा तु कंचिन्मुनिमृतुकाले भार्यासंगतं

ददर्श ५९
तयोश्च तमतिभीषणं राक्षसस्वरूपमवलोक्य
त्रासाद्दंपत्योः प्रधावितयोर्ब्रह्मणं
जग्राह ६०
ततस्सा ब्राह्मणी बहुशस्तमभियाचितवती ६१
प्रसीदेक्ष्वाकुकुलतिलकभूतस्त्वं
महाराजो मित्रसहो न राक्षसः ६२
नार्हसि स्त्रीधर्मसुखाभिज्ञो मय्यकृतार्थायामस्मद्भर्त्तारं हंतुमित्येवं बहुप्रकारं तस्यां
विलपंत्यां व्याघ्रः
पशुमिवाऽरण्येऽभिमतं तं
ब्राह्मणमभक्षयत् ६३
ततश्चातिकोपसमन्विता ब्राह्मणी तं राजानं
शशाप ६४
यस्मादेवं मय्यतृषप्तायां त्वयायं
मत्पतिर्भक्षितः तस्मात्त्वमपि
कामोपभोगप्रवृत्तॐतं प्राप्स्यसीति ६५
शप्त्वा चैव साग्निं प्रविवेश ६६
ततस्तस्य द्वादशाब्दपर्यये
विमुक्तशापस्य स्त्रीविषयाभिलाषिणो
मदयंती तं स्मारयामास ६७
ततः परमसौ स्त्रीभोगं तत्याज ६८
वसिष्ठश्चापुत्रेण राज्ञा
पुत्रार्थमभ्यर्थितो मदयंत्यां
गर्भाधानं चकार ६९

यदा च सप्तवर्षाण्यसौ गर्भेण जज्ञे
ततस्तं गर्भमश्मना सा देवी जघान ७०
पुत्रश्चाजायत ७१
तस्य चाश्मक इत्येव नामाभवत् ७२
अश्मस्य मूलको नाम पुत्रोऽभवत् ७३
योसौ निःक्षत्रे क्ष्मातलेस्मिन्
क्रियमाणे स्त्रीभिर्विवस्त्राभिः
परिवार्य रक्षितः ततस्तं
नारीकवचमुदाहरंति ७४
मूलकाद्दशरथस्तस्मादिलिविलस्ततश्च
विश्वसहः ७५
तस्माच्च खट्वांगः योसौ देवासुरसंग्रामे
देवैरभ्यर्थितोऽसुराञ्जघान ७६
स्वर्गे च कृतप्रियैर्देवैर्वरग्रहणाय
चोदितः प्राह ७७
यद्यवश्यं वरो ग्राह्यः तन्ममायुः
कथ्यतामिति ७८
अनंतरं च तैरुक्तं मुहूर्त्तमेकं प्रमाणं
तवायुरित्युक्तोथास्खलितगतिना विमानेन
लघिमादिगुणो मर्त्यलोकमागम्येदमाह ७९
यथा न ब्राह्मणेभ्यस्सकाशादात्मापि मे प्रियतरः न च स्वधर्मोल्लंघनं मया कदाचिदप्यनुष्ठितं न च सकलदेवमानुषपशुपक्षिवृक्षादिकेष्वच्युतव्यतिरेकवती दृष्टिर्ममाभूत् तथा तमेवं मुनिजनानुस्मृतं भगवंतमस्खलितगतिः

प्रापयेयमित्यश्षोदेवगुरौ भगवत्यनिर्द्देश्यवपुषि सत्तामात्रात्मन्यात्मानं परमात्मनि वासुदेवाख्ये युयोज तत्रैव च लयमवाप ८०
अत्रापि श्रूयते श्लोको गीतस्सप्तर्षिभिः
पुरा
खट्वांगेन समो नान्यः कश्चिदुर्व्यां
भविष्यति ८१
येन स्वर्गादिहागम्य मुहूर्त्तं प्राप्य
जीवितम्
त्रयोतिसंधिता लोका बुद्ध्या सत्येन चैव
हि ८२
खट्वांगाद्दीर्घबाहुः पुत्रोऽभवत् ८३
ततो रघुरभवत् ८४
तस्मादप्यजः ८५
अजाद्दशरथः ८६
तस्यापि भगवानब्जनाभो जगतः
स्थित्यर्थमात्मांश्नो
रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नरूपेण चतुर्द्धा
पुत्रत्वमायासीत् ८७
रामोपि बाल एव विश्वमित्रयागरक्षणाय
गच्छंस्ताटकां जघान ८८
यज्ञे च मारीचमिषुवाताहतं समुद्रे
चिक्षेप ८९
सुबाहुप्रमुखांश्च क्षयमनयत् ९०
दर्शनमात्रेणाहल्यामपापां चकार ९१

जनकगृहे च माहेश्वरं चापमनायासेन बभंज ९२
सीतामयोनिजां जनकराजतनयां वीर्यशुल्कां
लेभे ९३
सकलक्षत्त्रियक्षयकारिणमश्षोहैहयकुलधूमकेतुभूतं च परशुराममपास्तवीर्यबलावलेपं
चकार ९४
पितृवचनाच्चागणितराज्याभिलाषो
भ्रातृभार्यासमेतो वनं प्रविवेश ९५
विराधखरदूषणादीन् कबंधवालिनौ च निजघान ९६
बद्धा चांभोनिधिमसेषराक्षसकुलक्षयं कृत्वा दशाननापहृतां भार्यां
तद्वधादपहृतकलंकामप्यनलप्रवेशशुद्धामश्षोदेवसंघैस्तूयमानशीलां
जनकराजकन्यामयोध्यामानिन्ये ९७
ततश्चाभिषेकमंगलं मैत्रेय वर्षशतेनापि
वक्तुं न शक्यते संक्षेपेण श्रूयताम् ९८
लक्ष्मणभरतशत्रुघ्नविभीषणसुग्रीवांगदजाम्बवद्धनुमत्प्रभृतिभिस्समु- त्फुल्लवदनैश्छत्रचामरादियुतैः सेव्यमानो
दाशरथिर्ब्रह्मेंयमनिरृतिवरुणवायुकुबेरेशानप्रभृतिभिस्सर्वामरैर्वसि- ष्ठवामदेववाल्मीकिमार्कण्डेयविश्वामित्रभरद्वाजागस्त्यप्रभृतिभिर्मु-निवरैः ऋग्यजुस्सामाथर्वैस्संस्तूयमानो

नृत्यगीतवाद्याद्यखिललोकमंगलवाद्यैर्वीणावेणुमृदंगभेरीपटहशंखकाहलगोमुखप्रभृतिभिस्सुना-दैस्समस्तभूभृतां मध्ये सकललोकरक्षार्थं यथोचितमभिषिक्तो दाशरथिः कोसलेंद्रो रघुकुलतिलको
जानकीप्रियो भ्रातृत्रयप्रियस्सिंहासनगत
एकादसाब्दसहस्रं राज्यमकरोत् ९९
भरतोपि गंधर्वविषयसाधनाय गच्छन् संग्रामे
गंधर्वकोटीस्तिस्रो जघान १००
शत्रुघ्नेनाप्यमितबलपराक्रमो मधुपुत्रो लवणो नाम राक्षसो निहतो मथुरा च निवेशिता १०१
इत्येवमाद्यतिबलपराक्रमविक्रमणैरतिदुष्टसंहारिणोश्षोस्य जगतो निष्पादितस्थितयो रामलक्ष्मणभरतशत्रुघ्नाः पुनरपि
दिवमारूढाः १०२
येऽपि तेषु भगवदंश्ष्वोनुरागिणः
कोसलनगरजानपदास्तेपि
तन्मनसस्तत्सालोक्यतामवापुः १०३
अतिदुष्टसंहारिणो रामस्य कुशलवौ द्वौ
पुत्रौ लक्ष्मणस्यांगदचंद्रकेतू
तक्षपुष्कलौ भरतस्य सुबाहुशूरसेनौ
शत्रुघ्नस्य १०४
कुशस्यातिथिरतिथेरपि निषधः पुत्रोऽभूत् १०५
निषधस्याप्यनलस्तस्मादपि नभाः नभसः

पुंडरीकस्तत्तनयः क्षेमधन्वा तस्य च देवानीकस्तस्याप्यहीनकोऽहीनकस्यापि रुरुस्तस्य च पारियात्रकः पारियात्राद्देवलो देवलाद्वच्चलः तस्याप्युत्कः उत्काच्च वज्रनाभस्तस्माच्छंखणस्तमाद्युषिताश्वस्ततश्च विश्वसहो जज्ञे १०६
तस्माद्धिरण्यनाभः यो
महायोगीस्वराज्जैमिनेश्शिष्याद्याज्ञवल्क्याद्योगमवाय १०७
हिरण्यनाभस्य पुत्रः पुष्यस्तस्माद्
ध्रुवसंधिस्ततस्सुदर्शनस्तस्मादग्निवर्णस्ततश्शीघ्रगस्तस्मादपि मरुः
पुत्रोऽभवत् १०८
योसौ योगमास्थायाद्यापि
कलापग्राममश्रित्य तिष्ठति १०९
आगामियुगे सूर्यवंशक्षत्रव्रत
आवर्त्तयिता भविष्यति ११०
तस्यात्मजः प्रशुश्रुकस्तस्यापि
सुसंधिस्ततश्चाप्यमर्षस्तस्य च
सहस्वांस्ततश्च विश्वभवः १११
तस्य बृहद्बलः
योर्जुनतनयेनाभिमन्युनाभारतयुद्धे
क्षयमनीयत ११२
एते इक्ष्वाकुभूपालाः प्राधान्येन मयेरिताः

एतेषां चरितं शृण्वन् सर्वपापैः प्रमुच्यते ११३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! चतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीपराशर उवाच
इक्ष्वाकुतनयो योसौ निमिर्नाम्ना सहस्रं
वत्सरं सत्रमारेभे १
वसिष्ठिं च होतारं वरयामास २
तमाह वसिष्ठोहमिंद्रेण
पंचवर्षशतयागार्थं प्रथमं वृतः ३
तदनंतरं प्रतिपाल्यतामागतस्तवापि
ऋत्विक् भविष्यमीत्युक्ते स पृथिवीपतिर्न
किंचिदुक्तवान् ४
वसिष्ठोप्यनेन
समन्विच्छितमित्यमरपतेर्यागमकरोत् ५
सोपि तत्काल
एवान्यैर्गौतमादिभिर्यागमकरोत् ६
समाप्ते चामरपतेर्यागे त्वरया
वसिष्ठोनिमियज्ञं करिष्यामीत्याजगाम ७
तत्कर्मकर्तृत्वं च गौतमस्य दृष्ट्वा स्वपते तस्मै राज्ञे मां प्रत्याख्यायैव
तदनेन गौतमाय कर्मांतरं समर्पितं
यस्मात्तस्मादयं विदेहो भविष्यतीति शापं
ददौ ८
प्रबुद्धश्चासाववनिपतिरपि प्राह ९

यस्मान्मामसंभाष्याज्ञानत एव शयानस्य शापोत्सर्गमसौ दुष्टगुरुश्चकार
तस्मात्तस्यापि देहः पतिष्यतीति शापं
दत्त्वा देहमत्यजत् १०
तच्छापाच्च मित्रावरुणयोस्तेजसि
वसिष्ठस्य चेतः प्रविष्टम् ११
उर्वशीदर्शनादुद्भूतबीजप्रपातयोस्तयोस्सकाशाद्वसिष्ठो देहमपरं लेभे १२
निमेरपि
तच्छरीरमतिमनोहरगंधतैलादिभिरुपसंस्क्रियमाणं नैव क्लेदादिकं दोषमवाप सद्यो मृत
इव तस्थौ १३
यज्ञसमाप्तौ भागग्रहणाय
देवानागतानृत्विज ऊचुः
यजमानाय वरो दीयतामिति १४
देवैश्च छंदितोसौ निमिराह १५
भगवंतोखिलससारदुःखहंतारः १६
न ह्येतादृगन्यद्दुःखमस्ति
यच्छरीरात्मनोर्वियोगे भवति १७
तदहमिच्छामि सकललोकलोचनेषु वस्तुं न
पुनश्शरीरग्रहणं
कर्तुमित्येवमुक्तैर्देवैरसावश्षोभूतानां नेत्रेष्ववतारितः १८
ततो भूतान्युन्मेषनिमेषं चक्रुः १९
अपुत्रस्य च तस्य भूभुजः शरीरमराजकभीरवो
मुनयोऽरण्या ममंथुः २०

तत्र च कुमारो जज्ञे २१
जननाज्जनकसंज्ञां चावाप २२
अभूद्विदेहोस्य पितेति वैदेहः
मथनान्मिथिरिति २३
तस्योदावसुः पुत्रोऽभवत् २४
उदावसोर्नंदिवर्द्धनस्ततस्सुकेतुः
तस्माद्देवरातस्ततश्च बृहदुक्थः तस्य चे
महावीर्यस्तस्यापि सुधृतिः २५
ततश्च धृष्टकेतुरजायत २६
धृष्टकेतोर्हर्यश्वस्तस्य च मनुः मनोः पतिकः तस्मात्कृतरथस्तस्य देवमीढः तस्य च विबुधः विबुधस्य महाधृतिस्ततश्च कृतरातः ततो महारोमा तस्य स्वर्णरोमा तत्पुत्रो ह्रस्वरोमा ह्रस्वरोम्णस्सीरध्वजोऽभवत् २७
तस्य पुत्रार्थं यजनभुवं कृषतः सीरे सीता दुहिता समुत्पन्ना २८
सीरध्वजस्य भ्राता सांकाश्यधिपतिः
कुशध्वजनामासीत् २९
सीरध्वजस्यापत्यं भानुमान्
भानुमतश्शतद्युम्नः तस्य तु शुचिः
तस्माच्चोर्जनामा पुत्रो जज्ञे ३०
तस्यापि शतध्वजः ततः कृतिः कृतेरंजनः तत्पुत्रः कुरुजित् ततोऽरिष्टनेमिः तस्माच्छ्रुतायुः श्रुतायुषः सुपार्श्वः तस्मात्सृंजयः ततः क्षेमावी

क्षेमाविनोऽनेनाः तस्माद्भौमरथः तस्य सत्यरथः तस्मादुपगुः उपगोरुपगुप्तः तत्पुत्रः स्वागतस्तस्य च स्वानंदः तस्माच्च सुवर्चाः तस्य च सुपार्श्वः तस्यापि सुभाषः तस्य सुश्रुतः तस्मात्सुश्रुताज्जयः तस्य पुत्रो विजयः
विजयस्य ऋतः ऋतात्सुनयः सुनयाद्वीतहव्यः
तस्माद्धूतिः धृतेर्बहुलाश्वः तस्य
पुत्रः कृतिः ३१
कृतौ संतिष्ठत्ययं जनकवंशः ३२
इत्येते मैथिलाः ३३
प्रायेणैते आत्मविद्याश्रयिणो भूपाला
भवंति ३४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशे पंचमोऽध्यायः ५

मैत्रेय उवाच
सूर्यस्य वंश्या भगवन्कथिता भवता मम
सोमस्याप्यखिलान्वश्याञ्छ्रोतुमिच्छामिपार्थिवान् १
कीर्त्त्यते स्थिरकीर्त्तीनां
येषामद्यापि संततिः
प्रसादसुमुखस्तान्मे
ब्रह्मन्नाख्यातुमर्हसि २
श्रीपराशर उवाच
श्रूयतां मुनिशार्दूल वंशः प्रतिथतेजसः

सोमस्यानुक्रमात्ख्याता यत्रोर्वीपतयोऽभवन् ३
अयं हि
वंशोतिबलपराक्रमद्युतिशीलचेष्टवद्भिरतिगुणान्वितैर्नहुषययाति- कार्तवीर्यार्जुनादिभिर्भूपालैरलंकृतः
तमहं कथयामि श्रूयताम् ४
अखिलजगत्स्रष्टुर्भगवतो नारायणस्य
नाभिसरोजसमुद्भवाब्जयोनेर्ब्रह्मणः
पुत्रोऽत्रिः ५
अत्रेस्सोमः ६
तं च भगवानब्जयोनिः अश्षोऔ!
षधीद्विजनक्षत्राणामाधिपत्येऽभ्यषेचयत्
७
स च राजसूयमकरोत् ८
तत्प्रभावादत्युत्कृष्टाधिपत्याधिष्ठातृत्वाच्चैनं मद आविवेश ९
मदावलेपाच्च सकलदेवगुरोर्बृस्पतेस्तारां
नाम पत्नीं जहार १०
बहुशश्च बृहस्पतिचोदितेन भगवता ब्रह्मणा
चोद्यमानसकलैश्च देवर्षिभिर्याचमानोपि न
मुमोच ११
तस्य चंद्रस्य च बृहस्पतेर्द्वेषादुशना
पार्ष्णिग्राहोभूत् १२
अंगिरसश्च सकाशादुपलब्धविद्यो भगवान्रुद्रो बृहस्पतेः सहाय्यमकरोत्

१३
यतश्चोशना ततो जंभकुंभाद्याः समस्ता एव दैत्यदानवनिकाया महान्तमुद्यमं चक्रुः १४
बृहस्पतेरपि सकलदेवसैन्ययुतः सहायः
शक्रोऽऽभवत् १५
एवं च
तयोरतीवोग्रसंग्रामस्तारानिमित्तस्तारकामयो नामाभूत् १६
ततश्च समस्तशस्त्राण्यसुरेषु रुद्र पुरोगमा देवा देवेषु चाश्षोदानवा मुमुचुः १७
एवं
देवासुराहवसंक्षोभक्षुब्धहृदयमश्षोमेव
जगद्ब्रह्माणं शरणं जगाम १८
ततश्च भगवानब्जयोनिरप्युशनसं
शंकरमसुरान्देवांश्च निवार्य बृहस्पतये तारामदापयत् १९
तां चांतःप्रसवामवलोक्य बृहस्पतिरप्याह २०
नैष मम क्षेत्रे भवत्याऽन्यस्य सुतो
धार्यस्समुत्सृजैनमलमलमतिधार्ष्ट्येनेति २१
सा च तेनैवमुक्तातिपतिव्रता
भर्तृवचनानंतरं तमिषीकास्तंबे
गर्भमुत्ससर्ज २२

स चोत्सृष्टमात्र एवातितेजसा देवानां तेजांस्याचिक्षेप २३
बृहस्पतिमिंदुं च तस्य कुमारस्यातिचारुतया साभिलाषौ दृष्ट्वा देवस्समुत्पन्नसंदेहास्तारां पप्रच्छुः २४
सत्यं कथयास्माकमिति सुभगे सोमस्याथ वा
बृहस्पतेरयं पुत्र इति २५
एवं तैरुक्ता सा तारा ह्रिया
किंचिन्नोवाच २६
बहुशोप्यभिहिता यदाऽसौ देवेभ्यो नाचचक्षे
ततस्स कुमारस्तां शप्तुमुद्यतः प्राह २७
दुष्टेंब कस्मान्मम तातं नाख्यासि २८
अद्यैव ते व्यलीकलज्जावत्यास्तथा
शास्तिमहं करोमि २९
यथा च नैवमद्याप्यतिमंथरवचनाभविष्यसीति
३०
अथाह भगवान् पितामहः तं कुमारं
सन्निवार्य स्वयमपृच्छत्तां ताराम् ३१
कथय वत्से कस्यायमात्मजः सोमस्य वा
बृहस्पतेर्वा इत्युक्ता लज्जमानाह
सोमस्येति ३२
ततः
प्रस्फुरदुच्छ्वासितामलकपोलकांतिर्भगवानुडुपतिः कुमारमालिंग्य साधु साधु वत्स
प्राज्ञोसीतिबुध इति तस्य च नाम चक्रे ३३

तदाख्यातमेवैतत् स च यथेलायामात्मजं पुरूरवसमुत्पादयामास ३४
पुरूरवास्त्वतिदानशीलोऽतियज्वातितेजस्वी यं सत्यवादिनमतिरूपस्विनं मनस्विनं
मित्रावरुणशापान्मानुषे लोके मया
वस्तव्यमिति कृतमतिरुर्वशी ददर्श ३५
दृष्टमात्रे च तस्मिन्नपहाय
मानमश्षोमपास्य स्वर्गसुखाभिलाषं
तन्मनस्का भूत्वा तमेवोपतस्थे ३६
सोऽपि च
तामतिशयितसकललोकस्त्रीकांतिसौकुमार्यलावण्यग-तिविलासहासादिगुणामवलोक्य
तदायत्तचित्तवृत्तिर्बभूव ३७
उभयमपि तन्मनस्कमनन्यदृष्टि
परित्यक्तसमस्तान्यप्रयोजनमभूत् ३८
राजा तु प्रागल्भ्यात्तामाह ३९
सुभ्रु त्वामहमभिकामोऽस्मि
प्रसीदाऽनुरागमुद्वहेत्युक्ता
लज्जावखंडितमुर्वशी तं प्राह ४०
भवत्वेवं यदि मे समयपरिपालनं भवान्
करोतीत्याख्याते पुनरपि तामाह ४१
आख्याहि मे समयमिति ४२
अथ पृष्टा पुनरप्यब्रवीत् ४३
शयनसमीपे ममोरणकद्वयं पुत्रभूतं नापनेयम् ४४
भवांश्च मया न नग्नो द्रष्टव्यः ४५

घृतमात्रं च ममाहार इति ४६
एवमेवेति भूपतिरप्याह ४७
तया सह स चावनिपतिरलकयां चैत्ररथादिवनेष्वमलपद्मखंडेषु
मानसादिसरस्स्वतिरमणीयेषु रममाण
एकषष्टिवर्षाण्यनुदिनप्रवर्द्धमानप्रमोदोऽनयत् ४८
उर्वशी च
तदुपभोगात्प्रतिदिनप्रवर्द्धमानानुरागा
अमरलोकवासेऽपि न स्पृहां चकार ४९
विना चोर्वश्या सुरलोकोऽप्सरसां
सिद्धगंधर्वाणां च नातिरमणीयोऽभवत् ५०
ततश्चोर्वशी
पुरूरवसोस्समयविद्विश्वावसुर्गंधर्वसमवेतो निशि शयनाभ्याशादेकमुरणकं जहार ५१
तस्याकाशो! नीयमानस्योर्वशी शब्दमशृणोत्
५२
एवमुवाच च ममानाथायाः पुत्रः
केनापह्रियते कं शरणमुपयामीति ५३
तदाकर्ण्य राजा मां नग्नं देवी
वीक्ष्यतीति न ययौ ५४
अथान्यमप्युरणकमादाय गंधर्वा ययुः ५५
तस्याप्यपह्रियमाणस्याकर्ण्य
शब्दमाकाशो! पुनरप्यनाथास्म्यहमभर्तृका
कापुरुषा श्रयेत्यार्त्तराविणी बभूव ५६
राजाप्यमर्षवशादंधकारमेतदिति खड्गमादाय

दुष्टदुष्ट हतोसीति व्याहरन्नभ्यधावत् ५७
तावच्च गंधर्वैरप्यतीवोज्ज्वला
विद्युज्जनिता ५८
तत्प्रभया चोर्वशी राजानमपगतांबरं
दृष्ट्वापवृत्तसमया
तत्क्षणादेवापक्रान्ता ५९
परित्यज्य तावप्युरणकौ
गंधर्वास्सुरलोकमुपगताः ६०
राजापि च तौ मेषावादायातिहृष्टमनाः
स्वशयनमायातो नोर्वशीं ददर्श ६१
तां चापश्यन् व्यपगतांबर एवोन्मत्तरूपो
बभ्राम ६२
कुरुक्षेत्रे
चांभोजसरस्यन्याभिश्चतसृभिरप्सरोभिस्समवेतामुर्वशीं ददर्श ६३
ततश्चोन्मत्तरूपो जाये हे तिष्ठ मनसि
घोरे तिष्ठ वचसि कपटिके
तिष्ठेत्येवमनेकप्रकारं सूक्तमवोचत् ६४
आह चोर्वशी ६५
महाराजालमनेनाविवेकचेष्टितेन ६६
अंतर्वत्न्यहमब्दांते भवताऽत्रागंतव्यं कुमारस्ते भबिष्यति एकां च निशामहं त्वया सह वत्स्यामीत्युक्तः प्रहृष्टस्स्वपुरं
जगाम ६७
तासां चाप्सरसामूर्वशी कथयामास ६८

अयं स पुरुषोत्कृष्टो येनाहमेतावंतं
कालमनुरागाकृष्टमानसा सहोषितेति ६९
एवमुक्तास्ताश्चाप्सरस ऊचुः ७०
साधुसाध्वस्य रूपमप्यनेन सहास्माकमपि
सर्वकालमास्या भवेदिति ७१
अब्दे च पूर्णे स राजा तत्राजगाम ७२
कुमारं चायुषमस्मै चोर्वशी ददौ ७३
दत्त्वा चैकां निशां तेन राज्ञा सहोषित्वा पंच पुत्रोत्पत्तये गर्भमवाप ७४
उवाच चैनं राजानमस्मत्प्रीत्या महाराजाय
सर्व एव गंधर्वा वरदास्संवृत्ताः
व्रियतां च वर इति ७५
आह च राजा ७६
विजितसकलारातिरविहतेंद्रियसामर्थ्यो बंधुमानमितबलकोशोऽस्मि नान्यदस्माकमुर्वशीसालोक्यात्प्राप्तव्यमस्तितदहमनया सहोर्वश्या कालं
नेतुमभिलषामीत्युक्ते गंधर्वा राज्ञेऽग्निस्थालीं ददुः ७७
ऊचुश्चैनमग्निमाम्नायानुसारी भूत्वा त्रिधा कृत्वोर्वशी
सलोकतामनोरथमुद्दिश्य सम्यग्यजेथाः
ततोऽवस्यमभिलषितमवाप्स्यतीत्युक्तस्तामग्निस्थालीमादाय जगाम ७८
अंतरटव्यामचिंतयत् अहो मेऽतीव मुढता

किमहमकरवम् ७९
वह्निस्थाली मयैषानीता नोर्वशीति ८०
अथैनामटव्यामेवाग्निस्थालीं तत्याज
स्वपुरं च जगाम ८१
व्यतीतेऽर्द्धरात्रे विनिद्र
श्चाचिंतयत् ८२
ममोर्वशीसालोक्यप्राप्त्यर्थमग्निस्थाली गंधर्वैर्दत्ता सा च मयाटव्यां
परित्यक्ता ८३
तदहं तत्र तदाहरणाय यास्यामीत्युत्थाय
तत्राप्युपगतो नाग्निस्थालीमपश्यत् ८४
शमीगर्भं चाश्वत्थमग्निस्थालीस्थाने
दृष्ट्वाऽचिंतयत् ८५
मयात्राग्निस्थाली निक्षिप्ता सा
चाश्वत्थश्शमीगर्भोऽभूत् ८६
तदेनमेवाहमग्निरूपमादाय
स्वपुरमभिगम्यारणीं कृत्वा
तदुत्पन्नाग्नेरुपास्तिं करिष्यामीति ८७
एवमेव स्वपुरमभिगम्यारणिं चकार ८८
तत्प्रमाणं चांगुलैः कुर्वन्
गायत्रीमपठत् ८९
पठतश्चाक्षरसंख्यान्येवांगुलान्यरण्यभवत् ९०
तत्राग्निं
निर्मथ्याग्नित्रयमाम्नायानुसारी भूत्वा
जुहाव ९१

उर्वशीसालोक्यं फलमभिसंधितवान् ९२
तेनैव चाग्निविधिना बहुविधान्
यज्ञानिष्ट्वा गांधर्वलोकान
वाप्योर्वश्या सहावियोगमवाप ९३
एकोऽग्निरादावभवदेकेन त्वत्र मन्वंतरे
त्रेधा प्रवर्तिताः ९४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! षष्ठोऽध्यायः ६

श्रीपराशर उवाच
तस्याप्यायुर्धीमानमावसुर्विश्वावसुःश्रुतायुश्शतायुरयुतायुरितिसंज्ञाः षट्
पुत्रा अभवन् १
तथामावसोर्भीमनामा पुत्रोऽभवत् २
भीमस्य कांचनः कांचनात्सुहोत्रः तस्यापि
जह्नुः ३
योऽसौ यज्ञवाटमखिलं गंगांभसा
प्लावितमवलोक्य क्रोधसंरक्तलोचनो भगवंतं
यज्ञपुरुषमात्मनि परमेण समाधिना
समारोप्याखिलमेव गंगामपिबत् ४
अथैनं देवर्षयः प्रसादयामासुः ५
दुहितृत्वे चास्य गंगामनयन् ६
जह्नोश्च सुमंतुर्नाम पुत्रोऽभवत् ७
तस्याप्यजकस्ततो बलाकाश्वस्तस्मात्कुशस्तस्यापि कुशांबकुशनाभाधूर्त्तरजसो वसुश्चेति

चत्वारः पुत्रा बभूवुः ८
तेषां कुशांबः शक्रतुल्यो मे पुत्रो
भवेदिति तपश्चकार ९
तं चोग्रतपसमवलोक्य मा भवत्वनयोऽमत्तुल्यो
इत्यात्मनैवास्येंद्रः
पुत्रत्वमगच्छत् १०
स गाधिर्नाम पुत्रः कौशिकोऽभवत् ११
गाधिश्च सत्यवतीं कन्यामजनयत् १२
तां च भार्गवः ऋचीको वव्रे १३
गाधिरप्यतिरोषणायातिवृद्धाय ब्राह्मणाय
दातुमनिच्छन्नेकतश्श्यामकर्णानामिंदुवर्चसामनिलरंहसामश्वानां सहस्रं
कन्याशुल्कमयाचत १४
तेनाप्यृषिणा
वरुणसकाशादुपलभ्याश्वतीर्थोत्पन्नं
तादृशमश्वसहस्रं दत्तम् १५
ततस्तामृचीकः कन्यामुपयेमे १६
ऋचीकश्च तस्याश्चरुमपत्यार्तं चकार १७
तत्प्रसादितश्च तन्मात्रे
क्षत्रवरपुत्रोत्पत्तये चरुमपरं
साधयामास १८
एष चरुर्भवत्या अयमपरश्चरुस्त्वन्मात्रा
सम्यगुपयोज्य इत्युक्त्वा वनं जगाम १९
उपयोगकाले च तां माता सत्यवतीमाह २०
पुत्रि सर्व एवात्मपुत्रमतिगुणमभिलषति नात्मजायाभ्रातृगुणेष्वतीवादृतो भवतीति

२१
अतोर्हसि ममात्मीयं चरुं दातुं मदीयं चरुमात्मनोपयोक्तुम् २२
मत्पुत्रेण हि सकलभूमंडलपरिपालनं कार्यं
कियद्वा ब्राह्मणस्य
बलवीर्यसंपदेत्युक्ता सा स्वचरुं मात्रे
दत्तवती २३
अथ वनादागत्य सत्यवतीमृषिरपश्यत् २४
आह चैनामतिपापे किमिदमकार्यं भवत्या
कृतम् अतिरौद्रं ते वपुर्लक्ष्यते २५
नूनं त्वया
त्वन्मातृसात्कृतश्चरुरुपयुक्तो न
युक्तमेतत् २६
मया हि तत्र चरौ
सकलैश्वर्यवीर्यसौर्यबलसंपदारोपिता
त्वदीयचरावप्यखिलशांतिज्ञानतितिक्षादिब्राह्मणगुणसंपत् २७
तच्च विपरीतं कुर्वंत्यास्तवातिरौद्रा स्त्रधारणपालननिष्ठः क्षत्रियाचारः
पुत्रो भविष्यति
तस्याश्चोपशमरुचिर्ब्राह्मणाचार
इत्याकर्ण्यैव सा तस्य पादौ जग्राह २८
प्रणिपत्य चैनमाह २९
भगवन्मयैतदज्ञानादनुष्ठितं प्रसादं मे
कुरु मैवंविधः पुत्रो भवतु काममेवंविधः
पौत्रो भवत्वित्युक्ते मुनिरप्याह ३०

एवमस्त्विति ३१
अनंतरं च सा जमदग्निमजीजनत् ३२
तन्माता च विश्वामित्रं जनयामास ३३
सत्यवत्यपि कौशिकी नाम नद्यभवत् ३४
जमदग्निरिक्ष्वाकुवंशोद्भवस्य
रेणोस्तनयां रेणुकामुपयेमे ३५
तस्यां चाश्षोक्षत्रहंतारं
परशुरामसंज्ञं
भगवतस्सकललोकगुरोर्नारायणस्यांशं
जमदग्निरजीजनत् ३६
विश्वामीत्रपुत्रस्तु भार्गव एव
शुनश्शेपो देवैर्दत्तः ततश्च
देवरातनामाऽभवत् ३७
ततश्चान्ये
मधुश्छंदोधनंजयकृतदेवाष्टककच्छपहरिराख्या विश्वामित्रपुत्रा बभूवुः ३८
तेषां च बहूनि कौशिकगोत्राणि ऋष्यंतरेषु
विवाह्यान्यभवत् ३९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! सप्तमोऽध्यायः ७

श्रीपराशर उवाच
पुरूरवसो ज्येष्ठः पुत्रो यस्त्वायुर्नामा स राहोर्दुहितरमुपयेमे १
तस्यां च पंच पुत्रानुत्पादयामास २

नहुषक्षत्रवृद्धरंभरजिसंज्ञास्तथैवानेनाः पंचमः पुत्रोऽभूत् ३
क्षत्रवृद्धात्सुहोत्रः पुत्रोऽभवत् ४
काश्यपकाशगृत्समदास्त्रयस्तस्य पुत्रा
बभूवुः ५
गृत्समदस्य
शौनकश्चातुर्वर्ण्यप्रवर्त्तयिताऽभूत् ६
काश्यस्य काश्योः काशीराजः तस्माद्राष्ट्रः राष्ट्रस्य दीर्घतपाः पुत्रोऽभवत् ७
धन्वंतरिस्तु दीर्घतपसः पुत्रोऽभवत् ८
स हि
संसिद्धकार्यकरणस्सकलसंभूतिष्वश्षोज्ञानविदा भगवता नारायणेन चातीत संभूतौ तस्मै
वरो दत्तः ९
काशीराजगोत्रेऽवतीर्य त्वमष्टधा
सम्यगायुर्वेदं करिष्यसि
यज्ञभागभुग्भविष्यसीति १०
तस्य च धन्वंतरेः पत्रः केतुमान् केतुमतो
भीमरथः तस्यापि दिवोदासः तस्यापि
प्रतर्दनः ११
स च भद्र
श्रेण्यवंशविनाशनादश्षोशत्रवोनेनजिता
इति शत्रुजिदभवत् १२
तेन च प्रीतिमतात्मपुत्रो

वत्सवत्सेत्यभिहितो वत्सोऽभवत् १३
सत्यपरतया ऋतध्वजसंज्ञामवाप १४
ततश्च कुवलयनामानमश्वं लेभे ततः कुवलयाश्व इत्यस्यां पृथिव्यां प्रथितः १५
तस्य च वत्सस्य पुत्रोऽलर्कनामाभवत् यस्यायमद्यापि श्लोको गीयते १६ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च अलर्कादपरो नान्यो बुभुजे मेदिनीं युवा १७
तस्याप्यलर्कस्य सन्नतिनामाऽभवदात्मजः १८
सन्नतेः सुनीथः तस्यापि सुकेतुः तस्माच्च धर्मकेतुर्जज्ञे १९
ततश्च सत्यकेतुः तस्माद्विभुः तत्तयस्सुविभुः ततश्च सुकुमारस्तस्यापि दृष्टकेतुः ततश्च वीतिहोत्रः
तस्माद्भार्गः भार्गस्य भार्गभूमिः
ततश्चातुर्वर्ण्यप्रवृत्तिरित्येते
काश्यपभूभृतः कथिताः २०
रजेस्तु संततिः श्रूयताम् २१
इति श्रीविष्णुमाहापुराणे चतुर्थांशो! ऽष्टमोऽध्याय ८
श्रीपराशर उवाच
रजोस्तु पंच
पुत्रशतान्यतुलबलपराक्रमसाराण्यासन् १

देवासुरसंग्रामारंभे च परस्परवधेप्सवो
देवाश्चासुराश्च ब्रह्मणमुपेत्य
पप्रच्छुः २
भगवन्नस्माकमत्र विरोधे कतमः पक्षो जेता
भविष्यतीति ३
अथाह भगवान् ४
येषामर्थे रजिरात्मात्तायुधो योत्स्यति
तत्पक्षो जेतेति ५
अथ दैत्यैरुपेत्य
रजिरात्मसाहाय्यदानायाभ्यर्थितः प्राह ६
योत्स्येऽहं भवतामर्थे
यद्यहममरजयाद्भवतामिंद्रो
भविष्यामीत्याकर्ण्यैतत्तैरभिहितम् ७
न वयमन्यथा वदिष्यामोऽन्यथा
! प्रह्लादस्तदर्थमेवायमुद्यम इत्युक्त्वा गतेष्वसुरेषु
देवैरप्यसाववनिपतिरेवमेवोक्तस्तेनापि च
तथैवोक्ते देवैरिंद्रस्त्वं भविष्यसीति
समन्विच्छितम् ८
रजिनापि
देवसैन्यसहायेनानेकैर्महास्त्रैस्तदश्षोमहासुरबलं निषूदितम् ९
अथ जितारिपक्षश्च देवेंद्रो
रजिचरणयुगलमात्मनः शिरसा निपीड्याह १०
भवान् यस्याहं पुत्रस्त्रिलोकेंद्रः ११

स चापि राजा प्रहस्याह १२
एवमस्त्वेवमस्त्वनतिक्रमणीयाहि
वैरिपक्षादप्यनेकविधचाटुवाक्यगर्भा प्रणतिरित्युक्त्वा स्वपुरं जगाम १३
शतक्रतुरपींद्रत्वं चकार १४
स्वर्याते तु रजौ नारदर्षिचोदिता
रजिपुत्राश्शतक्रतुमात्मपितृपुत्रं समाचाराद्राज्यं याचितवन्तः १५
अप्रदानेन च विजित्येन्द्रमतिबलिनः
स्वयमिंद्रत्वं चक्रुः १६
ततश्च बहुतिथे काले ह्यतीते
बृहस्पतिमेकान्ते दृष्ट्वा
अपहृतत्रैलोक्ययज्ञभागः शतक्रतुरुवाच १७
बदरीफलमात्रमप्यर्हसि ममाप्यायनाय
पुरोडाशखंडं दातुमित्युक्तो
बृहस्पतिरुवाच १८
यद्येवंत्वयाहं पूर्वमेव चोदितस्स्यां तन्मया त्वदर्थं किमकर्त्तव्यमित्यल्पैरेवाहोभिस्त्वां
निजं पदं प्रापयिष्यामीत्यभिधाय
तेषामनुदिनमाभिचारकं बुद्धिमोहाय
शक्रस्य तेजोभिवृद्धये जुहाव १९
ते चापि तेन बुद्धिमोहेनाभिभूयमाना
ब्रह्मद्विषो धर्मत्यागिनो
वेदवादपराङ्मुखाबभूवुः २०
ततस्तानपेतधर्माचारनिंद्रो जघान २१

पुरोहिताप्यायिततेजाश्च शक्रो
दिवमाक्रमत् २२
एतदिंद्रस्य स्वपदच्यवनादारोहणं
श्रुत्वा पुरुषः स्वपदभ्रंशं दौरात्म्यं
च नाप्नोति २३
रंभस्त्वनपत्त्योऽभवत् २४
क्षत्रवृद्धसुतः प्रतिक्षत्रोऽभवत् २५
तत्पुत्रः संजयः तस्यापि जयः तस्यापि
विजयः तस्माच्च जज्ञे कृतः २६
तस्य च हर्यधनः हर्यधनसुतस्सहदेवः
तस्माददीनस्तस्य जयत्सेनः ततश्च संकृतिः
तत्पुत्रः क्षत्रधर्मा इत्येते
क्षत्रवृद्धस्य वंश्याः २७
ततो नहुषवंशं प्रवक्ष्यामि २८
इति श्रीविष्णुमाहापुराणे चतुर्थांशो! नवमोऽध्यायः ९

श्रीपराशर उवाच यतिययातिसंयात्यायातिवियातिकृतिसंज्ञा
नहुषस्य षट् पुत्रा महाबलपराक्रमा बभूवुः
१
यतिस्तु राज्यं नैच्छत् २
ययातिस्तु भूभृदभवत् ३
उशनसश्च दुहितरं देवयानीं वार्षपर्वणीं
शर्मिष्ठामुपयेमे ४

अत्रानुवंशश्लोको भवति ५
यदुं च दुर्वसुं चैव देवयानी व्यजायत
द्रु ह्युं चानुं च पूरुं च शर्मिष्ठा
वार्षपर्वणी ६
काव्यशापाच्च कालेनैव ययातिर्जरामवाप ७
प्रसन्नशुक्रवचनाच्च स्वजरां संक्रामयितुं ज्येष्ठं पुत्रं यदुमुवाच ८
वत्स त्वन्मातामहशापादियमकालेनैव जरा
ममोपस्थिता तामहं तस्यै
वानुग्रहाद्भवतस्संचारयामि ९
एकं वर्षसहस्रमतृप्तोऽस्मि विषयेषु
त्वद्वयसा विषयानहं भोक्तुमिच्छामि १०
नात्र भवता प्रत्याख्यानं
कर्त्तव्यमित्युक्तस्स यदुर्नैच्छत्तां
जरामादातुम् ११
तं च पिता शशाप त्वत्प्रसूतिर्न
राज्यार्हा भविष्यतीति १२
अनंतरं च दुर्वसुं द्रु ह्यमनुं च
पृथिवीपतिर्जराग्रहणार्थं
स्वयौवनप्रदानाय चाभ्यर्थयामास १३
तैरप्येकैकेन प्रत्याख्यातस्ताञ्छशाप १४
अथ शर्मिष्ठातनयमश्षोकनीयांसं पूरुं
तथैवाह १५
स चातिप्रवणमतिः सबहुमानं पितरं प्रणम्य महाप्रसादोयमस्माकमित्युदारमभिधायजरां

जग्राह १६
स्वकीयं च यौवनं स्वपित्रे ददौ १७
सोऽपि पौरवं यौवनमासाद्य धर्माविरोधेन
यथाकामं यथाकालोपपन्नं यथोत्साहं
विषयांश्चचार १८
सम्यक् च प्रजापालनमकरोत् १९
विश्वाच्या देवयान्या च सहोपभोगं भुक्त्वा कामानामंतं
प्राप्स्यामीत्यनुदिनं तन्मनस्को बभूव
२०
अनुदिनं चोपभोगतः कामानतिरम्यान्मेने २१
ततश्चैनमगायत २२
न जातु कामः कामानामुपभोगेन शाम्यति
हविषा कृष्णवत्मव भूय एवाभिवर्द्धते २३
यत्पृथिव्यां व्रीहियवं हिरण्यं पशवः
स्त्रियः
एकस्यापि न पर्याप्तं तस्मात्तृष्णां
परित्यजेत् २४
यदा न कुरुते भावं सर्वभूतेषु पापकम् समदृष्टोस्तदा पुंसः सर्वास्सुखमया दिशः २५
या दुस्त्यजा दुर्मतिभिर्या न जीर्यति जीर्यतः
तां तृष्णां
संत्यजेत्प्राज्ञस्सुखेनैवाभिपूर्यते २६

जीर्यन्ति जीर्यतः केशा दंता जीर्यंति जीर्यतः
धनाशा जीविताशा च जीर्यतोऽपि न जीर्यतः २७
पूर्णं वर्षसहस्रं मे विषयासक्तचेतसः तथा प्यनुदिनं तृष्णा मम तेषूपजायते २८
तस्मादेतामहं त्यक्त्वा ब्रह्मण्याधाय
मानसम्
निर्द्वंद्वो निर्ममो भूत्वा चरिष्यामि
मृगैस्सह २९
श्रीपराशर उवाच
पूरोस्सकाशादादाय जरां दत्त्वा च यौवनम् राज्येभिषिच्य पूरुं च प्रययौ तपसे वनम् ३०
दिशिदक्षिणपूर्वस्यां दुर्वसुं च समादिशत्
प्रतीच्यां च तथा द्रु ह्युं दक्षिणायां ततो यदुम् ३१
उदीच्यां च तथैवानुं कृत्वा मंडलिनो नृपान्
सर्वपृथ्वीपतिं पुरुं सोभिषिच्य वनं ययौ ३२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! दशमोऽध्यायः १०

श्रीपराशर उवाच

अतः परं ययातेः प्रथमपुत्रस्य यदोर्वंशमहं कथयामि १ यत्राश्षोलोकनिवासो मनुष्यसिद्धगंधर्वयक्षराक्षसगुह्यककिंपुरुषाप्सरोरगविहगदैत्यदान-वादित्यरुद्रवस्वश्विमरुद्देवर्षिभिर्मुमुक्षुभिर्धर्मार्थकाममोक्षार्थिभिश्च
तत्तत्फललाभाय
सदाभिष्टुतोऽपरिच्छेद्यमाहात्म्यांश्नोभगवाननादिनिधनो विष्णुरवततार २
अत्र श्लोकः ३
यदोर्वंशं नरः श्रुत्वा सर्वपापैः
प्रमुच्यते
यत्रावतीर्णं कृष्णाख्यं परं
ब्रह्मनराकृति ४
सहस्रजित्क्रोष्टुनलनहुषसंज्ञाश्चत्वारो यदुपुत्रा बभूवुः ५
सहस्रजित्पुत्रश्शतजित् ६
तस्य हैहयहेहयवेणुहयास्त्रयः पुत्रा
बभूवुः ७
हैहयपुत्रो धर्मः तस्यापि धर्मनेत्रः ततः
कुंतिः कुंतेः सहजित् ८
तत्तनयो महिष्मान् योऽसौ माहिष्मतीं
पुरीं निर्वापयामास ९
तस्माद्भद्रश्रेण्यस्ततो दुर्दमस्तस्माद्धनकः धनकस्य

कृतवीर्यकृताग्निकृतधर्मकृतौजसश्चत्वारः पुत्रा बभूवुः १०
कृतवीर्यादर्जुस्सप्तद्वीपाधिपतिर्बाहुसहस्रो जज्ञे ११
योऽसौ भगवदंशमत्रिकुलप्रसूतं दत्तात्रेयाख्यमाराध्य बाहुसहस्रमधर्मसेवानिवारणं स्वधर्मसेवित्वं रणे पृथिवीजयं धर्मतश्चानुपालनमरातिभ्योऽपराजयमखिलजगत्प्रख्यातपुरुषाच्च मृत्युमित्येतान्वरानभिलषितवाँ ल्लेभे च
१२
तेनेयमश्षोद्वीपवती पृथिवी
सम्यक्परिपालिता १३
दशयज्ञसहस्राण्यसावयजत् १४
तस्य च श्लोकोऽद्यापि गीयते १५
न नूनं कार्त्तवीर्यस्य गतिं यास्यंति
पार्थिवाः
यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा प्रश्रयेण
श्रुतेन च १६
अनष्टद्रव्यता च तस्य राज्येऽभवत् १७
एवं च
पंचाशीतिवर्षसहस्राण्यव्याहतारोग्यश्रीबलपराक्रमो राज्यमकरोत् १८
माहिष्मत्यां दिग्विजयाभ्यागतो नर्मदाजलावगाहनक्रीडातिपानमदाकुलेनायत्

नेनैव
तेनाशेषदेवदैत्यगंधर्वेशजयोद्भूतमदावलेपोपि रावणः पशुरिव बद्धा स्वनगरैकांते
स्थापितः १९
यश्च पंचाशीतिवर्षसहस्रोपलक्षणकालावसाने
भगवन्नारायणांश्नो परशुरामेणोपसंहृतः २०
तस्य च पुत्रशतप्रधानाः पंचपुत्रा बभूवुः
शूरशूरसेन वृषसेनमधुजयध्वजसंज्ञाः २१
जयध्वजात्तालजंघः पुत्रोभवत् २२
तालजंघस्य तालजंघाख्यं पुत्रशतमासीत् २३
एषां ज्येष्ठो वीतिहोत्रस्तथान्यो भरतः
२४
भरताद्वृषः २५
वृषस्य पुत्रो मधुरभवत् २६
तस्यापि वृष्णिप्रमुखं पुत्रशतमासीत् २७
यतो वृष्णिसंज्ञामेतद्गोत्रमवाप २८
मधुसंज्ञाहेतुश्च मधुरभवत् २९
यादवाश्च यदुनामोपलक्षणादिति ३०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांश एकादशोऽध्यायः ११

श्रीपराशर उवाच
क्रोष्टोस्तु यदुपुत्रस्यात्मजो
ध्वजिनीवान् १
ततश्च स्वातिः ततो रुशंकुः
रुशंकोश्चित्ररथः २

तत्तनयश्शशिबिंदुः
चतुर्दशमहारत्नेशश्चक्रवर्त्त्यभवत् ३
तस्य च शतसहस्रं पत्नी नामभवत् ४
दशलक्षसंख्याश्च पुत्राः ५
तेषां च पृथुश्रवाः पृथुकर्मा
पृथुकीर्तिः पृथुयशाः पृथुजयः पृथुदानः
षट्पुत्राः प्रधानाः ६
पृथुश्रवसश्च पुत्रः पृथुतमः ७
तस्मादुशना यो वाजिमेधानां शतमाजहार ८
तस्य च शितपुर्नाम पुत्रोऽभवत् ९
तस्यापि रुक्मकवचस्ततः परवृत् १०
तस्य परावृतो
रुक्मेषुपृथुज्यामघवलितहरितसंज्ञास्तस्य पंचात्मजा बभूवुः ११
तस्यायनद्यापि ज्यामघस्य श्लोको गीयते १२
भार्यावश्यास्तु ये केचिद्भविष्यंत्यथ वा मृताः
तेषां तु ज्यामघः श्रेष्ठश्शैव्यापतिरभून्नृपः १३ अपुत्रा तस्य सा पत्नी शैव्या नाम तथाप्यसौ
अपत्यकामोऽपि भयान्नान्यां भार्यामविंदत १४
स त्वेकदा
प्रभूतरथतुरगगजसम्मर्दातिदारुणे महाहवे

युद्ध्यमानः सकलमेवारिचक्रमजयत् १५
तच्चारिचक्रमपास्तपुत्रकलत्रबंधुबलकोशंस्वमधिष्ठानं परित्यज्य दिशः प्रतिविद्रु
तम् १६
तस्मिंश्च विद्रु
तेतित्रासलोलायतलोचनयुगलं त्राहित्राहि
मां तातांब भ्रातरित्याकुलविलापविधुरं स
राजकन्यारत्नमद्राक्षीत् १७
तद्दर्शनाच्च तस्यामनुरागानुगतांतरात्मा
स नृपोऽचिंतयत् १८
साध्विदं ममापत्यरहितस्य वंध्याभर्तुः
सांप्रतं विधिनापत्यकारणं
कन्यारत्नमुपपादितम् १९
तदेतत्समुद्वहामीति २०
अथ वैनां स्यंदनमारोप्य स्वमधिष्ठानं
नयामि २१
तयैव देव्या
शैव्ययाऽहमनुज्ञातस्समुद्वहामीति २२
अथैनां रथमारोप्य स्वनगरमगच्छत् २३
विजयिनं च
राजानमश्षोपौरभृत्वपरिजनामात्यसमेता
शैव्या द्रष्टुमधिष्ठानद्वारमागता २४
सा चावलोक्य राज्ञः
सव्यपार्श्ववर्त्तिनीं
कन्यामीषदुद्भूतामर्षस्फुरदधरपल्लवा
राजानमवोचत् २५

अतिचपलचित्तात्र स्यंदने केयमारोपितेति
२६
असावप्यनालोचितोत्तरवचनोतिभयात्तामाह
स्नुषा ममेयमिति २७
अथैनं शैव्योवाच २८
अत्र श्लोकाः
नाहं प्रसूता पुत्रेण नान्या
पत्न्यभवत्तव
स्नुषासंबंधता ह्येषा कतमेन सुतेन ते २९
श्रीपराशर उवाच इत्यात्मेर्ष्याकोपकलुषितवचनमुषितविवेको भयाद्दुरुक्तपरिहारार्थमिदमवनीपतिराह ३०
यस्ते जनिष्यत्यात्मजस्तस्येयमनागतस्यैव
भार्या
निरूपितेत्याकर्ण्योद्भूतमृदुहासा
तथेत्याह ३१
प्रविवेश च राज्ञा सहाधिष्ठानम् ३२
अनंतरं
चातिशुद्धलग्नहोरांशकावयवोक्तकृतपुत्रजन्मलाभगुणाद्वयसः परिणाममुपगतापि शैव्या
स्वल्पैरेवाहोभिर्गर्भमवाप ३३
कालेन च कुमारमजीजनत् ३४
तस्य च विदर्भ इति पिता नाम चक्रे ३५
स च तां स्नुषामुपयेमे ३६
तस्यां चाऽसौ क्रथकैशिकसंज्ञौ

पुत्रावजनयत् ३७
पुनश्च तृतीयं रोमपादसंज्ञं
पुत्रमजीजनद्यो
नारदादवाप्तज्ञानवान्भविष्यतीति ३८
रोमपादाद्बभ्रुः बभ्रोर्धृतिः र्धृतेः
कैशिकः कैशिकस्यापि चेदिः पुत्रोऽभवत्
यस्य संततौ चैद्या भूपालाः ३९
क्रथस्य स्नुषापुत्रस्य कुंतिरभवत् ४०
कुंतेर्धृष्टिः धृष्टेर्निधृतिः निधृतेर्दशार्हस्ततश्च व्योमः तस्यापि
जीमूतः ततश्च विकृतिः ततश्च भीभरथः
तस्मान्नवरथः तस्यापि दशरथः ततश्च शकुनिः
तत्तनयः करंभिः करंभेर्देवरातोऽभवत् ४१
तस्माद्देवक्षत्रः तस्यापि मधुः मधोः
कुमारवंशः कुमारवंशादनुः अनोः पुरुमित्रः
पृथिवीपतिरभवत् ४२
ततश्चांशुस्तस्माच्च सत्वतः ४३
सत्वतादेते सात्वताः ४४
इत्येतां ज्यामघस्य संततिं
सम्यक्छ्रद्धासमन्वितः श्रुत्वा पुमान्
मैत्रेय स्वपापैः प्रमुच्यते ४५
इति श्रीविष्णुमाहापुराणे चतुर्थांशो! द्वादशोऽध्यायः १२

श्रीपराशर उवाच भजनभजमानदिव्यांधकदेवावृधमहाभोजवृष्णिस

ंज्ञास्सत्वतस्य पुत्रा बभूवुः १
भजमानस्य निमिकृकणवृष्णयस्तथान्ये
द्वैमात्राः
शतजित्सहस्रजिदयुतजित्संज्ञास्त्रयः २
देवावृधस्यापि बभ्रुः पुत्रोऽभवत् ३
तयोश्चायं श्लोको गीयते ४
यथैव शृणुमो दूरात्संपश्यामस्तथांतिकात्
बभ्रुः श्रेष्ठो मनुष्याणां
देवैर्देवावृधस्समः ५
पुरुषाः षट् च षष्टिश्च सहस्राणि तथाऽष्ट
ये
तेऽमृतत्वमनुप्राप्ता
बभ्रोर्देवावृधादपि ६
महाभोजस्त्वतिधर्मात्मा तस्यान्वये
भोजाः मृत्तिकावरपुरनिवासिनो
मार्त्तिकावरा बभूवुः ७
वृष्णे सुमित्रो युधाजिच्च पुत्रावभूताम्
८
ततश्चानमित्रः तथानमित्रान्निघ्नः ९
निघ्नस्य प्रसेन सत्राजितौ १०
तस्य च सत्राजितो भगवानादित्यः सखाऽभवत् ११
एकदा त्वंभोनिधितीरसंश्रयः सूर्यं सत्राजित्तुष्टाव तन्मनस्कतया च भास्वानभिष्टूयमानोऽग्रतस्तस्थौ १२ ततस्त्वस्पष्टमूर्त्तिधरं चैनमालोक्य

सत्राजित्सूर्यमाह १३
यथैव व्योम्नि वह्निपिंडोपमं त्वामहमपश्यं तथैवाद्याग्रतो गतमप्यत्र भगवता किंचिन्न प्रसादीकृतं
विश्षोमुपलक्षयामीत्येवमुक्ते भगवता
सूर्येण निजकंठादुन्मुच्य स्यमंतकं नाम
महामणिवरमवतार्यैकान्ते न्यस्तम् १४
ततस्तमाताम्रोज्ज्वलं
ह्रस्ववपुषमीषदापिंगलनयनमादित्यमद्राक्षीत् १५
कृतप्रणिपातस्तवादिकं च सत्राजितमाह
भगवानादित्यस्सहस्रदीधितिः
वरमस्मत्तोभिमतं वृणीष्वेति १६
स च तदेव मणिरत्नमयाचत १७
स चापि तस्मै तद्दत्त्वा
दीधितिपतिर्वियति स्वधिष्ण्यमारुरोह १८
सत्राजितोऽप्यमलमणिरत्नसनाथकंठतया सूर्य
इव तेजोभिरश्षोदिगंतराण्युद्भासयन्
द्वारकां विवेश १९
द्वारकावासी जनस्तु तमायांतमवेक्ष्य
भगवंतमादिपुरुषं
पुरुषोत्तममवनिभारावतरणायांश्नो
मानुषरूपधारिणं प्रणिपत्याह २०
भगवन् भवंतं द्रष्ट्रं नूनमयमादित्य
आयातीत्युक्तो भगवानुवाच २१
भगवान्नायमादित्यः

सत्राजितोऽयमादित्यदत्तस्यमंतकाख्यं
महामणिरत्नं बिभ्रदत्रोपयाति २२
तदेनं विस्त्रब्धाः पश्यतेत्युक्तास्ते
तथैव ददृशुः २३
स च तं स्यमंतकमणिमात्मनिवेशने चक्रे २४
प्रतिदिनं तन्मणिरत्नमष्टौ
कनकभारान्स्त्रवति २५
तत्प्रभावाच्च सकलस्यैव
राष्ट्रस्योपसर्गानावृष्टिव्यालाग्नितोयद्दुर्भिक्षादिभयं न भवति २६
अच्युतोऽपि तद्दिव्यं रत्नमुग्रसेनस्य
भूपतेर्योग्यमेतदिति लिप्सां चक्रे २७
गोत्रभेदभयाच्छक्तोपि न जहार २८
सत्राजिदप्यच्युतो
मामेतद्याचयिष्यतीत्यवगम्य
रत्नलोभाद्भ्रात्रे प्रसेनाय तद्रत्नमदात् २९
तच्च शुचिना ध्रियमाणमश्षोमेव सुवर्णस्रवादिकं गुणजातमुत्पादयति अन्यथा धारयंतमेव हंतीत्यजानन्नसावपि
प्रसेनस्तेन कंठसक्तेन
स्यमंतकेनाश्वमारुह्याटव्यां
मृगयामगच्छत् ३०
तत्र च सिंहाद्वधमवाप ३१
साश्वं च तं निहत्य सिंहोप्यमलमणिरत्नमास्याग्रेणादाय

गंतुमभ्युद्यतः ऋक्षाधिपतिना जांबवता
दृष्टो घातितश्च ३२
जांबवानप्यमलमणिरत्नमादाय स्वबिलं
प्रविवेश ३३
सुकुमारसंज्ञाय बालकाय च क्रीडनकमकरोत् ३४
अनागच्छति तस्मिन्प्रसेने कृष्णो
मणिरत्नमभिलषितवान्स च
प्राप्तनान्नूनमेतदस्य कर्मेत्यखिल एव
यदुलोकः परस्परं कर्णाकर्ण्याऽकथयत् ३५
विदितलोकापवादवृत्तांतश्च भगवान्
सर्वयदुसैन्यपरिवारपरिवृतः
प्रसेनाश्वपदवीमनुससार ३६
ददर्श चाश्वसमवेतं प्रसेनं सिंहेन
विनिहतम् ३७
अखिलजनमध्ये सिंहपददर्शनकृतपरिशुद्धः
सिंहपदमनुससार ३८
ऋक्षपतिनिहतं च सिंहमप्यल्पे भूमिभागे
दृष्ट्वा ततश्च तद्रत्नगौरवादृक्षस्यापि
पदान्यनुययौ ३९
गिरितटे च सकलमेव तद्यदुसैन्यमवस्थाप्य
तत्पदानुसारी ऋक्षबिलं प्रविवेश ४०
अन्तः प्रविष्टश्च धात्र्याः सुकुमारकमुल्लालयन्त्या वाणीं शुश्राव ४१
अत्र श्लोकः

सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः
सुकुमारकमा रोदीस्तव ह्येष स्यमंतकः ४२
इत्याकर्ण्योपलब्धस्यमंतकॐतःप्रविष्टः
कुमारक्रीडनकीकृतं च धात्र्या हस्ते
तेजोभिर्जाज्वल्यमानं स्यमंतकं ददर्श ४३
तं च
स्यमंतकाभिलषितचक्षुषमपूर्वपुरुषमागतं
समवेक्ष्य धात्री त्राहित्राहीति
व्याजहार ४४
तदार्त्तरवश्रवणानंतरं चामर्षपूर्णहृदयः
स जांबवानाजगाम ४५
तयोश्च
परस्परमुद्धतामर्षयोर्युद्धमेकविंशतिदिनान्यभवत् ४६
ते च यदुसैनिकास्तत्र सप्ताष्टादिनानि
तन्निष्क्रांतिमुदीक्षमाणास्तस्थुः ४७
अनिष्क्रमणे च मधुरिपुरसाववश्यमत्र बिलेऽत्यंतं नाशमवाप्तो भविष्यत्यन्यथा तस्य जीवतः कथमेतावंति दिनानि शत्रुजये व्याक्षेपो भविष्यतीति कृताध्यवसाया द्वारकामागम्य हतः कृष्ण इति कथयामासुः ४८
तद्बांधवाश्च
तत्कालोचितमखिलमुत्तरक्रियाकलापं चक्रुः ४९
ततश्चास्य

युद्ध्यमानस्यातिश्रद्धादत्तविशिष्टोपपात्रयुक्तान्नतोयादिना श्रीकृष्णस्य
बलप्राणपुष्टिरभूत् ५०
इतरस्यानुदिनमतिगुरुपुरुषभेद्यमानस्य
अतिनिष्ठुरप्रहारपातपीडिताखिलावयवस्य
निराहारतया बलहानिरभूत् ५१
निर्जितश्च भगवता जांबवान्प्रणिपत्य
व्याजहार ५२
सुरासुरगंधर्वयक्षराक्षसादिभिरप्यखिलैर्भवान्न जेतुं शक्यः किमुतावनिगोचरैरल्पवीर्यैर्नरैर्नरावयवभूतैश्च तिर्यग्योन्यनुसृतिभिः किं पुनरस्मद्विधैरवश्यं भवताऽस्मत्स्वामिना रामेणेव नारायणस्य सकलजगत्परायणस्यांश्नो भगवता भवितव्यमित्युक्तस्तस्मै भगवानखिलावनिभारावतरणार्थमवतरणमाचचक्षे ५३
प्रीत्यभिव्यंजितकरतलस्पर्शनेन
चैनमपगतयुद्धखेदं चकार ५४
स च प्रणिपत्य पुनरप्येनं प्रसाद्य
जांबवतीं नाम कन्यां गृहागतायार्घ्यभूतां
ग्राहयामास ५५
स्यमंतकमणिरत्नमपि प्रणिपत्य तस्मै
प्रददौ ५६
अच्युतोप्यतिप्रणतात्तस्मादग्राह्यमपि

तन्मणिरत्नमात्मसंशोधनाय जग्राह ५७
सह जांबवत्या स द्वारकामाजगाम ५८
भगवदागमनोद्भूतहर्षोत्कर्षस्य
द्वारकावासिजनस्य
कृष्णावलोकनात्तत्क्षणमेवातिपरिणतवयसोपि नवयौवनमिवाभवत् ५९
दिष्ट्यादिष्ट्येति सकलयादवाः
स्त्रियश्च सभाजयामासुः ६०
भगवानपि यथानुभूतमश्षॐ यादवसमाजे
यथावदाचचक्षे ६१
स्यमंतकं च सत्राजिताय दत्त्वा
मिथ्याभिशस्तिपरिशुद्धिमवाप ६२
जांबवतीं चांतःपुरे निवेशयामास ६३
सत्राजितोपि मयास्याभूतमलिनमारोपितमिति
जातसंत्रासात्स्वसुतां सत्यभामां भगवते
भार्यार्थं ददौ ६४
तां चाक्रूरकृतवर्मशतधन्वप्रमुखा यादवाः
प्राग्वरयाम्बभूवुः ६५
ततस्तत्प्रदानादवज्ञातमेवात्मानं मन्यमानाः सत्राजिते वैरानुबंधं चक्रुः ६६
अक्रूरकृतवर्मप्रमुखाश्च शतधन्वानमूचुः ६७
अयमतीव दुरात्मा सत्राजितो योऽस्माभिर्भवता च प्रार्थितोऽप्यात्मजामस्मान् भवंतं

चाविगणय्य कृष्णाय दत्तवान् ६८
तदलमनेन जीवता घातयित्वैनं तन्महारत्नं स्यमंतकाख्यं त्वया किं न गृह्यते
वयमभ्युपपत्स्यामो यद्यच्युतस्तवोपरि
वैरानुबंधं
करिष्यतीत्येवमुक्तस्तथेत्यसावप्याह ६९
जतुगृहदग्धानां पांडुतनयानां
विदितपरमार्थोऽपि भगवान्
दुर्योधनप्रयत्नशैथिल्यकरणार्थं
पार्थानुकूल्यकरणाय वारणावतं गतः ७०
गते च तस्मिन् सुप्तमेव सत्राजितं
शतधन्वा जघान मणिरत्नं चाददात् ७१
पितृवधामर्षपूर्णा च सत्यभामा शीघ्रं स्यंदनमारूढा वारणावतं गत्वा भगवतेऽहं प्रतिपादितेत्यक्षांतिमता शतधन्वनाऽस्मत्पिता व्यापादितः तच्च
स्यमंतकमणिरत्नमपहृतं
यस्यावभासनेनापहृततिमिरं त्रैलोक्यं
भविष्यति ७२
तदियं त्वदीयापहासना तदालोच्य यदत्र
युक्तं तत्क्रियतामिति कृष्णमाह ७३
तया चैवमुक्तः परितुष्टांतः करणोऽपि
कृष्णः सत्यभामाममर्षताम्रनयनः प्राह ७४
सत्ये सत्यं ममैवैषापहासना नाहमेतां तस्य
दुरात्मनस्सहिष्ये ७५
न ह्यनुल्लंघ्य परपादपं

तत्कृतनीडाश्रयिणो विहंगमा वध्यंते तदलममुनास्मत्पुरतः
सौकप्रोरितवाक्यपरिकरेणेत्युक्त्वा
द्वारकामभ्येत्यैकांते बलदेवं वासुदेवः
प्राह ७६
मृगयागतं प्रसेनमटव्यां मृगपतिर्जघान ७७
सत्राजितोऽप्यधुना शतधन्वना निधनं
प्रापितः ७८
तदुभयविनाशात्तन्मणिरत्नमावाभ्यां
सामान्यं भविष्यति ७९
तदुत्तिष्ठारुह्यतां रथः शतधन्वनिधनायोद्यमं कुर्वित्यभिहितस्तथेति समन्विच्छितवान् ८०
कृतोद्यमौ च तावुभावुपलभ्य शतधन्वा
कृतवर्माणमुपेत्य
पार्ष्णिपूरणकर्मनिमित्तमचोदयत् ८१
आह चैनं कृतवर्मा ८२
नाऽहं बलदेववासुदेवाभ्यां सह
विरोधायालमित्युक्तश्चाक्रूरमचोदयत् ८३
असावप्याह ८४
न हि कश्चिद्भगवता पादप्रहारपरिकंपितजगत्त्रयेण सुररिषुवनितावैधव्यकारिणा प्रबलरिपुचक्राप्रतिहतचक्रेण चक्रिणा मदमुदितनयनावलोकनाखिलनिशातनेनातिगुरुवै

रिवारणापकर्षणा-विकृतमहिमोरुसीरेम सीरिणा च सह सकलजगद्वंद्यानाममरवराणामपि
योद्धुं समर्थः ८५
किमुताहं
तदन्यश्शरणमभिलष्यतामित्युक्तश्शतधनुराह ८६
यद्यस्मत्परित्राणासमर्थं
भवानात्मानमधिगच्छति
तदयमस्मत्तस्तावन्मणिः संगृह्य
रक्ष्यतामिति ८७
एकमुक्तः सोऽप्याह ८८
यद्यंत्ययामप्यवस्थायां न
कस्मैचिद्भवान् कथयिष्यति तदहमेतं
ग्रहीष्यामीति ८९
तथेत्युक्ते चाक्रूरस्तन्मणिरत्नं
जग्राह ९०
शतधनुरप्य तुलवेगां शतयोजनवाहिनीं
वडवामारुह्यापक्रांतः ९१
शैव्यसुग्रीवमेघपुष्पबलाहकाश्वचतुष्टययुक्तरथस्थितौ बलदेववासुदेवौ तमनुप्रयातौ ९२
सा च वडवा शतयोजनप्रमाणमार्गमतीता पुनरपि वाह्यमाना मिथिलावनोद्देशो! प्राणानुत्ससर्ज ९३
शतधनुरपि तां परित्यज्य पदातिरेवाद्रवत् ९४

कृष्णोपि बलभद्रमाह ९५
तावदत्र स्यंदने भवता स्थेयमहमेनमधमाचारं
पदातिरेव पदातिमनुगम्य यावद्घातयामि अत्र
हि भूभागे दृष्टदोषास्सभया अतो नैतेश्वा
भवतेमं भूमिभागमुल्लंघनीयाः ९६
तथेत्युक्त्वा बलदेवो रथ एव तस्थौ ९७
कृष्णोपि द्विक्रोशमात्रं
भूमिभागमनुसृत्य दूरस्थितस्यैव चक्रं
क्षिप्त्वा शतधनुषश्शिरश्चिच्छेद ९८
तच्छरीरांबरादिषु च
बहुप्रकारमन्विच्छन्नपि स्यमंतकमणिं नावाप पदा तदोपगम्य बलभद्रमाह ९९
वृथैवास्माभिः शतधनुर्घातितः न
प्राप्तमखिलजगत्सारभूतं तन्महारत्नं
स्यमंतकाख्यमित्याकर्ण्योद्भूतकोपो
बलदेवो वासुदेवमाह १००
धिक्त्वां यस्त्वमेवमर्थलिप्सुरेतच्च ते भ्रातृत्वान्मया क्षांतं तदयं पंथास्स्वेच्छया गम्यतां न मे द्वारकया न त्वया न चाश्षोबंधुभिः
कार्य्यमलमलमेभिर्ममाग्रतोऽलीकशपथैरित्याक्षिप्य तत्कथां
कथंचित्प्रसाद्यमानोपि न तस्थौ १०१
स विदेहपुरीं प्रविवेश १०२
जनकराजश्चार्घ्यपूर्वकमेनं गृहं
प्रवेशयामास १०३

स तत्रैव च तस्थौ १०४
वासुदेवोऽपि द्वारकामाजगाम १०५
यावच्च जनकराजगृहे बलभद्रोऽवतस्थे
तावद्धार्त्तराष्ट्रो
दुर्योधनस्तत्सकाशाद्गदाशिक्षामशिक्षयत् १०६
वर्षत्रयांते च बभ्रूग्रसेनप्रभृतिभिर्यादवैर्न तद्रत्नं कृष्णेनाऽपहृतमिति
कृतावगतिभिर्विदेहनगरीं गत्वा
बलदेवस्संप्रत्याय्य द्वारकामानीतः १०७
अक्रूरोप्युत्तममणिसमुद्भूतसुवर्णेन
भगवद्ध्यानपरोऽनवरतं यज्ञानियाज १०८
सवनगतौ हि क्षत्रियवैश्यौ
निघ्नन्ब्रह्महा भवतीत्येवंप्रकारं
दीक्षाकवचं प्रविष्ट एव तस्थौ १०९
द्विषष्टिवर्षाण्येवं
तन्मणिप्रभावात्तत्रोपसर्गदुर्भिक्षमारिकामरणादिकं नाभूत् ११०
अथाक्रूरपक्षीयैर्भोजैश्शत्रुघ्ने सात्वतस्य प्रपौत्रे व्यापादिते भोजैस्सहाक्रूरो द्वारकामपहायापक्रान्तः १११
तदपक्रांतिदिनादारभ्य तत्रोपसर्गदुर्भिक्षव्यालानावृष्टिमारिकाद्युपद्रवा बभूवुः ११२

अथ यादवा बलभद्रोग्रसेनसमवेता मंत्रममंत्रयन् ११३
भगवानुरगारिकेतनः किमिदमेकदैव
प्रचुरोपद्र
वागमनमेतदालोच्यतामित्युक्तेंधकनामा
यदुवृद्धः प्राह ११४
अस्याक्रूरस्य पितृश्वफल्को यत्र यत्राभूत्तत्रतत्र दुर्भिक्षमारिकानावृष्ट्यादिकं नाभूत् ११५
काशीराजस्य विषये त्वनावृष्ट्या च
श्वफल्को नीतः ततश्च तत्क्षणाद्देवो
ववर्ष ११६
काशीराजपत्न्याश्च गर्भे कन्यारत्नं
पूर्वमासीत् ११७
सा च कन्या पूर्णेपि प्रसूतिकाले नैव
निश्चक्राम ११८
एवं च तस्य गर्भस्य
द्वादशवर्षाण्यनिष्क्रामतो ययुः ११९
काशीराजश्च तामात्मजां गर्भस्थामाह १२०
पुत्रि कस्मान्न जायसे निष्क्रम्य
तामास्यं ते द्रष्टुमिच्छामि एतां च
मातरं किमिति चिरं क्लेशयिष्यसीत्युक्ता
गर्भस्थैव व्याजहार १२१
तात यद्येकैकां गां दिनेदिने ब्राह्मणाय प्रयच्छसि

तदहमन्यैस्त्रिभिर्वर्षैरस्माद्गर्भात्ततोऽवश्यं
निष्क्रमिष्यामीत्येद्वचनमाकर्ण्य राजा
दिनेदिने ब्राह्मणाय गां प्रादात् १२२
सापि तावता कालेन जाता १२३
ततस्तस्याः पिता गांदिनीति नाम चकार १२४
तां च गांदिनीं कन्यां श्वफल्कायोपकारिणे
गृहमागतायार्घ्यभूतां प्रादात् १२५
तस्यामयमक्रूरः श्वफल्काज्जज्ञे १२६
तस्यैवंगुणमिथुनादुत्पत्तिः १२७
तत्कथमस्मिन्नपक्रान्ते अत्र दुर्भिक्षमारिकाद्युपद्रवा न भविष्यंति १२८
तदयमत्रानीयतामलमतिगुणवत्यपराधान्वेषणेनेति यदुवृद्धस्यांधकस्यैतद्वचनमाकर्ण्य केशवोग्रसेनबलभद्रपुरोगमैर्यदुभिः कृतापराधतितिक्षुभिरभयं दत्त्वा
श्वफल्कपुत्रः स्वपुरमानीतः १२९
तत्र चागतमात्र एव तस्य स्यमंतकमणेः
प्रभावादनावृष्टिमारिकादुर्भिक्षव्यालाद्युपद्रवोपशमा बभूवुः १३०
कृष्णश्चिंतयामास १३१
स्वल्पमेतत्कारणं यदयं गांदिन्यां
श्वफल्केनाक्रूरो जनितः १३२
सुमहांश्चायमनावृष्टिदुर्भिक्षमारिकाद्युपद्रवाप्रतिषेधकारी प्रभावः १३३

तन्नूनमस्य सकाशो! स महामणिः स्यमंतकाख्यस्तिष्ठति १३४
तस्य ह्येवंविधाः प्रभावाः श्रूयन्ते १३५
अयमपि च यज्ञादनंतरमन्यत्क्रत्वंतरं तस्यानंतरमन्यद्यज्ञांतरं चाजस्रमविच्छिन्नं यजतीति १३६
अनल्पोपादानं चास्यासंशयमत्राऽसौ
मणिवरस्तिष्ठितीति
कृताध्यवसायोऽन्यत्प्रयोजनमुद्दिश्य
सकलयादवसमाजमात्मगृह एवाचीकरत् १३७
तत्र चोपविष्टेष्वखिलेषु यदुषु पूर्वं
प्रयोजनमुपन्यस्य पर्यवसिते च तस्मिन्
प्रसंगांतरपरिहासकथामक्रूरेण कृत्वा
जनार्दनस्तमक्रूरमाह १३८
दानपते जानीम एव वयं यथा शतधन्वना तदिदमखिलजगत्सारभूतं स्यमंतकं रत्नं भवतः तदश्षोराष्ट्रोपकरकं भवत्सकाशो! तिष्ठति तिष्ठतु सर्व एव वयं तत्प्रभावफलभुजः किं त्वेष बलभद्रो
ऽस्मानाशंकितवांश्तदस्मत्प्रीतये दर्शयस्वेत्यभिधाय जोषं स्थिते भगवति वासुदेवे सरत्नस्सोचिंतयत् १३९ किमत्रानुष्ठेयमन्यथा चेद्ब्रवीम्यहं तत्केवलांबरतिरोधानमन्विष्यंतो रत्नमेते द्रक्ष्यंति अतिविरोधो न क्षम इति

संचिंत्य तमखिलजगत्कारणभूतं नारायणमाहक्रूरः १४० भगवन्ममैतत्स्यमंतकरत्नं शतधनुषा समर्पितमपगते च तस्मिन्नद्य श्वः परश्वो वा भगवान् याचयिष्यतीति कृतमतिरतिकृच्छ्रेणैतावंतं कालमधारयम् १४१
तस्य च धारणश्क्लोए!नाहमश्षोओ! पभोगेष्वसंगिमानसो न वेद्मि स्वसुखकलामपि १४२
एतावन्मात्रमप्यश्षोराष्ट्रोपकारी
धारयितुं न शक्नोति भवान्मन्यत
इत्यात्मना न चोदितवान् १४३
तदिदं स्यमंतकरत्नं गृह्यतामिच्छया
यस्याभिमतं तस्य समर्प्यताम् १४४
ततः
स्वोदरवस्त्रनिगोपितमतिलघुकनकसमुद्गकगतं प्रकटीकृतवान् १४५
ततश्च निष्क्राम्य स्यमंतकमणिं
तस्मिन्यदुकुलसमाजे मुमोच १४६
मुक्तमात्रे च तस्मिन्नतिकान्त्या
तदखिलमास्थानमुद्योतितम् १४७
अथाहाक्रुरः स एष मणिः शतधन्वनास्माकं
समर्पितः यस्यायं स एनं गृह्णातु इति १४८
तमालोक्य सर्वयादवानां साधुसाध्विति
विस्मितमनसां वाचोऽश्रूयंत १४९

तमालोक्यातीव बलभद्रो ममायमच्युतेनैव
सामान्यस्समन्विच्छित इति
कृतस्पृहोऽभूत् १५०
ममैवायं पितृधनमित्यतीव च सत्यभामापि
स्पृहयांचकार १५१
बलसत्यावलोकनात्कृष्णोप्यात्मानं
गोचक्रांतरावस्थितमिव मेने १५२
सकलयादवसमक्षं चाक्रूरमाह १५३
एतद्धि मणिरत्नमात्मसंशोधनाय एतेषां
यदूनां मया दर्शितम् एतच्च मम बलभद्रस्य
च सामान्यं पितृधनं चैतत्सत्यभामाया
नान्यस्यैतत् १५४
एतच्च सर्वकालं शुचिना
ब्रह्मचर्यादिगुणवता
ध्रियमाणमश्षोराष्ट्रस्योपकारकमशुचिना
ध्रियमाणमाधारमेव हंति १५५
अतोहमस्य
षोडशस्त्रीसहस्रपरिग्रहादसमर्थो धारणे
कथमेतत्सत्यभामा स्वीकरोति १५६
आर्यबलभद्रेणापि मदिरापानाद्यश्षोओ!
पभोगपरित्यागः कार्यः १५७
यदुलोकोयं बलभद्रः अहं च सत्या च त्वां
दानपते प्रार्थयामः १५८
तद्भवानेव धारयितुं समर्थः १५९
त्वद्धृतं चास्य राष्ट्रस्योपकारकं तद्भवानश्षोराष्ट्रनिमित्तमेतत्पूर्ववद

्धारयत्वन्यन्न वक्तव्यमित्युक्तो दानपतिस्तथेत्याह जग्राह च तन्महारत्नम् १६०
ततःप्रभृत्यक्रूरः प्रकटेनैव तेनातिजाज्ज्वल्यमानेनात्मकंठावसक्तेनादित्य इवांशुमाली चचार १६१
इत्येतद्भगवतो मिथ्याभिशस्तिक्षालनं यः
स्मरति न तस्य कदाचिदल्पापि
मिथ्याभिशस्तिर्भवति अव्याहताखिलेंद्रि
यश्चाखिलपापमोक्षमवाप्नोति १६२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो!
त्रयोदशोऽध्यायः १३

श्रीपराशर उवाच
अनमित्रस्य पुत्रः शिनिर्नामाऽभवत् १
तस्यापि सत्यकः
सत्यकात्सात्यकिर्युयुधानापरनामा २
तस्मादपि संजयः तत्पुत्रश्च कुणिः
कुणेर्युगंधरः ३
इत्येते शैनेयाः ४
अनमित्रस्यान्वये वृष्णिः तस्मात्
श्चफल्कः तत्प्रभावः कथित एव ५
श्वफल्कस्यान्यः कनीयांश्चित्रकोनाम
भ्राता ६
श्वफल्कादक्रूरो गांदिन्यामभवत् ७
तथोपमद्गुः ८

उपमद्गोर्मृदामृदविश्वारिमेजयगिरिक्षत्रोपक्षत्रशतघ्नारिमर्दनधर्मदृग्दृष्ट-धर्मगंधमोजवाहप्रतिवाहाख्याः
पुत्रास्सुताराख्या कन्या च ९
देववानुपदेवश्चाक्रूरपुत्रौ १०
पृथुविवृथुप्रमुखाश्चित्रकस्य पुत्रा
बहवो बभूवुः ११
कुकुरभजमानशुचिकंबलबर्हिषाख्यास्तथांधकस्य चत्वारः पुत्राः १२
कुकुराद्धृष्टः तस्माच्च कपोतरोमा ततश्च
विलोमा तस्मादपि
तुंबुरसखोऽभवदनुसंज्ञश्च १३
अनोरानकदुंदभिः ततश्चाभिजिदभिजितः
पुनर्वसुः १४
तस्याप्याहुकः आहुकी च कन्या १५
आहुकस्य देवकोग्रसेनौ द्वौ पुत्रौ १६
देववानुपदेवः सहदेवो देवरक्षिता च
देवकस्य चत्वारः पुत्राः १७
तेषां वृकदेवोपदेवा देवरक्षिता श्रीदेवा
शांतिदेवा सहदेवा देवकी च सप्तभगिन्यः १८
ताश्च सर्वा वसुदेव उपयेमे १९
उग्रसेनस्यापि
कंसन्यग्रोधसुनामानकाह्वशंकुसुभूमिराष्ट्रपालयुद्धतुष्टिसुतुष्टिमत्संज्ञाः
पुत्रा बभूवुः २०
कंसाकंसवतीसुतनूराष्ट्रपलिकाह्वाश्चोग्

रसेनस्य तनूजाः कन्याः २१
भजमानाच्च विदूरथः पुत्रोऽभवत् २२
विदूरथाच्छूरः शुराच्छमी शमिनः
प्रतिक्षत्रः तस्मात्स्वयंभोजः ततश्च
हृदिकः २३
तस्यापि
कृतवर्मशतधनुर्देवार्हदेवगर्भाद्याः
पुत्रा बभूवुः २४
देवगर्भस्यापि शूरः २५
शूरस्यापि मारिषा नाम पत्न्यभवत् २६
तस्यां चासौ
दशपुत्रानजनयद्वसुदेवपूर्वान् २७
वसुदेवस्य जातमात्रस्यैव तद्गृहे
भगवदंशावतारमव्याहतदृष्ट्या
पश्यद्भिर्देवैर्दिव्यानकदुंदुभयो
वादिताः २८
ततश्चासावानकदुंदुभिसंज्ञामवाप २९
तस्य च
देवभागदेवश्रवाष्टकककुच्चक्रवत्सधारकसृंजयश्यामशमि-कगंजूषसंज्ञा नव
भ्रातरोऽभवन् ३०
पृथा श्रुतदेवा श्रुतकीर्त्तिः
श्रुतश्रवा राजाधिदेवी च वसुदेवादीनां
पंच भगिन्योऽभवन् ३१
शूरस्य कुंतिर्नाम सखाऽभवत् ३२
तस्मै चापुत्राय पृथामात्मजां विधिना

शूरो दत्तवान् ३३
तां च पांडुरुवाह ३४
तस्यां च धर्मानिलेंद्रै
र्युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाख्यास्त्रयः
पुत्रास्समुत्पादिताः ३५
पूर्वमेवानूढायाश्च भगवता भास्वता कानीनः
कर्णो नाम पुत्रोऽजन्यत ३६
तस्याश्च सपत्नी माद्री नामाभूत् ३७
तस्यां च नासत्यदस्राभ्यां नकुलसहदेवौ
पांडोः पुत्रौ जनितौ ३८
श्रुतदेवां तु वृद्धधर्मा नाम कारूश
उवयेमे ३९
तस्यांच च दंतवक्रो नाम महासुरो जज्ञे ४०
श्रुतकीर्त्तिमपि केकयराजा उपयेमे ४१
तस्यां च संतर्दनादयः कैकेयाः पंच पुत्रा
बभूवुः ४२
राजाधिदेव्यमावंत्यौ विंदानुविंदौ
जज्ञाते ४३
श्रुतश्रवसमपि चेदिराजो दमघोषनामोपयेमे
४४
तस्यां च शिशुपालमुत्पादयामास ४५
स वा पूर्वमप्युदारविक्रमो
दैत्यानामादिपुरुषो हिरण्यकशिपुरभवत् ४६
यश्च भगवता सकललोकगुरुणा नारसिंहेन
घातितः ४७
पुनरपि

अक्षयवीर्यशौर्य्यसंपत्पराक्रमगुणस्समाक्रांतसकलत्रैलोकेश्वरप्रभावो दशाननो
नामाभूत् ४८
बहुकालोपभुक्तभगवत्सकाशावाप्तशरीरपातोद्भवपुण्यफलो भगवता राघवरूपिणा सोऽपि
निधनमुपपादितः ४९
पुनश्चेदिराजस्य
दमघोषस्यात्मजश्शिशुपालनामाऽभवत् ५०
शिशुपालत्वेपि भगवतो
भूभारावतारणायावतीर्णांशस्य
पुंडरीकनयनाख्यस्योपरि
द्वेषानुबंधमतितराञ्चकार ५१
भगवता च स निधनमुपानीतस्तत्रैव परमात्मभूते मनस एकाग्रतया सायुज्यमवाप ५२
भगवान् यदि प्रसन्नो यथाभिलषितं ददाति तथा अप्रसन्नोपि निघ्नन् दिव्यमनुपमं स्थानं प्रयच्छति ५३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! चतुर्दशोऽध्यायः १४

मैत्रेय उवाच
हिरण्यकशिपुत्वे च रावणत्वे च विष्णुना अवाप निहतो भोगानप्राप्यानमरैरपि १
न लयं तत्र तेनैव निहतः स कथं पुनः संप्राप्तः शिशुपालत्वे सायुज्यं शाश्वते

हरौ २
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं सर्वधर्मभृत्तां
वर
कौतूहलपरेणैतत्पृष्टो मे वक्तुमर्हसि ३
श्रीपराशर उवाच
दैत्येश्वरस्य
वधायाखिललोकोत्पत्तिस्थितिविनाशकारिणा
पूर्वं तनुग्रहणं कुर्वता
नृसिंहरूपमाविष्कृतम् ४
तत्र च हिरण्यकशिपोर्विष्णुरयमित्येतन्न
मनस्यभूत् ५
निरतिशयपुण्यसमुद्भूतमेतत्सत्त्वजातमिति ६
रजोद्रे
कप्रेरितैकाग्रमतिस्तद्भावनायोगात्ततोवाप्तवधहैतुकीं
निरतिशयामेवाखिलत्रैलोक्याधिक्यकारिणींदशाननत्वे भोगसंपदमवाप ७
न तु स तस्मिन्ननादिनिधने परब्रह्मभूते
भगवत्यनालंबिनि कृते मनसस्तल्लयमवाप ८
एवं दशाननत्वेप्यनंगपराधीनतया जानकीसमासक्तचेतसा भगवता दाशरथिरूपधारिणा हतस्य तद्रू
पदर्शनमेवासीत् नायमच्युत
इत्यासक्तिर्विपद्यतॐतःकरणे मानुषबुद्धिरेव केवलमस्याभूत् ९

अयं हि भगवान् कीर्त्तितश्च संस्मृतश्च द्वेषानुबंधेनापि अखिलसुरासुरादिदुर्ल्लभं फलं प्रयच्छति
किमुत सम्यग्भक्तिमतामिति १७
वसुदेवस्य त्वानकदुंदुभेः
पौरवीरोहिणीमदिराभद्रादेवकीप्रमुखा
बह्व्यः पत्न्योऽभवन् १८
बलभद्र
शठसारणदुर्मदादीन्पुत्रान्रोहिण्यामानकदुंदुभिरुत्पादयामास १९
बलदेवोपि रेवत्यां विशठोल्मुकौ
पुत्रावजनयत् २०
सार्ष्टिमार्ष्टिशिशुसत्यसत्यधृतिप्रमुखाः सारणात्मजाः २१
भद्राश्वभद्रबाहुदुर्दमभूताद्याः
रोहिण्याः कुलजाः २२
नंदोपनंदकृतकाद्य मदिरायास्तनयाः २३
भद्रायाश्चोपनिधिगदाद्याः २४
वैशाल्यां च कौशिकमेकमेवाजनयत् २५
आनकदुंदुभेर्देवक्यामपि
कीर्त्तिमत्सुषेणोदायुभद्रसेनऋजदासभद्र
देवाख्याः षट् पुत्रा जज्ञिरे २६
तांश्च सर्वानेव कंसोघातितवान् २७
अनंतरं च सप्तमं गर्भमर्द्धरात्रे
भगवत्प्रहितायोगनिद्रा रोहिण्या
जठरमाकृष्य नीतवती २८

कर्षणाच्चासावपि संकर्षणाख्यामगमत् २९
ततश्च सकलजगन्महातरुमूलभूतो भूतभविष्यदादिसकलसुरासुर-मुनिजनमनसामप्यगोचरोऽब्जभवप्रमुखैरनलमुखैः प्रणम्यावनिभारहरणाय प्रसादितो
भगवाननादिमध्यनिधनो देवकीगर्भमवततार
वासुदेवः ३०
तत्प्रसादविवर्द्धमानोरुमहिमा च
योगनिद्रा नंदगोपपत्न्या यशोदाया
गर्भमधितिष्ठितवती ३१
सुप्रसन्नादित्यचंद्रा
दिग्रहमव्यालादिभयं
स्वस्थमानसमखिलमेवैतज्जगदपास्ताधर्ममभवत्तस्मिंश्च पुंडरीकनयने जायमाने ३२
जातेन च तेनाखिलमेवैतत्सन्मार्गवर्त्ति
जगदक्रियत ३३
भगवतोप्यत्र मर्त्यलोकेऽवतीर्णस्य
षोडशसहस्राण्येकोत्तरशताधिकानि
भार्याणामभवन् ३४
तासां च रुक्मिणी सत्यभामा जांबवती
चारुहासिनीप्रमुखा ह्यष्टौ पत्न्यः
प्रधाना बभूवुः ३५
तासु चाष्टावयुतानिलक्षं च पुत्राणां
भगवानखिलमूर्तिरनादिमानजनयत् ३६
तेषां च प्रद्युम्नचारुदेष्ण्यसांबादयः
त्रयोदश प्रधानाः ३७

प्रद्युम्नोपि रुक्मिणस्तनयां रुक्मवतीं
नामोपयेमे ३८
तस्यामनिरुद्धो जज्ञे ३९
रुक्मिण एव पौत्रीं सुभद्रां नामोपयेमे
४०
तस्यामस्य वज्रो जज्ञे ४१
वज्रस्य प्रतिबाहुः तस्यापि सुचारुः ४२
एवमनेकशतसहस्रपुरुषसंख्यस्य यदुकुलस्य पुत्रसंख्या वर्षशतैरपि वक्तुं न शक्यते ४३
यतो हि श्लोकाविमावत्र चरितार्थौ ४४ तिस्रः कोट्यस्सहस्राणामष्टाशीति शतानि च कुमाराणां गृहाचार्याश्चापयोगेषु ये रताः ४५
संख्यानं यादवानां कः करिष्यति महात्मनाम्
यत्रायुतानामयुतलक्षेणास्ते सदाहुकः ४६ देवासुरे हता ये तु दैतेयास्सुमहाबलाः उत्पन्नास्ते मनुष्येषु जनोपद्रवकारिणः ४७
तेषामुत्सादनार्थाय भुवि देवा यदोः कुले अवतीर्णाः कुलशतं यत्रैकाभ्यधिकं द्विज ४८
विष्णुस्तेषां प्रमाणे च प्रभुत्वे च व्यवस्थितः
निदेशस्थायिनस्तस्य ववृधुस्सर्वयादवाः

४९
इति प्रसूतिं वृष्णीनां यश्शृणोति नरः सदा
स सर्वैः पातकैर्मुक्तो विष्णुलोकं प्रपद्यते ५०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो!
पंचदशोऽध्यायः १५

श्रीपराशर उवाच
इत्येष समासतस्ते यदोर्वंशः कथितः १
अथ दुर्वसोर्वशमवधारय २
दुर्वसोर्वह्निरात्मजः वह्नेर्भार्गः
भार्गाद्भानुः ततश्च त्रयीसानुः तस्माच्च
करंदमः तस्यापि मरुत्तः ३
सोनपत्योभवत् ४
ततश्च पौरवं दुष्यंतं पुत्रमकल्पयत् ५
एवं ययातिशापात्तद्वंशः पौरवमेव वंशं
समाश्रितवान् ६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो!
षोडशोऽध्यायः १६
श्रीपराशर उवाच
द्रु ह्योस्तु तनयो बभ्रुः १
बभ्रोस्सेतुः २
सेतुपुत्र आरब्धनामा ३
आरब्धस्यात्मजो गांधारः गांधारस्य धर्मः धर्मात् घृतः घृतात् दुर्दमः ततः

प्रचेताः ४
प्रचेतसः पुत्रश्शतधर्मः बहुलानां
म्लेछानामुदीच्यानामाधिपत्यमकरोत् ५
इति विष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! सप्तदशोऽध्यायः १७

श्रीपराशर उवाच
ययातेश्चातुर्थपुत्रस्यानोस्सभानलचक्षुः परमेषुसंज्ञास्त्रयः पुत्रा बभूवुः १
सभानलपुत्रः कालानलः २
कालानलात्सृंजयः ३
सृंजयात्पुरंजयः ४
पुरंजयाज्जनमेजयः ५
तस्मान्महाशालः ६
तस्माच्च महामनाः ७
तस्मादुशीनरतितीक्षू द्वौ
पुत्रावुत्पन्नौ ८
उशीनरस्यापि शिबिनृगनवकृमिवर्माख्याः
पंच पुत्रा बभूवुः ९
पृषदर्भसुवीरकेकयमद्र
काश्चत्वारश्शिबिपुत्राः १०
तितीक्षोरपि रुशद्रथः पुत्रोऽभूत् ११
तस्यापि हेमः हेमस्यापि सुतपाः सुतपसश्च
बलिः १२
यस्य क्षेत्रे
दीर्घतमसांगवंगकलिंगसुह्मपौंड्राख्यं

वालेयं क्षत्रमजन्यत १३ तन्नामसंतसतिसंज्ञाश्च पंचविषयाः बभूवुः १४
अंगादनपानस्ततो दिविरथस्तस्माद्धर्मरथः
१५
ततश्चित्ररथः रोमपादसंज्ञः १६
यस्य दशरथो मित्रं जज्ञे १७
यस्याजपुत्रो दशरथश्शांतां नाम
कन्यामनपत्यस्य दुहितृत्वे युयोज १८
रोमपादाच्चतुरंगः तस्मात्पृथुलाक्षः १९
ततश्चंपः यश्चंपां निवेशयामास २०
चंपस्य हर्यंगो नामात्मजोऽभूत् २१
हर्यंगाद्भद्ररथः भद्ररथाद्बृहद्रथः
बृहद्रथाद्बृहत्कर्मा बृहत्कर्मणश्च
बृहद्भानुस्तस्माच्च बृहन्मनाः
बृहन्मनसो जयद्रथः २२
जयद्रथो ब्रह्मक्षत्रांतरालसंभूत्यां
पत्न्यां विजयं नाम पुत्रमजीजनत् २३
विजयश्च धृतिं पुत्रमवाप २४
तस्यापि धृतव्रतः पुत्रोऽभूत् २५
धृतव्रतात्सत्यकर्मा २६
सत्यकर्मणस्त्वतिरथः २७
यो गंगांगतो मंजूषागतं पृथापविद्धं कर्णं
पुत्रमवाप २८
कर्णाद्वृषसेनः इत्येतदंता अंगवंश्याः २९

अतश्च पूरुवंशं श्रोतुमर्हसि ३० इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! ऽष्टादशोऽध्यायः १८

श्रीपराशर उवाच
पूरोर्जनमेजयस्तस्यापि प्रचिन्वान् प्रचिन्वतः प्रवीरः प्रवीरान्मनस्युर्मनस्योश्चाभयदः तस्यापि सुद्युस्सुद्यो र्बहुगतः तस्यापि संयातिस्संयातेरहंयातिः ततो रौद्राश्वः १
ऋतेषुकक्षेषुस्थंडिलेषुकृतेषुजलेषुधर्मेषुधृतेषुस्थलेषुसन्नतेषुवनेषुनामानो
रौद्राश्वस्य दश पुत्रा बभूवुः २
ऋतेषोरंतिनारः पुत्रोऽभूत् ३
सुमतिमप्रतिरथं ध्रुवं चाप्यंतिनारः
पुत्रानवाप ४
अप्रतिरथस्य कण्वः पुत्रोऽभूत् ५
तस्यापि मेधातिथिः ६
यतः कण्वायना द्विजा बभूवुः ७
अप्रतिरथस्यापरः पुत्रोऽभूदैलीनः ८
ऐलीनस्य दुष्यंताद्याश्चत्वारः पुत्रा
बभूवुः ९
दुष्यंताच्चक्रवर्त्ती भरतोऽभूत् १०
यन्नामहेतुर्देवैश्श्लोको गीयते ११
माता भस्त्र पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः

भरस्व पुत्रं
दुष्यंतमावमंस्थाश्शकुंतलाम् १२ रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमक्षयात् त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुंतला
१३
भरतस्य पत्नित्रये नव पुत्रा बभूवुः १४
नैते ममानुरूपा इत्यभिहितास्तन्मातरः
परित्यागभयात्तत्पुत्राञ्जघ्नुः १५
ततोस्य वितथे पुत्रजन्मनि पुत्रार्थिनो मरुत्सोमयाजिनो दीर्घतमसः
पार्ष्ण्यपास्तद्बृहस्पतिवीर्यादुतथ्यपत्न्यां ममतायां समुत्पन्नो भरद्वाजाख्यः
पुत्रो मरुद्भिर्दत्तः १६
तस्यापि नामनिर्वचनश्लोकः पठ्यते १७
मूढे भर द्वाजमिमं भरद्वाजं बृहस्पते
यातौ यदुक्त्वा पितरौ
भरद्वाजस्ततस्त्वयम् इति १८
भरद्वाजस्स तस्य वितथे पुत्रजन्मनि
मरुद्भिर्दत्तः ततो वितथसंज्ञामवाप १९
वितथस्यापि मन्युः पुत्रोऽभवत् २०
बृहत्क्षत्रमहावीर्यनगरगर्गा
अभवन्मन्युपुत्राः २१
नगरस्य
संकृतिस्संकृतेर्गुरुप्रीतिरंतिदेवौ २२
गर्गाच्छिनिः ततश्च गार्ग्याश्शैन्याः
क्षत्रोपेता द्विजातयो बभूवु २३

महावीर्याच्च दुरुक्षयो नाम पुत्रोऽभवत् २४
तस्य त्रय्यारुणिः पुष्करिणः कपिश्च
पुत्रत्रयमभूत् २५
तच्च पुत्रत्रितयमपि
पश्चाद्विप्रतामुपजगाम २६
बृहत्क्षत्रस्य सुहोत्रः २७
सुहोत्राद्धस्ती य इदं
हस्तिनपुरमावासयामास २८
अजमीढद्विजमीढपुरुमीढास्त्रयो
हस्तिनस्तनयाः २९
अजमीढात्कण्वः ३०
कण्वान्मेधातिथिः ३१
यतः कण्वायना द्विजाः ३२
अजमीढस्यान्यः पुत्रो बृहदिषुः ३३
बृहदिषोर्बृहद्धनुर्बृहद्धनुषश्च
बृहत्कर्मा ततश्च जयद्रथस्तस्मादपिविश्वजित् ३४
ततश्च सेनजित् ३५
रुचिराश्वकाश्यदृढहनुवत्सहनुसंज्ञास्सेनजितः पुत्राः ३६
रुचिराश्वपुत्रः पृथुसेनः
पृथुसेनात्पारः ३७
पारान्नीलः ३८
तस्यैकशतं पुत्राणाम् ३९
तेषां प्रधानः कांपिल्याधिपतिस्समरः ४०

समरस्यापि पारसुपारसदश्वास्त्रयः पुत्राः ४१
सुपारात्पृथुः पृथोस्सुकृतेर्विभ्राजः
४२
तस्माच्चाणुहः ४३
यश्शुकदुहितरं कीर्त्तिं नामोपयेमे ४४
अणुहाद्ब्रह्यदत्तः ४५
ततश्च विष्वक्सेनस्तस्मादुदक्सेनः ४६
भल्लाभस्तस्य चात्मजः ४७
द्विजमीढस्य तु यवीनरसंज्ञः पुत्रः ४८
तस्यापि धृतिमांस्तस्माच्च सत्यधृतिस्ततश्च दृढनेमिस्तस्माच्च
सुपार्श्वस्ततस्सुमतिस्ततश्च सन्नतिमान्
४९
सन्नतिमतः कृतः पुत्रोऽभूत् ५०
यं हिरण्यनाभो योगमध्यापयामास ५१
यश्चतुर्विंशतिप्राच्यसामागानां
संहिताश्चकार ५२
कृताच्चोग्रायुधः ५३
येन प्राचुर्येण नीपक्षयः कृतः ५४
उग्रायुधात्क्षेम्यः
क्षेम्यात्सुधीरस्तस्माद्रिपुंजयः
तस्माच्च बहुरथ इत्येते पौरवाः ५५
अजमीढस्य नलिनी नाम पत्नी तस्यां
नीलसंज्ञः पुत्रोऽभवत् ५६
तस्मादपि शांतिः

शांतेस्सुशांतिस्सुशांतेः पुरंजयः
तस्माच्च ऋक्षः ५७
ततश्च हर्यश्वः ५८
तस्मान्मुद्गलसृंजयबृहदिषुयवीनरकांपिल्यसंज्ञाः पंचानामेव तेषां विषयाणां
रक्षणायालमेते मत्पुत्रा इति
पित्राभिहिताः पांचालाः ५९
मुद्गलाच्च मौद्गल्याः क्षत्रोपेता
द्विजातयो बभूवुः ६०
मुद्गलाद्धर्यश्वः ६१
हर्यश्वाद्दिवोदासोऽहल्या च मिथुनमभूत्
६२
शरद्वतश्चाहल्यायां शतानंदोऽभवत् ६३
शतानंदात्सत्यधृतिर्धनुर्वेदान्तगो
जज्ञे ६४
सत्यधृतेर्वराप्सरसमुर्वशीं दृष्ट्वा
रेतस्कन्नं शरस्तंबे पपात ६५
तच्च द्विधागतमपत्यद्वयं कुमारः कन्या
चाभवत् ६६
तौ च मृगयामुपयातश्शंतनुर्दृष्ट्वा कृपया
जग्राह ६७
ततः कुमारः कृपः कन्या चाश्वत्थाम्नो
जननी कृपी द्रोणाचार्यस्य पत्न्यभवत् ६८
दिवोदासस्य पुत्रो मित्रायुः ६९
मित्रायोश्च्यवनो नाम राजा ७०
च्यवनात्सुदासः सुदासात्सौदासः

सौदासात्सहदेवस्तस्यापि सोमकः ७१
सोमकाज्जंतुः पुत्रशतज्येष्ठोऽभवत् ७२
तेषां यवीयान् पृषतः पृषताद्द्रु
पदस्तस्माच्च धृष्टद्युम्नस्ततो
धृष्टकेतुः ७३ अजमीढस्यान्यो ऋक्षनामा
पुत्रोऽभवत् ७४
तस्य संवरणः ७५
संवरणात्कुरुः ७६
य इदं धर्मक्षेत्रं कुरुक्षेत्रं चकार ७७
सुधनुर्जह्नुपरीक्षित्प्रमुखाः कुरोः
पुत्राः बभूवुः ७८
सुधनुषः पुत्रस्सुहोत्रस्तस्माच्च्यवनः
च्यवनात्कृतकः ७९
ततश्चोपरिचरो वसुः ८०
बृहद्र
थप्रत्यग्रकुशांबकुचेलमात्स्यप्रमुखाः
वसोः पुत्रास्सप्ताजायंत ८१
बृहद्रथात्कुशाग्रः कुशाग्राद्वृषभः
वृषभात्पुष्पवान् तस्मात्सत्यहितः
तस्मात्सुधन्वा तस्य च जतुः ८२
बृंहद्रथाच्चान्यश्शकलद्वयजन्मा जरया
संधितो जरासंधनामा ८३
तस्मात्सहदेवस्सहदेवात्सोमपस्ततश्च
श्रुतिश्रवाः ८४
इत्येते मया मागधा भूपालाः कथिताः ८५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांश

एकोनविंशोऽध्यायः १९

श्रीपराशर उवाच
परीक्षितश्च
जनमेजयश्रुतसेनोग्रसेनभीमसेनाश्चात्वारः पुत्राः १
जह्नोस्तु सुरथोनामात्मजो बभूव २
तस्यापि विदूरथः ३
तस्मात्सार्वभौमस्सार्वभौमाज्जयत्सेनस्तस्मादाराधितस्ततश्चायुतायुर-युतायोरक्रोधनः ४
तस्माद्देवातिथिः ५
ततश्च ऋक्षोऽन्योभवत् ६
ऋक्षाद्भीमसेनस्ततश्च दिलीपः ७
दिलीपात्प्रतीपः ८
तस्यापि
देवापिशंतनुबाह्लीकसंज्ञास्त्रयः पुत्रा
बभूवुः ९
देवापिर्बाल एवारण्यं विवेश १०
शंतनुस्तु महीपालोऽभूत् ११
अयं च तस्य श्लोकः पृथिव्यां गीयते १२
यंयं कराभ्यां स्पृशति जीर्णं यौवनमेति
सः
शांतिं चाप्नोति येनाग्र्यां कर्मणा तेन
शंतनुः १३
तस्य च शंतनो राष्ट्रे द्वादशवर्षाणि

देवो न ववर्ष १४
ततश्चाश्षोराष्ट्रविनाशमवेक्ष्याऽसौ
राजा ब्राह्मणानपृच्छत् कस्मादस्माकं
राष्ट्रे देवो न वर्षति को ममापराध इति १५
ततश्च तमूचुर्ब्राह्मणाः १६
अग्रजस्य ते हीयमवनिस्त्वया संभुज्यते
अतः परिवेत्ता त्वमित्युक्तस्स राजा
पुनस्तानपृच्छत् १७
किं मयात्र विधेयमिति १८
ततस्ते पुनरप्यूचुः १९
यावद्देवापिर्न पतनादिभिर्दोषैरभिभूयते
तावदेतत्तस्यार्हं राज्यम् २०
तदलमेतेन तु तस्मै दीयतामित्युक्ते तस्यं मंत्रिप्रवरेणाश्मराविणा तत्रारण्ये तपस्विनो वेदवादविरोधवक्तारः प्रयुक्ताः २१
तैरस्याप्यतिऋजुमतेर्महीपतिपुत्रस्य बुद्धिर्वेदवादविरोधमार्गानुसारिण्यक्रियत २२
राजा च
शंतनुर्द्विजवचनोत्पन्नपरिदेवनशोकस्तान् ब्राह्मणानग्रतः कृत्वाऽग्रजस्य
प्रदानायारण्यं जगाम २३
तदाश्रममुपगताश्च तमवनतमवनीपतिपुत्रं
देवापिमुपतस्थुः २४
ते ब्राह्मणा वेदवादानुबंधीनि वचांसि

राज्यमग्रजेन कर्त्तव्यमित्यर्थवंति
तमूचुः २५
असावपि
देवापिर्वेदवादविरोधयुक्तिदूषितमनेकप्रकारं तानाह २६
ततस्ते ब्राह्मणाश्शंतनुमूचुः २७
आगच्छ हे राजन्नलमत्रातिनिर्बंधेन
प्रशान्त एवासावना वृष्टिदोषः
पतितोयमनादिकालमभिहितवेदवचनदूषणोच्चरणात् २८
पतिते चाग्रजे नैव ते परिवेतृत्वं
भवतीत्युक्तश्शंतनुस्स्वपुरमागम्य
राज्यमकरोत् २९
वेदवादविरोधवचनोच्चारणदूषिते च
तस्मिन्देवापौ तिष्ठत्यपि
ज्येष्ठभ्रातर्यखिलसस्यनिष्पत्तये ववर्ष
भगवान्पर्जन्यः ३०
बाह्लीकात्सोमदत्तः पुत्रोऽभूत् ३१
सोमदत्तस्यापि
भूरिभूरिश्रवशल्यसंज्ञास्त्रयः पुत्रा
बभूवुः ३२
शंतनोरप्यमरनद्यां
जाह्नव्यामुदारकीर्त्तिरश्षोशास्त्रार्थविद्भीष्मः पुत्रोऽभूत् ३३
सत्यवत्यां च चित्रांगदविचित्रवीर्यौ
द्वौ पुत्रावुत्पादयामास शंतनुः ३४

चित्रांगदस्तु बाल एव चित्रांगदेनैव
गंधर्वेणाहवे निहतः ३५
विचित्रवीर्योऽपि काशीराजतनये
अंबांवालिके उपयेमे ३६
तदुपभोगातिखेदाच्च यक्ष्मणा गृहीतः स
पंचत्वमगमत् ३७
सत्यवतीनियोगाच्च मत्पुत्रः कृष्णद्वैपायनो मातुर्वचनमनतिक्रमणीयमिति कृत्वा
विचित्रवीर्यक्षेत्रे
धृतराष्ट्रपांडुतत्प्रहितभुजिष्यायां
विदुरं चोत्पादयामास ३८
धतराष्ट्रोपि गांधार्य्यां
दुर्योधनदुश्शासनप्रधानं
पुत्रशतमुत्पादयामास ३९
पांडोरप्यरण्ये मृगयायामृषिशापोपहतप्रजाजननसामर्थ्यस्यधर्मवायुशक्रैर्युधिष्ठिरभीमसेनार्जुनाः कुंत्यां नकुलसहदेवौ चाश्विभ्यां
माद्र्यां पंचपुत्रास्समुत्पादिताः ४०
तेषां च द्रौपद्यां पंचैव बभूवुः ४१
युधिष्ठिरात्प्रतिविंध्यः
भीमसेनाच्छ्रुतसेनः
श्रुतकीर्त्तिरर्जुनाच्छ्रुतानीको
नकुलाच्छ्रुतकर्मा सहदेवात् ४२
अन्ये च पांडवानामात्मजास्तद्यथा ४३

यौधेयी युधिष्ठिराद्देवकं पुत्रमवाप ४४
हिडिंबा घटोत्कचं भीमसेनात्पुत्रं लेभे
४५
काशी च भीमसेनादेव सर्वगं सुतमवाप ४६
सहदेवाच्च विजयी सुहोत्रं पुत्रमवाप ४७
रेणुमत्यां च नकुलोपि निरमित्रमजीजनत्
४८
अर्जुनस्याप्युलूप्यां
नागकन्यायामिरावान्नाम पुत्रोऽभवत् ४९
मणिपुरपतिपुत्र्यां पुत्रिकाधर्मेण
बब्रुवाहनं नाम पुत्रमर्जुनोऽजनयत् ५०
सुभद्रायां चार्भकत्वेपि
योसावतिबलपराक्रमस्समस्तारातिरथजेता
सोऽभिमन्युरजायत ५१
अभिमन्योरुत्तरायां परिक्षीणेषु कुरुष्वश्वत्थामप्रयुक्तब्रह्मास्त्रेणगर्भ एव भस्मीकृतो भगवतस्सकलसुरासुरवंदितचरणयुगलस्यात्मेच्छया
कारणमानुषरूपधारीणोनुभावात्पुनर्जीवितमवाप्य परीक्षिज्जज्ञे ५२
योऽयं
सांप्रतमेदद्भूमंडलमखंडितायतिधर्मेण
पालयतीति ५३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! विंशोऽध्यायः २०

श्रीपराशर उवाच
अतः परं भविष्यानहं
भूपालान्कीर्त्तयिष्यामि १
योऽयं सांप्रतमवनीपतिः परीक्षित्तस्यापि
जनमेजयश्रुतसेनोग्रसेनभीमसेनाश्चत्वारःपुत्रा भविष्यंति २
जनमेजयस्यापि शतानीको भविष्यति ३
योऽसौ याज्ञवल्क्याद्वेदमधीत्य कृपादस्त्राण्यवाप्य
विषमविषयविरक्तचित्तवृत्तिश्च
शौनकोपदेशादात्मज्ञानप्रवीणः परं
निर्वाणमवाप्स्यति ४
शतानीकादश्वमेधदत्तो भविता ५
तस्मादप्यधिसीमकृष्णः ६
अधिसीमकृष्णान्निचक्नुः ७
यो गंगयापहृते हस्तिनपुरे कौशांब्यां
निवत्स्यति ८
तस्याप्युष्णः पुत्रो भविता ९
उष्णाद्विचित्ररथः १०
ततः शुचिरथः ११
तस्माद्वृष्णिमांस्ततस्सुषेणस्तस्यापि
सुनीथस्सुनीथान्नृपचक्षुस्तस्मादपि
सुखिबलस्तस्य च पारिप्लवस्ततश्च
सुनयस्तस्यापि मेधावी १२

मेधाविनो रिपुंजयस्ततोर्वस्तस्माच्च
तिग्मस्तस्माद्बृहद्रथः बृहद्रथाद्वसुदासः १३
ततोऽपरश्शतानीकः १४
तस्माच्चोदयन
उदयनाद्विहीनरस्ततश्चदंडपाणिस्ततो
निमित्तः १५
तस्माच्च क्षेमकः १६
अत्रायं श्लोकः १७
ब्रह्मक्षत्रस्य यो यो निर्वंशो
देवर्षिसत्कृतः
क्षेमकं प्राप्य राजानं संस्थानं
प्राप्यते कलौ इति १८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांश एकविंशोऽध्यायः २१

श्रीपराशर उवाच
अतश्चेक्ष्वाकवो भविष्याः पार्थिवाः
कथ्यन्ते १
बृहद्बलस्य पुत्रो बृहत्क्षणः २
तस्मादुरुक्षयस्तस्माच्च
वत्सव्यूहस्ततश्च प्रतिव्योमस्तस्मादपि
दिवाकरः ३
तस्मात्सहदेवः सहदेवाद्बृहदश्वस्तत्सूनुर्भानुरथस्तस्य च प्रतीताश्वस्तस्यापि सुप्रतीकस्ततश्च

मरुदेवस्ततः सुनक्षत्रस्तमात्किन्नरः ४
किन्नरादंतरिक्षस्तस्मात्सुपर्णस्ततश्चामित्रजित् ५
ततश्च बृहद्भाजस्तस्यापि धर्मी धर्मिणः
कृतंजयः ६
कृतंजयाद्रणंजयः ७
रणंजयात्संजयस्तस्माच्छाक्यश्छाक्याच्छुद्धोदनस्तस्माद्राहुलस्ततः प्रसेनजित्
८
ततश्च क्षुद्रकस्ततश्च कुंडकस्तस्मादपि
सुरथः ९
तत्पुत्रश्च सुमित्रः १०
इत्येते चेक्ष्वाकवो बृहद्बलान्वयाः ११
अत्रानुवंशश्लोकः १२
इक्ष्वाकूणामयं वंशस्सुमित्रांतो
भविष्यति
यतस्तं प्राप्य राजानं संस्थां
प्राप्स्यति वै कलौ १३
इति श्रीमहाविष्णुपुराणे चुतुर्थांशो! द्वाविंशोऽध्यायः २२

श्रीपराशर उवाच
मागधानां बार्हद्रथानां भाविनामनुक्रमं
कथयिष्यामि १
अत्र हि वंशो! महाबलपराक्रमा
जरासंधप्रधाना बभूवुः २

जरासंधस्य पुत्रः सहदेवः ३
सहदेवात्सोमापिस्तस्यानुश्रुतश्रवास्तस्याप्ययुतायुस्ततश्च
निरमित्रस्तत्तनयस्सुनेत्रस्तस्मादपि
बृहत्कर्मा ४
ततश्च सेनजित्ततश्च श्रुतंजयस्ततो विप्रस्तस्य च पुत्रश्शुचिनामा भविष्यति
५
तस्यापि क्षेम्यस्ततश्च
सुव्रतस्सुव्रताद्धर्मस्ततस्सुश्रवाः ६
ततो दृढसेनः ७
तस्मात्सुबलः ८
सुबलात्सुनीतो भविता ९
ततस्सत्यजित् १०
तस्माद्विश्वजित् ११
तस्यापि रिपुंजयः १२
इत्येते बार्हद्रथा भूपतयो
वर्षसहस्रमेकं भविष्यंति १३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे चतुर्थांशो! त्रयोविंशोऽध्यायः २३

श्रीपराशर उवाच
योऽयं रिपुंजयो नाम बार्हद्रथॐत्यः
तस्यामात्यो मुनिको नाम भविष्यति १
स चैनं स्वामिनं हत्वा स्वुपुत्रं
प्रद्योतनामानमभिषेक्ष्यति २

तस्यापि बलाकनामा पुत्रो भविता ३
ततश्च विशाखयूपः ४
तत्पुत्रो जनकः ५
तस्य च नंदिवर्द्धनः ६
ततो नंदी ७
इत्येतेष्टत्रिंशदुत्तरमष्टशतं पंच
प्रद्योताः पृथिवीं भोक्ष्यन्ति ८
ततश्च शिशुनाभः ९
तत्पुत्रः काकवर्णो भविता १०
तस्य च पुत्रः क्षेमधर्मा ११
तस्यापि क्षतौजाः १२
तत्पुत्रो विधिसारः १३
ततश्चाजातशत्रुः १४
तस्मादर्भकः १५
तस्माच्चोदयनः १६
तस्मादपि नंदिवर्द्धनः १७
ततो महानंदी १८
इत्येते शैशनाभा भूपालास्त्रीणि वर्षशतानि द्विषष्ट्यधिकानि भविष्यंति १९
महानंदिनस्ततश्शूद्रा
गर्भोद्भवोतिलुब्धोतिबलो महापद्मनामा
नंदः परशुराम इवापरोऽखिलक्षत्रांतकारी
भविष्यति २०
ततः प्रभृति शूद्रा भूपाला भविष्यंति २१
स चैकच्छत्रामनुल्लंघितशासनो महापद्मः

पृथिवीं भोक्ष्यते २२
तस्याप्यष्टौ सुतास्सुमाल्याद्य भवितारः २३
तस्य महापद्मस्यानुपृथिवीं भोक्ष्यंति २४
महापद्मपुत्राश्चैकं वर्षशतमवनीपतयो
भविष्यंति २५
ततश्च नवचैतान्नंदान् कौटिल्यो
ब्राह्मणस्समुद्धरिष्यति २६
तेषामभावे मौर्व्याः पृथिवीं भोक्ष्यंति
२७
कौटिल्य एव चंद्रगुप्तसुत्पन्नं
राज्येऽभिषेक्ष्यति २८
तस्यापि पुत्रो बिंदुसारो भविष्यति २९
तस्याप्यशोकवर्द्धनस्ततस्सुयशास्ततश्च
दशरथस्ततश्च
संयुतस्ततश्शालिशूकस्तस्मात्सोमशर्मा
तस्यापि सोमशर्मणश्शतधन्वा ३०
तस्यानुबृहद्रथनामा भविता ३१
एवमेते मौर्य्या दश भूपतयो भविष्यंति
अब्दशतं सप्तत्रिंशदुत्तरम् ३२
तेषामंते पृथिवीं दश शुंगा भोक्ष्यंति ३३
पुष्यमित्रस्सेनापतिस्स्वामिनं हत्वा राज्यं करिष्यति तस्यात्मजोऽग्निमित्रः ३४
तस्मात्सुज्येष्ठस्ततो

वसुमित्रस्तस्मादप्युदंकस्ततः
पुलिंदकस्ततो घोषवसुस्तस्मादपि
वज्रमित्रस्ततो भागवतः ३५
तस्माद्देवभूतिः ३६
इत्येते शुंगा द्वादशोत्तरं वर्षशतं
पृथिवीं भोक्ष्यंति ३७
ततः कण्वानेषाभूर्यास्यति ३८
देवभूतिं तु शुंगराजानं व्यसनिनं
तस्यैवामात्यः कण्वो वसुदेवनामा तं
निहत्य स्वयमवनीं भोक्ष्यति ३९
तस्य पुत्रो भूमित्रस्तस्यापि नारायणः ४०
नारायणात्मजस्सुशर्मा ४१
एते काण्वायनाश्चत्वारः पंचचत्वारिंशद्वर्षाणि भूपतयो भविष्यंति ४२
सुशर्माणं तु काण्वं तद्भूत्यो
बलिपुच्छकनामा हत्वांध्रजातीयो वसुधां
भोक्ष्यति ४३
ततश्च कृष्णनामा तद्भ्राता
पृथिवीपतिर्भविष्यति ४४
तस्यापि पुत्रः शांतकर्णिस्तस्यापि
पूर्णोत्संगस्तत्पुत्रश्शातकर्णिस्तस्माच्च लम्बोदरस्तस्माच्च पिलकस्ततो
मेघस्वातिस्ततः पटुमान् ४५
ततश्चारिष्टकर्मा ततो हालाहलः ४६

हालाहलात्पललकस्ततः पुलिंदसेनस्ततः सुंदरस्ततश्शातकर्णिस्तश्शिवस्वातिस्ततश्च गोमतिपुत्रस्तत्पुत्रोऽलिमान् ४७
तस्यापि शांतकर्णिस्ततः शिविश्रितस्तश्च
शिवस्कंधस्तस्मादपि यज्ञश्रीस्ततो
द्वियज्ञस्तस्माच्चंद्रश्रीः ४८
तस्मात्पुलोमापिहि ४९
एवमेवे त्रिंशच्चत्वार्यब्दशतानि
षट्पंचाशदधिकानि पृथिवीं भोक्ष्यंति ५०
आंध्रभृत्यास्सप्ताभीरप्रभृतयो
दशगर्दभिनश्च भूभुजो भविष्यंति ५१
ततष्षोडश भूपतयो भवितारः ५२
ततश्चाष्टौ यवनाश्चतुर्दश तुरुष्कारा
मुंडाश्च त्रयोदश एकादश मौना एते वै
पृथुवीपतयः पृथिवीं दशवर्षशतानि
नवत्यधिकानि भोक्ष्यंति ५३
ततश्च मौना एकादश भूपतयोऽब्दशतानि त्रीणि
पृथिवीं भोक्ष्यंति ५४
तेषूत्सन्नेषु कैंकिला यवना भूपतयो
भविष्यंत्यमूर्द्धाभिषिक्ताः ५५
तेषामपत्यं विंध्यशक्तिस्ततः पुंरजयस्तस्माद्रामचंद्र स्तस्माद्धर्मवर्मा ततो
वंगस्ततोभून्नंदनस्ततस्सुनंदी तद्भ्राता
नंदियशाश्शुक्रः प्रवीर एते वर्षशतं षड्वर्षाणि भूपतयो भविष्यंति ५६

ततस्तत्पुत्रास्त्रयोदशैते बाह्लिकाश्च त्रयः ५७
ततः पुष्पमित्राः पटुमियत्रास्त्रयोदशैकलाश्च सप्तांध्राः
५८
ततश्च कोसलायां तु नव चैव भूपतयो
भविष्यंति ५९
नैषधास्तु त एव ६०
मगधायां तु
विश्वस्फटिकसंज्ञोऽन्यान्वर्णान्करिष्यति ६१
कैवर्त्तबटुपुलिंदब्राह्मणान्राज्ये
स्थपयिष्यति ६२
उत्साद्याखिलक्षत्रजातिं नव नागाः
पद्मवत्यां नाम पुर्यामनुगंगाप्रयागं
गयाद्गुप्तांश्च मागधा भोक्ष्यंति ६३
कोशलांध्रपुंड्रताम्रलिप्तसमतटपुरीं च
देवरक्षितो रक्षिता ६४
कलिंगमाहिषमहेंद्रभौमान् गुहा
भोक्ष्यंति ६५
नैषधनैमिषककालकोशकाञ्जनपदान्मणिधान्यकवंशा भोक्ष्यंति ६६
त्रैराज्यमुषिकजनपदान्कनकाह्वयचो
भोक्ष्यति ६७
सौराष्ट्रावंत्यशूद्रा भीरान्नर्मदामरुभूविषयांश्च

व्रात्यद्विजाभीरशूद्राद्या भोक्ष्यंति ६८
सिंधुतटदाविकोर्वीचंद्र
भागाकाश्मीरविषयांश्च
व्रात्यम्लेच्छशूद्रादयो भोक्ष्यंति ६९
एते च तुल्यकालास्सर्वे पृथिव्यां भूभुजो
भविष्यंति ७०
अल्पप्रसादा
बृहत्कोपास्सार्वकालमनृताधर्मरुचयः स्त्रीबालगोवधकर्त्तारः
परस्वादानरुचयोल्पसारास्तमिस्रप्राया
उदितास्तमितप्राया अल्पायुषो महेच्छा ह्यल्पधर्मा लुब्धाश्च भविष्यन्ति ७१
तैश्च विमिश्रा जनपदास्तच्छीलानुवर्त्तिनो
राजाश्रयशुष्मिणो म्लेच्छाचाराश्च
विपर्ययेण वर्त्तमानाः प्रजाः
क्षपयिष्यंति ७२
ततश्चानुदिनमल्पाल्पह्रासव्यवच्छेदाद्धर्मार्थयोर्जगतस्संक्षयो भविष्यति ७३
ततश्चार्थ एवाभिजनहेतुः ७४
बलमेवाश्षोधर्महेतुः ७५
अभिरुचिरेव दांपत्यसंबंधहेतुः ७६
स्त्रीत्वमेवोपभोगहेतुः ७७
अनृतमेव व्यवहारजयहेतुः ७८
उन्नतांबुतैव पृथिवीहेतु ७९

ब्रह्मसूत्रमेव विप्रत्वहेतुः ८०
रत्नधातुतैव श्लाघ्यताहेतुः ८१
लिंगधाराणमेवाश्रमहेतुः ८२
अन्यायमेव वृत्तिहेतुः ८३
दौर्बल्यमेवावृत्तिहेतुः ८४
अभयप्रगल्भोच्चारणमेव पांडित्यहेतुः ८५
अनाढ्यतैव साधुत्वहेतुः ८६
स्नानमेव प्रसाधनहेतुः ८७
दानमेव धर्महेतुः ८८
स्वीकरणमेव विवाहहेतुः ८९
सद्वेषधार्येव पात्रम् ९०
दूरायतननोदकमेव तीर्थहेतुः ९१
कपटवेषधारणमेव महत्त्वहेतुः ९२
इत्येवमनेकदोषोत्तरे तु भूमंडले
सर्ववर्णेष्वेव योयो बलवान्सस
भूपतिर्भविष्यति ९३
एवं चातिलुब्धकराजासहाश्शैलानामंतरद्रोणीः प्रजास्संश्रयिष्यंति ९४
मधुशाकमूलफलपत्रपुष्पाद्याहाराश्च
भविष्यंति ९५
तरुवल्कलपर्णचीरप्रावरणाश्चातिबहुप्रजाश्शीतवातातपवर्षसहाश्च भविष्यंति ९६
न च कश्चित्त्रयोविंशतिवर्षाणि जीविष्यति
अनवरतं चात्र कलियुगे क्षयमायात्यखिल
एवैष जनः ९७
श्रौतस्मार्त्ते च धर्मे

विप्लवमत्यंतमुपगते क्षीणप्राये च कलावश्षोजगत्स्रष्टुश्चराचरगुरोरादिमध्यांतरहितस्य ब्रह्ममयस्यात्मरूपिणो भगवतो
वासुदेवस्यांशश्शंबलग्रामप्रधानब्राह्मणस्य विष्णुयशसो गृहेष्टगुणर्द्धिसमन्वितः कल्किरूपीजगत्यत्रावतीर्य सकलम्लेच्छदस्युदुष्टाचरणचेतसामश्षोआ! णामपरिच्छिन्नशक्तिमाहा-त्म्यः क्षयं करिष्यति स्वधर्मेषु चाखिलमेव संस्थापयिष्यति ९८
अनंतरं चाश्षोकलेरवसाने निशावसाने
विबुद्धानामिव तेषामेव
जनपदानाममलस्फटिकदलशुद्धा मतयो
भविष्यंति ९९
तेषां च बीजभूतानामश्षोमनुष्याणां
परिणतानामपि
तत्कालकृतापत्यप्रसूतिर्भविष्यति १००
तानि च तदपत्यानि कृतयुगानुसारीण्येव
भविष्यंति १०१
अत्रोच्यते
यथा चंद्रश्च सूर्यश्च तथा तिष्यो
बृहस्पतिः
एकराशौ समेष्यंति तदा भवति वै कृतम् १०२
अतीता वर्त्तमानाश्च तथैवानागताश्च ये

एते वंश्षोउ! भूपालाः कथिता मुनिसत्तम १०३
यावत्परीक्षितो जन्म यावन्नंदाभिषेचनम् एतद्वर्षसहस्रं तु ज्ञेयं पंचाशदुत्तरम् १०४
सप्तर्षीणां तु यौ पूर्वौ दृश्येते ह्युदितौ दिवि
तयोस्तु मध्ये नक्षत्रं दृश्यते यत्समं निशि १०५
तेन सप्तर्षयो युक्तास्तिष्ठंत्यब्दशतं
नृणाम्
ते तु पारीक्षिते काले
मघास्वासन्द्विजोत्तम १०६
तदा प्रवृत्तश्च
कलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः १०७
यदैव भगवान्विष्णोरंशो यातो दिवं द्विज
वसुदेवकुलोद्भूतस्तदैवात्रागतः कलिः १०८
यावत्सपादपद्माभ्यां पस्पर्शेमां वसुंधराम्
तावत्पृथ्वीपरिष्वंगे समर्थो नाभवत्कलिः १०९
गते सनातनस्यांशो! विष्णोस्तत्र भुवो दिवम्
तत्याज सानुजो राज्यं धर्म पुत्रो युधिष्ठिरः ११०
विपरीतानि दृष्ट्वा च निमित्तानि हि

पांडवः
याते कृष्णे चकाराऽथ सोऽभिषेकं परीक्षितः १११
प्रयास्यंति यदा चैते पूर्वाषाढां महर्षयः
तदा नंदात्प्रभृत्येष गतिवृद्धिं गमिष्यति ११२
यस्मिन् कृष्णो दिवं यातस्तस्मिन्नेव तदा
हनि
प्रतिपन्नं कलियुगं तस्य संख्यां निबोध
मे ११३
त्रीणि लक्षाणि वर्षाणां द्विज मानुष्यसंख्यया
षष्टिश्चैव सहस्राणि भविष्यत्येष वै कलिः ११४
शतानि तानि दिव्यानां सप्त पंच च संख्यया निश्श्षोए!ण गते तस्मिन्भविष्यति पुनः
कृतम् ११५
ब्राह्मणाः क्षत्त्रिया वैश्याश्शूद्रा
श्च द्विजसत्तम
युगेयुगे महात्मानः समतीतास्सहस्रशः ११६
बहुत्वान्नामधेयानां परिसंख्या कुलेकुले
पौनरुक्त्याद्धि साम्याच्च न मया
परिकीर्त्तिता ११७
देवापिः पौरवो राजा पुरुश्चेक्षाकुवंशजः
महायोगबलोपेतौ कलापग्रामसंश्रितौ ११८

कृते युगे त्विहागम्य क्षत्रप्रावर्त्तकौ हि तौ
भविष्यतो मनोर्वंशबीजभूतौ व्यवस्थितौ ११९
एतेन क्रमयोगेन मनुपुत्रैर्वसुंधरा कृतत्रेताद्वापराणि युगानि त्रीणि भुज्यते १२०
कलौ ते बीजभूता वै केचित्तिष्ठंति वै मुने यथैव देवापिपुरू सांप्रतं समधिष्ठितौ १२१
एष तूद्देशतो वंशस्तवोक्तो भूभुजां मया निखिलो गदितुं शक्यो नैष वर्षशतैरपि १२२ एते चान्ये च भूपाला यैरत्र क्षितिमंडले कृतं ममत्वं मोहांधैर्नित्यं हेयकलेवरे १२३
कथं ममेयमचला मत्पुत्रस्य कथं मही मद्वंशस्येतिचिंतार्त्ता जग्मुरंतमिमे नृपाः १२४
तेभ्यः पूर्वतराश्चान्ये
तेभ्यस्तेभ्यस्तथा परे
भविष्याश्चैव यास्यंति तेषामन्ये च
येऽप्यनु १२५
विलोक्यात्मजयोद्योगं
यात्राव्यग्रान्नराधिपान्
पुष्पप्रहासैश्शरदि हसंतीव वसुंधरा १२६
मैत्रेय पृथिवीगीताञ्छ्लोकांश्चात्र

निबोध मे
यानाह धर्मध्वजिने नजकायासितो मुनिः १२७
पृथिव्युवाच
कथमेष नरेंद्राणां मोहो बुद्धिमतामपि
येन केन सधर्माणोप्यतिविश्वस्तचेतसः १२८
पूर्वमात्मजयं कृत्वा जेतुमिच्छंति
मंत्रिणः
ततो भृत्यांश्च पौरांश्च जिगीषंते तथा
रिपून् १२९
क्रमेणानेन जेष्यामो वयं पृथ्वीं
ससागराम्
इत्यासक्तधियो मृत्युं न
पश्यंत्यविदूरगम् १३०
समुद्रावरणं याति भूमंडलमथो वशम् कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजये फलम् १३१
उत्सृज्य पूर्वजा याता यां नादाय गतः पिता
तां मामतीव मूढत्वाज्जेतुमिच्छंति
पार्थिवाः १३२
मत्कृते पितृपुत्राणां भ्रातॄणां चापि
विग्रहः
जायतेत्यंतमोहेन ममत्वादृतचेतसाम् १३३
पृथ्वी ममेयं सकला ममैषा मदन्वयस्यापि च
शाश्वतीयम्
योयो मृतेऽन्यत्र बभूव राजा
कुबुद्धिरासीदिति तस्यतस्य १३४

दृष्ट्वा ममत्वादृतचित्तमेकं विहाय मां मृत्युवशं व्रजंतम्
तस्यानुयस्तस्य कथं ममत्वं हृद्यास्पदं मत्प्रभवं करोति १३५
पृथ्वी ममैषाऽऽशु परित्यजैनां वदंति ये
दूतमुखैस्स्वशत्रून्
नराधिपास्तेषु ममातिहासः पुनश्च मूढेषु
दयाऽभ्युपैति १३६
श्रीपराशर उवाच
इत्येते धरणीगीताश्श्लोका मैत्रेय यैश्श्रुताः
ममत्वं विलयं याति तपत्यर्के यथा हिमम् १३७
इत्येष कथितः सम्यङ्मनोर्वंशो मया तव यत्र स्थितिप्रवृत्तस्य विष्णोरंशांशका नृपाः १३८
शृणोति य इमं भक्त्या मनोर्वंशमनुक्रमात् तस्य पापमश्षॐ वै प्रणश्यत्यमलात्मनः १३९
धनधान्यर्द्धिमतुलां प्राप्नोत्यव्याहतेंद्रियः श्रुत्वैवमखिलं वंशं प्रशस्तं शशिसूर्ययोः १४० इक्ष्वाकुजह्नुमांधातृसगराविक्षितान्रघून्
ययातिनहुषाद्यांश्च ज्ञात्वा

निष्ठामुपागतान् १४१
महाबलान्महावीर्याननन्तधनसंचयान्
कृतान्कालेन बलिना कथाश्शषोआ !न्नराधिपान्
१४२
श्रुत्वा न पुत्रदारादौ गृहक्षेत्रादिके
तथा
द्र व्यादौ वा कृतप्रज्ञो ममत्वं कुरुते
नरः १४३
तप्तं तपो यैः
पुरुषप्रवीरैरुद्वाहुभिर्वर्षगणाननेकान
्
इष्ट्वा सुयज्ञैर्बलिनोतिवीर्याः
कृतानुकालेन कथावश्शषोआः ! १४४
पृथुस्समस्तान्विचचार लोकानव्याहतो यो
विजितारिचक्रः
स कालवाताभिहतः प्रणष्टः क्षिप्तं यथा
शाल्मलितूलमग्नौ १४५
यः कार्त्तवीर्यो बुभुजे
समस्तान्द्वीपान्समाक्रम्य हतारिचक्रः
कथाप्रसंगेष्वभिधीयमानस्स एव
संकल्पविकल्पहेतुः १४६
दशाननाविक्षतराघवाणामैश्वर्यमुद्धासितद
िङ्मुखानाम्
भस्मापि शिष्टं न कथं क्षणेन
भ्रूभंगपातेन धिगंतकस्य १४७
कथाशरीरत्वमवाप यद्वै मांधातृनामा भुवि

चक्रवर्त्ती
श्रुत्वापि तत्को हि करोति साधुर्ममत्वमान्मन्यपि मंदचेताः १४८
भगीरथाद्यास्सगरं ककुत्स्थो दशननो
राघवलक्ष्मणौ च
युधिष्ठिराद्याश्च बभूवुरेते सत्यं न
मिथ्या क्व नु ते न विद्मः १४९
ये सांप्रतं ये च नृपा भविष्याः प्रोक्ता
मया विप्रवरोग्रवीयाः
एते तथाऽन्ये च तथाभिधेयाः सर्वे
भविष्यंति यथैव पूर्वे १५०
एत द्विदित्वा न नरेण कार्यं
ममत्वमात्मन्यपि पंडितेन
तिष्ठंतु तावत्तनयात्मजायाः क्षेत्रादयो
ये च शरीरिणोऽन्ये १५१
इति श्रीविष्णुमाहपुराणे चतुर्थांशो! चतुर्विंशोध्यायः २४ श्रीविष्णुमाहपुराणे चतुर्थांशः समाप्तः

अथ श्रीविष्णुमहापुराणे विष्णुचित्त्यात्मप्रकाशाख्यश्रीधरीय व्याख्याद्वयोपेते पञ्चमांशः प्रारभ्यते मैत्रेय उवाच
नृपाणां कथितस्सर्वो भवता वंशविस्तरः वंशानुचरितं चैव यथावदनुवर्णितम् अंशावतारो ब्रह्मर्षे योऽयं यदुकुलोद्भवः

विष्णोस्तं विस्तरेणाहं श्रोतुमिच्छामि
तत्त्वतः २
चकार यानि कर्माणि भगवान्पुरुषोत्तमः
अंशांश्नोआ!वतीर्योर्व्यां तत्र तानि
मुने वद ३
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय श्रूयतामेतद्यत्पृष्टोऽहमिह
त्वया
विष्णोरंशांशसंभूतिचरितं जगतो हितम् ४
देवकस्य सुतां पूर्वं वसुदेवो महामुने
उपयेमे महाभागां देवकीं देवतोपमाम् ५
कंसस्तयोर्वररथं चोदयामास सारथिः
वसुदेवस्य देवक्या संयोगे भोजनंदनः ६
आथांतरिक्षे वागुच्चैः कंसमाभाष्य सादरम्
मेघगंभीरनिर्घोषं समाभाष्येदमब्रवीत् ७
यामेतां वहसे मूढ सह भर्त्रा रथे स्थिताम् अस्यास्तवाष्टमो गर्भः प्राणानपहरिष्यति ८
श्रीपराशर उवाच
इत्याकर्ण्यं समुत्पाट्य खड्गं कंसो महाबलः
देवकीं हंतुमारब्धो वसुदेवोऽब्रवीदिदम् ९
न हंतव्या महाभाग देवकी भवताऽनघ समर्पयिष्ये सकलान्गर्भानस्योदरोद्भवान् १०

श्रीपराशर उवाच
तथेत्याह ततः कंसो वसुदेवं द्विजोत्तम
न घातयामास च तां देवकीं सत्यगौरवात् ११
एतस्मिन्नेव काले तु भूरिभारावपीडिता
जगाम धरणी मेरौ समाजं त्रिदिवौकसाम् १२
स ब्रह्मकान्सुरान्सर्वान्प्रणिपत्याऽथ
मेदिनी
कथयामास तत्सर्वं खेदात्करुणभाषिणी १३
भूमिरुवाच
अग्निस्सुवर्णस्य गुरुर्गवां सूर्यः परो
गुरुः
ममाप्यखिललोकानां गुरुर्नारायणो गरुः १४
प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा पूर्वेषामपि
पूर्वजः
कलाकाष्ठानिमेषात्मा
कालश्चाव्यक्तमूर्त्तिमान् १५
तदंशभूतस्सर्वैषां समूहो वस्सुरोत्तमाः १६
आदित्या सरुतस्साध्या रुद्रा वस्वश्विवह्नयः
पितरो ये च लोकानां स्रष्टारोऽत्रिपुरोगमाः १७
एते तस्याप्रमेयस्य विष्णो रूपं महात्मनः १८
यक्षराक्षसदैतेयपिशाचोरगदानवाः गंधर्वाप्सरसश्चैव रूपं

विष्णोर्महात्मनः १९
ग्रहर्क्षतारकाचित्रगगनाग्निजलानिलाः
अहं च विषयाश्चैव सर्व विष्णुमयं जगत् २०
तथा चानेकरूपस्य यस्य रूपाण्यहर्निशम्
बाध्यबाधकतां यांति कल्लोला इव सागरे २१
तत्सांप्रतममी दैत्याः कालनेमिपुरोगमाः
मर्त्त्यलोकं समाक्रम्य बाधन्तेऽहर्निशं
प्रजाः २२
कालनेमिर्हतो योऽसौ विष्णुना
प्रभविष्णुना
उग्रसेनसुतः कंसस्संभूतस्स महासुरः २३
अरिष्टो धेनुकः केशी प्रलंबो नरकस्तथा
सुंदोऽसुरस्तथात्युग्रो बाणश्चापि
बलेस्सुतः २४
तथान्ये च महावीर्या नृपाणां भवनेषु ये
समुत्पन्ना दुरात्मानस्तान्न
संख्यातुमुत्सहे २५
अक्षोहिण्योत्र बहुला
दिव्यमूर्त्तिधरास्सुराः
महाबलानां दृप्तानां दैत्येन्द्राणां
ममोपरि २६
तद्भूरिभारपीडार्त्ता न शक्नोम्यमरेश्वराः बिभर्त्तुमात्मानमहमिति विज्ञापयामि वः २७
क्रियतां तन्महाभागा मम भारावतारणम्

यथा रसातलं नाहं गच्छेयमतिविह्वला २८
इत्याकर्ण्य धरावाक्यमश्षोऐ!
स्त्रिदश्श्वोरैः
भुवो भारावतारार्थं ब्रह्मा प्राह
प्रचोदितः २९
ब्रह्मोवाच
यथाह वसुधा सर्वं सत्यमेव दिवौकसः
अहं भवो भवंतश्च सर्वे नारायणात्मकाः ३०
विभूतयश्च यास्तस्य तासामेव परस्परम् आधिक्यन्यूनताबाध्यबाधकत्वेन वर्त्तते ३१
तदागच्छत गच्छामः
क्षीराब्धेस्तटमुत्तमम्
तत्राराध्य हरिं तस्मै सर्वं विज्ञापयाम
वै ३२
सर्वथैव जगत्यर्थे स सर्वात्मा जगन्मयः
सत्त्वांश्नोआ!वतीर्योर्व्यां धर्मस्य
कुरुते स्थितिम् ३३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा प्रययौ तत्र सह देवैः
पितामहः
समाहितमनाश्चैवं तुष्टाव गरुडध्वजम् ३४
ब्रह्मोवाच
द्वे विद्ये त्वमनाम्नायपरा चैवापरा तथा
त एव भवतो रूपे मूर्त्तामूर्त्तात्मिके
प्रभो ३५

द्वे ब्रह्मणी त्वणीयोतिस्थूलात्मन्सर्व सर्ववित्
शब्दब्रह्मपरं चैव ब्रह्म ब्रह्ममयस्य यत् ३६
ऋग्वेदस्त्वं
यजुर्वेदस्सामवेदस्त्वथर्वणः
शिक्षा कल्पो निरुक्तं च च्छंदो
ज्योतिषमेव च ३७
इतिहासपुराणे च तथा व्याकरणं प्रभो
मीमांसा न्यायशास्त्रं च
धर्मशास्त्राण्यधोक्षज ३८
आत्माऽऽत्मदेहगुणवद्विचाराचारि यद्वचः
तदप्याद्यपते
नान्यदध्यात्मात्मस्वरूपवत् ३९
त्वमव्यक्तमनिर्देश्यमचिंत्यानाम वर्णवत्
अपाणिपादरूपं च शुद्धं नित्यं परात्परम् ४०
शृणोष्यकर्णः परिपश्यसि त्वमचक्षुरूपो बहुरूपरूपः
अपादहस्तो जवनो ग्रहीता त्वं वेत्सि सर्वं न च सर्ववेद्यः ४१
अणोरणीयां समसत्स्वरूपं त्वां पश्यतो
ज्ञाननिवृत्तिरग्र्या
धीरस्य धीरस्य बिभर्त्ति
नान्यद्वरेण्यरूपात्परतः परात्मन् ४२

त्वं विश्वनाभिर्भुवनस्य गोप्ता सर्वाणि भूतानि तवांतराणि
यद्भूतभव्यं यदणोरणीयः पुमांस्त्वमेकः प्रकृतेः परस्तात् ४३
एकश्चतुर्द्धा भगवान्हुताशो
वर्चोविभूतिं जगतो ददासि
त्वं विश्वतश्चक्षुरनंतमूर्त्ते त्रेधा
पदं त्वं निदधासि धातः ४४
यथाग्निरेको बहुधा समिध्यते
विकारभेदैरविकाररूपः
तथा भवान्सर्वगतैकरूपी रूपाण्यश्षोआ!
ण्यनुपुष्यतीश ४५
एकं तवाग्र्यं परमं पदं यत्पश्यंति त्वां
सूरयो ज्ञानदृश्यम्
त्वत्तो नान्यत्किंचिदस्ति स्वरूपं यद्वा
भूतं यच्च भव्यं परात्मन् ४६
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपस्त्वं
समष्टिव्यष्टिरूपवान्
सर्वज्ञस्सर्ववित्सर्वशक्तिज्ञानबलर्द्धिमान् ४७
अन्यूनश्चाप्यवृद्धिश्च स्वाधीनो
नादिमान्वशी
क्लमतंद्री भयक्रोधकामादिभिरसंयुतः ४८
निरवद्यः परः प्राप्तेर्निरधिष्ठोऽक्षरः क्रमः
सर्वेश्वरः पराधारो धाम्नां

धामात्मकोऽक्षयः ४९
सकलावरणानीतनिरालंबनभावन
महाविभूतिसंस्थान नमस्ते पुरुषोत्तम ५०
नाकारणात्कारणाद्वा कारणाकारणान्न च
शरीरग्रहणं वापि धर्मत्राणाय केवलम् ५१
श्रीपराशर उवाच
इत्येवं संस्तवं श्रुत्वा मनसा भगवानजः ब्रह्माणमाह प्रीतेन विश्वरूपं प्रकाशयन् ५२
श्रीभगवानुवाच
भोभो ब्रह्मंस्त्वया मत्तस्सह देवैर्यदिष्यते
तदुच्यतामश्षॐ च सिद्धमेवावधार्यताम् ५३ श्रीपराशर उवाच
ततो ब्रह्मा हरेर्दिव्य विश्विरूपमवेक्ष्य तत्
तुष्टाव भूयो देवेषु साध्वसावनतात्मसु ५४
ब्रह्मोवाच
नमो नमस्तेस्तु सहस्रकृत्वस्सहस्रबाहो बहुवक्त्रपाद
नमोनमस्ते जगतः प्रवृत्तिविनाशसंस्थानकराप्रमेय ५५ सूक्ष्मातिसूक्ष्मातिबृहत्प्रमाण गरीयसामप्यतिगौरवात्मन् प्रधानबुद्धींद्रि

यवत्प्रधानमूलात्परात्मन्भगवन्प्रसीद ५६
एषा मही देव महीप्रसूतैर्महासुरैः पीडितशैलबंधा
परायणं त्वां जगतामुपैति भारावतारार्थमपारसार ५७
एते वयं वृत्ररिपुस्तथायं नासत्यदस्रौ वरुणस्तथैव
इमे च रुद्रा
वसवस्ससूर्यास्समीरणाग्निप्रसुखास्तथान्ये ५८
सुरास्समस्तास्सुरनाथकार्यमेभिर्मया
यच्च तदीश सर्वम्
आज्ञापयाज्ञां परिपालयंतस्तवैव तिष्ठाम
सदास्तदोषाः ५९
श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमानस्तु भगवान्परमेश्वरः उज्जहारात्मनः केशौ सितकृष्णौ महामुने
६०
उवाच च सुरानेतौ मत्केशौ वसुधातले
अवतीर्य भुवो भारक्लेशहानिं करिष्यतः ६१
सुराश्च सकलास्स्वांशैरवतीर्य महीतले
कुर्वंतु युद्धमुन्मत्तैः
पूर्वोत्पन्नैर्महासुरैः ६२
ततः क्षयमश्षोआ!स्ते दैतेया धरणीतले प्रयास्यंति न संदेहो

मद्दृक्पातविचूर्णिताः ६३
वसुदेवस्य या पत्नी देवकी देवतोपमा तत्रायमष्टमो गर्भो मत्केशो भविता सुराः ६४
अवतीर्य च तत्रायं कंसं घातयिता भुवि कालनेमिं समुद्भूतमित्युक्त्वांतर्दधे हरिः ६५
अदृश्याय ततस्ततस्मै प्रणिपत्य महामुने मेरुपृष्ठं सुरा जग्मुरवतेरुश्च भूतले ६६
कंसाय चाष्टमो गर्भो देवक्या धरणीधरः भविष्यतीत्याचचक्षे भगवान्नारदो मुनिः ६७
कंसोऽपि तदुपश्रुत्य नारदात्कुपितस्ततः
देवकीं वसुदेवं च गृहे गुप्तावधारयत् ६८
वसुदेवेन कंसाय तेनैवोक्तं यथा पुरा
तथैव वसुदेवोपि पुत्रमर्पितवान्द्विज ६९
हिरण्यकशिपोः पुत्राष्षड्गर्भा इति
विश्रुताः
विष्णुप्रयुक्तास्तान्निद्रा
क्रमाद्गर्भानयोजयत् ७०
योगनिद्रा महामाया वैष्णवी मोहितं यया
अविद्यया जगत्सर्वं तामाह भगवान्हरिः ७१
श्रीभगवानुवाच
निद्रे गच्छ ममादेशात्पातालतलसंश्रयान्
एकैकत्वेन षड्गर्भान्देवकीजठरं नय ७२

हतेषु तेषु कंसेन श्षोआ!ख्यॐशस्ततो मम अंशांशोनोदरे तस्यास्सप्तमः संभविष्यति ७३
गोकुले वसुदेवस्य भार्यान्या रोहिणी स्थिता
तस्यास्स संभूतिसमं देवि नेयस्त्वयोदरम् ७४
सप्तमो भोजराजस्य भयाद्रोधोपरोधतः देवक्याः पतितो गर्भ इति लोको वदिष्यति ७५
गर्भसंकर्षणात्सोऽथ लोके संकर्षणेति वै संज्ञामवाप्स्यते वीरश्श्वेताद्रि शिखरोपमः ७६
ततोऽहं संभविष्यामि देवकीजठरे शुभे भर्गं त्वया यशोदाया गंतव्यमविलंबितम् ७७
प्रावृट्काले च नभसि कृष्णाष्टम्यामहं निशि
उत्पत्स्यामि नवम्यां तु प्रसूतिं त्वमवाप्स्यसि ७८
यशोदाशयने मां तु देवक्यास्त्वामनिंदिते मच्छक्तिप्रेरितमतिर्वसुदेवो नयिष्यति ७९
कंसश्च त्वामुपादाय देवि शैलशिलातले प्रक्षेप्स्यत्यंतरिक्षे च संस्थानं त्वमवाप्स्यसि ८०

ततस्त्वां शतदृक्छक्रः प्रणम्य गौरवात् प्रणिपातानतशिरा भगिनीत्वे ग्रहीष्यति ८१
त्वं च शुंभनिशुंभादीन्हत्वा दैत्यान्सहस्रशः
स्थानैरनेकैः पृथिवीमश्षोआं! मंडयिष्यसि ८२
त्वं भूतिः सन्नतिः क्षांतिः कांतिर्द्यौः पृथिवी धृतिः
लज्जापुष्टी रुषा या तु काचिदन्या त्वमेव सा ८३
ये त्वामार्य्येति दुर्गेति वेदगर्भांबिकेति च
भद्रेति भद्रकालीति क्षेमदा भग्यदेति च ८४
प्रातश्चैवापराह्णे च स्तोष्यंत्यानम्रमूर्त्तयः
तेषां हि प्रार्थितं सर्वं मत्प्रसादाद्भविष्यति ८५
सुरामांसोपहारैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च
पूजिता
नॄणामश्षोकामांस्त्वं प्रसन्ना
संप्रदास्यसि ८६
ते सर्वे सर्वदा भद्रे मत्प्रसादादसंशयम्
असंदिग्धा भविष्यंति गच्छ देवि यथोदितम्

इति विष्णुमहापुराणे पंचमांशो! प्रथमोऽध्यायः १

श्रीपराशर उवाच
यथोक्तं सा जगद्धात्रा देवदेवेन वै तथा षड्गर्भगर्भविन्यासं चक्रे चान्यस्य
कर्षणम् १
सप्तमे रोहिणीं गर्भे प्राप्ते गर्भं ततो
हरिः
लोकत्रयोपकाराय देवक्याः प्रविवेश ह २
योगनिद्रा यशोदायास्तस्मिन्नेव तथा दिने
संभूता जठरे तद्वद्यथोक्तं परमेष्ठिना ३
ततो ग्रहगणस्सम्यक्प्रचचार दिवि द्विज विष्णोरंशो! भुवं याते ऋतवश्चाबभुश्शुभाः ४
न सेहे देवकीं द्रष्टुं
कश्चिदप्यतितेजसा
जाज्वल्यमानां तां दृष्ट्वा मनांसि क्षोभमाययुः ५
अदृष्टाः पुरुषैस्स्त्रीभिर्देवकीं
देवतागणाः
बिभ्राणां वपुषा विष्णुं
तुष्टुवुस्तामहर्निशम् ६
देवता ऊचुः
प्रकृतिस्त्वं परा सूक्ष्मा ब्रह्मगर्भाऽभवत्पुरा

ततो वाणी जगद्धातुर्वेदगर्भासि शोभने ७
सृज्यस्वरूपगर्भासि सृष्टिभूता सनातने
बीजभूता तु सर्वस्य यज्ञभूता भवस्त्रयी ८
फलगर्भा त्वमेवेज्या वह्निगर्भा तथारणिः
अदितिर्देवगर्भा त्वं दैत्यगर्भा तथा
दितिः ९
ज्योत्स्ना वासरगर्भा त्वं ज्ञानगर्भासि
सन्नतिः
नयगर्भा परा नीतिर्लज्जा त्वं
प्रश्रयोद्वहा १०
कामगर्भा तथेच्छा त्वं तुष्टिः संतोषगर्भिणी
मेधा च बोधगर्भासि धैर्यगर्भोद्वहा धृतिः ११
ग्रहर्क्षतारकागर्भा द्यौरस्याखिलहैतुकी एता विभूतयो देवि तथान्याश्च सहस्रशः १२ तथा संख्या जगद्धात्री सांप्रतं जठरे तव समुद्राद्रिनदीद्वीपवनपत्तनभूषणा ग्रामखर्वटखेटाढ्या समस्ता पृथिवी शुभे १३
समस्तवह्नयॐऽभांसि सकलाश्च समीरणाः
महोरगास्तथा यक्षा राक्षसाः
प्रेतगुह्यकाः १४
ग्रहर्क्षतारकाचित्रविमानशतसंकुलम्
अवकाशमश्षोस्य यद्ददाति नभस्थलम् १५
भूलोकश्च भुवर्लोकस्स्वर्लोकोऽथ महर्जनः

तपश्च ब्रह्मलोकश्च ब्रह्मांडमखिलं शुभे १६
तदंतरे स्थिता देवा दैत्यगंधर्वचारणाः
महोरगास्तथा यक्षा राक्षसाः
प्रेतगुह्यकाः १७
मनुष्याः पशवश्चान्ये ये च जीवा यशस्विनि
तैरंतस्थैरनंतोऽसौ सर्वगः सर्वभावनः १८
रूपकर्मस्वरूपाणि न परिच्छेदगोचरे यस्याखिलप्रमाणानि स विष्णुर्गर्भस्तव १९
त्वं स्वाहा त्वं स्वधा विद्या स्वधा त्वं
ज्योतिरंबरे
त्वं सर्वलोकरक्षार्थमवतीर्णा महीतले २०
प्रसीद देवि सर्वस्य जगतश्शं शुभे कुरु
प्रीत्या तं धारयेशानं धृतं येनाखिलं
जगत् २१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पञ्चमांशो! द्वितीयोऽध्यायः २

श्रीपराशर उवाच
एवं संस्तूयमाना सा देवैर्देवमधारयत् गर्भेण पुंडरीकाक्षं जगतस्त्राणकारणम् १ ततोऽखिलजगत्पद्मबोधायाच्युतभानुना देवकीपूर्वसंध्यायामाविर्भूतं महात्मना २
तज्जन्मदिनमत्यर्थमाह्लाद्यमलदिङ्मुखम्

बभूव सर्वलोकस्य कौमुदी शशिनो यथा ३
संतस्संतोषमधिकं प्रशमं चंडमारुताः
प्रसादं निम्नगा याता जायमाने जनार्दने ४
सिंधवो निजशब्देन वाद्यं चक्रुर्मनोहरम्
जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाऽप्सरोगणाः ५
ससृजुः पुष्पवर्षाणि देवा भुव्यंतरिक्षगाः जज्वलुश्चाग्नयश्शांता जायमाने जनार्दने ६
मंदं जगुर्जुर्जलदाः पुष्पवृष्टिमुचो द्विज
अर्द्धरात्रेऽखिलाधारे जायमाने जनार्दने ७
फुल्लेंदीवरपत्राभं चतुर्बाहुमुदीक्ष्य तम्
श्रीवत्सवक्षसं जातं तुष्टावानकदुंदुभिः ८
अभिष्ट्य च तं वाग्भिः प्रसन्नाभिर्महामतिः
विज्ञापयामास तदा कंसाद्भीतो द्विजोत्तम ९
वसुदेव उवाच
जातोसि देवदेवेश शंखचक्रगदाधरम् दिव्यरूपमिदं देव प्रसादेनोपसंहर १० अद्यैव देव कंसोयं कुरुते मम घातनम् अवतीर्ण इति ज्ञात्वा त्वमस्मिन्मम

मंदिरे ११
देवक्युवाच
योऽनंतरूपोऽखिलविश्वरूपो गर्भेपि
लोकान्वपुषा बिभर्त्ति
प्रसीदतामेष स देवदेवो यो
माययाऽविष्कृतबालरूपः १२
उपसंहर सर्वात्मन्रूपमेतच्चतुर्भुजम्
जानातु माऽवतारं ते कंसोयं दितिजन्मजः १३
श्रीभगवानुवाच
स्तुतोऽहं यत्त्वया पूर्वं
पुत्रार्थिन्या तदद्य ते
सफलं देवि संजातं जातोऽहं यत्तवोदरात् १४
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा भगवांस्तूष्णीं बभूव
मुनिसत्तम
वसुदेवोपि तं रात्रावादाय प्रययौ बहिः १५
मोहिताश्चाभवंस्तत्र रक्षिणो योगनिद्रया
मथुराद्वारपालाश्च व्रजत्यानकदुंदुभौ १६
वर्षतां जलदानां च तोयमात्युल्बणं निशि संवृत्यानुययौ श्षोः फणैरानकदुंदुभिम् १७
यमुनां चातिगंभीरां नानावर्त्तशताकुलाम् वसुदेवो वहन्विष्णुं जानुमात्रवहां ययौ १८
कंसस्य करदानाय तत्रैवाभ्यागतास्तटे नंदादीन्गोपवुद्धांश्च यमुनाया ददर्श सः

१९
तस्मिन्काले यशोदापि मोहिता योगनिद्रया तामेव कन्यां मैत्रेय प्रसूता मोहिते जने २०
वसुदेवोपि विन्यस्य बालमादाय दारिकाम् यशोदाशयनात्तूर्णमाजगामामितद्युतिः २१ ददृशो! च प्रबुद्धा सा यशोदा जातमात्मजम् नीलोत्पलदलश्यामं ततोत्यर्थं मुदं ययौ २२
आदाय वसुदेवोऽपि दारिकां निजमंदिरे
देवकीशयने न्यस्य यथापूर्वमतिष्ठत २३
ततो बालध्वनिं श्रुत्वा
रक्षिणस्सहसोत्थिताः
कंसायावेदयामासुर्देवकीप्रसवं द्विज २४
कंसस्तूर्णमुपेत्यैनां ततो जग्राह बालिकाम्
मुंचमुंचेति देवक्या सन्नकंठ्या निवारितः २५
चिक्षेप च शिलापृष्ठे सा क्षिप्ता वियति स्थिता
अवाप रूपं सुमहत्सायुधाष्टमहाभुजम् २६
प्रजहास तथैवोच्चैः कंसं च
रुषिताऽब्रवीत्
किं मया क्षिप्तया कंस जाता यस्त्वां
वधिष्यति २७
सर्वस्वभूतो देवानामासीन्मृत्युः पुरा स

ते
तदेतत्संप्रधार्याशु क्रियतां हितमात्मनः २८
इत्युक्त्वा प्रययौ देवी दिव्यस्रग्गंधभूषणा
पश्यतो भोजराजस्य स्तुता सिद्धैर्विहायसा २९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! तृतीयोऽध्यायः ३

श्रीपराशर उवाच
कंसस्ततोद्विग्नमनाः प्राह सर्वान्महासुरान् प्रलंबकेशिप्रमुखानाहूयासुरपुंगवान् १
कंस उवाच
हे प्रलंब महाबाहो केशिन् धेनुक पूतने
अरिष्टाद्यास्तथैवाऽन्ये श्रूयतां वचनं
मम २
मां हंतुममरैर्यत्नः कृतः किल दुरात्मभिः
मद्वीर्यतापितान्वीरो न
त्वेतान्गणयाम्यहम् ३
किमिंद्रेणाल्पवीर्येण किं हरेणैकचारिणा
हरिणा वापि किं साध्यं छिद्रे
ष्वसुरघातिना ४
किमादित्यैः किं वसुभिरल्पवीर्यैः किमग्निभिः

किं वान्यैरमरैः
सर्वैर्मद्बाहुबलनिर्जितैः ५
किं न दृष्टोमरपतिर्मया संयुगमेत्य सः
पृष्ठेनैव वहन्बाणानपगच्छन्नवक्षसा ६
मद्राष्ट्रे वारिता वृष्टिर्यदा शक्रेण
किं तदा
मद्बाणभिन्नैर्जलदैरापो मुक्ता
यथेप्सिताः ७
किमुर्व्यामवनीपाला मद्बाहुबलभीरवः
ते सर्वे सन्नतिं याता जरासंधमृते गुरुम् ८
अमरेषु ममावज्ञा जायते दैत्यपुंगवाः
हास्यं मे जायते मै वीरास्तेषु
यत्नपरेष्वपि ९
तथापि खलु दुष्टानां तेषामप्यधिकं मया
अपकाराय दैत्येन्द्रा यतनीयं
दुरात्मनाम् १०
तद्ये यशस्विनः केचित्पृथिव्यां ये च यज्वनः
कार्यो देवापकाराय तेषां सर्वात्मना वधः ११
उत्पन्नश्चापि मे मृत्युर्भूतपूर्वस्स वै किल
इत्येतद्दारिका प्राह देवकीगर्भसंभवा १२ तस्माद्बालेषु च परो यत्नः कार्यो महीतले यत्रोद्रिक्तं बलं बाले स हन्तव्यः

प्रयत्नतः १३
इत्याज्ञाप्यासुरान्कंसः प्रविश्याशु
गृहं ततः
मुमोच वसुदेवं च देवकीं च निरोधतः १४
कंस उवाच
युवयोर्घातिता गर्भा वृथैवैते मयाऽधुना
कोप्यन्य एव नाशाय मम गर्भस्समुद्यतः १५
तदलं परितापेन नूनं तद्भाविनो हि ते
अर्भका युवयोर्दोषाच्चायुषो
यद्वियोजिताः १६
श्रीपराशर उवाच
इत्याश्वास्य विमुक्त्वा च कंसस्तौ
परिशंकितः
अंतर्गृहं द्विजश्रेष्ठ प्रविवेश ततः
स्वकम् १७
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! चतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीपराशर उवाच
विमुक्तो वसुदेवोऽपि नंदस्य शकटं गतः
प्रहृष्टं दृष्टवान्नंदं पुत्रो जातो ममेति वै १
वसुदेवोपि तं प्राह दिष्ट्यादिष्ट्येति
सादरम्
वार्द्धकेऽपि समुत्पन्नस्तनयोऽयं
तवाधुना २

दत्तो हि वार्षिकस्सर्वो भवद्भिर्नृपतेः करः
यदर्थमागतास्तस्मान्नात्र स्थेयं महाधनैः ३
यदर्थमागताः कार्यं तन्निष्पन्नं
किमस्यते
भवद्भिर्गम्यतां नंद तच्छीघ्रं
निजगोकुलम् ४
ममापि बालकस्तत्र रोहिणी प्रभवो हि यः
स रक्षणीयो भवता यथायं तनयो निजः ५
इत्युक्ताः प्रययुर्गोपा नंदगोपपुरोगमाः शकटारोपितैर्भांडैः करं दत्त्वा महाबलाः ६
वसतां गोकुले तेषां पूतना बालघातिनी
सुप्तं कृष्णमुपादाय रात्रौ तस्मै स्तनं
ददौ ७
यस्मै यस्मै स्तनं रात्रौ पूतना
संप्रयच्छति
तस्यतस्य क्षणेनांगं बालकस्योपहन्यते ८
कृष्णस्तु तत्स्तनं गाढं
कराभ्यामतिपीडितम्
गृहीत्वा प्राणसहितं पपौक्रोधसमन्वितः ९
सातिमुक्तमहारावा विच्छिन्नस्नायुबंधना
पपात पूतना भूमौ म्रियमाणातिभीषणा १०
तन्नादश्रुतिसंत्रस्ताः प्रबुद्धास्ते व्रजौकसः

ददृशुः पूतनोत्संगे कृषणं तां च
निपातिताम् ११
आदाय कृष्णं संत्रस्ता यशोदापि
द्विजोत्तम
गोपुच्छभ्रामणेनाथ बालदोषमपाकरोत् १२
गोकरीषमुपादाय नंदगोपोपि मस्तके
कृष्णस्य प्रददौ रक्षां
कुर्वंश्चैतदुदीरयन् १३
नंदगोप उवाच
रक्षतु त्वामश्षोआ!णां भूतानां प्रभवो
हरिः
यस्य नाभिसमुद्भूतपंकजादभवज्जगत् १४
येन दंष्ट्राग्रविधृता धारयत्यवनिर्जगत् वराहरूपधृग्देवस्स त्वां रक्षतु केशवः १५
नखांकुरविनिर्भिन्नवैरिवक्षस्थलो विभुः
नृसिंहरूपी सर्वत्र रक्षतु त्वां
जनार्दनः १६
वामनो रक्षतु सदा भवंतं यः क्षणादभूत्
त्रिविक्रमः क्रमाक्रांतत्रैलोक्यः
स्फुरदायुधः १७
शिरस्ते पातु गोविंदः कंठं रक्षतु केशवः
गुह्यं च जठरं विष्णुर्जंघे पादौ
जनार्दनः १८
मुखं बाहू प्रबाहू च मनः सर्वेंद्रियाणि च

रक्षत्वव्याहतैश्वर्यस्तव नारायणोऽव्ययः १९
शार्ङ्गचक्रगदापाणेश्शंखनादहताः क्षयम् गच्छंतु प्रेतकूष्मांडराक्षसा ये तवाहिताः २०
त्वां पातु दिक्षु वैकुण्ठो विदिक्षु मधुसूदनः
हृषीकेशॐऽबरे भूमौ रक्षतु त्वां महीधरः २१
श्रीपराशर उवाच
एवं कृतस्वस्त्ययनो नंदगोपेन बालकः शायितश्शकटस्याधो बालपर्यंकिकातले २२ ते च गोपा महद्दृष्ट्वा पूतनायाः कलेवरम् मृतायाः परमं त्रासं विस्मयं च तदा ययुः २३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! पंचमोऽध्यायः ५

श्रीपराशर उवाच कदाचिच्छकटस्याधश्शयानो मधुसूदनः
चिक्षेप चरणावूर्ध्वं स्तन्यार्थी
प्ररुरोद ह १
तस्य पादप्रहारेण शकटं परिवर्त्तितम्
विध्वस्तकुंभभांडं तद्विपरीतं पपात वै २
ततो हाहाकृतः सर्वो गोपरोपीजनो द्विज
आजगामाथ ददृशो! बालमुत्तानशायिनम् ३

गोपाः केनेति केनेदं शकटं परिवर्त्तितम् तत्रैव बालकाः प्रोचुर्बालेनानेन पातितम् ४
रुदता दृष्टमस्माभिः पादविक्षेपपातितम् शकटं परिवृत्तं वै नैतदन्यस्य चेष्टितम् ५
ततः पुनरतीवासन्गोपा विस्मयचेतसः
नंदगोपोपि जग्राह बालमत्यंतविस्मितः ६
यशोदा शकटारूढभग्नभांडकपालिका
शकटं चार्चयामास दधिपुष्पफलाक्षतैः ७
गर्गश्च गोकुले तत्र वसुदेवप्रचोदितः प्रच्छन्न एव गोपानां संस्कारानकरोत्तयोः ८
ज्येष्ठं च राममित्याह कृष्णं चैव
तथाऽवरम्
गर्गो मतिमतां श्रेष्ठो नाम
कुर्वन्महामतिः ९
स्वल्पेनैव तु कालेन रंगिणौ तौ तदा व्रजे
घृष्टजानुकरौ विप्र बभूवतुरुभावपि १०
करीषभस्मदिग्धांगौ भ्रममाणावितस्ततः
न निवारयितुं सेहे यशोदा तौ न रोहिणी ११
गोवाटमध्ये क्रीडंतौ वत्सवाटं गतौ पुनः
तदहर्जातगोवत्सपुच्छाकर्षणतत्परौ १२
यदा यशोदा तौ बालावेकस्थानचरावुभौ
शशाक नो वारयितुं क्रीडंतावतिचंचलौ १३
दाम्ना मध्ये ततो बद्धा बबंध तमुलूखले

कृष्णमक्लिष्टकर्माणमाह चेदममर्षिता १४
यदि शक्नोषि गच्छ त्वमतिचंचलचेष्टित
इत्युक्त्वाथ निजं कर्म सा चकार
कुटुंबिनी १५
व्यग्रायामथ तस्यां स कर्षमाण उलूखलम्
यमलार्जुनमध्येन जगाम कमलेक्षणः १६
कर्षता वृक्षयोर्मध्ये तिर्यग्गतमुलूखलम् भग्नावुत्तुंगशाखाग्रौ तेन तौ यमलार्जुनौ १७
ततः कटकटाशब्दसमाकर्णनतत्परः
आजगाम व्रजजनो ददर्श च महाद्रु मौ १८ नवोद्गताल्पदंतांशुसितहासं च बालकम् तयोर्मध्यगतं दाम्ना बद्धं गाढं तथोदरे १९
ततश्च दामोदरतां स ययौ दामबंधनात् २० गोपवृद्धास्ततः सर्वे नंदगोपपुरोगमाः मंत्रयामासुरुद्विग्ना महोत्पातातिभीरवः २१
स्थानेनेह न नः कार्यं व्रजामोन्यन्महावनम्
उत्पाता बहवो ह्यत्र दृश्यंते नाशहेतवः २२
पूतनाया विनाशश्च शकटस्य विपर्ययः विना वातादिदोषेण द्रु मयोः पतनं तथा २३ वृंदावनमितस्स्थानात्तस्माद्गच्छाम मा

चिरम्
यावद्भौममहोत्पातदोषो नाभिभवेद्व्रजम् २४
इति कृत्वा मतिं सर्वे गमने ते व्रजौकसः
ऊचुस्स्वं स्वं कुलं शीघ्रं गम्यतां मा
विलंबथ २५
ततः क्षणेन प्रययुः शकटैर्गोधनैस्तथा
यूथशो वत्सपालाश्च कालयंतो व्रजौकसः २६
द्रव्यावयवनिर्द्धूतं क्षणमात्रेण
तत्तथा
काकभाससमाकीर्णं व्रजस्थानमभूद्द्विज २७
वृंदावनं भगवता कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा शुभेन मनसा ध्यातं गवां सिद्धिमभीप्सता २८
ततस्तत्रातिरूक्षेपि घर्मकाले द्विजोत्तम
प्रावृट्काल इवोद्भूतं नवशष्पं समंततः २९
स समावासितः सर्वो व्रजो वृंदावने ततः शकटावाटपर्यंतश्चंद्रा र्द्धाकारसंस्थितः ३०
वत्सपालौ च संवृत्तौ रामदामोदरौ ततः एकस्थानस्थितौ गोष्ठे चेरतुर्बाललीलया ३१
बर्हिपत्रकृतापीडौ वन्यपुष्पावतंसकौ गोवेणुकृतातोद्यपत्रवाद्यकृतस्वनौ ३२

काकपक्षधरौ बालौ कुमाराविव पावकी हसंतौ च रमंतौ च चेरतुः स्म महावनम् ३३
क्वचिद्वहन्तावन्योन्यं क्रीडमानौ तथा
परैः
गोपपुत्रैस्समं वत्सांश्चारयंतौ
विचेरतुः ३४
कालेन गच्छता तौ तु सप्तवर्षौ महाव्रजे
सर्वस्य जगतः पालौ वत्सपालौ बभूवतुः ३५
प्रावृट्कालस्ततोतीव मेघौघस्थगितांबरः बभूव वारिधाराभिरैक्यं कुर्वन्दिशामिव
३६
प्ररूढनवशष्पाढ्या शक्रगोपाचिता मही
तथा मारकतीवासीत्पद्मरागविभूषिता ३७
ऊहुरुन्मार्गवाहीनि निम्नगांभांसि
सर्वतः
मनांसि दुर्विनीतानां प्राप्य लक्ष्मीं
नवामिव ३८
न रेजेंतरितश्चंद्रो निर्मलो
मलिनैर्घनैः
सद्वादिवादो मूर्खाणां
प्रगल्भाभिरिवोक्तिभिः ३९
निर्गुणेनापि चापेन शक्रस्य गगने पदम्
अवाप्यताविवेकस्य नृपस्यैव परिग्रहे ४०
मेघपृष्ठे बलाकानां रराज विमला ततिः
दुर्वृत्ते वृत्तचेष्टेव
कुलीनस्यातिशौभना ४१

न च बंधांबरे स्थैर्यं विद्युदत्यंतचंचला मैत्रीव प्रवरे पुंसि दुर्जनेन प्रयोजिता ४२
मार्गा बभूवुरस्पष्टास्तृणशष्पचयावृताः अर्थांतरमनुप्राप्ताः प्रजडानामिवोक्तयः ४३
उन्मत्तशिखिसारंगे तस्मिन्काले महावने कृष्णरामौ मुदायुक्तौ गोपालैश्चेरतुस्सह ४४
क्विचिद्गोभिस्समं रम्यं गोयतानरतावुभौ चेरतुः क्वचिदत्यर्थं शीतवृक्षतलाश्रितौ ४५
क्वचित्कदंबस्रक्चित्रौ मयूरस्रग्विराजितौ
विलिप्तौ क्वचिदासातां
विविधैर्गिरिधातुभिः ४६
पर्णशय्यासु संसुप्तौ क्वचिन्निद्रातं!
रैषिणौ
क्वचिद्गर्जति जीमूते हाहाकाररवाकुलौ ४७
गायतामन्यगोपानां प्रशंसापरमौ क्वचित्
मयूरकेकानुगतौ गोपवेणुप्रवादकौ ४८
इति नानाविधैर्भावैरुत्तमप्रीतिसंयुतौ
क्रीडंतौ तौ वने
तस्मिञ्चेरतुस्तुष्टमानसौ ४९
विकाले च समं गोभिर्गोपवृंदसमन्वितौ
विहृत्याथ यथायोगं व्रजमेत्य महाबलौ ५०

गोपैस्समानैस्सहितौ क्रीडंतावमराविव एवं तावूषतुस्तत्र रामकृष्णौ महाद्युती ५१
इति श्रीवुष्णुमहापुराणे पंचमांशो! षष्ठोध्यायः ६

श्रीपराशर उवाच
एकदा तु विना रामं कृष्णो वृंदावनं ययौ
विचचार वृतो
गोपैर्वन्यपुष्पस्रगुज्ज्वलः १
स जगामाथ कालिंदीं लोलकल्लोलशालिनीम्
तीरसंलग्नफेनौघैर्हसंतीमिव सर्वतः २
तस्याश्चातिमहाभीमं
विषाग्निश्रितवारिणम्
ह्रदं कालीयनागस्य ददर्शातिविभीषणम् ३
विषाग्निना प्रसरता दग्धतीरमहीरुहम्
वाताहतांबुविक्षेपस्पर्शदग्धविहंगमम् ४
तमतीव महा रौद्रं मृत्युवक्त्रमिवापरम्
विलोक्य चिंतयामास भगवान्मधुसूदनः ५
अस्मिन्वसति दुष्टात्मा कालीयोऽसौ
विषायुधः
यो मया निर्जितस्त्यक्त्वा दुष्टो
गच्छेत्पयोनिधिम् ६
तेनेयं दूषिता सर्वा यमुना सागरंगमा
न नरैर्गोधनैश्चापि
तृषार्त्तैरुपभुज्यते ७

तदस्य नागराजस्य कर्त्तव्यो निग्रहो मया निस्त्रासास्तु सुखं येन
चरेयुर्व्रजवासिनः ८
एतदर्थं तु लोकेस्मिन्नवतारः कृतो मया
यदेषामुत्पथस्थानां कार्या
शांतिर्दुरात्मनाम् ९
तदेतं नातिदूरस्थं कदंबमुरुशाखिनम्
अधिरुह्य पतिष्यामि
ह्रदेऽस्मिन्ननिलाशिनः १०
श्रीपराशर उवाच
इत्थं विचिंत्य बद्धा च गाढं परिकरं ततः
निपपात ह्रदे तत्र नागराजस्य वेगतः ११
तेनातिपतता तत्र क्षोभितस्स महाह्रदः
अत्यर्थं दूरजातांस्तु
समसिंचन्महीरुहान् १२
ते हि
दुष्टविषज्वालातप्तांबुपवनोक्षिताः
जज्वलुः पादपास्सद्यो
ज्वालाव्याप्तदिगंतराः १३
आस्फोटयामास तदा कृष्णो नागह्रदे भुजम् तच्छब्दश्रवणाच्चाशु नागराजोऽभ्युपागमत्
१४
आताम्रनयनः कोपाद्विषज्वालाकुलैर्मुखैः
वृतो महाविषैश्चान्यैरुरगैरनिलाशनैः १५
नागपत्न्यश्च शतशो हारिहारोपशोभिताः
प्रकंपिततनुक्षेपचलत्कुंतलकांतयः १६

ततः प्रवेष्टितस्सर्पैस्स कृष्णे भोगबंधनैः
ददंशुस्तेऽपि तं कृष्णं विषज्वालाकुलैर्मुखैः १७
तं तत्र पतितं दृष्ट्वा सर्पभोगैर्निपीडितम्
गोपा व्रजमुपागम्य चुक्रुशुः शोकलालसाः १८
गोपा ऊचुः
एष मोहं गतः कृष्णो मग्नौ वै कालियह्रदे भक्ष्यते नागराजेन तमागच्छत पश्यत १९
तच्छ्रुत्वा तत्र ते गोपा वज्रपा तोपमं
वचः
गोप्यश्च त्वरिता जग्मुर्यशोदाप्रमुखा
ह्रदम् २०
हाहा क्वासाविति जनो गोपीनामतिविह्वलः
यशोदया समं भ्रान्तो द्रु तप्रस्खलितं
ययौ २१
नंदगोपश्च गोपाश्च रामश्चाद्भुतविक्रमः त्वरितं यमुनां जग्मुः कृष्णदर्शनलालसाः २२
ददृशुश्चापि ते तत्र सर्पराजवशंगतम् निष्प्रयत्नीकृतं कृष्णं सर्पभोगविवेष्टितम् २३
नंदगोपोपि निश्चेष्टो न्यस्य पुत्रमुखे दृशम्

यशोदा च महाभागा बभूव मुनिसत्तम २४
गोप्यस्त्वन्या रुदंत्यश्च ददृशुः
शोककातराः
प्रोचुश्च केशवं प्रीत्या
भयकातर्यगद्गदम् २५
गोप्य ऊचुः
सर्वा यशोदया सार्द्धं विशामोत्र
महाह्रदम्
सर्पराजस्य नो गंतुमस्माभिर्युज्यते
व्रजम् २६
दिवसः को विना सूर्यं विना चंद्रेण का निशा
विना वृषेण का गावो विना कृष्णेन को व्रजः २७
विनाकृता न यास्यामः कृष्णेनानेन गोकुलम् अरम्यं नातिसेव्यं च वारिहीनं यथा सरः २८ यत्र नेंदीवरश्यामकायकांतिरयं हरिः तेनापि पातुर्वासेन रतिरस्तीति विस्मयः २९
उत्फुल्लपंकजदलस्पष्टकांतिविलोचनम् अपश्यंतो हरिं दीनाः कथं गोष्ठे भविष्यथ ३०
अत्यंतमधुरालापहृताश्षोमनोरथम्
न विना पुंडरीकाक्षं यास्यामो नंदगोकुलम् ३१
भोगेनावेष्टितस्यापि सर्पराजस्य पश्यत

स्मितशोभिमुखं गोप्यः कृष्णस्यास्मद्विलोकने ३२
श्रीपराशर उवाच
इति गोपीवचः श्रुत्वा रौहिणेयो महाबलः
गोपांश्च त्रासविधुरान्विलोक्य
स्तिमितेक्षणान् ३३
नंदं च दीनमत्यर्थं न्यस्तदृष्टिं
सुतानने
मूर्च्छाकुलां यशोदां च
कृष्णमाहात्मसंज्ञया ३४
किमिदं देवदेवेश भावोऽयं मानुषस्त्वया
व्यज्यतेत्यंतमात्मानं किमनंतं न वोत्सि
यत् ३५
त्वमेव जगतो नाभिरराणामिव संश्रयः
कर्त्तापहर्त्ता पाता च त्रैलोक्यं त्वं
त्रयीमयः ३६
सेंद्रैरुद्रा
ग्निवसुभिरादित्यैर्मरुदश्विभिः
चिंत्यसे त्वमचिंत्यात्मन् समस्तैश्चैव
योगिभिः ३७
जगत्यर्थं जगन्नाथ भारावतरणेच्छया अवतीर्णोऽसि मर्त्येषु तवांशश्चाहमग्रजः ३८
मनुष्यलीलां भगवन् भजता भवता सुराः विडम्बयन्तस्त्वल्लीलां सर्व एव सहासते ३९

अवतार्य भवान्पूर्वं गोकुले तु सुरांगनाः क्रीडार्थमात्मनः पश्चादवर्तीर्णोऽसि
शाश्वत ४०
अत्रावतीर्णयोः कृष्ण गोपा एव हि बांधवाः
गोप्यश्च सीदतः
कस्मादेतान्बंधूनुपेक्षसे ४१
दर्शितो मानुषो भावो दर्शितं बालचापलम् तदयं दम्यतां कृष्ण दुष्टात्मा दशनायुधः ४२
श्रीपराशर उवाच
इति संस्मारितः कृष्णः स्मितभिन्नोष्ठसंपुटः
आस्फोट्य मोचयामास स्वदेहं भोगिबंधनात् ४३
आनम्य चापि हस्ताभ्यामुभाभ्यां मध्यमं शिरः
आरुह्याभुग्नशिरसः प्रणनर्त्तोरुविक्रमः ४४
प्राणाः फणेऽभवंश्चास्य कृष्णस्यांघ्रिनिकुट्टनैः
यत्रोन्नतिं च कुरुते ननामास्य ततश्शिरः ४५
मूर्च्छामुपाययौ भ्रांत्या नागः कृष्णस्य रेचकैः
दंडपातनिपातेन ववाम रुधिरं बहु ४६
तं

विभुग्नशिरोग्रीवमास्येभ्यस्स्रुतशोणितम्
विलोक्य करुणं जग्मुस्तत्पत्न्यो मधुसूदनम् ४७
नागपत्न्य ऊचुः
ज्ञातोऽसि देवदेवेश सर्वज्ञस्त्वमनुत्तमः
परं ज्योतिरचिंत्यं यत्तदंशः परमेश्वरः ४८
न समर्थाः सुरास्स्तोतुं यमनन्यभवं विभुम्
स्वरूपवर्णनं तस्य कथं योषित्करिष्यति ४९
यस्याऽखिलमहीर्व्योमजलाग्निपवनात्मकम् ब्रह्मांडमल्पकाल्पांशः स्तोष्यामस्तं कथं वयम् ५०
यमतो न विदुर्नित्यं यत्स्वरूपं हि
योगिनः
परमार्थमणोरल्पं स्थूलात्स्थूलं नताः स्म
तम् ५१
न यस्य जन्मने धाता यस्य चांताय नांतकः
स्थितिकर्त्ता न चान्योस्ति यस्य तस्मै
नमस्सदा ५२
कोपः स्वल्पोऽपि ते नास्ति स्थितिपालनमेव
ते
कारणं कालियस्यास्य दमने श्रूयतां वचः ५३

स्त्रियोनुकंप्यास्साधूनां मूढा दीनाश्च जंतवः
यतस्ततोस्य दीनस्य क्षम्यतां क्षमतांवर ५४
समस्त जगदाधारो भवानल्पबलः फणी त्वत्पादपीडितो जह्यान्मुहूर्त्तार्द्धेन जीवितम् ५५ पन्नगोल्पवीर्योऽयं क्व भवान्भुवनाश्रयः प्रीतिद्वेषौ समोत्कृष्टगोचरौ भवतोऽव्यय ५६
ततः कुरु जगत्स्वामिन्प्रसादमवसीदतः प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तृभिक्षा
प्रदीयताम् ५७
भुवनेश जगन्नाथ महापुरुषपूर्वज
प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तृभिक्षां
प्रयच्छ नः ५८
वेदांतवेद्य देवेश दुष्टदैत्यनिबर्हण
प्राणांस्त्यजति नागोऽयं भर्तृभिक्षा
प्रदीयताम् ५९
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ते ताभिराश्वस्य क्लांतदेहोपि पन्नगः
प्रसीद देवदेवेति प्राह वाक्यं शनैः शनैः ६०
कालिय उवाच
तवाष्टगुणमैश्वर्यं नाथ स्वाभाविकं परम्

निरस्तातिशयं यस्य तस्य स्तोष्यामि किन्न्वहम् ६१
त्वं परस्त्वं पस्याद्यः परं त्वत्तः
परात्मक
परस्मात्परमो यस्त्वं तस्य स्तोष्यामि
किन्न्वहम् ६२
यस्माद्ब्रह्मा च रुद्रश्च चंद्रेद्रं
मरुदश्विनः
वसवश्च सहादित्यैस्तस्य स्तोष्यामि
किन्न्वहम् ६३
एकावयवसूक्ष्मांशो यस्यैतदखिलं जगत्
कल्पनावयवस्यांशस्तस्य स्तोष्यामि
किन्न्वहम् ६४
सदसद्रूपिणो यस्य
ब्रह्माद्यास्त्रिश्श्वोराः
परमार्थं न जानंति तस्य स्तोष्यामि
किन्न्वहम् ६५
ब्रह्माद्यैरर्चिते यस्तु गंधपुष्पानुलेपनैः नंदनादिसमुद्भूतैस्सोर्च्यते वा कथं मया ६६
यस्यावताररूपाणि देवराजस्सदार्च्चति
न वेत्ति परमं रूपं सोऽर्च्यते वा कथं मया ६७
विषयेभ्यस्समावृत्त्य सर्वाक्षाणि च योगिनः

यमर्चयंति ध्यानेन सोऽर्च्यते वा कथं मया ६८
हृदि संकल्प्य यद्रूपं ध्यानेनार्चंति योगिनः
भावपुष्पादिना नाथः सोर्च्यते वा कथं मया ६९
सोऽहं ते देवदेवेश नार्चनादौ स्तुतौ न च सामर्थ्यवान् कृपामात्रमनोवृत्तिः प्रसीद मे ७०
सर्पजातिरियं क्रुरा यस्यां जातोस्मि केशव
तत्स्वभावोऽयमत्रास्ति नापराधो ममाच्युत ७१
सृज्यते भवता सर्वं तथा संह्रीयते जगत् जातिरूपस्वभावाश्च सृज्यंते सृजता त्वया ७२
यथाहं भवता सृष्टो जात्या रूपेण चेश्वर स्वभावेन च साधुत्वं तथेदं चेष्टितं मया ७३
यद्यन्यथा प्रवर्त्तेयं देवदेव ततो मयि न्याऽयो दण्डनिपातो वै तवैव वचनं यथा ७४
तथाप्यज्ञे जगत्स्वामिन्दंडं
पातितवान्मयि
स श्लाघ्योयं दंडस्त्वत्तो मे नान्यतो
वरः ७५
हतवीर्यो हतविषो दमितोऽहं त्वयाऽच्युत

जीवितं दीयतामेकमाज्ञापय करोमि किम् ७६ श्रीभगवानुवाच
नात्र स्थेयं त्वया सर्प कदाचिद्यमुनाजले सपुत्रपरिवारस्त्वं समुद्रसलिलं व्रज ७७
मत्पदानि च ते सर्प दृष्ट्वा मूर्द्धनि सागरे
गरुडः पन्नगरिपुस्त्वयि न प्रहरिष्यति ७८
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा सर्पराजं तं मुमोच भगवान्हरिः
प्रणम्य सोपि कुष्णाय जगाम पयसां निधिम् ७९
पश्यतां सर्वभूतानां सभृत्यसुतबांधवः समस्तभार्यासहितः परित्यज्य स्वकं ह्रदम् ८०
गते सर्पे परिष्वज्य मृतं पुनरिवागतम् गोपा मूर्द्धनि हार्देन
सिषिचुर्नेत्रजैर्जलैः ८१
कृष्णमक्लिष्टकर्माणमन्ये विस्मितचेतसः
तुष्टुवुर्मुदिता गोपा दृष्ट्वा शिवजलां
नदीम् ८२
गीयमानः स
गोपीभिश्चारितैस्साधुचेष्टितैः संस्तूयमानो गोपैश्च कृष्णो व्रजमुपागमत्

८३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! सप्तमोऽध्यायः ७

श्रीपराशर उवाच
गाः पालयंतौ च पुनः सहितौ बलकेशवौ
भ्रममाणौ वने तस्मिन्रम्यं तालवनं गतौ १
तत्तु तालवनं दिव्यं धेनुको नाम दानवः
मृगमांसकृताहारः सदाध्यास्ते खराकृतिः २
तत्तु तालवनं पक्वफलसंपत्समन्वितम्
दृष्ट्वा स्पृहान्विता गोपा
फलादानेऽब्रुवन्वचः ३
गोपा ऊचुः
हे राम हे कुष्ण सदा धेनुकेनैष रक्ष्यते
भूप्रदेशो यतस्तस्मात्पक्वानीमानि संति
वै ४
फलानि पश्य तालानां गंधामोदितदिंशि वै वयमेतान्यभीप्सामः पात्यंतां यदि रोचते ५
श्रीपराशर उवाच
इति गोपकुमाराणां श्रुत्वा संकर्षणो वचः एतत्कर्त्तव्यमित्युक्त्वा पातयामास
तानि वै
कृष्णश्च पातयामास भुवितानि फलानि वै ६
फलानां पततां शब्दमाकर्ण्य सुदुरासदः
आजगाम स दुष्टात्मा कोपाद्दैतेयगर्दभः ७

पद्भ्यामुभाभ्यां स तदा पश्चिमाभ्यां बलं
बली
जघानोरसि ताभ्यां च स च तेनाभ्यगृह्यत ८
गृहीत्वा भ्रामयामास सॐऽबरे गतजीवितम्
तस्मिन्नेव स चिक्षेप वेगेन तृणराजनि ९
ततः फलान्यनेकानि तालाग्रान्निपतन्खरः
पृथिव्यां पातयामास महावातो घनानिव १०
अन्यानथ सजातीयानागतान्दैत्यगर्दभान् कृष्णश्चिक्षेप तालाग्रे बलभद्रश्च
लीलया ११
क्षणेनालंकृता पृथ्वी पक्वैस्तालफलैस्तदा
दैत्य गर्दभदेहैश्च मैत्रेय शुशुभेऽधिकम् १२
ततो गावो निराबाधास्तस्मिंस्तालवने द्विज नवशष्पं सुखं चेरुर्यन्न भुक्तमभूत्पुरा १३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! ऽष्टमोऽध्यायः ८

श्रीपराशर उवाच
तस्मिन्रासभदैतेये सानुगे विनिपातिते
सौम्यं तद्गोपगोपीनां रम्यं तालवनं बभौ १
ततस्तौ जातहर्षौ तु वसुदेवसुतावुभौ
हत्वा धेनुकदैतेयं भांडीरवटमागतौ २
क्ष्वेलमानौ प्रगायंतौ विचिन्वंतौ च

पादपान्
चारयंतौ च गा दूरे व्याहरंतौ च नामभिः ३
निर्योगपाशस्कंधौ तौ वनमालाविभूषितौ
शुशुभाते महात्मानौ बालशृंगाविवर्षभौ ४
सुवर्णांजनचूर्णाभ्यां तौ तदा रूषितांबरौ
महेंद्रायुधसंयुक्तौ
श्वेतकृष्णाविवांबुदौ ५
चेरतुर्लौकसिद्धाभिः क्रीडाभिरितरेतरम्
समस्तलोकनाथानां नाथभूतौ भुवं गतौ ६
मनुष्यधर्माभिरतौ मानयंतौ मनुष्यताम्
तज्जातिगुणयुक्ताभिः
क्रिडाभिश्चेरतुर्वनम् ७
ततस्त्वांदोलिकाभिश्च नियुद्धैश्च
महाबलौ
व्यायामं चक्रतुस्तत्र
क्षेपणीयैस्तथाश्मभिः ८
तल्लिप्सुरसुरस्तत्र ह्युभयो रममाणयोः
आजगाम प्रलंबाख्यो गोपवेषतिरोहितः ९
सोऽवगाहत निश्शंकस्तेषां मध्यममानुषः मानुषं वपुरास्थाय प्रलंबो दानवोत्तमः १०
तयोश्छिद्रातं!रप्रेप्सुरविषह्यममन्यत कृष्णं ततो रौहिणेयं हंतुं चक्रे मनोरथम् ११
हरिणाक्रीडनं नाम बालक्रीडनकं ततः प्रकुर्वन्तो हि ते सर्वे द्वौद्वौ

युगपदुत्थितौ १२
श्रीदाम्ना सह गोविंदः प्रलंबेन तथा बलः
गोपालैरपरैश्चान्ये गोपालाः
पुप्लुवुस्ततः १३
श्रीदामानं ततः कृष्णः प्रलंबं
रोहिणीसुतः
जितवान्कृष्णपक्षीयैर्गोपैरन्ये
पराजिताः १४
ते वाहयंतस्त्वन्योन्यं भांडीरं वटमेत्य वै
पुनर्निववृतुस्सर्वे येये तत्र पराजिताः १५
संकर्षणं तु स्कंधेन
शीघ्रमुत्क्षिप्यदानवः
नभस्स्थलं जगामाशु सचंद्र इव वारिदः १६
असहन्रौहिणेयस्य स भारं दानवोत्तमः
ववृधे स महाकायः प्रावृषीव बलाहकः १७
संकर्षणस्तु तं दृष्ट्वा
दग्धशैलोपमाकृतिम्
स्रग्दामलंबाभरणं मकुटाटोपमस्तकम् १८
रौद्रं शकटचक्राक्षं पादन्यास
चलत्क्षितिम्
अभीतमनसा तेन रक्षसा रोहिणीसुतः
ह्रियमाणस्ततः कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् १९
कृष्णाकृष्ण ह्रियाम्येष पर्वतोदग्रमूर्त्तिना

केनापि पश्य दैत्येन गोपालच्छद्मरूपिणा २०
यदत्र सांप्रतं कार्यं मया मधुनिषूदन् तत्कथ्यतां प्रयात्येष दुरात्मातित्वरान्वितः २१
श्रीपराशर उवाच
तमाह रामं गोविंदस्स्मितभिन्नोष्ठसंपुटः महात्मा रौहिणेयस्य बलवीर्यप्रमाणवित् २२
श्रीकृष्ण उवाच
किमयं मानुषो भावो व्यक्तमेवावलंब्यते सर्वात्मन् सर्वगुह्यानां गुह्यगुह्यात्मना त्वया २३ स्मराश्षोजगद्बीजकारणं कारणाग्रज आत्मानमेकं तद्वच्च जगत्येकार्णवे च यत् २४
किं न वेत्सि यथाहं च त्वं चैकं कारणं भुवः भारावतारणार्थाय मर्त्त्यलोकमुपागतौ २५
नभश्शिरस्तेंबुवहाश्च केशाः पादौ
क्षितिर्वक्त्रमनंतवह्निः
सोमो मनस्ते श्वसितं समीरणो
दिशश्चतस्रोऽव्यय बाहवस्ते २६
सहस्रबक्त्रो भगवान्महात्मा
सहस्रहस्तांघ्रिशरीरभेदः
सहस्रपद्मोद्भवयोनिराद्यस्सहस्रशस्त्वां मुनयो गृणंति २७

दिव्यं हि रूपं तव वेत्ति नान्यो देवैरश्षोऐ!रवताररूपम्
तदर्च्यते वेत्सि न किं यदंते त्वय्येव विश्वं लयमभ्युपैति २८
त्वया धृतेयं धरणी बिभर्त्ति चराचरं
विश्वमनंतमूर्त्ते
कृतादिभेदैरज कालरूपो निमेषपूर्वो
जगदेतदत्सि २९
अत्तं यथा वाडववह्निनांबु हिमस्वरूपं
परिगृह्य कास्तम्
हिमाचले भानुमतॐशुसंगाज्जलत्वमभ्येति
पुनस्तदेव ३०
एवं त्वया संहरणेऽत्तमेतज्जगत्समस्तं
त्वदधीनकं पुनः
तवैव सर्गाय समुद्यतस्य
जगत्त्वमभ्येत्यसुकल्पमीश ३१
भवानहं च विश्वात्मन्नेकमेव च कारणम् जगतोस्य जगत्यर्थे भेदेनावां व्यवस्थितौ ३२
तत्स्मर्यताममेयात्मंस्त्वयात्मा जहि
दानवम्
मानुष्यमेवावलंब्य बंधूनां क्रियतां
हितम् ३३
श्री पराशर उवाच
इति संस्मारितो विप्र कृष्णेन सुमहात्मना
विहस्य पीडयामास प्रलंबं बलवान्बलः ३४

मुष्टिना सोहनन्मूर्ध्नि कोपसंरक्तलोचनः
तेन चास्य प्रहारेण बहिर्याते विलोचने ३५
स निष्कासितमस्तिष्को
मुखाच्छोणितमुद्वमन्
निपपात महीपृष्ठे दैत्यवर्यो ममार च ३६
प्रलंबं निहतं दृष्ट्वा बलेनाद्भुतकर्मणा
प्रहृष्टास्तुष्टुवुर्गोपास्साधुसाध्विति चाब्रुवन् ३७
संस्तूयमानो गोपैस्तु रामो दैत्ये
निपातिते
प्रलंबं सह कृष्णेन पुनर्गोकुलमाययौ ३८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! नवमोऽध्यायः ९

श्रीपराशर उवाच
तयोर्विहरतोरेवं रामकेशवयोर्व्रजे प्रावृड् व्यतीता विकसत्सरोजा चाभवच्छरत् १
अवापुस्तापमत्यर्थं शफर्यः पल्वलोदके पुत्रक्षेत्रादिसक्तेन ममत्वेन यथा गृही २
मयूरा मौनमातस्थुः परित्यक्तमदा वने असारतां परिज्ञाय संसारस्येव योगिनः ३ उत्सृज्य जलसर्वस्वं विमलास्सितमूर्त्तयः
तत्यजुश्चांबरं मेघा गृहं विज्ञानिनो यथा

४
शरत्सूर्यांशुतप्तानि ययुश्शोषं सरांसि च
बह्वालंबममत्वेन हृदयानीव देहिनाम् ५
कुमुदैश्शरदंभांसि योग्यतालक्षणं ययुः
अवबोधैर्मनांसीव समत्वममलात्मनाम् ६
तारकाविमले व्योम्नि रराजाखंडमंडलः
चंद्रश्चरमदेहात्मा योगी साधुकुले यथा ७
शनकैश्शनकैस्तीरं तत्यजुश्च जलाशयाः
ममत्वं क्षेत्रपुत्रादिरूढमुच्चैर्यथा
बुधाः ८
पूर्वं त्यक्तैस्सरॐभोभिर्हंसा योगं
पुनर्ययुः
क्लेशैः कुयोगिनो श्षोऐ!रंतरायहता इव ९
निभृतो भवदत्यर्थं समुद्रस्स्तिमितोदकः क्रमावाप्तमहायोगो विश्चलात्मा यथा यतिः १०
सर्वत्रातिप्रसन्नानि सलिलानि तथाऽभवन् ज्ञाते सर्वगते विष्णौ मनांसीव सुमेधसाम् ११
बभूव निर्मलं व्योम शरदा ध्वस्ततोयदम् योगाग्निदग्धक्लेशौघं योगिनामिव मानसम् १२
सूर्यांशुजनितं तापं निन्ये तारापतिः शमम्
अहंमानोद्भवं दुःखं विवेकः सुमहानिव १३ नभसोब्दं भुवः पंकं कालुष्यं चांभसश्शरत्

इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यः प्रत्याहार
इवाहरत् १४
प्राणायाम इवांभोभिस्सरसां कृतपूरकैः
अभ्यस्यतेऽनुदिवसं रेचकाकुंभकादिभिः १५
विमलांबरनक्षत्रे काले चाभ्यागते व्रजे
ददर्शेंद्रो
महारंभायोद्यतांस्तान्व्रजौकसः १६
कृष्णस्तानुत्सुकान्दृष्ट्वा
गोपानुत्सवलालसान्
कौतूहलादिदं वाक्यं प्राह
वृद्धान्महामतिः १७
कोऽयं शक्रमहो नाम येन वो हर्ष आगतः
प्राह तं नंदगोपश्च पृच्छंतमतिसादरम् १८
नंदगोप उवाच
मेघानां पयसां चेशो देवराजश्शक्रतुः तेन संचोदिता मेघा वर्षंत्यंबुमयं रसम् १९
तद्वृष्टिजनितं सस्यं वयमन्ये च देहिनः वर्त्तयामोपयुंजानास्तर्पयामश्च देवताः २०
क्षीरवत्य इमा गावो वत्सवत्यश्च निर्वृताः
तेन संवर्द्धितैस्सस्यैस्तुष्टाः पुष्टा भवंति वै २१
नासस्या नातृणा भूमिर्न बुभुक्षार्दितो जनः

दृश्यते यत्र दृश्यंते वृष्टिमंतो बलाहकाः २२
भौममेतत्पयो दुग्धं गोभिः सूर्यस्य वारिदैः
पर्जन्यस्सर्वलोकस्योद्भवाय भुवि वर्षति २३
तस्मात्प्रावृषि राजानस्सर्वे शक्रं मुदा युताः
मखैस्सुरेशमर्चन्ति वयमन्ये च मानवाः २४ श्रीपराशर उवाच
नंदगोपस्य वचनं श्रुत्वेत्थं शक्रपूजने रोषाय त्रिदशेंद्रस्य प्राह दामोदरस्तदा २५
न वयं कृषिकर्त्तारो वाणिज्याजीविनो न च गावोस्मद्दैवतं तात वयं वनचरा यतः २६
आन्विक्षिकी त्रयी वार्त्ता दंडनीतिस्तथा
परा
विद्या चतुष्टयं चैतद्वार्त्तामात्रं
शृणुष्व मे २७
कृषिर्वणिज्या तद्वच्च तृतीयं पशुपालनम्
विद्या ह्येका महाभाग वार्त्ता
वृत्तित्रयाश्रया २८
कर्षकाणां कृषिर्वृत्तिः पण्यं
विपणिजीविनाम्
अस्माकं गौः
परावृत्तिर्वार्त्ताभेदैरियं त्रिभिः २९

विद्यया यो यया युक्तस्तस्य सा दैवतं महत् सैव पूज्यार्चनीया च सैव तस्योपकारिका ३० यो यस्य फलमश्नन्वै पूजयत्यपरं नरः
इह च प्रेत्य चैवासौ न तदाप्नोति शोभनम् ३१
कृष्यांता प्रथिता सीमा मीमांतं च पुनर्वनम्
वनांता गिरयस्सर्वे ते चास्माकं परा गतिः ३२
न द्वारबंधावरणा न गृहक्षेत्रिणस्तथा सुखिनस्त्वखिले लोके यथा वै चक्रचारिणः ३३
श्रूयंते गिरयश्चैव वनेस्मिन्कामरूपिणः तत्तद्रूपं समास्थाय रमंते स्वेषु सानुषु ३४
यदा चैते प्रबाध्यंते तेषां ये काननौकसः तदा सिंहादिरूपैस्तान्घातयंति महीधराः ३५
गिरियज्ञस्त्वयं तस्माद्गोयज्ञश्च प्रवर्त्त्यताम्
किमस्माकं महेंद्रेण गावश्शैलाश्च
देवताः ३६
मंत्रयज्ञपरा विप्रास्सीरयज्ञाश्च
कर्षकाः
गिरिगोयज्ञशीलाश्च वयमद्रिवनाश्रयाः ३७
तस्माद्गोवर्द्धनश्शैलो

भवद्भिर्विविधार्हणैः
अर्च्यतां पूज्यतां मेध्यान्पशून्हत्वा विधानतः ३८
सर्वघोषस्य संदोहो गृह्यतां मा
विचार्यताम्
भोज्यंतां तेन वै विप्रास्तथा ये
चाभिवांछकाः ३९
तत्रार्चिते कृते होमे भोजितेषु द्विजातिषु
शरत्पुष्पकृतापीडाः परिगच्छंतु गोगणाः ४०
एतन्मम मतं गोपास्संप्रीत्या क्रियते यदि ततः कृता भवेत्प्रीतिर्गवामद्रेस्तथा मम ४१
श्रीपराशर उवाच
इति तस्य वचः श्रुत्वा नंदाद्यास्ते व्रजौकसः
प्रीत्युत्फुल्लमुखा
गोपास्साधुसाध्वित्यथाब्रुवन् ४२
शोभनं ते मतं वत्स यदेतद्भवतोदितम्
तत्करिष्यामहे सर्वं गिरियज्ञः
प्रवर्त्त्यताम् ४३
तथा च कृतवंतस्ते गिरियज्ञ व्रजौकसः
दधिपायसमांसाद्यैर्ददुश्शैलबलिं ततः ४४
द्विजांश्च भोजयामासुश्शतशोऽथ सहस्रशः ४५

गावश्शैलं ततश्चक्रुरर्चितास्ताः प्रदक्षिणम्
वृषभाश्चातिनर्दंतस्सतोया जलदा इव ४६ गिरिमूर्द्धनि कृष्णोऽपि शैलोहमिति मूर्त्तिमान्
बुभुजेन्नं बहुतरं गोपवर्याहृतं द्विज ४७
स्वेनैव कृष्णो रूपेण गोपैस्सह गिरेश्शिरः
अधिरुह्यार्चयामास द्वितीयामात्मनस्तनुम् ४८
अंतर्द्धानं गते तस्मिन्गोपा लब्ध्वा ततो वरान्
कृत्वा गिरिमखं गोष्ठं निजमभ्याययुः पुनः ४९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! दशमोऽध्यायः १०

श्रीपराशर उवाच
मखे प्रतिहते शक्रो मैत्रेयातिरुषान्वितः संवर्त्तकं नाम गणं तोयदानामथाऽब्रवीत् १
भोभो मेधा निशम्यैतद्वचनं गदतो मम आज्ञानंतरमेवाशु क्रियतामविचारितम् २ नंदगोपस्सुदुर्बुद्धिर्गोपैरन्यैस्सहायवान्

कृष्णाश्रयं बलाध्मातो मखभंगमचीकरत् ३ आजीवो याः परस्तेषां गावस्तस्य च कारणम् तागावो वृष्टिपातेन पीड्यन्तां वचनान्मम ४
अहमप्यद्रिशृंगाभं तुंगमारुह्य वारणम् साहाय्यं वः करिष्यामि वाय्वम्बूत्सर्गयोजितम् ५
श्रीपराशर उवाच
इत्याज्ञप्तास्ततस्तेन मुमुचुस्ते
बलाहकाः
वातवर्षं महाभीममभावाय गवां द्विज ६
ततः क्षणेन पृथिवी ककुभॐबरमेव च
एकं धारामहासारपूरेणनाभवन्मुने ७
विद्युल्लताकषाघातत्रस्तैरिव घनैर्घनम्
नादापूरितदिक्चक्रैर्धारासारमपात्यत ८
अंधकारीकृते लोके वर्षद्भिरनिशं घनैः
अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च
जगदाप्यमिवाभवत् ९
गावस्तु तेन पतता वर्षवातेन वेगिना धूताः
प्राणाञ्जहुस्सन्नत्रिकसक्थिशिरोधराः १०
क्रोडेन वत्सानाक्रम्य तस्थुरन्या महामुने
गावो विवत्साश्च कृता वारिपूरेण चापराः ११

वत्साश्च दीनवदना वातकंपितकंधराः त्राहित्राहीत्यल्पशब्दाः
कृष्णमूचुरिवातुराः १२
ततस्तद्गोकुलं सर्वं गोगोपीगोपसंकुलम्
अतीवार्त्तं हरिर्दृष्ट्वा
मैत्रेयाचिंतयत्तदा १३
एतत्कृतं महेंद्रेण मखभंगविरोधिना
तदेतदखिलं गोष्ठं त्रातव्यमधुना मया १४
इममद्रिमहं धैर्यादुत्पाट्योरुशिखाघनम् धारयिष्यामि गोष्ठस्य पृथुच्छत्रमिवोपरि १५
श्रीपराशर उवाच
इति कृत्वामतिं कृष्णो गोवर्द्धनमहीधरम् उत्पाट्यैककरेणैव धारयामास लीलया १६ गोपांश्चाह हसञ्छौरिस्समुत्पाटितभूधरः विशध्वमत्रत्वरिताः कृतं वर्षनिवारणम् १७
सुनिवातेषु देश्षोउ! यथा जोषमिहास्यताम् प्रविश्यतां न भेतव्यं गिरिपाताच्च निर्भयैः १८
इत्युक्तास्तेन ते गोपा
विविशुर्गोधनैस्सह
शकटारोपितैर्भांडैर्गोप्यश्चासारपीडिताः १९
कृष्णोपि तं दधारैव शैलमत्यंतनिश्चलम् व्रजौकवासिभिर्हर्षविस्मिताक्षैर्निरीक

्षितः २०
गोपगोपीजनैर्हृष्टैः
प्रीतिविस्तारितेक्षणैः
संस्तूयमानचरितः कृष्णश्शैलमधारयत् २१
सप्तरात्रं महामेधा ववर्षुर्नंदगोकुले इंद्रेण चोदिता विप्र गोपानां नाशकारिणा २२
ततो धृते महाशैले परित्राते च गोकुले
मिथ्याप्रतिज्ञो बलभिद्वारयामास
तान्घनान् २३
व्यभ्रे नभसि देवेंद्रे वितथात्मवचस्यथ
निष्क्रम्य गोकुलं हृष्टं स्वस्थानं
पुनरागमत् २४
मुमोच कृष्णोपि तदा गोवर्द्धनमहाचलम्
स्वस्थाने विस्मितमुखैर्दृष्टस्तैस्तु
व्रजौकसैः २५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांश एकादशोऽध्यायः ११

श्रीपराशर उवाच
धृते गोवर्द्धने शैले परित्राते च गोकुले
रोचयामास कृष्णस्य दर्शनं पाकशासनः १
सोऽधिरुह्य महानागमैरावतममित्रजित्
गोवर्द्धनगिरौ कृष्णं ददर्श
त्रिदश्श्वोरः २
चारयंतं महावीर्यं गास्तु गोपवपुर्धरम्

कृत्स्नस्य जगतो गोपं वृतं गोपकुमारकैः ३
गरुडं च ददर्शोच्चैरंतर्द्धानगतं द्विज
कृतच्छायं हरेर्मूर्ध्नि पक्षाभ्यां
पक्षिपुंगवम् ४
अवरुह्य स नागेंद्रादेकांते मधुसूदनम्
शक्रस्सस्मितमाहेदं
प्रीतिविस्तारितेक्षणः ५
इंद्र उवाच
कृष्णकृष्ण शृणुष्वेदं यदर्थ महामागतः
त्वत्समीपं महाबाहो नैतच्चिंत्यं
त्वयाऽन्यथा ६
भारावतारणार्थाय पृथिव्याः पृथिवीतले
अवतीर्णोऽखिलाधार त्वमेव परमेश्वर ७
मखभंगविरोधेन मया गोकुलनाशकाः समादिष्टा महामेघास्तैश्चेदं कदनं कृतम् ८
त्रातास्ताश्च त्वया गावस्समुत्पाट्य महीधरम्
तेनाऽहं तोषितो वीरकर्मणाऽत्यद्भुतेन ते ९
साधितं कृष्ण देवानामहं मन्ये प्रयोजनम्
त्वयायमद्रिप्रवरः करेणैकेन यद्धृतः १०
गोभिश्च चोदितः कृष्ण त्वत्सकाशमिहागतः
त्वया त्राताभिरत्यर्थं
युष्मत्सत्कारकारणात् ११
स त्वां कृष्णाभिषेक्ष्यामि गवां

वाक्यप्रचोदितः
उपेंद्रत्वे गवामिंद्रो गोविंदस्त्वं
भविष्यसि १२
श्रीपराशर उवाच
अथोपवाह्यादादाय घंटामैरावताद्गजात्
अभिषेकं तया चक्रे पवित्रजलपूर्णया १३
क्रियमाणेऽभिषेके तु गावः कृष्णस्य
तत्क्षणात्
प्रस्नवोद्भूतदुग्धाद्रारं!
सद्यश्चक्रुर्वसुन्धराम् १४
अभिषिच्य गवां वाक्यादुपेंद्रं वै
जनार्दनम्
प्रीत्या सप्रश्रयं वाक्यं पुनराह
शचीपतिः १५
गवामेतत्कृतं वाक्यं तथान्यदपि मे शृणु
यद्ब्रवीमि महाभाग भारावतरणेच्छया १६
ममंशः पुरुषव्याघ्र पृथिव्यां पृथिवीधर अवतीर्णोऽर्जुनोनाम संरक्ष्यो भवता सदा १७
भारावतरणे साह्यं स ते वीरः करिष्यति संरक्षणीयो भवता यथात्मा मधुसूदन १८ श्रीभगवानुवाच
जानामि भारते वंशो! जातं पार्थं तवांशतः तमहं पालयिष्यामि यावत्स्थास्यामि भूतले १९
यावन्महीतले शक्र स्थास्याम्यहमरिंदम

न तावदर्जुनं कश्चिद्देवेंद्र युधि
जेष्यति २०
कंसो नाम
महाबाहुर्दैत्योऽरिष्टस्तथाऽसुरः
केशी कुवलयापीडो नरकाद्यास्तथा परे २१
हतेषु तेषु देवेंद्र भविष्यति महाहवः तत्र विद्धि सहस्राक्ष भारावतरणं कृतम् २२
स त्वं गच्छ न संतापं पुत्रार्थे
कर्त्तुमर्हसि
नार्जुनस्य रिपुः कश्चिन्ममाग्रे प्रभविष्यति २३
अर्जुनार्थे त्वहं
सर्वान्युधिष्ठिरपुरोगमान्
निवृत्ते भारते युद्धे कुंत्यै
दास्याम्यविक्षताम् २४
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः संपरिष्वज्य देवाराजो
जनार्दनम्
आरुह्यैरावतं नागं पुनरेव दिवं ययौ २५
कृष्णो हि सहितो गोभिर्गोपालैश्च पुनर्व्रजम्
आजगामाऽथ गोपीनां दृष्टिपूतेन वर्त्मना २६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! द्वादशोऽध्यायः १२

श्रीपराशर उवाच
गते शक्रे तु गोपालाः कृष्णमक्लिष्टकारिणम्
ऊचुः प्रीत्या धृतं दृष्ट्वा तेन
गोवर्द्धनाचलम् १
वयमस्मान्महाभाग भगवन्महतो भयात्
गावश्च भवता त्राता गिरिधारणकर्मणा २
बालक्रीडेयमतुला गोपालत्वं जुगुप्सितम् दिव्यं च भवतः कर्म किमेतत्तात कथ्यताम् ३
कालीयो दमितस्तोये धेनुको विनिपातितः धृतो गोवर्द्धनश्चायं शंकितानि मनांसि नः ४
सत्यं सत्यं हरेः पादौ शपामोऽमित विक्रम यथावद्वीर्यमालोक्य न त्वां मन्यामहे
नरम् ५
प्रीतिस्सस्त्रीकुमारस्य व्रजस्य त्वयि
केशव
कर्म चेदमशक्यं यत्समस्तैस्त्रिदशैरपि ६
बालत्वं चातिवीर्यत्वं जन्म चास्मासु
शोभनम्
चिंत्यमानममेयात्मञ्छंकां कृष्ण
प्रयच्छति ७
देवो वा दानवो वा त्वं यक्षो गन्धर्व एव वा किमस्माकं विचारेण बांधवोऽसि नमोस्तु ते

८
श्रीपराशर उवाच
क्षणं भूत्वा त्वसौ तूष्णीं किंचित्प्रणयकोपवान् इत्येवमुक्तस्तैर्गौपैः कृष्णोप्याह महामतिः ९
श्रीभगवानुवाच
मत्संबंधेन वो गोपा यदि लज्जा न जायते
श्लाघ्यो वाहं ततः किं वो विचारेण
प्रयोजनम् १०
यदि वोऽस्ति मयि प्रीतिः श्लाघ्योऽहं
भवतां यदि
तदात्मबंधुसदृशी बुद्धिर्वः क्रियातां
मयि ११
नाहं देवो न गन्धर्वो न यक्षो न च दानवः
अहं वो बांधवो जातो
नैतच्चिंत्यमितोऽन्यथा १२
श्रीपराशर उवाच
इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं बद्धमौनास्ततो
वनम्
ययुर्गोपा महाभाग तस्मन्प्रणयकोपिनि १३
कृष्णस्तु विमलं व्योम शरच्चंद्रस्य चंद्रिकाम्
तदा कुमुदिनीं फुल्लामामोदितदिगन्तराम् १४
वनराजीं तथा कूजद्भृंगमालामनोहराम्

विलोक्य सह गोपीभिर्मनश्चक्रे रतिं प्रति १५
विना रामेण मधुरमतीव वनिताप्रियम्
जगौ कलपदं शौरिस्तारमंद्रकृतक्रमम् १६
रम्यं गीतध्वनिं श्रुत्वा
संत्यज्यावसथांस्तदा
आजग्मुस्त्वरिता गोप्यो यत्रास्ते
मधुसूदनः १७
शनैश्शनैर्जगौ गोपी काचित्तस्य लयानुगम्
दत्तावधाना काचिच्च तमेव मनसास्मरत् १८
काचित्कृष्णेतिकृष्णेति प्रोक्त्वा
लज्जामुपाययौ
ययौ च काचित्प्रेमांधा
तत्पार्श्वमविलंबितम् १९
काचिच्चावसथस्यांते स्थित्वा दृष्ट्वा
बहिर्गुरुम्
तन्मयत्वेन गोविंदं दध्यौ मीलितलोचना २०
तच्चित्तविमलाह्लादक्षीणपुण्यचया तथा
तदप्राप्तिमहादुःखविलीनाश्षोपातका २१
चिंतयंती जगत्सूतिं परब्रह्मस्वरूपिणम्
निरुच्छ्वासतया मुक्तिं गतान्या
गोपकन्यका २२
गोपीपरिवृतो रात्रिं शरच्चंद्रमनोरमाम्
मानयामास गोविंदो रासारंभरसोत्सुकः २३
गोप्यश्च वृंदशः कृष्णचेष्टास्वायत्तमूर्त्तयः

अन्यदेशं गते कृष्णे चेरुर्वृंदावनांतरम् २४
कृष्णे निबद्धहृदया इदमूचुः परस्परम् २५
कृष्णोऽहमेष ललितं व्रजाम्यालोक्यतां
गतिः
अन्या ब्रवीति कृष्णस्य मम
गीतिर्निशम्यताम् २६
दुष्टकालिय तिष्ठात्र कृष्णोहमिति चापरा बाहुमास्फोट्य कृष्णस्य लीलया सर्वमाददे २७
अन्या ब्रवीति भो गोपा निश्शंकैः स्थीयतामिति
अलं वृष्टिभयेनात्र धृतो गोवर्द्धनो मया २८
धेनुकोऽयं मयाक्षिप्तो विचरंतु यथेच्छया गावो ब्रवीति चैवान्या कृष्मलीलानुसारिणी २९
एवं नानाप्रकारासु कृष्णचेष्टा सु तास्तदा
गोप्यो व्यग्रास्समं चेरू रम्यं
वृन्दावनांतरम् ३०
विलोक्यैका भुवं प्राह गोपी गोपवरांगना
पुलकांचितसर्वांगी विकासिनयनोत्पला ३१
ध्वजवज्रांकुशाब्जांकरेखावंत्यालि पश्यत
पदान्येतानि कृष्णस्य लीलाललितगामिनः ३२
कापि तेन समायाता कृतपुण्या मदालसा

पदानि तस्याश्चैतानि घनान्यल्पतनूनि च ३३
पुष्पापचयमत्रोच्चैश्चक्रे दामोदरे ध्रुवम्
येनाग्राक्रांतमात्राणि पदान्यत्र
महात्मनः ३४
अत्रोपविश्य वै तेन काचित्पुष्पैरलंकृता
अन्यजन्मनि सर्वात्मा
विष्णुरभ्यर्चितस्तया ३५
पुष्पबंधनसंमानकृतमानामपास्य ताम्
नंदगोपसुतो यातो मार्गेणानेन पश्यत ३६
अनुयातैनमत्रान्या नितंबभरमंथरा
या गंतव्ये द्रु तं याति
निम्नपादाग्रसंस्थितिः ३७
हस्तन्यस्ताग्रहस्तेयं तेन याति तथा सखी
अनायत्तपदन्यासा लक्ष्यते पदपद्धतिः ३८
हस्तसंस्पर्शमात्रेण धूर्त्तेनैषा
विमानिता
नैराश्यान्मंदगामिन्या निवृत्तं
लक्ष्यते पदम् ३९
नूनमुक्ता त्वरामीति
पुनरेष्यामितेंतिकम्
तेन कृष्णेन येनैषा त्वरिता पदपद्धतिः ४०
प्रविष्टो गहनं कृष्णः पदमत्र न लक्ष्यते निवर्त्तध्वं शशांकस्य नैतद्दीधितिगोचरे ४१

निवृत्तास्तास्तदा गोप्यो निराशाः कृष्णदर्शने
यमुनातीरमासाद्य जगुस्तच्चरितं तथा ४२
ततो ददृशुरायांतं विकासिमुखपंकजम्
गोप्यस्त्रैलोक्यगोप्तारं
कृष्णमक्लिष्टचेष्टितम् ४३
काचिदालोक्य गोविंदमायांतमतिहर्षिता
कृष्णकृष्णेति कृष्णेति प्राह
नान्यदुदीरयत् ४४
काचिद्भ्रूभंगुरं कृत्वा ललाटफलकं हरिम्
विलोक्य नेत्रभृंगाभ्यां पपौ
तन्मुखपंकजम् ४५
काचिदालोक्य गोविंदं निमीलितविलोचना तस्यैव रूपं ध्यायंती योगारूढेव सा बभौ ४६
ततः कांचित्प्रियालापैः कांचिद्भ्रूभंगवीक्षितैः निन्येऽनुनयमन्यां च करस्पर्शेन माधवः ४७
ताभिः प्रसन्नचित्ताभिर्गोपीभिस्सह
सादरम्
ररास रासगोष्ठीभिरुदारचरितो हरिः ४८
रासमंडलबंधोपि कृष्णपार्श्वमनुज्झता
गोपीजनेन नैवाभूदेकस्थानस्थिरात्मना ४९
हस्तेन गृह्य चैकैकां गोपीनां रासमंडले
चकार तत्करस्पर्शनिमीलितदृशं हरिः ५०

ततः प्रववृते रासश्चलद्वलयनिस्वनः
अनुयातशरत्काव्यगेयगीतिरनुक्रमात् ५१
कृष्णश्शरच्चंद्रमसं कौमुदीं कुमुदाकरम्
जगौ गोपीजनस्त्वेक कृष्णनाम पुनःपुनः ५२
परिवृत्तिश्रमेणैका चलद्वलयलापिनीम्
ददौ बाहुलतां स्कंधे गोपी मधुनिघातिनः ५३
काचित्प्रविलसद्बाहुं परिरभ्य चुचुंब तम् गोपीगीतस्तुतिव्याजान्निपुणा मधुसूदनम्
५४
गोपीकपोलसंश्लेषमभिगम्य हरेर्भुजौ
पुलकोद्गमसस्याय स्वेदांबुघनतां गतौ ५५
रासगेयं जगौ कृष्णो यावत्तारतरध्वनिः
साधु कृष्णेति कृष्णेति तावत्ता द्विगुणं
जगुः ५६
गतेनुगमनं चक्रुर्वलनं संमुखं ययुः
प्रतिलोमानुलोमाभ्यां भेजुर्गौपांगना
हरिम् ५७
स तथा सह गोपीभी ररास मधुसूदनः यथाब्दकोटिप्रतिमः क्षणस्तेन विनाऽभवत् ५८
ता वार्यमाणाः पतिभिः पितृभिर्भ्रातृभिस्तथा
कृष्णं गोपांगना रात्रौ रमयंति रतिप्रियाः ५९
सोऽपि कैशोरकवयो मानयन्मधुसूदनः
रेमे ताभिरमेयात्मा क्षपासुक्षपिताहितः

६०
तद्भर्तृषु तथा तासु सर्वभूतेषु चेश्वरः आत्मस्वरूपरूपोऽसौ व्यापी वायुरिव स्थितः ६१
यथा समस्तभूतेषु नभोग्निः पृथिवी जलम् वायुश्चात्मा तथैवाऽसौ व्याप्य सर्वमवस्थितः ६२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! त्रयोदशोध्यायः १३

श्रीपराशर उवाच
प्रदोषाग्रे कदाचित्तु रासासक्ते
जनार्दने
त्रासयन्समदो गोष्ठमरिष्टस्समुपागमत् १
स तोयतोयदच्छायस्तीक्ष्णशृंगोर्कलोचनः
खुराग्रपातैरत्यर्थं दारयन्धरणीतलम् २
लेलिहानस्सनिष्पेषं जिह्वयोष्ठौ
पुनःपुनः
संरंभाविद्धलांगूलः कठिनस्कंधबंधनः ३
उदग्रककुदाभोगप्रमाणो दुरतिक्रमः
विण्मूत्रलिप्तपृष्ठांगो
गवामुद्वेगकारकः ४
प्रलंबकंठोऽतिमुखस्तरुखातांकिताननः पातयन्स गवां गर्भान्दैत्यो वृषभरूपधृक् ५
सूदयंस्तापसानुग्रो वनानटति यस्सदा ६

ततस्तमतिघोराक्षमवेक्ष्यातिभयातुराः
गोपा गोपस्त्रियश्चैव कृष्णकृष्णेति
चुक्रुशुः ७
सिंहनादं ततश्चक्रे तलशब्दं च केशवः
तच्छब्दश्रवणाच्चाऽसौ दामोदरमुपाययौ ८
अग्रन्यस्तविषाणाग्रः
कृष्णकुक्षिकृतेक्षणः
अभ्यधावत दुष्टात्मा कृष्णं वृषभदानवः ९
आयांतं दैत्यवृषभं दृष्ट्वा कृष्णो
महाबलः
न चचाल तदा स्थानादवज्ञास्मितलीलया १०
आसन्नं चैव जग्राह ग्राहवन्मधुसूदनः
जघान जानुना कुक्षौ विषाणग्रहणाचलम् ११
तस्य दर्पबलं भंक्त्वा गृहीतस्य विषाणयोः अपीडयदरिष्टस्य कंठं क्लिन्नमिवांबरम् १२
उत्पाट्य शृंगमेकं तु तेनैवाताडयत्ततः ममार स महादैत्यो मुखाच्छोणितमुद्वमन् १३
तुष्टुवुर्निहते तस्मिन्दैत्ये गोपा जनार्दनम्
जंभे हते सहस्राक्षं पुरा देवगणा यथा १४ इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशे चतुर्दशोऽध्यायः १४
श्रीपराशर उवाच
ककुद्मति हतेऽरिष्टे धेनुके विनिपातिते

प्रलंबे निधनं निधनं नीते धृते
गोवर्द्धनाचले १
दमिते कालिये नागे भग्ने तुंगद्रु मद्वये
हतायां पूतनायां च शकटे परिवर्त्तिते २
कंसाय नारदः प्राह यथावृत्तमनुक्रमात्
यशोदादेवकीगर्भपरिवृत्ताद्यश्षोतः ३
श्रुत्वा तत्सकलं कंसो नारदाद्देवदर्शनात्
वसुदेवं प्रति तदा कोपं चक्रे सुदुर्मतिः
४
सोतिकोपादुपालभ्य सर्वयादवसंसदि
जगर्ह यादवांश्चैव कार्यं चैतदचिंतयत् ५
यावन्न बलमारूढौ रामकृष्णौ सुबालकौ
तावदेव मया वध्यावसाध्यौ रूढयौवनौ ६
चाणूरोत्र महावीर्यो मुष्टिकश्च महाबलः एताभ्यां मल्लयुद्धेन मारयिष्याम दुर्मती ७
धनुर्महमहायोगव्याजेनानीय तौ व्रजात् तथा तथा यतिष्यामि यास्येते संक्षयं यथा ८
श्वफल्कतनयं शूरमक्रूरं यदुपुंगवम्
तयोरानयनार्थाय प्रेषयिष्यामि गोकुलम् ९
वृंदावनचरं घोरमादेक्ष्यामि च केशिनम्
तत्रैवासावतिबलस्तावुभौ घातयिष्यति १०
गजः कुवलायापीडो मत्सकाशमिहागतौ
घातयिष्यति वा गोपौ वसुदेवसुतावुभौ ११

श्रीपराशर उवाच
इत्यालोच्य स दुष्टात्मा कंसो रामजनार्दनौ
हंतुं कृतमर्तिवीरावक्रूरं वाक्यमब्रवीत् १२
कंस उवाच
भो भो दानपते वाक्यं क्रियतां प्रीतये मम इतः स्यंदनमारुह्य गम्यतां नंदगोकुलम् १३
वसुदेव सुतौ तत्र विषणोरंशसमुद्भवौ नाशाय किल संभूतौ मम दुष्टौ प्रवर्द्धतः १४
धनुर्महो ममाप्यत्र चतुर्दश्यां भविष्यति
आनेयौ भवता गत्वा मल्लयुद्धाय तत्र तौ १५
चाणूरमुष्टिकौ मल्लौ नियुद्धकुशलौ मम
ताभ्यां सहानयोर्युद्धं सर्वलोकोऽत्र
पश्यतु १६
गजः कुवलयापीडो महामात्रप्रचोदितः
स वा हनिष्यते पापौ वसुदेवात्मजौ शिशू १७
तौ हत्वा वसुदेवं च नंदगोपं च दुर्मतिम् हनिष्ये पितरं चैनमुग्रसेनं सुदुर्मतिम् १८
ततस्समस्तगोपानां गोधनान्यखिलान्यहम् वित्तं चापहरिष्यामि दुष्टानां मद्वधैषिणाम् १९
त्वामृते यादवाश्चैते द्विषो दानपते मम

एतेषां च वधायाहं यतिष्येऽनुक्रमात्ततः २०
तदा निष्कंटकं सर्वं राज्यमेतदयादवम् प्रसाधिष्ये त्वया तस्मान्मत्प्रीत्यै
वीर गम्यताम् २१
यथा च माहिषं सर्पिर्दधिचाप्युपहार्य वै
गोपास्समानयंत्वाशु तथा वाच्यास्त्वया च
ते २२
श्रीपराशर उवाच इत्याज्ञप्तस्तदाऽक्रूरो महाभागवतो
द्विज
प्रीतिमानभवत्कृष्णं श्वोद्रक्ष्यामीति
सत्वरः २३
तथेत्यक्त्वा च राजानं रथमारुह्य शोभनम्
निश्चक्राम ततः पुर्य्या मथुराया
मधुप्रियः २४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशे पंचदशोऽध्यायः १५

श्रीपराशर उवाच
केशी चापि बलोदग्रः कंसदूतः प्रचोदितः कृष्णस्य निधनाकांक्षी वृंदावनमुपागमत् १
स खुरक्षतभूपृष्ठस्सटाक्षेपधुतांबुदः द्रु तविक्रांतचंद्रार्कमार्गो गोपानुपाद्रवत् २

तस्य हेषितशब्देन गोपाला दैत्यवाजिनः
गोप्यश्च भयसंविग्ना गोविंदं शरणं ययुः ३
त्राहित्राहीति गोविंदः श्रुत्वा तेषां
ततो वचः
सतोयजलदध्वानगंभीरमिदमुक्तवान् ४
अलं त्रासेन गोपालाः केशिनः किं भयातुरैः
भवद्भिर्गोपजाती यैर्वीरवीर्यं
विलोप्यते ५
किमनेनाल्पसारेण हेषिताटोपकारिणा
दैतेयबलवाह्येन वल्गता दुष्टवाजिना ६
एह्येहि दुष्ट कृष्णोऽहं पूष्णस्त्विव
पिनाकधृत्
पातयिष्यामि दशनान्वदनादखिलांस्तव ७
इत्युक्त्वाऽस्फोट्य गोविंदः
केशिनस्संमुखं ययौ
विवृतास्यश्च सोप्येनं दैतेयाश्व उपाद्रवत् ८
बाहुमाभोगितं कृत्वा मखे तस्य जनार्दनः
प्रवेशयामास तदा केशिनो दुष्टवाजिनः ९
केशिनो वदनं तेन विशता कृष्णबाहुना
शातिता दशनाः पेतुः सिताब्भ्रावयवा इव १०
कृष्णस्य ववृधे बाहुः केशिदेहगतो द्विज विनाशाय यथा व्याधिरासंभूतेरुपेक्षितः ११
विपाटितोष्ठो बहुलं सफेनं रुधिरं वमन् सोक्षिणी विवृते चक्रे विशिष्टे

मुक्तबंधने १२
जघान धरणीं पादैश्शकृन्मूत्रं समुत्सृजन्
स्वेदार्द्रगात्रश्शांतश्च
निर्यत्नस्सोऽभवत्तदा १३
व्यादितास्यमहारंध्रस्सोऽसुरः
कृष्णबाहुना
निपातितो द्विधा भूमौ वैद्युतेन यथा द्रु
मः १४
द्विपादे पृष्ठपुच्छार्द्धे
श्रवणैकाक्षिनासिके
केशिनस्ते द्विधा भूते शकले द्वे
विरेजतुः १५
हत्वा तु केशिनं कृष्णो
गोपलैर्मुदितैर्वृतः
अनायस्ततनुस्स्वस्थो हसंस्तत्रैव
तस्थिवान् १६
ततो गोप्यश्च गोपाश्च हते केशिनि
विस्मिताः
तुष्टुवुः पुंडरीकाक्षमनुरागमनोरमम् १७
अथाहांतर्हितो विप्र नारदो जलदे स्थितः केशिनं निहतं दृष्ट्वा हर्षनिर्भरमानसः १८
साधुसाधु जगन्नाथ लीलयैव यदच्युत निहतोऽयं त्वया केशी क्लेशदस्त्रिदिवौकसाम् १९ युद्धोत्सुकोहमत्यर्थं नरवाजिमहाहवम्

अभूतपूर्वमन्यत्र द्रष्टुं स्वर्गादिहागतः २०
कर्माण्यऽत्रावतारे ते कृतानि मधुसूदन यानि तैर्विस्मितं चेतस्तोषमेतेन मे गतम् २१
तुरंगस्यास्य शक्रोपि कृष्ण देवाश्च बिभ्यति
धुतकेसरजालस्य ह्रेषतोऽभ्रावलोकिनः २२
यस्मात्त्वयैष दुष्टात्मा हतः केशी
जनार्दन
तस्मात्केशवनाम्ना त्वं लोके ख्यातो
भविष्यसि २३
स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि
कंसयुद्धेऽधुना पुनः
परश्वोऽह समेष्यामि त्वया केशिनिषूदन २४
उग्रसेनसुते कंसे सानुगे विनिपातिते भारावतारकर्त्ता त्वं पृथिव्या पृथिवीधर २५
तत्रानेकप्रकाराणि युद्धानि
पृथिवीक्षिताम्
द्रष्टव्यानि मया युष्मत्प्रणीतानि जनार्दन २६
सोऽहं यास्यामि गोविंद देवकार्यं
महत्कृतम्
त्वयैव विदितं सर्वं स्वस्ति तेऽस्तु
व्रजाम्यहम् २७

नारदे गते कृष्णस्सह गोपैस्सभाजितः विवेश गोकुलं गोपीनेत्रपानैकभाजनम् २८ इति श्रीविष्णुमाहपुराणे पंचमांशो! षोडशोऽध्यायः १६

श्रीपराशर उवाच
अक्रूरोऽपि विनिष्क्रम्य स्यंदनेनाशुगामिना कृष्णसंदर्शनाकांक्षी प्रययौ नंदगोकुलम् १
चिंतयामास चाक्रूरो नास्ति धन्यतरो मया योहमंशावतीर्णस्य मुखं द्रक्ष्यामि
चक्रिणः २
अद्य मे सफलं जन्म सुप्रभाताऽभवन्निशा
यदुन्निद्राभपत्राक्षं विष्णोर्द्रक्ष्याम्यहं मुखम् ३
पापं हरति यत्पुंसां स्मृतं संकल्पनामयम् तत्पुंडरीकनयनं विष्णोर्द्रक्ष्याम्यहं मुखम् ४
विनिर्जग्मुर्यतो वेदा वेदांगान्यखिलानि च
द्रक्ष्यामि तत्परं धाम धाम्नां भगवतो
मुखम् ५
यज्ञेषु यज्ञपुरुषः पुरुषैः पुरुषोत्तमः
इज्यते योऽखिलाधारस्तं द्रक्ष्यामि
जगत्पतिम् ६

इष्ट्वा यमिंद्रो यज्ञानां शतेनामरराजताम्
अवाप तमनंतादिमहं द्रक्ष्यामि केशवम् ७
न ब्रह्मा नेंद्ररुद्रा
श्विवस्वादित्यमरुद्गणाः
यस्य स्वरूपं जानंति प्रत्यक्षं याति मे
हरिः ८
सर्वात्मा
सर्ववित्सर्वस्सर्वभूतेष्ववस्थितः
योह्यऽचिंत्योऽव्ययो व्यापी स वक्ष्यति मया सह ९
मत्स्य कूर्मवराहाश्वसिंहरूपादिभिः स्थितिम्
चकार जगतो योऽजः सोऽद्य मां प्रलपिष्यति १०
सांप्रतं च जगत्स्वामी कार्यमात्महृदिस्थितम्
कर्तुं मनुष्यतां प्राप्तस्स्वेच्छादेहधृदव्ययः ११
योनंतः पृथिवीं धत्ते
श्खोरस्थितिसंस्थिताम्
सोऽवतीर्णो जगत्यर्थे माम क्रूरेति
वक्ष्यति १२
पितृपुत्रसुहृद्भ्रातृमातृबंधुमयीमिमाम्
यन्मायां नालमुत्तर्तुं जगत्तस्मै नमोनमः

१३
तरत्यविद्यां विततां हृदि यस्मिन्निवेशिते
योगमायाममेयाय तस्मै विद्यात्मने नमः १४
यज्वभिर्यज्ञपुरुषो वासुदेवश्च
सात्त्वतैः
वेदांतवेदिभिर्विष्णुः प्रोच्यते यो
नतोस्मि तम् १५
यथा यत्र जगद्धाम्नि धातर्येतत्प्रतिष्ठितम्
सदसत्तेन सत्येन मय्यसौ यातु सौम्यताम् १६
स्मृते सकलकल्याणभाजनं यत्र जायते पुरुषस्तमजं नित्यं व्रजामि शरणं हरिम् १७
श्रीपराशर उवाच
इत्थं संचिंतयन्विष्णुं भक्तिनम्रात्ममानसः
अक्रूरो गोकुलं प्राप्तः किंचित्सूर्य्ये
विराजति १८
स ददर्श तदा कृष्णमादावादोहने गवाम्
वत्समध्यागतं फुल्लनीलोत्पलदलच्छविम् १९
प्रफुल्लपद्मपत्राक्षं
श्रीवत्सांकितवक्षसम्
प्रलंबबाहुमायामतुंगोरस्थलमुन्नसम् २०
सविलासस्मिताधारं बिभ्राणं मुखपंकजम्

तुंगरक्तनखं पद्भ्यां धरण्यां
सुप्रतिष्ठितम् २१
बिभ्राणं वाससी पीते वन्यपुष्पविभूषितम्
सेंदुनीलाचलाभं तं सितांभोजावतंसकम् २२
हंसकुंदेंदुधवलं नीलांबरधरं द्विज
तस्यानु बलभद्रं च ददर्श यदुनंदनम् २३
प्रांशुमुत्तुंगबाह्वंसं विकासि
मुखपंकजम्
मेघमालापरिवृतं कैलासाद्रिमिवापरम् २४
तौ दृष्ट्वा विकसद्वक्त्रसरोजः स महामतिः पुलकांचितसर्वांगस्तदाऽक्रूरोऽभवन्मुने २५
तदेतत्परमं धाम तदेतत्परमं पदम्
भगवद्वासुदेवांशो द्विधा योऽयं व्यवस्थितः २६
साफल्यमक्ष्णोर्युगमेतदत्र दृष्टे
जगद्धातरि यातमुच्चैः
अप्यंगमेतद्भगवत्प्रसादात्तदंगसंगे फलवन्मम स्यात् २७
अप्येष पृष्ठे मम हस्तपद्मं करिष्यति श्रीमदनन्तमूर्त्तिः
यस्यांगुलिस्पर्शहताखिलाघैरवाप्यते सिद्धिरपास्तदोषा २८
येनाग्निविद्युद्र विरश्मिमालाकरालमत्युग्रमपेत चक्रम् चक्रं घ्नता दैत्यपतेर्हृतानि

दैत्यांगनानां नयनांजनानि २९
यत्रांबु विन्यस्य बलिर्मनोज्ञानवाप
भोगान्वसुधातलस्थः
तथामरत्वं त्रिदशाधिपत्वं मन्वंतरं
पूर्णमपेतशत्रुम् ३०
अप्येष मां कंसपरिग्रहेण
दोषास्पदीभूतमदोषदुष्टम्
कर्त्ताऽवमानोपहतं धिगस्तु तज्जन्म
यत्साधुबहिष्कृतस्य ३१
ज्ञानात्मकस्यामलसत्त्वराश्रोपेतदोषस्यसदा स्फुटस्य
किं वा जगत्यत्र
समस्तपुंसामज्ञातमस्यास्ति हृदि
स्थितस्य ३२
तस्मादहं भक्तिविनम्रचेता व्रजामि
सर्वेश्वरमीश्वराणाम्
अंशावतारं पुरुषोत्तमस्य
ह्यनादिमध्यांतमजस्य विष्णोः ३३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! सप्तशोऽध्यायः १७
श्रीपराशर उवाच चिंतयन्नितिगोविंदमुपगम्य स यादवः अक्रूरोस्मीति चरणौ ननाम शिरसा हरेः १ सोऽप्येनं ध्वजवज्राब्जकृतचिह्नेन पाणिना
संस्पृश्याकृष्य च प्रीत्या सुगाढं

परिषस्वजे २
कृतसंवंदनौ तेन यथावद्बलकेशवौ
ततः प्रविष्टौ संहृष्टौ
तमादायात्ममंदिरम् ३
सह ताभ्यां तदाऽक्रूरः कृतसंवंदनादिकः
भुक्तभोज्यो यथान्याय्यमाचचक्षे
ततस्तयोः ४
यथा निर्भत्सितस्तेन कंसेनानकदुंदुभिः
यथा च देवकी देवी दानवेन दुरात्मना ५
उग्रसेने यथा कंसस्स दुरात्मा च वर्त्तते
यं चैवार्थं समुद्दिश्य कंसेन तु
विसर्जितः ६
तत्सर्वं विस्तराच्छ्रुत्वा
भगवान्देवकीसुतः
उवाचाखिलमप्येतज्ज्ञातं दानपते मया ७
करिष्ये तन्महाभाग यदत्रौपयिकं मतम्
विचिंत्यं नान्यथैतत्ते विद्धि कंसं हतं
मया ८
अहं रामश्च मथुरां श्वो यास्यावस्सह त्वया
गोपवृद्धाश्च यास्यंति ह्यादायोपायनं बहु ९
निश्यॐ नीयतां वीर न चिंतां कर्त्तुमर्हसि
त्रिरात्राभ्यंतरे कंसं निहनिष्यामि सानुगम् १०

श्रीपराशर उवाच
समादिश्य ततो गोपानक्रूरोऽपि च केशवः सुष्वाप बलभद्रश्च नंदगोपगृहे ततः ११ ततः प्रभाते विमले कृष्णरामौ महाद्युती अक्रूरेण समं गंतुमुद्यतौ मथुरां पुरीम् १२
दृष्ट्वा गोपीजनस्सास्रः श्लथद्वलयबाहुकः निशश्वसातिदुःखार्त्तः प्राह चेदं परस्परम् १३
मथुरां प्राप्य गोविंदः कथं गोकुलमेष्यति नगरस्त्रीकलालापमधु श्रोत्रेण पास्यति १४
विलासवाक्यपानेषु नागरीणां कृतास्पदम् चित्तमस्य कथं भूयो ग्राम्यगोपीषु यास्यति १५
सारं समस्तगोष्ठस्य विधिना हरता हरिम् प्रहृतं गोपयोषित्सु निर्घृणेन दुरात्मना १६
भावगर्भस्मितं वाक्यं विलासललिता गतिः
नागरीणामतीवैतत्कटाक्षेक्षितमेव च १७
ग्राम्यो हरिरयं तासां विलासनिगडैर्युतः
भवतीनां पुनः पार्श्वं कया युक्त्या
समेष्यति १८
एषैष रथमारुह्य मथुरां याति केशवः क्रूरेणाक्रूरकेणात्र निर्घृणेन

प्रतारितः १९
किं न वेत्ति नृशंसोयमनुरागपरं जनम्
येनैवमक्ष्णोराह्लादं नयत्यन्यत्र नो
हरिम् २०
एष रामेण सहितः प्रयात्यत्यंतनिर्घृणः रथमारुह्य गोविंदस्त्वर्यतामस्य वारणे २१
गुरूणामग्रतो वक्तुं किं ब्रवीथ न नः
क्षमम्
गुरवः किं करिष्यंति दग्धानां
विरहाग्निना २२
नदंगोपमिखा गोपा गंतुमेते समुद्यताः
नोद्यमं कुरुते
कश्चिद्गोविंदविनिवर्त्तने २३
सुप्रभाताद्य रजनी मथुरावासयोषिताम्
पास्यंत्यच्युतवक्त्राब्जं यासां
नेत्रालिपंक्तयः २४
धन्यास्ते पथि ये कृष्णमितो
यांत्यनिवारिताः
उद्वहिष्यंति पश्यंतस्स्वदेहं
पुलकांचितम् २५
मथुरानगरीपौरनयनानां महोत्सवः गोविंदावयवैर्दृष्टैरतीवाद्य भविष्यति २६
को नु
स्वप्नस्सभाग्याभिर्दृष्टस्ताभिरधोक्षज

म्
विस्तारिकां तिनयना या द्रक्ष्यंत्यनिवारिताः २७
अहो गोपीजनस्यास्य दर्शयित्वा महानिधिम्
उत्कृत्तान्यद्य नेत्राणि
विधिनाकरुणात्मना २८
अनुरागेण शैथिल्यमस्मासु व्रजिते हरौः
शैथिल्यमुपयांत्याशु करेषु वलयान्यपि २९
अक्रूरः क्रूरहृदयश्शीव्रं प्रेरयते हयान्
एव मार्त्तासु योषित्सु कृपा कस्य न जायते ३०
एष
कृष्णरथस्योच्चैश्चक्ररेणुर्निरीक्ष्यताम्
दूरीभूतो हरिर्येन सोऽपि रेणुर्न
लक्ष्यते ३१
श्रीपराशर उवाच
इत्येवमतिहार्द्देन गोपीजननिरीक्षितः
तत्याज व्रजभूभागं सह रामेण केशवः ३२
गच्छंतो जवनाश्वेन रथेन यमुनातटम्
प्राप्तमध्याह्नसमये
रामाक्रूरजनार्द्दनाः ३३
अथाह कृष्णमक्रूरो भवद्भ्यां तावदास्यताम्
यावत्करोमि कालिंद्या आह्निकार्हणमंभसि

३४
श्रीपराशर उवाच तथेत्युक्तस्ततस्नातस्स्वाचांतस्स महामतिः
दध्यौ ब्रह्म परं विप्र प्रविष्टो यमुनाजले ३५
फणासहस्रमालाढ्यं बलभद्रं ददर्श सः कुंदमालांगमुन्निद्रपद्मपत्रायतेक्षणम् ३६
वृतं वासुकिरंभाद्यैर्महद्भिः पवनाशिभिः
संस्तूयमानमुद्गंधिवनमालाविभूषितम् ३७
दधानमसिते वस्त्रे चारुरूपावतंसकम्
चारुकुंडलिनं भांतमंतर्जलतले स्थितम् ३८
तस्योत्संगे घनश्याममाताम्रायतलोचनम् चतुर्बाहुमुदारांगं चक्राद्यायुधभूषणम् ३९
पीते वसानं वसने चित्रमाल्योपशोभितम् शक्रचापतडिन्मालाविचित्रमिव तोयदम् ४० श्रीवत्सवक्षसं चारु स्फुरन्मकरकुंडलम् ददर्श कृष्णमक्लिष्टं पुंडरीकावतंसकम् ४१
सनंदनाद्यैर्मुनिभिस्सद्धयोगैरकल्मषैः संचिंत्यमानं
तत्रस्थैर्नासाग्रन्यस्तलोचनैः ४२ बलकृष्णौ तथाक्रूरः प्रत्यभिज्ञाय विस्मितः

अचिंतयद्रथाच्छीघ्रं कथमत्रागताविति ४३ विवक्षोस्तंभयामास वाचं तस्य जनार्दनः ततो निष्क्रम्य सलिलाद्रथमभ्यागतः पुनः ४४
ददर्श तत्र चैवोभौ रथस्योपरि निष्ठितौ रामकृष्णौ यथापूर्वं मनुष्यवपुषान्वितौ ४५
निमग्नश्च पुनस्तोये ददर्श च तथैव तौ संस्तूयमानौ गंधर्वैर्मुनिसिद्धमहोरगैः ४६
ततो विज्ञातसद्भावस्स तु दानपतिस्तदा
तुष्टाव सर्वविज्ञानमयमच्युतमीश्वरम् ४७
अक्रूर उवाच
सन्मात्ररूपिणेतिंत्यमहिम्ने परमात्मने
व्यापिने नैकरूपैकस्वरूपाय नमोनमः ४८
सर्वरूपाय तेऽचिंत्यहविर्भूताय ते नमः नमो विज्ञानपाराय पराय प्रकृतेः प्रभोः ४९
भूतात्मा चेंद्रियात्मा च प्रधानात्मा तथा भवान्
आत्मा च परमात्मा च त्वमेकः पंचधा स्थितः ५०
प्रसीद सर्व सर्वात्मन् क्षराक्षरमयेश्वर ब्रह्मविष्णुशिवाख्याभिः कल्पनाभिरुदीरितः ५१ अनाख्येयस्वरूपात्मन्ननाख्येयप्रयोजन

अनाख्येन भिधानं त्वां नतोस्मि परमेश्वर ५२
न यत्र नाथ विद्यंते नामजात्यादिकल्पनाः तद्ब्रह्म परमं नित्यमविकारि भवानजः ५३ न कल्पनामृतेर्थस्य सर्वस्याधिगमो यतः ततः
कृष्णच्युतानंतविष्णुसंज्ञाभिरीड्यते ५४
सर्वार्थस्त्वमज विकल्पनाभिरेतैर्देवाद्यैर्भवति हि यैरनंतविश्वम्
विश्वात्मा त्वमिति विकारहीनमेतत्सर्वस्मिन्न हि भवतोस्ति किंचिदन्यत् ५५
त्वं ब्रह्मा पशुपतिर्यमा विधाता धाता
त्वं त्रिदशपतिस्समीरणोऽग्निः
तोयेशो धनपतिरंतकस्त्वमेको
भिन्नार्थैर्जगदभिपासिशक्तिभेदैः ५६
विश्वं भवान्सृजति सूर्यगभस्तिरूपो विश्वेश ते गुणमयोयमतः प्रपंचः
रूपं परं सदिति वाचकमक्षरं यज्ज्ञानात्मने सदसते प्रणतोऽस्मि तस्मै ५७
ॐ नमो वासुदेवाय नमस्संकर्षणाय च प्रद्युम्नाय नमस्तुभ्यमनिरुद्धाय ते नमः ५८

इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! ऽष्टाशोऽध्यायः १८

श्रीपराशर उवाच
एवमंतर्जले विष्णुमभिष्टूय स यादवः अर्चयामास सर्वेशं धूपपुष्पैर्मनोमयैः १ परित्यक्तानन्यविषयो मनस्तत्र निवेश्य सः ब्रह्मभूते चिरं स्थित्वा विरराम समाधितः २
कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामतिः
आजगाम रथं भूयो निर्गम्य यमुनांभसः ३
ददर्श रामकृष्णौ च यथापुर्वमवस्थितौ
विस्मिताक्षस्तदाऽक्रूरस्तं च
कृष्णोऽभ्यभाषत ४
श्रीकृष्ण उवाच
नूनं ते दृष्टमाश्चर्यमक्रूर यमुनाजले विस्मयोत्फुल्लनयनो भवान्संलक्ष्यते यतः ५
अक्रूर उवाच
अंतर्जले यदाश्चर्यं दृष्टं तत्र मयाऽच्युत
तदत्रापि हि पश्यामि मूर्त्तिमत्पुरतः
स्थितम् ६
जगदेतन्महाश्चर्य्यरूपं यस्य महात्मनः
तेनाश्चर्यपरेणाहं भवता कृष्ण संगतः ७
तत्किमेतेन मथुरां यास्यामो मधुसूदन

बिभेमि कंसाद्धिग्जन्म परपिंडोपजीविनाम् ८
इत्युक्त्वा चोदयामास स हयान् वातरंहसः संप्राप्तश्चापि सायाह्ने सोऽक्रूरो
मथुरां पुरीम ९
विलोक्य मथुरां कृष्णं रामं चाह स यादवः
पद्भ्यां यातं महावीरौ रथेनैको
विशाम्यहम् १०
गंतव्यं वसुदेवस्य नो भवद्भ्यां तथा गृहम्
युवयोर्हि कृते वृद्धस्स कंसेन निरस्यते ११
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा प्रविवेशाऽथ सोऽक्रूरो मथुरां पुरीम्
प्रविष्टौ रामकृष्णौ च राजमार्गमुपागतौ १२
स्त्रीभिर्नरैश्च सानंदं लोचनैरभिवीक्षितौ
जग्मतुर्लीलया वीरौ मत्तौ बालगजाविव १३ भ्रममाणौ ततो दृष्ट्वा रजकं रंगकारकम् अयाचेतां सूरूपाणि वासांसि रुचिराणि तौ १४
कंसस्य रजकः सोऽथ प्रसादारूढविस्मयः बहून्याक्षेपवाक्यानि प्राहोच्चै रामकेशवौ १५

ततस्तलप्रहारेण कृष्णस्तस्य दुरात्मनः पातयामास रोषेण रजकस्य शिरो भुवि १६ हत्वाऽऽदाय च वस्त्राणि पीतनीलांबरौ ततः कृष्णरामौ मुदा युक्तौ मालाकारगृहं गतौ १७
विकासिनेत्रयुगलो मालाकारोतिविस्मितः एतौ कस्य सुतौ यातौ मैत्रेयाचिंतयत्तदा १८
पीतनीलांबरधरौ तौ दृष्ट्वातिमनोहरौ
स तर्कयामास तदा भुवं देवावुपागतौ १९
विकासिमुखपद्माभ्यां ताभ्यां पुष्पाणि
याचितः
भुवं विष्टभ्य हस्ताभ्यां पस्पर्श शिरसा
महीम् २०
प्रसादपरमौ नाथौ मम गेहमुपागतौ धन्योऽहमर्चयिष्यामीत्याह तौ माल्यजीवनः २१
ततः प्रहृष्टवदनस्तयोः पुष्पाणि कामतः चारूण्येतान्यथैतानि प्रददौ स प्रलोभयन् २२
पुनःपुनः प्रणम्योभौ मालाकारो नरोत्तमौ ददौ पुष्पाणि चारूणि गंधवंत्यमलानि च २३
मालाकाराय कृष्णोपि प्रसन्नः प्रददौ
वरान्
श्रीस्त्वां मत्संश्रया भद्र न
कदाचित्त्यजिष्यति २४

बलहानिर्न ते सौम्य धनहानिरथापि वा यावद्दिनानि तावच्च न नशिष्यति संततिः २५
भुक्त्वा च विपुलान्भोगांस्त्वमंते
मत्प्रसादतः
ममानुस्मरणं प्राप्य दिव्यं
लोकमवाप्स्यसि २६
धर्मे मनश्च ते भद्र सार्वकालं भविष्यति
युष्मत्संततिजातानां
दीर्घमायुर्भविष्यति २७
नोपसर्गादिकं दोषं युष्मत्संततिसंभवः अवाप्स्यति महाभाग यावत्सूर्यो भविष्यति २८
श्रीपराशर उवाच
अत्युक्त्वा तद्गृहात्कृष्णो बलदेवसहायवान्
निर्जगाम मुनिश्रेष्ठ मालाकारेण पूजितः २९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांश एकोनविंशोऽध्यायः १९

श्रीपराशर उवाच
राजमार्गे ततः कृष्णस्सानुलेपनभाजनाम्
ददर्श कुब्जामायांतीं नवयौवनगोचराम् १
तामाह ललितं कृष्णः कस्येदमनुलेपनम्
भवत्या नीयते सत्यं वदेंदीवरलोचने २
सकामेनेव सा प्रोक्ता सानुरागा हरिं

प्रति
प्राह सा ललितं कुब्जा तद्दर्शनबलात्कृता ३
कांत कस्मान्न जानासि कंसेन विनियोजिताम्
नैकवक्रेति विख्यातामनुलेपनकर्मणि ४
नान्यपिष्टं हि कंसस्य प्रीतये
ह्यनुलेपनम्
भवाम्यहमतीवास्य प्रसादधनभाजनम् ५
श्रीकृष्ण उवाच
सुगंधमेतद्राजार्हं रुचिरं रुचिरानने
आवयोर्गात्र सदृशं दीयतामनुलेपनम् ६
श्रीपराशर उवाच
श्रुत्वैतदाह सा कुब्जा गृह्यतामिति
सादरम्
अनुलेपनं च प्रददौ गात्रयोग्यमथोभयोः ७
भक्तिच्छेदानुलिप्तांगौ ततस्तौ
पुरुषर्षभौ
सेंद्रचापौ व्यराजेतां
सितकृष्णाविवांबुदौ ८
ततस्तां चुबुके शौरिरुल्लापन विधानवित्
उत्पाट्य तोलयामास
द्व्यंगुलेनाग्रपाणिना ९
चकर्ष पद्भ्यां च तदा ऋजुत्वं केशवोऽनयत् ततस्सा ऋजुतां प्राप्ता योषितामभवद्वरा १०
विलासललितं प्राह प्रेमगर्भभरालसम्

वस्त्रे प्रगृह्य गोविंदं मम गेहं
व्रजेति वै ११
एवमुक्तस्तया शौरी रामस्यालोक्य चाननम्
प्रहस्य कुब्जां तामाह
नैकवक्रामनिंदिताम् १२
आयास्ये भवतीगेहमिति तां प्रहसन्हरिः विससर्ज जहासोच्चै रामस्यालोक्य चाननम् १३
भक्तिभेदानुलिप्तांगौ नीलपीतांबरौ तु तौ धनुश्शालां ततो यातौ चित्रमाल्योपशोभितौ १४
आयागं तद्धनूरत्नं ताभ्यां पृष्टैस्तु रक्षिभिः
आख्याते सहसा कृष्णो गृहीत्वा पूरयद्धनुः १५
ततः पूरयता तेन भज्यमानं बलाद्धनुः
चकार सुमहच्छब्दं मथुरा येन पूरिता १६
अनुयुक्तौ ततस्तौ तु भग्ने धनुषि
रक्षिभिः
रक्षिसैन्यं निहत्योभौ निष्क्रांतौ
कार्मुकालयात् १७
अक्रूरागमवृत्तांतमुपलभ्य महद्धनुः
भग्नं श्रुत्वा च कंसोऽपि प्राह
चाणूरमुष्टिकौ १८
कंस उवाच
गोपालदारकौ प्राप्तौ भवद्भ्यां तु

ममाग्रतः
मल्लयुद्धेन हंतव्यौ मम प्राणहरौ हि तौ १९
नियुद्धे तद्विनाश्नो भवद्भ्यां तोषितो ह्यहम्
दास्याम्यभिमतान्कामान्नान्यथैतौ महाबलौ २०
न्यायतोन्यायतो वापि भवद्भ्यां तौ ममाहितौ
हंताव्यौ तद्वधाद्राज्यं सामान्यं वां भविष्यति २१
इत्यादिश्य स तौ मल्लौ ततश्चाहूय
हस्तिपम्
प्रोवाचोच्चैस्त्वया मल्लसमाजद्वारि
कुंजरः २२
स्थाप्यः कुवलयापीडस्तेन तौ गोपदारकौ
घातनीयौ नियुद्धाय रंगद्वारमुपागतौ २३
तमप्याज्ञाप्य दृष्ट्वा च
सर्वान्मंचानुपाकृतान्
आसन्न मरणः कंसः सूर्योदयमुदैक्षत २४
ततः समस्तमंचेषु नागरस्स तदा जनः राजमंचेषु चारूढास्सह भृत्यैर्नराधिपाः २५
मल्लप्राश्निकवर्गश्च रंगमध्यसमीपगः कृतः कंसेन कंसोऽपि तुंगमंचे व्यवस्थितः २६

अंतःपुराणां मंचाश्च तथाऽन्ये परिकल्पिताः
अन्ये च वारमुख्यानामन्ये नागरयोषिताम् २७
नंदगोपादयो गोपा मंचेष्वन्येष्ववस्थिताः अक्रूरवसुदेवौ च मंचप्रांते व्यवस्थितौ २८
नागरीयोषितां मध्ये देवकीपुत्रगर्द्धिनी अंतकालेऽपि पुत्रस्य द्रक्ष्यामीति मुखं स्थिता २९
वाद्यमानेषु तूर्येषु चाणूरे चातिवल्गति हाहाकारपरे लोके ह्यास्फोटयति मुष्टिके ३०
ईषद्धसंतौ तौ वीरौ बलभद्रजनार्दनौ
गोपवेषधरौ बालौ रंगद्वारमुपागतौ ३१
ततः कुवलयापीडो महामात्रप्रचोदितः
अभ्यधावत वेगेन हंतुं गोपकुमारकौ ३२
हाहाकारो महाञ्जज्ञे रंगमध्ये द्विजोत्तम बलदेवोऽनुजं दृष्ट्वा वचनं चेदमब्रवीत् ३३
हंतव्यो हि महाभाग नागोऽयं शत्रुचोदितः
३४
इत्युक्तस्सोऽग्रजेनाथ बलदेवेन वै द्विज
सिंहनादं ततश्चक्रे माधवः परवीरहा ३५
करेण करमाकृष्य तस्य केशिनिषूदनः
भ्रामयामास तं शैरिरैरावतसमं बले ३६

ईशोपि सर्वजगतां बाललीलानुसारतः क्रीडित्वा सुचिरं कृष्णः करिदंतपदांतरे ३७
उत्पाट्य वामदंतं तु दक्षिणेनैव पाणिना ताडयामास यंतारं तस्यासीच्छतधा शिरः ३८ दक्षिणं दंतमुत्पाट्य बलभद्रोऽपि तत्क्षणात्
स रोषस्तेन पार्श्वस्थान् गजपालानपोथयत् ३९
ततस्तूत्प्लुत्य वेगेन रौहिणेयो महाबलः
जघान वामपादेन मस्तके हस्तिनं रुषा ४०
स पपात हतस्तेन बलभद्रेण लीलया
सहस्राक्षेण वज्रेण ताडितः पर्वतो यथा ४१
हत्वा कुवलयापीडं हस्त्यारोहप्रचोदितम्
मदासृगनुलिप्तांगौ हस्तिदंतवरायुधौ ४२
मृगमध्ये यथा सिंहौ गर्वलीलावलोकिनौ
प्रविष्टौ सुमहारंगं बलभद्रजनार्दनौ ४३
हाहाकारो महाञ्जज्ञे महारंगे त्वनंतरम् कृष्णोऽयं बलभद्रोयमिति लोकस्य विस्मयः ४४
सोऽयं येन हता घोरा पूतना बालघातिनी क्षिप्तं तु शकटं येन भग्नौ तु यमलार्जुनौ ४५
सोयं यः कालियं नागं ममर्दारुह्य वालकः धृतो गोवर्द्धनो येन सप्तरात्रं महागिरिः ४६

अरिष्टो धेनुकः केशी लीलयैव महात्मना
निहता येन दुर्वृत्ता दृश्यतामेष
सोऽच्युतः ४७
अयं चास्य महाबाहुर्बलभद्रोऽग्रतोऽग्रजः
प्रयाति लीलया योषिन्मनोनयननंदनः ४८
अयं स कथ्यते प्राज्ञैः पुराणार्थविशारदैः
गोपालो यादवं वंशं मग्नमभ्यद्धरिष्यति
४९
अयं हि सर्वलोकस्य विष्णोरखिलजन्मनः
अवतीर्णो महीमंशो नूनं भारहरो भुवः ५०
इत्येवं वर्णिते पौरै रामे कृष्णे च
तत्क्षणात्
उरस्तताप देवक्याः स्नेहस्नुतपयोधरम् ५१
महोत्सवमिवासाद्य पुत्राननविलोकनात् युवेव वसुदेवोऽभूद्विहायाभ्यागतां जराम् ५२
विस्तारिताक्षियुगलो राजांतःपुरयोषिताम्
नागरस्त्रीसमूहश्च द्रष्टुं न विरराम
तम् ५३
सख्यः पश्यत कृष्णस्य मुखमत्यरुणेक्षणम्
गजयुद्धकृतायासस्वेदांबुकणिकाचितम् ५४
विकासिशरदंभोजमपश्यामजलोक्षितम् परिभूयं स्थितं जन्म सफलं क्रियतां दृशः ५५
श्रीवत्सांकं महद्धाम

बालस्यैतद्विलोक्यताम्
विपक्षक्षपणं वक्षो भुजयुग्मं च भामिनि ५६
किं न पश्यसि दुग्धेंदुमृणालधवलाकृतिम्
बलभद्रमिमं नीलपरिधानमुपागतम् ५७
वल्गतामुष्टिकेनैव चाणूरेण तथा सखि
क्रीडतो बलभद्रस्य हरेर्हास्यं
विलोक्यताम् ५८
सख्यः पश्यत चाणूरं नियुद्धार्थमयं हरिः
समुपैति न संत्यत्र किं वृद्धा
मुक्तकारिणः ५९
क्व यौवनोन्मुखीभूतसुकुमारतनुर्हरिः
क्व वज्रकठिनाभोगशरीरोऽयं महासुरः ६०
इमौ सुललितैरंगैर्वर्त्तेते नवयौवनौ
दैतेयमल्लाश्चाणूरप्रमुखास्त्वतिदारुणाः ६१
नियुद्धप्राश्निकानां तु महानेष
व्यतिक्रमः
यद्बालबलिनोर्युद्धं
मध्यस्थैस्समुपेक्ष्यते ६२
श्रीपराशर उवाच
इत्थं पुरस्त्रीलोकस्व वदतश्चालयन्भुवम् ववल्ग बद्धकक्ष्यॐतर्जनस्य भगवान्हरिः ६३
बलभद्रोऽपि चास्फोट्य ववल्गललितं तथा पदेपदे तथा भूमिर्यन्न शीर्णा तदद्भुतम्

६४
चाणूरेण ततः कृष्णो ययुधेऽमितविक्रमः नियुद्धकुशलो दैत्यो बलभद्रेण मुष्टिकः ६५
सन्निपातावधूतैस्तु चाणूरेण समं हरिः
प्रक्षेपणैर्मुष्टिभिश्च
कीलवज्रनिपातनैः ६६
पादोद्धूतैः प्रमृष्टैश्च
तयोर्युद्धमभून्महत् ६७
अशस्त्रमतिघोरं तत्तयोर्युद्धं सुदारुणम्
बलप्राणविनिष्पाद्यं समाजोत्सवसन्निधौ ६८
यावद्यावच्च चाणूरो युयुधे हरिणा सह
प्राणहानिमवापाग्र्यां
तावत्तावल्लवाल्लवम् ६९
कृष्णोपि युयुधे तेन लीलयैव जगन्मयः
खेदाच्चालयता कोपान्निजकेसरश्खोरम् ७०
बलक्षयं विवृद्धिं च दृष्ट्वा
चाणूकृष्णयोः
वारयामास तूर्याणि कंसः कोपपरायणः ७१
मृदंगादिषु तूर्येषु प्रतिषिद्धेषु तत्क्षणात्
खे संगतान्यवाद्यंत देवतूर्याण्यनेकशः ७२
जय गोविंद चाणूरं जहि केशव दानवम्

अंतर्द्धानगता देवास्तमूचुरतिहर्षिताः ७३
चाणूरेण चिरं कालं पीडित्वा मधुसूदनः उत्पाट्य भ्रामयामास तद्वधाय कृतोद्यमः ७४
भ्रामयित्वा शतगुणं दैत्यमल्लममित्रजित्
भूमावास्फोटयामास गगने गतजीवितम् ७५
भूमावास्फोटितस्तेन चाणूरः शतधाऽभवत्
रक्तस्रावमहापंकां चकार च तदा भुवम् ७६
बलदेवोऽपि तत्कालं मुष्टिकेन महाबलः
युयुधे दैत्यमल्लेन चाणूरेण यथा हरिः ७७
सोऽप्येनं मुष्टिना मूर्ध्नि वक्षस्याहत्य जानुना
पातयित्वा धरापृष्ठे निष्पिपेष गतायुषम्
७८
कृष्ण स्तोशलकं भूयो मल्लराजं महाबलम्
वाममुष्टिप्रहारेण पातयामास भूतले ७९
चाणूरे नहते मल्ले मुष्टेके विनिपातिते
नीते क्षयं तोशलके सर्वे मल्लाः
प्रदुद्रु वुः ८०
ववल्गतुस्ततो रंगे कृष्णसंकर्षणावुभौ
समानवयसो गोपान्बलादाकृष्य हर्षितौ ८१
कंसोऽपि कोपरक्ताक्षः
प्राहोच्चैर्व्यायतान्नरान्
गोपावेतौ समाजौघान्निष्क्राम्येतां
बलादितः ८२

नंदोऽपि गृह्यतां पापो निर्गलैरायसैरिह अवृद्धार्हेण दंडेन वसुदेवोऽपि बध्यताम् ८३
वल्गंति गोपाः कृष्णेन ये चेमे सहिताः पुरः
गावो निगृह्य तामेषां यच्चास्ति वसु
किंचन ८४
एवमाज्ञापयानं तु प्रहस्य मधुसूदनः
उत्प्लुत्यारुह्य तं मंचं कंसं जग्राह
वेगतः ८५
केश्ष्वोआ!कृष्य विगलत्किरीटमवनीतले
स कंसं पातयामास तस्योपरि पपात च ८६
अश्षोजगदाधारगुरुणा पततोपरि
कृष्णेन त्याजितः प्राणानुग्रसेनात्मजो
नृपः ८७
नृतस्य केश्षोउ! तदा गृहीत्वा मधुसूदनः
चकर्ष देहं कंसस्य रंगमध्ये महाबलः ८८
गौरवेणातिपतता परिघातेन कृष्यता
कृता कंसस्य देहेन वेगेनेव महांभसः ८९
कंसे गृहीते कृष्णेन तद्भ्राताऽभ्यागतो
रुषा
सुनामा बलभद्रेण लीलयैव निपातितः ९०
ततो हाहाकृतं सर्वमासीत्तद्रं गमंडलम्
अवज्ञया हतं दृष्ट्वा कृष्णेन
मथुरेश्वरम् ९१
कृष्णोऽपि वसुदेवस्य पादौ जग्राह सत्वरः

देवक्याश्च महाबाहुर्बलदेवसहायवान् ९२ उत्थाप्य वसुदेवस्तं देवकी च जनार्दनम् स्मृतजन्मोक्तवचनौ तावेव प्रणतौ स्थितौ ९३
श्रीवसुदेव उवाच
प्रसीद सीदतां दत्तो देवानां यो वरः प्रभो तथावयोः प्रसादेन कृतोद्धारस्स केशव ९४ आराधितो यद्भगवानवतीर्णो गृहे मम दुर्वृत्तनिधनार्थाय तेन नः पावितं कुलम् ९५
त्वमंतः सर्वभूतानां सर्वभूतमयस्थितः प्रवर्त्तेते समस्तात्मंस्त्वत्तो भूतभविष्यती ९६ यज्ञैस्त्वमिज्यसेऽचिंत्य सर्वदेवमयाच्युत
त्वमेव यज्ञो यष्टा च यज्वनां परमेश्वरः ९७
समुद्भवस्समस्तस्य जगतस्त्वं जनार्दन ९८ सापह्नवं मम मनो यदेतत्त्वयि जायते देवक्याश्चात्मजप्रीत्या तदत्यंतविडंबना ९९
त्वं कर्त्ता सर्वभूतानामनादिनिधनो भवान् त्वं मनुष्यस्य कस्यैषा जिह्वा पुत्रेति वक्ष्यति १००
जगदेतज्जगन्नाथ संभूतमखिलं यतः
कया युक्त्या विना मायां सोऽस्मत्तः

संभविष्यति १०१ यस्मिन्प्रतिष्ठितं सर्वं जगत्स्थावरजंगमम्
स कोष्ठोत्संगशयनो मानुषो जाय ते कथम् १०२
स त्वं प्रसीद परमेश्वर पाहि विश्वमंशावतारकरणैर्न ममासि पुत्रः आब्रह्यपादपमिदं जगदेतदीश त्वत्तो विमोहयसि किं पुरुषोत्तमास्मान् १०३
मायाविमोहितदृशा तनयो ममेति कंसाद्भयं
कृतमपास्तभयोऽतितीव्रम्
नीतोऽसि गोकुलमरातिभया कुलेन वृद्धिं
गतोऽसि मम नास्ति ममत्वमीश १०४
कर्माणि रुद्रमरुदश्विशतक्रतूनां
साध्यानि यस्य न भवंति निरीक्षितानि
त्वं विष्णुरीश जगतामुपकारहेतोः
प्राप्तोसि नः परिगतो विगतो हि मोहः १०५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! विंशोध्यायः २०

श्रीपराशर उवाच
तौ समुत्पन्नविज्ञानौ भगवत्कर्मदर्शनात् देवकी वसुदेवौ तु दृष्ट्वा मायां पुनर्हरिः
मोहाय यदुचक्रस्य विततान स वैष्णवीम् १ उवाच चांब हे तात चिरादुत्कंठितेन मे

भवंतौ कंसभीतेन दृष्टौ संकर्षणेन च २
कुर्वतां याति यः कालो मातापित्रोरपूजनम्
तत्खंडमायुषो व्यर्थमसाधूनां हि जायते ३
गुरुदेवद्विजातीनां मातापित्रोश्च
पूजनम्
कुर्वतां सफलः कालो देहिनां तात जायते ४
तत्क्षंतव्यमिदं सर्वमतिक्रमकृतं पितः
कंसवीर्यप्रतापाभ्यामावयोः परवश्ययोः ५
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वाऽथ प्रणम्योभौ
यदुवृद्धाननुक्रमात्
यथावदभिपूज्याथ चक्रतुः पौरमाननम् ६
कंसपत्न्यस्ततः कंसं परिवार्य हतं भुवि विलेपुर्मातरश्चास्य दुःखशोकपरिप्लुताः ७
बहुप्रकारमस्वस्थाः पश्चात्तापातुरो हरिः
तास्समाश्वासयामास स्वयमस्राविलेक्षणः ८ उग्रसेनं ततो बंधामुमोच मधुसूदनः अभ्यसिंचत्तदैवैनं निजराज्ये हतात्मजम् ९
राज्येभिषिक्तः कृष्णेन यदुसिंहस्सुतस्य सः
चकार प्रेतकार्याणि ये चान्ये तत्र घातिताः १०
कृतौर्द्धदैहिकं चैनं सिंहासनगतं हरिः

उवाचाज्ञापय विभो यत्कार्यमविशंकितः ११
ययातिशापाद्वंशोयमराज्यार्होपि
सांप्रतम्
मयि भृत्ये स्थिते देवानाज्ञापयतु किं
नृपैः १२
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा सोऽस्मरद्वायुमाजगाम च
तत्क्षणात्
उवाच चैनं भगवान्केशवः कार्यमानुषः १३
गच्छेदं ब्रूहि वायो त्वमलं गर्वेण वासव
दीयतामुग्रसेनाय सुधर्मा भवता सभा १४
कृष्णो ब्रवीति राजार्हमेतद्रत्नमनुत्तमम्
सूधर्माख्यसभायुक्तमस्यां यदुभिरासितुम् १५
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः पवनो गत्वा सर्वमाह शचीपतिम् ददौ सोऽपि सुधर्माख्यां सभां वायोः पुरंदरः १६
वायुना चाहृतां दिव्यां सभां ते
यदुपुंगवाः
बुभुजुस्सर्वरत्नाढ्यां
गोविंदभुजसंश्रयाः १७
विदिताऽखिलविज्ञानौ सर्वज्ञानमयावपि
शिष्याचार्यक्रमं वीरौ ख्यापयंतौ
यदूत्तमौ १८

ततस्सांदीपनिं काश्यमवंतीपुरवासिनम् विद्यार्थं जग्मतुर्बालौ कृतोपनयनक्रमौ १९
वेदाभ्यासकृतप्रीती संकर्षणजनार्दनौ तस्य शिष्यत्वमभ्येत्य गुरुवृत्तिपुरौ हि तौ
दर्शयांचक्रतुर्वीरावाचारमखिले जने २० सरहस्यं धनुर्वेदं ससंग्रहमधीयताम् अहोरात्रचतुष्षष्ट्या तदद्भुतमभूद्द्विज २१
सांदीपनिरसंभाव्यं तयोः कर्मातिमानुषम् विचिंत्य तौ तदा मेने प्राप्तौ चंद्रदिवाकरौ २२
सांगांश्च चतुरो वेदान्सर्वशास्त्राणि
चैव हि
अस्त्रग्राममश्षॐ च प्रोक्तमात्रमवाप्य
तौ २३
ऊचुतुर्व्रियतां या ते दातव्या
गुरुदक्षिणा २४
सोप्यतींद्रियमालोक्य तयोः कर्म महामतिः
अयाचत मृतं पुत्रं प्रभासे लवणार्णवे २५
गृहीतास्त्रौ ततस्तौ तु सार्घ्यहस्तो
महोदधिः
उवाच न मया पुत्रो हृतस्सांदीपनेरिति २६
दैत्यः पंचजनो नाम शंखरूपस्स बालकम्
जग्राह योस्ति सलिले ममैवा सुरसूदन २७

श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वॐतर्जलं गत्वा हत्वा पंचजनं च तम्
कृष्णो जग्राह तस्यास्थिप्रभवं
शंखमुत्तमम् २८
यस्य नादेन दैत्यानां बलहानिरजायत
देवानां ववृधे तेजो यात्यधर्मश्च
संक्षयम् २९
तं पाञ्चजन्यमापूर्य गत्वा यमपुरं हरिः
बलदेवश्च बलवाञ्जित्वा वैवस्वतं यमम् ३०
तं बालं यातनासंस्थं यथापूर्वशरीरिणम्
पित्रे प्रदत्तवान्कृष्णो बलश्च बलिनां
वरः ३१
मथुरां च पुनः प्राप्तावुग्रसेनेन पालिताम्
प्रहृष्टपुरुषस्त्रीकामुभौ रामजनार्दनौ ३२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांश एकविंशोऽध्यायः २१

श्रीपराशर उवाच
जरासंधसुते कंस उपयेमे महाबलः
अस्तिं प्राप्तिं च मैत्रेय
तयोर्भर्तृहणं हरिम् १
महा बलपरीवारो मगधाधिपतिर्बली
हंतुमभ्याययौ कोपाज्जरासंधस्सयादवम् २

उपेत्य मथुरां सोऽथ रुरोध मगधेश्वरः
अक्षौहिणीभिस्सैन्यस्य
त्रयोविंशतिभिर्वृतः ३
निष्क्रम्याल्पपरीवारावुभौ रामजनार्दनौ
युयुधाते समं तस्य बलिनौ बलिसैनिकैः ४
ततो रामश्च कृष्णश्च मतिं चक्रतुरंजसा
आयुधानां पुराणानामादाने मुनिसत्तम ५
अनंतरं हरेश्शार्ङ्गं तूणी चाक्षयसायकौ
आकाशादागतौ विप्र तथा कौमोदकी गदा ६
हलं च बलभद्रस्य गगनादागतं महत्
मनसोऽभिमतं विप्र सानंदं मुसलं तथा ७
ततो युद्धे पराजित्य ससैन्यं सगधाधिपम्
पुरीं विविशतुर्वीरावुभौ रामजनार्दनौ ८
जिते तस्मिन्सुदुर्वृत्ते जरासंधे महा
मुने
जीवमाने गते कृष्णस्तेनामन्यत नाजितम् ९
पुनरप्याजगामाऽथ जरासंधो बलान्वितः
जितश्च रामकृष्णाभ्यामपक्रांतो
द्विजोत्तम १०
दश चाष्टौ च संग्रामानेवमत्यंतदुर्मदः यदुभिर्मागधो राजा चक्रे कृष्णपुरोगमैः ११
सर्वेष्वेतेषु युद्धेषु यादवैस्स पराजितः अपक्रांतो
जरासंधस्स्वल्पसैन्यैर्बलाधिकः १२
न तद्बलं यादवानां विजितं यदनेकशः

तत्तु सन्निधिमाहात्म्यं विष्णोरंशस्य
चक्रिणः १३
मनुष्यधर्मशीलस्य लीला सा जगतीपतेः
अस्त्राण्यनेकरूपाणि यदरातिषु मुंचति १४
मनसैव जगत्सृष्टिं संहारं च करोति यः
तस्यारिपक्षक्षपणे कियानुद्यमविस्तरः १५
तथाऽपि यो मनुष्याणां धर्मस्तमनुवर्त्तते
कुर्वन्बलवता संधिं हीनैर्युद्धं
करोत्यसौ १६
साम चोपप्रदानं च तथा भेदं च दर्शयन्
करोति दंडपातं च क्वचिदेव पलायनम् १७
मनुष्यदेहिनां चेष्टामित्येवमनुवर्त्तते लीला जगत्पतेस्तस्य च्छंदतः परिवर्त्तते १८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! द्वाविंशोऽध्यायः २२
श्रीपराशर उवाच
गार्ग्यं गोष्ठ्यां द्विजं श्यालष्षंड इत्युक्तवान्द्विज
यदूनां सन्निधौ सर्वे जहसुर्यादवास्तदा १
ततः कोपपरीतात्मा दक्षिणापथमेत्य सः
सुतमिच्छंस्तपस्तेपे यदुचक्रभयावहम् २
आराधयन्महादेवं लोहचूर्णमभक्षयत्
ददौ वरं च तुष्टोऽस्मै वर्षे तु द्वादशो!
हरः ३

संतोषयामास च तं यवनेशो ह्यनात्मजः
तद्योषित्संगमाच्चास्य
पुत्रोऽभूदलिसन्निभः ४
तं कालयवनं नाम राये स्वे यवनेश्वरः
अभिषिच्य वनं यातो वज्राग्रकठिनोरसम् ५
स तु वीर्यमदोन्मत्तः पृथिव्यां बलिनो
नृपान्
अपृच्छन्नारदस्तस्मै कथयामास यादवान् ६
म्लेच्छकोटिसहस्राणां
सहस्रैस्सोभिसंवृतः
गजाश्वरथसंपन्नैश्चकार परमोद्यमम् ७
प्रययौ स व्यवच्छिन्नं छिन्नयानो
दिनेदिने
यादवान्प्रति सामर्षो मैत्रेय मथुरां
पुरीम् ८
कृष्णोऽपि चिंतयामास क्षपितं यादवं बलम्
यवनेन रणे गम्यं मागधस्य भविष्यति ९
मागधस्य बलं क्षीणं स कालयवनो बली
हंतैतदेवमायातं यदूनां व्यसनं द्विधा १०
तस्माद्दुर्गं करिष्यामि
यदूनामरिदुर्जयम्
स्त्रियोऽपि यत्र युद्धेयुः किं
पुनर्वृष्णिपुंगवाः ११
मयि मत्ते प्रमत्ते वा सुप्ते प्रवसितेऽपि वा
यादवाभिभवं दुष्टा मा

कुर्वंस्त्वरयोधिकाः १२
इति संचिंत्य गोविंदो योजनानां महोदधिम् ययाचे द्वादशपुरीं द्वारकां तत्र निर्ममे १३
महोद्यानां महावप्रां तटाकशतशोभिताम् प्रासादगृहसंबाधामिंद्रस्येवामरावतीम् १४
मथुरावासिनं लोकं तत्रानीय जनार्दनः
आसन्ने कालयवने मथुरां च स्वयं ययौ १५
बहिरावासिते सैन्ये मथुराया निरायुधः
निर्जगाम च गोविंदो ददर्श यवनश्च तम् १६
स ज्ञात्वा वासुदेवं तं बाहुप्रहरणं नृपः अनुयातो महायोगी चेतोभिः प्राप्यते न यः १७
तेनानुयातः कृष्णोऽपि प्रविवेश महागुहाम् यत्र श्तोए! महावीर्यो मुचुकुंदो नरेश्वरः १८
सोऽपि प्रविष्टो यवनो दृष्ट्वा शय्यागतं नृपम्
पादेन ताडयामास मत्वा कृष्णं सुदुर्मतिः १९
उत्थाय मुचुकुंदोऽपि ददर्श यवनं नृपः २०
दृष्टमात्रश्च तेनाऽसौ जज्वाल यवनोग्निना
तत्क्रोधजेन मैत्रेय भस्मीभूतश्च
तत्क्षणात् २१
स हि देवासुरे युद्धे गतो हत्वा महासुरान्

र्त्तस्सुमहाकालं निद्रां वव्रे वरं सुरान् २२
प्रोक्तश्च देवैस्संसुप्तं यस्त्वामुत्थापयिष्यति
देहजेनाग्निना सद्यस्स तु भस्मीभविष्यति २३
एवं दग्ध्वा स तं पापं दृष्ट्वा च मधुसूदनम्
कस्त्वमित्याह सोऽप्याह जातोहं शशिनः
कुले
वसुदेवस्य तनयो यदोर्वंशसमुद्भवः २४
मुचुकुंदोऽपि तत्राऽसौ
वृद्धगार्ग्यवचोऽस्मरत् २५
संस्मृत्य प्रणिपत्यैनं सर्वं सर्वेश्वरं
हरिम्
प्राह ज्ञानो भवान्विष्णोरंशस्त्वं
परमेश्वर २६
पुरा गार्ग्येण कथितमष्टाविंशतिमे युगे द्वापरांते हरेर्जन्म यदुवंशो! भविष्यति
२७
स त्वं प्राप्तो न संदेहो
मर्त्त्यानामुपकारकृत् २८
तथाहि सुमहत्तेजो नालं सोढुमहं तव
तथाहि सजलांभोदनादधीरतरं तव
वाक्यं नमति चैवोर्वी
युष्मत्पादप्रपीडिता २९

देवासुरमहायुद्धे दैत्यसैन्यमहाभटाः न सेहुर्मम तेजस्ते त्वत्तेजो न
सहाम्यहम् ३०
संसारपतितस्यैको जंतोस्त्वं शरणं परम्
प्रसीद त्वं प्रपन्नार्त्तिहर नाशय
मेऽशुभम् ३१
त्वं पयो निधयश्शैलसरितस्त्वं वनानि च मेदिनी गगनं वायुरापोग्निस्त्वं तथा मनः ३२
बुद्धिरव्याकृतप्राणाः प्राणेशस्त्वं तथा पुमान्
पुंसः परतरं यच्च व्याप्य जन्म विकारवत् ३३
शब्दादिहीनमजरममेयं क्षयवर्जितम् अवृद्धिनाशं तद्ब्रह्म
त्वमाद्यंतविवर्जितम् ३४
त्वत्तोऽमरास्सपितरो यक्षगंधर्वकिन्नराः
सिद्धाश्चाप्सरसस्त्वत्तो मनुष्याः पशवः
खगाः ३५
सरीसृपा मृगास्सर्वे त्वत्तस्सर्वे महीरुहाः
यच्च भूतं भविष्यं च किंचिदत्र चराचरम् ३६
मूर्त्तामूर्त्तं तथा चापि स्थूलं सूक्ष्मतरं तथा
तत्सर्वं त्वं जगत्कर्त्ता नास्ति

किंचित्त्वया विना ३७
मया संसारचक्रेऽस्मिन्भ्रमता भगवंस्तदा
तापत्रयाभिभूतेन न प्राप्ता निर्वृतिः
क्वचित् ३८
दुःखान्येव सुखानीति मृगतृष्णाजलाशयाः
मया नाथ गृहीतानि तानि तापाय मेऽभवन् ३९
राज्यमुर्वी बलं कोशो
मित्रपक्षस्तथात्मजाः
भार्या भृत्य जनो ये च शब्दाद्या विषयाः
प्रभो ४०
सुखबुद्ध्या मया सर्वं गृहीतमिदमव्ययम्
परिणामे तदेवेश तापात्मकमभून्मम ४१
देवलोकगतिं प्राप्तो नाथ देवगणोऽपि हि
मत्तस्साहाय्यकामोभूच्छाश्वती कुत्र
निर्वृतिः ४२
त्वामनाराध्य जगतां सर्वेषां
प्रभवास्पदम्
शाश्वती प्राप्यते केन परमेश्वर
निर्वृतिः ४३
त्वन्मायामूढमनसो जन्ममृत्युजरादिकान् अवाप्य तापान्पश्यंति प्रेतराजमनंतरम् ४४
ततो निजक्रियासूतिनरकेष्वतिदारुणम् प्राप्नुवंति नरा दुःखमस्वरूपविदस्तव ४५ अहमत्यंतविषयी मोहितस्तव मायया ममत्वगर्वगर्त्तांतर्भ्रमामि परमेश्वर

४६
सोऽहं त्वां शरणमपारमप्रमेयं संप्राप्तः परमपदं यतो न किंचित् संसारभ्रमपरितापतप्तचेतानिर्वाणे परिणतधाम्नि साभिलाषः ४७
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! त्रयोविंशोऽध्यायः २३

श्रीपराशर उवाच
इत्थंस्तुतस्तदा तेन मुचुकुन्देन धीमता प्राहेशः सर्वभूतानामनादिनिधनो हरिः १
श्रीभगवानुवाच
यथाभिवांछितान्दिव्यान्गच्छलोकान्नराधिप
अव्याहतपरैश्वर्यो मत्प्रसादोपबृंहितः २
भुक्त्वा दिव्यान्महाभोगान्भविष्यसि
महाकुले
जातिस्मरो
मत्प्रसादात्ततोमोक्षमवाप्स्यसि ३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः प्रणिपत्येशं जगतामच्युतं नृपः
गुहामुखाद्विनिष्क्रांततस्स
ददर्शाल्पकान्नरान् ४
ततः कलियुगं मत्वा प्राप्तं तप्तुं
नृपस्तपः
नरनारायणस्थानं प्रययौ गंधमादनम् ५

कृष्णोपि घातयित्वारिमुपायेन हि तद्बलम्
जग्राह मथुरामेत्य
हस्त्यश्वस्यंदनोज्ज्वलम् ६
आनीय चोग्रसेनाय द्वारवत्यां न्यवेदयत्
पराभिभवनिश्शंकं बभूव च यदोः कुलम् ७
बलदेवोऽपि मैत्रेय प्रशांताखिलविग्रहः ज्ञातिदर्शनसोत्कंठः प्रययौ नंदगोकुलम् ८
ततो गोपाश्च गोप्यश्च यथा
पूर्वममित्रजित्
तथैवाभ्यवदत्प्रेम्णा बहुमानपुरस्सरम् ९
स कैश्चित्संपरिष्वक्तः कांश्चिच्च
परिषस्वजे
हास्यं चक्रे समं
कैश्चिद्गोपैर्गोपीजनैस्तथा १०
प्रियाण्यनेकान्यवदन् गोपास्तत्र
हलायुधम्
गोप्यश्च प्रेमकुपिताः
प्रोचुस्सेर्ष्यमथापराः ११
गोप्यः पप्रच्छुरपरा नागरीजनवल्लभम्
कच्चिदास्ते सुखं
कृष्णश्चलप्रेमलवात्मकः १२
अस्मच्चेष्टामपहसन्न कच्चित्पुरयोषिताम्
सौभाग्यमानमधिकं करोति क्षणसौहृदः १३
कच्चित्स्मरति नः कृष्णो गीतानुगमनं कलम् अप्यसौ मातरं द्रष्टुं सकृदप्यागमिष्यति

१४
अथ वा किं तदालापैः क्रियंतामपराः कथाः यस्यास्माभिर्विना तेन विनाऽस्माकं भविष्यति १५
पिता माता तथा भ्राता भर्त्ता बंधुजनश्च
किम्
संत्यक्तस्तत्कृतेस्माभिरकृतज्ञध्वजो हि
सः १६
तथापि कच्चिदालापमिहागमनसंश्रयम्
करोति कृष्णो वक्तव्यं भवता राम नानृतम् १७
दामोदरोऽसौ गोविंदः पुरस्त्रीसक्तमानसः
अपेतप्रीतिरस्मासु दुर्दर्शः प्रतिभाति
नः १८
आमंत्रितश्च कृष्णेति पुनर्दामोदरेति च
जहसुस्सस्वरं गोप्यो हरिणा हृतचेतसः १९
संदेशैस्साममधुरैः प्रेमगर्भैरगर्वितैः
रामेणाश्वासिता गोप्यः
कृष्णस्यातिमनोहरैः २०
गोपैश्च पूर्ववद्रामः परिहासमनोहराः
कथाश्चकार रेमे च सह तैर्व्रजभूमिषु २१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! चतुर्विंशोऽध्यायः २४

श्रीपराशर उवाच
वने विचरतस्तस्य सह गोपैर्हात्मनः

मानुषच्छद्मरूपस्य श्षोस्य धरणीधृतः १ निष्पादितो रुकार्यस्य कार्येणोर्वीप्रचारिणः उपभोगार्थमत्यर्थं वरुणः प्राह वारुणीम् २
अभीष्टा सर्वदा यस्य मदिरे त्वं महौजसः
अनंतस्योपभोगाय तस्य गच्छ मुदे शुभे ३
इत्युक्ता वारुणी तेन सन्निधानमथाकरोत्
वृंदावनसमुत्पन्नकदं बतरुकोटरे ४
विचरन् बलदेवोऽपि मदिरागंधमुत्तमम्
आघ्राय मदिरातर्षमवापाथ वराननः ५
ततः कदंबात्सहसा मद्यधारां स लांगली
पतंतीं वीक्ष्य मैत्रेय प्रययौ परमां
मुदम् ६
पपौ च गोपगोपीभिस्समुपेतो मुदान्वितः
प्रगीयमानो ललितं गीतवाद्यविशारदैः ७
स
मत्तोत्यंतघर्मांभःकणिकामौक्तिकोज्ज्वलः
आगच्छ यमुने स्नातुमिच्छामीत्याह विह्वलः ८
तस्य वाचं नदी सा तु मत्तोक्तामवमत्य वै नाजगाम ततः क्रुद्धो हलं जग्राह लांगली ९ गृहीत्वा तां हलांतेन चकर्ष मदविह्वलः पापे नायासि नायासि गम्यतामिच्छयान्यतः १०

साकृष्टा सहसा तेन मार्गं संत्यज्य निम्रगा
यत्रास्ते बलभद्रोऽसौ प्लावयामास
तद्वनम् ११
शरीरिणी तदाऽभ्येत्य त्रासविह्वललोचना
प्रसीदेत्यब्रवीद्रामं मुंच मां
मुसलायुध १२
ततस्तस्याः सुवचनमाकर्ण्य स हला युधः सोऽब्रवीदवजानासि मम शौर्यबले नदि सोऽहं त्वां हलपातेन नयिष्यामि सहस्रधा १३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तयाति संत्रासात्तया नद्या प्रसादितः
भूभागे प्लाविते तस्मिन्मुमोच यमुनां बलः १४
ततस्स्नातस्य वै कांतिरजायत महात्मनः १५
अवतंसोत्पलं चारु गृहीत्वैकं च कुंडलम्
वरुणप्रहितां चास्मै मालामम्लानपंकजाम्
समुद्राभे तथा वस्त्रे नीले
लक्ष्मीरयच्छत १६
कृतावतंसस्स तदा चारुकुंडलभूषितः नीलांबरधरस्स्रग्वी शुशुभे कांतिसंयुतः १७
इत्थं विभूषितो रेमे तत्र रामस्तथा व्रजे मासद्वयेन यातश्च स पुनर्द्वारकां पुरीम्

१८
रेवतीं नाम तनयां रैवतस्य महीपतेः उपयेमे बलस्तस्यां जज्ञाते निशितोल्मुकौ १९
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! पंचविंशोऽध्यायः २५

श्रीपराशर उवाच
भीष्मकः कुंडिने राजा विदर्भविषयेऽभवत् रुक्मी तस्याभवत्पुत्रो रुक्मिणी च वरानना १
रुक्मिणीं चकमे कृष्णस्सा च तं चारुहीसिनी
न ददौ याचते चैनां रुक्मी द्वेषेण चक्रिणे २
ददौ च शिशुपालाय जरासंधप्रचोदितः भीष्मको रुक्मिणा सार्द्धं
रुक्मिणीमुरुविक्रमः ३
विवाहार्यं ततः सर्वे जरासंधमुखा नृपाः
भीष्मकस्य पुरं
जग्मुश्शिशुपालप्रियैषिणः ४
कृष्णोऽपि बलभद्राद्यैर्यदुभिः
परिवारितः
प्रययौ कुंडिनं द्रष्टुं विवाहं
चैद्यभूभृतः ५
श्वो भाविनि विवाहे तु तां कन्यां

हृतवान्हरिः
विपक्षभारमासज्य रामादिष्वथ बंधुषु ६
ततश्च पौंड्रकश्श्रीमान्दंतवक्रो
विदूरथः
शिशुपालजरासंधशाल्वाद्याश्च महीभृतः ७
कुपितास्ते हरिं हंतुं
चक्रुरुद्योगमुत्तमम्
निर्जिताश्च समागम्य
रामाद्यैर्यदुपुंगवैः ८
कुंडिनं न प्रवेक्ष्यामि ह्यहत्वा युधि
केशवम्
कृत्वा प्रतिज्ञां रुक्मी च हंतुं
कृष्णमनुद्रु तः ९
हत्वा बलं सनागाश्वं पत्तिस्यंदनसंकुलम्
निर्जितः पातितश्चोर्व्यां लीलयैव स
चक्रिणा १०
निर्जित्य रुक्मिणं सम्यगुपयेमे च रुक्मिणीम्
राक्षसेन विवाहेन संप्राप्तां मधुसूदनः ११
तस्यां जज्ञे च प्रद्युम्नो मदनांशस्सवीर्यवान्
जहार शंबरो यं वै यो जघान च शंबरम् १२ इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! षड्विंशोऽध्यायः २६

श्रीमैत्रेय उवाच
शंबरेण हृतो वीरः प्रद्युम्नः स कथं मुने शंबरः स महावीर्यः प्रद्युम्नेन कथं हतः १
यस्तेनापहृतः पूर्वं कथं विजघान तम् एतद्विस्तरतः श्रोतुमिच्छामि सकलं गुरो २
श्रीपराशर उवाच
षष्ठेह्नि जातमात्रं तु प्रद्युम्नं सूतिकागृहात्
ममैष हंतेति मुने हृतवान्कालशंबरः ३
हृत्वा चिक्षेप चैवैनं ग्राहोग्रे
लवणार्णवे
कल्लोलजनितावर्त्ते सुघोरे मकरालये ४
पातितं तत्र चैवैको मत्स्यो जग्राह
बालकम्
न ममार च तस्यापि जठराग्निप्रदीपितः ५
मत्स्यबंधैश्च मत्स्योऽसौ
मत्स्यैरन्यैस्सह द्विज
घातितोऽसुरवर्याय शंबराय निवेदितः ६
तस्य मायावती नाम पत्नी सर्वगृहेश्वरी
कारयामास सूदानामाधिपत्यमनिंदिता ७
दारिते मत्स्यजठरे सा ददर्शातिशोभनम् कुमारं मन्मथतरोर्दग्धस्य प्रथमांकुरम् ८
कोऽयं कथमयं मत्स्यजठरे प्रविवेशितः

इत्येवं कौतुकाविष्टां तन्वीं प्राहाथ नारदः ९
अयं समस्तजगतः स्थितिसंहारकारिणः शंबरेण हृतो विष्णोस्तनयः सूतिकागृहात् १०
क्षिप्तस्समुद्रे मत्स्येन निगीर्णस्ते गृहं गतः
नररत्नमिदं सुभ्रु विस्रब्धा परिपालय ११
श्रीपराशर उवाच
नारदेनैवमुक्ता सा पालयामास तं शिशुम्
बाल्यादेवातिरागेण रूपातिशयमोहिता १२
स यदा यौवनाभोगभूषितोऽभून्महामते
साभिलाषा तदा साऽपि बभूव गजगामिनी १३
मायावती ददौ तस्मै मायास्सर्वा महामुने
प्रद्युम्नायानुरागांधा तन्न्यस्तहृदये
क्षणा १४
प्रसज्जंतीं तु तां प्राह स कार्ष्णिः कमलेक्षणाम्
मातृत्वमपहायाद्य किमेवं वर्त्तसेऽन्यथा १५
सा तस्मै कथयामास न पुत्रस्त्वं ममेति वै तनयं त्वामयं विष्णोर्हृतवान्कालशंबरः १६
क्षिप्तः समुद्रे मत्स्यस्य संप्राप्तो जठरान्मया
सा हि रोदिति ते माता

कांताद्याप्यतिवत्सला १७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तश्शंबरं युद्धे प्रद्युम्नः स
समाह्वयत्
क्रोधाकुलीकृतमना युयुधे च महा बलः १८
हत्वा सैन्यमशेषं तु तस्य दैत्यस्य यादवः
सप्तमाया व्यतिक्रम्य मायां
प्रयुयुजेऽष्टमीम् १९
तया जघान तं दैत्यं मायया कालशंबरम्
उत्पत्त्य च तया सार्द्धमाजगाम पितुः
पुरम् २०
अंतःपुरे निपतितं मायावत्या समन्वितम्
तं दृष्ट्वा कृष्ण संकल्पा बभूवुः
कृष्णयोषितः २१
रुक्मिणी साभवत्प्रेम्णा सास्रदृष्टिरनिंदिता
धन्याया खल्वयं पुत्रो वर्त्तते नवयौवने २२
अस्मिन्वयसि पुत्रो मे प्रद्युम्नो यदि जीवति
सभाग्या जननी वत्स सा त्वया का विभूषिता २३
अथ वा यादृशः स्नेहो मम यादृग्वपुस्तव हरेरपत्यं सुव्यक्तं भवान्वत्स भविष्यति २४
श्रीपराशर उवाच

एतस्मिन्नंतरे प्राप्तस्सह कृष्णेन नारदः अंतःपुरचरां देवीं रुक्मिणीं प्राह हर्षयन् २५
एष ते तनयः सुभ्रु हत्वा शंबरमागतः
हृतो येनाभवद्बालो भवत्यास्सूतिकागृहात् २६
इयं मायावती भार्या तनयस्यास्य ते सती शंबरस्य न भार्येयं श्रूयतामत्र कारणम् २७
मन्मथे तु गते नाशं तदुद्भवपरायणा
शंबरं मोहयामास मायारूपेण रूपिणी २८ विहाराद्युपभोगेषु रूपं मायामयं शुभम् दर्शयामास दैत्यस्य तस्येयं मदिरेक्षणा २९
कामोऽवतीर्णः पुत्रस्ते तस्येयं दयिता रतिः
विशंका नात्र कर्त्तव्या स्नुषेयं तव
शोभने ३०
ततो हर्षसमाविष्टौ रुक्मिणी केशवौ तदा
नगरी च समस्ता सा साधुसाध्वित्यभाषत ३१
चिरं नष्टेन पुत्रेण संगतां प्रेक्ष्य रुक्मिणीम्
अवाप विस्मयं सर्वो द्वारवत्यां तदा जनः ३२
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचसांशो! सप्तविंशोऽध्यायः २७

श्रीपराशर उवाच
चारुदेष्णं सुदेष्णं च चारुदेहं च वीर्यवान्
सुषेणं चारुगुप्तं च भद्रचारुं तथा परम् १
चारुविंदं सुचारुं च चारुं च बलिनां वरम् रुक्मिण्यजनयत्पुत्रान्कन्यां चारुमतीं तथा २
अन्याश्च भार्याः कृष्णस्य बभूवुः सप्त
शोभनाः
कालिंदी मित्रविंदा च सत्या चाग्नजिती
तथा ३
देवी जाम्बवती चापि रोहिणी कामरूपिणी
मद्रराजसुता चान्या सुशीला शीलमंडना ४
सत्राजिती सत्यभामा लक्ष्मणा चारुहासिनी
षोडशासन् सहस्राणि स्त्रीणामन्यानि
चक्रिणः ५
प्रद्युम्नोऽपि महावीर्यो
रुक्मिणस्तनयां शुभाम्
स्वयंबरे तां जग्राह सा च तं तनयं हरेः ६
तस्यामस्याभक्तपुत्रो महाबलपराक्रमः
अनिरुद्धो रणे रुद्धवीर्योदधिररिंदमः ७
तस्यापि रुक्मिणः पौत्रीं वरयामास केशवः
दौहित्राय ददौ रक्मी तां स्पर्द्धन्नपि
चक्रिणा ८

तस्या विवाहे रामाद्या यादवा हरिणा सह कल्याणार्थं ततस्सर्वे ये चान्ये भूभृतस्तथा
रुक्मिणी नगरं जग्मुर्नाम्ना भोजकटं द्विज ९
विवाहे तत्र निर्वृत्ते प्रद्युम्नस्य महात्मनः
कलिंगराजप्रमुखा रुक्मिणं वाक्यमब्रुवन् १०
अनक्षज्ञो हली द्यूते तथास्य व्यसनं महत् तज्जयामो बलं कस्माद्द्यूतेनैनं महाबलम् ११
श्रीपराशर उवाच
तथेति तानाह नृपान्रुक्मी बलमदान्वितः
सभायां सह रामेण चक्रे द्यूतं च वै तदा १२
सहस्रमेकं निष्काणां रुक्मिणा विजितो बलः
द्वितीयेऽपि पणे चान्यत्सहस्रं रुक्मिणा
जितः १३
ततो दशसहस्राणि निष्काणां पणमाददे बलभद्रोऽजयत्तानि रुक्मी द्यूतविदां वरः १४
ततो जहास स्वनवत्कलिंगाधिपतिर्द्विज दंतान्विदर्शयन्मूढो रुक्मी चाह मदोद्धतः १५
मया द्यूते बलभद्रः पराजितः भुधैवाक्षावलेपांधो

योऽवमेनेऽक्षकोविदान् १६
दृष्ट्वा कलिंगराजानं प्रकाशदशनाननम्
रुक्मिणं चापि दुर्वाक्यं कोपं चक्रे
हलायुधः १७
ततः कोपपरीतात्मा निष्ककोटिं समाददे ग्लहं जग्राह रुक्मी च तदर्थेक्षानपातयत् १८
अजयद्बलदेवस्तं प्राहोच्चैर्विजितं मया मयेति रुक्मी प्राहोच्चैरलीकोक्तेरलं बल १९
त्वयोक्तोऽयं ग्लहस्सत्यं न मयैषोनुमोदितः
एवं त्वया चेद्विजितं विजितं न मया कथम् २०
श्रीपराशर उवाच
अथांतरिक्षे वागुच्चैः प्राह गंभीरनादिनी बलदेवस्य तं कोपं वर्द्धयंती महात्मनः २१ जितं बलेन धर्मेण रुक्मिणा भाषितं मृषा अनुक्त्वापि वचः किंचित्कृत भवति कर्मणा २२
ततो बलः समुत्थाय कोपसंरक्तलोचनः जघानाष्टापदेनैव रुक्मिणं स महाबलः २३ कलिंगराजं चादाय विस्फुरंतं बलाद्बलः बभंज दंतान्कुपितो यैः प्रकाशैर्जहास सः २४
आकृष्य च महास्तंभं जातरूपमयं बलः

जघान तान्ये तत्पक्षे भूभृतः कुपितो
भृशम् २५
ततो हाहाकृतं सर्वं पलायन परं द्विज
तद्राजमंडलं भीतं बभूव कुपिते बले २६
बलेन निहतं दृष्ट्वा रुक्मिणं मधुसूदनः
नोवाच किंचिन्मैत्रेय रुक्मिणी
बलयोर्भयात् २७
ततोनिरुद्धमादाय कृतदारं द्विजोत्तम
द्वारकामाजगामाथ यदुचक्रं च केशवः २८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो!
ऽष्टाविंशोऽध्यायः २८

श्रीपराशर उवाच
द्वारवत्यां स्थिते कृष्णे
शक्रस्त्रिभुवनेश्वरः
आजगामाथ मैत्रेय मत्तैरावतपृष्ठगः १
प्रविश्य द्वारकां सोऽथ समेत्य हरिणा ततः
कथयामास दैत्यस्य नरकस्य विचोष्टितम् २
त्वया नाथेन देवानां मनष्यत्वेपि तिष्ठता
प्रशमं सर्वदुःखानि नीतानि मधुसूदन ३
तपस्विव्यमनार्थाय सोरिष्टो धेनुकस्तथा
प्रवृत्तो यस्तथा केशी ते सर्वे
निहतास्त्वया ४
कंसः कुवलयापीडः पूतना बालघातिनी
नाशं नीतास्त्वया सर्वे येऽन्ये जगदुपद्र
वाः ५

युष्मद्दोर्दंडसंभूतिपरित्राते जगत्त्रये
यज्वयज्ञांशसंप्राप्त्या तृप्तिं यांति
दिवौकसः ६
सोऽहं सांप्रतमायातो यन्निमित्तं जनार्दन
तच्छ्रुत्वा तत्प्रतीकारप्रयत्नं
कर्त्तुमर्हसि ७
भौमोऽयं नरको नाम प्राग्ज्योतिषपुरेश्वरः
करोति सर्वभूतानामुपघातमरिंदम ८
देवसिद्धसुरादीनां नृपाणां च नजार्दन हृत्वा तु सोसुरः कन्या रुरुधे निजमंदिरे ९
छत्रं यत्सलिलस्रावि तज्जहार प्रचेतसः मंदरस्य तथा शृंगं हृतवान्मणिपर्वतम् १० अमृतस्राविणी दिव्ये मन्मातुः कृष्णकुंडले
जहार सोऽसुरो दित्या वांछत्यैरावतं गजम् ११
दुर्नीतमेतद्गोविंद मया तस्य निवेदितम् यदत्र प्रतिकर्त्तव्यं तत्स्वयं परिमृश्यताम् १२
श्रीपराशर उवाच
इति श्रुत्वा स्मितं कृत्वा
भगवान्देवकीसुतः
गृहीत्वा वासवं हस्ते समुत्तस्थौ
वरासनात् १३

संचिंत्यागतमारुह्य गरुडं गगनेचरम् सत्यभामां समारोप्य ययौ प्राग्ज्योतिषं पुरम् १४
आरुह्यैरावतं नागं शक्रोऽपि त्रिदिवं ययौ ततो जगाम कृष्णश्च पश्यतां द्वारकौकसाम् १५
प्राग्ज्योतिषपुरस्यापि समंताच्छतयोजनम् आचिता मौरवैः पाशैः
क्षुरांतैर्भूर्द्विजोत्तम १६
ताञ्चिच्छेद हरिः पाशान्क्षिप्त्वा चक्रं
सुदर्शनम्
ततो मुरस्समुत्तस्थौ तं जघान च केशवः १७
मुरस्य तनयान्सप्त सहस्रांस्तांस्ततो हरिः
चक्रधाराग्निनिर्दग्धांश्चकार शलभानिव १८
हत्वा मुरं हयग्रीवं तथा पंचजनं द्विज प्राग्ज्योतिषपुरं
धीमांस्त्वरावान्समुपाद्रवत् १९
नरकेणास्य तत्राभून्महासैन्येन संयुगम्
कृष्णस्य यत्र गोविंदो जघ्ने
दैत्यान्सहस्रशः २०
शस्त्रास्त्रवर्षं मुंचंतं तं भौमं नरकं
बली
क्षिप्त्वा चक्रं द्विधा चक्रे चक्री
दैतेयचक्रहा २१

हते तु नरके भूमिर्गृहीत्वाऽदितिकुंडले उपतस्थे जगन्नाथं वाक्यं चेदमथाब्रवीत् २२
पृथ्व्युवाच
यदाहमुद्धृता नाथ त्वया सूकरमूर्त्तिना
त्वत्स्पर्शसंभवः पुत्रस्तदाऽयं
मय्यजायत २३
सोऽयं त्वयैव दत्तो मे त्वयैब विनिपातितः गृहाण कुंडले चेमे पालयास्य च संततिम् २४
भारावतरणार्थाय ममैव भगवानिमम्
अंश्नो लोकमायातः प्रसादसुमुखः प्रभो २५
त्वं कर्त्ता च विकर्त्ता च संहर्त्ता
प्रभवोऽप्ययः
जगतां त्वं जगद्रूपस्स्तूयतेऽच्युत किं
तव २६
व्याप्तिव्याप्यं क्रियाकर्त्ता कार्यं च
भगवान्यथा
सर्वभूतात्मभूतस्य स्तूयते तव किं तथा २७
परमात्मा च भूतात्मा त्वमात्मा चाप्ययो
भवान्
यथातथा स्तुतिर्नाथ किमर्थं ते
प्रवर्त्तते २८
प्रसीद सर्वभूतात्मन्नरकेण तु यत्कृतम्
तत्क्षम्यतामदोषाय
त्वत्सुतस्त्वन्निपातितः २९
श्रीपराशर उवाच

तथेति चोक्त्वा धरणीं भगवान्भूतवानः
रत्नानि नरकावासाज्जग्राह मुनिसत्तम ३०
कन्यापुरे स कन्यानां षोडशातुलविक्रमः
शताधिकानि ददृशो! सहस्राणि महामुने ३१
चतुर्दंष्ट्रान्गजांश्चाग्र्यान्
षट्सहस्रांश्च दृष्टवान्
कांभोजानां तथाऽश्वानां
नियुतान्येकविंशतिम् ३२
ताः कन्यास्तांस्तथा नागांस्तानश्वान्
द्वारकां पुरीम्
प्रापयामास गोविंदस्सद्यो नरककिंकरैः ३३
ददृशो! वारुणं च्छत्रं तथैव मणिपर्वतम्
आरोपयामास हरिर्गरुडे पतगेश्वरे ३४
आरुह्य च स्वयं कृष्णस्स्त्यभामासहायवान् अदित्याः कुंडले दातुं जगाम त्रिदशालयम् ३५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांश एकोनत्रिंशोऽध्यायः २९

श्रीपराशर उवाच
गरुडो वारुणं छत्रं तथैव मणिपर्वतम्
सभार्यं च हृषीकेशं लीलयैव वहन्ययौ १
ततश्शंखमुपाध्मासीत्स्वर्गद्वारगतो हरिः
उपतस्थुस्तथा देवास्सार्घ्यहस्ता
जनार्दनम् २
स देवैरर्चितः कृष्णो देवमातुर्निवेशनम्

शिताभ्रशिखराकारं प्रविश्य ददृशो!
ऽदितिम् ३
स तां प्रणम्य शक्रेण सह ते कुंडलोत्तमे
ददौ नरकनाशं च शशंसास्यै जनार्दनः ४
ततः प्रीता जगन्माता धातारं जगतां हरिम्
तुष्टावादितिरव्यग्रा कृत्वा तत्प्रवणं
मनः ५
अदितिरुवाच
नमस्ते पुंडरीकाक्ष भक्तानामभयंकर
सनातनात्मन् सर्वात्मन् भूतात्मन्
भूतभावन ६
प्रणेतर्मनसो बुद्धेरिंद्रियाणां
गुणात्मक
त्रिगुणातीत निर्द्वंद्व शुद्धसत्त्व
हृदि स्थित ७
सितदीर्घादिनिश्श्षोकल्पनापरिवर्जित जन्मादिभिरसंस्पृष्ट स्वप्नादिपरिवर्जित ८
संध्यारात्रिरहो भूमिर्गगनं वायुरंबु च
हुताशनो मनो बुद्धिर्भूतादिस्त्वं तथाऽच्युत ९
सर्गस्थितिविनाशानां कर्त्ता
कर्त्तृपतिर्भवान्
ब्रह्मविष्णुशिवाख्याभिरात्ममूर्त्तिभिरीश्वर १०
देवा दैत्यास्तथा यक्षा

राक्षसास्सिद्धपन्नगाः
कूष्मांडाश्च पिशाचाश्च गंधर्वा मनुजास्तथा ११
पशवश्च मृगाश्चैव पतंगाश्च सरीसृपाः वृक्षगुल्मलताबह्व्यस्समस्तास्तृणजातयः १२
स्थूला मध्यास्तथा सूक्ष्मास्सूक्ष्मात्सूक्ष्मतराश्च ये देहभेदा भवान् सर्वे ये
केचित्पुर्गलाश्रयाः १३
माया तवेयमज्ञातपरमार्थातिमोहिनी
अनात्मन्यात्मविज्ञानं यया मूढो
निरुद्ध्यते १४
अस्वे स्वमिति भावोत्र यत्पुंसामुपजायते अहं ममेति भावो यत्प्रायेणैवाभिजायते संसारमातुर्मायायास्तवैतन्नाथ चेष्टितम् १५
यैस्स्वधर्मपरैर्नाथ नरैराराधितो भवान् ते तरंत्यखिलामेतां मायामात्मविमुक्तये १६
ब्रह्माद्यास्सकला देवा मनुष्याः
पशवस्तथा
विष्णुमाया महावर्त्तमोहांधतमसावृताः १७
आराध्य त्वामभीप्संते कामानात्मभवक्षयम्
यदेते पुरुषा माया सैवेयं भगवंस्तव १८
मया त्वं पुत्रकामिन्या वैरिपक्षजयाय च

आराधितो न मोक्षाय मायाविलसितं हि तत् १९
कौपीनाच्छादनप्राया वांछा कल्पद्रु मादपि
जायते यदपुण्यानां सोपराधः स्वदोषजः २०
तत्प्रसीदाखिलजगन्मायामोहकराव्यय
अज्ञानं ज्ञानसद्भावभूतं भूतेश नाशय २१
नमस्ते चक्रहस्ताय शार्ङ्गहस्ताय ते नमः
नंदहस्ताय ते विष्णो शंखहस्ताय ते नमः २२
एतत्पश्यामि ते रूपं
स्थूलचिह्नोपलक्षितम्
न जानामि परं यत्ते प्रसीद परमेश्वर २३
श्रीपराशर उवाच
अदित्यैवं स्तुतो विष्णुः प्रहस्याह
सुरारणिम्
माता देवि त्वमस्माकं प्रसीद वरदा भव २४
अदितिरुवाच
एवमस्तु यथेच्छा ते त्वमश्षोऐ! स्सुरासुरैः
अजेयः पुरुषव्याघ्र मर्त्यलोके भविष्यसि २५
श्रीपराशर उवाच
ततः कृष्णस्य पत्नी च शक्रेण सहितादितिम् सत्यभामा प्रणम्याह प्रसीदेति पुनःपुनः २६
अदितिरुवाच
मत्प्रसादान्न ते सुभ्रु जरा वैरूप्यमेव वा

भविष्यत्यनवद्यांगि सुस्थिरं नवयौवनम् २७
श्रीपराशर उवाच
अदित्या तु कृतानुज्ञो देवराजो जनार्दनम् यथावत्पूजयामास बहुमानपुरस्सरम् २८ शची च सत्यभामायै पारिजातस्य पुष्पकम्
न ददौ मानुषीं मत्वा स्वयं पुष्पैरलंकृता २९
ततो ददर्श कृष्णोऽपि सत्यभामासहायवान् दवोद्यानानि हृद्यानि नंदनादीनि सत्तम ३०
ददर्श च सुगंधाढ्यं मंजरीपुंजधारिणम्
नित्याह्लादकरं ताम्रबालपल्लवशोभितम् ३१
मथ्यमानेऽमृते जातं जातरूपोपमत्वचम्
पारिजातं जगन्नाथः केशवः केशिसूदनः ३२
तुतोष परमप्रीत्या तरुराजमनुत्तमम्
तं दृष्ट्वा प्राह गोविंदं सत्यभामा द्विजोत्तम
कस्मान्न द्वारकामेष नीयते कृष्ण पादपः ३३
यदि चेत्त्वद्वचः सत्यं त्वमत्यर्थं प्रियेति मे
मद्गेहनिष्कुटार्थाय तदयं नीयतां तरुः ३४
न मे जांबवती तादृगभीष्टा न च रुक्मिणी सत्ये यथा त्वमित्युक्तं त्वया

कृष्णासकृत्प्रियम् ३५
सत्यं तद्यदि गोविंद नोपचारकृतं मम
तदस्तु पारिजातोऽयं मम गेहविभूषणम् ३६
बिभ्रती पारिजातस्य केशपक्षेण मंजरीम् सपत्नीनामहं मध्ये शोभेयमिति कामये ३७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तस्स प्रहस्यैनां पारिजातं
गरुत्मति
आरोपयामास हरिस्तमूचुर्वनरक्षिणः ३८
भो शची देवराजस्य महिषी तत्परिग्रहम् पारिजातं न गोविंद हर्त्तुमर्हसि पादपम् ३९
उत्पन्नो देवराजाय दत्तस्सोपि ददौ पुनः महिष्यै सुमहाभाग देव्यै शच्यै कुतूहलात् ४०
शचीविभूषणार्थाय देवैरमृतमंथने उत्पादितोऽयं न क्षेमी गृहीत्वैनं गमिष्यसि ४१
देवराजो मुखप्रेक्षी यस्यास्तस्याः
परिग्रहम्
मैढ्यात्प्रार्थयसे क्षेमी गृहीत्वैनं हि
को व्रजेत् ४२
अवश्यमस्य देवेंद्रो निष्कृतिं कृष्ण
यास्यति
वज्रोद्यतकरं शक्रमनुयास्यंति चामराः ४३
तदलं सकलैर्देवैर्विग्रहेण तवाऽच्युत

विपाककटु यत्कर्म तन्न शंसंति पंडिताः ४४ श्रीपराशर उवाच
इत्युक्ते तैरुवाचैतान् सत्यभामातिकोपिनी
का शची पारिजातस्य को वा शक्रस्सुराधिपः ४५
सामान्यस्सर्वलोकस्य यद्येषोऽमृतमंथने समुत्पन्नस्तरुः कस्मादेको गृह्णाति
वासवः ४६
यथा सुरा यथैवेंदुर्यथा श्रीर्वनरक्षिणः
सामान्यस्सर्वलोकस्य पारिजातस्तथा द्रु
मः ४७
भर्त्तृबाहुमहागर्वाद्रु णद्ध्येनमथो
शची
तत्कथ्यतामलं क्षांत्या सत्वा हारयति
द्रु मम् ४८
कथ्यतां च द्रु तं गत्वा पौलोम्या वचनं मम सत्यभामा वदत्येतदितिगर्वोद्धताक्षरम् ४९
यदि त्वं दयिता भर्तुर्यदि वश्यः पतिस्तव मद्भर्तुर्हरतो वृक्षं तत्कारय निवारणम् ५०
जानामि ते पतिं शक्रं जानामि त्रिदश्श्वोरम्
पारिजातं तथाप्येनं मानुषी हारयामि ते ५१ श्रीपराशर उवाच

इत्युक्ता रक्षिणो गत्वा शच्याः प्रोचुर्यथोदितम्
श्रुत्वा चोत्साहयामास शची चक्रं
सुराधिपम् ५२
ततस्समस्तदेवानां सैन्यैः परिवृतो हरिम्
प्रययौ पारिजातार्थमिंद्रो योद्धुं
द्विजोत्तम ५३
ततः परिघनिस्त्रिंशगदाशूलवरायुधाः
बभूवुस्त्रिदशास्सज्जाश्शक्रे वज्रकरे
स्थिते ५४
ततो निरिक्ष्य गोविंदो नागराजोपरि स्थितम्
शक्रं देवपरीवारं युद्धाय समुपस्थितम्
५५
चकार शंखनिर्घोषं दिशश्शब्देन पूरयन्
मुमोच शरसंघातान्सहस्रायुतशश्शितान् ५६
ततो दिशो नभश्चैव दृष्ट्वा शरशतैश्चितम्
मुमुचुस्त्रिदशास्सर्वे
ह्यस्त्रशस्त्राण्यनेकशः ५७
एकैकमस्त्रं शस्त्रं च देवैर्मुक्तं
सहस्रशः
चिच्छेद लीलयैवेशो जगतां मधुसूदनः ५८
पाशं सलिलराजस्य समाकृष्योरगात्पुनः
चकार खंडशश्चंच्वा बालपन्नगदेहवत् ५९
यमेन प्रहितं दंडं गदाविक्षेपखंडितम्
पृथिव्यां पातयामास भगवान् देवकीसुतः ६०

शिबिकां च धनेशस्य चक्रेण तिलशो विभुः चकार शौरिरर्कं च दृष्टदृष्टहतौजसम् ६१
नीतोग्निश्शीततां बाणैद्रार्!विता वसवो
दिशः
चक्रविच्छिन्नशूलाग्रा रुद्रा भुवि
निपातिताः ६२
साध्या विश्वेऽथ मरुतो गंधर्व्वाश्चैव सा
यकैः
शार्ङ्गिणा प्रेरितैरस्ता व्योम्नि
शाल्मलितूलवत् ६३
गरुत्मानपि तुंडेन पक्षाभ्यां च नखांकुरैः
भक्षयंस्ताडयन् देवान् दारयंश्च चचार वै ६४
ततश्शतसहस्रेण देवेंद्रमधुसूदनौ परस्परं ववर्षाते धाराभिरिव तोयदौ ६५ ऐरावतेन गरुडो युयुधे तत्र संकुले देवैस्समस्तैर्युयुधे शक्रेण च जनार्दनः ६६
भिन्नेष्वश्षोबाणेषु शस्त्रेष्वस्त्रेषु च त्वरन्
जग्राह वासवो वज्रं कृष्णश्चक्रं सुदर्शनम् ६७
ततो हाहाकृतं सर्वं त्रैलोक्यं द्विजसत्तम
वज्रचक्रकरौ दृष्ट्वा देवाराजजनार्दनौ

६८
क्षिप्तं वज्रमथेंद्रेण जग्राह भगवान्हरिः
न मुमोच तदा चक्रं शक्रं तिष्ठेति
चाब्रवीत् ६९
प्रणष्टवज्रं देवेंद्रं गरुडक्षतवाहनम्
सत्यभामाब्रवीद्वीरं पलायनपरायणम् ७०
त्रैलोक्येश न ते युक्तं शचीभर्तुः पलायनम्
पारिजातस्रगाभोगा त्वामुपस्थास्यते शची ७१
कीदृशं देवराज्यं ते पारिजातस्रगुज्ज्वलाम्
अपश्यतो यथापूर्वं ग्रणयाभ्यागतां शचीम् ७२
अलं शक्र प्रयासेन न व्रीडां गंतुमर्हसि नीयतां पारिजातोयं देवास्संतु गतव्यथाः ७३
पतिगर्वावलेपेन बहुमानपुरस्सरम्
न ददर्श गृहं यातामुपचारेण मां शची ७४
स्त्रीत्वादगुरुचित्ताहं
स्वभर्तृश्लाघनापरा
ततः कृतवती शक्र भवता सह विग्रहम् ७५
तदल पारीजातेन परस्वेन हृतेन मे
रूपेण गर्विता सा तु भर्त्रा का स्त्री न
गर्विता ७६

श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो वै निववृते देवराजस्तया द्विज प्राह चैनामलं चंडि सख्युः खे दोक्तिविस्तरैः ७७
इंद्र उवाच
न चापि सर्गसंहारस्थितिकर्त्ताखिलस्य यः जितस्य तेन मे व्रीडा जायते विश्वरूपिणा ७८
यस्माज्जगत्सकलमेतदनादिमध्याद्यस्मिन्यतश्च न भविष्यति सर्वभूतात् तेनोद्भवप्रलयपालनकारणेन व्रीडा कथं भवति देवि निराकृतस्य ७९ सकलभुवनसूतिर्मूर्तिरल्पाल्पसूक्ष्माविदितसकलवेद्यैर्ज्ञायते यस्य नान्यैः तमजमकृतमीशं शाश्वतं स्वेच्छयैनं जगदुपकृतिमर्त्त्यं को विजेतुं समर्थः ८०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशे त्रिंशोऽध्यायः ३०

श्रीपराशर उवाच
संस्तुतो भगवानित्थं देवराजेन केशवः प्रहस्य भावगंभीरमुवाचेंद्रं द्विजोत्तम १
श्रीकृष्ण उवाच
देवराजो भवानिंद्रो वयं मर्त्त्या

जगत्पते
क्षंतव्यं भवतैवेदमपराधं कृतं मम २
पारिजाततरुश्चायं नीयतामुचितास्पदम्
गृहीतोयं मया शक्र सत्यावचनकारणात् ३
वज्रं चेदं गृहाण त्वं यदत्र प्रहितं
त्वया
तवैवैतत्प्रहरणं शक्र वैरिविदारणम् ४
इंद्र उवाच
विमोहयसि मामीश मर्त्त्योहमिति किं वदन्
जानीमस्त्वां भगवतो न तु सूक्ष्मविदो
वयम् ५
योऽसि सोऽसि जगत्त्राणप्रवृत्तौ नाथ
संस्थितः
जगतश्शल्यनिष्कर्षं करोष्यसुरसूदन ६
नीयतां पारिजातोऽयं कृष्ण द्वारवतीं
पुरीम्
मर्त्त्यलोके त्वया त्यक्ते नायं
संस्थास्यते भुवि ७
देवदेव जगन्नाथ कृष्ण विष्णो महाभुज
शंखचक्रगदापाणे क्षमस्वैद्व्यतिक्रमम् ८
श्रीपराशर उवाच
तथेत्युक्त्वा च देवेंद्रमाजगाम भुवं
हरिः
प्रसक्तैस्सिद्धगंधर्वैस्तूयमानस्सुरर्षिभिः ९
ततश्शंखमुपाध्माय द्वारकोपरि संस्थितः

हर्षमुत्पादयामास द्वारकावासिनां द्विज १०
अवतीर्याथ गरुडात्सत्यभामा सहायवान् निष्कुटे स्थापयामास पारिजातं महातरुम् ११
यमभ्येत्य जनस्सर्वो जातिं स्मरति पौर्विकीम्
वास्यते यस्य पुष्पोत्थगंधेनोर्वी
त्रियोजनम् १२
ततस्ते यादवास्सर्वे देहबंधानमानुषान्
ददृशुः पादपे तस्मिन् कुर्वंतो
मुखदर्शनम् १३
किंकरैस्समुपानीतं हस्त्यश्वादि ततो धनम् विभज्य प्रददौ कृष्णो बांधवानां महामतिः १४
कन्याश्च कृष्णो जग्राह नरकस्य परिग्रहान् १५
ततः काले शुभे प्राप्ते उपयेमे जनार्दनः ताः कन्या नरकेणासन्सर्वतो यास्समाहृताः १६
एकस्मिन्नेव गोविंदः काले तासां महामुने जग्राह विधिवत्पाणीन्पृथग्गेहेषु धर्मतः १७
षोडशस्त्रीसहस्राणि शतमेकं ततोधिकम् तावंति चक्रे रूपाणि भगवान् मधुसूदनः १८ एकैकमेव ताः कन्या मेनिरे मधुसूदनः

ममैव पाणिग्रहणं मैत्रेय कृतवानिति १९
निशासु च जगत्स्रष्टा तासां गेहेषु केशवः
उवास विप्र सर्वासां विश्वरूपधरो हरिः २०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांश एकत्रिंशोऽध्यायः ३१

श्रीपराशर उवाच
प्रद्युम्नाद्या हरेः पुत्रा रुक्मिण्यां कथितास्तव
भानुभौमेरिकाद्यांश्च सत्यभामा व्यजायत १
दीप्तिमत्ताम्रपक्षाद्या रोहिण्यां कथिता हरेः
बभूवुर्जाम्बवत्यां च सांबाद्या बाहुशालिनः २
तनया भद्रविंदाद्या नाग्नजित्यां
महाबलाः
संग्रामजित्प्रधानास्तु शैब्यायां च
हरेस्सुताः ३
वृकाद्याश्च सुता माद्रयां!
गात्रवत्प्रमुखान्सुतान्
अवाप लक्ष्मणा पुत्रान्कालिंद्याश्च
श्रुतादयः ४
अन्यासां चैव भार्याणां समुत्पन्नानि चक्रिणः
अष्टायुतानि पुत्राणां सहस्राणि शतं तथा

५
प्रद्युम्नः प्रथमस्तेषां सर्वेषां रुक्मिणीसुतः
प्रद्युम्नादनिरुद्धोऽभूद्वज्रस्तस्मादजायत ६
अनिरुद्धो रणेऽरुद्धो बलेः पौत्रीं
महाबलः
उषां बाणस्य तनयामुपयेमे द्विजोत्तम ७
यत्र युद्धमभूद्घोरं हरिशंकरयोर्महत्
छिन्नं सहस्रं बाहूनां यत्र बाणस्य
चक्रिणा ८
मैत्रेय उवाच
कथं युद्धमभूद्ब्रह्मन्नुषार्थे हरकृष्णयोः
कथं क्षयं च बाणस्य बाहूनां कृतवान्हरिः ९
एतत्सर्वं महाभाग ममाख्यातुं त्वमर्हसि महत्कौतूहलं जातं कथां श्रोतुमिमां हरेः १०
श्रीपराशर उवाच
उषा बाणसुता विप्र पार्वतीं सह शंभुना क्रीडंतीमुपलक्ष्योच्चैः स्पृहां चक्रे तदाश्रयाम् ११
ततस्सकलचित्तज्ञा गौरी तामाह भामिनीम् अलमत्यर्थतापेन भर्त्रा त्वमपि रंस्यसे १२

इत्युक्ता सा तया चक्रे कदेति मतिमात्मनः को वा भर्त्ता ममेत्याह पुनस्तामाह पार्वती १३
पार्वत्युवाच
वैशाखशुक्लद्वादश्यां स्वप्ने योभिभवं तव
करिष्यति स ते भर्त्ता राजपुत्रि
भविष्यति १४
श्रीपराशर उवाच
तस्यां तिथावुषास्वप्ने यथा देव्या समीरितम्
तथैवा भिभवं चक्रे कश्चिद्रागं च तत्र सा १५
ततः प्रबुद्धा पुरुषमपश्यंती समुत्सुका क्व गतोसीति निर्लज्जा मैत्रेयोक्तवती सखीम् १६
बाणस्य मंत्री कुंभांडः चित्ररेखा च
तत्सुता
तस्यास्सख्यभवत्सा च प्राह कोयं
त्वयोच्यते १७
यदा लज्जाकुला नास्यै कथयामास सा सखी
तदा विश्वासमानीय सर्वमेवाभ्यवादयत् १८
विदितार्थां तु तामाह पुश्चोषा यथोदितम्
देव्या तथैव तत्प्राप्तौ यो ह्युपायः
कुरुष्व तम् १९
चित्रलेखोवाच
दुर्विज्ञेयमिदं वक्तुं प्राप्तुं वाऽपि

न शक्यते
तथापि किंचित्कर्त्तव्यमुपकारं प्रिये तव २०
सप्ताष्टदिनपर्यंतं तावत्कालः प्रतीक्ष्यताम्
इत्युक्त्वाभ्यंतरं गत्वा उपायं तमथाकरोत् २१
श्रीपराशर उवाच
ततः पदे सुरान्दैत्यान्गंधर्वांश्च
प्रधानतः
मनुष्यांश्च विलिख्यास्यै चित्रलेखा
व्यदर्शयत् २२
अपास्य सा तु गंधर्वांस्तथोरगसुरासुरान्
मनुष्येषु ददौ दृष्टिं
तेष्वप्यंधकवृष्णिषु २३
कृष्णरामौ
विलोक्यासीत्सुभ्रूर्लज्जाजडेव सा
प्रद्युम्नदर्शने व्रीडादृष्टिं
निन्येन्यतो द्विज २४
दृष्टमात्रे ततः कांते प्रद्युम्नतनये
द्विज
दृष्ट्वात्यर्थविलासिन्या लज्जा क्वापि
निराकृता २५
सोयंसोयमितीत्युक्ते तया सा योगगामिनी चित्रलेखा ब्रवीदेनामुषां बाणसुरां तदा २६

चित्रलेखोवाच
अयं कृष्णस्य पौत्रस्ते भर्त्ता देव्या प्रसादितः
अनिरुद्ध इति ख्यातः प्रख्यातः प्रियदर्शनः २७
प्राप्नोषि यदि भर्त्तारमिमं प्राप्तं
त्वयाऽखिलम्
दुष्प्रवेशा पुरी पूर्वं द्वारका
कृष्णपालिता २८
तथापि यत्नाद्भर्त्तारमानयिष्यामि ते सखि रहस्यमेतद्वक्तव्यं न कस्यचिदपि त्वया २९
अचिरादागमिष्यामि सहस्व विरहं मम
ययौ द्वारवतीं चोषां समाश्वास्य ततः सखीम् ३०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! द्वात्रिंशोऽध्यायः ३२

श्रीपराशर उवाच
बाणोपि प्रणिपत्याग्रे मैत्रेयाह त्रिलोचनम्
देव बाहुसहस्रेण निर्विण्णोस्म्याहवं विना १
कच्चिन्ममैषां बाहूनां साफल्यजनको रणः भविष्यति विना युद्धं भाराय मम किं भुजैः २

श्रीशंकर उवाच
मयूरध्वजभंगस्ते यदा बाण भविष्यति पिशिताशिजनानंदं प्राप्स्यसे त्वं तदा रणम् ३
श्रीपराशर उवाच
ततः प्रणम्य वरदं शंभुमभ्यागतो गृहम्
सभग्नं ध्वजमालोक्य हृष्टो हर्षं
पुनर्ययौ ४
एतस्मिन्नेव काले तु योगविद्याबलेन तम् अनिरुद्धमथानिन्ये चित्रलेखा वराप्सराः ५
कन्यांतःपुरमभ्येत्य रममाणं सहोषया
विज्ञाय रक्षिणो गत्वा
शशंसुर्दैत्यभूपतेः ६
व्यादिष्टं किंकराणां तु सैन्यं तेन
महात्मना
जघान परिघं घोरमादाय परवीरहा ७
हतेषु तेषु बाणोपि रथस्थस्तद्वधोद्यतः
युध्यमानो यथाशक्ति यदुवीरेण निर्जितः ८
मायया युयुधे तेन स तदा मंत्रिचोदितः
ततस्तं पन्नगास्त्रेण बबंध यदुनंदनम् ९
द्वारवत्यां क्व यातोऽसावनिरुद्धेति
जल्पताम्
यदूनामाचचक्षे तं बद्धं बाणेन नारदः १०
तं शोणितपुरं नीतं श्रुत्वा विद्याविदग्धया

योषिता प्रत्ययं जग्मुर्यादवा नामरैरिति ११
ततो गरुडमारुह्य स्मृतमात्रागतं हरिः बलप्रद्युम्नसहितो बाणस्य प्रययौ पुरम् १२
पुरप्रवेशो!
प्रमथैर्युद्धमासीन्महात्मनः
ययौ बाणपुराभ्याशं नीत्वा तान्संक्षयं हरिः १३
ततस्त्रिपादस्त्रिशिरा ज्वरो माहेश्वरो
महान्
बाणरक्षार्थमभ्येत्य युयुधे
शार्ङ्गधन्वना १४
तद्भस्मस्पर्शसंभूततापः कृष्णांगसंगमात्
अवाप बलदेवोपि श्रममामीलितेक्षणः १५
ततस्स युद्ध्यमानस्तु सह देवेन शार्ङ्गिणा
वैष्णवेन ज्वरेणाशु कृष्णदेहान्निराकृतः १६
नारायणभुजाघातपरिपीडनविह्वलम्
तं वीक्ष्य क्षम्यतामस्येत्याह देवः
पितामहः १७
ततश्च क्षांतमेवेति प्रोक्त्वा तं
वैष्णवं ज्वरम्
आत्मन्येव लयं निन्ये भगवान्मधुसूदनः १८
ज्वर उवाच

मम त्वाय समं युद्धं ये स्मरीष्यंति मानवाः
विज्वरास्ते भविष्यंती त्युक्त्वा चैनं ययौ ज्वरः १९
ततोग्नीन्भगवान्पंच जित्वा नीत्वा तथा क्षयम्
दानवानां बलं कृष्णश्चूर्णयामास लीलया २०
ततस्समस्तसैन्येन दैतेयानां बलेस्सुतः युयुधे शंकरश्चैव कार्त्तिकेयश्च शौरिणा २१
हरिशंकरयोर्युद्धमतीवासीत्सुदारुणम् चुक्षुभुस्सकला लोकाश्शस्त्रास्त्रांशुप्रतापिताः २२ प्रलयोयमशेषस्य जगतो नूनमागतः
मेनिरे त्रिदशास्तत्र वर्त्तमाने महारणे २३
जृंभ कास्त्रेण गोविंदो जृंभयामास शंकरम् ततः प्रणेमुर्दैतेयाः प्रमथाश्च समंततः २४
जृंभाभिभूतस्यु हरो रथोपस्थ उपाविशत्
न शशाक ततो योद्धुं कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा २५ गरुजक्षतवाहश्च प्रद्युम्नास्त्रेम पीडितः
कृष्णहुंकारनिर्धूतशक्तिश्चापययौ गुहः

२६
जृंभिते शंकरे नष्टे दैत्यसैन्ये गुहे जिते
नीते प्रमथसैन्ये च संक्षयं
शार्ङ्गधन्वना २७
नंदिना संगृहीताश्वमधिरूढो महारथम्
बाणस्तत्राययौ योद्धुं
कृष्णकार्ष्णिबलैस्सह २८
बलभद्रो महावीर्यो बाणसैन्यमनेकधा विव्याध बाणैः प्रभ्रश्य धर्मतश्चापलायत २९
आकृष्य लांगलाग्रेण मुसलेनाशु ताडितम् बलं बलेन ददृशो! बाणो बाणैश्च चक्रिणा ३० ततः कृष्णेन बाणस्य युद्धमासीत्सुदारुणम् ३१
समस्यतोरिषून्दीप्तान्कायत्राणविभेदिनःकृष्णश्चिच्छेद बाणैस्तान्बाणेन प्रहिताञ्छितान्
विव्याध केशवं बाणो बाणं विव्याध
चक्रधृक् ३२
मुमुचाते तथास्त्राणि बाणकृष्णौ जिगीषया
परस्परक्षतिकरौ लाघवादनिशं द्विज ३३
भिद्यमानेष्वश्षोए!षु शरेष्वस्त्रे च
सीदति
प्राचुर्येण ततो बाणं हंतुं चक्रे
हरिर्मनः ३४

ततोर्कशतसंघाततेजसा सदृशद्युति
जग्राह दैत्यचक्रारिर्हरिश्चक्रं सुदर्शनम् ३५
मुञ्चतो बाणनाशाय ततश्चक्रं मधुद्विषः नग्ना दैतेयविद्याऽभूत्कोटरी पुरतो हरेः ३६
तामग्रतो हरिर्दृष्ट्वा मीलिताक्षस्सुदर्शनम्
मुमोच बाणमुद्दिश्य च्छेत्तुं बाहुवनं रिपोः ३७
क्रमेण तत्तु बाहूनां
बाणस्याच्युतचोदितम्
छेदं
चक्रेऽसुरापास्तशस्त्रौघक्षपणादृतम् ३८
छिन्ने बाहुवने तत्तु करस्थं मधुसूतनः
मुमुक्षुर्बाणनाशाय
विज्ञातस्त्रिपुरद्विषा ३९
समुपेत्याह गोविंदं सामपूर्वमुमापतिः
विलोक्य बाणं
दादडच्छेदासृक्स्राववर्षिणम् ४०
शंकर उवाच
कृष्णकृष्ण जगन्नाथ जाने त्वां
पुरुषोत्तमम्
परेशं परमात्मानमनादिनिधनं हरिम् ४१
देवतिर्यङ्मनुष्येषु शरीरग्रहणात्मिका
लीलेयं सर्वभूतस्य तव चेष्टोपलक्षणा ४२

तत्प्रसीदाभयं दत्तं बाणस्यास्य मया प्रभो
तत्त्वाय नानृतं कार्यं यन्मया व्याहृतं
वचः ४३
अस्मत्संश्रयदृप्तोयं नापराधी तवाव्यय
मया दत्तवरो दैत्यस्ततस्त्वां
क्षमयाम्यहम् ४४
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः प्राह गोविंदश्शूलपाणिमुमापतिम् प्रसन्नवदनो भूत्वा गतामर्षोऽसुरं प्रति ४५
श्रीभगवानुवाच
युष्मद्दत्तवरो बाणो जीवतामेष शंकर त्वद्वाक्यगौरवादेतन्मया चक्रं
निवर्त्तितम् ४६
त्वया यदभयं दत्तं तद्दत्तमखिलं मया
मत्तोऽविभिन्नमात्मानं द्रष्टुमर्हसि
शंकर ४७
योहं स त्वं जगच्चेदं सदेवासुरमानुषम्
मत्तो नान्यदश्षॐ यत्तत्त्वं
ज्ञातुमिहार्हसि ४८
अविद्यामोहितात्मानः पुरुषा
भिन्नदर्शिनः
वदंति भेदं पश्यंति चावयोरंतरं हर ४९
प्रसन्नोऽहं गमिष्यामि त्वं गच्छ

वृषभध्वज ५०
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा प्रययौ कृष्णः
प्राद्युम्निर्यत्र तिष्ठति
तद्बंधफणिनो नेशुर्गरुडानिलपोथिताः ५१
ततोऽनिरुद्धमारोप्य सपत्नीकं गरुत्मति
आजग्मुर्द्वारकां रामकार्ष्णिदामोदराः
पुरीम् ५२
पुत्रपौत्रैः परिवृतस्तत्र रेमे जनार्दनः
देवीभिस्सततं विप्र भूभारतरणेच्छया ५३
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ३३

मैत्रेय उवाच
चक्रे कर्म महच्छौरिर्बिभ्राणो मानुषीं
तनुम्
जिगाय शक्रं शर्वं च सर्वान्देवांश्च
लीलया १
यच्चान्यदकरोत्कर्म दिव्यचेष्टविघातकृत्
तत्कथ्यतां महाभाग परं कौतूहलं हि मे २
श्रीपराशर उवाच
गदतो मम विप्रर्षे श्रूयतामिदमादरात्
नरावतारे कृष्णेन दग्धा वाराणसी यथा ३
पौंड्रको वासुदेवस्तु वासुदेवोऽभवद्भुवि
अवतीर्णस्त्वमित्युक्तो
जनैरज्ञानमोहितैः ४

स मेने वासुदेवोहमवतीर्णो महीतले नष्टस्मृतिस्ततस्सर्वं
विष्णुचिह्नमचीकरत् ५
दूतं च प्रेषयामास कृष्णाय सुमहात्मने
त्यक्त्वा चक्रादिकं चिह्नं मदीयं नाम
चात्मनः ६
वासुदेवात्मकं मूढ त्यक्त्वा सर्वमश्षोतः आत्मनो जीवितार्थाय ततो मे प्रणतिं व्रज ७
इत्युक्तस्संप्रहस्यैनं दूतं प्राह
जनार्दनः
निजचिह्नमहं चक्रं समुत्सृक्ष्ये त्वयीति
वै ८
वाच्यश्च पौंड्रको गत्वा त्वया दूत वचो मम
ज्ञातस्त्वद्वाक्यसद्भावो यत्कार्यं
तद्विधीयताम् ९
गृहीतचिह्नवेषोहमागमिष्यामि ते पुरम्
उत्स्रक्ष्यामि च तच्चक्रं
निजचिह्नमसंशयम् १०
आज्ञापूर्वं च यदिदमागच्छेति त्वयोदितम्
संपादयिष्ये श्वस्तुभ्यं
समागम्याविलंबितम् ११
शरणं ते समभ्येत्य कर्त्तास्मि नृपते तथा
यथा त्वत्तो भयं भूयो न मे
किंचिद्भविष्यति १२
श्रीपराशर उवाच

इत्युक्तेपगते दूते संस्मृत्याभ्यागतं हरिः
गरुत्मंतमथारुह्य त्वरितस्तत्पुरं ययौ १३
ततस्तु केशवोद्योगं श्रुत्वा काशीपतिस्तदा
सर्वसैन्यपरीवारः पार्ष्णिग्राह उपाययौ १४
ततो बलेन महता काशीराजबलेन च
पौंड्रको वासुदेवोऽसौ केशवाभिमुखो ययौ १५
तं ददर्श हरिर्दूरादुदारस्यंदने स्थितम् चक्रहस्तं गदाशार्ङ्गबाहुं
पाणिगतांबुजम् १६
स्रग्धरं पीतवसनं सुपर्णरचितध्वजम्
वक्षस्थले कृतं चास्य श्रीवत्सं ददृशो!
हरिः १७
किरीटकुंडलधरं नानारत्नोपशोभितम्
तं दृष्ट्वा भावगंभीरं जहास गरुडध्वजः १८
युयुधे च बलेनास्य हस्त्यश्वबलिना द्विज निस्त्रिंशासिगदाशूलशक्तिकार्मुकशालिना १९
क्षणेन
शार्ङ्गनिर्मुक्तैश्शरैररिविदारणैः गदाचक्रनिपातैश्च सूदयामास तद्बलम् २० काशीराजबलं चैवं क्षयं नीत्वा जनार्दनः

उवाच पौंड्रकं मूढमात्मचिह्नोपलक्षितम् २१
श्रीभगवानुवाच
पौंड्रकोक्तं त्वया यत्तु दूतवक्त्रेण मां प्रति
समुत्सृजेति चिह्नानि तत्ते
संपादयाम्यहम् २२
चक्रमेतत्समुत्सृष्टं गदेयं ते विसर्जिता
गरुत्मानेष चोत्सृष्टस्समारोहतु ते
ध्वजम् २३
श्रीपराशर उवाच
इत्युच्चार्य विमुक्तेन चक्रेणाऽसौ विदारितः
पातितो गदया भग्नो ध्वजश्चास्य गरुत्मता २४
ततो हाहाकृते लोके काशीपुर्यधिपो बली युयुधे वासुदेवेन मित्रस्यापचितौ स्थितः २५
ततश्शर्ङ्गधनुर्मुक्तैश्छित्त्वा तस्य शिरश्शरैः
काशीपुर्यां स चिक्षेप कुर्वंल्लोकस्य विस्मयम् २६
हत्वा त पौंड्रकं शौरिः काशीराजं च
सानुगम्
पुनर्द्वारवतीं प्राप्तो रेमे स्वर्गगतो
यथा २७

तच्छिरः पतितं तत्र दृष्ट्वा काशीपतेः पुरे
जनः किमेतदित्याह च्छिन्नं केनेति
विस्मितः २८
ज्ञात्वा तं वासुदेवेन हतं तस्य सुतस्ततः
पुरोहितेन सहितस्तोषयामास शंकरम् २९
अविमुक्ते महाक्षेत्रे तोषितस्तेन शंकरः
वरं वृणीष्वेति तदा तं प्रोवाच
नृपात्मजम् ३०
स वव्रे भगवन्कृत्या पितृहंतुर्वधाय मे
समुतिष्ठतु कृष्णस्य
त्वत्प्रसादान्महेश्वर ३१
श्रीपराशर उवाच
एवं भविष्यतीत्युक्ते
दक्षिणाग्नेरनंतरम्
महाकृत्या समुत्तस्थौ
तस्यैवाग्नेर्विनाशनी ३२
ततो ज्वालाकरालास्या ज्वलत्केशकपालिका
कृष्णकृष्णेति कुपिता कृत्या द्वारवतीं
ययौ ३३
तामवेक्ष्य जनस्त्रासाद्विचलल्लोचनो
मुने
ययौ शरण्यं जगतां शरणं मधुसूदनम् ३४
काशीराजसुतेनेयमाराध्य वृषभध्वजम् उत्पादिता महाकृत्येत्यवगम्याऽथ चक्रिणा ३५

जहिकृत्यामिमामुग्रां वह्निज्वालाजटालकाम् चक्रमुत्सृष्टमक्षेषु क्रीडासक्तेन लीलया ३६
तदग्निमालाजटिलज्वालोद्गारातिभीषणाम् कृत्यामनुजगामाशु विष्णुचक्रं सुदर्शनम् ३७
चक्रप्रतापनिर्दग्धा कृत्या माहेश्वरी
तदा
ननाश वेगिनी वेगात्तदप्यनुजगाम ताम् ३८
कृत्या वाराणसीमेव प्रविवेश त्वरान्विता
विष्णुचक्रप्रतिहतप्रभावा मुनिसत्तम ३९
ततः काशीबलं भूरि प्रमथानां तथा बलम्
समस्तशस्त्रास्त्रयुतं चक्रस्याभिमुखं
ययौ ४०
शस्त्रास्त्रमोक्षचतुरं दग्ध्वा
तद्बलमोजसा
कृत्या गर्भामश्षोआं! तां तदा वाराणसीं
पुरीम् ४१
सभूभृद्भृत्यपौरां तु साश्वमातंगमानवाम्
अश्षोगोष्ठकोशां तां दुर्निरीक्ष्यां
सुरैरपि ४२
ज्वालापरिष्कृताश्षोगृहप्राकारचत्वराम्ददाह तद्धरेश्चक्रं सकलामेव तां पुरीम् ४३
अक्षीणामर्षमत्युग्रं साध्यसाधनसस्पृहम्

तच्चक्रं प्रस्फुरद्दीप्ति विष्णोरभ्याययौ करम् ४४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ३४

मैत्रेय उवाच
भूय एवाहमिच्छामि बलभद्रस्य धीमतः
श्रोतुं पराक्रमं ब्रह्मन्
तन्ममाख्यातुमर्हसि १
यमुनाकर्षणादीनि श्रुतानि भगवन्मया
तत्कथ्यतां महाभाग यदन्यत्कृतवान्बलः २
श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय श्रुयतां कर्म यद्रा
मेणाभवत्कृतम्
अनंते नाप्रमेयेन श्षोए!ण धरणीधृता ३
सुयोधनस्य तनयां स्वयंवरकृतक्षणाम्
बलादादत्तवान्वीरस्सांबो जांबवतीसुतः ४
ततः क्रुद्धा महावीर्याः
कर्णदुर्योधनादयः
भीष्मद्रोणादयश्चैनं बबंधुर्युधि
निर्जितम् ५
तच्छ्रुत्वा यादवास्सर्वे क्रोधं
दुर्योधनादिषु
मैत्रेय चक्रुः कृष्णश्च तान्निहंतुं
महोद्यमम् ६
तान्निवार्य बलः प्राह मदलोलकलाक्षरम्

मोक्ष्यंति ते मद्वचनाद्यास्याम्येको हि कौरवान् ७
श्रीपराशर उवाच
बलदेवस्ततो दृष्ट्वा नगरं नागसाह्वयम् बाह्योपवनमध्येऽभून्न विवेश च तत्पुरम् ८
बलमागतमाज्ञाय भूपा दुर्योधनादयः
गामर्घ्यमुदकं चैव रामाय प्रत्यवेदयन् ९
गृहीत्वा विधिवत्सर्वं ततस्तानाह कौरवान्
आज्ञापयत्युग्रसेनस्सांबमाशु विमुंचत १०
ततस्तद्वचनं श्रुत्वा भीष्मद्रोणादयो
नृपाः
कर्णदुर्योधनाद्याश्च
चुक्षुभुर्द्विजसत्तम ११
ऊचुश्च कुपितास्सर्वे बाह्लिकाद्याश्च कौरवाः
अराज्यार्हं यदोर्वंशमवेक्ष्य मुसलायुध १२
भोभोः किमेतद्भवता बलभद्रेरितं वचः आज्ञां कुरुकुलोत्थानां यादवः कः प्रदास्यति १३
उग्रसेनोऽपि यद्याज्ञां कौरवाणां प्रदास्यति
तदलं
पांडुरैश्छत्रैर्नृपयोग्यैर्विडंबनैः १४

तद्गच्छ बल मा वा त्वं सांबमन्यायचेष्टितम्
विमोक्ष्यामो न भवतश्चोग्रसेनस्य शासनात् १५
प्रणतिर्या कृतास्माकं मान्यानां कुकुरांधकैः
न नाम सा कृता केयमाज्ञा स्वामिनि भृत्यतः १६
गर्वमारोपिता यूयं समानासनभोजनैः
को दोषो भवतां नीतिर्यत्प्रीत्या
नावलोकिता १७
अस्माभिरर्घो भवतो योयं बल निवेदितः
प्रेम्णैतन्नैतदस्माकं
कुलाद्युष्मत्कुलोचितम् १८
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा कुरवः सांबं मुंचामो न
हरेस्सुतम्
कृतैतनिश्चयास्तूर्णं
विविशुर्गजसाह्वयम् १९
मत्तः कोपेन चाघूर्णस्ततोधिक्षेपजन्मना उत्थाय पार्ष्ण्या वसुधां जघान स हलायुधः २०
ततो विदारिता पृथ्वी
पार्ष्णिघातान्महात्मनः
आस्फोटयामास तदा दिशश्शब्देन पूरयन् २१
उवाच चातिताम्राक्षो भृकुटीकुटिलाननः २२

अहो मदावलेपोयमसाराणां दुरात्मनाम् कौरवाणां महीपत्वमस्माकं किल कालजम् उग्रसेनस्य येनाज्ञां मन्यंतेऽद्यापि
लंघनम् २३
उग्रसेनः समध्यास्ते सुधर्मां न शचीपतिः
धिङ्मानुषशतोच्छिष्टे तुष्टिरेषां
नृपासने २४
पारिजाततरोः पुष्पमंजरीर्वनिताजनः
बिभर्त्ति यस्य भृत्यानां सोऽप्येषां न
महीपतिः २५
समस्तभूभृतां नाथ उग्रसेनस्स तिष्ठतु
अद्य निष्कौरवामुर्वीं कृत्वा यास्यामि
तत्पुरीम् २६
कर्णं दुर्योधनं द्रोणमद्य भीष्मं
सबाह्लिकम्
दुश्शासनादीन्भूरिं च भूरिश्रवसमेव च २७
सोमदत्तं शलं चैव भीमार्जुनयुधिष्ठिरान्
यमौ च कौरवांश्चान्यान्हत्वा
साश्वरथद्विपान् २८
वीरमादाय तं सांबं सपत्नीकं ततः पुरीम्
द्वारकामुग्रसेनादीन्गत्वा द्रक्ष्यामि
बांधवान् २९
अथ वा कौरवावासं समस्तैः कुरुभिस्सह
भागीरथ्यां क्षिपाम्याशु नगरं
नागसाह्वयम् ३०
श्रीपराशर उवाच

इत्युक्त्वा मदरक्ताक्षः कर्षणाधोमुखं हलम्
प्राकारवप्रदुर्गस्य चकर्ष मुसलायुधः ३१ आघूर्णितं तत्सहसा ततो वै हास्तिनं पुरम् दृष्ट्वा
संक्षुब्धहृदयाश्चुक्षुभुस्सर्वकौरवाः ३२
रामराम महाबाहो क्षम्यतां क्षम्यतां त्वया
उपसंह्रियतां कोपः प्रसीद मुसलायुध ३३ एष सांबस्सपत्नीकस्तवनिर्यातितो बलात् अविज्ञातप्रभावाणां क्षम्यतामपराधिनाम् ३४
श्रीपराशर उवाच
ततो निर्यातयामासुस्सांबं पत्नीसमन्वितम्
निष्क्रम्य स्वपुरात्तूर्णं कौरवा
मुनिपुंगव ३५
भीष्मद्रोणकृपादीनां प्रणम्य वदतां
प्रियम्
क्षांतमेव मयेत्याह बलो बलवतां वरः ३६
अद्याप्याघूर्णिताकारं लक्ष्यते तत्पुरं
द्विज
एष प्रभावो रामस्य बलशौर्योपलक्षणः ३७
ततस्तु कौरवास्सांबं संपूज्य बलिना सह प्रेषयामासुरुद्वाहधनभार्यासमन्वितम्

३८
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! पंचत्रिंशोऽध्यायः ३५

श्रीपराशर उवाच
मैत्रेयैतद्बलं तस्य बलस्य बलशालिनः
कृतं यदन्यत्तेनाऽभूत्तदपि श्रूयतां
त्वया १
नरकस्यासुरेंद्रस्य देवपक्षविरोधिनः
सखाऽभवन्महावीर्यो द्विविदो वानरर्षभः २
बैरानुबंधं बलवान्स चकार सुरान्प्रति
नरकं हतवान्कृष्णो देवराजेन चोदितः ३
करिष्ये सर्वदेवानां
तस्मादेतत्प्रतिक्रियाम्
यज्ञविध्वंसनं कुर्वन् मर्त्यलोकक्षयं
तथा ४
ततो विध्वंसयामास यज्ञानज्ञानमोहितः
बिभेद साधुमर्यादां क्षयं चक्रे च
देहिनाम् ५
ददाह सवनान्देशान्पुरग्रामांतराणि च
क्वचिच्च
पर्वताक्षेपैर्ग्रामादीन्समचूर्णयत् ६
शैलानुत्पाट्य तोयेषु मुमोचांबुनिधौ तथा पुनश्चार्णवमध्यस्थः क्षोभयामास सागरम् ७
तेन विक्षोभितश्चाब्धिरुद्वेलो द्विज

जायते
प्लावयंस्तीरजान्ग्रामान्पुरादीनतिवेगवान् ८
कामरूपी महारूपं कृत्वा सस्यान्यश्षोतः
लुठन्भ्रमणसम्मर्दैस्संचूर्णयति वानरः ९
तेन विप्रकृतं सर्वं जगदेतद्दुरात्मना
निस्स्वाध्यायवषट्कारं
मैत्रेयासीत्सुदुःखितम् १०
एकदा रैवतोद्याने पपौ पानं हलायुधः
रेवती च महाभागा तथैवान्या वरस्त्रियः ११
उद्गीयमानो विलसल्ललनामौलिमध्यगः
रेमे यदुकुलश्रेष्ठः कुबेर इव नंदने १२
ततस्स वानरोऽभ्येत्य गृहीत्वा सीरिणो
हलम्
मुसलं च चकारास्य संमुखं च विडंबनम् १३
तथैव योषितां तासां जहासाभिमुखं कपिः पानपूर्णांश्च करकाञ्चिक्षेपाहत्य वै तदा १४
ततः कोपपरीतात्मा भर्त्सयामास तं हली तथापि तमवज्ञाय चक्रेकिलकिलध्वनिम् १५ ततः स्मयित्वा स बलो जग्राह मुसलं रुषा सोऽपि शैलशिलां भीमां जग्राह प्लवगोत्तमः १६
चिक्षेप स च तां क्षिप्तां मुसलेन सहस्रधा विभेद यादवश्रेष्ठस्सा पपात महीतले १७ अथ तन्मुसलं चासौ समुल्लंघ्य प्लवंगमः

वेगेनागत्य रोषेण करेणोरस्यताडयत् १८ ततो बलेन कोपेन मुष्टिना मूर्ध्नि ताडितः पपात रुधिरोद्गारी द्विविदः क्षीणजीवितः १९
पतता तच्छरीरेण गिरेश्शृंगमशीर्यत मैत्रेय शतधा वज्रिवज्रेणेव विदारितम् २०
पुष्पवृष्टिं ततो देवा रामस्योपरि चिक्षिपुः
प्रशशंसुस्ततोऽभ्येत्य साध्वेतत्ते महत्कृतम् २१
अनेन दुष्टकपिना दैत्यपक्षोपकारिणा जगन्निराकृतं वीर दिष्ट्या स क्षयमागतः २२
इत्युक्त्वा दिवमाजग्मुर्देवा
हृष्टस्सगुह्यकाः २३
श्रीपराशर उवाच
एवंविधान्यनेकानि बलदेवस्य धीमतः
कर्माण्यपरिमेयानिशेषस्य धरणीभृतः २४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! षट्त्रिंशोऽध्यायः ३६

श्रीपराशर उवाच
एवं दैत्यवधं कृष्णो बलदेव सहायवान् चक्रे दुष्टक्षितीशानां तथैव जगतः कृते १ क्षितेश्च भारं भगवान्फाल्गुनेन समन्वितः

आवतारयामास विभुस्समस्ताक्षोहिणी वधात् २
कृत्वा भारावतरणं भुवो हत्वाऽखिलान्नृपान्
शापव्याजेन विप्राणामुपसंहृतवान्कुलम् ३
उत्सृज्य द्वारकां कृष्णस्त्यक्त्वा
मानुष्यमात्मनः
सांशो विष्णुमयं स्थानं प्रविवेश मुने
निजम् ४
मैत्रेय उवाच
स विप्रशापव्याजेन संजह्रे स्वकुलं कथम्
कथं च मानुषं देहमुत्ससर्ज जनार्दनः ५
श्रीपराशर उवाच
विश्वामित्रस्तथा कण्वो नारदश्च महामुनिः पिंडारके महातीर्थे दृष्ट्वा यदुकुमारकैः ६
ततस्ते यौवनोन्मत्ता भाविकार्यप्रचोदिताः
सांबं जांबवतीपुत्रं भूषयित्वा स्त्रियं यथा ७
प्रश्रितास्तान्मुनीनूचुः
प्रणिपातपुरस्सरम्
इयं स्त्री पुत्रकामा वै ब्रूत किं
जनयिष्यति ८
श्रीपराशर उवाच दिव्यज्ञानोपपन्नास्ते विप्रलब्धाः

कुमारकैः
मुनयः कुपिताः प्रोचुर्मुसलं जनयिष्यति ९
सर्वयादवसंहारकारणं भुवनोत्तरम् येनाखिलकुलोत्सादो यादवानां भविष्यति १० इत्युक्तास्ते कुमारास्तु आचचक्षुर्यथातथम्
उग्रसेनाय मुसलं जज्ञे सांबस्य चोदरात् ११
तदुग्रसेनो मुसलमयश्चूर्णमकारयत्
जज्ञे तदेरकाचूर्णं प्रक्षिप्तं
तैर्महोदधौ १२
मुसलस्याथ लोहस्य चूर्णितस्य तु यादवैः
खंडं चूर्णितश्षॐ तु ततो यत्तोमराकृति १३
तदप्यंबुनिधौ क्षिप्तं मत्स्यो जग्राह
जालिभिः
घातितस्योदरात्तस्य लुब्धो जग्राह
तज्जराः १४
विज्ञातपरमार्थोपि भगवान्मधुसूदनः
नैच्छत्तदन्यथा कर्त्तुं विधिना
यत्समीहितम् १५
देवैश्च प्रहितो वायुः प्रणिपत्त्याह
केशवम्
रहस्येवमहं दूतः प्रहितो भगवन्सुरैः १६
वस्वश्विमरुदादित्यरुद्रसाध्यादिभिस्सह विज्ञापयति शक्रस्त्वां तदिदं श्रूयतां

विभो १७
भारावतरणार्थाय वर्षाणामधिकं शतम्
भगवानवतीर्णोत्र त्रिदशैस्सह चोदितः १८
दुर्वृत्ता निहता दैत्या भुवो भारोऽवतारितः
त्वया मनाथास्त्रिदशा भवंतु त्रिदिवे सदा १९
तदतीतं जगन्नाथ वर्षाणामधिकं शतम् इदानीं गम्यतां स्वर्गो भवता यदि रोचते २०
देवैर्विज्ञाप्यते देव तथात्रैव रतिस्तव
तत्स्थीयतां यथाकालमास्थेयमनुजीविभिः २१
श्रीभगवानुवाच
यत्त्वमात्थाखिलं दूत वेद्म्येतदहमप्युत
प्रारब्ध एव हि मया यादवानां परिक्षयः २२
भुवो नाद्यापि भारोऽयं यादवैरनिबर्हितैः अवतार्य करोम्येतत्सप्तरात्रेण सत्वरः २३
यथा गृहीतमंभोधेर्दत्त्वाहं द्वारकाभुवम्
यादवानुपसंहृत्य यास्यामि त्रिदशालयम् २४
मनुष्यदेहमुत्सृज्य संकर्षणसहायवान् प्राप्त एवास्मि मंतव्यो देवेंद्रेण तथाऽमरैः २५
जरासंधादयो येऽन्ये निहता भारहेतवः

क्षितेस्तेभ्यःकुमारोऽपि यदूनां नापचीयते २६
तदेतं सुमहाभारमवतार्य क्षितेरहम् यास्याम्यमरलोकस्य पालनाय ब्रवीहि तान् २७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो वासुदेवेन देवदूतः प्रणम्य तम् मैत्रेय दिव्यया गत्या देवराजांतिकं ययौ २८
भगवानप्यथोत्पातान्दिव्यभौमांतरिक्षजान्
ददर्श द्वारकापुर्य्यां विनाशाय दिवानिशम् २९
तान्दृष्ट्वा यादवानाह
पश्यध्वमतिदारुणान्
महोत्पाताञ्छमायैषां प्रभासं याम मा
चिरम् ३०
श्रीपराशर उवाच
एवमुक्ते तु कृष्णेन यादवप्रवरस्ततः महाभागवतः प्राह प्रणिपत्योद्धवो हरिम् ३१
भगवन्यन्मया कार्यं तदाज्ञापय सांप्रतम् मन्ये कुलमिदं सर्वं भगवान्संहरिष्यति ३२
नाशायास्य निमित्तानि कुलस्याच्युत लक्षये ३३

श्रीभगवानुवाच
गच्छ त्वं दिव्यया गत्या मत्प्रसादसमुत्थया
यद्बदर्याश्रमं पुण्यं गंधमादनपर्वते नरनारायणस्थाने तत्पवित्रं महीतले ३४
मन्मना मत्प्रसादेन तत्र
सिद्धिमवाप्स्यसि
अहं स्वर्गं गमिष्यामि ह्युपसंहृत्य वै
कुलम् ३५
च मया त्यक्तां समुद्रः प्लावयिष्यति मद्वेश्म चैकं मुक्त्वा तु भयान्मत्तो जलाशये
तत्र सन्निहितश्चाहं भक्तानां हितकाम्यया ३६
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तः प्रणिपत्यैनं जगामाशु तपोवनम् नरनारायणस्थानं केशवेनानुमोदितः ३७
ततस्ते यादवास्सर्वे रथानारुह्य
शीघ्रगान्
प्रभासं प्रययुस्सार्द्धं
कृष्णरामादिभिर्द्विज ३८
प्रभासं समनुप्राप्ताः कुकुरांधकवृष्णयः चक्रुस्तत्र महापानं वासुदेवेन चोदिताः ३९
पिबतां तत्र चैतेषां संघर्षेण परस्परम् अतिवादेंधनो जज्ञे कलहाग्निः क्षयावहः

४०
मैत्रेय उवाच
स्वंस्वं वै भुंजतां तेषां कलहः किंनिमित्तकः
संघर्षो वा द्विजश्रेष्ठ तन्ममाख्यातुमर्हसि ४१
श्रीपराशर उवाच
मृष्टं मदीयमन्नं ते न मृष्टमिति
जल्पताम्
मृष्टामृष्टकथा जज्ञे संघर्षकलहौ ततः ४२
ततश्चान्योन्यमभ्येत्य
क्रोधसंरक्तलोचनाः
जघ्नुः परस्परं ते तु
शस्त्रैर्दैवबलात्कृताः ४३
क्षीणशस्त्राश्च जगृहुः
प्रत्यासन्नामथैरकाम् ४४
एरका तु गृहीता वै वज्रभूतेव लक्ष्यते तया परस्परं जघ्नुस्संप्रहारे सुदारुणे ४५
प्रद्युम्नसांबप्रमुखाः कृतवर्माथ सात्यकिः
अनिरुद्धादयश्चान्ये पृथुर्विपृथुरेव च ४६
चारुवर्मा चारुकश्च तथाक्रूरादयो द्विज एरकारूपिभिर्वज्रैस्ते निजघ्नुः परस्परम् ४७

निवारयामास हरिर्यादवांस्ते च केशवम्
सहायं मेनिरेरीणां प्राप्तं जघ्नुः
परस्परम् ४८
कृष्णोऽपि कुपितस्तेषामेरकामुष्टिमाददे
वधाय सोपि मुसलं मुष्टर्लौहमभूत्तदा ४९
जघान तेन निश्श्षोआ!न्यादवानाततायिनः
जघ्नुस्ते सहसाभ्येत्य तथाऽन्येपि
परस्परम् ५०
ततश्चार्णवमध्येन जैत्रोऽसौ चक्रिणो रथः
पश्यतो दारुकस्याथ प्रायादश्वैर्धृतो
द्विज ५१
चक्रं गदा तथा शार्ङ्गं तूणीशंखोसिरेव च
प्रदक्षिणं हरिं कृत्वा
जग्मुरादित्यवर्त्त्मना ५२
क्षणेन नाभवत्कश्चिद्यादवानामघातितः ऋते कृष्णं महात्मानं दारुकं च महामुने ५३
चंक्रम्यमाणौ तौ रामं वृक्षमूले कृतासनम् ददृशाते मुखाच्चास्य निष्क्रामंतं महोरगम् ५४
निष्क्रम्य स मखात्तस्य महाभोगो भुजंगमः प्रययावर्णवं सिद्धैः पूज्यमानस्तथोरगैः ५५
ततोर्घ्यमादाय तदा जलधिस्संमुखं ययौ प्रविवेश ततस्तोयं पूजितः पन्नगोत्तमैः ५६

दृष्ट्वा बलस्य निर्याणं दारुकं प्राह केशवः
इदं सर्वं समाचक्ष्व वसुदेवोग्रसेनयोः ५७
निर्याणं बलभद्रस्य यादवानां तथा क्षयम्
योगे स्थित्वाहमप्येतत्परित्यक्ष्ये
कलेवरम् ५८
वाच्यश्च द्वारकावासी जनस्सर्वस्तथाहुकः
नगरीं सर्वां समुद्रः प्लावयिष्यति ५९
तस्माद्भवद्भिस्सर्वैस्तु प्रतीक्ष्यो
ह्यर्जुनागमः
न स्थेयं द्वारकामध्ये निष्क्रांते तत्र
पांडवे ६०
तेनैव सह गंतव्यं यत्र याति स कौरवः ६१
गत्वा च ब्रूहि कौंतेयमर्जुनं वचनान्मम
पालनीयस्त्वया शक्त्या जनोऽयं
मत्परिग्रहः ६२
त्वमर्जुनेन सहितो द्वारवत्यां तथा जनम् गृहीत्वा यादि वज्रश्च यदुराजो भविष्यति ६३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो दारुकः कृष्णं प्रणिपत्य पुनःपुनः
प्रदक्षिणं च बहुशः कृत्वा प्रायाद्यथोदितम् ६४
स च गत्वा तदाचष्ट द्वारकायां

तथाऽर्जुनम्
आनिनाय महाबुद्धिर्वज्रं चक्रे तथा नृपम् ६५
भगवानपि गोविंदो वासुदेवात्मकं परम् ब्रह्मात्मनि समारोप्य सर्वभूतेष्वधारयत्
निष्प्रपंचे महाभाग संयोज्यात्मानमात्मनि
तुर्यावस्थसलीलं च श्तोए!स्म पुरुषोत्तमः ६६
संमानयन्द्विजवचो दुर्वासा यदुवाच ह योगयुक्तोऽभवत्पादं कृत्वा जानुनि सत्तम ६७
आययौ स जरानाम तदा तत्र स लुब्धकः
मुसलावशेषलोहैकसायकन्यस्ततोमरः ६८
स तत्पादं मृगाकारमवेक्ष्यारादवस्थितः
तले विव्याध तेनैव तोमरेण द्विजोत्तम ६९
ततश्च ददृशो! तत्र चदुर्बाहुधरं नरम् प्रणिपत्त्याह चैवैनं प्रसीदेति पुनःपुनः ७०
अजानता कृतमिदं मया हरिणशंकया
क्षम्यतां मम पापेन दग्धं मां त्रातुमर्हसि ७१
श्रीपराशर उवाच
ततस्तं भगवानाह न तेस्तु भयमण्वपि गच्छ त्वं मत्प्रसादेन लुब्ध स्वर्गं

सुरास्पदम् ७२
श्रीपराशर उवाच
विमानमागतं सद्यस्तद्वाक्यसमनंतरम्
आरुह्य प्रययौ स्वर्गं
लुब्धकस्तत्प्रसादतः ७३
गते तस्मिन्सभगवान्संयोज्यात्मानमात्मनि ब्रह्मभूतेऽव्ययेचिंत्ये वासुदेवमयेऽमले ७४
अजन्मन्यमरे विष्णावप्रमेयेऽखिलात्मनि तत्याज मानुषं देहमतीत्य त्रिविधां गतिम् ७५
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! सप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७

श्रीपराशर उवाच
अर्जुनोपि तदान्वीक्ष्य रामकृष्णकलेवरे संस्कारं लंभयामास तथान्येषामनुक्रमात् १
अष्टौ महिष्यः कथिता रुक्मिणीप्रमुखास्तु याः
उपगुह्य हरेर्देहं विविशुस्ता हुताशनम् २
रेवती चापि रामस्य देहमाश्लिष्य सत्तमा विवेश ज्वलितं वह्निं तत्संगाह्लादशीतलम् ३
उग्रसेनस्तु तच्छ्रुत्वा

तथैवानकदुंदुभिः
देवकी रोहिणी चैव विविशुर्जातवेदसम् ४ ततोर्जुनः प्रेतकार्यं कृत्वा तेषां यथाविधि
निश्चक्राम जनं सर्वं गृहीत्वा वज्रमेव च ५
द्वारवत्या विनिष्क्रांताः कृष्णपत्न्यः सहस्रशः
वज्रं जनं च कौंतेयः पालयञ्छनकैर्ययौ ६
सभा सुधर्मा कृष्णेन मर्त्यलोके
समुज्झिते
स्वर्गं जगाम मैत्रेय पारिजातश्च पादपः ७
यस्मिन्दिने हरिर्यातो दिवं संत्यज्य मेदिनीम्
तस्मिन्नेवावतीर्णोऽयं कालकायो बली कलिः ८
प्लावयामास तां शून्यां द्वारकां च महोदधिः
वासुदेवगृहं त्वेकं न प्लावयति सागरः ९ नातिक्रांतुमलं ब्रह्मंस्तदद्यापि महोदधिः
नित्यं सन्निहितस्तत्र भगवान्केशवो यतः १०
तदतीव महापुण्यं सर्वपातकनाशनम् विष्णुश्रियान्वितं स्थानं दृष्ट्वा पामाद्विमुच्यते ११

पार्थः पंचनदे देशो! बहुधान्यधनान्विते
चकार वासं सर्वस्य जनस्य मुनिसत्तमः १२
ततो लोभस्समभवत्पार्थेनैकेन धन्विना
दृष्ट्वा स्त्रियो नीयमाना दस्यूनां
निहतेश्वराः १३
ततस्ते पापकमाणो लोभोपहृतचेतसः
आभीरा
मंत्रयामासुस्समेत्यात्यंतदुर्मदाः १४
अयमेकोऽर्जुनो धन्वी स्त्रीजनं निहतेश्वरम्
नयत्यस्मानतिक्रम्य धिगेतद्भवतां बलम् १५
हत्वा गर्वसमारूढो भीष्मद्रोणजयद्रथान् कर्णादींश्च न जानाति बलं ग्रामनिवासिनाम् १६ यष्टिहस्तानवेक्ष्यास्मान्धनुष्पाणिस्सदुर्मतिः
सर्वानेवावजानाति किं वो बाहुभिरुन्नतैः १७
ततो यष्टिप्रहरणादस्यवो लोष्टधारिणः सहस्रशोभ्यधावंत तं जनं निहतेश्वरम् १८
ततो निर्भर्त्स्य कौंतेयः
प्राहाभीरान्हसन्निव
निवर्त्तध्वमधर्मज्ञा यदि न स्थ
मुमूर्षवः १९
अवज्ञाय वचस्तस्य जगृहुस्ते तदा धनम्

स्त्रीधनं चैव मैत्रेय विष्वक्सेन
परिग्रहम् २०
ततोर्जुनो धनुर्दिव्यं गांडीवमजरं युधि
आरोपयितुमारेभे न शशाक च वीर्यवान् २१
चकार सज्यं कृच्छ्राच्च तच्चाभूच्छिथिलं पुनः
न सस्मार ततोस्त्राणि चिंतयन्नपि पांडवः २२
शरान्मुमोच चैतेषु पार्थो वैरिष्वमर्षितः त्वग्भेदं ते परं चक्रुरस्ता गांडीवधन्विना २३
वह्निना येऽक्षया दत्ताश्शरास्तेपि क्षयं ययुः
युद्ध्यतस्सह गोपालैरर्जुनस्य भवक्षये २४
अचिंतयच्च कौंतेयः कृष्णस्यैव हि तद्बलम् यन्मया शरसंघातैस्सकला भूभृतो हताः २५
मिषतः पांडुपुत्रस्य ततस्ताः
प्रमदोत्तमाः
आभीरैरपकृष्यंत कामं चान्याः प्रदुद्रु
वुः २६
ततश्शरेषु क्षीणेषु धनुष्कोट्या धनंजयः
जघान दस्यूंस्ते चास्य
प्रहाराञ्जहसुर्मुने २७
प्रेक्षतस्तस्य पार्थस्य वृष्ण्यंधकवरस्त्रियः

जग्मुरादाय ते म्लेच्छाः समस्ता
मुनिसत्तम २८
ततस्सुदुःखितो जिष्णुः कष्टं कष्टमिति
ब्रुवन्
अहो भगवतानेन मुष्टोस्मीति रुरोद वै २९
तद्धनुस्तानि शस्त्राणि स रथस्ते च
वाजिनः
सर्वमेकपदे नष्टं दानमश्रोत्रिये यथा ३०
अहोतिबलबद्दैवं विना तेन महात्मना यदसामर्थ्ययुक्तेपि निचवर्गे जयप्रदम् ३१
तौ बाहू स च मे मुष्टिः स्थानं तत्सोस्मि
चार्जुनः
पुण्येनैव विना तेन गतं सर्वमसारताम् ३२
ममार्जुनत्वं भीमस्य भीमत्वं तत्कृते
ध्रुवम्
विना तेन यदा भीरैर्जितोहं रथिनां वरः ३३
श्रीपराशर उवाच
इत्थं वदन्ययौ जिष्णुरिंद्रप्रस्थं
पुरोत्तमम्
चकार तत्र राजानं वज्रं यादवनंदनम् ३४
स ददर्श ततो व्यासं फाल्गुनः काननाश्रयम्
तमुपेत्य महाभागं विनयेनाभ्यवादयत् ३५
तं वंदमानं चरणाववलोक्य मुनिश्चिरम् उवाच वाक्यं विच्छायः कथमद्य त्वमीदृशः ३६

अवीरजोनुगमनं ब्रह्महत्या कृताथ वा दृढाशाभंगदुःखीव भ्रष्टच्छायोऽसि
सांप्रतम् ३७
सांतानिकादयो वाते याचमाना निराकृताः
अगम्यस्त्रीरतिर्वा त्वं येनासि
विगतप्रभः ३८
भुङ्तेऽप्रदाय विप्रेभ्यो मृष्टमेकोथ वा भवान्
किं वा कृपणवित्तानि हृतानि भवताऽर्जुन ३९
कचिन्नु शूर्पवातस्य गोचरत्वं गतोऽर्जुन दुष्टचक्षुर्हतो वासि निश्श्रीकः कथमन्यथा ४०
स्पृष्टो नखांभसा वाथ घटवचार्युक्षितोपि
वा
केन त्वं वासि विच्छायो न्यूनैर्वा युधि
निर्जितः ४१
श्रीपराशर उवाच
ततः पार्थो विनिश्वस्य श्रूयतां
भगवन्निति
प्रोक्त्वा यथावदाचष्टे
व्यासायात्मपराभवम् ४२
अर्जुन उवाच
यद्बलं यच्च मत्तेजो यद्वीर्यं यः पराक्रमः
या श्रीश्छाया च नः सोस्मान्परित्यज्य

हरिर्गतः ४३
ईश्वरेणापि महता स्मितपूर्वाभिभाषिणा
हीना वयं मुने तेन जातास्तृणमया इव ४४
अस्त्राणां सायकानां च गांडीवस्य तथा मम सारता याभवन्मूर्त्तिस्स गतः पुरुषोत्तमः ४५
यस्यावलोकनादस्माञ्छ्रीर्जयः
संपदुन्नतिः
न तत्याज स
गोविंदस्त्यक्त्वास्मान्भगवान्गतः ४६
भीष्मद्रोणांगराजाद्यास्तथा
दुर्योधनादयः
यत्प्रावेन निर्दग्धास्स
कृष्णस्त्यक्तवान्भुवम् ४७
निर्यौवना गतश्रीका नष्टच्छायेव मेदिनी
विभाति तात नैकोहं विरहे तस्य चक्रिणः ४८
यस्य प्रभावाद्भीष्माद्यैर्मय्यग्नौ
शलभायतम्
विना तेनाद्य कृष्णेन गोपालैरस्मि
निर्जितः ४९
गांडीवस्त्रिषु लोकेषु ख्यातिं यदनुभावतः
गतस्तेन विनाऽऽभीरलगुडैस्स तिरस्कृतः ५०
स्त्रीसहस्राण्यनेकानि मन्नाथानि
महामुने
यततो मम नीतानि दस्युभिर्लगुडायुधैः ५१
आनीयमानमाभीरैः कृष्ण कृष्णावरोधनम्

हृतं यष्टिप्रहरणैः परिभूय बलं मम ५२ निश्श्रीकता न मे चित्रं यज्जीवामि तदद्भुतम्
नीचावमानपंकांकी निर्लज्जोस्मि पितामह ५३
व्यास उवाच
अलं ते व्रीडया पार्थ न त्वं शोचितुमर्हसि अवेहि सर्वभूतेषु कालस्य गतिरीदृशी ५४ कालो भवाय भूतानामभवाय च पांडव कालमूलमिदं ज्ञात्वा भव स्थैर्यपरोऽर्जुन ५५
नद्यः समुद्रा गिरयस्सकला च वसुंधरा देवा मनुष्याः पशवस्तरवश्च सरीसृपाः ५६ सृष्टाः कालेन कालेन पुनर्यास्यंति संक्षयम्
कालात्मकमिदं सर्वं ज्ञात्वा शममवाप्नुहि ५७
कालस्वरूपी भगवान्कृष्णः कमललोचनः यच्चात्थ कृष्णमाहात्म्यं तत्तथैव धनंजय ५८
भारावतारकार्यार्थमवतीर्णस्स मेदिनीम् भाराक्रांता धरा याता देवानां समितिं
पुरा ५९
तदर्थमवतीर्णोऽसौ कालरूपी जनार्दनः
तच्च निष्पादिनं कार्यमश्षोआ! भूभुजो
हताः ६०

वृष्ण्यंधककुलं सर्वं तथा पार्थोपसंहृतम् न किंचिदन्यत्कर्त्तव्यं तस्य भूमितले प्रभोः ६१
अतो गतस्स भगवान्कृतकृत्यो यथेच्छया सृष्टिं सर्गे करोत्येष देवदेवः स्थितौ स्थितिम्
अंतेंताय समर्थोयं सांप्रतं वै यथा गतः ६२
तस्मात्यार्थ न संतापस्त्वया कार्यः पराभवे
भवंति भावाः कालेषु पुरुषाणां यतः
स्तुतिः ६३
त्वयैकेन हता भीष्मद्रोणकर्णादयो रणे
तेषामर्जुन कालोत्थः किं न्यूनाभिभवो न
सः ६४
विष्णोस्तस्य प्रभावेन यथा तेषां पराभवः
कृतस्तथैव भवतो दस्युभ्यस्स पराभवः ६५
स देवेशश्शरीराणि समाविश्य जगत्स्थितिम्
करोति सर्वभूतानां नाशमंते जगत्पतिः ६६
भगोदये ते कौंतेय सहायोऽभूज्जनार्दनः तथांते तद्विपक्षास्ते केशवेन विनाशिताः ६७
कश्श्रद्दद्ध्यात्सगांगेयान्हन्यास्त्वं कौरवानिति
आभीरेभ्यश्च भवतः कः श्रद्दध्यात्पराभवम् ६८

पार्थैतत्सर्वभूतस्य हरेर्लीलाविचेष्टितम्
त्वया यत्कौरावा ध्वस्ता
यदाभीरैर्भवाञ्जितः ६९
गृहीता दस्युभिर्याश्च भवाञ्छोचति
तास्स्त्रियः
एतस्याह यथावृत्तं कथयामि तवार्जृन ७०
अष्टावकः पुरा विप्रो जलवासरतोऽभवत्
बहून्वर्षगणान्पार्थ गृणन्ब्रह्म
सनातनम् ७१
जितेष्वसुरसंघेषु मेरुपृष्ठे महोत्सवः
बभूव तत्र गच्छंत्यो ददृशुस्तं
सुरस्त्रियः ७२
रंभातिलोत्तमाद्यास्तु शतशोऽथ सहस्रशः
तुष्टुवुस्तं महात्मानं प्रशशंसुश्च
पांडव ७३
आकंठमग्नं सलिले जटाभारवहं मुनिम् विनयावनताश्चैनं प्रणेमुस्तोत्रतत्पराः ७४
यथायथा प्रसन्नोऽसौ तुष्टुवुस्तं तथातथा
सर्वास्ताः कौरवश्रेष्ठ तं वरिष्ठं द्विजन्मनाम् ७५
अष्टावक्र उवाच
प्रसन्नोऽहं महाभागा भवतीनां यदिष्यते
मत्तस्तद्व्रियतां सर्वं
प्रदास्याम्यतिदुर्लभम् ७६

रंभातिलोत्तमाद्यास्तं वैदिक्योप्सरसोब्रुवन्
प्रसन्ने त्वय्यपर्याप्तं किमस्माकमिति द्विज ७७
इतरास्त्वब्रुवन्विप्र प्रसन्नो
भगवान्यदि
तदिच्छामः पतिं प्राप्तुं विप्रेंद्र
पुरुषोत्तमम् ७८
व्यास उवाच
एवं भविष्यतीत्युक्त्वा ह्युत्ततार जलान्मुनिः
तमुत्तीर्णं च दृदृशुर्विरूपं वक्रमष्टधा ७९
तं दृष्ट्वा गूहमानानां यासां हासः
स्फुटोऽभवत्
ताश्शशाप मुनिः कोपमवाप्य कुरुनंदन ८०
यस्माद्विकृतरूपं मां मत्वा हीसावमानना
भवतीभिः कृता तस्मादेतं शापं ददामि वः ८१
मत्प्रसादेन भर्त्तारं लब्ध्वा तु पुरुषोत्तमम्
मच्छापोपहतास्सर्वा दस्युहस्तं गमिष्यथ ८२
व्यास उवाच
इत्युदीरितमाकर्ण्य मुनिस्ताभिः प्रसादितः
पुनस्सुरेंद्रलोकं वै प्राह भूयो

गमिष्यथ ८३
एवं तस्य मुनेश्शापादष्टावक्रस्य
चक्रिणम्
भर्त्तारं प्राप्य ता याता दस्युहस्तं
सुरांगनाः ८४
तत्त्वया नात्र कर्त्तव्यश्शोकोऽल्पोपि
हि पांडव
तेनैवाखिलनाथेन सर्वं तदुपसंहृतम् ८५
भवतां चोपसंहार आसन्नस्तेन पांडव
बलं लेजस्तथा वीर्यं माहात्म्यं
चोपसंहृतम् ८६
जातस्य नियतो मृत्युः पतनं च तथोन्नतेः विप्रयोगावमानस्तु संयोगः संचये क्षयः ८७
विज्ञाय न बुधाश्शोकं न हर्षमुपयांति ये
तेषामेवेतरे चेष्टां शिक्षंतस्संति तादृशाः ८८
तस्मात्त्वया नरश्रेष्ठ
ज्ञात्वैतद्भ्रातृभिस्सह
परित्यज्याऽखिलं तंत्रं गंतव्यं तपसे
वनम् ८९
तद्गच्छ धर्मराजाय निवेद्यैतद्वचो मम
परश्वो भ्रातृडभिस्सार्द्धं यथा यासि तथा
कुरु ९०
इत्युक्तोभ्येत्य पार्थाभ्यां यमाभ्यां च सहार्जुनः

दृष्टं चैवानुभूतं च सर्वमाख्यातवांस्तथा ९१
व्यासवाक्यं च ते सर्वे श्रुत्वार्जुनमुखेरितम्
राज्ये परीक्षितं कृत्वा ययुः पांडुसुता
वनम् ९२
इत्येतत्तव मैत्रेय विस्तरेण मयोदितम्
जातस्य यद्यदोर्वंशो! वासुदेवस्य
चेष्टितम् ९३
यश्चैतच्चरितं तस्य कृष्णस्य शृणुयात्सदा सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छति ९४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे पंचमांशो! ऽष्टात्रिंशोऽध्यायः ३८
समाप्तश्चायं विष्णुमहापुराणस्य पञ्चमांशः

अथ श्रीविष्णुमहापुराणे विष्णुचित्त्यात्मप्रकाशाख्यश्रीधरीय व्याख्याद्वयोपेते षष्ठांशः प्रारभ्यते मैत्रेय उवाच
व्याख्याता भवता सर्गवंशमन्वंतरस्थितिः
वंशानुचरितं चैव विस्तरेण महामुने १
श्रोतुमिच्छाम्यहं त्वत्तो
यथावदुपसंहृतिम्
महाप्रलयसंज्ञां च कल्पांते च महामुने २

श्रीपराशर उवाच
मैत्रेय श्रूयतां मत्तो यथावदुपसंहृतिः कल्पांते प्राकृते चैव प्रलयो जायते यथा ३
अहोरात्रं पितॄणां तु मासोऽब्दस्त्रिदिवौकसाम् चतुर्युगमहस्रे तु ब्रह्मणो वै द्विजोत्तम ४
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति
चतुर्युगम्
दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु
तद्द्वादशभिरुच्यते ५
चतुर्युगाण्यश्षोआ!णि सदृशानि स्वरूपतः
आद्यं कृतयुगं मुक्त्वा मैत्रेयांत्यं
तथा कलिम् ६
आद्ये कृतयुगे सर्गो ब्रह्मणा क्रियते
यथा
क्रियते चोपसंहारस्तथांऽते च कलौ युगे ७
मैत्रेय उवाच
कलेस्स्वरूपं भगवन्विस्तराद्वक्तुमर्हसि
धर्मश्चतुष्पाद्भगवान्यस्मिन्विप्लवमृच्छति ८
श्रीपराशर उवाच
कलेस्स्वरूपं मैत्रेय
यद्भवाञ्छ्रोतुमिच्छति
तन्निबोध समासेन वर्त्तते यन्महामुने ९

वर्णाश्रमाचारवती प्रवृत्तिर्न कलौ नृणाम्
न सामऋग्यजुर्धर्मविनिष्पादनहैतुकी १० विवाहा न कलौ धर्म्या न शिष्यगुरुसंस्थितिः
न दांपत्यक्रमो नैव वह्निदेवात्मकः क्रमः ११
यत्र कुत्र कुले जातो बली सर्वेश्वरः कलौ सर्वेभ्य एव वर्णेभ्यो योग्यः
कन्यावरोधने १२
येन केन च योगेन द्विजातिर्दीक्षितः कलौ
यैव सैव च मैत्रेय प्रायश्चित्तं कलौ
क्रिया १३
सर्वमेव कलौ शास्त्रं यस्य यद्वजनं द्विज देवता च कलौ सर्वा सर्वस्सर्वस्य चाश्रमः १४
उपवासस्तथाऽऽयासो वित्तोत्सर्गस्तपः कलौ धर्मो यथाभिरुचितैरनुष्ठनैरनुष्ठितः १५ वित्तेन भविता पुंसां स्वल्पेनाढ्यमदः कलौ
स्त्रीणां रूपमदश्चैवं केशैरेव भविष्यति १६
सुवर्णमणिरत्नादौ वस्त्रे चोपक्षयं गते कलौ स्त्रियो भविष्यंति तदा केशैरलंकृताः १७
परित्यक्ष्यंति भर्त्तारं वित्तहीनं तथा

स्त्रियः
भर्त्ता भविष्यति कलौ वित्तवानेव योषिताम् १८
यो वै ददाति बहुलं स्वं स स्वामी सदा नृणाम्
स्वामित्वहेतुस्संबंधो न चाभिजनता तथा १९
गृहांता द्रव्यसंघाता द्रव्यांता च तथा मतिः
अर्थाश्चात्मोपभोग्यांता भविष्यंति कलौ युगे २०
स्त्रियः कलौ भविष्यंति स्वैरिण्यो
ललितस्पृहाः
अन्यायादाप्तवित्तेषु पुरुषाः
स्पृहयालवः २१
अभ्यर्थितापि सुहृदा स्वार्थमेव
निरीक्ष्यते
पणार्धार्धार्द्धमात्रेऽपि करिष्यंति
तथा स्पृहाम् २२
समानपौरुषं चेतो भावि विप्रेषु वै कलौ
क्षीरप्रदानसंबंधि भावि गोषु च गौरवम् २३
अनावृष्टिभयप्रायाः प्रजाः
क्षुद्भयकातराः
भविष्यंति तदा सर्वे गगनासक्तदृष्टयः २४
कंदमूलफलाहारास्तापसा इव मानवाः आत्मानं घातयिष्यंति

ह्यनावृष्ट्यादिदुःखिताः २५
दुर्भिक्षमेव सततं तथा क्लेशमनीश्वराः
प्राप्स्यंति व्याहतसुखप्रमोदा मानवाः
कलौ २६
अस्नानभोजिनो नाग्निदेवतातिथिपूजनम्
करिष्यंति कलौ प्राप्ते न च
पिंडोदकक्रियाम् २७
लोलुपा ह्रस्वदेहाश्च बह्वन्नादनतत्पराः
बहुप्रजाल्पभाग्याश्च भविष्यंति कलौ
स्त्रियः २८
उभाभ्यामपि पाणिभ्यां शिरःकंडूयनं
स्त्रियः
कुर्वंत्यो गुरुभर्तॄणामाज्ञां
भर्त्स्यंत्यनादराः २९
स्वपोषणपराः क्षुद्रा देहसंस्कारवर्जिताः
परुषानृतभाषिण्यो भविष्यंति कलौ स्त्रियः ३०
दुःशीला दुष्टशीलेषु कुर्वंत्यस्सततं स्पृहाम्
असद्वृत्ता भविष्यंति पुरुषेषु कुलांगनाः ३१
वेदादानं करिष्यंति बटवश्चाकृतव्रताः गृहस्थाश्च न होष्यंति न दास्यंत्युचितान्यपि ३२
वानप्रस्था भविष्यंति

ग्राम्याहारपरिग्रहाः
भिक्षवश्चापि
मित्रादिस्नेहसंबंधयंत्रणाः ३३
अरक्षितारो हर्त्तारश्शुल्कव्याजेन
पार्थिवाः
हारिणो जनवित्तानां संप्राप्ते तु कलौ
युगे ३४
योयोऽश्वरथनागाढ्यस्स स राजा भविष्यति यश्च यश्चाबलस्सर्वस्सस भृत्यः कलौ युगे ३५
वैश्याः कृषिवणिज्यादि संत्यज्य निजकर्म
यत्
शूद्रवृत्त्या प्रवर्त्स्यंति
कारुकर्मोपजीविनः ३६
शूद्राः प्रव्रज्यालिंगिनोऽधमाः
पाषंडसंश्रयां वृत्तिमाश्रयिष्यंति
सत्कृताः ३७
दुर्भिक्षकरपीडाभिरतीवोपद्रु ता जनाः
गोधूमान्नयवान्नाढ्यान्देशान्यास्यंति
दुःखिताः ३८
वेदमार्गे प्रलीने च पाषंडाढ्ये ततो जने अधर्मवृद्ध्या लोकानामल्पमायुर्भविष्यति ३९
अशास्त्रविहितं घोरं तप्यमानेषु वै तपः नरेषु नृपदोषेण बाल्ये मृत्युर्भविष्यति ४०

भविता योषितां सूतिः पंचषट्सप्तवार्षिकी नवाष्टदशवर्षाणां मनुष्याणां तथा कलौ ४१ पलितोद्भवश्च भविता तथा द्वादशवार्षिकः नातिजीवति वै कश्चित्कलौ वर्षाणि विंशतिः ४२
अल्पप्रज्ञा वृथालिंगा दुष्टांतःकरणाः कलौ
यतस्ततो विनंक्ष्यंति कालेनाल्पेन मानवाः ४३
यदायदा हि मैत्रेय हानिर्धर्मस्य
लक्ष्यते
तदातदा कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ४४
यदायदा हि पाषंडवृद्धिर्मैत्रेय लक्ष्यते
तदातदा कलेर्वृद्धिरनुमेया महात्मभिः ४५
यदायदा सतां हानिर्वेदमार्गानुसारिणाम्
तदातदा कलेर्वृद्धिरनुमेया विचक्षणैः ४६
प्रारंभाश्चावसीदंति यदा धर्मभृतां
नृणाम्
तदानुमेयं प्राधनान्यं कलेर्मैत्रेय
पंडितैः ४७
यदायदा न यज्ञानामीश्वरः पुरुषोत्तमः
इज्यते पुरुषैयैर्ज्ञस्तदा ज्ञेयं
कलेर्बलम् ४८
न प्रीतिर्वेदवादेषु पाषंडेषु यदा रतिः
कलेर्वृद्धिस्तदा प्राज्ञैरनुमेया
विचक्षणैः ४९

कलौ जगत्पतिं विष्णुं सर्वस्रष्टारमीश्वरम्
नार्चयिष्यंति मैत्रेय पाषंडोपहता जनाः ५०
किं देवैः किं द्विजैर्वेदैः किं शौचे नांबुजन्मना
इत्येवं विप्रवक्ष्यंति पाषंडोपहता जनाः ५१
स्वल्पांबुवृष्टिः पर्जन्यः सस्यं स्वल्पफलं तथा
फलं तथाल्पसारं च विप्र प्राप्ते कलौ युगे ५२
शाणीप्रायाणि वस्त्राणि शमीप्राया महीरुहाः
शूद्रप्रायास्तथा वर्णा भविष्यंति कलौ युगे ५३
अणुप्रायाणि धान्यानि चाज्यप्रायं तथा
पयः
भविष्यति कलौ प्राप्ते ह्यौशीरं
चानुलेपनम् ५४
श्वश्रूश्वशुरभूयिष्ठा गुरवश्च नृणां कलौ
श्यालाद्य हारिभार्याश्च सृहृदो
मुनिसत्तम ५५
कस्य माता पिता कस्य यथा कर्मानुगः पुमान्
इति चोदाहरिष्यंति श्वशुरानुगतानराः ५६
वाङ्मनः कायगैर्दोषैरभिभूताः पुनःपुनः

नराः पापान्यनुदिनं करिष्यंत्यल्पमेधसः ५७
निस्सत्त्वानामशौचानां निह्रीकाणां तथा नृणाम्
यद्यद्दुःखाय तत्सर्वं कलिकाले भविष्यति ५८
निस्स्वाध्यायवषट्कारे स्वधास्वाहाविवर्जिते
तदा प्रविरलो धर्मः क्वचिल्लोके
निवत्स्यति ५९
तत्राल्पेनैव यत्नेन
पुण्यस्कंधमनुत्तमम्
करोति यः कृतयुगे क्रियते तपसा हि सः ६०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो! प्रथमोऽध्यायः १

श्रीपराशर उवाच
व्यासश्चाह महाबुद्धिर्यदत्रैव हि
वस्तुनि
तच्छ्रूयतां महाभाग गदतो मम तत्त्वतः १
कस्मिन्कालेऽल्पको धर्मो ददाति
सुमहत्फलम्
मुनीनां पुण्यवादोऽभूत्कैश्चाऽसौ
क्रियते सुखम् २
संदेहनिर्णयार्थाय वेदव्यासं महामुनिम् ययुस्ते संशयं प्रष्टुं मैत्रेय

मुनिपुंगवाः ३
दृदृशुस्ते मुनिं तत्र जाह्नवीसलिले
द्विज
वेदव्यासं महाभागमर्द्धस्नातं सुतं मम ४
स्नानावसानं ते तस्य प्रतीक्षंतो महर्षयः
तस्थुस्तीरे
महान्द्यास्तरुषंडमुपाश्रिताः ५
मग्नोऽथ जाह्नवीतोयादुत्थायाह सुतो मम
शूद्रस्साधुः कलिस्साधुरित्येवं
शृण्वतां वचः
तेषां मुनीनां भूयश्च ममज्ज स नदीजले ६
साधुसाध्विति चोत्थाय शूद्र धन्योसि
चाब्रवीत् ७
निमग्नश्च समुत्थाय पुनः प्राह महामुनिः
योषितः साधु धन्यास्तास्ताभ्यो
धन्यतरोस्ति कः ८
ततः स्नात्वा यथान्यायमाचांतं च
कृतक्रियम्
उपतस्थुर्महाभागं मुनयस्ते सुतं मम ९
कृतसंवंदनांश्चाह कृतासनपरिग्रहान्
किमर्थ मागता यूयमिति सत्यवतीसुतः १०
श्रीपराशर उवाच
तमूचुस्संशयं प्रष्टं भवंतं वयमागताः अलं तेनास्तु तावन्नः कथ्यतामपरं त्वया ११
यत्प्रोक्तं शूद्रः साध्विति योषितः

यदाह भगवान्त्साधु धन्याश्चेति पुनःपुनः १२
तत्सर्वं श्रोतुमिच्छामो न चेद्गुह्यं महामुने
तत्कथ्यतां ततो हृत्स्थं पृच्छामस्त्वां प्रयोजनम् १३
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्तो मुनिभिर्व्यासः
प्रहस्येदमथाब्रवीत्
श्रूयतां भो मुनिश्रेष्ठा यदुक्तं
साधुसाध्विति १४
व्यास उवाच
यत्कृते दशभिर्वर्षैस्त्रेतायां हायनेन तत्
द्वापरे तच्च मासेन ह्यहोरात्रेण तत्कलौ १५
तपसो ब्रह्मचर्यस्य जपादेश्च फलं द्विजाः प्राप्नोति पुरषस्तेन कलिस्साध्विति भाषितम् १६
ध्यायन्कृते यजन्यज्ञैस्त्रेतायां
द्वापरेऽर्चयन्
यदाप्नोति तदाप्नोति कलौ संकीर्त्त्य
केशवम् १७
धर्मोत्कर्षमतीवात्र प्राप्नोति पुरुषः कलौ
अल्पायासेन धर्मज्ञास्तेन तुष्टोस्म्यहं

कलेः १८
व्रतचर्यापरैर्ग्राह्या वेदाः पूर्वं
द्विजातिभिः
ततस्स धर्मसंप्राप्तैर्यष्टव्यं
विधिवद्धनैः १९
वृथा कथा वृथा भोज्यं वृथेज्या च
द्विजन्मनाम्
पतनाय ततो भाव्यं तैस्तु संयमिभिस्सदा २०
असम्यक्करणे दोषस्तेषां सर्वेषु वस्तुषु
भोज्यपेयादिकं चैषां नेच्छाप्राप्तिकरं
द्विजाः २१
पारतंत्र्यं समस्तेषु तेषां कार्येषु वै
यतः
जयंति ते निजाँ ल्लोकान्क्लेश्नो
महताद्विजाः २२
द्विजशुश्रूषयैवैष पाकयज्ञाधिकारवान् निजाञ्जयति वै लोकाञ्छूद्रो धन्यतरस्ततः २३
भक्ष्याभक्ष्येषु नास्यास्ति पेयापेयेषु
वै यतः
नियमो मुनिशार्दूलास्तेनाऽसौ
साध्वितीरितः २४
स्वधर्मस्याविरोधेन नरैर्लब्धं धनं सदा
प्रतिपादनीयं पात्रेषु यष्टव्यं च
यथाविधि २५
तस्यार्जने महाक्लेशः पालने च

द्विजोत्तमाः
तथासद्विनियोगेन विज्ञातं गहनं नृणाम् २६
एवमन्यैस्तथा क्लेशैः पुरुषा द्विजसत्तमाः
निजाञ्जयंति वै लोकान्प्राजापत्यादिकान्क्रमात् २७
योषिच्छुश्रूषणाद्भर्त्तुः कर्मणा मनसा
गिरा
तद्धिता शुभमाप्नोति तत्सालोक्यं यतो
द्विजाः २८
नातिक्लेश्नो महता तानेव पुरुषो यथा तृतीयं व्याहृतं तेन मया साध्विति योषितः २९
एतद्वः कथितं विप्रा यन्निमित्तमिहागतः
तत्पृच्छतः यथाकामं सव वक्ष्यामि वः स्फुटम् ३०
ऋषयस्ते ततः प्रोचुर्यत्प्रष्टव्यं
महामुने
अस्मिन्नेव च तत्प्रश्ने यथावत्कथितं
त्वया ३१
श्रीपराशर उवाच
ततः प्रहस्य तानाह कृष्णद्वैपायनो मुनिः
विस्मयोत्फुल्लनयनांस्तापसांस्तानुपागतान् ३२
मयैष भवतां प्रश्रो ज्ञातो दिव्येन

चक्षुषा
ततोहं वः प्रसंगेन साधुसाध्विति भाषितम् ३३
स्वल्पेन हि प्रत्यनेन धर्मस्सिध्यति वै कलौ
नरैरात्मगुणांभोभिः क्षलिताखिलकिल्बिषैः ३४
शूद्रैश्च
द्विजशुश्रूषातत्परैर्द्विजसत्तमाः तथा स्त्रीभिरनायासात्पतिशुश्रूषयैव हि ३५
ततस्त्रितयमप्येतन्मम धन्यतरं मतम् धर्मसंपादने क्लेशो द्विजातीनां कृतादिषु ३६
भवद्भिर्यदभिप्रेतं तदेतत्कथितं मया अपृष्टेनाऽपि धर्मज्ञाः किमन्यत्क्रियतां द्विजाः ३७
श्रीपराशर उवाच
ततस्संपूज्य ते व्यासं प्रशशंसुः
पुनःपुनः
यथाऽगतं द्विजा
जग्मुर्व्यासोक्तिकृतनिश्चयाः ३८
भवतोऽपि महाभाग रहस्यं कथितं मया
अत्यंतदुष्टस्य कलेरयमेको महान्गुणः ३९
यच्चाहं भवता पृष्टो जगतामुपसंहृतिम्
प्राकृतामंतरालां च तामप्येष वदामि ते ४०

इति श्रीविष्णुमाहपुराणे षष्ठांशो! द्वितीयोऽध्यायः २

श्रीपराशर उवाच
सर्वेषामेव भूतानां त्रिविधः प्रतिसंचरः नैमित्तिकः प्राकृतिकः तथैवात्यंतिको लयः १
ब्राह्मो नैमित्तिकस्तेषां कल्पांते प्रतिसंचरः
आत्यंतिकस्तु मोक्षाख्यः प्राकृतो द्विपरार्द्धकः २
मैत्रेय उवाच
परार्द्धसंख्यां भगवन्ममाचक्ष्व यया तु
सः
द्विगुणी कृतया ज्ञेयः प्राकृतः
प्रतिसंचरः ३
श्रीपराशर उवाच
स्थानात्स्थानं दशगुणमेकस्माद्गण्यते
द्विज
ततोष्टादशमे भागे परार्द्धमभिधीयते ४
परार्द्धद्विगुणं यत्तु प्राकृतस्स लयो
द्विज
तदाऽव्यक्तेखिलं व्यक्तं स्वहेतौ लयमेति
वै ५
निमेषो मानुषो योऽसौ मात्रामात्राप्रमाणतः

तैः पंचदशभिः काष्ठा त्रिंशत्काष्ठा कला
स्मृता ६
नाडिका तु प्रमाणेन सा कला दश पंच च ७
उन्मानेनांभसस्सा तु पलान्यर्द्धत्रयोदश
मागधेन तु मानेन जलप्रस्थस्तु स स्मृतः
हेममाषैः कृतच्छिद्र
चतुर्भिश्चतुरंगुलैः ८
नाडिकाभ्यामथ द्वाभ्यां मुहूर्त्तो
द्विजसत्तम
अहोरात्रं मुहूर्त्तास्तु त्रिंशन्मासो
दिनैस्तथा ९
मासैर्द्वादशभिर्वर्षमहोरात्रं
तुतद्दिवि
त्रिभिर्वर्षशतैर्वर्षं षष्ट्या
चैवासुरद्विषाम् १०
तैस्तु
द्वादशसाहस्रैश्चतुर्युगमुदाहृतम् चतुर्युगसहस्रं तु कथ्यते ब्रह्मणो दिनम् ११
स कल्पस्तत्र मनवश्चतुर्दश महामुने तदंते चैव मैत्रेय ब्राह्मो नेमित्तिको
लयः १२
तस्य स्वरूपमत्युग्रं मैत्रेय गदतो मम
शृणुष्व प्राकृतं भूयस्तव वक्ष्याम्यहं
लयम् १३
चतुर्युगसहस्रांते क्षीणप्राये महीतले

अनावृष्टिरतीवोग्रा जायते शतवार्षिकी १४
ततो यान्यल्पसाराणि तानि
सत्त्वान्यश्षोतः
क्षयं यांति मुनिश्रेष्ठ
पार्थिवान्यनुपीडनात् १५
ततः सभगवान्विष्णू रुद्ररूपधरोऽव्ययः
क्षयाय यतते कर्त्तुमात्मस्थास्सकलाः
प्रजाः १६
ततस्स भगवान्विष्णुर्भानोस्सप्तसु रश्मिषु
स्थितः पिबत्यश्षोआ!णि जलानि मुनिसप्तम १७
पीत्वांभांसि समस्तानि प्राणिभूमिगतान्यपि
शोषं नयति मैत्रेय समस्तं पृथिवीतलम् १८ समुद्रान्सरितः शैलनदीप्रस्रवणानि च पातालेषु च यत्तोयं तत्सर्वं नयति क्षयम् १९
ततस्तस्यानुभावेन तोयाहारोपबृंहिताः
त एव रश्मयस्सप्त जायंते सप्त भास्कराः २०
अधश्चोर्ध्वं च ते दीप्तास्ततस्सप्त दिवाकराः
दहंत्यशेषं त्रैलोक्यं सपातालतलं द्विज २१
दह्यमानं तु तैर्दीप्तैस्त्रैलोक्यं

द्विज भास्करैः
साद्रिनद्यर्णवाभोगं निस्नेहमभिजायते २२
ततो निर्दग्धवृक्षांबुत्रैलोक्यमखिलं द्विज
भवत्येषा च वसुधा कूर्मपृष्ठोपमाकृतिः २३
ततः कालाग्निरुद्रोऽसौ भूत्वा सर्वहरोऽनलः
श्षोआ!हिश्वाससंभूतः पातालानि दहत्यधः २४
पातालानि समस्तानि स दग्ध्वा ज्वलनो महान्
भूमिमभ्येत्य सकलं बभस्ति वसुधातलम् २५ भुवर्लोकं ततस्सर्वं स्वर्लोकं च सुदारुणः
ज्वालामालामहावर्त्तस्तत्रैव परिवर्त्तते
अंबरीषमिवाभाति त्रैलोक्यमखिलं तदा
ज्वालावर्त्तपरिवारमुपक्षीणचराचरम् २७
ततस्तापपरीतास्तु लोकद्वयनिवासिनः
कृताधिकारागच्छंति महर्लोकं महामुने २८
तस्मादपि महातापतप्ता लोकात्ततः परम् गंच्छंति जनलोकं ते दशावृत्त्या परैषिणः २९
ततो दग्ध्वा जगत्सर्वं रुद्ररूपी

जनार्दनः
मुखनिश्वासजान्मेघान्करोति मुनिसत्तम ३०
ततो गजकुलप्रख्यास्तडित्वंतोऽतिनादिनः
उत्तिष्ठंति तथा व्योम्नि
घोरास्संवर्त्तका घनाः ३१
केचिन्नीलोत्पलश्यामाः
केचित्कुमुदसन्निभाः
धूम्रवर्णा घनाः केचित्केचित्पीताः पयो
धराः ३२
केचिद्रासभवर्णाभा लाक्षारसनिभास्तथा
केचिद्वैडूर्यसंकाशा इन्द्रनीलनिभाः
क्वचित् ३३
शंखकुंदनिभाश्चान्ये जात्यं जननिभाः परे इंद्रगोपनिभाः केचित्ततश्शिखिनिभास्तथा ३४
मनश्शिलाभाः केचिद्वै हरितालनिभाः परे चाषपत्रनिभाः केचिदुत्तिष्ठंते महाघनाः ३५
केचित्पुरवराकाराः केचित्पर्वतसन्निभाः कूटागारनिभाश्चान्ये केचित्स्थलनिभा घनाः ३६
महारावा महाकायाः पूरयंति नभःस्थलम्
वर्षंतस्ते महासारास्तमग्निमतिभैरवम्
शमयंत्यखिलं विप्र
त्रैलोक्यांतरधिष्ठितम् ३७
नष्टे चाग्नौ च सततं वर्षमाणा

ह्यहर्निशम्
प्लावयंति जगत्सर्वमंभोभिर्मुनिसत्तम ३८
धाराभिरतिमात्राभिः प्लावयित्वाऽखिलां
भुवम्
भुवर्लोकं तथैवोर्द्धं प्लावयंति हि ते
द्विज ३९
अंधकारीकृते लोके नष्टे स्थावरजंगमे
वर्षंति ते महामेघा वर्षाणामधिकं शतम् ४०
एवं भवति कल्पांते समस्तं मुनिसत्तम
वासुदेवस्य माहात्म्यान्नित्यस्य
परमात्मनः ४१
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो! तृतीयोऽध्यायः ३

श्रीपराशर उवाच
सप्तर्षिस्थानमाक्रम्य स्थितेंभसि
महामुने
एकार्णवं भवत्येतत्त्रैलोक्यमखिलं ततः १
मुखनिश्वासजो
विष्णोर्वायुस्ताञ्जलदांस्ततः
नाशयन्वाति मैत्रेय वर्षाणामपरं शतम् २
सर्वभूतमयोऽचिंत्यो भगवान्भूतभावनः अनादिरादिर्विश्वस्य पीत्वा वायुमश्षोतः ३
एकार्णवे ततस्तस्मिञ्छेषशय्यागतः प्रभुः ब्रह्मरूपधरश्श्तोए! भगवानादिकृद्धरिः ४

जनलोकगतैस्सिद्धैस्सनकाद्यैरभिष्टुतः
ब्रह्मलोकगतैश्चैव चिंत्यमानो
मुमुक्षुभिः ५
दिव्यां योगनिद्रां समास्थितः
आत्मानं वासुदेवाख्यं चिंतयन्मधुसूदनः ६
एष नैमित्तिको नाम मैत्रेयः प्रतिसंचरः निमित्तं तत्र यच्छेते ब्रह्मरूपधरो हरिः ७
यदा जागर्त्ति सर्वात्मा स तदा चेष्टते जगत्
निमीलत्येतदखिलं मायाशय्यां गतेऽच्युते ८
पद्मयोनेर्दिनं यत्तु चतुर्युगसहस्रवत् एकार्णवीकृते लोके तावती रात्रिरिष्यते ९
ततः प्रबुद्धो रात्र्यंते पुनस्सृष्टिं करोत्यजः
ब्रह्मस्वरूपधृग्विष्णुर्यथा ते कथितं
पुरा १०
इत्येष कल्पसंहारोऽवांतरप्रलयो द्विज
नैमित्तिकस्ते कथितः प्राकृतः शृण्वतः
परम् ११
अनावृष्ट्यादिसंपर्कात्कृते संक्षालने मुने
समस्तेष्वेव लोकेषु पातालेष्वखिलेषु च १२

महदादेर्विकारस्य विश्षोआं!तस्य संक्षये कृष्णेच्छाकारिते तस्मिन्प्रवृत्ते
प्रतिसंचरे १३
आपो ग्रसंति वै पूर्वं भूमेर्गंधात्मकं
गुणम्
आत्तगंधा ततो भूमिः प्रलयत्वाय कल्पते १४
प्रणष्टे गंधतन्मात्रे भवत्युर्वी
जलात्मिका
आपस्तदा प्रवृद्धास्तु वेगवत्यो
महास्वनाः १५
सर्वमापूरयंतीदं तिष्ठंति विचरंति च
सलिलेनोर्मिमालेन आलोकांतात्समंततः १६
अपामपि गुणो यस्तु ज्योतिषा पीयते तु सः
नश्यंत्यापस्ततस्ताश्च
रसतन्मात्रसंक्षयात् १७
ततश्चापो हृतरसाज्योतिषं प्राप्नुवंति वै अग्नावस्थे तु सलिले तेजसा सर्वतो वृते १८
स चाग्निः सर्वतो व्याप्य चादत्ते तज्जलं
तथा
सर्वमापूर्य तेजोभिस्तदा जगदिदं शनैः १९
अर्चिर्भिस्संवृते
तस्मिंस्तिर्यगूर्ध्वमधस्तदा
ज्योतिषोऽपि परं रूपं वायुरत्ति
प्रभाकरम् २०
प्रलीने च

ततस्तस्मिन्वायुभूतेऽखिलात्मनि प्रनष्टे रूपतन्मात्रे हृतरूपो विभावसुः २१
प्रशाम्यति तदाज्योतिर्वायुर्दोधूयते महान्
निरा लोके तथा लोके वाय्ववस्थे च तेजसि २२ ततस्तु मूलमासाद्य वायुस्संभवमात्मनः ऊर्ध्वं चाधश्च तिर्यक्च दोधवीति दिशो दश २३
वायोरपि गुणं स्पर्शमाकाशो ग्रसते ततः
प्रशाम्यति ततो वायुः खं तु
तिष्ठत्यनावृतम् २४
अरूपरसमस्पर्शमगंधं न च मूर्त्तिमत्
सर्वमापूरयच्चैव सुमहत्तत्प्रकाशते २५
परिमंडलं च सुषिरमाकाशं शब्दलक्षणम् शब्दमात्रं तदाकाशं सर्वमावृत्य तिष्ठति २६
ततश्शब्दगुणं तस्य भूतादिर्ग्रसते पुनः भूतेंद्रियेषु युगपद्भूतादौ संस्थितेषु वै
अभिमानात्मको ह्येष
भूतादिस्तामसस्स्मृतः २७
भूतादिं ग्रसते चापि महान्वै
बुद्धिलक्षणः २८
उर्वी महांश्च जगतः प्रतिंतर्बाह्यतस्तथा २९

एवं सप्त महाबुद्धे क्रमात्प्रकृतयस्स्मृताः
प्रत्याहारे तु तास्सर्वाः प्रविशंति परस्परम् ३०
येनेदमावृतं सर्वमंडमप्सु प्रलीयते सप्तद्वीपसमुद्रातं! सप्तलोकं सपर्वतम् ३१
उदकावरणं यत्तु ज्योतिषा पीयते तु तम् ज्योतिर्वायौ लयं याति यात्याकाशो! समीरणः ३२
आकाशं चैव भूतादिर्ग्रसते तं तथा महान् महांतमेभिस्सहितं प्रकृतिर्ग्रसते द्विज ३३
गुणसाम्यमनुद्रिक्तमन्यूनं च महामुने प्रोच्यते प्रकृतिर्हेतुः प्रधानं कारणं परम् ३४
इत्येषा प्रकृतिस्सर्वा
व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी
व्यक्तस्वरूपमव्यक्ते तस्मान्मैत्रेय
लीयते ३५
एकश्शुद्धोऽक्षरो नित्यस्सर्वव्यापी तथा पुमान्
सोप्यंशस्सर्वभूतस्य मैत्रेय परमात्मनः ३६
न संति यत्र सर्वेशो! नामजात्यादिकल्पनाः सत्तामात्रात्मके ज्ञेये

ज्ञानात्मन्यात्मनः परे ३७
तद्ब्रह्म परमं धाम परमात्मा स चेश्वरः
स विष्णुस्सर्वमेवेदं यतो नावर्त्तते
यतिः ३८
प्रकृतिर्या मयाख्याता व्यक्ताव्यक्तस्वरूपिणी पुरुषश्चाप्युभावेतौ लीयेते परमात्मनि ३९
परमात्मा च सर्वेषामाधारः परमेश्वरः विष्णुनामा स वेदेषु वेदांतेषु च गीयते ४०
प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकम्
ताभ्यामुभाभ्यां पुरुषैस्सर्वमूर्त्तिस्स इज्यते ४१
ऋग्यजुस्सामभिर्मार्गैः
प्रवृत्तेरिज्यते ह्यसौ
यज्ञेश्वरो यज्ञपुमान्पुरुषैः
पुरुषोत्तमः ४२
ज्ञानात्मा ज्ञानयोगेन ज्ञानमूर्त्तिः स
चेज्यते
निवृत्ते योगिभिर्मार्गे
विष्णुर्मुक्तिफलप्रदः ४३
ह्रस्वदीर्घप्लुतैर्यत्तु किंचिद्वस्त्वभिधीयते
यच्च वाचामविषयं तत्सर्वं विष्णुरव्ययः

४४
व्यक्तस्स एव चाव्यक्तस्स एव पुरुषोत्तमः परमात्मा च विश्वात्मा विश्वरूपधरो हरिः ४५
व्यक्ताव्यक्तात्मिका तस्मिन्प्रकृतिस्संप्रलीयते पुरुषश्चापि मैत्रेय व्यापिन्यव्याहतात्मनि ४६ द्विपरार्द्धात्मकः कालः कथितो यो मया तव तदहस्तस्य मैत्रेय विष्णोरीशस्य कथ्यते ४७
व्यक्ते च प्रकृतौ लीने प्रकृत्यां पुरुषे तथा
तत्र स्थिते निशा चास्य तत्प्रमाणा महामुने ४८
नैवाहस्तस्य न निशा नित्यस्य परमात्मनः उपचारस्तथाप्येष तस्येशस्य द्विजोच्यते ४९
इत्येष तव मैत्रेय कथितः प्राकृतो लयः आत्यंतिकमथो ब्रह्मन्निबोध प्रतिसंचरम् ५०
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो! चतुर्थोऽध्यायः ४

श्रीपराशर उवाच
आध्यात्मिकादि मैत्रेय ज्ञात्वा तापत्रयं

बुधः
उत्पन्नज्ञानवैराग्यः
प्राप्नोत्यात्यंतिकं लयम् १
आध्यात्मिकोपि द्विविधश्शरीरो मानसस्तथा
शरीरो बहुभिर्भेदैर्भिद्यते श्रूयतां च
सः २
शिरोरोगप्रतिश्यायज्वरशूलभगंदरैः
गुल्मार्शःश्वयथुश्वासच्छर्द्यादिभिरनेकधा ३
तथाक्षिरोगातीसारकुष्ठांगामयसंज्ञितैः भिद्यते देहजस्तापो मानसं श्रोतुमर्हसि ४
कामक्रोधभयद्वेषलोभमोहविषादजः शोकासूयावमानेर्ष्यामात्सर्यादिमयस्तथा ५
मानसोऽपि द्विजश्रेष्ठ तापो भवति नैकधा इत्येवमादिभिर्भेदैस्तापो ह्याध्यात्मिकः स्मृतः ६ मृगपक्षिमनुष्याद्यैः पिशाचोरगराक्षसैः सरीसृपाद्यैश्च नृणां जायते चाधिभौतिकः ७
शीतवा तोष्णवर्षांबुवैद्युतादिसमुद्भवः तापो द्विजवरश्रेष्ठैः कथ्यते चाधिदैविकः ८
गर्भजन्मजराज्ञानमृत्युनारकजं तथा दुःखं सहस्रशो भेदैर्भिद्यते मुनिसत्तम

९
सुकुमारतनुर्गर्भे जंतुर्बहुमलावृते उल्वसंवेष्टितो भुग्नपृष्ठग्रीवास्थिसंहतिः १० अत्यम्लकटुतीक्ष्णोष्णलवणैर्मातृभोजनैः अत्यंततापैरत्यर्थं वर्द्धमानातिवेदनः ११
प्रसारणाकुंचनादौ नांगानां प्रभुरात्मनः शकृन्मूत्रमहापंकशायी सर्वत्र पीडितः १२
निरुच्छ्वासः
सचैतन्यस्स्मरञ्जन्मशतान्यथ
आस्ते गर्भेऽतिदुःखेन निजकर्मनिबंधनः १३
जायमानः पुरीषासृङ्मूत्रशुक्राविलाननः प्राजापत्येन वातेन पीड्यमानास्थिबंधनः १४
अधोमुखो वै क्रियते प्रबलैस्सूतिमारुतैः क्लेशान्निष्क्रांतिमाप्नोति जठरान्मातुरातुरः १५
मूर्च्छामवाप्य महतीं संस्पृष्टो बाह्यवायुना
विज्ञानभ्रंशमाप्नोति जातश्च मुनिसत्तम १६
कंटकैरिव तुन्नांगः क्रकचैरिव दारितः पूतिव्रणान्निपतितो धरण्यां क्रिमिको यथा १७
कंडूयनेऽपि चाशक्तः

परिवर्त्तेप्यनीश्वरः स्नानपानादिकाहारमप्याप्नोति परेच्छया १८
अशुचिप्रस्तरे सुप्तः कीटदंशादिभिस्तथा भक्ष्यमाणोऽपि नैवैषां समर्थो विनिवारणे १९
जन्मदुःखान्यनेकानि जन्मनोनंतराणि च बालभावे यदाप्नोति ह्याधिभौतादिकानि च २०
अज्ञानतमसाच्छन्नो मूढांतःकरणो नरः
न जानाति कुतः कोहं क्वाहं गंता किमात्मनः २१
केन बंधेन बद्धोहं कारणं किमकारणम्
किं कार्यं किमकार्यं वा किं वाच्यं किं च नोच्यते २२
को धर्मः कश्च वाऽधर्मः कस्मिन्वर्त्तेऽथ
वा कथम्
किं कर्त्तव्यमकर्त्तव्यं किं वा
किंगुणदोषवत् २३
एवं पशुसमैर्मुढैरज्ञानप्रभवं महत्
अवाप्यते नरैर्दुःखं शिश्नोदरपरायणैः २४
अज्ञानं तामसो भावः कार्यारंभप्रवृत्तयः
अज्ञानिनां प्रवर्त्तंते कर्मलोपास्ततो
द्विज २५
नरकं कर्मणां लोपात्फलमाहुर्मनीषिणः तस्मादज्ञानिनां दुःखमिह चामुत्र

चोत्तमम् २६
जराजर्जरदेहश्च शिथिलावयवः पुमान्
विचलच्छीर्णदशनो वलिस्नायुशिरावृतः २७
दूरप्रनष्टनयनो व्योमांतर्गततारकः
नासाविवरनिर्यातलोमपुंजश्चलद्वपुः २८
प्रकटीभूतसर्वास्थिर्नतपृष्ठास्थिसंहतिः
उत्सन्नजठराग्नित्वादल्पाहारोऽल्पचेष्टितः २९
कृच्छ्राच्चंक्रमणोत्थानशयनासनचेष्टितःमंदीभवच्छ्रोत्रनेत्रस्स्रवल्लालाविलाननः ३०
अनायत्तैस्समस्तैश्च करणेर्मरणोन्मुखः
तत्क्षणेप्यनुभूतानामस्मर्ताऽखिलवस्तुनाम् ३१
सकृदुच्चारिते वाक्ये समुद्भूतमहाश्रमः
श्वासकाशसमुद्भूतमहायासप्रजागरः ३२
अन्येनोत्थाप्यतेऽन्येन तथा संवेश्यते जरी
भृत्यात्मपुत्रदाराणामवमानास्पदी कृतः ३३
प्रक्षीणाखिलशौचश्च विहाराहारसस्पृहः हास्यः परिजनस्यापि निर्विण्णाश्षोबांधवः ३४ अनुभूतमिवान्यस्मिञ्जन्मन्यात्मविचेष्टितम्

संस्मरन्यौवने दीर्घं निश्वसत्यभितापितः ३५
एवमादीनि दुःखानि जरायामनुभूय वै
मरणे यानि दुःखानि प्राप्नोति शृणुतान्यपि ३६
श्लथद्ग्रीवांघ्रिहस्तोऽथ व्याप्तो
वेपथुना भृशम्
मुहुर्ग्लानिः परवशो
मुहुर्ज्ञानलवान्वितः ३७
हिरण्यधान्यतनय भार्याभृत्यगृहादिषु
एते कथं भविष्यंतीत्यतीव ममताकुलः ३८
मर्मभिद्भिर्महारोगैः क्रकचैरिव दारुणैः शरैरिवांतकस्योग्रैश्छिद्यमानासुबंधनः ३९
परिवर्त्तितताराक्षो हस्तपादं मुहुः
क्षिपन्
संशुष्यमाणताल्वोष्ठपुटो घुरघुरायते ४०
निरुद्धकंठो दोषौघैरुदानश्वासपीडितः
तापेन महता व्याप्तस्तृषा चार्त्तस्तथा
क्षुधा ४१
क्लेशादुत्क्रांतिमाप्नोति यमकिंकरपीडितः
ततश्च यातनादेहं क्लेश्नो प्रतिपद्यते ४२
एतान्यन्यानि चोग्राणि दुःखानि मरणे नृणाम्

शृणुष्व नरके यानि प्राप्यंते पुरुषैर्मृतैः ४३ याम्यकिंकरपाशादिग्रहणं दंडताडनम् यमस्य दर्शनं चोग्रमुग्रमार्गविलोकनम् ४४
करंभवालुकावह्नियंत्रशस्त्रासिभीषणे प्रत्येकं नरकेयाश्च यातना द्विज दुःसहाः ४५
क्रकचैः पाट्यमानानां मूषायां चापि दह्यताम्
कुठारैः कृत्यमानानां भूमौ चापि निखन्यताम् ४६
शूलेष्वारोप्यमाणानां व्याघ्रवक्त्रे
प्रवेश्यताम्
गृध्रैस्संभक्ष्यमाणानां
द्वीपिभिश्चोपभुज्यताम् ४७
क्वाथ्यतां तैलमध्ये च क्लिद्यतां
क्षारकर्दमे
उच्चान्निपात्यमानानां क्षिप्यतां
क्षेपयंत्रकैः ४८
नरके यानि दुःखानि पापहेतूद्भवानि वै
प्राप्यंते नारकैर्विप्र तेषां संख्या न
विद्यते ४९
न केवलं द्विजश्रेष्ठ नरके दुःखपद्धतिः
स्वर्गेपि पातभीतस्य क्षयिष्णोर्नास्ति
निर्वृतिः ५०

पुनश्च गर्भे भवति जायते च पुनःपुनः गर्भे विलीयते भूयो जायमानोऽस्तमेति वै ५१
जातमात्रश्च म्रियते बालभावेऽथ यौवने मध्यमं वा वयः प्राप्य वार्द्धके वाथ वा मृतिः ५२
यावज्जीवति तावच्च दुःखैर्नानाविधैः प्लुतः
तं तु कारणपक्ष्मौघैरास्ते कार्पासबीजवत् ५३
द्रव्यनाशो! तथोत्पत्तौ पालने च सदा नृणाम्
भवंत्यनेकदुःखानि तथैवेष्टविपत्तिषु ५४
यद्यत्प्रीतिकरं पुंसां वस्तु मैत्रेय
जायते
तदेव दुःखवृक्षस्य बीजत्वमुपगच्छति ५५
कलत्रपुत्रमित्रार्थगृहक्षेत्रधनादिकैःक्रियते न तथा भूरि सुखं पुंसां यथा सुखम् ५६
इति संसारदुःखार्कतापतापितचेतसाम् विमुक्तिपादपच्छायामृते कुत्र सुखं नृणाम् ५७
तदस्य त्रिविधस्याऽपि दुःखजातस्य वै मम गर्भजन्मजराद्येषु स्थानेषु प्रभविष्यतः ५८
निरस्तातिशयाह्लादसुखभावैकलक्षणा

भेषजं भगवत्प्राप्तिरेकांतात्यंतिकी मता ५९
तस्मात्तत्प्राप्तये यत्नः कर्त्तव्यः पंडितैर्नरैः
तत्प्राप्तिहेतुर्ज्ञानं च कर्म चोक्तं महामुने ६०
आगमोत्थं विवेकाच्च द्विधा ज्ञानं तदुच्यते
शब्दब्रह्मागममयं परं ब्रह्म विवेकजम् ६१
अंधं तम इवाज्ञानं दीपवच्चेंद्रि योद्भवम्
यथा सूर्यस्तथा ज्ञानं यद्विप्रर्षे
विवेकजम् ६२
मनुरप्याह वेदार्थं स्मृत्वा
यन्मुनिसत्तम
तदेतच्छ्रूयतामत्र संबंधे गदतो मम ६३
द्वे ब्रह्मणी वेदितव्ये शब्दब्रह्म परं
च यत्
शब्दब्रह्मणि निष्णातः परं
ब्रह्माधिगच्छति ६४
द्वे वै विद्ये वेदितव्ये इति चाथर्वणी श्रुतिः
परया त्वक्षरप्राप्तिरृग्वेदादिमयापरा ६५
यत्तदव्यक्तमजरमचिंत्यमजमव्ययम्

अनिर्द्देश्यमरूपं च पाणिपादाद्यसंयुतम् ६६
विभु सर्वगतं नित्यं भूतयोनिरकारणम् व्याप्य प्याप्तं यतः सर्वं यद्वै पश्यंति सूरयः ६७
तद्ब्रह्म तत्परं धाम तद्ध्येयं
मोक्षकांक्षिभिः
श्रुतिवाक्योदितं सूक्ष्मं तद्विष्णोः
परमं पदम् ६८
तदेव भगवद्वाच्यं स्वरूपं परमात्मनः
वाचको
भगवच्छब्दस्तस्याद्यस्याक्षयात्मनः ६९
एवं निगदितार्थस्य तत्तत्त्वं तस्य तत्त्वतः
ज्ञायते येन तज्ज्ञानं परमन्यत्त्रयीमयम् ७०
अशब्दगोचरस्यापि तस्य वै ब्रह्मणो द्विज पूजायां भगवच्छब्दः क्रियते ह्युपचारतः ७१
शुद्धे महाविभूत्याख्ये परे ब्रह्मणि शब्दिते
मैत्रेय भगवच्छब्दस्सर्वकारणकारणे ७२ संभर्त्तेति तथा भर्त्ता भकारोर्थद्वयान्वितः
नेता गमयता स्रष्टा गकारार्थस्तथा मुने ७३

ऐश्वर्यस्य समग्रस्य वीर्यस्य यशसश्श्रियः
ज्ञानवैराग्ययोश्चैव षण्णां भग इतीरणा ७४
वसंति तत्र भूतानि भूतात्मन्यखिलात्मनि स च भूतेष्वश्षोए!षु वकारार्थस्ततोऽव्ययः ७५
एवमेष महाञ्छब्दो मैत्रेय भगवानिति परमब्रह्मभूतस्य वासुदेवस्य नान्यगः ७६ तत्र पूज्यपदार्थोक्तिपरिभाषासमन्वितः शब्दोयं नोपचारेण त्वन्यत्र ह्युपचारतः ७७
उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् वेत्ति विद्यामविद्यां च स वाच्यो भगवानिति ७८
ज्ञानशक्तिबलैश्वर्यवीर्यतेजांस्यश्षोतः
भगवच्छब्दवाच्यानि विना हेयैर्गुणादिभिः ७९
सर्वाणि तत्र भूतानि वसंति परमात्मनि भूतेषु च स सर्वात्मा वासुदेवस्ततः स्मृतः ८०
खांडिक्यजनकायाह पृष्टः केशिध्वजः पुरा नाभव्याख्यामनंतस्य वासुदेवस्य तत्त्वतः ८१
भूतेषु वसते सॐऽतर्वसंत्यत्र च तानि यत्

धाता विधाता जगतां वासुदेवस्ततः प्रभुः ८२
स सर्वभूतप्रकृतिं विकारान्गुणादिदोषांश्च मुने व्यतीतः अतीतसर्वावरणोखिलात्मा तेनास्तृतं यद्भुवनांतराले ८३
समस्तकल्याणगुणात्मकोऽसौ
स्वशक्तिलेशावृतभूतवर्गः
इच्छागृहीताभिमतोरुदेहस्संसाधिताश्षोजगद्धितो यः ८४
तेजोबलैश्वर्यमहावबोध
सुवीर्यशक्त्यादिगुणैकराशिः
परः पराणां सकला न यत्र क्लेशादयस्संति
परावरेशो! ८५
स ईश्वरो व्यष्टिसमष्टिरूपो
व्यक्तस्वरूपः ह्प्रकटस्वरूपः
सर्वेश्वरस्सर्वदृक् सर्वविच्च
समस्तशक्तिः परमेश्वराख्यः ८६
संज्ञायते येन तदस्तदोषं शुद्धं परं
निर्मलमेकरूपम्
संदृश्यते वाप्यवगम्यते वा
तज्ज्ञानमज्ञानमतोन्यदुक्तम् ८७
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो! पंचमोऽध्यायः ५

श्रीपराशर उवाच

स्वाध्यायसंयमाभ्यां स दृश्यते पुरुषोत्तमः
तत्प्राप्तिकारणं ब्रह्म तदेतदिति पठ्यते १
स्वाध्यायाद्योगमासीत योगात्स्वाध्यायमावसेत् स्वाध्याययोगसंपत्त्या परमात्मा प्रकाशते २
तदीक्षणाय स्वाध्यायश्चक्षुर्योगस्तथा
परम्
न मां स चक्षुषा द्रष्टुं ब्रह्मभूतस्स
शक्यते ३
मैत्रेय उवाच
भगवंस्तमहं योगं ज्ञातुमिच्छामि तं वद ज्ञाते यत्राखिलाधारं पश्येयं परमेश्वरम् ४
श्रीपराशर उवाच
यथा केशिध्वजः प्राह खांडिक्याय महात्मने जनकाय पुरा योग तमहं कथयामि ते ५
मैत्रेय उवाच
खांडिक्यः कोऽभवद्ब्रह्मन्को वा
केशिध्वजः कृती
कथं तयोश्च संवादो योगसंबंधकारणात् ६
श्रीपराशर उवाच
धर्मध्वजो वै जनकस्तस्य पुत्रोऽमितध्वजः कृतध्वजश्च

नाम्नासीत्सदाध्यात्मरतिर्नृपः ७ कृतध्वजस्य पुत्रोऽभूत्ख्यातः केशिध्वजो नृपः
पुत्रोमितध्वजस्यापि खांडिक्यजनकोऽभवत् ८
कर्ममार्गेण खांडिक्यः पृतिव्यामभवत्पतिः केशिध्वजोऽप्यतीवासीदात्मविद्याविशारदः ९
तावुभावपि चैवास्तां विजिगीषू परस्परम् केशिध्वजेन खांडिक्यस्स्वराज्यादवरोपितः १०
पुरोधसा मंत्रिभिश्च समवेतोऽल्पसाधनः राज्यान्निराकृतस्सोऽथ दुर्गारण्यचरोऽभवत् ११
इयाज सोऽपि
सुबहून्यज्ञाञ्ज्ञानव्यपाश्रयः
ब्रह्मविद्यामधिष्ठाय तर्त्तुं
मृत्युमविद्यया १२
एकदा वर्त्तमानस्य यागे योगविदां वर घर्मधेनुं जघानोग्रश्शार्दूलो विजने वने १३
ततो राजा हतां श्रुत्वा धनुं व्याघ्रेण चर्त्विजः
प्रायश्चित्तं स पप्रच्छ किमत्रेति विधीयताम् १४

खांडिक्य उवाच
कृष्णाजिनं त्वं कवचमाबध्यास्मान्हनिष्यसि कृष्णाजिनधरे वेत्सि न मयि प्रहरिष्यति २२
मृगाणां वद पृष्ठेषु मूढ कृष्णाजिनं न किम्
येषां मया त्वया चोग्राः प्रहिताश्शितसायकाः २३
स त्वामहं हनिष्यामि न मे जीवन्विमोक्ष्यसे
आतताय्यसि दुर्बुद्धे मम राज्यहरो रिपुः २४
केशिध्वज उवाच
खांडिक्य संशयं प्रष्टुं भवंतमहमागतः न त्वां हंतुं विचार्यैतत्कोपं बाणं विमुंच वा २५
श्रीपराशर उवाच
ततस्स मंत्रिभिस्सार्द्धमेकांते सपुरोहितः
मंत्रयामास खांडिक्यस्सर्वैरेव महामतिः २६
तमूचुर्मंत्रिणो वध्यो रिपुरेष वशं गतः हतेऽस्मिन्पृथिवी सर्वा तव वश्या भविष्यति २७
खांडिक्यश्चाह तान्सर्वानेवमेतन्न संशयः

हतेस्मिन्पृथिवी सर्वा मम वश्या भविष्यति २८
परलोकजयस्तस्य पृथिवी सकला मम
न हन्मि चेल्लोकजयो मम तस्य वसुंधरा २९
नाऽहं मन्ये लोकजयादधिका स्याद्वसुंधरा
परलोकजयोऽनंतस्स्वल्पकालो महीजयः ३०
तस्मान्नैनं हनिष्यामि यत्पृच्छति वदामि
तत् ३१
श्रीपराशर उवाच
ततस्तमभ्युपेत्याह खांडिक्यजनको रिपुम्
प्रष्टव्यं यत्त्वया सर्वं तत्पृच्छस्व
वदाम्यहम् ३२
श्रीपराशर उवाच
ततस्सर्वं यथावृत्तं घर्मधेनुवधं द्विज
कथयित्वा स पप्रच्छ प्रायश्चित्तं हि
तद्गतम् ३३
स चाचष्ट यथान्यायं द्विज केशिध्वजाय तत् प्रायश्चित्तमश्षोए!ण यद्वै तत्र विधीयते ३४
विदितार्थस्स तेनैव ह्यनुज्ञातो महात्मना यागभूमिमुपागम्य चक्रे सर्वाः क्रियाः क्रमात् ३५
क्रमेण विधिवद्यागं नीत्वा सोऽवभृथाप्लुतः
कृतकृत्यस्ततो भूत्वा चिंतयामास पार्थिवः ३६

पूजिताश्च द्विजास्सर्वे सदस्या मानिता मया
तथैवार्थिजनोऽप्यर्थैर्योजितोऽभिमतैर्मया ३७
यथार्हमस्य लोकस्य मया सर्वं विचेष्टितम् अनिष्पन्नक्रियं चेतस्तथापि मम किं यथा ३८
इत्थं संचिंतयन्नैव सस्मार स महीपतिः खांडिक्याय न दत्तेति मया वै गुरुदक्षिणा ३९
स जगाम तदा भूयो रथमारुह्य पार्थिवः मैत्रेय दुर्गगहनं खांडिक्यो यत्र
संस्थितः ४०
खांडिक्योऽपि पुनर्दृष्ट्वा तमायांतं
धृतायुधम्
तस्थौ हंतुं कृतमतिस्तमाह स पुनर्नृपः ४१
भो नाहं तेऽपराधाय प्राप्तः खांडिक्य मा
क्रुधाः
गुरोर्निक्रयदानाय मामवेहि त्वमागतम् ४२
निष्पादितो मया यागः सम्यक्त्वदुपदेशतः
सोऽहं ते दातुमिच्छामि वृणीष्व
गुरुदक्षिणाम् ४३
श्रीपराशर उवाच
भूयस्स मंत्रिभिस्सार्द्धं मंत्रयामास पार्थिवः
गुरुनिष्क्रयकामोऽयं किं मया

प्रार्थ्यतामिति ४४
तमूचुर्मंत्रिणो राज्यमशेषं
प्रार्थ्यतामयम्
शत्रुभिः प्रार्थ्यते
राज्यमनायासितसैनिकैः ४५
प्रहस्य तानाह नृपस्स खांडिक्यो महामतिः
स्वल्पकालं महीपाल्यं मादृशैः
प्रार्थ्यते कथम् ४६
एवमेतद्भवंतोऽत्र ह्यर्थसाधनमंत्रिणः
परमार्थः कथं कोऽत्र यूयं नात्र
विचक्षणाः ४७
श्रीपराशर उवाच
इत्युक्त्वा समुपेत्यैनं स तु केशिध्वजं नृपः
उवाच किमवश्यं त्वं ददासि गुरुदक्षिणाम् ४८
बाढमित्येव तेनोक्तः
खांडिक्यस्तमथाब्रवीत्
भवानद्यात्मविज्ञानपरमार्थविचक्षणः ४९
यदि चेद्दीयते मह्यं भवता गुरुनिष्क्रयः तत्क्लेशप्रशमायालं यत्कर्म तदुदीरय ५०
इति श्रीवुष्णुमहापुराणे षष्ठांशो! षष्ठोऽध्यायः ६

केशिध्वज उवाच
न प्रार्थितं त्वया कस्मादस्मद्रा

ज्यमकंटकम्
राज्यलाभाद्विना नान्यत्क्षत्त्रियाणामतिप्रियम् १ खांडिक्य उवाच
केशिध्वज निबोध त्वं मया न प्रार्थितं यतः राज्यमेतदश्षॐ ते यत्र गृध्नंत्यपंडिताः २
क्षत्त्रियाणामयं धर्मो यत्प्रजापरिपालनम्
वधश्च धर्मयुद्धेन स्वराज्यपरिपंथिनाम् ३
तत्राशक्तस्य मे दोषो नैवास्त्यपहृते त्वया
बंधायैव भवत्येषा ह्यविद्याप्यक्रमोज्झिता ४ अल्पोमोपभोगलिप्सार्थमियं राज्यस्पृहा मम
अन्येषां दोषज सैव धर्मं वै नानुरुध्यते ५
न याच्ञा क्षत्त्रबंधूनां धर्मयैतत्सतां मतम्
अतो न याचितं राज्यमविद्यांतर्गतं तव ६
राज्ये गृध्नंत्यविद्वांसो
ममत्वाहृतचेतसः
अहंमानमहापानमदमत्ता न मादृशाः ७
श्रीपराशर उवाच

प्रहृष्टस्साध्विति ततः प्राह केशिध्वजो नृपः
खांडिक्यजनकं प्रीत्या श्रूयतां वचनं मम ८
केशिध्वज उवाच
अहं ह्यविद्यया मृत्युं तर्तुकामः करोमि वै
राज्यं यागांश्च विविधान्योगैः पुण्यक्षयं तथा ९
तदिदं ते मनो दिष्ट्या विवेकैश्वर्यतां गतम्
तच्छ्रूयतामविद्यायास्स्वरूपं कुलनंदन १०
अनात्मन्यात्मबुद्धिर्या चास्वे स्वमिति या मतिः
संसारतरुसंभूतिबीजमेतद्द्विधा स्थितम् ११
पंचभूतात्मके देहे देही मोहतमोवृतः
अहं ममैतदित्युच्चैः कुरुते कुमतिर्मतिम् १२
आकाशवाय्वग्निजलपृथिवीभ्यः पृथक् स्थिते
आत्मन्यात्ममयं भावं कः करोति कलेवरे १३
कलेवरोपभोग्यं हि गृहक्षेत्रादिकं च कः
अदेहे ह्यात्मनि प्राज्ञे ममेदमिति
मन्यते १४
इत्थं च पुत्त्रपौत्त्रेषु

तद्देहोत्पादितेषु कः
करोति पंडितस्स्वाम्यमनात्मनि कलेवरे १५ सर्वं देहोपभोगाय कुरुते कर्म मानवः देहश्चान्यो यदा पुंसस्तदा बंधाय तत्परम् १६
मृण्मयं हि यथा गेहं लिप्यते वै मृदंभसा पार्थिवोऽयं तथा देहो मृदंब्वालेपनस्थितः १७
पंचभूतात्मकैर्भोगैः पंचभूतात्मकं वपुः आप्यायते यदि ततः पुंसो भोगोऽत्र किं कृतः १८
अनेकजन्मसाहस्रीं संसारपदवीं व्रजन् मोहश्रमं प्रयातोऽसौ वासनारेणुकुंठितः १९
प्रक्षाल्यते यदा सोस्य
रेणुज्ञानोष्णवारिणा
तदा संसारपांथस्य याति मोहश्रमश्शमम् २०
मोहश्रमे शमं याते स्वस्थांतःकरणः पुमान्
अनन्यातिशयाबाधं परं निर्वाणमृच्छति २१
निर्वाणमय एवायमात्मा ज्ञानमयोऽमलः
दुःखाज्ञानमया धर्माः प्रकृतेस्ते तु
नात्मनः २२
जलस्य नाग्निसंसर्गस्थालीसंगात्तथापि हि
शब्दोद्रेकादिकान्धर्मांस्तत्करोति यथा
नृप २३
तथात्मा प्रकृतेस्संगादहंमानादिदूषितः

भजते प्राकृतान्धर्मानन्यस्तेभ्यो हि सोऽव्ययः २४
तदेतत्कथितं बीजमविद्याया मया तव क्लेशानां च क्षयकरं योगादन्यन्न विद्यते २५
खांडिक्य उवाच
तं ब्रवीहि महाभाग योगं योगविदुत्तम विज्ञातयोगशास्त्रार्थस्त्वमस्यां निमिसंततौ २६
केशिध्वज उवाच
योगस्वरूपं खांडिक्य श्रूयतां गदतो मम
यत्र स्थितो न च्यवते प्राप्य ब्रह्मलयं
मुनिः २७
मन एव मनुष्याणां कारणं बंधमोक्षयोः बंधाय विषयासंगि मुक्त्यै निर्विषयं मनः २८
विषयेभ्यस्समाहृत्य विज्ञानात्मामनो मुनिः
चिंतयेन्मुक्तये तेन ब्रह्मभूतं परेश्वरम् २९
आत्मभावं नयत्येनं तद्ब्रह्म ध्यायिनं मुनिम्
विकार्यमात्मनश्शक्त्या लोहमाकर्षको यथा ३०
आत्मप्रयत्नसापेक्षा विशिष्टा या मनोगतिः तस्या ब्रह्मणि संयोगो योग इत्यभिधीयते

३१
एवमत्यंतवैशिष्ट्ययुक्तधर्मोपलक्षणः
यस्य योगस्स वै योगी मुमुक्षुरभिधीयते ३२
योगयुक्प्रथमं योगी युंजानो ह्यभिधीयते
विनिष्पन्नसमाधिस्तु परं
ब्रह्मोपलब्धिमान् ३३
यद्यंतरायदोषेण दूष्यते चास्य मानसम् जन्मांतरैरभ्यसतो मुक्तिः पूर्वस्य जायते ३४
विनिष्पन्नसमाधिस्तु मुक्तिं तत्रैव
जन्मनि
प्राप्नोति योगी योगाग्निदग्धकर्मचयोऽचिरात् ३५
ब्रह्मचर्यमहिंसां च
सत्यास्तेयापरिग्रहान्
सेवेत योगी निष्कामो योग्यतां स्वमनो
नयन् ३६
स्वाध्यायशौचसंतोषतपांसि नियतात्मवान् कुर्वीत ब्रह्मणि तथा परस्मिन्प्रवणं मनः ३७
एते यमास्सनियमाः पंच पंच च कीर्त्तिताः विशिष्टफलदाः काम्या निष्कामानां विमुक्तिदाः ३८
एकं भद्रासनादीनां समास्थाय गुणैर्युतः यमाख्यैर्नियमाख्यैश्च युंजीत नियतो यतिः ३९

प्राणाख्यमनिलं वश्यमभ्यासात्कुरुते तु यत्
प्राणायामस्स विज्ञेयस्सबीजोऽबीज एव च ४०
परस्परेणाभिभवं प्राणापानौ यथानिलौ कुरुतस्सद्विधानेन तृतीयस्संयमात्तयोः ४१
तस्य चालंबनवतः स्थूलरूपं द्विजोत्तम आलंबनमनंतस्य योगिनोऽभ्यसतः स्मृतम् ४२
शब्दादिष्वनुरक्तानि निगृह्याक्षाणि
योगवित्
कुर्याच्चित्तानुकारीणि
प्रत्याहारपरायणः ४३
वश्यता परमा तेन जायतेति चलात्मनाम् इन्द्रियाणामवश्यैस्तैर्न योगी योगसाधकः ४४
प्राणयामेन पवने प्रत्याहारेण चेंद्रिये
वशीकृते ततः कुर्यात्स्थितं
चेतश्शुभाश्रये ४५
खाडिक्य उवाच
कथ्यतां मे महाभाग चेतसो यश्शुभाश्रयः
यदाधारमश्षॐ तद्धंति दोषमलोद्भवम् ४६
केशिध्वज उवाच
आश्रयश्चेतसो ब्रह्म द्विधा तच्च
स्वभावतः
भूप मूर्त्तममूर्त्तं च परं चापरमेव च ४७

त्रिविधा भावना भूप विश्वमेतन्निबोधताम् ब्रह्माख्या कर्मसंज्ञा च तथा चैवोभयात्मिका ४८
कर्मभावात्मिका ह्येका ब्रह्मभावात्मिका परा
उभयात्मिका तथैवान्या त्रिविधा भावभावना ४९
सनंदनादयो ये तु ब्रह्मभावनया युताः कर्मभावनया चान्ये देवाद्याः स्थावरावराः ५०
हिरण्यगर्भादिषु च ब्रह्मकर्मात्मिका द्विधा
बोधाधिकारयुक्तेषु विद्यते भावभावना ५१
अक्षीणेषु सास्तेषु विश्षोज्ञानकर्मसु
विश्वमेतत्परं चान्यद्भेदभिन्नदृशां
नृणाम् ५२
प्रत्यस्तमितभेदं यत्सत्तामात्रमगोचरम्
वचसामात्मसंवेद्यं तज्ज्ञानं
ब्रह्मसंज्ञितम् ५३
तच्च विष्णोः परं रूपमरूपाख्यमनुत्तमम्
विश्वस्वरूपवैरूप्यलक्षणं परमात्मनः ५४
न तद्योगयुजा शक्यं नृप चिंतयितुं यतः ततस्स्थूलं हरे रूपं चिंतयेद्विश्वगोचरम् ५५
हिरण्यगर्भो भगवान्वासुदेवः प्रजापतिः मरुतो वसवो रुद्रा भास्करास्तारका

पतत्त्रिषु ६४
पातत्त्रिभ्यो मृगास्तेभ्यस्तच्छक्त्या
पशवोऽधिकाः
पशुभ्यो मनुजाश्चातिशक्त्या पुंसः
प्रभाविताः ६५
तेभ्योपि नागगंधर्वयक्षाद्या देवता नृप ६६
शक्रस्समस्तदेवेभ्यस्ततश्चातिप्रजापतिःहिरण्यगर्भोऽपि ततः
पुंसश्शक्त्युपलक्षितः ६७
एतान्यश्षोरूपाणि तस्य रूपाणि पार्थिव
यतस्तच्छक्तियोगेन युक्तानि नभसा यथा ६८
द्वितीयं विष्णुसंज्ञस्य योगिध्येयं
महामते
अमूर्त्तं ब्रह्मणो रूपं यत्सदित्युच्यते
बुधैः ६९
समस्ताश्शक्तयश्चैता नृप यत्र
प्रतिष्ठिताः
तद्विश्वरूप्यं रूपमन्यद्धरेर्महत् ७०
समस्तशक्तिरूपाणि तत्करोति जनेश्वर देवतिर्यङ्मनुष्यादिचेष्टावंति स्वलीलया ७१
जगतामुपकाराय न सा कर्मनिमित्तजा
चेष्टा तस्याप्रमेयस्य व्यापिन्यव्याहतात्मिका ७२
तद्रूपं विश्वरूपस्य तस्य योगयुजा नृप

चिंत्यमात्मविशुद्ध्यर्थं
सर्वकिल्बिषनाशनम् ७३
यथाग्निरुद्धतशिखः कक्षं दहति सानिलः
तथा चित्तस्थितो विष्णुर्योगिनां
सर्वकिल्बिषम् ७४
तस्मात्समस्तशक्तीनामाधारे तत्र चेतसः
कुर्वीत संस्थितिं सा तु विज्ञेया
शुद्धधारणा ७५
शुभाश्रयस्य चित्तस्य सर्वगस्याचलात्मनः
त्रिभावभावनातीतो मुक्तये योगिनो नृप ७६
अन्ये तु पुरुषव्याघ्र चेतसो ये
व्यपाश्रयाः
अशुद्धास्ते समस्तास्तु देवाद्याः
कर्मयोनयः ७७
मूर्त्तं भगवतो रूपं
सर्वापाश्रयनिस्पृहम्
एषा वै धारण प्रोक्ता यच्चित्तं तत्र
धार्यते ७८
यच्च मूर्त्तं हरे रूपं यादृक् चिंत्यं
नराधिप
तच्छ्रूयतामनाधारा धारणा नोपपद्यते ७९
प्रसन्नवदनं चारुपद्मपत्रोपमेक्षणम्
सुकपोलं सुविस्तीर्णललाटफकोज्ज्वलम् ८०
समकर्णांतविन्यस्तचारुकुंडलभूषणम्
कंबुग्रीवं
सुवीस्तीर्णश्रीवत्सांकितवक्षसम् ८१

वलित्रिभंगिना मग्ननाभिना ह्युदरेण च प्रलंबाष्टभुजं विष्णुमथवापि चतुर्भुजम् ८२
समस्थितोरुजंघं च सुस्थितांघ्रिवरांबुजम् चिंतयेद्ब्रह्मभूतं तं पीतनिर्मलवाससम्
८३
किरीटहारकेयूरकटकादिविभूषितम् ८४
शार्ङ्गशंखगदाखड्गचक्राक्षवलयान्वितम्
वरदाभयहस्तं च मुद्रिकारत्नभूषितम् ८५
चिंतयेत्तन्मयो योगी समाधायात्ममानसम्
तावद्यावद्दृढीभूता तत्रैव नृप धारणा ८६
व्रजतस्तिष्ठतोन्यद्वा स्वेच्छया कर्म
कुर्वतः
नापयाति यदा चित्तात्सिद्धां मन्येत तां
तदा ८७
ततः शंखगदाचक्रशार्ङ्गादिरहितं बुधः
चिंतयेद्भगवद्रूपं प्रशांतं
साक्षसूत्रकम् ८८
सा यदा धारणा तद्वदवस्थानवती ततः
किरीटकेयूरमुखैर्भूषणै रहितं स्मरेत् ८९
तदेकावयवं देवं चेतसा हि पुनर्बुधः कुर्यात्ततोऽवयविनि प्रणिधानपरो भवेत् ९०
तद्रूपप्रत्यया चैका संततिश्चान्यनिःस्पृहा

तद्ध्यानं प्रथमैरंगैः षड्भिर्निष्पाद्यते नृप ९१
तस्यैव कल्पनाहीनं स्वरूपग्रहणं हि यत् मनसा ध्याननिष्पाद्यं समाधिस्सोऽभिधीयते ९२
विज्ञानं प्रापकं प्राप्ये परे ब्रह्मणि पार्थिव
प्रापणीयस्तथैवात्मा प्रक्षीणाश्षोभावनः ९३
क्षेत्रज्ञः करणी ज्ञानं करणं तस्य तेन तत्
निष्पाद्य मुक्तिकार्यं वै कृतकृत्यं निवर्त्तते ९४ तद्भावभावमापन्नस्ततोऽसौ परमात्मना भवत्यभेदी भेदश्च तस्याज्ञानकृतो भवेत् ९५
विभेदजनके ज्ञाने नाशमात्यंतिकं गते आत्मनो ब्रह्मणो भेदमसंतं कः करिष्यति ९६
इत्युक्तस्ते मया योगः खांडिक्य
परिपृच्छतः
संक्षेपविस्तराभ्यां तु
किमन्यत्क्रियतां तव ९७
खांडिक्य उवाच
कथिते योगसद्भावे सर्वमेव कृतं मम तवोपदेश्नोआ!श्षोओ! नष्टश्चित्तमलो यतः ९८

ममेति यन्मया चोक्तमसदेतन्न चान्यथा नरेंद्र गदितुं शक्यमपि विज्ञेयवेदिभिः ९९
अहं ममेत्यविद्येयं व्यवहारस्तथानयोः
परमार्थस्त्वसंलापो गोचरे वचसां न यः १००
तद्गच्छ श्रेयसे सर्वं ममैतद्भवता कृतम्
यद्विमुक्तिप्रदो योगः प्रोक्तः
केशिध्वजाऽव्ययः १०१
श्रीपराशर उवाच
यथार्हं पूजया तेन खांडिक्येन स पूजितः आजगाम पुरं ब्रह्मंस्ततः केशिध्वजो नृपः १०२
खांडिक्योऽपि सुतं कृत्वा राजानं योगसिद्धये
वनं जगाम गोविंदे विनिवेशितमानसः १०३
तत्रैकांतमतिर्भूत्वा यमादिगुणसंयुतः
विष्ण्वाख्ये निर्मले ब्रह्मण्यवाप
नृपतिर्लयम् १०४
केशिध्वजो विमुक्त्यर्थं स्वकर्मक्षपणोन्मुखः
बुभुजे विषयान्कर्म चक्रे चानभिसंहितम् १०५
अकल्याणोपभोगैश्च क्षीणपापोऽमलस्तथा अवाप सिद्धिमत्यंतां तापक्षयफलां द्विज १०६
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो!

सप्तमोऽध्यायः ७

श्रीपराशर उवाच
इत्येष कथितस्सम्यक्तृतीयः प्रतिसंचरः
आत्यंतिको विमुक्तिर्या लयो ब्रह्मणि
शाश्वते १
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशमन्वंतराणि च
वंशानुचरितं चैव भवतो गदितं मया २
पुरामं वैष्णवं चैतत्सर्वकिल्बिषनाशनम्
विशिष्टं सर्वशास्त्रेभ्यः
पुरुषार्थोपपादकम् ३
तुभ्यं यथावन्मैत्रेय प्रोक्तं शुश्रूषवेऽव्ययम्
यदन्यदपि वक्तव्यं तत्पृच्छाद्य वदामि ते ४
मैत्रेय उवाच
भगवन्कथितं सर्वं यत्पृष्टोसि मया मुने श्रुतं चैतन्मया भक्त्या नान्यत्प्रष्टव्यमस्ति मे ५
विच्छिन्नास्सर्वसंदेहा वैमल्यं मनसः
कृतम्
त्वत्प्रसादान्मया ज्ञाता
उत्पत्तिस्थितिसंक्षयाः ६
ज्ञातश्च त्रिविधो राशिश्शक्तिश्च त्रिविधा गुरो
विज्ञाता सा च कार्त्स्न्येन त्रिविधा

भावभावना ७
त्वत्प्रसादान्मया ज्ञातं ज्ञेयमन्यैरलं द्विज
यदेतदखिलं विष्णोर्जगन्न व्यतिरिच्यते ८
कृतार्थोहमसंदेहस्त्वत्प्रसादान्महामुने
वर्णधर्मादयो धर्मा विदिता यदश्षोतः ९
प्रवृत्तं च निवृत्तं च ज्ञानं
कर्ममयाखिलम्
प्रसीद विप्रप्रवर
नान्यत्प्रष्टव्यमस्ति मे १०
यदस्य कथनायासैर्योजितोऽसि मया गुरो
तत्क्षम्यतां विश्षोओ!स्ति न सतां
पुत्रशिष्ययोः ११
श्रीपराशर उवाच
एतत्ते यन्मयाख्यातं पुराणं वेदसंमतम्
श्रुतेऽस्मिन्सर्वदोषोत्थः पापराशिः
प्रणश्यति १२
सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशमन्वंतराणि च
वंशानुचरितं कृत्स्नं मयाऽत्र तव
कीर्त्तितम् १३
अत्र देवास्तथा दैत्या गंधर्वोरगराक्षसाः
यक्षविद्याधरास्सिद्धाः
कथ्यंतेऽप्सरसस्तथा १४
मुनयो भावितात्मानः कथ्यंते तपसान्विताः चातुर्वण्यं तथा पुंसां विशिष्टचरितानि च

१५
पुण्याः प्रदेशा मेदिन्याः पुण्या नद्योऽथ सागराः
पर्वताश्च महापुण्याश्चरितानि च धीमताम् १६
वर्णधर्मादयो धर्मा वेदशास्त्राणि कृत्स्नशः
येषां संस्मरणात्सद्यस्सर्वपापैः प्रमुच्यते १७
उत्पत्तिस्थितिनाशानां हेतुर्यो जगतोऽव्ययः
स सर्वभूतस्सर्वात्मा कथ्यते भगवान्हरिः १८
अवश्नोआ!पि यन्नाम्नि कीर्त्तिते सर्वपातकैः
पुमान्विमुच्यते
सद्यस्सिंहत्रस्तैर्मृगैरिव १९
यन्नामकीर्त्तनं भक्त्या
विलायनमनुत्तमम्
मैत्रेयाशेषपापानां धातूनामिव पावकः २०
कलिकल्मषमत्युग्रं नरकार्त्तिप्रदं
नृणाम्
प्रयाति विलयं सद्यस्सकृद्यत्र च
संस्मृते २१
हिरण्यगर्भदेवेंद्ररुद्रा दित्याश्विवायुभिः

पावकैर्वसुभिस्साध्यैर्विश्वेदेवादिभिस्सुरैः २२
यक्षरक्षोरगैस्सिद्धैर्दैत्यगंधर्वदानवैः
अप्सरोभिस्तथा
तारानक्षत्रैस्सकलैर्ग्रहैः २३
सप्तर्षिभिस्तथा
धिष्ण्यैर्धिष्ण्याधिपतिभिस्तथा
ब्रह्मणाद्यैर्मनुष्यैश्च तथैव
पशुभिर्मृगैः २४
सरीसृपैर्विहंगैश्च पलाशाद्यैर्महीरुहैः वनाग्निसागरसरित्पातालैस्ससुराग्निभिः २५
शब्दादिभिश्च सहितं ब्रह्मांडमखिलं द्विज
मेरोरिवाणुर्यस्यैतद्यन्मयं च
द्विजोत्तम २६
स सर्वः सर्ववित्सर्वस्वरूपो रूपवर्जितः
भगवान्कीर्त्तितो विष्णुरत्र
पापप्रणाशनः २७
यदश्वमेधावभृथे स्नातः प्राप्नोति वै फलम्
मानवस्तदवाप्नोति श्रुत्वैतन्मुनिसत्तम २८
प्रयागे पुष्करे चैव कुरुक्षेत्रे तथाऽर्णवे
कृतोपवासः प्राप्नोति तदस्य श्रवणान्नरः

२९
यदग्निहोत्रे सुहुते वर्षेणाप्नोति मानवः महापुण्यफलं विप्र तदस्य श्रवणात्सकृत् ३०
यज्ज्येष्ठशुक्लद्वादश्यां स्नात्वा वै यमुनाजले
मथुरायां हरिं दृष्ट्वा प्राप्नोति पुरुषः फलम् ३१
तदाप्नोत्यखिलं सम्यगध्यायं यश्शृणोति वै पुराणस्यास्य विप्रर्षे केशवार्पितमानसः ३२
यमुनासलिलस्नातः पुरुषो मुनिसत्तम ज्येष्ठामूले सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ३३
समभ्यर्च्याच्युतं सम्यङ् मथुरायां
समाहितः
अश्वमेधस्य यज्ञस्य प्राप्नोत्यविकलं
फलम् ३४
आलोक्यर्द्धिमथान्येषामुन्नीतानां
स्ववंशजैः
एतत्किलोचुरप्येषां पितरः सपितामहाः ३५
कच्चिदस्मत्कुले जातः
कालिंदीसलिलाप्लुतः
अर्चयिष्यति गोविंदं मथुरायामुपोषितः ३६
ज्येष्ठामूले सिते पक्षे केनैवं वयमप्युत परामृद्धिमवाप्स्यामस्तारितास्स्वकुलोद

्भवैः ३७
ज्येष्ठामूले सिते पक्षे समभ्यर्च्य
जनार्दनम्
धन्यानां कुलजः पिंडान्यमुनायां
प्रदास्यति ३८
तस्मिन्काले समभ्यर्च्य तत्र कृष्णं
समाहितः
दत्त्वा पिंडं पितृभ्यश्च
यमुनासलिलाप्लुतः ३९
यदाप्नोति नरः पुण्यं तारयन्स्वपितामहान्
श्रुत्वाध्यायं तदाप्नोति पुराणस्यास्य
शक्तितः ४०
एतत्संसारभीरूणां परित्राणमनुत्तमम्
श्राव्याणां परमं श्राव्यं
पवित्राणामनुत्तमम् ४१
दुःस्वप्ननाशनं नॄणां सर्वदुष्टनिबर्हणम्
मंगलं मंगलानां च पुत्रसंपत्प्रदायकम् ४२
इदमार्षं पुरा प्राह ऋभवे कमलोद्भवः ऋभुः प्रियव्रतायाह स च भागुरयेऽब्रवीत् ४३
भागुरिस्तंभमित्राय दधीचाय स चोक्तवान् सारस्वताय तेनोक्तं भृगुस्सारस्वतेन च ४४
भृगुणा पुरुकुत्साय नर्मदायै स चोक्तवान्

नर्मदा धृतराष्ट्राय नागायापूरणाय च ४५ ताभ्यां च नागराजाय प्रोक्तं वासुकये द्विज
वासुकिः प्राह वत्साय वत्सश्चाश्वतराय वै
४६
कंबलाय च तेनोक्तमेलापुत्राय तेन वै ४७
पातालं समनुप्राप्तः ततो वेदशिरा मुनिः
प्राप्तवानेतदखिलं स च प्रमतये ददौ ४८
दत्तं प्रमतिना चैतज्जातुकर्णाय धीमते
जातुकर्णेन चैवोक्तमन्येषां
पुण्यकर्मणाम् ४९
पुलस्त्यवरदानेन ममाप्येतत्स्मृतिं गतम्
मयापि तूभ्यं मैत्रेय यथावत्कथितं
त्विदम् ५०
त्वमप्येतच्छिनीकाय कलेरंते वदिष्यसि ५१
इत्येतत्परमं गुह्यं कलिकल्मषनाशनम्
यश्शृणोति नरो भक्त्या सर्वपापैः
प्रमुच्यते ५२
समस्ततीर्थस्नानानि समस्तामरसंस्तुतिः
कृता तेन भवेदेतद्यश्शृणोति दिनेदिते ५३
कपिलादानजनितं पुण्यमत्यंतदुर्लभम् श्रुत्वैतस्य दशाध्यायानवाप्नोति न संशयः ५४
यस्त्वेतत्सकलं शृणोति पुरुषः कृत्वा मनस्यच्युतं सर्वं सर्वमयं समस्तजगतामाधारमात्माश्रयम्

ज्ञानज्ञेयमनादिमंतरहितं सर्वामराणां हितं स प्राप्नोति न संशयोस्त्यविकलं यद्वाजिमेधे फलम् ५५
यत्रादौ भगवांश्चराचरगुरुर्मध्ये तथांते च स
ब्रह्मज्ञानमयोऽच्युतोऽखिलजगन्मध्यांतसर्गप्रभुः ।
ततसर्वं पुरुषः पवित्रममलं शृण्वन्पठन्वाचयन्प्राप्नोत्यस्ति न तत्फलं त्रिभुवनेष्वेकांतसिद्धिर्हरिः ५६
यस्मिन्न्यस्तमनिर्न याति नरकं स्वर्गोऽपि यच्चिंतने विघ्नो यत्र निवेशितात्ममनसो ब्राह्मोऽपि लोकोऽल्पकः ।
मुक्तिं चेतसि यस्स्थितो मलधियां पुंसां ददात्यव्ययः किं चित्रं यदघं प्रयाति विलयं तत्राच्युते कीर्त्तिते ५७
यज्ञैर्यज्ञविदो यजंति सततं यज्ञेश्वरं कर्मिणो यं वै ब्रह्ममयं परावरमयं ध्यायंति च ज्ञानिनः ।
यं संचित्य न जायते न म्रियते नो वर्द्धते
हीयते नैवासन्न च सद्भवत्यति ततः किं वा हरेश्श्रूयताम् ५८
कव्यं यः पितृरूपधृग्विधिहुतं हव्यं च भुंक्ते विभुर्देवत्वे

भगवाननादिनिधनस्स्वाहास्वधासंज्ञिते । यस्मिन्ब्रह्मणि सर्वशक्तिनिलये मानानि नो मानिनां विष्ठायै प्रभवंति हंति कलुषं श्रोत्रं स यातो हरिः ५९
नांतोस्ति यस्य न च यस्य समुद्भवोऽस्ति
वृद्धिर्न यस्य परिणामविवर्जितस्य ।
नापक्षयं च समुपैत्यविकारि वस्तु यस्तं
नतोस्मि पुरुषोत्तममीशमीड्यम् ६०
तस्यैव योनु गुमभुग्बहुधैक एव शुद्धोप्यशुद्ध इव भाति हि मूर्त्तिभेदैः
।
ज्ञानान्वितस्सकलसत्त्वविभूतिकर्त्ता
तस्मै नमोस्तु पुरुषाय सदाव्ययाय ६१
ज्ञानप्रवृत्तिनियमैक्यमयाय पुंसो
भोगप्रदानपटवे त्रिगुणात्मकाय ।
अव्याकृताय भवभावनकारणाय वंदे
स्वरूपभवनाय सदाऽजराय ६२
व्योमानिलाग्निजलभूरचनामयाय
शब्दादिभोग्यविषयोपनयक्षमाय ।
पुंसस्समस्तकरणैरुपकारकाय व्यक्ताय
सूक्ष्मबृहदात्मवते नतोस्मि ६३
इति विविधमजस्य यस्य रूपं
प्रकृतिपरात्ममयं सनातनस्य ।
प्रदिशतु भगवानश्षोपुंसां
हरिरपजन्मजरादिकां सिद्धिम् ६४
इति श्रीविष्णुमहापुराणे षष्ठांशो!

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Data Entry by Sansknet.org.
Proofread and Formatted for
Maharishi University of Management Vedic
Literature Collection.